

UNIwersytet Łódzki

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych

Maciej Onasz

Rozprawa doktorska

Inżynieria wyborcza w Polsce od roku 1989

Praca przygotowana w
Katedrze Systemów Politycznych UŁ

Promotor:

prof. zw. dr hab. Alicja Stępień-Kuczyńska

Łódź 2017

Spis treści

Spis treści	1
Wykaz skrótów	4
Wstęp.....	5
Część pierwsza: Systemy wyborcze i inżynieria wyborcza. Charakterystyka badania i założenia metodologiczne	15
Rozdział pierwszy: Podstawowe pojęcia wykorzystywane w badaniu	15
Wybory i system wyborczy.....	15
Podział systemów wyborczych.....	18
Typologia systemów wyborczych.....	23
Wybory a system polityczny.....	25
Inżynieria wyborcza.....	37
Rozdział drugi: Metody, źródła oraz dane zastosowane w badaniu	44
Metody.....	44
Źródła oraz dane	51
Rozdział trzeci: Elementy systemów wyborczych i praktyczne konsekwencje ich zastosowania	54
Okręgi wyborcze.....	54
Formuły wyborcze	70
Konsekwencje stosowania metod wyborczych dla funkcjonowania systemu.....	78
Progi wyborcze	117
Struktura głosu	150
Podsumowanie.....	160
Część Druga: Inżynieria wyborcza w wyborach do Sejmu RP w latach 1989-2015	163
Rozdział pierwszy: Okres przełomu i wybory do Sejmu PRL X kadencji w roku 1989.....	165
Specyfika Wyborów Czerwcowych w 1989 r.	166
System wyborczy w wyborach do Sejmu RP X kadencji.....	170
System wyborczy do Sejmu PRL X kadencji a inżynieria wyborcza	189
Efekty zastosowania narzędzi z zakresu inżynierii wyborczej w wyborach do Sejmu PRL X kadencji	194
Podsumowanie.....	203
Rozdział drugi: Pierwsze lata transformacji i wybory do Sejmu RP w roku 1991	205
Pierwszy projekt – eliminacja kontraktu.....	207
Projekt dawnej koalicji	208

Projekt OKP	214
Projekt komisyjny 26 lutego 1991 r.	217
Projekt Prezydenta RP 22 lutego 1991 r.	223
Drugi projekt komisyjny	227
Trzeci projekt komisyjny	232
Drugi projekt prezydencki	235
Projekt UD	236
Podsumowanie	238
Rozdział trzeci: Stabilizacja systemu politycznego i wybory do Sejmu RP w latach 1993 i 1997	244
Projekt UD	244
Projekt Komisji Nadzwyczajnej	250
Efekty zastosowania nowego systemu wyborczego	263
Podsumowanie – okres 1991-1993	277
Projekty zmiany systemu wyborczego w okresie 1993-1997	279
Podsumowanie – okres 1993-1997	287
Rozdział czwarty: Kadencja 1997-2001 i renesans inżynierii wyborczej	289
Projekt SLD	292
Projekt PSL	299
Projekty obozu rządzącego	302
Projekt Komisji Nadzwyczajnej	311
Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów	334
Podsumowanie	341
Rozdział piąty: Kadencja 2001-2005 i początki stabilizacji systemu wyborczego	345
Propozycje zmiany metody wyborczej	348
Projekt PiS	357
Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności	368
Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów	372
Podsumowanie	376
Rozdział szósty: Kadencja 2005-2007 i stabilizacja systemu wyborczego	378
Projekt PiS	379
Projekt LPR	381
Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności	385
Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów	386
Podsumowanie	390

Rozdział siódmy: Kadencje 2007-2011 oraz 2011-2015 – stabilizacja i utrwalenie systemu wyborczego	392
Kadencja 2007-2011.....	392
Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności	393
Propozycja wprowadzenia parytetu na listach wyborczych	397
Projekt Kodeksu Wyborczego	403
Projekt zmiany Konstytucji RP.....	410
Podsumowanie – okres 2007-2011	412
Kadencja 2011-2015.....	413
Projekty rozszerzające gwarancje reprezentacji płci	414
Propozycja zmiany metody wyborczej.....	417
Podsumowanie – okres 2011-2015	422
Wnioski końcowe.....	425
Bibliografia	433
Aneks	459
Spis tabel.....	529
Spis rysunków.....	534
Spis wykresów	535

Wykaz skrótów

"S"	Solidarność
§	paragraf
art.	artykuł
BAS	Biuro Analiz Sejmowych
Dz.U.	Dziennik Ustaw
JOW	jednomandatowy okręg wyborczy
KC	Komitety Centralne
M.P.	Monitor Polski
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
PKW	Państwowa Komisja Wyborcza
porz. dzien.	porządek dzienny (obrad)
poz.	Pozycja
pproc	punkt procentowy
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
RP	Rzeczpospolita Polska
SN	Sąd Najwyższy
sygn.	sygnatura
TK	Trybunał Konstytucyjny
ust.	ustęp
WOW	wielomandatowy okręg wyborczy

Wykaz nie obejmuje skrótów nazw partii i ugrupowań politycznych ani ich reprezentacji parlamentarnych.

Wstęp

Wybory są zjawiskiem powszechnym w nowoczesnej rzeczywistości. Szczególną rolę pełnią one w odniesieniu do władzy publicznej, w tym władzy państwowej. Mimo, że mogą mieć miejsce w systemach politycznych o różnym charakterze – zarówno w demokracjach, jak i w autokracjach, to w państwach demokratycznych ich rola jest najbardziej doniosła. Można stwierdzić, że wybory rywalizacyjne są warunkiem koniecznym istnienia systemów demokratycznych.

Wybory są procesem złożonym, a stosowane do ich przeprowadzenia systemy wyborcze mogą przyjmować zróżnicowane formy. Rozwój czy stabilizacja demokracji nie musi oznaczać ograniczenia różnicy zdań co do konkretnych systemów wyborczych i ich elementów, ani też ograniczać propozycji ich zmiany. Wręcz przeciwnie – rozwój nowoczesnych stosunków społecznych wymaga dostosowania systemów wyborczych do zachodzących zmian.

Zmiany dotyczące systemów wyborczych mogą wynikać z czynników obiektywnych lub mieć na celu usprawnienie procesu wyborczego (np. jego strony technicznej), część działań podejmowanych względem systemów wyborczych mają jednak charakter odmienny – mają one na celu dostosowanie systemu wyborczego do bieżących interesów podmiotu proponującego jego modyfikację. Właśnie tego rodzaju działania - **zmiany dokonywane w systemie wyborczym, wpływające na proces wyborczy na dowolnym jego etapie, mające na celu zgodną z interesem decydenta zmianę prawdopodobieństwa uzyskania określonego wyniku wyborów, jednakże niemające bezpośredniego wpływu na decyzje wyborcze głosujących wobec przedstawionej oferty wyborczej, zostały zdefiniowane jako inżynieria wyborcza** i stanowią przedmiot rozprawy.

Inżynieria wyborcza nabiera szczególnego znaczenia w wypadku państw transformujących się, które dopiero tworzą własne rozwiązania demokratyczne. Zmienność systemów wyborczych potwierdza przykład polski, w tym najistotniejsze z punktu widzenia tematyki pracy wybory do Sejmu. Licząc włącznie z wyborami do Sejmu PRL przeprowadzonymi w czerwcu 1989 roku, stanowiącymi istotną cezurę dla transformacji polskiego systemu politycznego, wybory do Sejmu przeprowadzono dziewięciokrotnie, przy czym w większości przypadków (pięciokrotnie) z wykorzystaniem systemu wyborczego w istotny sposób różniącego się od zastosowanego w wyborach poprzednich, przy czym różnice te wpływały na sposób

odzwierciedlenie postaw politycznych części społeczeństwa na skład wybieranego organu. Zważywszy na fakt, że 3 spośród 4 elekcji przeprowadzonych z wykorzystaniem tego samego systemu co poprzednie (lub jedynie w nieznacznym stopniu zmodyfikowanego) odbyły się w latach 2007-2015, można stwierdzić, że szczególnie pierwsze ok. półtorej dekady polskiej transformacji było okresem dynamicznego kształtowania się systemu wyborczego.

Sama zmienność systemu w czasie nie jest równoznaczna z występowaniem zjawiska inżynierii wyborczej. Co więcej, może ono dotyczyć również celowego powstrzymywania się od zmiany systemu wyborczego (w momencie, gdy służy on, w zastanej formie, realizacji interesów politycznych decydenta). Z tego względu celowym jest poddanie badaniu zmienności (jak i stałości) systemu wyborczego pod kątem interesu politycznego poszczególnych, mających na to zjawisko wpływ, decydentów. Rozprawa koncentruje się właśnie na tej tematyce, a konkretnie – inżynierii wyborczej w odniesieniu do wyborów do Sejmu PRL i RP, począwszy od roku 1989 aż po działania podejmowane w toku VII kadencji Sejmu RP (lata 2011-2015).

Oprócz wartości poznawczej przeprowadzonego badania, jak i możliwości wskazania zagrożeń związanych z podejmowaniem przez decydentów politycznych działań mających na celu dostosowanie systemów wyborczych do bieżących potrzeb politycznych, uzasadnieniem dla jego przeprowadzenia było również ciągle zgłaszanie propozycji i podejmowanie prób zmian systemu wyborczego w ostatnich latach (mimo, że w większości były to próby nieudane), jak i oczekiwanie zwiększenia aktywności decydentów politycznych na tym polu po ewentualnej alternacji władzy w wyniku wyborów do Sejmu RP w roku 2015, co zostało potwierdzone przez praktykę.

Głównym celem rozprawy jest zrozumienie procesu decyzyjnego aktorów politycznych, w szczególności ugrupowań posiadających w danym momencie władzę, dotyczącego prób zwiększenia prawdopodobieństwa wystąpienia określonego i pożądanego wyniku wyborczego, jak i narzędzi w tym celu stosowanych. Cel ten można opisać za pomocą celów cząstkowych:

Określenie, w jaki sposób próbuje się wpływać na wynik wyborczy w oderwaniu od oddziaływania na decyzje wyborcze obywateli.

Porównanie zastosowanych, postulowanych oraz możliwych do zastosowania systemów wyborczych i ich elementów oraz określenie przebiegu (związanego

z systemem wyborczym) procesu decyzyjnego instytucjonalnych aktorów politycznych.

Przedstawienie skuteczności podejmowanych działań z zakresu inżynierii wyborczej oraz przedstawienie, w jakich sytuacjach pojawia się ryzyko nadużycia władzy przez decydentów chcących doprowadzić do deformacji woli wyborców.

Dla przeprowadzenia badania, autor przyjął określone pytania badawcze wraz z powiązanymi z nimi hipotezami.

Pytania badawcze:

- Przy okazji których procesów wyborczych do Sejmu mieliśmy do czynienia z inżynierią wyborczą?
- Jak przebiegał proces stosowania inżynierii wyborczej?
- Czy decydenci mieli faktyczną świadomość stosowania inżynierii wyborczej oraz możliwych skutków wprowadzanych zmian? Jakie było stanowisko opozycji i z czego ono wynikało?
- Czy uzyskane efekty były zgodne z założonymi celami inżynierii wyborczej oraz jakie były przyczyny ewentualnych niezgodności?
- Jaka była skala deformacji wyniku wyborczego spowodowanej działaniami z zakresu inżynierii wyborczej w poszczególnych procesach wyborczych?

Hipotezy badawcze:

- Aktorzy instytucjonalni systemu wyborczego podejmują decyzje racjonalne.
- Narzędzia z zakresu inżynierii wyborczej są powszechnie stosowane w procesie zmian polskiego systemu wyborczego.
- Stosowanie narzędzi z zakresu inżynierii wyborczej w części przypadków okazało się nieskuteczne lub przyniosło skutki niezgodne z pożądanymi.
- Część negatywnych, z punktu widzenia instytucjonalnych aktorów politycznych, efektów zastosowania narzędzi inżynierii wyborczej była możliwa do przewidzenia, a ich wystąpienie wynikało z braku umiejętności dostosowania się do zaistniałych warunków przez część podmiotów uczestniczących w procesie wyborczym (nawet w wypadku podmiotów odpowiedzialnych za ukształtowanie tych warunków).

System wyborczy oraz jego zmiany znajdują się w obszarze zainteresowania politologii, prawa, a także socjologii oraz matematyki i statystyki. Z tego względu doczekały się wielu prac, odnoszących się do swego przedmiotu na różnych płaszczyznach. Wśród istotnych opracowań należy wymienić m.in. prace D. Nohlena, w szczególności *Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych*, upowszechnione wśród polskich odbiorców po opublikowaniu jego przekładu w roku 2004¹, jak również prace takich autorów jak: J. Blondel², M. Gallagher³, V. Hanby, J. Loosemore, D. Rae⁴, B. Groffman⁵, R. Taagepera⁶, M. Balinski⁷, K. Benoit⁸, M. Duverger⁹. Szczególnie istotny jest ich wkład w przedstawienie uniwersalnych zasad funkcjonowania poszczególnych elementów systemów wyborczych oraz ich konsekwencji. Z punktu widzenia polskiego badacza, prace tych autorów są wyjątkowo istotne ze względu na ich interdyscyplinarność – przedstawiane zjawiska są często poddawane m.in. analizie matematycznej, co w wypadku opracowań polskich nie jest jeszcze standardem. Mimo tego, dorobek polskiej politologii na polu badania systemów wyborczych oraz ich zmian jest również warty uwagi – tematyka zbliżona do podejmowanej w rozprawie była przedmiotem badań

¹ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004.

² J. Blondel, *Introduction to Comparative Government*, New York 1969.

³ M. Gallagher, *Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*, „*Electoral Studies*” 1991, Vol. 10, No. 1.

⁴ V. Hanby, J. Loosemore, D. Rae, *Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems*, “*Comparative Political Studies*”, January 1971, s. 485-486.

⁵ B. Groffman, R. Taagepera, *Mapping the Indices of Seats–Votes Disproportionality and Inter-Election Volatility*, „*Party Politics*”, vol. 9, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.

³ M. Gallagher, *Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*, „*Electoral Studies*” 1991, Vol. 10, No. 1.

⁴ V. Hanby, J. Loosemore, D. Rae, *Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems*, “*Comparative Political Studies*”, January 1971, s. 485-486.

⁵ B. Groffman, R. Taagepera, *Mapping the Indices of Seats–Votes Disproportionality and Inter-Election Volatility*, „*Party Politics*”, vol. 9, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.

⁶ R. Taagepera, *Predicting Party Sizes*, Oxford 2007.

⁷ M. L. Balinski, *Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man, One Vote*, Washington 2001.

⁸ K. Benoit, *District magnitude, electoral formula, and the number of parties*, „*European Journal of Political Research*”, vol. 39, Dordrecht 2001.

⁹ M. Duverger, *Factors in a Two-Party and Multiparty System*, [w:] „*Party Politics*” and Pressure Groups, [red.:] Thomas Y. Crowell, New York 1972.

m.in. J. Hamana (głównie na płaszczyźnie teoretycznej analizy efektów zastosowania poszczególnych elementów systemów wyborczych), czego przykładem jest nieodzowna dla każdego polskiego badacza tej tematyki publikacja *Demokracja, decyzje, wybory*¹⁰ oraz A. Żukowskiego w pracy *System wyborczy do Sejmu i Senatu RP*¹¹. Zaznaczyć należy również wkład takich badaczy jak: S. Gebethner (szczególnie w pierwszym etapie transformacji) czy M. Chmaj. Istotny, z punktu widzenia podejmowanej tematyki, a w szczególności jej ujęcia praktycznego, jest udział tych dwóch autorów (choć w różnych rolach) w faktycznych procesach zmian systemu wyborczego – zarówno jako ich kreatorzy (np. rola S. Gebethnera dla analizy systemu wyborczego w roku 1989), jak i komentatorzy i recenzenci (nie tylko w przestrzeni publicznej, ale również w toku prac parlamentarnych – oprócz wspomnianego M. Chmaja¹² nie sposób nie wymienić choćby J. Flisa¹³). Badania zbliżone do przeprowadzonych na potrzeby pracy były przedstawiane kilkakrotnie – przy tym należy wymienić choćby opracowania S. Gebethnera, stanowiące pogłębioną analizę skutków zastosowania poszczególnych elementów systemów wyborczych, szczególnie w wyborach przeprowadzonych w pierwszej połowie lat ‘90 XX wieku¹⁴. Niepodważalny wkład w badanie zmian systemu wyborczego do Sejmu PRL oraz RP wniósł M. Przywara dzięki swojej analizie ewolucji systemu wyborczego m.in.

¹⁰ J. Haman, *Demokracja, decyzje, wybory*, Warszawa 1993.

¹¹ A. Żukowski, *System wyborczy do Sejmu i Senatu RP*, Warszawa 2004.

¹² M. Chmaj, *Opinia prawna w przedmiocie: oceny zgodności poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. (druk nr 1146) oraz poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej; Opinia w sprawie projektów ustaw wprowadzających parytet na listach wyborczych (Druk nr 1146 i 1151)*, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/6548458F5CCF8697C1257C3C004207F2/\\$file/i3098_13A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/6548458F5CCF8697C1257C3C004207F2/$file/i3098_13A.rtf) [dostęp 19.01.2017 r.].

¹³ J. Flis, *Opinia prawna w przedmiocie: oceny zgodności poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. (druk nr 1146) oraz poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej; Opinia w sprawie projektów ustaw wprowadzających parytet na listach wyborczych (Druk nr 1146 i 1151)*, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/2D806330C4F3705BC1257C3C0041EB4A/\\$file/i3098-13-A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/2D806330C4F3705BC1257C3C0041EB4A/$file/i3098-13-A.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

¹⁴ S. Gebethner, *Sejm rozczłonkowany: wytwór ordynacji wyborczej czy polaryzacji na polskiej scenie politycznej?*, Warszawa 1993. Idem, *System wyborczy: deformacja czy reprezentacja?*, [w:] *Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a polska scena polityczna*, Warszawa 1995.

do Sejmu w okresie transformacji¹⁵. Dotychczas nie zbadano jednak zjawiska będącego przedmiotem pracy, a w szczególności nie dokonano holistycznej analizy proponowanych i wprowadzanych zmian pod kątem zgodności z interesem poszczególnych decydentów politycznych.

W rozprawie poddano badaniu inżynierię wyborczą względem systemu wyborczego do Sejmu RP (a wcześniej PRL) w okresie od rozpoczęcia transformacji systemu polskiego politycznego. Skoncentrowanie się na niższej izbie parlamentu jest uzasadnione ze względu na szczególną rolę pełnioną przez Sejm w systemie politycznym. Począwszy od wyborów w czerwcu 1989 roku, to reprezentacja w niższej izbie parlamentu jest najważniejszym czynnikiem określającym pozycję aktorów politycznych w systemie politycznym, w szczególności determinując pozycję partii politycznych (oraz ugrupowań równoważnych) w systemie partyjnym. Brak reprezentacji w Sejmie uniemożliwia kontrolę procesu ustawodawczego oraz skuteczne wpływanie na władzę wykonawczą¹⁶.

Sejm jest niewątpliwie najważniejszą instytucją władzy w Polsce od roku 1989, a wybory do Sejmu można uznać za najbardziej istotne dla systemu politycznego. Zaznaczyć również należy, że wyłącznie w wypadku Sejmu istnieje sytuacja, w której dany organ posiada niemalże nieskrępowaną możliwość kształtowania systemu wyborczego jego dotyczącego¹⁷. Uzasadnia to skupienie się na Sejmie, choćby ze względu na ewentualną możliwość nadużyć. Ponadto, szczególnie w wypadku wyborów do Sejmu, inżynieria wyborcza może mieć istotny wpływ na stabilność systemu politycznego państwa, w szczególności przez kształtowanie wpływu poszczególnych ugrupowań na władzę polityczną. Co więcej, spośród wszystkich władz w Polsce pochodzących z wyborów, właśnie systemu wyborczego do Sejmu RP dotyczyło najwięcej propozycji kształtujących oraz zmieniających system wyborczy.

Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem szerokiego zbioru materiałów. W pierwszej kolejności należy wymienić propozycje kształtujące system wyborczy lub wprowadzające zmiany w systemie w danym momencie funkcjonującym. Przyjmowały one różnorodną postać: zarówno projektów ustaw (poselskich,

¹⁵ M. Przywara, System wyborczy do Sejmu i Senatu RP – ciągłość i zmiany, Warszawa 2012.

¹⁶ Wyjątkiem jest wpływ negatywny, pozwalający na zablokowanie decyzji Sejmu przez weto Prezydenta RP lub Senatu RP. Natomiast w odniesieniu do władzy wykonawczej – wpływ na nią można uzyskać przez osobę pełniącą funkcję Prezydenta RP. Należy jednak zaznaczyć, że pozycja Sejmu – zarówno wobec Senatu jak i Prezydenta RP – jest znacznie silniejsza.

¹⁷ Należy jednak pamiętać o roli Senatu RP oraz Prezydenta RP w procesie ustawodawczym.

komisyjnych czy zgłaszanych przez Prezydenta RP), propozycji zmian zgłaszanych w trakcie prac parlamentarnych (np. w trakcie prac komisji lub obrad plenarnych Sejmu) czy też propozycji nie mających charakteru formalnego – zgłaszanych w szerokiej przestrzeni publicznej. O istotności tych materiałów może świadczyć fakt, że analizie poddano przeszło 80 druków sejmowych i senackich zawierających projekty ustaw na różnym etapie procedowania. W badaniu wykorzystano również materiały powstające w toku prac nad zgłaszanymi projektami – zarówno przedstawiające te prace (jak biuletyny komisji sejmowych) jak i powstałe w celu ich wsparcia (np. opinie Biura Analiz Sejmowych) oraz wpływające w inny sposób na funkcjonowanie systemu wyborczego (np. wyrok Trybunału Konstytucyjnego). Odminną grupę materiałów wykorzystanych w badaniu stanowią liczne badania opinii publicznej pozwalające na określenie warunków społeczno-politycznych w których podejmowane były poszczególne decyzje dotyczące systemu wyborczego.

Aby przedstawić w możliwie pełny sposób efekty przeprowadzonego badania, w rozprawie zastosowano strukturę dwuczęściową. Każda z części została podzielona na rozdziały poświęcone konkretnym tematom.

Część pierwsza, zatytułowana *Systemy wyborcze i inżynieria wyborcza. Charakterystyka badania i założenia metodologiczne*, została poświęcona teoretycznym aspektom badania oraz przedstawieniu zastosowanych metod badawczych. W pierwszym rozdziale dokonano niezbędnej kategoryzacji podstawowych pojęć stosowanych w pracy, takich jak: wybory, prawo wyborcze czy system wyborczy (sensu stricto i largo), jak i wprowadzono pojęcie inżynierii wyborczej. Ponadto, w tym rozdziale przedstawiono zastosowany na potrzeby badania podział systemów wyborczych i ich typologizację.

Drugi rozdział pierwszej części pracy poświęcony został przedstawieniu metod badawczych zastosowanych w trakcie badania oraz wykorzystanych źródeł i zasobów danych empirycznych. Przyjęto przy tym formę ich przedstawienia pozwalającą czytelnikowi na wykorzystanie tego rozdziału w charakterze spisu zastosowanych metod, co może okazać się przydatne w momencie, gdy w dalszej części pracy przedstawione zostaną wyniki zastosowania którejs z nich.

Trzeci rozdział pierwszej części pracy został poświęcony przedstawieniu analizy poszczególnych elementów systemu wyborczego w jego rozumieniu wąskim oraz efektów, jakie niesie za sobą ich zastosowanie. Poszczególne podrozdziały zostały poświęcone kolejnym elementom systemu wyborczego sensu stricto – strukturze

okręgów wyborczych, stosowanym formułom wyborczym oraz uprawnieniom wyborcy bezpośrednio w trakcie głosowania. Jedynym elementem systemu wyborczego sensu stricto, który nie został poddany analizie w tym rozdziale, są normy określające najszerszą możliwą ofertę wyborczą prezentowaną głosującym, jednakże zagadnienie to – choćby z uwagi na wielość możliwości – jest zbyt obszerne jak na potrzeby pracy, zaś niezbędne jego elementy zostały przedstawione w drugiej części, w odniesieniu do konkretnych przykładów. Jeden z podrozdziałów został za to poświęcony progom wyborczym – zarówno naturalnym, wynikającym z wielkości okręgu i zastosowanej metody, jak i ustawowym (zwanym również zaporowymi). Mimo, że nie stanowią one odrębnego elementu konstytuującego system wyborczy sensu stricto, ich znaczenie dla przeprowadzonego badania uzasadnia taką formę ich wyeksponowania.

Druga część pracy została poświęcona przedstawieniu procesu tworzenia, a następnie zmian systemu wyborczego do Sejmu (PRL a następnie RP), poczynwszy od obrad Okrągłego Stołu, skończywszy na ostatniej zakończonej kadencji Sejmu (przez co rozumie się wybory do Sejmu RP w roku 2015). Poszczególne rozdziały w tej części zostały poświęcone kolejnym kadencjom Sejmu lub względnie jednolitym wewnątrz, dłuższym okresom – odpowiednio lat 1991-1997 oraz 2007-2015. Każdorazowo przedstawione i poddane analizie z wykorzystaniem wcześniej przedstawionych metod zostały propozycje zmian systemu wyborczego sensu stricto do Sejmu RP (przez które należy rozumieć również propozycje wprowadzenia zupełnie nowego systemu) oraz warunki w jakich zachodził proces decyzyjny, wraz ze stanowiskami poszczególnych decydentów (a tam, gdzie było to niezbędne – z określeniem ich zmienności w czasie). Dla poszczególnych okresów przedstawiono, oprócz wyników analiz, wyniki symulacji efektów zastosowania poszczególnych proponowanych elementów systemu wyborczego.

Podsumowanie dwóch części pracy, a w szczególności drugiej z nich – stanowiącej praktyczną realizację założeń przedstawionych w części pierwszej – stanowią przedstawione wnioski końcowe, służące podsumowaniu odniesień do pytań badawczych oraz ostatecznej weryfikacji uprzednio wysuniętych hipotez.

Zastosowana struktura pracy nie jest jedyną możliwą i można by rozważyć – przykładowo – zastosowanie struktury tematycznej w miejsce chronologicznej (co oznaczałoby poświęcenie kolejnych rozdziałów poszczególnym elementom systemu wyborczego i propozycjom ich zmian), jednakże, zdaniem autora, całościowe

ujęcie kolejnych propozycji oraz procesów decyzyjnych z nimi związanych, w tym odniesienie ich do konkretnych funkcjonujących warunków i otoczenia, jest niezbędne dla przeprowadzenia założonego badania. W szczególności wynika to z faktu, że centralnym elementem przedmiotu badania – inżynierii wyborczej – jest nie tyle sam system wyborczy, co decyzja polityczna odnośnie wprowadzenia w nim konkretnych zmian (lub pozostawienia go w stanie niezmiennym).

Poza wyodrębnionymi częściami, do pracy włączono aneks, zawierający wyniki obliczeń i symulacji, które mogą okazać się przydatne dla poparcia przedstawionych tez. Ze względu na obszerność - bezpośrednie ich umieszczenie w tekście powodowałoby jego niepotrzebne rozbicie i zdominowanie przez, nie zawsze najistotniejsze z punktu widzenia poruszanej tematyki, elementy. Zbiór danych umieszczonych w aneksie wynika z subiektywnej decyzji autora, popartej jednakże wielokrotnymi dyskusjami odnośnie treści pracy i potrzeby głębszego uzasadnienia części jej elementów, zarówno w toku seminarium doktorskiego prowadzonego przez prof. zw. dr hab. Alicję Stępień-Kuczyńską, jak i przeprowadzonymi bezpośrednio z dr Michałem Pierzgalskim, którego pomoc, a w szczególności porady odnośnie możliwości zastosowania metod ilościowych w badaniach politologicznych, stanowiła bardzo ważną przesłankę umożliwiającą przeprowadzenie badania i przedstawienie niniejszej rozprawy.

Część pierwsza: Systemy wyborcze i inżynieria wyborcza. Charakterystyka badania i założenia metodologiczne

Rozdział pierwszy: Podstawowe pojęcia wykorzystywane w badaniu

Wybory i system wyborczy

Wybory są zjawiskiem powszechnym i charakterystycznym dla świata rozwiniętego, a przy tym należy je rozumieć jako zjawisko pełniące różne funkcje i zajmujące przez to różne miejsca w poszczególnych systemach politycznych. Samo pojęcie wyborów oznacza cykliczny proces powoływania przez daną grupę przedstawicieli na określone stanowiska lub do pełnienia określonych funkcji. Mogą one dotyczyć różnych form władzy, właściwych dla różnych grup społecznych – począwszy od sformalizowanych grup jak stowarzyszenia czy związki, skończywszy na poziomie narodu (społeczeństwa), gdzie służą powołaniu przedstawicieli do pełnienia funkcji i stanowisk związanych z pełnieniem władzy państwowej. Wybory nie są jedyną techniką, którą można zastosować do realizacji takiego celu, funkcjonują również inne, jak mianowanie czy ustanowienie na mocy sukcesji¹.

Dla przeprowadzenia założonej w rozprawie analizy niezbędne jest zdefiniowanie podstawowych kategorii jak prawo wyborcze oraz system wyborczy. Dla badania procesów inżynierii wyborczej znaczenie ma prawo wyborcze w ujęciu przedmiotowym², definiowane jako gałąź prawa regulującą przygotowywanie i przeprowadzanie wyborów oraz ustalanie ich wyników³. Jest to zatem pojęcie szersze wobec ordynacji wyborczej przez którą jest rozumiany zbiór przepisów regulujących przeprowadzenie wyborów do konkretnego organu (organów) lub

¹ Wybory, [w:] A. Sokala, B. Michalak, P. Uziębło, Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych, Warszawa 2013, s. 271-272.

² W odróżnieniu od ujęcia podmiotowego określającego uprawnienia obywatela w procesie wyborczym. A. Żukowski, System wyborczy do Sejmu i Senatu RP, Warszawa 2004, s. 13.

³ B. Banaszak, Prawo konstytucyjne, Warszawa 2015, s. 273.

na konkretną (konkretne) funkcję (funkcje) – w tym ostatnim przypadku myląc może być praktyka nazewnictwa aktów prawnych w Polsce, zgodnie z którą akty prawa regulujące zasady wyboru ciał kolegialnych określa się nazwą „ordynacja wyborcza” zaś w wypadku funkcji pełnionych jednoosobowo – ustawą „o wyborze”⁴.

Zbiór definicji systemu wyborczego jest względnie szeroki i nie sposób wskazać jednej, powszechnie przyjętej definicji. Pojęcie to również występuje w ujęciu szerokim oraz wąskim (*sensu largo i stricto*). Szerokie ujęcie, dominujące najczęściej w państwach pozbawionych długich i stabilnych tradycji demokratycznych – obejmuje całokształt norm, uwarunkowań i procesów dotyczących procesu wyborczego, w tym prawo wyborcze. B. Banaszak definiuje system wyborczy *sensu largo* jako całokształt zasad i reguł (prawnych i pozaprawnych) określających sposób przygotowania i przeprowadzenia głosowania oraz ustalenia wyników wyborów⁵. Jego podstawowym, a zarazem koniecznym elementem jest prawo wyborcze w znaczeniu przedmiotowym, jest ono jednak względem niego szersze. W literaturze przedmiotu częściej jednak posługujemy się ujęciem systemu wyborczego *sensu stricto*. W ujęciu D. Nohlana, pojęcie systemu wyborczego należy definiować jako wzorce zachowania wedle których wyborcy wyrażają w głosowaniu swoją preferencję co do partii i/albo co do kandydata oraz metody transformacji wyników wyborczych na wyniki mandatowe. Systemy wyborcze regulują ten proces przez określenie: podziału na okręgi wyborcze, sposobów głosowania i metody ustalania wyników wyborów⁶. Natomiast M. Pierzgalski ujmuje system wyborczy (*sensu stricto*) jako „system norm, przede wszystkim prawnych, rządzących procesem, który zbiór oddanych przez wyborców głosów ważnych V przekształca na zbiór mandatów S symbolizujący udziały w sprawowaniu władzy. System wyborczy jest rozumiany jako układ dynamiczny złożony z trzech, wzajemnie na siebie oddziałujących, elementów, a mianowicie: 1) formuły wyborczej; 2) struktury okręgów wyborczych; 3) uprawnień wyborców bezpośrednio podczas elekcji”⁷. Jak widać, definicja stosowana przez M.

⁴ Jest to stała praktyka od czasów II RP, do której stosowano się również w okresie PRL. Jedynym wyjątkiem jest ustawa z dnia 16 sierpnia 1938 r. o wyborze radnych gromadzkich, gminnych i powiatowych (Dz.U. 1938 nr 63 poz. 481). Sytuacja ta uległa oczywistej zmianie w momencie uchwalenia jednego aktu określającego zasady przeprowadzania wyborów – Kodeksu wyborczego.

⁵ B. Banaszak, op. cit., s. 300.

⁶ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004, s. 53.

⁷ M. Pierzgalski, *Metody ilościowe w badaniu systemów wyborczych na przykładach z państw Azji Wschodniej*, Łódź 2012, s. 18-19.

Pierzgalskiego jest szersza względem tej Dahla, obejmując również elementy pozaprawne. Co ciekawe, M. Pierzgalski tych ostatnich zdaje się nie zaliczać do elementów systemu wyborczego sensu largo⁸.

Ujęcie wąskie systemu wyborczego, oprócz jego dominującej pozycji w literaturze przedmiotu, zdaje się wystarczające dla badania procesu wyborczego i zmian w nim zachodzących na gruncie politologicznym. Jak jednak zostanie później wykazane, takie ujęcie uniemożliwiłoby badanie wszystkich zmian wprowadzanych w procesie wyborczym, mających charakter inżynierii wyborczej. Ujęcie sensu largo natomiast wydaje się zbyt szerokie, a analiza wszystkich jego aspektów wykracza poza ramy pracy oraz możliwości zastosowanych metod badawczych. W szczególności dotyczy to zasad finansowania kampanii wyborczych, nieodzownie łączących się z całością norm regulujących finansowanie partii politycznych, czy też tych aspektów prawa karnego, które mogą w określonych warunkach wpływać na proces wyborczy przez określenie uprawnień wyborczych jednostki, w tym pozbawienie jej tych uprawnień, wreszcie innych regulacji pośrednio ingerujących w system wyborczy oraz system partyjny, do których w przypadku Polski możemy zaliczyć choćby normy regulujące funkcjonowanie Ewidencji Partii Politycznych czy też konstytucyjny zakaz głoszenia przez partie polityczne określonych treści oraz promowania określonych rozwiązań ustrojowych.

W rozprawie zastosowane zostało rozumienie systemu wyborczego w sensie stricto, szersze jednakże od wcześniej wspomnianych. Przez system wyborczy należy rozumieć system norm prawnych określający ramy maksymalnej możliwej wyborczej przedstawianej wyborcy a następnie przekształcający zbiór indywidualnych postaw i decyzji wyborczych na zbiór mandatów. Jako elementy konstytuujące tak rozumiany system wyborczy można wskazać te wyróżnione przez M. Pierzgalskiego uzupełnione o normy prawne kształtujące prawa wyborcze jednostek, w szczególności prawo kandydowania, oraz sposób zgłaszania kandydatów do danego ciała lub urząd. Wyjątkiem jest ta część pracy, w której przedstawiony zostaje podział systemów wyborczych oraz scharakteryzowane zostają podstawowe typy systemów – na potrzeby tej analizy wystarczające jest rozumienie systemu wyborczego zbieżne z zaproponowanym przez M. Pierzgalskiego.

⁸ Definiując go za A. Żukowskim jako: „zbiór norm prawnych regulujących tryb organizacji i przeprowadzania wyborów oraz zasady ustalania ich wyników”. Ibidem, s. 19. A. Żukowski, Dylematy wyboru systemu wyborczego we współczesnych demokracjach, „Studia Wyborcze”, tom 9, Łódź 2010, s. 7.

Podział systemów wyborczych

Mozaika systemów wyborczych (w tym miejscu rozumianych w sensie stricto) wykształconych w państwach demokratycznych jest niezwykle różnorodna. Nie tylko nie można mówić o jednym „demokratycznym systemie wyborczym”, ale trzeba zauważyć, że stosowane rozwiązania są często bardzo od siebie dalekie, a realizacja poszczególnych funkcji wyborów występuje z różnym natężeniem. Podstawowym wyznacznikiem pozwalającym na grupowanie systemów wyborczych jest zastosowanie konkretnej zasady reprezentacji. Tradycyjnie stosowany jest podział na systemy większościowe oraz proporcjonalne, gdzie pierwsze charakteryzuje fakt, że mandat zdobywa kandydat (lub partia) uzyskujący większość (bezwzględną lub względną) głosów, natomiast drugie charakteryzują się możliwie dokładnym odwzorowaniem udziału danej partii w ogólnej puli głosów na jej udział w ogólnej puli dostępnych mandatów. Podział ten wydaje się jednoznaczny, jednak – jak wskazuje D. Nohlen⁹ czy G. Sartori¹⁰ – jest niesymetryczny. Wybory większościowe określa się w nim dzięki zastosowanej metodzie rozstrzygnięcia, natomiast wybory proporcjonalne dzięki zastosowanej metodzie reprezentacji. Inni badacze jako podstawę rozróżnienia między wyborami większościowymi i proporcjonalnymi przyjęli wielkość okręgu wyborczego: w wyborach większościowych w każdym okręgu wybierany jest jeden kandydat, natomiast jeśli jest ich więcej – automatycznie mamy do czynienia z wyborami proporcjonalnymi¹¹. Nie sposób zgodzić się z tak przedstawionym podziałem, gdyż na jego podstawie np. wybory przeprowadzone wedle formuły blokowej z większością względną w wielomandatowych okręgach wyborczych należałoby wtedy uznać za wybory proporcjonalne, podczas gdy zarówno sposób rozstrzygnięcia jak i ostateczny efekt w postaci odwzorowania preferencji wyborców w zbiorze uzyskanych mandatów są tożsame z wyborami przeprowadzanymi w formule większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych, które stanowią najbardziej modelowy przykład zastosowania systemu większościowego. Za D. Nohlenem¹², autor skłania się ku stanowisku, że zaklasyfikowanie konkretnego systemu wyborczego jako większościowego lub

⁹ D. Nohlen, op. cit., s. 120.

¹⁰ Za: Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 123.

proporcjonalnego powinien decydować w pierwszej kolejności efekt działania systemu. Tak przedstawiona dychotomia jest bardziej wyraźna a sam podział dotyczy istoty funkcjonowania systemu wyborczego oraz najważniejszych jego funkcji. Pozwala to również na uniknięcie pułapek błędnego zaklasyfikowania konkretnych systemów wyborczych jedynie ze względu na ich techniczne elementy (jak wspomniana wielkość okręgu wyborczego). Wielość możliwych do stworzenia (przynajmniej na gruncie teoretycznym) systemów wyborczych jest praktycznie nieskończona, a nawet ograniczając się do systemów faktycznie zaimplementowanych, wedle których przeprowadzono przynajmniej jedną elekcję, mamy do czynienia z wieloma przypadkami zastosowania takich kombinacji sprzecznych ze sobą elementów technicznych systemów wyborczych, że efekt działania części z nich może być inny od potencjalnie spodziewanego. Z taką sytuacją mamy do czynienia m.in. w wypadku systemu wyborczego do niższej izby parlamentu w Republice Federalnej Niemiec, gdzie funkcjonowanie jednomandatowych okręgów wyborczych (nie jako jedynych, w systemie tym występują równolegle z wielomandatowymi okręgami wyborczymi na poziomie landów oraz, jednym ogólnokrajowym okręgiem wyborczym) i wykorzystanie (tylko w wypadku okręgów jednomandatowych) formuły większości względnej, ze względu na umiejscowienie tych elementów w całym systemie, nie wpływają na proporcjonalny efekt wyborów. Innym przypadkiem jest wykorzystanie nominalnie proporcjonalnego systemu wyborczego w okręgach 2- lub 3-mandatowych, co powoduje powstanie wysokich progów naturalnych, przez co efekt uzyskany dzięki zastosowaniu takiego systemu wyborczego jest właściwy dla większościowych systemów wyborczych. Ponadto, zastosowanie przedstawionej dychotomii pozwala uniknąć problemów analitycznych z występowaniem systemów pośrednich (nazywanych systemami mieszanymi lub hybrydowymi).

Systemowe ujęcie dychotomii większościowych i proporcjonalnych systemów wyborczych zmusza do wykorzystania jednej lub obu możliwych kryteriów definicyjnych, o których mowa była wcześniej: reguły rozstrzygnięcia oraz zasady reprezentacji. Reguła rozstrzygnięcia odnosi się do sposobu ustalenia podziału mandatów w okręgu (przetransponowania zbioru indywidualnych postaw wyborczych wyborców w okręgu na zbiór mandatów w okręgu). W wyborach większościowych rozdysponowanie mandatów następuje zależnie od tego, który kandydat (lub która partia, lista etc.) zdobyła najwięcej głosów (względnie – najwięcej głosów oraz

spełniła dodatkowe warunki – z taką sytuacją mamy do czynienia np. w wypadku wymogu uzyskania poparcia nie tylko większości głosujących, ale też określonego poparcia w grupie wszystkich uprawnionych, niezależnie od faktycznego ich udziału w głosowaniu). W tym miejscu należy wyjaśnić różnicę między występującymi większościami – względną oraz bezwzględną. Pierwsza z nich stanowi wymóg uzyskania wyższego poparcia w ramach okręgu niż każdy inny kandydat (względnie – w wypadku głosowania na listy kandydatów – niż każda inna lista), a w wypadku okręgu wielomandatowego – uzyskanie liczby głosów nie mniejszej niż n -ty udział w zbiorze głosów oddanych na wszystkich kandydatów, gdzie n stanowi liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Większość bezwzględna oznacza wymóg uzyskania liczby głosów wynoszącej więcej niż połowę ważnie oddanych głosów, a w wyborach w okręgach wielomandatowych – uzyskania równolegle nie mniej niż n -tego udziału w zbiorze głosów oddanych na wszystkich kandydatów, gdzie n stanowi liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. W wyborach proporcjonalnych mamy natomiast do czynienia z możliwie dokładnym odwzorowaniem udziału głosów na daną partię (listę) w zbiorze decyzji wyborczych wyborców w okręgu na zbiór mandatów możliwych do uzyskania w okręgu. Wymaga to wyznaczenia określonej kwoty (wymaganego udziału w zbiorze głosów) lub uszeregowania listy ilorazów (zależnych od udziału w zbiorze głosów) dla poszczególnych list. Konkretna lista (partia) uzyskuje liczbę mandatów zależną od osiągnięcia wielokrotności obliczonej kwoty lub liczby od najwyższych ilorazów przypadających tej partii.

W przeciwieństwie do reguły rozstrzygnięcia, którą rozpatruje się na poziomie okręgu wyborczego, zasada reprezentacji odnosi się do poziomu ogólnokrajowego, a w szerszym ujęciu – do poziomu całości wybieranego organu kolegialnego lub części wybieranego organu kolegialnego, do którego ma zastosowanie dany system wyborczy. W polskich warunkach odnosi się więc nie tylko do Sejmu RP oraz Senatu RP, ale również do organów stanowiących samorządu terytorialnego – rad gmin (miast), rad powiatów oraz sejmików wojewódzkich, z tym zastrzeżeniem, że zasada reprezentacji w ich wypadku odnosi się zarówno do poziomu ogólnego konkretnego organu stanowiącego, jak i do zbioru organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego danego szczebla, oraz do wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego, ale jedynie w tym zakresie w jakim ich wybór podlega polskiemu systemowi wyborczemu. Zasada reprezentacji (którą można nazwać również celem

reprezentacji¹³) jest, rzecz jasna, rozbieżna dla obu typów systemów wyborczych. W systemie większościowym dąży się do zapewnienia jednej partii (jednej frakcji) większości miejsc w ciele wybieralnym umożliwiającą prowadzenie rządów, przy czym nie jest istotne czy dana partia (frakcja) uzyskała poparcie większości wyborców. Główną funkcją wyborów jest w tym wypadku zapewnienie większości zdolnej do sformowania gabinetu. W systemie proporcjonalnym zasadą (celem) reprezentacji jest zapewnienie możliwie doskonałego odzwierciedlenia poparcia społecznego (wyborczego) poszczególnych ugrupowań w kolegialnym organie pochodzącym z wyborów. Innymi słowy – większościowa zasada reprezentacji zakłada takie odwzorowanie zbioru decyzji wyborczych na zbiór mandatów aby udział jednej z frakcji był na tyle znaczący, że umożliwia sprawowanie rządów (co najczęściej oznacza udział powyżej połowy mandatów), natomiast proporcjonalna zasada reprezentacji zakłada możliwie idealne odwzorowanie udziału każdej frakcji w zbiorze decyzji wyborczych na udział w zbiorze mandatów.

Tabela 1.

Cechy podstawowych typów systemów wyborczych

Typ systemu wyborczego	Reguła rozstrzygania	Zasada (cel) reprezentacji
System większościowy	Większościowy udział zwycięża	Wyłonienie większości
System proporcjonalny	Udział w głosach daje udział w mandatach	Możliwie idealne odwzorowanie preferencji

Opracowanie własne.

Ze zbioru możliwych systemów wyborczych można wyróżnić dwa podzbiory: pierwszy – klasycznych systemów wyborczych, w ramach którego reguły rozstrzygnięć konkretnych systemów wyborczych są właściwe dla przyjętych zasad reprezentacji (szczególnymi, „modelowymi” przykładami będą tutaj zarówno wybory przeprowadzane wedle formuły większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych jak i wybory przeprowadzane wedle formuły proporcjonalnej w jednym, wielomandatowym okręgu wyborczym w którym następuje alokacja wszystkich dostępnych mandatów); drugi podzbiór stanowią będą systemy kombinowane, w których zastosowana reguła rozstrzygnięcia nie jest zbieżna z przyjętą zasadą reprezentacji. O zaklasyfikowaniu konkretnego kombinowanego systemu wyborczego do jednego z dwóch typów podstawowych decydować będzie przyjęta zasada reprezentacji jako nadrzędna wobec aspektów technicznych systemu, w tym reguły rozstrzygania. Z takimi systemami mamy do czynienia m.in. w przypadku systemu

¹³ Ibidem, s. 129.

pojedynczego głosu przechodniego (*single transferable vote* – STV), który – mimo reguły rozstrzygania opartej o osiągnięcie kwoty (właściwej dla systemów proporcjonalnych) – w określonych warunkach realizuje zasadę reprezentacji właściwą dla systemów większościowych, szczególnie w przypadku gdy występuje w powiązaniu z małymi (w szczególności 2-, 3-mandatowymi) okręgami wyborczymi. Innym przykładem jest zastosowanie zasady rozstrzygania właściwej dla wyborów proporcjonalnych we wspomnianych już wcześniej małych okręgach wyborczych – taka kombinacja elementów technicznych systemu, w tym w szczególności wysokie progi naturalne, prowadzą do realizacji zasady reprezentacji właściwej znów dla systemów większościowych¹⁴.

Zastosowanie określonej reguły rozstrzygnięcia oraz realizacji określonego celu reprezentacji wiążą się również z praktycznymi efektami stosowania różnych systemów wyborczych. Część z nich została zaprezentowana w tabeli 2.

Tabela 2.

Charakterystyka wyborów większościowych oraz proporcjonalnych

Płaszczyzna	Wybory większościowe	Wybory proporcjonalne
Zachowanie równości materialnej głosów w ramach okręgu	Ułomne	Możliwie pełne
Percepcja powiązania głosu wyborcy z wynikiem wyborów w okręgu	Prosta	Skomplikowana
Zachowanie równości materialnej głosów na poziomie całości ciała wybieranego	Możliwe w określonych warunkach, częściej ułomne	Możliwie pełne, w określonych warunkach występują zaburzenia
Percepcja powiązania głosu grup wyborców z wynikiem wyborów na poziomie ogólnym	Skomplikowana	Prosta
Znaczenie zdominowanych okręgów wyborczych	Duże	Ograniczone
Udział zmarnowanych głosów	Wysoki	Ograniczony
Autonomia mandatariusza względem ugrupowania wyborczego	Zależnie od innych czynników – od bardzo ograniczonej do znacznej.	Ograniczona
Odpowiedzialność mandatariusza przed wyborcami	Bezpośrednia	Ograniczona
Percepcja powiązania potencjalnie realizowanego programu wyborczego z głosem wyborcy	Ograniczona	Prosta

Opracowanie własne.

Dane przedstawione w tabeli 2. pozwalają zauważyć, że dychotomia systemów wyborczy nie ogranicza się wyłącznie do reguły rozstrzygnięcia i zasady reprezentacji.

¹⁴ O klasycznych i kombinowanych systemach m.in. Kombinowane systemy wyborcze, [w:] Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych, [red.:] B. Michalak, A. Sokala, s. 63. D. Nohlen, op. cit., s. 130.

Przedstawione efekty funkcjonowania systemów większościowych i proporcjonalnych są – w większości przypadków - względem siebie sprzeczne, natomiast w innych występują między nimi zasadnicze różnice. Większość z przedstawionych w tabeli aspektów zostanie poruszonych w dalszych fragmentach pracy, należy jednak zauważyć, że dwa ostatnie – odpowiedzialność mandatariusza przed wyborcami oraz percepcja powiązania potencjalnie realizowanego programu wyborczego z głosem wyborcy zostały zawarte w przedstawionym zestawieniu głównie w celu podkreślenia różnic między systemami większościowymi i proporcjonalnymi, a ich znaczenie z punktu widzenia tematyki pracy jest ograniczone¹⁵.

Typologia systemów wyborczych

Jak wcześniej wspomniano, zarówno zbiór możliwych do zastosowania jak i faktycznie zastosowanych w praktyce systemów wyborczych są bardzo szerokie (a pierwszy z nich wręcz nieograniczony). Powoduje to, że częstokroć tożsame rozwiązania techniczne dają przeciwstawne efekty funkcjonując w odmiennych warunkach społeczno-politycznych. Skutkiem tego są trudności z typologizacją systemów wyborczych – dokonanie jej na gruncie czysto teoretycznym, w oderwaniu od konkretnych realiów każdorazowego zastosowania ich w praktyce jest obarczone istotnym ryzykiem błędu. Z drugiej strony - dokonanie typologizacji wszystkich wykorzystanych systemów wyborczych z uwzględnieniem konkretnych warunków w jakich zostały zastosowane, po pierwsze byłoby zadaniem czasochłonnym i z całą pewnością przekraczającym możliwości analityczne jednostki, po drugie natomiast – skutkowałoby otrzymaniem pogłębionej typologizacji, która stanowiłaby zapewne istotną wartość poznawczą, jednakże jej zastosowanie w badaniach systemów wyborczych, w tym zmian wpływających na proces wyborczy, byłoby znikome ze względu na potrzebę rozpatrywania ogromnej liczby wariantów. Podkreślić należy również, że tego rodzaju typologizacja uniemożliwiłaby włączenie do niej tych systemów wyborczych, które nie zostały zastosowane w praktyce. Biorąc to pod uwagę, analizując przedstawione typologizacje, należy zawsze pamiętać o tym, że w określonych warunkach społeczno-politycznych systemy wyborcze przydzielone do jednego z głównych typów mogą dawać efekty właściwe dla głównego typu przeciwstawnego.

¹⁵ O cechach typów systemów wyborczych i efektach ich zastosowania patrz również np.: B. Banaszak, op. cit., s. 305-306. M. Pierzgański, *Metody ilościowe...* s. 53-56. A. Żukowski, op. cit., s. 16-31.

Typologizacja systemów wyborczych nie jest zadaniem prostym, ani tym bardziej jednoznacznym. Już na etapie określenia różnorodności systemów w ramach typów głównych, w literaturze przedmiotu przedstawiane są rozbieżne opinie. Przykładowo D. Nohlen stoi na stanowisku, że w przeciwieństwie do niewielkiego zróżnicowania wewnętrznego systemów większościowych, poziom zróżnicowania systemów proporcjonalnych jest bardzo wysoki. Odmienny pogląd zdaje się wyrażać M. Pierzgalski, stosując typologizację znacznie bardziej różnicującą wewnętrznie systemy większościowe¹⁶. Wynika to z przyjęcia odmiennych płaszczyzn analizy i różnych poziomów zróżnicowania przez poszczególnych badaczy.

Dla celów dysertacji właściwa zdaje się typologia przedstawiona w tabeli 3. W tym miejscu należy zaznaczyć, że umieszczenie systemów kompensacyjnych oraz systemów segmentowych w grupie systemów proporcjonalnych jest warunkowane celem funkcjonowania tych systemów, jak również wynika z modelowego ich ujęcia. Ostatnia z tych uwag odnosi się również do całości typologii – konkretne zastosowanie danego systemu w praktyce z wykorzystaniem konkretnych rozwiązań może dawać w rzeczywistości skutki właściwe dla odmiennej grupy systemów.

Tabela 3.

Typologia systemów wyborczych

Rodzina systemów wyborczych	
Systemy większościowe	Systemy proporcjonalne
FPTP (First Past The Post)	RP z zastosowaniem formuły największych reszt
PBV (Party Block Vote)	RP z zastosowaniem formuły największych średnich
BV (Block Vote)	STV (Single Transferable Vote)
AV (Alternate Vote)	Systemy segmentowe
SNTV (Single Nontransferable Vote)	Systemy kompensacyjne
LV (Limited Vote)	
BC	
TRS	

Opracowanie własne.

Celem autora nie jest przedstawianie charakterystyki wszystkich możliwych, ani nawet głównych stosowanych, systemów wyborczych¹⁷. Dla analizy tematu pracy wystarczające jest przedstawienie tych spośród możliwych systemów, które miały zastosowanie w polskiej praktyce wyborczej, lub też, których wykorzystanie było proponowane, lecz nie zostały one wprowadzone w życie. Aby uniknąć zbędnych

¹⁶ Pierzgalski, Metody ilościowe..., s. 43.

¹⁷ Podział systemów wyborczych oraz opis poszczególnych z nich jest szeroko dostępny, m.in. M. Pierzgalski, Metody ilościowe..., s. 42-52. Leksykon prawa wyborczego i systemów..., s. 181-183.

powtórzeń, zostaną one omówione przy okazji analizy praktycznych efektów zastosowania poszczególnych formuł wyborczych.

Wybory a system polityczny

Pojęcie wyborów jest często, w sposób automatyczny, by nie nazwać go naturalnym, kojarzone z rozstrzygnięciem o charakterze demokratycznym. Jest to zbieżne z definiowaniem wyborów jako demokratycznej metody powoływania osób w skład organu przedstawicielskiego właściwego dla danej społeczności lub na stanowiska kierownicze. Definicja ta może mieć zastosowanie zarówno w kontekście władzy publicznej, jak i w innych obszarach życia społecznego, w których bezpośrednio uczestnictwo członków danej zbiorowości w konsultacjach i procesie decyzyjnym nie jest możliwe i obowiązki wynikające z uczestnictwa we władzy zostały w sposób demokratyczny sędowane na reprezentantów, względnie na osoby piastujące stanowiska kierownicze.

Zdefiniowanie wyborów jako demokratycznej formy (sędowania) ustanowienia władzy należy zderzyć jednak z rzeczywistością, w której wybory występują powszechnie w systemach, których nie można uznać za demokratyczne¹⁸. W tym miejscu należy odnieść się do definicji systemu politycznego. System polityczny, jako jedna z podstawowych kategorii politologicznych służy charakterystyce struktury, w ramach której toczy się życie polityczne. Zjawisko to jest jednak trudne dla jednoznacznego i niebudzącego wątpliwości czy sprzeciwów określenia, czego skutkiem jest mnogość definicji systemu politycznego występujących w literaturze politologicznej. Większość badaczy zgodnie jednak określa system polityczny jako złożoną strukturę, spełniającą szereg funkcji i nadającą życiu politycznemu ramy organizacyjne. Struktura ta obejmuje kompleksowo role związane z władzą. System polityczny jest kategorią uznawaną powszechnie za szerszą zarówno wobec „ustroju” jak i reżimu politycznego¹⁹.

¹⁸ Jeszcze w 2000 roku wybory parlamentarne nie odbywały się jedynie w 24 państwach, co jednak nie pozwala na stwierdzenie, że wszystkie pozostałe były państwami demokratycznymi. A. Antoszewski, R. Herbut, Systemy polityczne współczesnego świata, Gdańsk 2004, s. 208.

¹⁹ A. Antoszewski, System polityczny, [w:] Leksykon politologii, [red.:] A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1996.

Nie wnikając w analizy porównawcze poszczególnych ujęć definicyjnych systemu politycznego²⁰ możemy posłużyć się jego definicją jako ogółu instytucji (aparatu państwowego, partii polityczne, organizacje oraz grupy społeczne formalne i nieformalne) uczestniczących w działaniach politycznych oraz ogółu zasad politycznych i norm prawnych regulujących ich wzajemne stosunki. Analizując system polityczny wybranego państwa należy zatem określić: funkcjonujące i dominujące idee i wartości, organizacje i instytucje organizujące życie polityczne i w nim uczestniczące oraz ogół norm pełniących funkcję regulacyjną i organizacyjną wobec wcielania idei i wartości politycznych w życie jak też regulujących organizacje i instytucje w zakresie ich struktury i funkcjonowania²¹.

Zarówno system polityczny jak i wskazane jego elementy pełnią szereg funkcji, przez co rozumie się działania mające na celu podtrzymanie istniejącego stanu jak też jego rozwój. Możemy wyróżnić główne funkcje systemu politycznego, takie jak: regulacyjną, zapewniającą stosowanie przyjętych w danym systemie reguł sterujących procesami; mediacyjną odpowiedzialną za rozwiązywanie konfliktów mających u podstaw rozbieżne interesy grupowe; adaptacyjną pozwalającą na usprawnienia działań instytucji systemu; innowacyjną odpowiedzialną za wprowadzanie do systemu nowych reguł i mechanizmów działania.

Rozbieżnościom w definiowaniu systemu politycznego nie ustępują w swej mnogości próby rozgraniczenia charakteru systemów politycznych. Wielość i różnorodność form politycznych pociąga za sobą trudności w jednoznacznym określeniu i rozgraniczeniu kategorii służących opisowi systemów takich jak totalitaryzm, autorytaryzm, czy wreszcie demokracja.

Przez długi okres powszechnie wykorzystywana była koncepcja sformułowana przez Josepha Schumpetera w pracy *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* z 1942 r., w której określił linię demarkacyjną między demokracją a systemami niedemokratycznymi jako fakt odbywania się rywalizacyjnych i cyklicznych wyborów²². Podejście to przystawało do opisu świata zimnowojennego, lecz z biegiem czasu nie było w stanie oddać istoty różnorodności funkcjonujących systemów

²⁰ Więcej na temat różnych definicji patrz: Encyklopedia politologii, t. 1 Teoria polityki, [red.:] W. Sokół, M. Żmigrodzki, Zakamycze 1999.

²¹ Mała Encyklopedia wiedzy politycznej, [red.:] M. Chmaj, W. Sokół, Toruń 2002, s. 370-371.

²² J. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995, s. 336-337. Idem, *Two Concepts of Democracy*, [w:] *Political Philosophy*, [red.:] A. Quinton, Oxford 1967, s.153-188.

politycznych. Choć trzeba oddać mu słusność choćby na polu prostoty i pozornej jednoznaczności, budziła wielorakie wątpliwości i nie pozwalała na opis świata w dobie „trzeciej fali” demokratyzacji. Potrzebę dalszej fragmentaryzacji przestrzeni definicyjnej rozumieli inni badacze, jak choćby Larry Diamond, który, akceptując wspomniany podział, wprowadził takie pojęcia jak demokracje pełne i formalne (liberalne i elektoralne)²³. Na potrzeby rozprawy autor skorzystał z koncepcji sformułowanej przez Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta, którzy zaproponowali podział na: demokracje, autorytaryzmy i rozciągającą się między nimi „szarą strefę”²⁴. Wedle tej koncepcji demokracjami są systemy spełniające warunki: rywalizacyjnych, cyklicznych, powszechnych wyborów zapewniających równość wszystkich stron, zapewniających możliwość dostępu do władzy oraz egzekwowania politycznej odpowiedzialności rządzących; braku działań ze strony rządzących mających na celu bezpośrednie ograniczenie alternacji władzy; swobodę zrzeszania się i wyrażania poglądów. Dodatkowo wyodrębnione zostały demokracje skonsolidowane (ustabilizowane) oraz nieskonsolidowane (nieustabilizowane), z których pierwsze charakteryzują się wielowymiarowością oraz udowodnioną historycznie zdolnością przetrwania w obliczu kryzysów.

Przedstawione powyżej definicje wskazują, że nie można postawić znaku równości między samym faktem przeprowadzania wyborów bez uściślenia ich cech (przymiotów) a istnieniem systemu demokratycznego. Wybory pozbawione demokratycznej treści mogą być zastosowane w rozmaitych procesach selekcji i ustanawiania przedstawicieli w niedemokratycznych (autorytarnych lub pozostających w szarej strefie) systemach politycznych. Zważywszy na to, że wybory mogą mieć zastosowanie i mają miejsce w systemach politycznych o różnym charakterze, inne będzie ich rozumienie i definiowanie, inne będzie ich znaczenie, jak również katalog funkcji spełnianych przez wybory w systemach o różnym charakterze.

Pojmowanie wyborów w poszczególnych systemach politycznych warunkuje swobodę działań aktorów politycznych oraz zakres najszerszej możliwej oferty, z której wybór jest dokonywany jak i najszerszą możliwą faktyczną swobodę

²³ L. Diamond, Introduction: In Search of Consolidation, [w:] Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges, [red.:] L. Diamond, M. F. Plattner, Y. Chu, H. Tien, Baltimore and London 1997, s. xiv – xvi.

²⁴ A. Antoszewski, R. Herbut, Systemy polityczne..., Gdańsk 2004, s. 20-23.

dokonywania wyboru spośród powstałej oferty²⁵. Istnieje zasadnicza różnica między sytuacją, w której wyborca ma (ograniczoną) możliwość wyboru kandydatów jednej tylko formacji politycznej a sytuacją, w której przedstawiona mu paleta możliwości jest szersza i zawiera w sobie różnych kandydatów różnych ugrupowań politycznych – zarówno dotychczas rządzących jak i opozycyjnych. Istotne jest tutaj rozgraniczenie między dwiema kategoriami: najszerszą możliwą ofertą, z której dokonywany mógłby zostać wybór oraz faktycznie występującej oferty, z której ten wybór jest dokonywany. Pierwsza z nich odnosi się do najszerszej teoretycznie możliwej oferty, która może zostać utworzona zgodnie z istniejącymi normami – wpływ na nią ma np. dopuszczenie do udziału w jej budowaniu ograniczonego zbioru podmiotów (np. tylko partii politycznych w sytuacji, gdy w danym systemie nie funkcjonuje swoboda ich funkcjonowania, lub tylko jednego podmiotu kontrolowanego przez władze). Druga kategoria określa ofertę faktycznie zaprezentowaną wyborcy w trakcie konkretnego procesu wyborczego – jej kształt uzależniony jest zarówno od norm określających najszerszą możliwą ofertę, jak i od innych czynników, np. katalogu istniejących partii politycznych i innych podmiotów zainteresowanych udziałem w procesie wyborczym. Faktycznie występująca oferta w większości przypadków będzie węższa od najszerszej możliwej oferty²⁶. Ograniczenie najszerszej możliwej oferty jest charakterystyczne dla systemów niedemokratycznych i następuje przez

²⁵ Należy przez to rozumieć normy regulujące uprawnienia wyborców (zarówno w sensie jednostki jak i całej populacji) wobec przedstawionej im oferty. Przykładem ograniczenia rzeczywistych uprawnień przysługujących wyborcom jest stosowanie w systemach autorytarnych systemu wyborczego umożliwiającego głosowanie „bez skreśleń” (czyli bez ingerencji wyborcy w treść karty wyborczej). W takiej sytuacji każdy wyborca podejmujący działania inne niż odebranie karty do głosowania i bezpośrednie oddanie głosu (np. przez wrzucenie jej do urny) może zostać uznany za sprzeciwiającego się ofercie przedstawionej przez władze, co może wiązać się z późniejszymi represjami. Skutkiem stosowania takich rozwiązań jest zatem ograniczenie faktycznej możliwości dokonania wyboru przez osobę głosującą. Przykładem systemu ograniczającego faktyczną swobodę dokonywania wyboru przez osobę głosującą był stosowany w wyborach w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (konsekwencje umożliwienia głosowania bez ingerencji w treść karty do głosowania zostaną szerzej zanalizowane w drugiej części rozprawy).

²⁶ Można przyjąć, że faktycznie przedstawiona oferta będzie – w systemach demokratycznych – zawsze węższa od najszerszej możliwej oferty. Również w systemach autorytarnych (w tym w autorytaryzmach skonsolidowanych) to założenie będzie spełnione w większości przypadków – np. w trakcie wyboru parlamentu w sytuacji, gdy istnieje wyłącznie jedna partia i tylko ona ma możliwość zgłaszania kandydatów, przedstawiony zbiór kandydatów nie musi być jedynym możliwym – wynika on nie tylko z uwarunkowań prawnych, ale również z procesów politycznych wewnątrz partii.

tworzenie prawa uniemożliwiającego udział w budowaniu oferty podmiotom innym niż kontrolowane (lub sankcjonowane) przez władze lub w wyniku decyzji administracyjnych skutkujących eliminacją części zgłoszonych elementów. Ograniczenia najszerszej możliwej oferty występują również w systemach demokratycznych, jednakże mają one najczęściej charakter obiektywny i uzasadniony. W przeciwieństwie do ograniczenia najszerszej możliwej oferty, ograniczenie oferty faktycznie zaprezentowanej wyborcom nie musi świadczyć o niedemokratycznym charakterze systemu, w którym dane wybory są przeprowadzane. Może być ona skutkiem innych czynników – np. wysokiego poparcia władzy przez społeczeństwo skutkujące ograniczeniem zainteresowania zgłaszaniem konkurencyjnych elementów oferty (kandydatów opozycyjnych wobec władzy) lub niskiego stopnia zorganizowania określonych grup, uniemożliwiającego im wysunięcie własnych kandydatów²⁷. Nawet ograniczenie faktycznej oferty wyborczej do jednego elementu nie oznacza, że takie wybory przeprowadzane są w systemie niedemokratycznym jeżeli to ograniczenie nie wynika z ograniczenia swobody tworzenia oferty wyborczej²⁸.

Do analizy wyborów wykorzystywane są również kategorie wyborów rywalizacyjnych, nierywalizacyjnych oraz semirywalizacyjnych. Aby można mówić o wyborach jako narzędziu demokratycznym, niezbędne jest zapewnienie możliwości

²⁷ Przykładem takiego ograniczenia może być brak w faktycznie zaprezentowanej ofercie wyborczej elementów reprezentujących konkretne nurty polityczne, mimo ich względnej popularności w społeczeństwie. Np. faktyczna oferta zaprezentowana w wyborach parlamentarnych może nie zawierać kandydatów ruchów ekologicznych, mimo, że takowe funkcjonują i mogłyby realizować swoje postulaty przez udział w wyborach a później we władzy. Może to jednak wynikać ze zbyt niskiego stopnia zorganizowania tych środowisk, przez co nie są w stanie wystawić kandydatów mimo braku norm prawnych, które by im to uniemożliwiały.

²⁸ Przykładem takiego ograniczenia są wybory organu wykonawczego gminy w Polsce. W wyborach wójtów, burmistrzów i prezydentów w 2014 r. w 251 gminach i miastach (na ogólną liczbę 2.477) zarejestrowano tylko jednego kandydata. Nie świadczy to o tym, że ustrój samorządu gminnego jest niedemokratyczny, ale o wysokim stopniu poparcia dla tych kandydatów lub nieumiejętności zorganizowania się innych mieszkańców tych gmin w celu zgłoszenia innego elementu oferty (konkurencyjnego kandydata). Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2014 r. o zbiorczych wynikach wójtów, burmistrzów i prezydentów miast na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 16 listopada 2014 r., Dz.U. 2014 poz. 1642. W wyborach przeprowadzonych 4 lata wcześniej dotyczyło to 302 gmin i miast (na ogólną liczbę 2.479). Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 6 grudnia 2010 r. o zbiorczych wynikach wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów miast na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 21 listopada 2010 r. oraz w dniu 5 grudnia 2010 r., Dz.U. 2010 nr 230 poz. 1521.

wyboru i swobody wyboru. Pierwszy z tych warunków jest spełniony, gdy nie istnieją nieuzasadnione, nadmierne ograniczenia kształtu najszerszej możliwej oferty wyborczej, drugi natomiast jest spełniany przez zapewnienie wyborcy możliwości dokonania wyboru w sytuacji wolnej od nacisków zewnętrznych oraz braku perspektywy poniesienia ewentualnych, negatywnych konsekwencji wyboru niezgodnego z interesem innych aktorów politycznych. Co do obu warunków należy ponadto zaznaczyć, że nie wystarczy zapisanie ich na papierze (w formie aktów prawa), ale muszą być one faktycznie, rzeczywiście zapewnione i respektowane. Wybory spełniające te warunki są nazywane wyborami rywalizacyjnymi²⁹. Jeżeli wybory nie spełniają zupełnie tych warunków, należy je określić jako wybory nierywalizacyjne. Osobną, pośrednią, kategorią pozostają wybory semirywalizacyjne, jedynie częściowo spełniające przedstawione warunki (np. ograniczenie kształtu najszerszej możliwej oferty dotyczy części mandatów, podczas gdy kształt oferty w odniesieniu do pozostałych nie jest ograniczony, a swoboda wyboru jest zagwarantowana³⁰ lub też nie występują nadmierne ograniczenia kształtu najszerszej

²⁹ Wybory rywalizacyjne można ponadto podzielić na konkurencyjne i niekonkurencyjne. Z pierwszymi będziemy mieli do czynienia w sytuacji, gdy faktycznie przedstawiona oferta zawiera przynajmniej dwa alternatywne względem siebie elementy, natomiast z wyborami niekonkurencyjnymi – w sytuacji, w której faktyczna oferta wyborcza zawiera (mimo zagwarantowanej swobody zgłaszania jej elementów) wyłącznie jeden element, przy czym wyborca nie ma możliwości ustosunkowania się do niego w sposób negatywny (głosując przeciw temu elementowi), ewentualnie liczba elementów jest zbyt mała aby umożliwić rywalizację. Taka sytuacja występuje m.in. w wypadku wyborów przeprowadzanych z wykorzystaniem formuły większości względnej w okręgu, w którym liczba zgłoszonych kandydatów jest równa liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania (lub od niej niższa). W takiej sytuacji nie sposób zanegować rywalizacyjności wyborów ze względu na możliwość zgłoszenia innych elementów oferty, jednak równocześnie nie sposób mówić o ich konkurencyjności ze względu na zbyt małą faktyczną liczbę elementów oferty wyborczej, uniemożliwiającą rywalizację między kandydatami. Przykładem wyborów rywalizacyjnych, ale niekonkurencyjnych są wybory do rad gmin niebędących miastami na prawach powiatów przeprowadzone w dniu 16 listopada 2014 r. w 1.733 okręgach jednomandatowych, w których zgłoszono po 1 kandydacie. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2014 r. o zbiorczych wynikach wyborów do rad na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 16 listopada 2014 r., Dz.U. 2014 poz. 1640. W poprzednich wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego taka sytuacja dotyczyła 1.001 okręgów (różnej wielkości) i 1.180 kandydatów. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2010 r. o zbiorczych wynikach wyborów do rad na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 21 listopada 2010 r., Dz.U. 2010 nr 222 poz. 1454.

³⁰ Jako przykład wyborów semirywalizacyjnych można wskazać wybory do Sejmu PRL przeprowadzone 4 czerwca 1989 r.

możliwej oferty, jednak nie istnieją respektowane w praktyce gwarancje swobody wyboru).

Wybory rywalizacyjne we współczesnych systemach wiążą się z zasadami pozwalającymi na uznanie, że przebieg i efekt końcowy konkretnego procesu wyborczego jest zgodny z postawami i wolą dokonujących wyboru (wyborców). Zasady te równocześnie ujmują w sobie normatywne znaczenie demokracji liberalnej³¹:

1. Elementy oferty wyborczej podlegają równym kryteriom prawnym, których spełnienie jest niezbędne, ale i wystarczające dla zaistnienia danego elementu oferty.
2. Ma miejsce realne współzawodnictwo między kandydatami (grupami kandydatów) współistniejące z konkurencją programów politycznych.
3. Zapewniona jest równość między uczestnikami procesu wyborczego, szczególnie w zakresie możliwości prowadzenia agitacji wyborczej.
4. Wolność wyboru jest zapewniona przez tajne głosowanie, zasadniczo rozumiane nie jako uprawnienie wyborcy z którego może korzystać w sposób fakultatywny, ale uprawnienie na równi z obowiązkiem oddania głosu w sposób zapewniający zachowanie tajności.
5. Istniejący system wyborczy nie jest nieuczciwy ani nie neguje demokratycznego wyniku wyborów przez nieuzasadnioną deformację woli (większości) wyborców.
6. Wybory są relatywnie częste, a decyzje wyborcze kadencyjne, przez co należy rozumieć, że decyzje podjęte w trakcie konkretnych wyborów nie wpływają na najszerszą możliwą ofertę oraz możliwą swobodę wyboru przy kolejnych wyborach (względnie – możliwość i swoboda wyboru nie ulegają ograniczeniu ze względu na wcześniejsze rozstrzygnięcia)³².

Wyróżniając trzy kategorie rozumienia pojęcia wyborów, należy odnieść je do zastosowanego wcześniej podziału systemów politycznych. Ogólnie można

³¹ D. Nohlen, op. cit., s. 25.

³² Od tej zasady mogą występować wyjątki. Ograniczenie maksymalnej możliwej oferty może wynikać z chęci zapewnienia stabilności i uniemożliwienia uzyskania przez jednostkę (lub grupę) wpływów pozwalających na zmianę charakteru systemu politycznego. Takim ograniczeniem jest wprowadzenie (tam, gdzie ma to faktyczne uzasadnienie) ograniczenia liczby kadencji w trakcie których dane stanowisko może piastować ta sama osoba.

określić, że wybory rywalizacyjne są właściwe dla systemu demokratycznego, natomiast semirywalizacyjne oraz nierywalizacyjne dla autorytaryzmów, z tym, że w wypadku wyborów nierywalizacyjnych – autorytaryzmów skonsolidowanych (totalitaryzmów). Należy w tym miejscu podkreślić, iż, mimo możliwości wskazania powiązania między typem wyborów a typem systemu politycznego, stanowią one wyłącznie warunek konieczny zaistnienia określonych typów systemu politycznego (demokratycznego i autorytaryzmu skonsolidowanego), nie mogą być za to uznane za warunek wystarczający ich występowania³³. Choć takie rozróżnienie może budzić początkowo obiekcje, wystarczy zaznaczyć, że o systemie demokratycznym nie moglibyśmy mówić – nawet mimo występowania wyborów rywalizacyjnych – gdyby nie zostały zapewnione np. wolność słowa, swoboda zrzeszania się czy swobodny dostęp do zróżnicowanych źródeł informacji³⁴.

W poszczególnych systemach politycznych różne jest znaczenie wyborów. Najszersze oraz najbardziej doniosłe, co nie powinno dziwić, jest ono w systemach demokratycznych, jednakże błędem byłoby stwierdzenie, że jedynie w tych systemach wybory pełnią jakąkolwiek (jakąkolwiek rzeczywiście istotną) rolę. Wyżej wspomniano już o powiązaniu wyborów z demokracją – bez wyborów (zgodnych z demokratyczną definicją, tj. bez otwartego współzawodnictwa sił społecznych i grup politycznych w rywalizacji o władzę) nie można mówić o demokracji. W takim systemie wybory są jedynym (lub – w określonych warunkach - najważniejszym) źródłem legitymizacji politycznego przywództwa i władzy politycznej. W demokracjach legitymizacja przez wybory ma charakter dwojaki – po pierwsze w odniesieniu do aktorów politycznych, którzy w wyniku konkretnych wyborów uzyskują prawo do sprawowania władzy, po drugie – wybory są źródłem legitymizacji całego systemu politycznego zarówno na płaszczyźnie formalnej – przez legitymizację sposobu sprawowania władzy jak i świadomości społecznej odnoszącej się do działań systemów politycznych.

W systemach demokratycznych wybory stanowią najpowszechniejszą formę partycypacji społecznej. Pozostałe istniejące jej formy – jak członkostwo w partiach politycznych, udział w protestach i zgromadzeniach publicznych czy w konsultacjach dotyczących decyzji politycznych na różnych szczeblach – nie mobilizują do udziału

³³ M. Żyromski, Rola i funkcje wyborów w systemach niedemokratycznych, „Przegląd Politologiczny”, nr 3, Poznań 2016, s. 115.

³⁴ M. Pierzgański, Metody ilościowe..., s. 17.

w takim stopniu jak wybory i głosowania (np. referenda ogólnokrajowe)³⁵. Dla znacznej części, a nawet dla większości społeczeństwa wybory (a szerzej – głosowania, tam gdzie system polityczny dopuszcza procedury bezpośredniego podejmowania decyzji w określonych sprawach przez obywateli) są jedynym sposobem partycypacji politycznej. Wpływ na to ma szereg czynników, w tym m.in. działania mobilizacyjne pozostałych aktorów politycznych zmierzające do zwiększenia partycypacji społecznej, namacalny i względnie jednoznaczny efekt udziału w wyborach, stosowane rozwiązania techniczne mobilizujące do partycypacji (głosowanie w ustalonym terminie, ale również np. ułatwienia dla wyborców o ograniczonej sprawności ruchowej lub w podeszłym wieku), wymóg poświęcenia względnie niewielkich środków dla partycypacji. Udział w wyborach wymaga – w skrajnym przypadku – jedynie poświęcenia czasu na wizytę w lokalu wyborczym lub oddanie głosu w innej formie – np. w głosowaniu elektronicznym. W porównaniu z tym, udział w manifestacjach czy aktywna działalność w partiach politycznych oraz innych organizacjach stawiających sobie za cel realizację celów i interesów zbiorowych wymagają poświęcenia znacznie więcej czasu, czy też poniesienia określonych kosztów.

Odmienne kształtuje się to w systemach autorytarnych, w tym w autorytaryzmach skonsolidowanych. Te ostatnie, nazywane totalitaryzmami, nie wykorzystują wyborów do legitymizacji władztwa. Legitymizacja władzy oraz systemu politycznego jest wywodzona w inny sposób, np. polegający na pełnieniu historycznej

³⁵ Obrazuje to porównanie liczby członków aktywnych partii politycznych działających w Polsce z uczestnictwem w wyborach i referendach. Wedle danych Głównego Urzędu Statystycznego, aktywne partie polityczne zrzeszały w 2012 roku łącznie 292 tys. członków, co pokrywa się z Badaniem Spójności Społecznej przeprowadzonej przez GUS rok wcześniej, wedle którego przynależność do partii politycznych zadeklarowało 0,8% mieszkańców Polski w wieku powyżej 15 lat (co oznacza ok. 300.000 osób). Są to liczby znacznie niższe niż liczba osób biorących udział w wyborach i referendach – nawet w wypadku tych, w których frekwencja była względnie niska, jak wybory do Parlamentu Europejskiego w 2004 roku, w których karty do głosowania pobrało 6.265.062 wyborców (co stanowiło 20,89% uprawnionych) czy Referendum Ogólnokrajowe zarządzane na dzień 6 września 2015 r., w którym liczba kart ważnych wyniosła 2.384.961, co stanowiło 7,80% uprawnionych do głosowania. Partie polityczne w Polsce, Materiał na konferencję prasową 30 stycznia 2014 r., Warszawa 2014, s. 3, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/GS_partie_polityczne_2012.pdf [dostęp 15.08.2016 r.]. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 15 czerwca 2004 r. o wynikach wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 13 czerwca 2004 r., Dz.U. 2004 nr 137 poz. 1460, s. 1. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 7 września 2015 r. o wynikach głosowania i wyniku referendum przeprowadzonego w dniu 6 września 2015 r., Dz.U. 2015 poz. 1375, s. 1.

misji klasy robotniczej w totalitarnym systemie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W tych systemach politycznych wybory, podlegając całkowitej kontroli ośrodka władzy, stanowią narzędzie (instrument) panowania, nie jego kryterium. Natomiast w systemach autorytarnych wykorzystujących wybory semirywalizacyjne, legitymizują one istniejące stosunki władzy i stanowią podstawę dla ich dalszego trwania. System nie dopuszcza możliwości zmiany władzy, jednakże istnieje możliwość artykulacji interesów zbiorowych opozycji w ograniczonym zakresie. Wynik wyborów nie jest dokładnie ustalony, pozostawiając możliwość kształtowania go (np. przez poziom frekwencji lub wysokość poparcia dla sprawujących rządy), co może wywoływać skutki dla władzy politycznej³⁶.

W porównaniu do znaczenia wyborów w poszczególnych typach systemów politycznych, które należy uznać za jednoznacznie powiązane, znacznie bardziej skomplikowana wydaje się mozaika funkcji, które mogą pełnić wybory. Wiąże się to z ich mnogością oraz różnorodnością występowania w systemach o różnych charakterze. W praktyce, zbiór funkcji realizowanych przez wybory w systemach demokratycznych jest zależny od trzech grup czynników:

1. Istniejących w społeczeństwie podziałów socjopolitycznych oraz funkcjonujących i skonsolidowanych mechanizmów rozwiązywania konfliktów, występowania klas, warstw społecznych, odrębnych grup etnicznych i religijnych, grup interesów (w tym zorganizowanych i niezorganizowanych), oraz relacji między nimi, charakteru i głębokości społecznych antagonizmów.
2. Struktury systemu politycznego, a w szczególności reżimu (prezydencjalizm, semiprezydencjalizm, rządy parlamentarno-gabinetowe, rządy komitetowe etc.), charakteru unitarnego lub złożonego państwa, funkcjonujących mechanizmów rozwiązywania konfliktów między frakcjami parlamentarnymi lub między innymi zinstytucjonalizowanymi podmiotami (np. między częściami składowymi państwa federalnego).
3. Struktura systemu partyjnego oraz stopień instytucjonalizacji zarówno systemu jak i poszczególnych partii politycznych, w tym również liczba (efektywnych) partii w systemie oraz wzory interakcji.

³⁶ O wyborach w systemach autorytarnych, a w szczególności w autorytaryzmach skonsolidowanych (przy czym autor wyraża odmienne podejście do znaczenia wyborów dla legitymizacji autorytaryzmów skonsolidowanych), patrz: M. Żyromski, op. cit., s. 112-115.

Katalog funkcji jakie mogą spełniać wybory w systemie demokratycznym nie jest jednoznacznie ustalony³⁷, należy go ponadto traktować jako zmienny wraz z rozwojem nowoczesnych stosunków społecznych. Możemy do niego zaliczyć³⁸:

1. (Wcześniej wspomnianą) legitymizację systemu politycznego oraz frakcji (partii lub koalicji) sprawującej władzę.
2. Transfer zaufania społecznego na osoby oraz partie (frakcje).
3. Rekrutację elit politycznych, w tym również elit regionalnych czy subregionalnych.
4. Artykulację poglądów i przekonań wyborców (a szerzej – również uprawnionych do głosowania świadomie nie korzystających z prawa głosu).
5. Mobilizację społeczną.
6. Zwiększenie świadomości problemów społecznych i wyzwań stojących przed państwem i społeczeństwem w społeczeństwie.
7. Kontrolę, ukierunkowanie i łagodzenie konfliktów społecznych.
8. Kształtowanie wspólnotowej woli politycznej.
9. Realizację walki o władzę polityczną i przeniesienie jej na płaszczyznę programową.
10. Powołanie rządu (jak i innych instytucji – np. organów wykonawczych jednostek samorządu terytorialnego) lub umożliwienie jego powołania przez ukształtowanie składu ciała kolegialnego (w wypadku, gdy żadne z ugrupowań nie posiada samodzielnej większości, rząd powstaje w wyniku ustaleń międzypartyjnych, w których jednak potencjał poszczególnych aktorów jest uzależniony od wyniku wyborów).
11. Ukształtowanie parlamentarnej większości oraz opozycji (oraz analogicznych instytucji np. na poziomie samorządowym).
12. Umożliwienie alternacji władzy.

Zbiór możliwych funkcji wyborów nierywalizacyjnych, z oczywistych względów jest ograniczony. Wybory w takich systemach nie mogą realizować funkcji wymagających istnienia różnych, alternatywnych względem siebie, elementów oferty wyborczej oraz możliwości dokonania nieskrępowanego wyboru spośród elementów oferty. Wybory należy wtedy rozumieć jako instrument sprawowania władzy służący

³⁷ W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Katowice 2012, s. 46.

³⁸ D. Nohlen, op. cit., s. 31. Porównaj: K. Skotnicki, *Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki*, „Przegląd Sejmowy”, nr 2(79), Warszawa 2007, s. 11-28.

stabilizacji jej stosunków. Wykorzystywane są one do mobilizacji społeczeństwa, czy do komunikowania społeczeństwu celów polityki państwa i sposobów ich realizacji. W systemach autorytarnych wybory semirywalizacyjne mogą pełnić szerszy katalog funkcji, choć podobnie są one skupione wokół stabilizacji systemu stanowiącej funkcję nadrzędną. Ponadto mogą spełniać funkcję:

1. Częściowej lub pełnej legitymizacji istniejących stosunków władzy.
2. Artykulacji interesów zbiorowych, w tym opozycyjnych.
3. Poprawy odbioru państwa na arenie międzynarodowej, szczególnie przez elity i społeczeństwa państw demokratycznych oraz organizacje międzynarodowe oparte na demokratycznych wartościach lub do takowych się odwołujące.
4. Umożliwienia zmian, w tym personalnych, w strukturach władzy, częściowej alternacji elit.
5. Ujawnienia (w określonych warunkach również dezintegracji) opozycji.

Rozumienie wyborów w odniesieniu do typów systemów politycznych, ich znaczenie oraz możliwość i stopień spełniania podstawowych funkcji ilustruje tabela 4.

Tabela 4.

Rozumienie wyborów, ich znaczenie oraz możliwość i stopień spełniania podstawowych funkcji w różnych typach systemów politycznych

System polityczny	demokracja	autorytaryzm	autorytaryzm skonsolidowany
rozumienie wyborów	rywalizacyjne	semirywalizacyjne	nierywalizacyjne
Swoboda kreowania oferty wyborczej	pełna (z możliwymi ograniczeniami)	ograniczona	brak
Swoboda decyzji wyborcy względem przedstawionej oferty	pełna	brak lub częściowa	brak
legitymizacja sprawowania władzy	silna	możliwa, częściowa	brak
legitymizacja systemu politycznego	silna	częściowa	brak
rozstrzygnięcie kwestii sprawowania władzy	tak	brak	brak
podniesienie świadomości obywateli	tak	tak	tak
alternacja elit politycznych	tak	nie lub ograniczona	brak

Opracowanie własne.

Dane przedstawione w tabeli 4., stanowiące podsumowanie wcześniejszych rozważań, pozwalają zauważyć dystans między znaczeniem i funkcjami wyborów w poszczególnych systemach politycznych. Jeśli za punkt odniesienia przyjmie się katalog funkcji pełnionych przez wybory w demokracjach, wybory w systemach autorytarnych mogą (lecz nie muszą) spełniać – przynajmniej częściowo – większość z nich. Wyjątkiem jest rozstrzygnięcie kwestii sprawowania władzy w drodze

wyborów, właściwe jedynie dla systemów demokratycznych. Inaczej wygląda rola wyborów w autorytaryzmach skonsolidowanych – nie spełniają (i nie mogą spełniać) znacznej większości rozważanych funkcji. Wyjątkiem jest podniesienie świadomości obywateli, która jest funkcją spełnianą przez wybory we wszystkich systemach, jednak – jak wspomniano – ma ona niejednorodny charakter.

Inżynieria wyborcza

Przedmiotem rozprawy jest inżynieria wyborcza, która, podobnie jak inne podstawowe pojęcia, wymaga zdefiniowania oraz określenia względem pozostałych podstawowych kategorii. Przez inżynierię wyborczą rozumieć należy zmiany dokonywane w systemie wyborczym wpływające na proces wyborczy na dowolnym jego etapie, mające na celu zgodną z interesem decydenta zmianę prawdopodobieństwa uzyskania określonego wyniku wyborów, niemające bezpośredniego wpływu na decyzje wyborcze głosujących wobec przedstawionej oferty wyborczej. Może ona powodować deformację wyników wyborów względem postaw obywateli. Definicja ta pokazuje, że niezbędne jest wykorzystanie pojęcia systemu wyborczego w zaproponowanej formie, gdyż wykorzystanie węższego jego ujęcia wykluczyłoby z przedmiotu badania te elementy, które odnoszą się do etapów procesu wyborczego związanych z ustaleniem maksymalnej możliwej oferty wyborczej.

Inżynierię wyborczą, zgodnie z przedstawioną definicją, charakteryzują następujące cechy:

1. Jest działaniem celowym, nastawionym na uzyskanie z góry określonego rezultatu:
 - a. Eliminacja z procesu wyborczego określonych kandydatów lub ugrupowań.
 - b. Zwiększenie lub zmniejszenie reprezentacji konkretnej frakcji w ciałach kolegialnych.
 - c. Zwiększenie prawdopodobieństwa uzyskania określonego składu osobowego danej lub danych frakcji w ciele kolegialnym.
 - d. Zwiększenie prawdopodobieństwa wyboru na daną funkcję określonego kandydata lub kandydata reprezentującego określony obóz polityczny.

2. Jest, w swym zamiarze, działaniem zgodnym z interesem decydenta lub z jego percepcją własnego interesu.
3. Oddziałuje na system partyjny na poszczególnych szczeblach, a pośrednio na system polityczny lub (wężiej) – ustrój. Bezpośrednie kształtowanie systemu politycznego lub ustroju należy zaliczyć do inżynierii ustrojowej, nie zaś wyborczej.
4. Działanie może dotyczyć różnych elementów procesu wyborczego oraz jego otoczenia:
 - a. Kształtowania zbioru jednostek posiadających prawa wyborcze – zarówno czynne jak i bierne.
 - b. Otoczenia prawnego funkcjonowania partii politycznych (w zakresie, w którym odnosi się ono do procesu wyborczego).
 - c. Ustalania rozmiarów oraz granic okręgów wyborczych.
 - d. Katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów lub list kandydatów.
 - e. Możliwości oddziaływania na siebie podmiotów zgłaszających kandydatów lub listy kandydatów – np. blokowanie list.
 - f. Sposobu wyboru – pośredni, bezpośredni.
 - g. Zastosowania konkretnej zasady reprezentacji – większościowej lub proporcjonalnej, oraz konkretnej formuły wyborczej.
 - h. Zachowania zasady faktycznej równości głosów.
 - i. Oddziaływania na percepcję obywateli i ich możliwości poruszania się w procesie wyborczym.
5. Ma charakter prawotwórczy (w określonych przypadkach ustrojotwórczy) lub administracyjny:
 - a. Z prawotwórczym charakterem inżynierii wyborczej mamy do czynienia, gdy zmian dokonuje się w procesie ustawodawczym (ustrojodawczym). Dotyczy to zasad zapisanych w ustawach, najczęściej przyjmujących formę ordynacji wyborczych, jednakże należy do nich zaliczyć również inne akty prawne jak np. ustawy regulujące funkcjonowanie partii politycznych, jeśli zmiany w nich wprowadzane mają skutki tożsame z przedmiotem definicji. Dotyczyć może np. ustalenia granic okręgów wyborczych, ustalenia wysokości progów zaporowych, zdefiniowania katalogu podmiotów

uprawnionych do zgłaszania kandydatów czy określenia zasad uzyskania biernego prawa wyborczego. Szczególnym przypadkiem inżynierii wyborczej jest zmiana zapisów konstytucyjnych, co może się wiązać np. ze zmianą zasady reprezentacji lub sposobu dokonywania wyboru na dane stanowisko (pośredni, bezpośredni) – wtedy inżynieria wyborcza ma charakter ustrojotwórczy.

- b. Z administracyjnym charakterem inżynierii wyborczej mamy do czynienia w sytuacji, gdy zmiany są wprowadzane na drodze decyzji administracyjnej, nie ustawowej. Może mieć to miejsce np. w sytuacji, gdy granice okręgów wyborczych i liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach są ustalane przez specjalnie powołane do tego ciało nieuczestniczące w procesie ustawodawczym (w ten sposób utworzono np. strukturę okręgów wyborczych w pierwszych wyborach do sejmików wojewódzkich w 1998 r.)
6. Może dotyczyć ogółu lub poszczególnych władz na każdym szczeblu:
- a. Władza centralna – w przypadku Polski: Sejm, Senat, Prezydent RP.
 - b. Organy jednostek samorządu terytorialnego – organy uchwałodawcze i wykonawcze gmin, powiatów, województw.
 - c. Instytucje ponadnarodowe – jest to szczególny przypadek, który ma zastosowanie ze względu na członkostwo Polski w Unii Europejskiej, a co za tym idzie – przeprowadzanie wyborów do Parlamentu Europejskiego.
7. Może stanowić lub stanowi zakłócenie procesu wyborczego przez:
- a. Utrudnienie percepcji procesu wyborczego w tym głównie zrozumienia przez głosującego efektu oddanego głosu.
 - b. Utrudnienie procesu decyzyjnego instytucjonalnych uczestników procesu wyborczego – partii politycznych, komitetów etc.
 - c. Zniekształcenie prezentowanej wyborcy oferty wyborczej.
 - d. Nadmierną, nieuzasadnioną deformację wyników wyborów względem wyników głosowania.
8. Może podlegać analizie i ocenie ze względu na:
- a. Wpływ na system partyjny.
 - b. Realizację postawionego celu.

- c. Poziom deformacji względem przyjętej zasady reprezentacji.
 - d. Wpływ na ocenę społeczną poszczególnych ciał pochodzących z wyborów powszechnych.
9. Dotyczy różnych etapów procesu wyborczego:
- a. Wpływ na kształt oferty wyborczej (możliwość realizacji biernego prawa wyborczego).
 - b. Odzworowanie preferencji wyborców w składzie ciała wybieralnego (działania dotyczące przełożenia poparcia społecznego na wybór/liczbę mandatów).

Inżynieria wyborcza nie jest tożsama z inżynierią ustrojową, choć może przyjąć taką formę – szczególnie w przypadku zmiany trybu wyboru na najważniejsze funkcje. Taką sytuacją jest zmiana trybu wyboru głowy państwa (z pośredniego na bezpośredni lub przeciwnie) a w skrajnej formie wprowadzenie zmiany w trybie wyboru szefa rządu³⁹ wpływającej na relacje między elementami władzy wykonawczej lub między władzą wykonawczą i ustawodawczą. Z podobną sytuacją możemy mieć do czynienia na poziomie samorządu terytorialnego (w Polsce stało się to faktem przy zmianie trybu wyboru organu wykonawczego gminy – wójta, burmistrza lub prezydenta – począwszy od wyborów w roku 2002), gdy inżynieria wyborcza przyjęła formę inżynierii względem ustroju samorządu lokalnego. W praktycznie każdym przypadku inżynieria wyborcza może mieć pośredni wpływ na ustrój.

Próba odniesienia inżynierii wyborczej do inżynierii społecznej wymaga określenia trzech możliwych modeli:

1. Inżynieria wyborcza jako element niezależny względem inżynierii społecznej - nie mający zauważalnego lub zamierzonego wpływu na strukturę społeczną, wartości i postawy występujące lub dominujące w społeczeństwie (np. zamiana formuły wyborczej).
2. Inżynieria wyborcza jako element mający wpływ na strukturę społeczną wartości i postawy występujące lub dominujące w społeczeństwie, jednak

³⁹ Taka sytuacja miała miejsce w Izraelu w skutek uchwalenia w 1992 r. nowej Ustawy zasadniczej o Rządzie. Ustawa zasadnicza o Rządzie, [w:] Konstytucja Państwa Izrael, tłum. Krzysztof Wojtyczek, Warszawa 2001. Wprowadzone nią przepisy miały zastosowanie dopiero dla kolejnych, następujących po najbliższych, wyborach, czyli w roku 1996. Bezpośredni wybór premiera został przeprowadzony w Izraelu trzykrotnie (1996, 1999, 2001), po czym zrezygnowano z tego trybu. S. Bożyk, Bezpośrednie wybory premiera w systemie konstytucyjnym Izraela (1991-2001), „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 20/A, Białystok 2016, s. 61-63 i 66-67.

jest to efekt uboczny wprowadzanych zmian (np. wprowadzenie progów zaporowych skutkujące koncentracją zachowań wyborczych, a w konsekwencji koncentracją postaw i zachowań społecznych).

3. Inżynieria wyborcza jako element Inżynierii Społecznej – działania mające na celu nie tylko uzyskanie określonego efektu w procesie wyborczym, istotnego z punktu widzenia inicjatora lub ośrodka decyzyjnego, ale również – w dłuższej perspektywie – mające wyraźny cel przetransformowania struktury społecznej, wartości oraz postaw występujących lub dominujących w społeczeństwie i relacji między nimi (np. propozycja wprowadzenia instytucji wyborców kwalifikowanych przy zgłaszaniu kandydatów do Senatu RP zgłoszona przez Polskie Stronnictwo Ludowe w trakcie prac nad zmianami systemu wyborczego w roku 1999⁴⁰ czy przy zgłaszaniu kandydatów na Prezydenta RP w projekcie Konstytucji RP autorstwa Prawa i Sprawiedliwości z 2005 r.⁴¹).

⁴⁰ Propozycja ta dotyczyła wprowadzenia – w miejsce przedstawiania przez kandydatów do Senatu RP list poparcia kilku tysięcy wyborców z danego okręgu – podpisów osób zaufania publicznego – radnych rad gmin, powiatów oraz sejmików wojewódzkich. Waldemar Pawlak, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/40B32753> [dostęp 31.12.2016 r].

⁴¹ W przedstawionym w 2005 roku Projekcie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zamieszczono zapisy zgodnie z którymi przedstawienie kandydatury na urząd Prezydenta RP wymagać miałyby uzyskania poparcia przez (art. 58 ust. 2. Projektu) „co najmniej 300 osób pełniących w dniu zgłoszenia funkcje publiczne z wyboru oraz co najmniej 100 tysięcy obywateli polskich, posiadających prawo wybierania” (pkt. 1.) lub – zamiennie – „co najmniej 300 tysięcy obywateli polskich posiadających prawo wybierania” (pkt. 2.). W wyraźny sposób wprowadzana jest w tym miejscu kategoria wyborców kwalifikowanych, posiadających inne (szersze), szczególne uprawnienia względem pozostałych wyborców. Można przyjąć, iż – na etapie zgłaszania kandydata na urząd Prezydenta RP – preferencja takiego wyborcy (pełniącego funkcję publiczną z wyboru) posiadałaby moc 667 wyborców „zwyczajnych” (nie spełniających tych kryteriów). Zaznaczyć należy jednak, że przy spełnianiu drugiej części warunku niezbędnego dla zgłoszenia kandydata na Prezydenta RP (a w wypadku przyjęcia trybu alternatywnego – jedynej części), tj. przedstawienia poparcia odpowiednio 100.000 oraz 300.000 obywateli polskich – nie występują preferencje kwalifikowane (preferencja wyborcy, który w poprzedniej części warunku był wyborcą kwalifikowanym ma takie same znaczenie co preferencja wyborcy nie spełniającego tych kryteriów). Zapisy te zostały powtórzone w projekcie Konstytucji przedstawionym w roku 2010. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Projekt Prawa i Sprawiedliwości, <http://old.pis.org.pl/dokumenty.php?s=partia&idoc=7> [dostęp 02.05.2016 r.]. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Projekt Prawa i Sprawiedliwości, http://www.regiozet.pl/pdf/Konstytucja_PiS_2010.pdf [dostęp 02.05.2016].

Kwestią rodzącą wątpliwości może być odróżnienie zjawiska inżynierii wyborczej od zjawisk niemających takiego charakteru, czy też – ujmując to inaczej – określenie warunków wydzielenia podzbioru działań mających charakter inżynierii wyborczej ze zbioru wszystkich zmian systemu wyborczego. Jest to tym bardziej istotne w wypadku systemów wyborczych państw transformujących, które siłą rzeczy również przechodzą transformację, przez co są narażone na częstsze dokonywanie zmian. Nie oznacza to bynajmniej stałości i niezmienności systemów wyborczych państw ze skonsolidowanymi systemami politycznymi. Przykładem może być Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii, w którym ostatnie zmiany wprowadzono w roku 2010 (dotyczyły one liczby okręgów wyborczych⁴²), a podstawy systemu wyborczego mogą ulec w najbliższej przyszłości całkowitej zmianie (w tym zmianie może ulec stosowana zasada reprezentacji⁴³ ze względu na poszerzającą się krytykę stosowanego systemu oraz jego częściową deligitymizację⁴⁴). Wyodrębnienie działań z zakresu inżynierii wyborczej ze zbioru zmian wprowadzanych w prawie wyborczym nie jest proste, a w wielu przypadkach może być niejednoznaczne. Zdaniem autora należy jednak przyjąć założenie o racjonalności decydentów oraz o działaniu zgodnie z ich interesem. Zgodnie z tym założeniem, o inżynierii wyborczej należy mówić w każdym przypadku, gdy możliwe jest wskazanie jednoznacznego interesu decydenta we wprowadzeniu określonej zmiany w systemie wyborczym, przy czym zmiana ta spełnia przedstawione wcześniej warunki. Zmiana ta jest przy tym realizowana zgodnie z wolą decydenta i z jego inicjatywy lub w przypadku braku zgodności z wolą decydenta lub przymuszeniem do dokonania określonej zmiany – decydent powinien ma możliwość wprowadzenia takich modyfikacji do ostatecznej treści zmiany w systemie wyborczym, która umożliwia mu maksymalizację zysków lub minimalizację strat (z punktu widzenia własnego interesu). Najbardziej jednoznacznym i niebudzącym wątpliwości przykładem inżynierii wyborczej byłoby w tym wypadku dokonywanie zmian formuły wyborczej na korzystniejszą dla decydenta (np. na preferującą partie o umiarkowanym poparciu w obliczu

⁴² I. Kapsa, Jak wybierać żeby wygrać? Rozważania o konsekwencjach większościowego systemu wyborczego dla brytyjskiego systemu partyjnego, [w:] Obywatel - instytucje - władza na przełomie XX i XXI wieku: księga dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Godlewskiemu, [red.:] D. Karnowska, J. Nocoń, Toruń 2012, s. 283.

⁴³ Należy jednak pamiętać, że referendum odnośnie zmian systemu wyborczego, przeprowadzone 2 maja 2011 r. zakończyło się wyraźną porażką zwolenników zmian. Ibidem, s. 288-289.

⁴⁴ J. Haman, Większościowy system wyborczy: oczekiwania, ograniczenia, rozwiązania alternatywne, „Decyzje: pismo poświęcone podejmowaniu decyzji w gospodarce i społeczeństwie”, nr 4, Warszawa 2005, s. 26.

zbliżających się wyborów oraz spadku notowań obozu rządzącego). Natomiast klarownymi przykładami zmiany w systemie wyborczym (w tym miejscu sensu largo) nienoszącymi znamion inżynierii wyborczej byłoby wprowadzenie ułatwień w głosowaniu dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej lub wprowadzenie przepisów ograniczających możliwość stosowania w trakcie kampanii wyborczej materiałów promocyjnych emitowanych w odpłatnym czasie antenowym nadawców komercyjnych (zgodnie z przedstawioną definicją, inżynieria wyborcza nie dotyczy kampanii wyborczej czy – szerzej – procesów nakłaniania wyborców do dokonania określonego wyboru spośród dostępnej oferty).

Rozdział drugi: Metody, źródła oraz dane zastosowane w badaniu

Metody

Badanie inżynierii wyborczej wymaga zastosowania odpowiednich narzędzi poznawczych oraz odniesienia ich do konkretnego zbioru zjawisk i procesów politycznych. Badanie opisane w rozprawie odnosi się do procesów zmiany systemu wyborczego do Sejmu RP (a wcześniej – Sejmu PRL), co jest uzasadnione faktem, że właśnie niższa izba parlamentu zajmuje kluczowe miejsce w polskim systemie politycznym⁴⁵. Co więcej – właśnie Sejm ma największy (choć nie wyłączny) wpływ na tworzenie poszczególnych systemów wyborczych mających zastosowanie do wyboru poszczególnych władz w Polsce.

Badanie procesów inżynierii wyborczej przeprowadzono za pomocą analizy kolejnych propozycji zmian systemu wyborczego, przedstawianych przez poszczególnych aktorów politycznych, w odniesieniu do konkretnych warunków, w których dana propozycja została zgłoszona. Analizie poddano te propozycje, którym nadano formę oficjalnych dokumentów – projektów ustaw lub zostały zgłoszone w trakcie oficjalnych prac nad systemem wyborczym na forum instytucji, w których te prace były prowadzone. Dotyczy to zarówno prac organów konstytucyjnych jak Sejm (wraz z jego organami - komisjami), ale również instytucji działających poza oficjalnym porządkiem prawnym, jeśli miały one w praktyce możliwość narzucenia swej decyzji organom konstytucyjnym⁴⁶. Kolejne propozycje zostały poddane analizie pod kątem ich wpływu na efekt funkcjonowania systemu wyborczego oraz realizacji interesu politycznego aktorów zgłaszających dane projekty. W stosunku do projektów, które były procedowane analizie poddano również stanowiska aktorów politycznych, innych niż zgłaszający daną propozycję, z punktu widzenia ich interesu. Powoduje to, że oprócz kolejnych projektów, zanalizowano również zdarzenia i procesy polityczne ich dotyczące i mające istotne znaczenie z punktu widzenia podejmowanej tematyki.

⁴⁵ Choć opinie o roli i znaczeniu Sejmu w polskim systemie politycznym są różne. Porównaj: R. M. Małajny, Sejm w świetle Konstytucji RP z 1997 r. – pierwszy czy równy, „Przegląd Sejmowy”, nr 3(122), Warszawa 2014, s. 91.

⁴⁶ Taką instytucją były obrady okrągłego stołu, w trakcie których wynegocjowano system wyborczy mający później zastosowanie w wyborach do Sejmu PRL X kadencji oraz Senatu PRL. Podobne znaczenie miała – powołana na mocy ustaleń okrągłostołowych – działająca później komisja porozumiewawcza.

Żaden system wyborczy nie funkcjonuje w próżni, przeprowadzone analizy wymagały zatem odniesienia kolejnych projektów i zdarzeń do faktycznych warunków społeczno-politycznych, w których zaistniały. Głównymi okolicznościami branymi pod uwagę były aktualny poziom poparcia społecznego dla poszczególnych ugrupowań oraz jego zmiana w czasie, w tym przewidywany poziom poparcia w trakcie kolejnych procesów wyborczych. Innymi uwzględnionymi okolicznościami były uwarunkowania gry politycznej na płaszczyźnie parlamentu wynikające z siły poszczególnych aktorów politycznych oraz możliwości realizacji poszczególnych projektów w ramach istniejącego porządku prawnego (w szczególności odnosi się to do zgodności z funkcjonującymi w danym momencie normami konstytucyjnymi oraz do faktycznej możliwości przeprowadzenia danego projektu przez proces legislacyjny).

Ponadto w ramach badania wielokrotnie przeprowadzono analizę potencjalnych efektów wprowadzenia w życie zgłaszanych i proponowanych rozwiązań dotyczących systemu wyborczego. W tym celu przeprowadzono szereg symulacji wyników wyborów do Sejmu z zastosowaniem proponowanych systemów wyborczych lub ich elementów, pozwalających na wykazanie wpływu konkretnego rozwiązania na wynik poszczególnych procesów wyborczych. W kolejnych symulacjach przyjęto, że zmiana systemu wyborczego nie pociągnęłaby za sobą zmiany zachowania aktorów instytucjonalnych procesu wyborczego oraz, że nie miałyby wpływu na postawy wyborcze obywateli (zarówno biorących udział w głosowaniu jak i nie korzystających z tego prawa). W tych wypadkach, w których symulacja zakładała zmianę zachowania poszczególnych aktorów, zostało to wyraźnie zaznaczone. W związku z przyjętymi założeniami, w symulacjach wykorzystano każdorazowo faktyczne wyniki głosowania w kolejnych wyborach do Sejmu, badając wpływ modyfikacji poszczególnych zmiennych (elementów systemu wyborczego) na jego końcowy efekt w postaci podziału mandatów. Tam, gdzie założenie o niezmienności zachowań aktorów procesu wyborczego byłoby nieracjonalne (proponowane zmiany w systemie wyborczym wymuszałyby daleko posunięte zmiany zachowań, a szczególnie w przypadku, gdy proponowany system wyborczy uniemożliwiałby niezmiennione zachowania aktorów w procesie wyborczym), od przeprowadzenia symulacji odstąpiono, lub poddano niej tylko te elementy, dla których miało to racjonalne uzasadnienie.

W toku badania wykorzystano szereg założeń o korzyściach płynących z zastosowania poszczególnych elementów technicznych systemu wyborczego dla określonych aktorów procesu wyborczego w konkretnych warunkach, które zostaną przedstawione w trzecim rozdziale pierwszej części dysertacji. Ich przyjęcie pozwoliło na uniknięcie powtarzania uzasadnienia zbieżności zastosowania poszczególnych elementów technicznych z interesem poszczególnych aktorów. Jako przykład można wskazać postulowanie przez ugrupowania spodziewające się uzyskania względnie niskiego poparcia w nadchodzących wyborach takich rozwiązań, które mogłyby wpłynąć na zwiększenie udziału ugrupowań o niskim poparciu w ogólnej puli mandatów kosztem ugrupowań posiadających najwyższe poparcie. Z drugiej strony – odnosi się to również do postulowania przez ugrupowania o stabilnym, względnie średnim lub wysokim, poparciu wprowadzenia do systemu wyborczego rozwiązań eliminujących w różny sposób ugrupowania o niskim poparciu, np. przez wprowadzenie progów zaporowych lub struktury okręgów generującej wysokie progi naturalne.

Do przeprowadzania badania inżynierii wyborczej wykorzystano również szereg metod badawczych wykorzystujących nadane przez autora (możliwie zbieżne z wykorzystywanymi w literaturze) oznaczenia.

1. Wielką literą **V** oznaczono całkowitą liczbę ważnie oddanych głosów, co – zależnie od kontekstu – może odnosić się zarówno do poziomu okręgu wyborczego, zbioru wybranych okręgów wyborczych, jak i całego obszaru, na którym przeprowadzane są wybory.
2. Małą literą **v** z indeksem dolnym oznaczono liczbę głosów oddanych na kandydata lub listę kandydatów określonych indeksem. Podobnie jak w wypadku **V**, może się ona odnosić zarówno do okręgu, zbioru okręgów lub całości obszaru, na którym przeprowadzane są wybory. Oznaczenie v_i należy rozumieć zatem jako liczbę głosów uzyskanych przez kandydata/listę *i* lub zbiór list *i* na analizowanym poziomie.
3. Jako **Vw** oznaczono liczbę ważnie oddanych głosów oddanych na listy biorące udział w podziale mandatów. W zależności od kontekstu, może się to odnosić zarówno do poziomu okręgu wyborczego, zbioru wybranych okręgów wyborczych, jak i całego obszaru, na którym przeprowadzane są wybory.

4. Jako $\mathbf{vw}_i$ oznaczono liczbę głosów oddanych na kandydata lub listę kandydatów określonych indeksem, biorących udział w podziale mandatów. Podobnie jak w wypadku Vw , może się ona odnosić zarówno do okręgu, zbioru okręgów lub całości obszaru, na którym przeprowadzane są wybory. Dla listy biorącej udział w podziale mandatów $vw_i=v_i$, natomiast dla listy pozbawionej tego prawa $vw_i=0$.
5. Wielką literą $\mathbf{S}$ oznaczono całkowitą liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania, co - zależnie od kontekstu - może odnosić się zarówno do poziomu okręgu wyborczego, zbioru wybranych okręgów wyborczych, jak i całego obszaru, na którym przeprowadzane są wybory.
6. Małą literą $\mathbf{s}$ z indeksem dolnym oznaczono liczbę mandatów uzyskanych przez listę lub listy określoną indeksem. Podobnie jak w wypadku S , może się ona odnosić zarówno do okręgu, zbioru okręgów lub całości obszaru, na którym przeprowadzane są wybory. Oznaczenie s_i należy rozumieć zatem jako liczbę mandatów uzyskanych przez listę ugrupowania i lub zbiór list ugrupowania i na danym poziomie.
7. Wielką literą $\mathbf{L}$ oznaczono liczbę list biorących udział w podziale mandatów w danym okręgu.
8. Wielką literą $\mathbf{G}$ oznaczono liczbę głosów przysługujących wyborcy w trakcie aktu głosowania.
9. Jako $\mathbf{X_i, Y_i}$ oznaczono iloraz stanowiący wynik dzielenia liczby głosów uzyskanych przez daną listę w okręgu (v_i) przez zastosowany w danej metodzie wyborczej iloraz wyborczy (np. V/S , $V/S+1$). Składa się on z części całkowitej X_i oraz części ułamkowej Y_i . Przykładowo, dla liczby głosów uzyskanych przez listę i w okręgu (v_i) równej 900 oraz wartości ilorazu wyborczego (V/S) równej 833,33 (dla $V=5000$ oraz $S=6$) wartość ilorazu X_i, Y_i wynosi 1,08, przy czym część całkowita X_i jest równa 1, a część ułamkowa Y_i jest równa 0,08.
10. Wielką literą $\mathbf{X}$ oznaczono sumę części całkowitych ilorazów X_i, Y_i obliczonych dla danego zbioru list w okręgu. W wypadku zastosowania metody kwotowej reprezentacji proporcjonalnej, jest to ponadto liczba mandatów przydzielona listom w pierwszym kroku podziału mandatów w okręgu.

11. Wielką literą **Y** oznaczono sumę części ułamkowych ilorazów X_i, Y_i obliczonych dla danego zbioru list w okręgu.
12. Jako **DivZ_i** oznaczono kolejne ilorazy powstałe w trakcie stosowania metod dzielnikowych reprezentacji proporcjonalnej, przez podzielenie liczby głosów uzyskanych przez listę i (v_i) przez kolejne dzielniki właściwe dla danej metody. Pozwala to na utworzenie szeregu dzielników obliczonych dla danej listy $\{Div_{1i}, Div_{2i}, Div_{3i}, \dots, Div_{Si}\}$. Wartości przyjmowanej przez Z nie należy przy tym utożsamiać z wartością zastosowanego dzielnika – prawidłowość taka zachodzi wyłącznie dla metody d'Hondta, dla której zbiór kolejnych dzielników jest określony jako kolejne liczby naturalne $\{1, 2, 3, 4, \dots\}$, jednak inne metody posługują się odmiennym zbiorem dzielników, np. metoda Sainte-Laguë $\{1, 3, 5, 7, \dots\}$. Div_{Si} oznacza S -ty kolejny iloraz, gdzie S jest liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu.
13. Jako **siłę głosów** określono stosunek liczby głosów oddanych na daną listę do liczby mandatów jej przyznanych (v_i/s_i). W zależności od kontekstu, może odnosić się do jednej listy lub do ich zbioru, w tym również do wszystkich list (stanowiąc wtedy wartość średniej siły głosu) zarówno do poziomu okręgu wyborczego, zbioru wybranych okręgów wyborczych, jak i całego obszaru, na którym przeprowadzane są wybory.
14. Jako **różnicę siły głosu** określono stosunek siły głosów oddanych na pierwszą z danych list w stosunku do siły głosów oddanych na listę lub listy, z którą (z którymi) następuje porównanie. Różnica w sile głosu została przedstawiona w formie procentowej, przy czym w wypadku gdy przyjmuje ona wartości poniżej 100% siła głosów oddanych na tą listę jest mniejsza niż siła głosu oddanego na listę z którą jest porównywana, w wypadku gdy wartość różnicy siły głosu wynosi 100%, siła głosów oddanych na obie listy jest równa, natomiast jeśli różnica siły głosu wynosi powyżej 100% - głosy oddane na badaną listę są silniejsze od głosów na listę z którą następuje porównanie.
15. Jako **listę najsilniejszą** określono listę na którą oddane głosy mają największą siłę, tj. wartość stosunku liczby głosów do liczby mandatów (v_i/s_i) jest najniższa. Jako **listę najslabszą** określono listę, na którą oddane głosy mają najmniejszą siłę wartość stosunku v_i/s_i jest najwyższa,

z pominięciem list, które nie uzyskiwały żadnego mandatu (głosy oddane na te listy mają siłę zerową).

16. W badaniu wykorzystano **indeks efektywnej liczby partii** stanowiący odwrotność sumy kwadratów odsetków głosów (lub mandatów) uzyskanych przez poszczególne ugrupowania w ogólnej puli głosów ważnych ($1 / ([v_i/V]^2 + [v_j/V]^2 + [v_k/V]^2 \dots)$). Zastosowanie odsetka głosów (v_i/V) powoduje uzyskanie informacji o efektywnej liczbie partii na płaszczyźnie wyborczej, natomiast zastosowanie odsetka mandatów (s_i/S) – na płaszczyźnie parlamentarnej. Indeks ten służy do pomiaru liczby partii politycznych wchodzących w skład danego systemu partyjnego⁴⁷.
17. W badaniu wykorzystano **indeks dysproporcjonalności Loosemoore’a i Hanby’ego** równy sumie obliczonych dla każdego ugrupowania bezwzględnej wartości różnicy między odsetkiem uzyskanych głosów (v_i/V) a odsetkiem uzyskanych mandatów (s_i/S), podzielonej przez 2. Wartości bliskie zeru oznaczają niski stopień dysproporcjonalności (wartość równa 0 – doskonałą proporcjonalność), natomiast im wartość indeksu jest wyższa i bliższa 1, tym stopień dysproporcjonalności jest wyższy (wartość indeksu równa 1 oznaczałaby uzyskanie wszystkich mandatów przez ugrupowanie, które nie zdobyło ani jednego głosu)⁴⁸.
18. Jako T_N oznaczono nominalny próg naturalny w okręgu, przez który należy rozumieć udział głosów na daną listę (lub kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, którego przekroczenie gwarantuje uzyskanie przez listę (lub kandydata) mandatu w okręgu, przy znanej wielkości okręgu wyborczego oraz stosowanej formule wyborczej, niezależnie od rozkładu pozostałych głosów między listy (lub kandydatów). Symbol T_N może być uzupełniony o indeks górny informujący o wartości wynikającej dla zastosowania konkretnej metody wyborczej m ⁴⁹ (T_N^m), o minimalną liczbę mandatów (S_i) w wypadku, gdy dotyczy uzyskania nie przynajmniej jednego, a przynajmniej S_i mandatów w okręgu ($T_N(S_i)$), jak

⁴⁷ Indeks efektywnej liczby partii, [w:] Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów..., s. 80.

⁴⁸ Wskaźnik dysproporcjonalności, ibidem, s. 270. M. Pierzgański, Zastosowanie metod statystycznych w badaniach systemów wyborczych, „Studia Wyborcze”, tom 9, Łódź 2010, s. 43.

⁴⁹ Zastosowano skróty nazw poszczególnych metod: d’Hondta (d’H), Sainte-Laguë (S-L), zmodyfikowanej Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 (zm.S-L) oraz Hare’a-Niemeyera (H-N).

również o indeks dolny informujący o liczbie list biorących udział w podziale mandatów (L), gdy jest ona znana lub założona ($T_{N(L)}$). Przykładowe oznaczenie $T_{N(4)}^{d'H}(2)$ oznacza nominalny próg naturalny dla uzyskania przynajmniej dwóch mandatów w okręgu wielomandatowym, w którym uprawnione do udziału w podziale mandatów są cztery listy, a do podziału mandatów zastosowano metodę d'Hondta.

19. Jako T_R oznaczono realny próg naturalny, przez który należy rozumieć najmniejszy możliwy udział głosów na daną listę (lub danego kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, którego przekroczenie pozwala założyć, że dana lista (lub kandydat) uzyska przynajmniej jeden mandat (względnie – nie mniej niż określoną liczbę mandatów), przy znanej wielkości okręgu wyborczego oraz stosowanej formule wyborczej, biorąc pod uwagę rzeczywisty (niedoskonały) rozkład głosów między listy (lub kandydatów).
20. Jako T_I oznaczono próg włączenia, inaczej określany progiem reprezentacji (*threshold of inclusion, representation*), przez który należy rozumieć udział głosów na daną listę (lub danego kandydata) w zbiorze głosów ważnych, którego nieuzyskanie uniemożliwia zdobycie w danym okręgu choćby jednego mandatu⁵⁰.
21. Do obliczenia podziału mandatów w symulacjach wyborów przeprowadzonych w okręgach wielomandatowych z zastosowaniem formuły proporcjonalnej wykorzystującej metodę d'Hondta w tych przypadkach, gdy nie jest znana pełna struktura okręgów, a jedynie ich liczba (całkowita liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania) zastosowano **metodę zaproponowaną przez Jarosława Flisa**, zgodnie z którą liczbę mandatów dla poszczególnych ugrupowań można oszacować wykorzystując wzór $s_i = v_{w_i}/V_w \cdot S - D/2 + v_{w_i}/V_w \cdot D \cdot L/2$, gdzie s_i jest liczbą mandatów uzyskanych przez ugrupowanie i , v_{w_i} liczbą głosów ważnych uzyskanych przez listy ugrupowania i , uwzględnionych przy podziale mandatów, V_w ogólną liczbą głosów ważnych oddanych na poziomie całego ciała pochodzącego z wyborów na listy biorące udział w podziale mandatów, D liczbą okręgów wyborczych, L liczbą ugrupowań, których listy biorą udział w podziale mandatów. Metoda ta pozwala

⁵⁰ K. Rzażewski, W. Słomczyński, K. Życzkowski, *Każdy głos się liczy*, Warszawa 2014, s. 144.

na przeprowadzenie potrzebnych symulacji, posiada jednak – jak wskazuje sam autor – wady. W szczególności, pozwala obliczyć wyłącznie wartości oczekiwane, bazujące na rachunku prawdopodobieństwa, stąd między wynikami obliczonymi za jej pomocą a faktycznie występującymi w wyborach mogą pojawić się istotne różnice. Nie bierze też pod uwagę różnic w frekwencji w poszczególnych okręgach⁵¹.

Źródła oraz dane

Do przeprowadzenia badania wykorzystano szereg źródeł oraz danych niezbędnych dla realizacji założonych celów. Pierwszym i najistotniejszym źródłem są zbiory projektów oraz innych propozycji zmian dotyczących systemu wyborczego. Są one zawarte w głównej mierze w publicznie dostępnych bazach projektów ustaw składanych w Sejmie oraz w drukach sejmowych dotyczących kolejnych etapów procesu ustawodawczego. Co istotne, druki te zawierają zarówno dokumenty sporządzane przez posłów oraz organy Sejmu (np. projekty⁵², sprawozdania komisji⁵³), jak i sporządzane przez inne organy państwa (np. uchwały wyrażające stanowisko Senatu⁵⁴ czy wniosek Prezydenta RP o ponowne rozpatrzenie ustawy⁵⁵, ale również projekty ustaw⁵⁶) oraz inne podmioty uprawnione do udziału w procesie ustawodawczym⁵⁷.

⁵¹ J. Flis, Konstytucja - d'Hondt be suprised, <http://jaroslawflis.salon24.pl/683201,konstytucja-d-hondt-be-surprisedcscs> [dostęp 21.11.2016 r.].

⁵² Zarówno poselskie np. Poselski projekt ustawy o zmianie Ordynacji wyborczej do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 332 z dnia 12.04.1991 r., jak komisyjne np. Komisyjny projekt ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 917A z dnia 14.06.1991 r.

⁵³ Np. Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o poselskich projektach ustaw - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 462 i 522), druk nr 770 z dnia 26.02.1991 r.

⁵⁴ Np. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 kwietnia 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej polskiej oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2960 z dnia 13.04.2010 r.

⁵⁵ Np. Wniosek Prezydenta RP o ponowne rozpatrzenie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu RP, druk nr 908 z dnia 10.06.1991 r.

⁵⁶ Np. Prezydencki projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 763 z dnia 22.02.1991 r.

⁵⁷ Np. Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików

Ze zgłaszanymi projektami oraz procesem legislacyjnym, któremu podlegały, wiąże się kolejna grupa źródeł, którą stanowią dokumenty z przebiegu procesu legislacyjnego nie mające charakteru projektów ani innych stanowisk zawartych w drukach sejmowych, za to stanowiące dokumentację szczegółowego przebiegu procesu legislacyjnego. Zaliczyć należy do nich sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu oraz Senatu oraz bazy wypowiedzi na forum obu izb kolejnych kadencji⁵⁸, jak i stenogramy oraz biuletyny z prac Komisji obu izb, jak i ewentualnych powołanych podkomisji⁵⁹.

Kolejną grupę źródeł stanowią dokumenty wytworzone przy okazji i na potrzeby procesu legislacyjnego, oceniające proponowane rozwiązania pod względem legalności oraz skuteczności, czyli opinie i ekspertyzy – zarówno sporządzone przez ekspertów Biura Analiz Sejmowych, jak i sporządzane przez zewnętrznych ekspertów – zarówno na zlecenie BAS czy organów Sejmu, jak i inne przedstawione w toku prac nad poszczególnymi propozycjami (np. na zlecenie wnioskodawców w wypadku projektów obywatelskich).

Jak wielokrotnie wspomniano, projekty i propozycje zmian systemu wyborczego, a w szczególności te z nich, które należy zaliczyć do działań z zakresu inżynierii wyborczej, należy rozpatrywać w odniesieniu do konkretnych realiów społeczno-politycznych. Istotne są w tym przypadku dane dotyczące poparcia społecznego dla poszczególnych ugrupowań politycznych oraz stosunku społeczeństwa do kwestii konfliktowych. Na potrzeby badania wykorzystano dane publikowane przez Centrum Badań Opinii Społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem publikowanych przez ten ośrodek wyników badań poparcia wyborczego. Wykorzystanie badań przeprowadzanych przez jeden ośrodek jest uzasadnione ze względu na różnice między poszczególnymi podmiotami przeprowadzającymi tego typu badania w zakresie stosowanej metodologii – wykorzystanie w badaniu danych z większej liczby ośrodków wymuszałoby analizę różnic między publikowanymi wynikami. Wybór CBOS jest ponadto uzasadniony

województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów, druk nr 2713 z dnia 20.01.2010 r.

⁵⁸ Treść sprawozdań i elektronicznych baz wypowiedzi na forum Sejmu jest względem siebie tożsama.

⁵⁹ Szczególnie w kadencji 2011-2015 użyteczne są również zapisy wideo z prac komisji i podkomisji (a w wypadku tych ostatnich często jest to jedyne źródło z uwagi na brak dostępnego tradycyjnego zapisu obrad).

faktem, że pracownia ta prowadziła badania poparcia wyborczego na przestrzeni całego analizowanego okresu, ponadto przez większość tego okresu były to badania regularne (od IV kwartału 1992 roku dostępne są wyniki badań comiesięcznych).

Badanie inżynierii wyborczej wymagało przeprowadzenia szeregu symulacji służących analizie wpływu zastosowania poszczególnych systemów wyborczych (lub określonych elementów technicznych systemu wyborczego). Do ich przeprowadzenia wykorzystano wyniki faktycznie przeprowadzonych głosowań oraz wyborów. Dane te pochodzą zarówno z publikowanych w trakcie kolejnych procesów wyborczych dokumentów Państwowej Komisji Wyborczej (głównie obwieszczeń), a dla wyborów do Sejmu od roku 2001 – z baz danych publikowanych na stronach internetowych PKW.

Rozdział trzeci: Elementy systemów wyborczych i praktyczne konsekwencje ich zastosowania

Okręgi wyborcze

Jednym z podstawowych elementów tworzących dany system wyborczy oraz decydujących o efektach jego funkcjonowania w praktyce jest podział terytorium państwa (względnie – podział terytorium właściwości danej rady w wyborach samorządowych) na okręgi wyborcze. Sam podział obszaru na którym przeprowadzane są wybory pełni kilka funkcji. Pierwszą jest umożliwienie proporcjonalnej reprezentacji różnych regionów w składzie ciała wybieranego, co ma szczególne znaczenie w przypadku konfliktu między centrum a peryferiami. Drugą – redukcję ilościową maksymalnej oferty wyborczej (oferty kandydatów) przedstawianej bezpośrednio pojedynczemu wyborcy, dzięki czemu ma on większą możliwość poznania przedstawionej mu oferty i dokonania wyboru zgodnego ze swoim interesem oraz poglądami. Trzecią funkcją podziału na okręgi jest determinowanie faktycznego poziomu proporcjonalności systemu wyborczego i wpływanie na ostateczny efekt funkcjonowania formuły wyborczej. Można stwierdzić, że o ile przeformułowanie wyników głosowania w okręgu na wyniki wyborów jest zależne wprost od zastosowanej formuły wyborczej, to przeformułowanie wyniku głosowania na poziomie całości wybieranego ciała na całościowy wynik wyborów jest w pierwszej kolejności zależne od struktury okręgów wyborczych⁶⁰.

Podział na okręgi wyborcze bezpośrednio odnosi się do kwestii zachowania zasady równości wyborów. Równość wyborów jest pojęciem równie powszechnie stosowanym, co niejasnym i często wymykającym się próbom konkretnego i jednoznacznego zdefiniowania. Tymczasem, nie sposób ocenić wpływu zmian w systemie wyborczym na równość bez jej zdefiniowania oraz określenia jej funkcji w całości procesu wyborczego. Oczywiście jest, że równość wyborcza nie może oznaczać zapewnienia każdemu ugrupowaniu równego wpływu na wykonywanie władzy w oderwaniu od takich czynników jak liczba zwolenników wyrażona poparciem wyborczym. Jej kwintesencji należy zatem dopatrywać się w zapewnieniu wszystkim uczestnikom procesu wyborczego równych szans i możliwości oraz

⁶⁰ M. Pierzgałski, Metody ilościowe..., s. 35.

zapewnieniu równego wpływu podejmowanych przez nie równoważnych działań i aktów na proces wyborczy i jego wynik⁶¹.

Równość wyborczą należy traktować jako jeden z elementów równości politycznej, wskazywanej jako jedna z podstawowych wartości ustrojowych państw demokratycznych w ich aktach normatywnych najwyższego rzędu (np. w Konstytucji RP, m.in. w preambule oraz art. 11⁶²). W jasny sposób pojęcie równości politycznej oddaje uznawana za klasyczną, definicja R. A. Dahla i C. E. Lindbloma określających równość polityczną jako „kontrolę nad decyzjami władzy w ten sposób, że preferencja jednego obywatela nie ma większej wagi niż preferencja każdego innego obywatela”⁶³. Równość w procesie wyborczym, stanowiąca element równości politycznej, powinna realizować wyżej przytoczoną zasadę, zaś zastosowany system wyborczy powinien przeciwdziałać jej naruszeniu. Jak wskazuje Piotr Uziębło, przytaczając stanowisko C. S. Quiñionesa, o „równości w prawie wyborczym można mówić, gdy nie istnieją naturalne lub przypadkowe czynniki niekorzystne, które prowadzą do jej zniekształcenia. Konsekwencją przyjęcia takiego stanowiska staje się zapewnienie równości pojmowanej jako forma sprawiedliwych wyborów, przez usuwanie tych mechanizmów wyborów i prawa ich regulującego, które prowadzą do zaburzenia rzeczywistej równości w procesie wyborczym. Tak więc równość jest po prostu rozumiana jako zapewnienie spójnych i tożsamyh warunków rywalizacji aktorom sceny politycznej w wyborach”⁶⁴. Oczywistym jest, że tak nieostre pojęcie jak równość wyborcza może być rozumiana w różny sposób – od definicji wąskich, koncentrujących się jedynie np. na zapewnieniu formalnie równych szans (przez przyznanie każdemu głosującemu równej liczby głosów, relatywnie szersze definicje wskazują również na wymóg równej siły głosu w ramach okręgu) po definicje dotyczące w sposób szeroki całości procesu wyborczego. Warto przytoczyć w tym miejscu przykład definicji zastosowanej przez J. W. Still’a, w której wskazuje on aż sześć kryteriów równości wyborów. Obok podstawowych, właściwych również dla definicji węższych, czyli zapewnienia równej liczby głosów i równej siły głosu

⁶¹ P. Uziębło, *Zasada równości wyborów parlamentarnych w państwach europejskich i południowoamerykańskich*, Warszawa 2013, s. 17-18.

⁶² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁶³ R. A. Dahl, C. E. Lindblom, *Politics, Economics and Welfare*, New York 1953, s. 41.

⁶⁴ P. Uziębło, *Zasada równości wyborów parlamentarnych...*, s. 24.

(przez co rozumiane jest równe prawdopodobieństwo oddania głosu, który w tożsamy sposób będzie wpływał na wynik procesu wyborczego), wskazywał on na takie aspekty jak zapewnienie równości przy podziale terytorium właściwego dla kompetencji danego ciała wybieralnego⁶⁵, zapewnienie tożsamego wyniku wyborów na który nie powinna wpływać pozycja poszczególnych wyborców w ramach systemu wyborczego, zapewnienie proporcjonalnej do poparcia wyborczego reprezentacji, a w ramach systemów większościowych – równej względem poziomu poparcia reprezentacji mniejszości⁶⁶.

Odnosząc się do równości wyborów należy wskazać na możliwe jej ujęcia (aspekty) – przy czym obok aspektu formalnego oraz materialnego, które są powszechnie przyjmowane przez teoretyków, można wskazać aspekt urzeczywistnienia zasady *fair play*⁶⁷. Pierwszy z nich jest skoncentrowany na przysługujących wyborcy uprawnieniom w procesie wyborczym, przez co należy rozumieć zapewnienie każdemu głosującemu równej liczby głosów, ale również zapewnienie równych uprawnień (a w określonych prawem przypadkach również równych obowiązków) w całości procesu wyborczego, przez co rozumie się m.in. zgłaszanie kandydatów, uczestnictwo w tych organach wyborczych, które nie mają charakteru eksperckiego, prowadzenie kampanii wraz ze związanymi z tym możliwościami pozyskiwania środków finansowych oraz wykorzystywaniem innych narzędzi (np. zapewnienie równego dostępu do miejsc przeznaczonych na umieszczanie ogłoszeń wyborczych), prawo do oddania głosu w określony sposób i w określonym miejscu, jak i weryfikowanie prawidłowego przebiegu procesu wyborczego, a co a tym idzie – jego ważności⁶⁸. Kolejny z aspektów – materialny – jest istotniejszy z punktu widzenia podziału na okręgi wyborcze. Koncentruje się on na sile głosu (pojedynczego obywatela oraz poszczególnych zbiorowości) i uwarunkowaniach z tym związanych. Aspekt materialny równości wyborczej można najprościej zdefiniować jako zapewnienie jednakowego wpływu na ostateczny rezultat wyborów głosowi każdego wyborcy. Równość ta jest realizowana głównie na dwóch

⁶⁵ Co w jego zamyśle odnosiło się do parlamentu, jednakże, zgodnie ze wskazanym wcześniej coraz większym zainteresowaniem badaniami ustroju samorządu terytorialnego, może mieć zastosowanie również i w tym wypadku

⁶⁶ Ibidem, s. 27. J. W. Still, Political Equality and Election System, „Ethics” 1981, Vol. 91, No. 3, s. 378-387.

⁶⁷ P. Uziębło, Zasada równości wyborów parlamentarnych..., s. 56-58.

⁶⁸ Ibidem, s. 55.

polach: osiągnięcia stanu, w którym liczba preferencji wyborczych wyborców (wyrażona liczbą głosów) przypadająca na każdy mandat każdego ugrupowania jest równa oraz w ujęciu terytorialnym – zapewnienia równej względem liczby uprawnionych do głosowania (lub mieszkańców, ewentualnie faktycznie głosujących⁶⁹) alokacji mandatów między okręgi wyborcze⁷⁰. Jest oczywistym, że uzyskanie całkowitej równości na wskazanych polach jest w praktyce niemożliwe, ocena realizacji zasady równości zależna powinna być zatem od maksymalnego zbliżenia się do przedstawionych założeń, a ocena wpływu zmian w systemie wyborczym na materialny aspektu równości wyborów – od wpływu wprowadzonych zmian na jego realizację. Trzecim wymiarem równości jest zapewnienie „politycznego *fair play*” – szczególnie istotnego z praktycznego punktu widzenia. Jego realizacja oznacza stworzenie takich warunków, które wykluczają wszelkie mechanizmy mogące powodować uprzywilejowanie określonych uczestników procesu wyborczego, w szczególności stronnictw posiadających władzę polityczną lub w niej dominujących⁷¹. Rozprawa, co do zasady, nie odnosi się do równości w wymiarach formalnym oraz „politycznego *fair play*”, choć w szczególności ta ostatnia może i powinna stać się obiektem odrębnych analiz⁷².

Zapewnienie idealnej równości materialnej wyborów, również na etapie podziału obszaru na którym przeprowadzane są wybory, jest w praktyce niemożliwe. Wynika to wprost z dyskretnego charakteru liczby mandatów (nie istnieje możliwość przypisania okręgowi, jak też ugrupowaniu lub kandydatowi, części mandatu). Zjawisko nierówności ma więc pierwotnie charakter obiektywny. Niezależnie od tego, zastosowany podział na okręgi wyborcze może realizować zasadę równości w różnym stopniu, w tym również przynosić korzyści określonym częściom obszaru na którym

⁶⁹ P. Uziębło, Zasada równości w wyborach do Sejmu RP (wybrane zagadnienia), „Studia Wyborcze”, tom 6, Łódź 2008, s. 51.

⁷⁰ Ibidem, s. 56.

⁷¹ Ibidem, s. 218.

⁷² Wskazuje na to m.in. utrzymanie lub wzmocnienie dominującej pozycji przez stronnictwa posiadające wpływ na władzę wykonawczą na poziomie jednostek samorządu terytorialnego, w szczególności zaś wzmocnienie pozycji lokalnych quasi-partii skupionych wokół lidera będącego dotychczasowym wójtem, burmistrzem lub prezydentem miasta, a co za tym idzie – m.in. jednym z głównych pracodawców na terenie gminy. O roli quasi-partii patrz: J. Galicki, Wybrane aspekty rywalizacji wyborczej w wyborach do organów samorządu terytorialnego, „Studia Wyborcze”, tom 17, Łódź 2014, s. 125-126 i 135-136.

przeprowadzane są wybory lub też określonym partiom politycznym (kandydatom). Zjawisko nierównej reprezentacji określane jest terminem *malapportionmentu*.

Podział na okręgi wyborcze może realizować w możliwie maksymalnym stopniu zasadę równości, gdy na całym obszarze wyborczym określonej liczbie jednostek (mieszkańców, uprawnionych do głosowania lub oddanych głosów – zależnie od przyjętych rozwiązań) przypisuje się jeden mandat. Dla jej realizacji można posłużyć się jedną z dwóch procedur – pierwszą z nich jest podział obszaru na którym przeprowadzane są wybory na okręgi, których populacja (lub liczba uprawnionych) odpowiada liczbie, której przysługuje jeden mandat, przy czym granice takich okręgów powinny być każdorazowo aktualizowane i dostosowywane do procesów migracyjnych. Druga możliwość to wyznaczenie granic okręgów wyborczych opartych np. na podziale administracyjnym danego obszaru oraz obliczenie ile mandatów przysługiwać powinno danemu okręgowi ze względu na liczbę mieszkańców (względnie liczbę uprawnionych) – procedura ta jest właściwa dla wielomandatowych okręgów wyborczych i wymaga każdorazowej aktualizacji, jednakże nie na poziomie granic a na poziomie liczby mandatów przypisanych do okręgu, która może zmienić się ze względu na udział populacji (względnie uprawnionych) na obszarze okręgu względem populacji (względnie uprawnionych) na całym obszarze na którym przeprowadzane są wybory. Nie wyklucza to jednakże przeprowadzania zmian granic okręgów, w szczególności w sytuacji, gdy procedura przypisywania mandatów okręgom wyborczym została wcześniej określona z wykorzystaniem maksymalnych odchyłeń siły głosu wyborców w poszczególnych okręgach.

W ujęciu historycznym zjawisko *malapportionmentu* najczęściej miało związek z zaniechaniem aktualizacji granic (lub wielkości) okręgów wyborczych wynikających z procesów migracyjnych.

Przyjęty podział na okręgi wyborcze ma, jak wspomniano, wpływ na poziom proporcjonalności całości wyborów. Różnie jednak wygląda to w wyborach przeprowadzanych wedle formuły większościowej i proporcjonalnej. Przy zastosowaniu większościowej formuły wyborczej (szczególnie FPTP oraz innych formuł generujących tożsame wyniki), wraz ze zwiększeniem liczby okręgów wyborczych (przy założeniu stałej liczby mandatów do obsadzenia w danych wyborach) poziom proporcjonalności co do zasady ulega zwiększeniu. Najprościej zobrazować to można na przykładzie wyboru 100-osobowego ciała w wyborach

z zastosowaniem formuły większości względnej w przypadkach skrajnych – stu jednomandatowych okręgów wyborczych (JOW) oraz jednego stumandatowego okręgu wyborczego. O ile nie można przewidzieć konkretnych wyników każdego przypadku przeprowadzenia wyborów w stu JOW-ach, to istnieje możliwość uzyskania mandatów przez kandydatów reprezentujących różne frakcje polityczne. Nie można wykluczyć, że (w ujęciu całości ciała wybieranego) zachowana zostanie zasada równości oraz, że skład frakcyjny wybranego ciała będzie odpowiadał preferencjom ogółu wyborców (choć nie jest to celem zastosowanej formuły). Przeciwnie do tego – w przypadku jednego okręgu stumandatowego frakcja (partia) która zdobędzie największe poparcie (co przy zastosowaniu formuły większości względnej może oznaczać niewielką przewagę nad frakcją cieszącą się drugim najwyższym poparciem, jak też względnie niewielkie poparcie w całym zbiorze wyborców) siłą rzeczy zdobędzie wszystkie 100 mandatów. Przedstawiony przykład odnosi się oczywiście do partyjnego głosowania blokowego (*Party Block Vote*), w którym wyborca oddaje głos na zamkniętą listę partyjną grupującą kandydatów w liczbie pozwalającej na obsadzenie wszystkich mandatów w danym okręgu – w tym wypadku wszystkich mandatów w ciele wybieranym. Zastosowanie którejś z innych formuł większościowych mogłoby dać inne efekty, jednak dla celu ujęcia modelowego ta właśnie metoda jest najbardziej przydatna⁷³. Zupełnie przeciwnie kształtuje się wpływ wielkości okręgów na zachowanie zasady równości wyborów oraz poziom proporcjonalności w przypadku zastosowania formuły proporcjonalnej. Nie istnieje praktyczna możliwość zastosowania jej w okręgach jednomandatowych (niezależnie od szczegółów przyjętej metody dawałaby efekt tożsamy z zastosowaniem formuły FPTP), w tym wypadku rozważyć należy więc różnice wynikające z zastosowania (dalej rozważając hipotetyczny przykład wyboru 100-osobowego ciała) pięćdziesięciu okręgów 2-mandatowych oraz jednego okręgu 100-mandatowego. W przypadku zastosowania okręgów dwumandatowych możliwość uzyskania mandatu w każdym okręgu mają jedynie dwa ugrupowania cieszące się największym poparciem

⁷³ Można założyć, że w wypadku przyznania każdemu wyborcy 100 głosów, które oddawałby na indywidualnych kandydatów, reprezentujących jednakże konkretne ugrupowania polityczne, wyniki byłyby zbliżone do przedstawionych. Wskazuje na to praktyka głosowania „na szyldy” w większym stopniu niż na konkretne osoby, w związku z czym założenie, że wyborca preferujący ugrupowanie X, które w 100-mandatowym okręgu wystawiło 100 kandydatów, wszystkie swoje głosy przeznaczy na poparcie kandydatów „swojego” ugrupowania, jest uzasadnione.

wyborców w okręgu (co nie oznacza, że oba te mandaty otrzymają – możliwa jest sytuacja gdy przewaga uzyskana w ramach okręgu przez najsilniejsze ugrupowanie będzie wystarczająca aby, zgodnie z przyjętą formułą wyborczą, obsadzić oba mandaty). Pojawia się więc zjawisko wykluczenia z podziału mandatów w ramach okręgu wszystkich formacji politycznych poza dwiema najsilniejszymi, a przy założeniu względnie równego poparcia dla poszczególnych formacji na całym obszarze na którym przeprowadzane są wybory (brak np. ugrupowań regionalnych) to założenie jest prawdziwe dla całości ciała wybieranego. W efekcie dwa ugrupowania (niezależnie od posiadanego poparcia względem ogółu wyborców – liczy się jedynie poparcie względne wobec pozostałych ugrupowań) mogą zdominować cały skład ciała wybieranego. Skrajnie przeciwnie rysuje się sytuacja przy zastosowaniu jednego 100-mandatowego okręgu wyborczego. W tym wypadku zjawisko nierówności występuje w stopniu maksymalnie ograniczonym (wynikającym ze wspomnianej niepodzielności mandatów) i praktycznie każda formacja posiadająca minimalne poparcie społeczne ma zapewniony udział w podziale mandatów (wartość minimalnego udziału w zbiorze głosów, którego przekroczenie gwarantuje zdobycie przynajmniej jednego mandatu wynosi w tym przypadku 0,99%)⁷⁴. W odniesieniu do wyborów przeprowadzanych z wykorzystaniem formuły proporcjonalnej ma zastosowanie teza postawiona przez G. Sartoriego: „W tym ujęciu praktyczną zasadą jest, że im mniejsze okręgi tym mniejsza proporcjonalność wyborów oraz odwrotnie: im większe okręgi wyborcze tym większa proporcjonalność”⁷⁵.

Specyficzną formą manipulacji wyborczej, stanowiącą bez wątpliwości przykład działań, które należy zaliczyć do inżynierii wyborczej jest *gerrymandering*. Polega on na celowym ukształtowaniu granic okręgu wyborczego w taki sposób, że przewidywana struktura poparcia w ramach okręgu skutkuje zwiększeniem (lub zapewnieniem) osiągnięcia pożądanego przez decydenta wyniku wyborów. Nazwa ta pochodzi od nazwiska gubernatora stanu Massachusetts Eldbridge Gerry’ego, który w roku 1812 podpisał ustawę zmieniającą strukturę okręgów wyborczych w taki sposób, że jednemu z nich nadano kształt przypominający salamandrę. Był to przykład zastosowania inżynierii, dzięki której przedstawicielom Partii Liberalno-

⁷⁴ Proplem progów naturalnych oraz ich znaczenie dla systemu wyborczego jest omówione w kolejnych fragmentach pracy.

⁷⁵ G. Sartori, *Influence of Electoral Systems*, [w:] *Electoral Laws and Their Political Consequences*, [red.:] B. Grofman, A. Lijphart, New York 2003, s. 53

Demokratycznej (do której należał Gerry) miano zapewnić zwycięstwo w większej liczbie okręgów wyborczych. Zjawisko *gerrymanderingu* stanowi realne zagrożenie dla zachowania równości wyborczej, a w konsekwencji może prowadzić do delegitymizacji części składu ciała wybieranego, a w skrajny przypadku – do delegitymizacji całego ciała pochodzącego z wyborów, a przeciwdziałać mu można m.in. przez przekazanie ustalania granic okręgów wyborczych lub wnioskowania o ich zmiany ciałom niezależnym (eksperckim) lub spluralizowanym. Specyficzny rodzaj *gerrymanderingu* stanowi tzw. „*gerrymandering* za porozumieniem stron” występujący np. w Stanach Zjednoczonych Ameryki, gdzie dwie dominujące siły polityczne – Partia Demokratyczna oraz Partia Republikańska – są gwarantami zachowania funkcjonującego podziału na okręgi dającego korzyści obu ugrupowaniom przez istnienie okręgów dla nich bezpiecznych (tzw. „twierdz”), co prowadzi do utrwalenia dominacji obu podmiotów na amerykańskiej scenie politycznej i utrudnia przebicie się innym siłom politycznym⁷⁶.

Zjawisko *gerrymanderingu* jest charakterystyczne głównie dla okręgów jednomandatowych i wyborów z wykorzystaniem formuły większościowej. Pozwala na neutralizację głosów mniejszości – także licznej, która przy zastosowaniu innego podziału mogłaby uzyskać reprezentację lub (przez budowanie twierdz) na neutralizację części głosów oddanych na dane ugrupowanie (w wyborach wedle formuły większości względnej uzyskanie 100% poparcia powoduje zmarnowanie 50% - 1 głosów). W obu przypadkach wzmacniane jest zjawisko występowania głosów nie wpływających na skład reprezentacji – albo o sile zerowej w ramach okręgu, albo wspomnianych głosów nadwyżkowych. *Gerrymandering* może jednak występować również w okręgach wielomandatowych z wykorzystaniem formuły proporcjonalnej, choć w tym wypadku najczęściej będzie odnosił się do ustalania wielkości okręgów (liczba mandatów możliwych do obsadzenia), a jego efekty najczęściej nie osiągną takiej skali jak w wypadku wyborów z wykorzystaniem formuły większościowej⁷⁷.

Przez wspomnianą już kilkakrotnie wielkość okręgu wyborczego rozumie się przypisaną mu liczbę mandatów do obsadzenia, w przeciwieństwie do liczby mieszkańców (lub osób uprawnionych do głosowania) zamieszkałych w jego granicach (którą można określić mianem rozmiaru okręgu) czy też odległości między

⁷⁶ M. Pierzgalski, *Metody ilościowe...*, s. 39-40.

⁷⁷ J. Haman, *Większościowy system wyborczy: oczekiwania...*, s. 14.

punktami granicy go opisującej (co będzie wynikać z kształtu okręgu wyborczego)⁷⁸. Wielkość okręgów jest kluczowym parametrem systemu wyborczego wpływającym na zachowanie równości materialnej wyborów oraz efektu proporcjonalnego przełożenia udziału danej frakcji politycznej w zbiorze głosów stanowiących wyraz poparcia wśród wyborców na udział w zbiorze mandatów w skali całego ciała wybieranego. Podstawowym rozróżnieniem jest podział na jednomandatowe okręgi wyborcze (JOW) ze swej natury wymuszające zastosowanie formuły większości względnej oraz wielomandatowe okręgi wyborcze (WOW), pozostawiające dowolność w zakresie wyboru formuły wyborczej. Te ostatnie wymagają jednak dalszej analizy. Wśród funkcjonujących okręgów wielomandatowych występują zarówno okręgi dwumandatowe oraz trzymandatowe, jak i okręgi, w których do rozdysponowania przeznaczono wszystkie mandaty (co np. w wyborach do izby niższej parlamentu Holandii oznacza okręg 150-mandatowy⁷⁹, a w Izraelu okręg 120-mandatowy⁸⁰). Z punktu widzenia typologizacji okręgów wyborczych wydaje się właściwe wyodrębnienie okręgu obejmującego cały obszar na którym przeprowadzane są wybory – zastosowanie takiego okręgu umożliwi przeprowadzenie tzw. czystych wyborów proporcjonalnych minimalizujących deformację woli wyborców w procesie transformowania wyników głosowania na wynik wyborów. Mając wyodrębnione dwie skrajności – okręgi jednomandatowe oraz okręgi, w których następuje rozdysponowanie wszystkich dostępnych mandatów, wciąż mamy jednak do czynienia ze zbiorem możliwości dających odmienne efekty przy ich zastosowaniu.

Wśród politologów nie ma pełnej zgody co do podziału WOW, większości wypadków wskazuje się jednak małe, średnie oraz duże okręgi wyborcze. Różne sposoby ich rozgraniczania przedstawia tabela 5.

Tabela 5.

Wybrane typologie wielomandatowych okręgów wyborczych (WOW)

Autor podziału	małe okręgi wyborcze	średnie okręgi wyborcze	duże okręgi wyborcze
D. Nohlen	2-5 mandatów	6-9 mandatów	10+ mandatów
M. Gallagher	2-9 mandatów	-	10+ mandatów
F. Tuesta Soldevilla	2-5 mandatów	6-10 mandatów	11+ mandatów

⁷⁸ Okręg wyborczy, [w:] Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów..., s. 147-148.

⁷⁹ W holenderskim systemie wyborczym funkcjonuje również 19 wielomandatowych okręgów wyborczych, jednak rozdział wszystkich mandatów przeprowadzany jest na poziomie ogólnokrajowym. P. Uziębło, Zasada równości wyborów parlamentarnych..., s. 100-101. Elections, House of Representatives, <https://www.houseofrepresentatives.nl/elections> [dostęp 09.02.2017 r.].

⁸⁰ S. Bożyk, op. cit., s. 57.

G. Sartori	2-7 mandatów	-	-

Opracowanie własne na podstawie: D. Nohlen, op. cit., s. 81; M. Gallagher, Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, „Electoral Studies” 1991, Vol. 10, No. 1, s. 44; F. Tuesta Soldevilla, La Circunscripcion Electoral: Peru y la Region Andina, Lima 2002, s. 8; G. Sartori, Influence of Electoral Systems [w:] Electoral Laws and Their Political Consequences, [red.:] B. Grofman, A. Lijphart, New York 2003, s. 66.

W literaturze można spotkać się z odmiennymi od przedstawionych powyżej punktami widzenia, P. Uziębło wskazuje, że „okręgi, które obejmują mniej niż kilkanaście mandatów, w istotny sposób wpływają na pojawiające się deformacje, które rosną wraz ze zmniejszającą się liczbą takich mandatów w nich obsadzanych”⁸¹. Wskazanie jednoznacznej i uniwersalnej typologii okręgów wyborczych wydaje się jednak nie tylko obarczone znaczącym ryzykiem błędu, ale też posiada ograniczone zastosowanie. Określona struktura okręgów wyborczych w znacznej mierze determinuje skutki funkcjonowania systemu wyborczego, może jednakże nieść różnorodne konsekwencje zależne m.in. od struktury systemu partyjnego, struktury poparcia (okręgi o mniejszej liczbie mandatów w większym stopniu będą deformować wyniki głosowania w przypadku rozdrobnionej sceny politycznej z kilkoma partiami o poparciu ok. 10% i jednej partii dominującej np. z poparciem ok. 35% aniżeli w systemie o strukturę rozdrobnionej, w której nie występuje stronnictwo dominujące). Na potrzeby pracy wystarczający zdaje się podział, który będzie można wykorzystać do analizy procesów wyborczych w Polsce, a przy tym nie będzie zbyt oderwany od możliwości zastosowania w innych przypadkach.

Wielkość okręgów wyborczych bezpośrednio warunkuje wysokość progu naturalnego w okręgu (a w przypadku części formuł wyborczych jest jedyną istotną zmienną), wydaje się więc właściwe aby odnieść podział okręgów wyborczych do wysokości poparcia osiąganego przez poszczególne stronnictwa w wyborach⁸². Po 27 latach transformacji i przeprowadzeniu 25 całkowicie wolnych wyborów możemy wskazać linie demarkacyjne, które mogą posłużyć do opracowania właściwej typologii. Za pierwszą z nich można uznać osiągnięcie 5% poparcia, co odpowiada wysokości progu zaporowego w przypadku większości polskich elekcji. Odnosi się on rzecz jasna do wysokości progu poparcia w ujęciu całościowym, nie zaś jednego

⁸¹ P. Uziębło, Zasada równości wyborów parlamentarnych..., s. 121.

⁸² Progom wyborczym, a w szczególności problematyce naturalnych progów wyborczych poświęcona została jedna z dalszych części pracy.

okręgu (tego typu rozwiązanie nie było w Polsce wykorzystywane), jednakże 5% zakorzeniło się w świadomości zarówno uczestników, w tym instytucjonalnych, procesu wyborczego jak i wyborców na tyle mocno, że stanowi próg psychologiczny za pomocą którego ocenia się możliwość funkcjonowania poszczególnych ugrupowań na scenie politycznej. Pozawala to zatem na postawienie umownej granicy między podmiotami mającymi zapewnione (na płaszczyźnie parlamentarnej) realne uczestnictwo w procesach sprawowania władzy (choćby w ramach działań opozycji parlamentarnej) a tej możliwości pozbawionymi. Aby zaproponować drugą z linii podziału, można zaproponować odnalezienie (również na płaszczyźnie wyborów parlamentarnych, a konkretniej – wyborów do Sejmu RP) takiej wartości poparcia, której przekroczenie można utożsamić z uzyskaniem pozycji głównej lub jednej z wiodących sił parlamentarnych w Polsce. Obrazujące to zestawienie zostało zawarte w tabeli 6. W zestawieniu nie ujęto wyników wyborów do Sejmu RP w roku 1991, gdyż ukształtowany wtedy system partyjny wielopartyjny ekstremalnie spolaryzowany (stosując typologię G. Sartoriego)⁸³ znacząco odbiega od pozostałych elekcji. Nazwy i poparcie głównych sił politycznych zostały pogrubione, podane zostały również poparcia osiągnięte przez kolejny komitet z najwyższym odsetkiem głosów.

Tabela 6.

Poparcie wyborcze osiągnięte przez najsilniejsze ugrupowania w kolejnych wyborach do Sejmu RP

rok	lista (partia)	poparcie %
1993	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%
	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%
	Unia Demokratyczna	10,59
1997	Akcja Wyborcza Solidarność	33,83%
	Sojusz Lewicy Demokratycznej	27,13%
	Unia Wolności	13,37%
2001	Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy	41,04%
	Platforma Obywatelska RP	12,68%
2005	Prawo i Sprawiedliwość	26,99%
	Platforma Obywatelska RP	24,14%
	Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej	11,41%
2007	Platforma Obywatelska RP	41,51%
	Prawo i Sprawiedliwość	32,11%
	Lewica i Demokraci SLD+SDPL+PD+UP	13,15%
2011	Platforma Obywatelska RP	39,18%
	Prawo i Sprawiedliwość	29,89%
	Ruch Palikota	10,02%
2015	Prawo i Sprawiedliwość	37,58%
	Platforma Obywatelska RP	24,09%

⁸³ J. Kurek-Bąk, Transformacja polskiego systemu partyjnego po 1989 roku, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, vol. 10, Katowice 2013, s. 55.

Opracowanie własne na bazie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Przedstawione dane pozwalają zauważyć odmienną sytuację ugrupowań politycznych, które przekroczyły próg 15% poparcia (najniższe poparcie w tej grupie osiągnęło Polskie Stronnictwo Ludowe w 1993 r. – 15,40%) na tle pozostałych ugrupowań. Pełniły one wiodącą rolę na polskiej scenie politycznej w danym okresie (po stronie rządowej lub opozycyjnej). Na 13 takich przypadków wszystkie ugrupowania wchodziły w skład rządu (8 przypadków w tym 7 rządów koalicyjnych) lub stanowiły wiodącą siłę opozycyjną (5 przypadków, przy czym w 3 z nich w kolejnych wyborach ta właśnie siła uzyskała najlepszy wynik). W okresie 1993-2015 jedynie przedstawiciele tych ugrupowań pełnili również funkcję Prezesa Rady Ministrów. Warto również zaznaczyć, że – w warunkach ciągłego tworzenia się demokratycznego systemu partyjnego zapoczątkowanego porozumieniami okrągłostołowymi – jedynie raz zdarzyło się, aby któraś z formacji wskazanych jako wiodące, w kolejnych wyborach nie wystartowała lub nie uzyskała poparcia uprawniającego do obsadzenia mandatów. Dotyczyło to Akcji Wyborczej Solidarność, której jednak spadkobiercami w sensie politycznym były Platforma Obywatelska RP oraz Prawo i Sprawiedliwość, którym udało się wywalczyć istotną pozycję na polskiej scenie politycznej w wyborach w 2001 r. Odmiennie wyglądała sytuacja ugrupowań o kolejnym najwyższym poparciu, którym nie udało się jednak przekroczyć progu 15% (również uwzględnionych w tabeli – ich nazwy i wyniki nie zostały pogrubione) – na 7 takich przypadków w aż trzech w kolejnych wyborach dana formacja nie uzyskała poparcia umożliwiającego udział w rozdziale mandatów (Unia Wolności w 2001 r., Samoobrona RP w 2007 r., Ruch Palikota w 2015 r. – startując w ramach koalicji Zjednoczona Lewica), ponadto podobny los spotkał trzy z czterech partii tworzących koalicję Lewica i Demokraci w wyborach w roku 2007 – Socjaldemokracja Polska, Unia Pracy oraz Partia Demokratyczna Demokraci.pl nie utworzyły nawet własnych komitetów wyborczych. Nie zdarzyło się natomiast, aby któreś z tych ugrupowań w kolejnych wyborach uzyskało najlepszy wynik spośród wszystkich startujących. Jedynie raz zdarzyło się, żeby któreś z tych ugrupowań po następnych wyborach współtworzyło koalicję rządzącą, nigdy też Prezes Rady Ministrów nie wywodził się z żadnego z nich ani w danej ani w następnej kadencji.

Pomiędzy wskazanymi liniami podziału – 5% oraz ok. 15% - pozostaje względnie duża przestrzeń, gdyż wynosząca 10 punktów procentowych. W

odniesieniu do okręgów wyborczych te dwie linie również nie wydają się wystarczające – odpowiadają one progom naturalnym w okręgach odpowiednio 19-to i 5-cio mandatowych (kwestia progów naturalnych zostanie szerzej poruszona w jednej z kolejnych części pracy). O ile uznanie 5-ciu mandatów w okręgu za jedną z wartości granicznych podziału pokrywa się z przedstawionymi powszechnie uznawanymi typologiami, to okręg 19-to mandatowy znacznie odbiega od przedstawionych typologii, w dodatku okręgi 19-to mandatowe oraz większe występowały i występują w polskich systemach wyborczych w formie szczątkowej. W latach 1989-1998 okręg przynajmniej 19-to mandatowy funkcjonował w odniesieniu do listy krajowej w wyborach do Sejmu RP (stanowiącej jednak okręg na poziomie ogólnokrajowym). Trzykrotnie okręg taki wystąpił również w wyborach do Parlamentu Europejskiego (2004, 2009, 2014), w tym jednak wypadku wynikało to z ustalenia okręgu na poziomie całości obszaru na którym przeprowadzane są wybory do danego organu (a w tym konkretnie przypadku – do jego części wybieranej w ramach polskiego systemu wyborczego), należy więc zaliczyć te przypadki do innego, wcześniej wspomnianego, typu. Okręg, w którym rozdysponowane zostaje przynajmniej 19 mandatów, a przy tym nie stanowiący okręgu obejmującego całości obszaru na którym przeprowadzone są dane wybory występował jedynie w wyborach od 2001 roku do Sejmu RP – okręg nr 19 Warszawa I obejmujący swym zasięgiem miasto stołeczne Warszawę, w którym początkowo (w latach 2001-2007) rozdysponowywano 19, a w wyborach w latach 2011 oraz 2015 – 20 mandatów. Wydaje się więc konieczne dodanie kolejnej linii podziału. Zgodnie z częścią przytoczonych typologii (Nohlen oraz Gallagher) warto rozpatrzyć ustanowienie granicy między okręgiem 9- a 10-mandatowym. W okręgu 10-mandatowym próg naturalny (wartość minimalnego udziału danego ugrupowania w zbiorze oddanych głosów, którego przekroczenie gwarantuje uzyskanie przynajmniej jednego mandatu) wynosi 9,09%, natomiast w okręgu 9-io mandatowym jest on nieznacznie wyższy i wynosi 10%. Odwołując się ponownie do danych przedstawionych w tabeli 6. można wskazać, że osiągnięcie ponad dziesięcioprocentowego wyniku wyborczego oznacza usytuowanie danego ugrupowania w kolejnej grupie ugrupowań za wskazanymi jako wiodące (pozycję taką osiągnął mimo nie przekroczenia progu 10% jedynie komitet Kukiz'15, należy dodatkowo zauważyć, wynik powyżej 10% uzyskało jedno ugrupowanie nie ujęte w tabeli – Sojusz Lewicy Demokratycznej w roku 2005 – 11,31%).

Wykorzystanie wskazanych trzech progów granicznych oraz wcześniejszego wyodrębnienia specjalnego przypadku, w którym rozdział wszystkich mandatów następuje w okręgu obejmującym cały obszar na którym przeprowadzane są wybory daje w efekcie typologię, która stanowi nieznaczną modyfikację typologii zaproponowanych przez Nohlena, Gallaghery oraz Soldevillę, najbliższą pierwszej z nich. Przedstawiona została w tabeli 7.

Tabela 7.

Zastosowana typologia okręgów wyborczych

	JOW	WOW				
podział	JOW	małe OW	średnie OW	duże OW	bardzo duże OW	jeden okręg
liczba mandatów	1 mandat	2-5 mandatów	6-9 mandatów	10-18 mandatów	19+ mandatów	wszystkie mandaty
nominalny próg naturalny T_N	50%	33,33% – 16,67%	10% – 14,29%	5,26% – 9,09%	maksymalnie 5%	Zależny od liczby mandatów, dążący do 0

Opracowanie własne.

W praktyce stosuje się różne modele podziału obszaru na którym przeprowadzane są wybory na okręgi wyborcze. Pierwszą możliwością jest podział na jednostki równe (przez co należy rozumieć równość w ramach przyjętego marginesu) pod względem określonego kryterium (liczba mieszkańców lub osób uprawnionych do głosowania) – jest to charakterystyczne w przypadku wyborów przeprowadzanych wedle formuły większościowej (np. wybory do niższej izby parlamentu we Francji oraz wybory samorządowe w Polsce w gminach do 40 tys. mieszkańców w roku 1990 i 1994 oraz w gminach nie będących miastami na prawach powiatów w roku 2014). Drugą możliwością, właściwą głównie dla wyborów proporcjonalnych, jest podział obszaru na jednostki o różnej wielkości. Najczęściej stosowaną i najprostszą, a przy tym budzącą względnie niewielkie kontrowersje, metodą takiego podziału jest jego oparcie o podział administracyjny obszaru na którym przeprowadzane są wybory. Najwyraźniej widać to na przykładzie wyborów do parlamentów poszczególnych państw, jednak może mieć to również zastosowanie w innych systemach wyborczych⁸⁴. Liczba mandatów (przy założeniu

⁸⁴ W Polsce okręgi w wyborach do Parlamentu Europejskiego podstawą ustalenia struktury okręgów jest podział na województwa (w praktyce okręg obejmuje obszar województwa - 7 z 13, kilku województw - 4 lub części województwa - 2). W wyborach do organów samorządu terytorialnego: okręgi w wyborach do Sejmików tworzy się z uwzględnieniem struktury powiatów (oraz miast na prawach powiatów), w wyborach do rad powiatów – w struktury gmin, a w wypadku gmin – jednostek pomocniczych gminy.

zachowania zasady równości) powinna być wtedy zależna od przyjętego kryterium (liczby mieszkańców lub uprawnionych do głosowania, możliwe jest również zastosowanie podziału zależnego od liczby faktycznie oddanych głosów). Odmiennej możliwością jest odstępianie od podziału na okręgi wyborcze w wypadku zastosowania okręgu, w którym dystrybuowane są wszystkie mandaty. Wskazane metody mogą ponadto występować w różnych kombinacjach, w szczególności w systemach wyborczych, w których występują różne poziomy alokacji mandatów.

Wiele kontrowersji może budzić oparcie podziału mandatów na wybranym kryterium. Wspomniane możliwości to liczba mieszkańców, liczba uprawnionych do głosowania oraz odmienny system, w którym alokacja mandatów między okręgami następuje dopiero po wyborach i uwzględnia liczbę faktycznie oddanych głosów. W przypadku systemów wyborczych w Polsce do alokacji mandatów wykorzystuje się liczbę mieszkańców, jednak przy różnych okazjach proponowano wykorzystanie rozwiązań alternatywnych⁸⁵. W opinii autora pozytywną stroną przyjętego rozwiązania jest jego prostota oraz przejrzystość możliwych do zastosowania procedur służących ustaleniu liczby mieszkańców, obciążone jest ono jednak cechami, które powinny budzić sprzeciw⁸⁶. W szczególności w wypadku wyborów przeprowadzanych w celu wyłonienia organu przedstawicielskiego właściwego dla nielicznej społeczności (w Polsce najbardziej wyrazistym przykładem są wybory do rad gmin) umożliwia to stosowanie technik ze zbioru inżynierii wyborczej. Oparcie rozdziału mandatów między okręgi na wielkości zbioru mieszkańców ma znaczenie w związku z faktem, że zbiór jednostek faktycznie posiadających prawa wyborcze stanowi jego podzbiór, który zawiera się w nim, ale (poza czysto teoretycznym skrajnym przypadkiem) nie jest mu równoważny. W wypadku istnienia różnych proporcji między liczbą mieszkańców a liczbą posiadających prawa wyborcze w poszczególnych okręgach dochodzić może do naruszenia aspektu materialnego równości wyborczej. Można to przedstawić za pomocą (przerysowanego, jednakże mogącego wystąpić w praktyce) przykładu, gdy w wyborach do organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego – rady gminy – z wykorzystaniem przepisów

⁸⁵ M. Przywara, System wyborczy do Sejmu i Senatu RP – ciągłość i zmiany, Warszawa 2012, s. 129.

⁸⁶ Przykładem niech będzie zastosowanie rozdziału mandatów między okręgi z uwzględnieniem liczby uprawnionych do głosowania zamiast, jak to miało miejsce, liczby mieszkańców w wyborach do Sejmu RP w 2001 roku. Spowodowałoby to „przesunięcie” między okręgami 6 mandatów. J. Haman, Demokracja, decyzje, wybory, Warszawa 1993, s. 179.

Kodeksu wyborczego w gminie niebędącej miastem na prawach powiatu i zamieszkaną przez 3000 osób⁸⁷ wyznaczono 15 okręgów wyborczych (200 mieszkańców w okręgu⁸⁸), z czego okręg 1. obejmuje nowo wybudowane osiedle zamieszkaną głównie przez osoby względnie młode, posiadające rodziny z dziećmi (osobami nieposiadającymi ukończonych 18 lat, więc nieposiadającymi czynnego prawa wyborczego), natomiast okręg 2. obejmuje swym obszarem stare budownictwo zamieszkaną głównie przez osoby w wieku średnim oraz seniorów. Porównanie siły głosów oddanych w okręgach 1. oraz 2., przy założeniu, że w okręgu 1. na jedną osobę dorosłą przypada 1 osoba w wieku poniżej 18 lat, natomiast w okręgu 2. - 0,2 osoby w wieku poniżej 18 lat, przy czym liczba mieszkańców obu okręgów jest równa i wynosi 200 osób, zostało przedstawione w tabeli 8.

Tabela 8.

Siła głosu w przykładowych okręgach wynikająca z hipotetycznego podziału na okręgi wyborcze

okręg	liczba mieszkańców	liczba uprawnionych	siła głosu w stosunku do okr. 1.	siła głosu w stosunku do okr. 2.
1	200	100	100%	167%
2	200	167	59,88%	100%

Opracowanie własne.

Zgodnie z przedstawionymi danymi, przeprowadzenie wyborów z wykorzystaniem takiej struktury okręgów powoduje powstanie nierówności w sile głosu – siła głosów oddanych w okręgu 1. wynosi 167% siły głosów oddanych w drugim okręgu. Co należy podkreślić, przedstawiona sytuacja byłaby całkowicie

⁸⁷ Co nie jest założeniem oderwanym od rzeczywistości, gdyż tak małe gminy funkcjonują w praktyce. Dla porównania, wedle stanu na 31.12.2015 r. w Polsce było 16 gmin o liczbie mieszkańców mniejszej niż 2000. Gminy o najmniejszej liczbie ludności, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/gminy-o-najmniejszej-liczbie-ludnosci-276/> [dostęp 02.02.2017 r.].

⁸⁸ Dla przedstawienia zjawiska nierówności siły głosu wynikającej z przyjęcia liczby mieszkańców jako podstawy podziału na okręgi wyborcze przyjęto idealny (idealnie równy) podział obszaru gminy na okręgi, choć w praktyce nie jest to możliwe a Kodeks wyborczy dopuszcza odchylenie do 50% normy przedstawicielstwa, tj. wyniku dzielenia liczby mieszkańców gminy przez liczbę radnych wybieranych do danej rady. W skrajnym przypadku dane ujęte w tabeli 8. mogłyby jeszcze bardziej zniekształcić równość głosów – przyjmując, że norma przedstawicielstwa wynosi 200 (3000 mieszkańców podzielone przez 15 radnych wybieranych w gminie) możliwa i zgodna z zapisami Kodeksu wyborczego byłaby sytuacja w której w okręgu 1 zamieszkiwałoby 100 osób (liczba uprawnionych: 50, siła głosu w stosunku do okr. 1.: 100%, siła głosu w stosunku do okr. 2.: 498%) natomiast okręg 2 zamieszkiwałoby 299 osób (liczba uprawnionych: 249, siła głosu w stosunku do okr. 1.: 20,08%, siła głosu w stosunku do okr. 2.: 100%).

zgodna z przepisami określającymi podział na okręgi wyborcze, zawartymi w Kodeksie wyborczym. Decydent, potrafiąc określić poparcie dla komitetu wyborczego swojego ugrupowania w poszczególnych segmentach elektoratu oraz znając przestrzenny rozkład struktury społecznej, ma potencjalną możliwość kształtowania granic okręgów wyborczych w sposób maksymalizujący prawdopodobieństwo uzyskania pożądanego wyniku wyborczego (w tym wypadku – zwiększając szanse na zdobycie mandatu przez przedstawiciela komitetu wyborczego swojego ugrupowania lub maksymalizując udział własnego ugrupowania w ogólnym zbiorze mandatów), nie wpływając na jednostkowe postawy wyborcze uprawnionych do głosowania.

Formuły wyborcze

O ile największy wpływ na przełożenie zbioru indywidualnych postaw wyborczych na zbiór mandatów w całości ciała pochodzącego z wyborów (a w szczególności – przełożenie udziałów poszczególnych sił politycznych w pierwszym zbiorze na udziały w drugim) największe znaczenie ma struktura okręgów wyborczych⁸⁹, to podział mandatów w ramach okręgu zależy w największej mierze od zastosowania określonej formuły wyborczej. Przez formułę wyborczą rozumie się funkcję przekształcającą zbiór indywidualnych decyzji wyborczych jednostek w okręgu wyborczym na zbiór mandatów przydzielanych w obrębie tego okręgu.

Spośród formuł wyborczych można wyodrębnić dwie grupy – formuły większościowe oraz proporcjonalne. Część typologii wyodrębnia ponadto typ pośredni⁹⁰, jednakże – podobnie jak w wypadku typologii systemów wyborczych – wyodrębnienie kategorii pośredniej wydaje się sztuczne, a formuły, które można do niej zaliczyć można przypisać do jednej z dwóch głównych grup. Formuły wyborcze, ze względu na ich znaczenie dla funkcjonowania całości systemu

⁸⁹ Nie oznacza to bynajmniej, że ostateczny efekt dystrybucji nie jest zależny od innych czynników, w tym od zastosowanej formuły wyborczej, jednakże kreowanie struktury okręgów wyborczych pozwala na osiągnięcie bardziej wyraźnych rezultatów. Temat efektów zastosowania różnej struktury okręgów oraz różnych formuł wyborczych zostanie szerzej poruszony w kolejnych fragmentach pracy.

⁹⁰ Przykładowo J. Haman zalicza do nich te formuły, w których w okręgu następuje rozdysponowanie więcej niż jednego mandatu, jednak nie występuje głosowanie na listy kandydatów, mające więc charakter stricte personalny zamiast partyjnego. J. Haman, *Demokracja, decyzje...*, s. 75, 78.

wyborczego, jak również fakt, że skupiają one zainteresowanie decydentów oraz opinii publicznej (szczególnie w przypadku proponowania lub podejmowania działań zmierzających do zmiany formuł w danym momencie wykorzystywanych), zwykle determinują nazwy całych systemów – stąd możemy spotkać się np. z określeniem system reprezentacji proporcjonalnej d'Hondta⁹¹.

Historycznie pierwszymi wykorzystywanymi formułami były formuły większościowe, charakteryzujące się względną prostotą funkcjonowania. „Czystym” czy też „modelowym” przykładem funkcjonowania tej formuły jest formuła FPTP wymagająca zastosowania w jednomandatowych okręgach wyborczych. W takim przypadku mandat przydzielany jest temu kandydatowi, który uzyskał największą liczbę głosów w okręgu (większość względna). Oprócz warunku uzyskania najwyższego poparcia, część formuł większościowych stawia dodatkowe - wymogu uzyskania określonego poparcia (większości bezwzględnej lub wyrażonej jako odsetek głosujących/uprawnionych do głosowania⁹²) lub wymogu uczestnictwa w głosowaniu określonej części uprawnionych w okręgu (najczęściej 50%). Jeśli dodatkowe warunki nie zostały spełnione, przeprowadzane jest głosowanie ponowne (tzw. II tura), w którym ogranicza się zbiór kandydatów wedle przyjętych kryteriów⁹³. W powtórzonym głosowaniu zazwyczaj wystarcza uzyskanie większości względnej, choć występują również przypadki stawiania dodatkowych wymogów⁹⁴. Formuły większościowe znajdują również zastosowanie w wielomandatowych okręgach wyborczych – w tym wypadku warunkiem jest znalezienie się w podzbiorze n kandydatów z kolejnymi najwyższymi wynikami, gdzie n jest liczbą mandatów

⁹¹ M. Pierzgalski, *Metody ilościowe...*, s. 19, 21.

⁹² Wymóg uzyskania określonego poparcia zakłada formuła stosowana w wyborach do francuskiego Zgromadzenia Narodowego – dla uzyskania mandatu w pierwszym głosowaniu oprócz uzyskania względnej większości głosów wymagane jest uzyskanie liczby głosów przynajmniej $\frac{1}{4}$ wszystkich uprawnionych do głosowania w okręgu.

⁹³ Pozostając przy wyborach do Zgromadzenia Narodowego – do kandydowania w ponownym głosowaniu uprawnieni są dwaj kandydaci, którzy uzyskali najwyższe poparcie w pierwszym głosowaniu (niezależnie od liczby głosów względem liczby uprawnionych w okręgu) oraz ci kandydaci, którzy uzyskali poparcie przynajmniej $\frac{1}{8}$ (12,5%) uprawnionych do głosowania w okręgu.

⁹⁴ Wśród nielicznych wyjątków należy wskazać formułę wyborczą funkcjonującą na Białorusi stawiającą wymóg frekwencji zarówno w pierwszym głosowaniu jak i w kolejnych. Powodowało to konieczność organizowania kolejnych głosowań, a po wyborach rozpoczętych w roku 1995 przez długi czas uniemożliwiało ukonstytuowanie się parlamentu.

do obsadzenia w okręgu. Również i w tym wypadku mogą zostać postawione wymagania dodatkowe.

Proporcjonalne formuły wyborcze ukształtowały się historycznie później od większościowych, ponadto służyły początkowo nie do rozdysponowania mandatów w ramach okręgu wyborczego, a do rozdysponowania mandatów między okręgi wyborcze. Podstawowym ich założeniem jest zapewnienie możliwie dokładnego odwzorowania udziału danego ugrupowania w zbiorze indywidualnych decyzji wyborczych w okręgu na udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Założenie to można uzupełnić następująco: zapewnienie możliwie dokładnego odwzorowania udziału danego ugrupowania, biorącego udział w podziale mandatów, w zbiorze indywidualnych decyzji wyborczych w okręgu na udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu⁹⁵. Uzupełnienie to wynika z częstej praktyki stawiania dodatkowych wymogów ugrupowaniom startującym w wyborach poza jedynie uzyskaniem poparcia części wyborców w okręgu (ustawowe progi wyborcze) oraz z funkcjonowania w każdym okręgu naturalnej granicy minimalnego udziału w zbiorze indywidualnych decyzji wyborców, której nie osiągnięcie wyklucza w praktyce – lub może wykluczyć – z udziału w podziale mandatów. Wynika to z dyskretnego charakteru (niepodzielności) mandatów.

Formuły wyborcze reprezentacji proporcjonalnej wykorzystują różne metody podziału mandatów, którym zawdzięczają również swoje nazwy. Metody podziału mandatów możemy podzielić na dwa typy: metod największych reszt (inaczej: metod kwotowych, metod z ilorazem a priori) oraz metod największych średnich (inaczej: metod największych liczb, metod z ilorazem a posteriori)⁹⁶.

Wspólną cechą metod kwotowych reszt jest oparcie ich na tzw. Ilorazach wyborczych. Ilorazy wyborcze przyjmują różne, choć zbliżone do siebie, formy, zaś najprostszym jest V/S (iloraz prosty Hare'a lub prosta norma reprezentacji), otrzymywany przez podzielenie liczby ważnie oddanych głosów (V) przez mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu (S). Dzięki modyfikowaniu prostej normy reprezentacji można uzyskać kolejne metody podziału mandatów, a przez to – kolejne formuły wyborcze. Kolejne modyfikacje ilorazu przez sztuczne zwiększanie jego mianownika (dodawanie do niego mandatów fikcyjnych) mogą być korzystne dla

⁹⁵ Szerzej o proporcjonalności wyborów: M. Pierzgański, *Metody ilościowe...*, s. 20.

⁹⁶ Ibidem, s. 25. D. Nohlen, op. cit., s. 103.

ugrupowania o największym poparciu, gdyż ułatwiają zdobycie przynajmniej połowy (lub - analogicznie – większości) mandatów w okręgu. Obrazuje to tabela 9.

Tabela. 9.

Przykład wpływu modyfikacji prostej normy reprezentacji na możliwość zdobycia przynajmniej połowy mandatów w okręgu przez jedno ugrupowanie

lista	A	B	C	D	suma	mandatów
głosy	380	300	170	150	1000	12
iloraz wyborczy	liczba mandatów					
V/S	4,56	3,6	2,04	1,8		
kroki (I) i (II)	(I) 4 (II) +0	(I) 3 (II) +1	(I) 2 (II) +0	(I) 1 (II) + 1	10+2	
przyznane mandaty	4	4	2	2	12	
V/S+1	4,94	3,9	2,21	1,95		
kroki (I) i (II)	(I) 4 (II) +1	(I) 3 (II) +0	(I) 2 (II) +0	(I) 1 (II) + 1	10+2	
przyznane mandaty	5	3	2	2	12	
lista	A	B	C	D	suma	mandatów
głosy	460	240	160	140	1000	12
iloraz wyborczy	liczba mandatów					
V/S	5,52	2,88	1,92	1,68		
kroki (I) i (II)	(I) 5 (II) +0	(I) 2 (II) +1	(I) 1 (II) +1	(I) 1 (II) + 1	9+3	
przyznane mandaty	5	3	2	2	12	
V/S+1	5,98	3,12	2,08	1,82	11+1	
kroki (I) i (II)	(I) 5 (II) +1	(I) 3 (II) +0	(I) 2 (II) +0	(I) 1 (II) + 0		
przyznane mandaty	6	3	2	1	12	

Opracowanie własne.

Dane przedstawione w tabeli 9 potwierdzają, że sztuczne zwiększenie mianownika w wyrażeniu S/V jest korzystne dla najsilniejszych ugrupowań. W obu przypadkach zwiększenie mianownika spowodowało zwiększenie udziału najsilniejszego ugrupowania w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, przy czym odbyło się to w pierwszym przypadku kosztem drugiego najsilniejszego ugrupowania, w drugim natomiast – kosztem najsłabszego. Co więcej, w drugim z przedstawionych przykładów, zwiększenie wartości mianownika umożliwiło najsilniejszemu ugrupowaniu uzyskanie połowy mandatów mimo uzyskania jedynie 46% głosów w okręgu.

Procedury wykorzystywane w trakcie rozdzielania mandatów za pomocą metod największych reszt są względnie proste. Na pierwszym etapie liczby głosów zdobytych z okręgu przez poszczególne ugrupowania (v_i) zostają podzielone przez przyjęty iloraz wyborczy. Uzyskane w ten sposób wyniki przyjmują postać X_i, Y_i , gdzie X_i jest częścią całkowitą wyniku działania, natomiast Y_i stanowi jego część ułamkową.

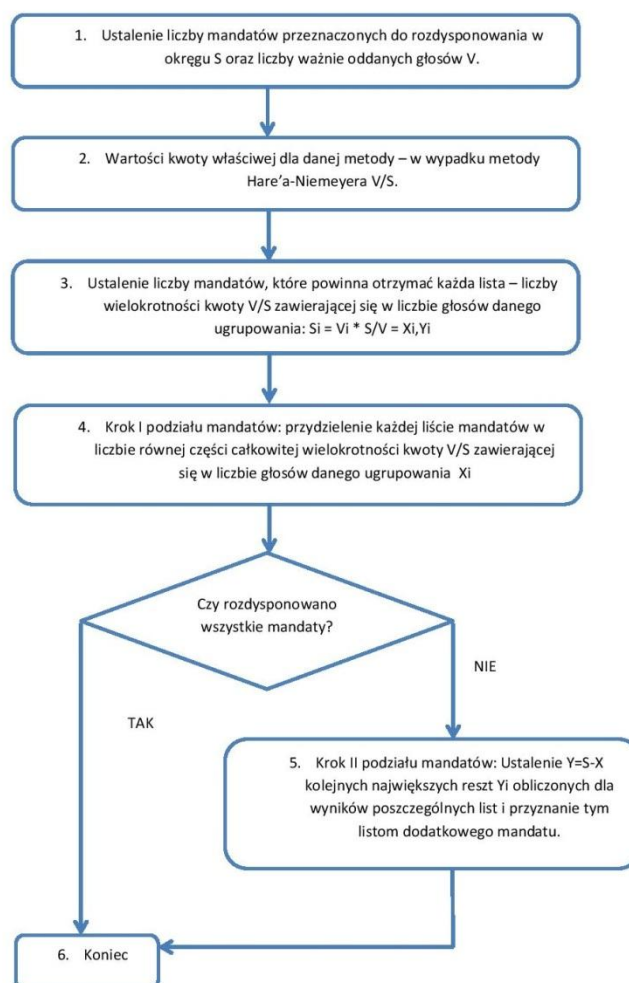
Poszczególnym ugrupowaniom przydziela się (w pierwszym etapie) mandaty w liczbie równej X_i . Pomijając przypadki skrajne, po dokonaniu takiego podziału pozostają mandaty nie przydzielone żadnemu ugrupowaniu. W drugim etapie mandaty, które dotąd nie zostały rozdzielone przyporządkowuje się ugrupowaniom, dla których część Y_i wyniku dzielenia liczby uzyskanych w okręgu głosów przez zastosowany iloraz wyborczy są najwyższe⁹⁷ (czyli ugrupowaniom, dla których reszty powstałe w wyniku przeprowadzonego dzielenia są najwyższe – stąd też nazwa)⁹⁸.

Metodą kwotową zastosowaną w warunkach polskich jest metoda Hare’a-Niemeyera, wykorzystująca iloraz prosty Hare’a i dostosowana do rozdziału mandatów między listy kandydatów. Została ona wykorzystana w wyborach do Sejmu RP w roku 1991. Procedurę rozdziału mandatów w okręgu z zastosowaniem tej metody obrazuje rys. 1.

⁹⁷ Przy metodach kwotowych możliwe jest również stosowanie innych zasad rozdziału mandatów nie przydzielonych w pierwszym kroku – są to m.in. metody najmniejszych reszt, podziału reszt, największych średnich, jednak stosowane są one względnie rzadko, w dodatku nie miały zastosowania i nie były nawet rozważane w wypadku polskiego systemu wyborczego, stąd w pracy zostały pominięte. Inną możliwością zagospodarowania mandatów, które nie zostaną przydzielone w pierwszym kroku jest ich rozdysponowanie na innym (wyższym) poziomie alokacji mandatów w systemach, gdzie występuje taka możliwość. Więcej: D. Nohlen, op. cit., s. 107.

⁹⁸ M. Gallagher, Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, „Electoral Studies”, Volume 10, Issue 1, 1991, s. 38.

Rys. 1. Rozdział mandatów w okręgu z zastosowaniem metody Hare'a-Niemeyera

Opracowanie własne.

Metoda Hare'a-Niemeyera może skutkować rozdziałem mandatów korzystniejszym dla małych ugrupowań niż np. metoda d'Hondta. Metody kwotowe są uznawane za umożliwiające uzyskanie dość dokładnego odwzorowania proporcji głosów w proporcji mandatów⁹⁹, są jednak narażone na szereg anomalii. Ponadto, w skrajnym przypadku może dojść do sytuacji, w której bezwzględna większość głosów nie gwarantuje bezwzględnej większości mandatów w okręgu. Obrazuje to przykład opisany w tabeli 10.

⁹⁹ D. Nohlen, op. cit., s. 109.

Tabela 10.

Przykład anomalii wynikającej z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera w okręgu dziewięciomandatowym

lista	liczba głosów	etap pierwszy	mandaty w etapie pierwszym	Mandaty w etapie drugim	Suma mandatów	s_i/S	v_i/V
X	51	$51 * (9 / 100) = 4,59$	4	0	4	44,44%	51%
Y	29	$29 * (9 / 100) = 2,61$	2	1	3	33,33%	29%
Z	20	$20 * (9 / 100) = 1,80$	1	1	2	22,22%	20%
Σ	100		7	2	9	100%	

Opracowanie własne.

Anomalie mogące występować w przypadku zastosowania metody największych reszt są określane mianem paradoksów. Najczęściej przywołuje się trzy z nich:

1. Paradoks Alabamy, który występuje sytuacji, gdy przy niezmiennym zbiorze indywidualnych decyzji wyborczych, a co za tym idzie – udziałów poszczególnych ugrupowań w tym zbiorze – a przy zwiększeniu liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, danemu ugrupowaniu zostaje przyznane mniej mandatów niż poprzednio¹⁰⁰.

Tabela 11.

Przykład wystąpienia paradoksu Alabamy w wyborach z wykorzystaniem metody Hare'a-Niemeyera

lista	głosy	okręg 10-mandatowy				okręg 11-mandatowy			
		$v_i * S/V$	Krok 1.	Krok 2.	Σ	$v_i * S/V$	Krok 1.	Krok 2.	Σ
A	44	4,4	4	0	4	4,84	4	1	5
B	34	3,4	3	0	3	3,74	3	1	4
C	17	1,7	1	1	2	1,87	1	1	2
D	5	0,5	0	1	1	0,55	0	0	0 (!)
Σ	100		8	2	10		8	3	11

Opracowanie własne.

2. Paradoks populacji ma miejsce w momencie, gdy wzrost początkowej liczby głosujących prowadzi do przydzielenia danemu ugrupowaniu (przy stałej liczbie głosów) liczby mandatów mniejszej niż w przypadku gdyby liczba głosujących nie wzrosła, podczas gdy równolegle inne ugrupowanie, dla którego liczba uzyskanych głosów uległa zmniejszeniu, uzyskuje więcej mandatów niż przed zmianą¹⁰¹.

¹⁰⁰ Paradoks Alabamy, [w:] Leksykon prawa wyborczego i systemów..., s. 97.

¹⁰¹ Paradoks populacji, ibidem, s. 98.

3. Paradoks nowego stanu ma miejsce w momencie, gdy przy niezmienionej liczbie głosów oddanych na poszczególne ugrupowania i stałej liczbie mandatów, po dopuszczeniu do udziału w podziale mandatów dodatkowego ugrupowania, udział któregoś z ugrupowań już wcześniej dopuszczonych do udziału w podziale mandatów w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu ulegnie zwiększeniu¹⁰².

Metody największych średnich, zwane również metodami największych dzielników, wykorzystują metody oparte na uszeregowaniu kolejnych ilorazów powstałych przez podzielenie liczby głosów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania w okręgu przez kolejne dzielniki właściwe dla danej metody. Najprostszą z nich, a przy tym jedną z najpowszechniej wykorzystywanych w świecie demokratycznym¹⁰³ jest metoda d'Hondta. Metoda ta wykorzystuje procedurę zgodnie z którą kolejnymi dzielnikami stosowanymi do obliczenia ilorazów przypisanych danym ugrupowaniom są kolejne liczby naturalne z pominięciem zera¹⁰⁴ (1, 2, 3, 4, 5, 6...)¹⁰⁵. Liczebność zbioru kolejnych dzielników nie jest możliwa do ustalenia bez znajomości wielkości udziałów poszczególnych ugrupowań w zbiorze głosów ważnych, nigdy jednak nie jest ona większa od liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu wyborczym. Z powstałego szeregu ilorazów wybiera się najwyższe wartości w ilości równej liczbie przydzielanych mandatów, a udział ilorazów przypisanych danemu ugrupowaniu w powstałym zbiorze oznacza liczbę mandatów uzyskanych przez dane ugrupowanie.

Wśród metod największych dzielników stosowane są również inne metody wyborcze. Najpopularniejszymi, obok metody d'Hondta są metoda Sainte-Laguë oraz różne jej modyfikacje (tworzące podzbiór zmodyfikowanych metod Sainte-Laguë). Są to również jedyne metody największych dzielników stosowane, poza metodą d'Hondta, w systemach wyborczych III RP. W swojej klasycznej postaci metoda Sainte-Laguë posługuje się zbiorem dzielników, które stanowią kolejne liczby naturalne nieparzyste (1, 3, 5, 7, 9...). Jej modyfikacje polegają natomiast na zmianie

¹⁰² Paradoks nowego stanu, ibidem, s. 97.

¹⁰³ D'Hondta metoda, [w:] B. Michalak, A. Sokala, *Leksykon prawa wyborczego...*, s. 27.

¹⁰⁴ Nie ma zgody co do zaliczania – lub nie – zera do zbioru liczb naturalnych. W matematyce jest to kwestią umowną i można spotkać się zarówno z definicjami zaliczającymi je, jak i wykluczającymi. Zastrzeżenie w tym miejscu wynika z potrzeby jednoznacznego wykluczenia podejmowania prób dzielenia liczby zdobytych przez daną listę głosów przez liczbę zero, co zgodnie z zasadami matematycznymi nie jest działaniem wykonalnym.

¹⁰⁵ M. Gallagher, op. cit., s. 34.

pierwszego dzielnika (1) przez przypisanie mu innej wartości. W polskiej praktyce wykorzystywano zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem wynoszącym 1,4¹⁰⁶. Metoda Sainte-Laguë w klasycznej postaci została zastosowana w Polsce w wyborach do rad gmin w latach 1990 oraz 1994, natomiast w wersji zmodyfikowanej (w przedstawionej postaci) – w wyborach do Sejmu RP w roku 1991 w odniesieniu do podziału mandatów między listy ogólnopolskie poszczególnych ugrupowań oraz w roku 2001 w odniesieniu do rozdysponowania wszystkich mandatów w okręgach (dodatkowy poziom dystrybucji mandatów nie był już wtedy stosowany).

Konsekwencje stosowania metod wyborczych dla funkcjonowania systemu

Stosowanie poszczególnych metod, a co za tym idzie i formuł, wyborczych jest, jak już wcześniej wspomniano, czynnikiem decydującym o proporcjonalności podziału mandatów w okręgu, a pośrednio – proporcjonalności podziału mandatów w skali całego ciała pochodzącego z danych wyborów. Przedstawienie logiki i efektów funkcjonowania poszczególnych metod, a co za tym idzie i formuł, wyborczych ma szczególne znaczenie – pozwala na analizę zastosowania konkretnej metody na gruncie celowości oraz na podjęcie próby przewidzenia skutków zastosowania danej metody w konkretnym przypadku. Mimo tak istotnego znaczenia tej tematyki, jest ona najczęściej pomijana lub jej opis jest niewystarczający. Skutkiem takiego stanu jest brak zrozumienia efektów funkcjonowania metod i formuł wyborczych wśród osób, które taką umiejętność powinny posiadać. Dotyczy to w pierwszej kolejności studentów, którzy – nawet w trakcie zajęć poświęconych elementom systemów wyborczych – nie są w stanie przeanalizować potencjalnych skutków zastosowania konkretnej metody, lub są w stanie podać jedynie rozwiązania hasłowe. Wskazuje to na fakt, że mogli się z nimi zapoznać, jednakże nie przedstawiono im możliwego do zrozumienia dowodu poszczególnych tez (przykładem niech będzie

¹⁰⁶ Oznacza to, że ciąg dzielników przyjmuje postać: (1,4; 3, 5, 7, 9...). Może być on również zapisany w inny sposób: $\text{Div}Z = (10z-5)/7 = (1; 2,14; 3,57; 5, 6,43\dots)$. Proporcje wartości kolejnych następujących po sobie dzielników oraz poszczególnych kolejnych do pierwszego dzielnika są bardzo bliskie tym wynikającym z powyżej przedstawionego zapisu. M. Gallagher, Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities, „British Journal of Political Science” 1992, Vol. 22, No. 4, s. 471-474.

posługiwanie się tezą wedle której metoda d'Hondta jest bardziej korzystna dla partii o wysokim poparciu niż metoda Sainte-Laguë, jednak niepopartą umiejętnością przedstawienia dla niej uzasadnienia). Zdarza się również, że posługują się tezami błędnymi, co wynika ze złego zapamiętania tezy zawartej w podręczniku lub innej publikacji, co byłoby mniej prawdopodobne, gdyby poszczególne założenia zostały poparte głębszą analizą. Co więcej, problem ten dotyczy również aktorów uczestniczących w procesie wyborczym, w tym kandydatów oraz osób wchodzących w skład istotnych organów instytucjonalnych aktorów tego procesu¹⁰⁷.

Najbardziej przejrzystym sposobem przedstawienia logiki i efektów funkcjonowania poszczególnych metod wyborczych jest określenie, w pierwszej kolejności, ogólnych różnic między metodami¹⁰⁸ kwotowymi i dzielnikowymi oraz różnic między poszczególnymi metodami dzielnikowymi, a następnie praktycznych efektów ich zastosowania w okręgach o różnej wielkości oraz wskazanie jak inne elementy systemu wyborczego wpływają na efekt funkcjonowania metod wyborczych.

¹⁰⁷ Za przykład może posłużyć szereg doświadczeń autora, w tym m.in. sytuacja, w której członek (jedyne) organu wykonawczego na poziomie miasta na prawach powiatu partii politycznej posiadającej liczącą się reprezentację w radzie tego miasta, w kolejnych wystąpieniach publicznych niezmiennie prezentował stanowisko, zgodnie z którym kandydaci tego ugrupowania w mających odbyć się w niedługim czasie kolejnych wyborach do wcześniej wspomnianej rady miasta uzyskają reprezentację nie mniejszą niż 16 radnych w ogólnym 40-osobowym składzie, co uzasadniał mającą zastosowanie metodą d'Hondta. Jednocześnie panowała powszechna zgoda, że listy danego ugrupowania w każdym z ośmiu pięciomandatowych okręgów wyborczych na obszarze miasta uzyskają trzeci wynik w głosowaniu (pogląd ten był popierany również przez tego działacza). Należy stwierdzić, że przedstawione stanowisko stało w oczywistej sprzeczności nie tylko z logiką funkcjonowania konkretnej formuły wyborczej zastosowanej w tych wyborach, ale z logiką rozumowania w ogóle, gdyż trudno wyobrazić sobie metodę wyborczą pozwalającą na uzyskanie 2-mandatowego udziału w ogólnej puli 5-ciu mandatów przez listę uzyskującą trzeci wynik w danym okręgu (wymagałoby to uzyskania mniej niż 2 mandatów przez którąś z pierwszych dwóch list, z których każda zdobyła więcej głosów).

¹⁰⁸ W ramach dysertacji uzasadnienie znajduje jedynie przedstawienie logiki oraz efektów funkcjonowania czterech metod wykorzystywanych przez formuły reprezentacji proporcjonalnej, które miały zastosowanie w kolejnych polskich systemach wyborczych do Sejmu RP, jak i zdominowały dyskusję nad funkcjonowaniem kolejnych systemów w Polsce oraz znajdowały zastosowanie w kolejnych propozycjach zmian: metod proporcjonalnych Hare'a-Niemeyera, d'Hondta oraz Sainte-Laguë zarówno w wersji klasycznej, jak i zmodyfikowanej z pierwszym dzielnikiem równym 1,4.

Logika i efekty zastosowania metod kwotowych na przykładzie metody Hare'a-Niemeyera

Podstawową kwestią odróżniającą logikę i efekty zastosowania metod kwotowych od dzielnikowych jest ich zależność od poszczególnych parametrów wyniku głosowania. W najbardziej ogólnym ujęciu – wynik zastosowania obu grup metod w konkretnym okręgu wyborczym, w którym obsadzana jest konkretna liczba mandatów, jest zależny od innych elementów wyniku głosowania w danym okręgu. Dla metod kwotowych, szczególnie z punktu widzenia ugrupowań osiągających większe od minimalnego poparcie wyborcze, najistotniejszy jest udział głosów oddanych na daną listę wyborczą w zbiorze głosów oddanych w okręgu. Znacznie mniejsze znaczenie mają w tym wypadku proporcje liczby głosów względem poszczególnych innych list. Niezależnie od zastosowanego ilorazu wyborczego, dla każdej listy w okręgu wyznaczony zostaje iloraz przyjmujący wspomnianą wcześniej formę X_i, Y_i (gdzie X_i jest częścią całkowitą, zaś Y_i resztą z dzielenia przeprowadzonego dla wyniku listy i). Zgodnie z logiką funkcjonowania metod kwotowych, udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu może być równy X_i lub X_i+1 ¹⁰⁹, zależnie od tego, czy reszta Y_i znajdzie się w zbiorze kolejnych największych reszt o liczbie elementów równej liczbie mandatów pozostających do obsadzenia po rozdziale dokonanym na podstawie części całkowitych ilorazów X_i ¹¹⁰. W tym przypadku stosunek udziału głosów oddanych na listę do udziału głosów oddanych na inne partie ma znaczenie drugorzędne – rozpatrywany jest jedynie stosunek reszt i to dopiero przy podziale mandatów w drugim kroku. Inaczej logika systemu wygląda z punktu widzenia ugrupowań, których listy nie uzyskują mandatów na etapie ich rozdziału ze względu na wysokość części całkowitych ilorazów X_i, Y_i , czyli ugrupowań mogących liczyć wyłącznie na uzyskanie mandatu na etapie rozdziału mandatów z uwzględnieniem wysokości reszt Y_i . Na możliwość uzyskania mandatu przez takie formacje wpływa szereg czynników: wielkość okręgu (tak jak w przypadku innych proporcjonalnych metod wyborczych, wraz ze zwiększeniem okręgu wzrasta

¹⁰⁹ D. R. Woodall, How Proportional is Proportional Representation?, „Mathematical Intelligencer”, Vol. 8, No. 4, New York 1986, s. 36-37.

¹¹⁰ Inaczej wygląda sytuacja w wypadku zastosowania zasady rozdziału mandatów nieprzydzielonych w pierwszym kroku w sposób umożliwiający przyznanie danej liście więcej niż jednego mandatu. Przykładem jest metoda podziału reszt (tworzenie największych ilorazów), rozwiązanie to jest jednak stosowane względnie rzadko, a w warunkach polskich nie było proponowane. Szerzej o tej metodzie: D. Nohlen, op. cit., s. 107-108.

prawdopodobieństwo uzyskania mandatu przez ugrupowania o względnie niskim poparciu), jak i liczba ugrupowań biorących udział w wyborach i uzyskujących przynajmniej minimalne poparcie oraz idące za tym rozbić głosów. Przy zastosowaniu metod kwotowych, zwiększenie liczby ugrupowań, których głosy brane są pod uwagę przy podziale mandatów (zastrzeżenie to ma znaczenie ze względu na możliwość stosowania ustawowych progów wyborczych) co do zasady wpływa na zmniejszenie udziału, w ogólnym zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, podzbioru mandatów rozdysponowanych ze względu na części całkowite ilorazów. Tym samym zwiększa się pula mandatów obsadzanych ze względu na wysokość reszt, a należy pamiętać, że każdemu ugrupowaniu może być przypisany nie więcej niż jeden taki mandat (wynika to ze wspomnianego założenia, że liczba mandatów uzyskanych przez listę i należy do zbioru $\{X_i, X_{i+1}\}$).

Efekt przeciwny, w postaci zmniejszenia prawdopodobieństwa uzyskania mandatu przez ugrupowania o niższym poparciu może być za to uzyskany w wyniku działań zmniejszających liczbę list, których biorą udział w podziale mandatów (przez wprowadzenie progów wyborczych), co działa w tym przypadku dwustopniowo: po pierwsze – przez zmniejszenie liczby ilorazów X_i, Y_i powodujące, że suma wartości reszt obniża się, po drugie – przez obniżenie wartości ilorazu S/V (zmniejszenie wartości mianownika), co zwiększa prawdopodobieństwo przekroczenia kolejnej liczby naturalnej przez poszczególne wartości X_i, Y_i , co oczywiście zmniejsza liczbę mandatów do podziału w drugim kroku.

Co warto zaznaczyć – dla metody Hare’a-Niemeyera suma reszt Y_i właściwych dla wszystkich list biorących udział w podziale mandatów jest równa $Y=S-X$, gdzie S jest liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, zaś X jest sumą części całkowitych ilorazów X_i, Y_i obliczonych dla list okręgowych biorących udział w podziale mandatów w okręgu. Zauważenie tej, prostej skąd inąd, zależności pozwala zrozumieć, w jaki sposób ta metoda może być najkorzystniejsza z punktu widzenia ugrupowań o relatywnie niskim poparciu. Dla uzyskania mandatu wystarcza im znalezienie się w zbiorze Y ugrupowań, których list części ułamkowe ilorazów są najwyższe. Pozwala to na zdobycie mandatu nawet przy niewielkim poparciu. Prowadzi to do kolejnej konsekwencji – możliwości pojawienia się rażących nierówności w sile głosu w obrębie okręgu. Przykład takiego efektu przedstawia tabela 12.

Tabela 12.

Różnica siły głosu między głosami najsilniejszymi i słabszymi w wyborach do Sejmu RP w 1991 roku z zastosowaniem metody Hare'a-Niemeyera

nr okręgu	lista	liczba głosów	X_i	Y_i	s_i	v_i/s_i	Siła(h)/Siła(l) %
1	najsilniejsza (h)	12897	0	0,3047669	1	12897	373,58%
	najstabsza (l)	48181	1	0,1385573	1	48181	
2	najsilniejsza (h)	12560	0	0,4664701	1	12560	221,48%
	najstabsza (l)	27818	1	0,0331422	1	27818	
3	najsilniejsza (h)	9061	0	0,4059315	1	9061	327,56%
	najstabsza (l)	29680	1	0,3296597	1	29680	
4	najsilniejsza (h)	12334	0	0,3888276	1	12334	273,04%
	najstabsza (l)	67353	2	0,1232937	2	33676,5	
5	najsilniejsza (h)	11270	0	0,4641981	1	11270	235,69%
	najstabsza (l)	26562	1	0,0940576	1	26562	
6	najsilniejsza (h)	10547	0	0,4309393	1	10547	296,03%
	najstabsza (l)	31222	1	0,275698	1	31222	
7	najsilniejsza (h)	10029	0	0,4187343	1	10029	328,58%
	najstabsza (l)	32953	1	0,3758651	1	32953	
8	najsilniejsza (h)	13476	0	0,479958	1	13476	254,46%
	najstabsza (l)	34291	1	0,2213002	1	34291	
9	najsilniejsza (h)	13518	0	0,4524267	1	13518	227,36%
	najstabsza (l)	30735	1	0,0286532	1	30735	
10	najsilniejsza (h)	13515	0	0,4752444	1	13515	287,81%
	najstabsza (l)	38897	1	0,3677825	1	38897	
11	najsilniejsza (h)	17036	0	0,5646061	1	17036	181,54%
	najstabsza (l)	30927	1	0,0249807	1	30927	
12	najsilniejsza (h)	11056	0	0,4370522	1	11056	304,01%
	najstabsza (l)	33611	1	0,3286687	1	33611	
13	najsilniejsza (h)	12083	0	0,5017649	1	12083	182,26%
	najstabsza (l)	22023	0	0,9145384	1	22023	
14	najsilniejsza (h)	9996	0	0,391361	1	9996	329,75%
	najstabsza (l)	32962	1	0,2905203	1	32962	
15	najsilniejsza (h)	10479	0	0,3540955	1	10479	285,31%
	najstabsza (l)	29898	1	0,0102821	1	29898	
16	najsilniejsza (h)	12391	0	0,4801647	1	12391	283,12%
	najstabsza (l)	35082	1	0,3594657	1	35082	
17	najsilniejsza (h)	15342	0	0,5033134	1	15342	251,23%
	najstabsza (l)	38543	1	0,2644512	1	38543	
18	najstabsza (l)	16308	0	0,5341519	1	16308	257,28%
	najsilniejsza (h)	41957	1	0,3742586	1	41957	
19	najsilniejsza (h)	11948	0	0,4619906	1	11948	310,81%
	najstabsza (l)	37135	1	0,4358905	1	37135	
20	najsilniejsza (h)	12769	0	0,4527629	1	12769	276,12%
	najstabsza (l)	35258	1	0,2501773	1	35258	
21	najsilniejsza (h)	11580	0	0,434127	1	11580	285,67%
	najstabsza (l)	33081	1	0,2401861	1	33081	
22	najsilniejsza (h)	15183	0	0,4621027	1	15183	240,70%
	najstabsza (l)	36546	1	0,112297	1	36546	
23	najsilniejsza (h)	13956	0	0,5774008	1	13956	208,15%
	najstabsza (l)	29049	1	0,2018427	1	29049	
24	najsilniejsza (h)	10536	0	0,453882	1	10536	289,37%
	najstabsza (l)	30488	1	0,3133973	1	30488	

25	najsilniejsza (h)	12602	0	0,4694488	1	12602	270,07%
	najsłabsza (l)	34034	1	0,267832	1	34034	
26	najsilniejsza (h)	10810	0	0,4342953	1	10810	256,64%
	najsłabsza (l)	27743	1	0,114584	1	27743	
27	najsilniejsza (h)	14082	0	0,480898	1	14082	273,38%
	najsłabsza (l)	38498	1	0,3147005	1	38498	
28	najsilniejsza (h)	13059	0	0,4437912	1	13059	301,86%
	najsłabsza (l)	39420	1	0,3396316	1	39420	
29	najsilniejsza (h)	10324	0	0,3396671	1	10324	346,72%
	najsłabsza (l)	35795	1	0,1776817	1	35795	
30	najsilniejsza (h)	11628	0	0,3807202	1	11628	311,74%
	najsłabsza (l)	36249	1	0,1868531	1	36249	
31	najsilniejsza (h)	11365	0	0,3626802	1	11365	369,83%
	najsłabsza (l)	42031	1	0,3412946	1	42031	
32	najsilniejsza (h)	17480	0	0,5192028	1	17480	217,76%
	najsłabsza (l)	38064	1	0,1306027	1	38064	
33	najsilniejsza (h)	10973	0	0,3372867	1	10973	333,79%
	najsłabsza (l)	36627	1	0,1258361	1	36627	
34	najsilniejsza (h)	11525	0	0,3481312	1	11525	378,32%
	najsłabsza (l)	43601	1	0,3170385	1	43601	
35	najsilniejsza (h)	13818	0	0,4562655	1	13818	292,23%
	najsłabsza (l)	40381	1	0,3333664	1	40381	
36	najsilniejsza (h)	12263	0	0,4574009	1	12263	262,08%
	najsłabsza (l)	64277	2	0,3974852	2	32138,5	
37	najsilniejsza (h)	13789	0	0,4970359	1	13789	251,25%
	najsłabsza (l)	34645	1	0,2488077	1	34645	

Obliczenia własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej. Wartości obliczono z pominięciem głosów o sile zerowej oraz efektu blokowania list¹¹¹.

Jak można zauważyć, różnica w między głosami najsilniejszymi i najsłabszymi w przedstawionym przykładzie jest nie tylko znacząca, ale w niektórych przypadkach bardzo wyraźna. Z 37 okręgów jedynie w dwóch przypadkach (okręgi 11 i 13) stosunek siły głosów najsilniejszych i najsłabszych jest niższy niż 200% (odpowiednio 181% i 182%), co oznacza, że najsilniejszy głos jest silniejszy co najwyżej dwukrotnie od najsłabszego (siłą rzeczy – z pominięciem głosów o sile zerowej). W prawie jednej trzeciej przypadków (konkretnie w 11 na 37) stosunek sił głosów jest wyższy niż

¹¹¹ W rzeczywistości, w wyborach do Sejmu RP w 1991 zastosowano możliwość tworzenia grup (blokowania) list na poziomie okręgów. Przedstawione zestawienie opiera się na wynikach głosowania z 1991 roku, jednakże z pominięciem grup tworzonych przez listy poszczególnych ugrupowań. Wynik każdej z list został potraktowany odrębnie i na jego podstawie dokonano podziału mandatów. Pozwala to na uniknięcie wyciągnięcia nieuzasadnionych wniosków – możliwość blokowania list (oraz dopuszczenie do wskazania przez uczestników bloku sposobu podziału mandatów w jego ramach) powodowała jeszcze większe różnice w sile głosu. Przykładowo: w wyniku dopuszczenia blokowania list, w okręgu 33 (województwo krakowskie) siła głosów oddanych na listę Sojuszu Kobiet Przeciw Trudnościom Życia (lista najsilniejsza) wynosiła 1905,67% siły głosów oddanych na listę Porozumienia Obywatelskiego Centrum (lista najsłabsza).

300%, co oznacza przynajmniej trzykrotnie wyższą siłę głosów najbardziej wydajnych nad najsłabszymi. Ten efekt potwierdza również symulacja podziału mandatów między listy w okręgach wyborczych z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera’a z pominięciem progów wyborczych dla wyników kolejnych wyborów do Sejmu RP. Szczegółowe dane zostały zamieszczone w aneksie do rozprawy, natomiast tabela 13 prezentuje zbiorcze wartości interesujące z punktu widzenia rozpatrywanej tezy.

Tabela 13.

Różnice w sile głosu dla symulacji wyborów z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera dla wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1991-2015

rok	suma prop.	liczba okr.	proporcja średnia.	proporcja najniższa	proporcja najwyższa
1991	10376,57%	37	280,45%	181,54%	378,32%
1993	16931,03%	52	325,60%	196,80%	528,15%
1997	13252,74%	52	254,86%	112,97%	451,67%
2001	8542,37%	41	208,35%	127,74%	295,80%
2005	8943,47%	41	218,13%	136,58%	328,52%
2007	7186,42%	41	175,28%	104,46%	401,82%
2011	7250,84%	41	176,85%	110,08%	337,95%
2015	9471,71%	41	231,02%	148,78%	350,94%

Obliczenia własne na podstawie danych PKW. Wartości obliczono z pominięciem efektu zastosowania ustawowych progów wyborczych oraz możliwości blokowania list.

Biorąc pod uwagę przedstawione zbiorcze wyniki, należy zauważyć, że nierówność głosów w obrębie okręgów może osiągać trudną do zaakceptowania wysokość. Tak bowiem należy określić ponad pięciokrotną czy też ponad czterokrotną różnicę siły głosu w obrębie okręgu. Uwagę zwraca również wyraźnie niższa średnia różnica siły głosów najsilniejszych i najsłabszych w obrębie okręgów, którą odnotowano dla hipotetycznych wyników wyborów w latach 2007 oraz 2011. Warto pamiętać, że szczególnie wybory przeprowadzone w roku 2007 odbywały się w nietypowych warunkach – była to elekcja przyspieszona, wymuszona decyzją o rozwiązaniu Sejmu RP. W tej przesłance należy upatrywać przyczyn zgłoszenia list wyborczych w wyborach do Sejmu przez jedynie 10 komitetów wyborczych, co złagodziło efekty funkcjonowania badanej metody. W roku 2011 liczba komitetów wyborczych, które zgłosiły listy kandydatów ponownie była względnie niska i wyniosła 11, co dało podobny efekt. Poszukiwanie potwierdzenia związku między liczbą list, czy też pewnym podzbiorem list, który wcześniej nazwano „uzyskującymi przynajmniej minimalne poparcie” skłania do odniesienia się do indeksu efektywnej liczby partii na płaszczyźnie wyborczej. Kolejna tabela przedstawia związek między badanymi wielkościami.

Tabela 14.

Różnice w sile głosu dla symulacji wyborów z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera, a indeks efektywnej liczby partii na płaszczyźnie wyborczej

rok	Proporcja			indeks
	średnia	najniższa	najwyższa	
1991	280,45%	181,54%	378,32%	13,79241
1993	325,60%	196,80%	528,15%	9,805377
1997	254,86%	112,97%	451,67%	4,588336
2001	208,35%	127,74%	295,80%	4,49775
2005	218,13%	136,58%	328,52%	5,859259
2007	175,28%	104,46%	401,82%	3,320235
2011	176,85%	110,08%	337,95%	3,741235
2015	231,02%	148,78%	350,94%	4,451097

Obliczenia własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1991-2015 z pominięciem efektu zastosowania ustawowych progów wyborczych oraz możliwości blokowania list.

Najwyższe wartości – zarówno w wypadku nierówności najniższej, najwyższej jak i średniej – zaobserwowano w wyniku symulacji wykorzystującej wyniki głosowania w roku 1993, dla której indeks efektywnej liczby partii wyniósł 9,81 – był więc jednym z wyższych, ale nie najwyższym. Najniższą wartość dla najniższej oraz średniej różnicy w sile głosu zaobserwowano w wyniku symulacji wykorzystującej wyniki głosowania z roku 2007, dla której również indeks efektywnej liczby partii jest najniższy spośród wszystkich lat, jednak nie można tego samego powiedzieć o wartości najwyższej różnicy – była ona najniższa dla roku 2001, gdy indeks przyjął wartość 4,5. Analiza zależności między tymi wartościami może być przedmiotem dalszych badań, jednak wyniki przeprowadzonych symulacji nie pozwalają na potwierdzenie tezy o istnieniu liniowej zależności między tymi wartościami.

Analiza wpływu konkretnej metody przeliczania głosów na wynik wyborów wymaga zbadania kolejnego elementu, jakim jest struktura nierówności w sile głosów, przez daną metodę powodowanych. Opierając się na tej samej próbie badawczej można stwierdzić, że, co do zasady, metoda Hare’a-Niemeyer’a powoduje pojawienie się znacznych różnicy w sile głosów oddanych na poszczególne listy na korzyść ugrupowań o niższym poparciu. Z przeanalizowanych wyników wyborów bazujących na wynikach głosowania w 346 okręgach jedynie w 31 z nich (co stanowi niespełna 9%) metoda ta spowodowała nierówność w sile głosu na korzyść ugrupowania z wyższym poparciem, z czego w wyborach przeprowadzonych w latach 1991, 1993 oraz 1997 nie miałyby miejsca ani jeden taki przypadek (w kolejnych elekcjach: 2001 – 2, 2005 – 5, 2007 – 11, 2011 – 12, 2015 – 1). Znaczne wzmocnienie siły głosu dotyczy najczęściej ugrupowań, których wyniki dają możliwość udziału jedynie w podziale

mandatów w drugim kroku (tj. dla których X_i stanowiące część całkowitą ilorazu jest równe 0). Każda sytuacja, w której takie ugrupowanie uzyskuje, mimo nieuzyskania X_i równego 1 lub większego, mandat powoduje jego nadreprezentację względem wyniku wyborczego. Z drugiej strony – szczególnie narażone na obniżenie siły głosu są ugrupowania dla których $X_i=1$. Jeśli reszta Y_i ilorazu obliczonego dla danej listy nie znajdzie się w zbiorze Y-elementowym kolejnych największych reszt ($Y=S-X$), głosy stanowiące resztę Y_i należy ocenić na równi z głosami o sile zerowej, czego skutkiem jest globalne osłabienie głosów oddanych w danym okręgu na dane ugrupowanie. Szczególne narażenie list obejmujących tylko jeden mandat dzięki uzyskaniu części całkowitej ilorazu $X_i=1$ na obniżenie siły głosu wynika z zależności, zgodnie z którą głosy nadwyżkowe, nie uprawniające do objęcia kolejnego mandatu, w wypadku takiej listy stanowią proporcjonalnie większą część niż w wypadku tej samej wartości Y_i względem $X_i>1$. Szczegóły przedstawia tabela 15.

Tabela 15.

Udział głosów zmarnowanych w przypadku nie uzyskania części ułamkowej ilorazu Y_i uprawniającej do objęcia kolejnego mandatu na przykładzie list, dla których $Y_i=0,45$

Iloraz X_i, Y_i	X_i	Y_i	$Y_i/X_i, Y_i$
1,45	1	0,45	0,31
2,45	2	0,45	0,18
3,45	3	0,45	0,13
4,45	4	0,45	0,1

Opracowanie własne.

Co można zauważyć na podstawie danych zawartych w tabeli, głosy nadwyżkowe nie wpływające na zwiększenie liczby mandatów uzyskanych w obrębie okręgu przez daną listę, wraz ze wzrostem części całkowitej ilorazu (X_i) „rozkładają się” na większą liczbę mandatów (a w konsekwencji głosów), dzięki czemu jest to mniej dotkliwe. Specyficzna jest oczywiście sytuacja list, dla których zarówno $X_i=0$, jak i Y_i nie należy do zbioru Y-elementowego uprawniającego do objęcia mandatu. Listy te nie uzyskują mandatu w ramach okręgu, przez co siła głosów na nie oddanych jest równa zero.

Sytuacja zmienia się w wypadku zastosowania progów wyborczych. W wyniku przeprowadzonej analizy wyników wyborów w 309 okręgach z wykorzystaniem wyników wyborów do Sejmu RP w latach 1993-2015¹¹² można wskazać, że w tym

¹¹² Z badania wykluczono wyniki głosowania z 1991 roku, gdyż te wybory zostały przeprowadzone bez zastosowania ustawowych progów wyborczych. Pamiętać należy, że wprowadzenie progów ustawowych, poza wprowadzeniem efektu mechanicznego (wykluczenie z udziału w podziale mandatów ugrupowań, które nie

przypadku również w większości przypadków nierówność w sile głosów występuje na korzyść ugrupowania o niższym poparciu, jednak w 69 przypadkach (22% całości) metoda Hare'a-Niemeyera spowodowała zwiększenie siły głosów oddanych na listę ugrupowania z większym ogólnym poparciem w okręgu¹¹³. Innym efektem wprowadzenia progów wyborczych jest zmniejszenie średniego poziomu zróżnicowania siły głosów na poziomie okręgów. Potwierdza to tezę, że efekt deformacyjny metody Hare'a-Niemeyera ulega złagodzeniu wraz ze zmniejszeniem liczby list biorących udział w podziale mandatów¹¹⁴.

Efekty stosowania metody Hare'a-Niemeyera są różne dla okręgów wyborczych o różnej wielkości. Poziom nierówności w sile głosu względem liczby mandatów w okręgu odpowiednio dla symulacji z pominięciem progów wyborczych oraz z ich zastosowaniem, przedstawia rys. 2. oraz 3. (w obu przypadkach pominięto ewentualne efekty wynikające z możliwości blokowania list).

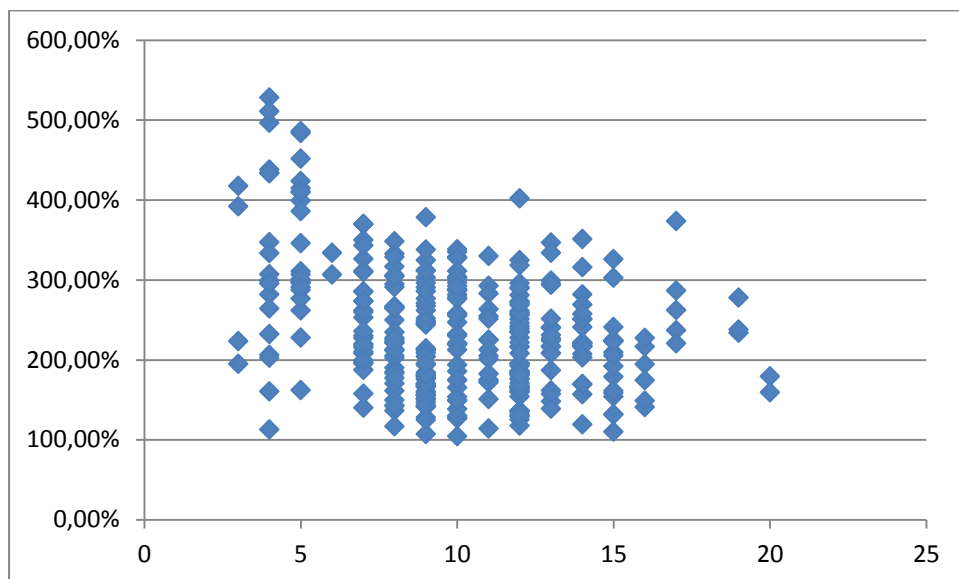
osiągnęły wymaganego poparcia) oraz psychologicznego po stronie wyborców (strach przed oddaniem głosu na ugrupowanie, które ostatecznie może nie przekroczyć progu wyborczego skutkujący oddaniem głosu na inne ugrupowanie), wpływa również na zachowania aktorów instytucjonalnych procesu wyborczego zgłaszających kandydatów oraz listy kandydatów. Ugrupowania nie mające większych szans na przekroczenie progu samodzielnie, podejmują działania mające na celu utworzenie lub wejście w koalicję (nie zawsze w rozumieniu prawa wyborczego – przykładem może być tzw. Zjednoczona Prawica w roku 2015, gdy na listach Komitetu Wyborczego Prawo i Sprawiedliwość startowali kandydaci reprezentujący m.in. Solidarną Polskę oraz Polskę Razem, choć komitet ten był, zgodnie z prawem, zgłoszony jako komitet partii politycznej, nie zaś komitet koalicyjny, czy porozumienia przedwyborcze podpisywane każdorazowo między ugrupowaniami lewicowymi znajdującymi się na marginesie życia politycznego a Sojuszem Lewicy Demokratycznej skutkujące np. wystawieniem kandydatury przewodniczącej Partii Kobiet na listach KW SLD w 2011 roku, gdy komitet ten również nie miał, z prawnego punktu widzenia, charakteru koalicyjnego) pozwalającą na uzyskanie wymaganego poparcia. Jako, że w roku 1991 nie występował taki bodziec, przyjęcie wyników głosowania w trakcie tych wyborów jako podstawy do badań dowolnego zjawiska na który wpływ ma funkcjonowanie progów ustawowych jest obarczone znacznym ryzykiem błędu, gdyż należy założyć, że przynajmniej część aktorów biorących udział w procesie wyborczym, w wypadku zastosowania progów ustawowych, zmieniłaby taktykę np. w celu powołania koalicji.

¹¹³ Szczegółowe dane zostały zamieszczone w aneksie.

¹¹⁴ Szczegółowe dane zostały zamieszczone w aneksie.

Rys. 2.

Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera dla okręgów o różnej wielkości

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono na podstawie wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1991-2015 z pominięciem efektów zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list.

Rys. 3.

Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera dla okręgów o różnej wielkości w wypadku zastosowania progów ustawowych

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono na podstawie wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015 z pominięciem efektów możliwości blokowania list.

Przedstawione wyniki pozwalają stwierdzić, iż, mimo, że nie można mówić o całkowitej negatywnej korelacji między wielkością okręgu a poziomem nierówności w sile głosów (dla okręgów wszystkich wielkości wystąpiły wartości zbliżone do 100%, co oznaczałoby zachowanie doskonałej równości), można stwierdzić, że w okręgach mniejszych występuje wyższe prawdopodobieństwo powstania względnie większych nierówności. Drugim spostrzeżeniem jest przynajmniej częściowa negatywna korelacja między poziomem nierówności a zastosowaniem progów ustawowych, tj. zastosowanie progów ustawowych prowadzi do ograniczenia poziomu nierówności w sile głosu między najsilniejszymi oraz najsłabszymi głosami w okręgu.

Kilkukrotnie został dotychczas przedstawiony wpływ zastosowania progów ustawowych na efekt zastosowania metody Hare'a-Niemeyera pod kątem zachowania równości materialnej (równej siły głosu). Znaczenie progów ustawowych dla efektów stosowania tej metody jest jednak szersze¹¹⁵. Zgodnie z logiką systemu wyborczego, który nazwać można „idealnym”, ewentualne zastosowanie progów ustawowych (zarówno na poziomie okręgu, jak i na poziomie całości ciała wybieranego) powinno skutkować wyeliminowaniem z udziału w podziale mandatów ugrupowań cieszących się relatywnie niskim poparciem, co w konsekwencji ma prowadzić do zwiększenia stabilności wybranego organu kolegialnego przez zmniejszenie stopnia jego frakcjonalizacji. Wprowadzenie progów ustawowych zwiększa również prawdopodobieństwo uzyskania większości w ciele kolegialnym przez jedno ugrupowanie (lub startującą razem spójną koalicję), względnie prawdopodobieństwo uzyskania takiego składu frakcyjnego ciała pochodzącego z wyborów, który umożliwia stworzenie względnie stabilnej większości przy zastosowaniu rozwiązań koalicyjnych angażujących jak najmniejszą liczbę podmiotów. Są to działania pożądane z punktu widzenia stabilności systemu, jak i odpowiedzialności (w szczególności przed wyborcami) za sprawowanie władzy. Można jednak wskazać takie efekty zastosowania ustawowych progów wyborczych, które w hipotetycznym systemie „idealnym” nie powinny mieć miejsca. W tym miejscu powinna zostać postawiona teza, iż wprowadzenie progów wyborczych nie powinno wpływać negatywnie na prawdopodobieństwo uzyskania mandatu przez listy, które wskazany próg (na poziomie okręgu lub całości ciała wybieranego – w zależności od charakteru

¹¹⁵ Szerzej poszczególne aspekty funkcjonowania progów wyborczych, zarówno ustawowych jak i naturalnych przedstawione zostaną w kolejnych częściach pracy.

progu) przekroczyły¹¹⁶. Tym bardziej, zastosowanie progów ustawowych nie powinno w konsekwencji wpływać na zmniejszenie reprezentacji w składzie ciała pochodzącego z wyborów ugrupowania, które przekroczyło próg. Takie założenia wydają się zgodne z elementarną logiką i można sprowadzić je do tezy mówiącej, że jeśli dane ugrupowanie w wyniku wyborów w okręgu bez zastosowania progów ustawowych uzyskałoby prawo do konkretnego udziału w rozdzielanych w okręgu mandatach, to wprowadzenie progów ustawowych, skutkujące eliminacją z procesu podziału mandatów części ugrupowań i zmniejszeniem liczebności zbioru głosów faktycznie biorących udział w podziale mandatów (ergo – zwiększa się pula głosów o sile zerowej), ale nie skutkujące wyeliminowaniem danego ugrupowania z udziału w podziale mandatów, co prowadzi do zwiększenia udziału głosów oddanych na daną listę w zbiorze głosów o sile głosu większej od zera, powinno dać efekt w postaci zwiększenia udziału w rozdzielanych w okręgu mandatach, a w najgorszym przypadku (w szczególności jeśli wszystkie listy w okręgu spełniły wymogi progu ustawowego) udział ten powinien pozostać bez zmian.

Przedstawione założenia, przynajmniej początkowo, nie powinny budzić specjalnych wątpliwości. Należy je zatem odnieść do praktycznego zastosowania metody Hare’a-Niemeyera. Pozostając przy dotychczasowej próbie badawczej – hipotetycznych wyników wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem metody Hare’a-Niemeyera dla wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015 - poddano analizie liczbę mandatów uzyskanych w poszczególnych okręgach, w przypadku pominięcia progów ustawowych oraz w przypadku zastosowania zgodnych z faktycznymi w danych wyborach¹¹⁷, przez listy poszczególnych ugrupowań.

¹¹⁶ J. Haman przedstawia ten warunek jako monotoniczność ze względu na liczbę partii dopuszczonych do podziału (niewrażliwość na paradoks nowego stanu), wskazując, że metoda Hare’a-Niemeyera nie spełnia tego postulatu. J. Haman, *Demokracja, decyzje...*, s. 131.

¹¹⁷ Można sprowadzić je do progów 5% dla partii oraz komitetów wyborców oraz 8% dla koalicji partii politycznych, choć należy pamiętać o różnych zbiorach podmiotów uprawnionych do tworzenia komitetów wyborczych i wystawiania kandydatów w wyborach przeprowadzonych w latach 1993-1997 oraz w wyborach późniejszych.

Tabela 16.**Zestawienie zbiorcze wpływu zastosowania ustawowych progów zaporowych na podział mandatów w okręgach z zastosowaniem metody Hare'a-Niemeyera**

rok	Liczba list okręgowych komitetów wyborczych, które przekroczyły próg ustawowy, których udział w podziale mandatów w okręgu:	
	zmniejszył się w wyniku zastosowania progów ustawowych	zwiększył się w wyniku zastosowania progów ustawowych
suma 1993	8	101
suma 1997	15	36
suma 2001	4	34
suma 2005	2	26
suma 2007	4	6
suma 2011	2	5
suma 2015	2	67
Suma 1993-2015	37	275

Obliczenia własne. Symulację przeprowadzono na podstawie wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015 z uwzględnieniem zastosowanego podziału na okręgi wyborcze, na przykładzie ustawowych progów zaporowych na poziomie całego ciała wybieranego zgodnych z faktycznie zastosowanymi w danych wyborach.

Zgodnie z przedstawionymi wynikami analizy, w 37 przypadkach lista komitetu wyborczego uzyskała w wyniku zastosowania progów ustawowych mniejszy udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu względem sytuacji, w której takowe by nie obowiązywały. Zmniejszenie udziału w zbiorze dostępnych mandatów nastąpiło pomimo spełnienia przez dany komitet ustawowych warunków dopuszczenia do udziału w podziale mandatów w okręgu. Ponadto, w sześciu przypadkach wprowadzenie progów ustawowych nie tylko płynęło negatywnie na udział w podziale mandatów w poszczególnych okręgach, ale również doprowadziło do sytuacji, w której sumaryczna liczba mandatów przyznana danemu komitetowi w całości ciała pochodzącego z wyborów (dla wyników z lat 1993 oraz 1997 – dla sumarycznego wyniku we wszystkich okręgach, z pominięciem mandatów na poziomie list ogólnopolskich) byłaby niższa niż liczba mandatów uzyskana w przypadku, gdyby nie zastosowano progów ustawowych¹¹⁸.

Należy wyciągnąć wnioski, dotyczące zastosowania progów ustawowych. Z jednej strony skutkuje to zmniejszeniem liczby list biorących udział w podziale mandatów w okręgu, a co za tym idzie – zmniejszenie liczby głosów oddanych na te komitety, co oczywiście skutkuje zmniejszeniem mianownika wyrażenia v_i/V , więc zwiększeniem udziału głosów oddanych na listę danego komitetu w zbiorze

¹¹⁸ Szczegółowe informacje zamieszczone zostały w aneksie.

głosów oddanych na listy komitetów biorących udział w podziale mandatów, jak i zmniejszeniem mianownika wyrażenia S/V , co skutkuje zwiększeniem wartości ilorazu X_i/Y_i dla poszczególnych list, co powinno prowadzić do każdorazowego zwiększenia udziału poszczególnych list w podziale mandatów lub pozostania na poziomie niezmiennym. Z drugiej – przez samo zwiększenie wartości wyrażenia S/V stanowiącego element wyrażenia $s_i = v_i \cdot (S/V)$, prowadzi do zwiększenia prawdopodobieństwa przekroczenia kolejnej liczby całkowitej przez wartości ilorazów X_i/Y_i przez listy komitetów wyborczych biorące udział w podziale mandatów, a w szczególności te z nich, na które oddano najwięcej głosów. W efekcie, mimo zwiększenia wartości ilorazu v_i/V oraz wyrażenia $v_i \cdot (S/V)$ dla konkretnej listy, może ona otrzymać mniej mandatów aniżeli w warunkach wyjściowych. Przedstawiona sytuacja jest przykładem zaistnienia paradoksu nowego stanu, z tym zastrzeżeniem, że zazwyczaj jest on rozpatrywany „z drugiej strony” – jako następstwo dopuszczenia do udziału w podziale mandatów kolejnego ugrupowania, nie zaś eliminacji któregoś z nich. Konkretny przykład wystąpienia tego paradoksu w praktyce został przedstawiony w tabeli 17. Przedstawione założenia dotyczące wzorów matematycznych mogą budzić wątpliwości odnośnie zbioru do którego odnoszą się poszczególne warianty wykorzystania wartości V , stąd od tego miejsca w rozprawie zastosowane zostanie rozróżnienie zgodnie z którym jako V należy rozumieć wszystkie głosy ważne oddane w okręgu, natomiast jako V_w – głosy oddane na listy biorące udział w podziale mandatów oraz, analogicznie, v_i – głosy oddane na i -tą listę wyborczą, natomiast v_{w_i} – głosy oddane na i -tą listę wyborczą biorące udział w podziale mandatów (co oznacza jedynie formalne ich uwzględnienie, niekoniecznie uzyskanie przez listę mandatu ze względu na funkcjonowanie progów naturalnych). Dla list uprawnionych do udziału w podziale mandatów ze względu na wypełnienie wymogów ustawowych $v_{w_i} = v_i^{119}$, natomiast dla list komitetów wykluczonych w udziału w podziale mandatów ze względu na niewypełnienie wymagań w postaci progów ustawowych $v_{w_i} = 0$.

¹¹⁹ Dotyczy to liczby głosów, ale nie ich udziału w zbiorze wszystkich głosów branych pod uwagę. Dla listy, która bierze udział w podziale mandatów dzięki spełnieniu wymogów związanych z funkcjonowaniem progu zaporowego $v_{w_i}/V_w > v_i/V$ z wyłączeniem sytuacji, w której $V_w = V$.

Tabela 17.

Wpływ zastosowania ustawowych progów wyborczych na efekty zastosowania metody Hare'a-Niemeyera do podziału mandatów w okręgu na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów z zastosowaniem wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w 1997 r. w okręgu nr 45 (Tarnobrzeg)

Okręg		Unia Pracy	Narodowo Chrześcijańsko Demokratyczny - Blok dla Polski	Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów	Unia Wolności	Akcja Wyborcza Solidarność	Sojusz Lewicy Demokratycznej	Polskie Stronnictwo Ludowe	Unia Prawicy Rzeczypospolitej	Ruch Odbudowy Polski	Krajowa Partia Emerytów i Rencistów		
45 (S = 6)	v_i	5 503	3 231	5 302	13 957	77 140	46 591	22 772	2 394	15 698	3 755	$V =$	196343
	$v_i \cdot (S/V)$	0,1682	0,0987	0,162	0,4265	2,3573	1,4238	0,6959	0,0732	0,4797	0,1147	Suma =	6
	X_i	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	Suma =	3
	Y_i	0,1682	0,0987	0,162	0,4265	0,3573	0,4238	0,6959	0,0732	0,4797	0,1147	Suma =	3
	Mandaty w drugim kroku				1			1		1		Suma =	3
	s_i bez progów	0	0	0	1	2	1	1	0	1	0	Suma =	6
45 (S = 6)	vw_i				13 957	77 140	46 591	22 772		15 698		$Vw =$	176158
	$vw_i \cdot (S/Vw)$				0,4754	2,6274	1,5869	0,7756		0,5347		Suma =	6
	X_i				0	2	1	0		0		Suma =	3
	Y_i				0,4754	0,6274	0,5869	0,7756		0,5347		Suma =	3
	Mandaty w drugim kroku					1	1	1				Suma =	3
	s_i z progami				0	3	2	1		0		Suma =	6
	Różnica s_i bez progów - s_i z progami	0	0	0	-1	1	1	0	0	-1	0		

Obliczenia własne na podstawie: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r., M.P. 1997 nr 64 poz. 620.

Logika i efekty zastosowania metod dzielnikowych

Logika oraz efekty funkcjonowania metod dzielnikowych, jak wcześniej wspomniano, w istotny sposób odróżniają je od metod kwotowych. Poruszając się w tej samej przestrzeni analitycznej należy wskazać te różnice oraz efekty, jakie za sobą niosą. Jest to tym bardziej istotne, że metody dzielnikowe są najpowszechniej stosowanymi metodami w historii systemów wyborczych w Polsce od 1989 roku. Zakres ich zastosowania przedstawia tabela 18.

Tabela 18.

Zastosowanie poszczególnych metod wyborczych do rozdziału mandatów w systemach wyborczych w Polsce od roku 1989

metoda	Organ						
	Sejm		Senat	Organy Stanowzące JST			Parlament europejski
	Okręgi	Lista krajowa		Gmina	Powiat	Województwo	
D'Hondta	1993, 1997, 2005, 2007, 2011, 2015	1993, 1997		1998 ⁱ , 2002 ^j , 2006 ^j , 2010 ^j , 2014 ^m	1998, 2002, 2006 ^j , 2010, 2014	1998, 2002, 2006 ^j , 2010, 2014	2004 ^d , 2009 ^d , 2014 ^d
Sainte-Laguë				2006 ^k	2006 ^k	2006 ^k	
Zmodyfikowana Sainte-Laguë	2001	1991		1990 ^b , 1994 ^b			
Hare'a-Niemeyera	1991						2004 ^e , 2009 ^e , 2014 ^e
Większość względna			1991 ^c , 1993 ^c , 1997 ^c , 2001 ^c , 2005 ^c , 2007 ^c , 2011 ^b , 2015 ^b	1990 ^f , 1994 ^f , 1998 ^h , 2002 ^h , 2006 ^h , 2010 ^h , 2014 ^{bl}			
Większość bezwzględna	1989 ^a	1989	1989 ^c				

^a W wielomandatowych okręgach wyborczych z głosowaniem oddzielnie na każdy mandat,

^b W jednomandatowych okręgach wyborczych,

^c W wielomandatowych okręgach wyborczych,

^d dla podziału mandatów między komitety wyborcze,

^e Dla podziału mandatów komitetu wyborczego między listy okręgowe,

^f W okręgach jednomandatowych, w gminach do 40 tys. mieszkańców,

^g W gminach powyżej 40 tys. mieszkańców,

Opracowanie własne.

^h W okręgach od 1 do 5 mandatów, w gminach do 20 tys. mieszkańców,

ⁱ W gminach powyżej 20 tys. mieszkańców,

^j Dla podziału mandatów między listy i bloki list w ramach okręgów,

^k Dla rozdziału mandatów w obrębie bloków list,

^l W gminach niebędących miastami na prawach powiatów,

^m W gminach będących miastami na prawach powiatów.

Metody dzielnikowe *de facto* zdominowały system wyborczy, na przestrzeni ostatnich 27 lat, w Polsce. Jedynym ciałem pochodzącym z wyborów, do którego nie zostały ani razu zastosowane jest Senat RP, w wyborach którego niezmiennie znajdują zastosowanie metody formuł większościowych. Metodom dzielnikowym formuł proporcjonalnych oparły się w tym okresie również Rady Gmin, jednakże nie wszystkich, choć należy zaznaczyć, że zakres stosowania formuł proporcjonalnych umożliwiających wykorzystanie metod dzielnikowych w ostatnim okresie (od uchwalenia Kodeksu Wyborczego) został radykalnie ograniczony. Nie zmienia

to faktu, że metody dzielnikowe zostały wykorzystane do podziału mandatów w ramach okręgów w większości wyborów do Sejmu RP (z wyłączeniem jedynie wyborów w roku 1989, gdy zastosowano oddzielne głosowanie nad każdym mandatem z wykorzystaniem formuły większościowej z wymogiem większości bezwzględnej oraz w roku 1991, gdy zastosowano metodę kwotową Hare’a-Niemeyera), w wyborach do Sejmu na poziomie list ogólnopolskich (ponownie z wyłączeniem roku 1989), jak również we wszystkich wyborach Rad Powiatów i Sejmików Województw oraz części Rad Gmin, a ponadto – w wyborach do Parlamentu Europejskiego przy podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim między komitety wyborcze.

Podstawową różnicą między metodami dzielnikowymi a kwotowymi jest ich wrażliwość na odmienne parametry wyniku wyborczego (rozkładu głosów). O ile logika metod kwotowych sprawiała, że udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdziału w okręgu właściwy dla listy i zależny był od proporcji v_i/V (względnie v_{wi}/V_w w przypadku zastosowania progów ustawowych), to bezpośrednia zależność tego typu nie występuje w metodach dzielnikowych. Liczba mandatów, które może uzyskać dana lista nie jest zbiorem obustronnie ograniczonym, zależnym od udziału w ogólnej puli głosów. Udział w zbiorze mandatów jest natomiast zależny od proporcji między liczbą głosów uzyskanych przez daną listę, a uzyskanymi przez poszczególne inne listy (v_i/v_j , v_i/v_k , $v_i/v_l...$). Oznacza to, że możliwa jest sytuacja nadreprezentacji poszczególnych list w udziałach w zbiorze mandatów rozdzielanych w okręgu. Skrajny przypadek zaburzenia spowodowanego zastosowaniem jednej z metod dzielnikowych – metody d’Hondta – został przedstawiony w tabeli 19.

Tabela 19.

Przykładowy rozdział mandatów w okręgu 6-cio mandatowym z wykorzystaniem metody d’Hondta

lista	A	B	C	D	E	F	Σ
głosy (v_i)	55	9	9	9	9	9	100
$Div1_i = v_i/1$	55	9	9	9	9	9	
$Div2_i = v_i/2$	27,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	
$Div3_i = v_i/3$	18,33	3	3	3	3	3	
$Div4_i = v_i/4$	13,75	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	
$Div5_i = v_i/5$	11	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	
$Div6_i = v_i/6$	9,17	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	
s_i	6	0	0	0	0	0	6

Opracowanie własne.

W przedstawionym przykładzie, lista A uzyskała wszystkie 6 mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu, mimo zdobycia nieznacznie powyżej połowy głosów. Granica 50% nie ma w tym wypadku znaczenia, gdyż można przytoczyć przykład, w którym lista uzyskująca znacznie niższe poparcie zdobywa wszystkie mandaty – jedynym warunkiem, który musi zostać spełniony jest $\text{Div}S_i > \{\text{Div}1_j, \text{Div}1_k, \text{Div}1_l, \dots\}$, gdzie $\text{Div}1_i, \text{Div}2_i, \text{Div}3_i \dots$ $\text{Div}S_i$ oznaczają kolejne ilorazy powstałe przez podzielenie liczby głosów oddanych na daną i-tą listę przez kolejne, właściwe dla danej metody dzielniki (w przedstawionym przykładzie – wykorzystującym metodę d'Hondta są to kolejne liczby naturalne z pominięciem zera: 1, 2, 3, 4,...) a S jest liczbą mandatów przeznaczonych do rozdziału w okręgu. Teoretycznie jest możliwe, że dana lista zdobędzie wszystkie mandaty mimo uzyskania niewielkiego poparcia wyrażonego udziałem głosów oddanych na daną listę w zbiorze wszystkich głosów ważnych oddanych w okręgu. Aby taka sytuacja zaistniała, niezbędne jest uzyskanie przez daną listę najlepszego wyniku w okręgu, a co za tym idzie – wraz ze zmniejszeniem się udziału głosów oddanych na daną listę w zbiorze wszystkich oddanych głosów ważnych, pozostałe głosy muszą rozbić się na coraz większą liczbę innych list, dla których ponadto wartości ilorazu $\text{Div}1_j, \text{Div}1_k, \text{Div}1_l \dots$ nie mogą być wyższe lub równe¹³⁷ ostatniemu (S-temu) spośród wyliczonych dla i-tej listy ilorazów, od którego wartości zależy przyznanie mu ostatniego (i zarazem wszystkich) mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. W porównaniu z metodami kwotowymi widać wyraźnie, że w wypadku metod dzielnikowych nie można wskazać jednoznacznego górnego ograniczenia liczby mandatów możliwych do uzyskania w danym okręgu w odniesieniu do uzyskanego poparcia względem wszystkich ważnie oddanych głosów (względnie głosów biorących udział w podziale mandatów). Równocześnie nie ma możliwości, aby dany komitet uzyskał mniejszą liczbę mandatów niż część całkowita X_i wyrażenia X_i/Y_i będącego wynikiem działania $v_i * S/V$ ¹³⁸, jest więc możliwe ustalenie zbioru wartości, które

¹³⁷ W wypadku, gdyby pierwszy dzielnik obliczony dla innej listy miałby wartość równą $\text{Div}S_i$ dla listy o najwyższym poparciu, powinno się rozpatrzyć reguły rozstrzygania remisów, te mogą być jednak różne w poszczególnych systemach wyborczych i nie wynikają bezpośrednio z zastosowanej metody wyborczej.

¹³⁸ D. R. Woodall, op. cit., s. 37-39.

może przyjmować udział danej listy w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdzielenia w okręgu. Zbiór ten przyjmuje postać $\{X_i, X_{i+1}, X_{i+2}, \dots, S\}$ ¹³⁹.

Skala zaburzenia powodowanego logiką funkcjonowania metod dzielnikowych jest teoretycznie nieograniczona, choć w praktyce ulega ograniczeniu ze względu na świadome działania aktorów politycznych oraz ze względu na fakt, że skrajna dysproporcja między udziałem w zbiorze głosów a udziałem w zbiorze mandatów wymagałaby spełnienia założeń niemożliwych do zrealizowania w praktyce: skrajnie wysokiej liczby list biorących udział w wyborach w danym okręgu bliskiej liczbie uprawnionych do głosowania oraz idealnego rozkładu głosów. Jest to, jak wspomniano, niemożliwe do realizacji w praktyce, jednakże pozwala zrozumieć logikę funkcjonowania metod dzielnikowych.

Warto również zaznaczyć, że ryzyko zaistnienia rażącej dysproporcji między udziałem listy w zbiorze głosów ważnych a udziałem w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu jest różne dla poszczególnych metod reprezentacji proporcjonalnej. Szczególnie wyraźnie można to zobrazować analizując ryzyko zaistnienia skrajnego przypadku zdobycia wszystkich mandatów przez jedną listę mimo uzyskania względnie niewielkiego poparcia. Posługując się przedstawionym warunkiem $\text{Div}S_i > \{\text{Div}1_j, \text{Div}1_k, \text{Div}1_l, \dots\}$, można przedstawić jego skonkretyzowane formy dla poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej (pozostając w zbiorze metod faktycznie i najczęściej wykorzystywanych: d'Hondta, Sainte-Laguë oraz zmodyfikowanej Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4). Wartość poszczególnych elementów równania dla różnych metod przedstawia tabela 20.

¹³⁹ Przedstawione założenia są prawdziwe dla rozpatrywanych metod, nie należy ich jednak traktować jako założeń uniwersalnych dla każdego szeregu ilorazów powstałego przez podzielenie liczby głosów przez dowolnie ustalony szereg dzielników. Bez trudu można wyobrazić sobie szereg dzielników, którego zastosowanie dałoby efekty przeczące przedstawionym założeniom (choć trzeba by wtedy rozważyć na ile metoda wykorzystująca taki ciąg dzielników może być uznana za metodę proporcjonalną a wybory przeprowadzone z wykorzystaniem formuły wyborczej wykorzystującej taką metodę – za uczciwe). Metodą wykorzystującą taki ciąg mogłaby być metoda, którą można nazwać „zmodyfikowaną metodą d'Hondta z pierwszym dzielnikiem 1,4” – w wypadku jej zastosowania dla hipotetycznych wyników wyborów w okręgu 8-mandatowym, w którym zgłoszono dwie listy kandydatów, z których pierwsza uzyskała $v_1=86$ głosów, a druga $v_2=14$ głosów. Lista J, mimo uzyskania 14% głosów w okręgu nie uzyska mandatu, gdyż $\text{Div}8_1 = 86/8 = 10,75$ co jest większe niż $\text{Div}1_j = 14/1,4 = 10$.

Tabela 20.

Wartości elementów warunku skrajnie nierównego rozdziału wynikających z zastosowania proporcjonalnych formuł wyborczych dla poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej w okręgu wielomandatowym

	Metoda		
	d'Hondta	Sainte-Laguë	Zmodyfikowana Sainte-Laguë
$\text{Div}S_i$	v_i/S	$v_i/(2S-1)$	$v_i/(2S-1)$
$\text{Div}1_j$	v_j	v_j	$v_j/1,4$
$\text{Div}1_k$	v_k	v_k	$v_k/1,4$
$\text{Div}1_l$	v_l	v_l	$v_l/1,4$
...		...	...

Opracowanie własne.

Podstawiając do równania wskazane elementy otrzymujemy warianty wspomnianego warunku dla poszczególnych metod. Zostały one przedstawione w tabeli 21. wraz z ich formą dla okręgów o konkretnej liczbie mandatów.

Tabela 21.

Warianty warunku skrajnie nierównego rozdziału wynikających z zastosowania proporcjonalnych formuł wyborczych dla poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej

liczba mandatów	d'Hondt	Sainte-Laguë	Zmodyfikowana Sainte-Laguë
S	$v_i/S > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/(2S-1) > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/(2S-1) > \{v_j/1,4, v_k/1,4, v_l/1,4\}$ $(v_i/[(2S-1)/1,4] > \{v_j, v_k, v_l, \dots\})$
5	$v_i/5 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/9 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/9 > \{v_j/1,4, v_k/1,4, v_l/1,4\}$ $(v_i/6,43 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\})^*$
10	$v_i/10 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/19 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/19 > \{v_j/1,4, v_k/1,4, v_l/1,4\}$ $(v_i/13,57 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\})^*$
15	$v_i/15 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/29 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\}$	$v_i/29 > \{v_j/1,4, v_k/1,4, v_l/1,4\}$ $(v_i/20,71 > \{v_j, v_k, v_l, \dots\})^*$

* Z zastosowaniem przybliżenia do części setnych właściwych ilorazów $(2S-1)/1,4$.

Opracowanie własne.

Z przedstawionych danych można wyciągnąć wnioski zarówno co do względnego ryzyka zaistnienia sytuacji skrajnej przy zastosowaniu poszczególnych metod wyborczych, jak i ogólne co do wpływu wielkości okręgu na takie ryzyko. Ryzyko zaistnienia takiej sytuacji zmniejsza się wraz ze zwiększeniem się względnej różnicy między kolejnymi zastosowanymi w metodzie dzielnikami. Z tego względu prawdopodobieństwo dla obu wariantów metody Sainte-Laguë jest mniejsze aniżeli w wypadku metody d'Hondta (warunek określony dla tych metod jest trudniejszy do spełnienia). Ryzyko dla metody zmodyfikowanej Sainte-Laguë pierwszym dzielnikiem 1,4 jest wyraźnie wyższe aniżeli w wypadku wariantu

klasycznego, co wynika z uzależnienia ryzyka zaistnienia badanej sytuacji od możliwości uzyskania pierwszego mandatu przez listy poza listą najsilniejszą (element $Div1j$). Modyfikacja metody Sainte-Laguë polegająca na zwiększeniu pierwszego dzielnika utrudnia zdobycie właśnie pierwszego mandatu przez poszczególne listy ($Div1j < v_j$) – założenie to jest prawdziwe dla dowolnej modyfikacji dowolnej metody reprezentacji proporcjonalnej tak długo jak pierwszy dzielnik jest zastępowany dzielnikiem o wartości wyższej niż 1. Porównując natomiast ryzyko w okręgach różnej wielkości, wyraźnie widać, że maleje ono wraz ze zwiększeniem liczby mandatów (S) przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu (powstały warunek jest trudniejszy do spełnienia dla okręgów o większej liczbie mandatów).

Przedstawione powyżej rozważania dotyczą, rzecz jasna, przypadku skrajnego. Dla celów analitycznych ważniejsze jest wskazanie ogólnych efektów stosowania metod dzielnikowych. Najważniejsza różnica względem metod kwotowych została już wskazana – udział danej listy w zbiorze mandatów jest zależny od stosunku liczby głosów uzyskanych przez daną listę do wyników pozostałych list, jest to zatem proporcja względna, nie zaś bezwzględna (rozumiana przez udział głosów oddanych na listę i w zbiorze wszystkich głosów ważnych w okręgu, względnie – względem wszystkich głosów ważnych oddanych na listy biorące udział w rozdziale mandatów). Co za tym idzie, inny jest również charakter zależności efektów stosowania tych metod od liczby list, na które oddawane są głosy w okręgu. W przypadku metod dzielnikowych, zwiększenie liczby list, powiązane ze zwiększeniem ogólnej liczby ważnie oddanych głosów nie wpływa na podział mandatów w okręgu tak długo jak liczba głosów uzyskanych przez kolejną listę nie przekracza wartości najmniejszego ilorazu wyliczonego dla dotychczasowych list, uprawniającego do objęcia mandatu. W przeciwieństwie do metod kwotowych włączenie kolejnej listy nie wpływa na elementy wyniku wyborczego konkretnej listy od których zależny jest udział danej listy w zbiorze mandatów – pojawienie się (kolejnej) listy p nie wpłynie na wartość ilorazów $\{Div1_i, Div2_i, \dots, DivS_i\}$ obliczonych dla każdej innej listy. Może za to ulec zmianie zbiór S największych ilorazów wyliczonych dla wszystkich list stanowiący podzbiór zbioru wszystkich ilorazów obliczonych dla wszystkich list w danym okręgu.

W tym miejscu – wzorem rozważań nad metodami kwotowymi – należy rozważyć wpływ metod dzielnikowych na zachowanie równości siły głosu w obrębie okręgu, względnie – wskazać warunki zaburzenia tej równości. Co istotne, różnice w sile głosów w ramach okręgu mogą być wskazane jedynie dla głosów o sile

niezerowej, stąd z tych rozważań należy wykluczyć wcześniej opisany teoretyczny przypadek skrajny, gdy wszystkie mandaty w okręgu uzyskuje jedna lista. Należy również pamiętać, że nie uwzględnia one głosów oddanych na listy zawarte w dwóch zbiorach: takie, które nie uzyskały mandatu ze względu na osiągnięcie zbyt małego poparcia oraz (w sytuacji, w której w ramach formuły wyborczej zastosowano próg ustawowy) listy, które nie wzięły udziału w podziale mandatów. Są to więc przypadki nie przekroczenia z jednej strony progu naturalnego, z drugiej – progu ustawowego, które będą przedmiotem rozważań w dalszej części pracy. W tabeli 22. przedstawiono różnice w sile głosu między głosami najsilniejszymi oraz najsłabszymi z pominięciem głosów o sile zerowej w poszczególnych okręgach dla hipotetycznych wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem poszczególnych metod wyborczych (d'Hondta oraz Sainte-Laguë w formie klasycznej oraz zmodyfikowanej z pierwszym dzielnikiem 1,4). Dla celów symulacji wykorzystano wyniki wyborów do Sejmu RP w 1991 roku. W tabeli ujęto również – dla celów porównawczych – różnice w sile głosów w poszczególnych okręgach wynikające z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera.

Tabela 22.

Różnica siły głosu między głosami najsilniejszymi i słabszymi dla poszczególnych metod reprezentacji proporcjonalnej na podstawie wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w 1991 roku

nr okręgu	lista	Metoda												
		d'Hondta				Sainte-Laguë				Zmodyfikowana Sainte-Laguë				Hare'a-Niemeyera
		v_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	v_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	v_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	(h)	119194	4	29799	161,69%	28123	1	28123	171,32%	28123	1	28123	171,32%	373,58%
	(l)	48181	1	48181		48181	1	48181		48181	1	48181		
2	(h)	13285	1	13285	159,02%	12560	1	12560	221,48%	13285	1	13285	159,02%	221,48%
	(l)	21126	1	21126		27818	1	27818		21126	1	21126		
3	(h)	10885	1	10885	191,76%	10519	1	10519	198,43%	10519	1	10519	198,43%	327,56%
	(l)	20873	1	20873		20873	1	20873		20873	1	20873		
4	(h)	58455	3	19485	155,40%	14673	1	14673	206,36%	58455	3	19485	155,40%	273,04%
	(l)	30279	1	30279		30279	1	30279		30279	1	30279		
5	(h)	26562	2	13281	151,17%	11270	1	11270	235,69%	26562	2	13281	151,17%	235,69%
	(l)	20077	1	20077		26562	1	26562		20077	1	20077		
6	(h)	42835	3	14278	187,84%	10547	1	10547	296,03%	13207	1	13207	203,07%	296,03%
	(l)	26820	1	26820		31222	1	31222		26820	1	26820		
7	(h)	23508	2	11754	175,29%	11457	1	11457	205,18%	11457	1	11457	205,18%	328,58%
	(l)	20604	1	20604		23508	1	23508		23508	1	23508		
8	(h)	45569	3	15190	178,69%	13476	1	13476	254,46%	15050	1	15050	180,35%	254,46%
	(l)	27143	1	27143		34291	1	34291		27143	1	27143		
9	(h)	30735	2	15368	178,83%	13518	1	13518	227,36%	30735	2	15368	178,83%	227,36%
	(l)	27482	1	27482		30735	1	30735		27482	1	27482		
10	(h)	74251	5	14850	187,66%	13515	1	13515	287,81%	14844	1	14844	187,74%	287,81%

	(I)	27868	1	27868		38897	1	38897		27868	1	27868		
11	(h)	18653	1	18653	165,80%	17036	1	17036	181,54%	17036	1	17036	181,54%	181,54%
	(I)	30927	1	30927		30927	1	30927		30927	1	30927		
12	(h)	14073	1	14073	160,02%	12122	1	12122	248,85%	14073	1	14073	160,02%	304,01%
	(I)	22519	1	22519		30166	1	30166		22519	1	22519		
13	(h)	38080	3	12693	173,50%	12083	1	12083	182,26%	12083	1	12083	182,26%	182,26%
	(I)	22023	1	22023		22023	1	22023		22023	1	22023		
14	(h)	39194	3	13065	165,03%	11280	1	11280	287,85%	12097	1	12097	178,23%	329,75%
	(I)	21560	1	21560		32469	1	32469		21560	1	21560		
15	(h)	29654	2	14827	189,56%	10479	1	10479	285,31%	29654	2	14827	189,56%	285,31%
	(I)	28106	1	28106		29898	1	29898		28106	1	28106		
16	(h)	28639	2	14320	195,64%	12391	1	12391	283,12%	13428	1	13428	213,28%	283,12%
	(I)	28015	1	28015		35082	1	35082		28639	1	28639		
17	(h)	18902	1	18902	183,73%	15342	1	15342	251,23%	18902	1	18902	183,73%	251,23%
	(I)	34729	1	34729		38543	1	38543		34729	1	34729		
18	(h)	74387	4	18597	172,99%	16308	1	16308	257,28%	17855	1	17855	180,17%	257,28%
	(I)	32170	1	32170		41957	1	41957		32170	1	32170		
19	(h)	41697	3	13899	186,28%	12759	1	12759	244,91%	13218	1	13218	195,88%	310,81%
	(I)	25891	1	25891		31248	1	31248		25891	1	25891		
20	(h)	15832	1	15832	189,96%	12769	1	12769	276,12%	15700	1	15700	191,55%	276,12%
	(I)	30074	1	30074		35258	1	35258		30074	1	30074		
21	(h)	12858	1	12858	196,24%	11580	1	11580	285,67%	12858	1	12858	196,24%	285,67%
	(I)	25232	1	25232		33081	1	33081		25232	1	25232		
22	(h)	83554	4	20889	174,96%	15183	1	15183	240,70%	36546	2	18273	176,25%	240,70%
	(I)	36546	1	36546		36546	1	36546		32207	1	32207		
23	(h)	29049	2	14525	149,66%	13956	1	13956	208,15%	13956	1	13956	208,15%	208,15%
	(I)	21738	1	21738		29049	1	29049		29049	1	29049		
24	(h)	41396	3	13799	127,68%	10536	1	10536	289,37%	13353	1	13353	155,01%	289,37%
	(I)	35236	2	17618		30488	1	30488		41396	2	20698		
25	(h)	45102	3	15034	158,29%	12602	1	12602	270,07%	14505	1	14505	164,07%	270,07%
	(I)	23798	1	23798		34034	1	34034		23798	1	23798		
26	(h)	43309	3	14436	192,17%	10810	1	10810	256,64%	26159	2	13080	172,90%	256,64%
	(I)	27743	1	27743		27743	1	27743		22615	1	22615		
27	(h)	17700	1	17700	170,32%	14082	1	14082	273,38%	17700	1	17700	170,32%	273,38%
	(I)	30147	1	30147		38498	1	38498		30147	1	30147		
28	(h)	33335	2	16668	194,95%	15660	1	15660	212,87%	15660	1	15660	212,87%	301,86%
	(I)	32494	1	32494		33335	1	33335		33335	1	33335		
29	(h)	35795	2	17898	197,29%	11845	1	11845	298,10%	35310	2	17655	188,78%	346,72%
	(I)	35310	1	35310		35310	1	35310		33329	1	33329		
30	(h)	36249	2	18125	178,88%	36249	2	18125	178,88%	36249	2	18125	178,88%	311,74%
	(I)	32421	1	32421		32421	1	32421		32421	1	32421		
31	(h)	15458	1	15458	187,14%	15458	1	15458	187,14%	15458	1	15458	187,14%	369,83%
	(I)	28928	1	28928		28928	1	28928		28928	1	28928		
32	(h)	17564	1	17564	177,79%	17480	1	17480	217,76%	17564	1	17564	177,79%	217,76%
	(I)	31227	1	31227		38064	1	38064		31227	1	31227		
33	(h)	89050	4	22263	164,52%	89050	4	22263	164,52%	89050	4	22263	164,52%	333,79%
	(I)	36627	1	36627		36627	1	36627		36627	1	36627		
34	(h)	40747	2	20374	132,02%	20344	1	20344	200,29%	20344	1	20344	200,29%	378,32%
	(I)	26897	1	26897		40747	1	40747		40747	1	40747		
35	(h)	17025	1	17025	199,44%	13818	1	13818	292,23%	17025	1	17025	199,44%	292,23%
	(I)	33954	1	33954		40381	1	40381		33954	1	33954		
36	(h)	16627	1	16627	186,29%	12950	1	12950	295,33%	16627	1	16627	186,29%	262,08%
	(I)	30974	1	30974		38245	1	38245		30974	1	30974		
37	(h)	30922	2	15461	184,74%	13789	1	13789	251,25%	30922	2	15461	184,74%	251,25%
	(I)	28563	1	28563		34645	1	34645		28563	1	28563		
suma					6482,24%				8924,96%				6770,42%	10376,57%
średnia					175,20%				241,22%				182,98%	280,45%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono z pominięciem głosów o sile zerowej oraz efektu blokowania list wyborczych.

Przedstawione dane już w pierwszej chwili pozwalają zauważyć nie tylko znaczną różnicę w efekcie zastosowania metod dzielnikowych w porównaniu

z metodą Hare’a-Niemeyera, ale również znaczne różnice między poszczególnymi metodami dzielnikowymi. Zastosowanie żadnej z metod dzielnikowych nie spowodowało pojawienia się tak wysokich nierówności w sile głosów jak w wypadku metody Hare’a-Niemeyera. W tym kontekście najbardziej zbliżone efekty daje zastosowanie metody Sainte-Laguë. Zastosowanie tej metody spowodowało powstanie nierówności w sile głosów na poziomie równym zaobserwowanemu w wypadku zastosowania metody Hare’a-Niemeyera w 24 na 37 rozpatrywanych okręgów, natomiast w jednym wypadku nierówność w sile głosu była wyższa. Metoda Sainte-Laguë jest również jedyną spośród metod dzielnikowych, której zastosowanie spowodowało powstanie nierówności sięgających blisko 300%, więc takich, które należy uznać – wzorem zaobserwowanych przy zastosowaniu metody Hare’a-Niemeyera – za rażące. W wypadku zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë – jedynie w 4 przypadkach spowodowała ona powstanie nierówności na tym samym poziomie, co metoda Hare’a-Niemeyera, w żadnym natomiast przypadku zaobserwowana nierówność nie okazała się większa. Zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë często (w 17 przypadkach) spowodowała powstanie maksymalnej różnicy w sile głosów na poziomie równym poziomowi wynikającemu z zastosowania metody d’Hondta a w wypadkach poziom ten był jeszcze niższy. Jednak to właśnie ostatnia ze wspomnianych metod okazuje się metodą skutkującą powstaniem najmniejszej różnicy w sile głosu między głosami najsilniejszymi oraz najsłabszymi w danym okręgu (z pominięciem głosów o sile zerowej) – należy jednak pamiętać, że dzieje się tak w wyniku pozbawienia mandatów ugrupowań najsłabszych, które przy zastosowaniu innych metod (w szczególności Sainte-Laguë oraz Hare’a-Niemeyera) mogą łatwiej uzyskać mandaty, co prowadzi do ich nadreprezentacji¹⁴⁰. Uśredniając

¹⁴⁰ Dla przeprowadzonej symulacji wykorzystano wyniki głosowania w wyborach do Sejmu RP w roku 1991 z zachowaniem struktury okręgów, jednak z pominięciem efektu funkcjonowania grup (bloków) list. Średni odsetek głosów o sile zerowej w okręgach wyniósł odpowiednio: dla metody d’Hondta 30,24%, dla metody Sainte-Laguë 22,70%, dla zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 27,77% natomiast dla metody Hare’a-Niemeyera 21,03%. We wszystkich okręgach odsetek głosów o sile zerowej wynikający z zastosowania metody d’Hondta był najwyższy, przy czym w 19 na 37 okręgów był on wyższy niż wynikający z zastosowania wszystkich innych analizowanych metod. W pozostałych przypadkach taki sam odsetek głosów o sile zerowej zaobserwowano przy wykorzystaniu zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë, przy czym w 3 przypadkach taki sam odsetek zaobserwowano również w przypadku wykorzystania klasycznej metody Sainte-Laguë. Z drugiej strony – zastosowanie metody Hare’a-Niemeyera skutkowało nie tylko najniższym średnim odsetkiem głosów o sile zerowej w okręgach, ale również najniższą wartością tego

poziom nierówności zaobserwowany w poszczególnych okręgach, możemy dojść do wniosku, że metody d'Hondta oraz zmodyfikowana Sainte-Laguë dają zbliżone efekty na polu powodowania nierówności (odpowiednio średnio 175,20% oraz 182,98%), natomiast pozostałe dwie metody prowadzą do pojawienia się znacznie większych nierówności – przy czym niezmiennie największe z nich są efektem zastosowania metody Hare'a-Niemeyera.

Uzupełnienie analizy wpływu dzielnicowych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej na poziom nierówności w sile głosu między głosami najsilniejszymi oraz najsłabszymi o kolejne hipotetyczne wybory z wykorzystaniem wyników głosowania oraz struktury okręgów właściwych dla kolejnych elekcji do Sejmu RP (z pominięciem progów ustawowych) pozwala na wyciągnięcie bardziej ogólnych wniosków. Podstawowe dane dotyczące tych wyborów zostały przedstawione w tabeli 23.

Tabela 23.

Wpływ zastosowanej metody wyborczej na różnicę w sile głosu między głosami najsilniejszymi i najsłabszymi w okręgach

rok	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	
metoda		suma różnic w okręgach							
	d'Hondta	6482,24%	8070,85%	7500,12%	6533,12%	6711,19%	6021,28%	6131,59%	6229,80%
	Sainte-Laguë	8924,96%	11375,98%	10739,18%	8356,76%	8251,19%	6625,18%	6952,28%	8161,80%
	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	6770,42%	8263,03%	7862,56%	6740,34%	6790,96%	5910,00%	6245,30%	6470,89%
	Hare'a-Niemeyera	10376,57%	16931,03%	13252,74%	8542,37%	8943,47%	7186,42%	7250,84%	9471,71%
		najmniejsza różnica w okręgu							
	d'Hondta	127,68%	104,07%	102,87%	108,37%	117,26%	104,46%	106,17%	112,97%
	Sainte-Laguë	164,52%	105,29%	112,43%	120,72%	136,07%	104,46%	110,08%	112,97%
	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	151,17%	104,07%	106,08%	120,72%	117,26%	104,46%	110,08%	112,97%
	Hare'a-Niemeyera	181,54%	196,80%	112,97%	127,74%	136,58%	104,46%	110,08%	148,78%
		największa różnica w okręgu							
	d'Hondta	199,44%	199,23%	198,29%	198,42%	197,68%	199,66%	195,37%	199,93%
	Sainte-Laguë	298,10%	298,83%	296,70%	295,80%	298,85%	286,53%	281,06%	276,37%
	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	213,28%	214,03%	203,37%	212,28%	211,34%	204,76%	204,82%	210,05%
	Hare'a-Niemeyera	378,32%	528,15%	451,67%	295,80%	328,52%	401,82%	337,95%	350,94%
		średnia różnica w okręgu							
	d'Hondta	175,20%	155,21%	144,23%	159,34%	163,69%	146,86%	149,55%	151,95%
	Sainte-Laguë	241,22%	218,77%	206,52%	203,82%	201,25%	161,59%	169,57%	199,07%
	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	182,98%	158,90%	151,20%	164,40%	165,63%	144,15%	152,32%	157,83%
	Hare'a-Niemeyera	280,45%	325,60%	254,86%	208,35%	218,13%	175,28%	176,85%	231,02%

współczynnika w każdym okręgu, przy czym w 14 z 37 okręgów poziom ten był niższy aniżeli wynikający z zastosowania wszystkich pozostałych metod, natomiast w pozostałych okręgach zaobserwowany odsetek głosów o sile zerowej był identyczny dla metod Hare'a-Niemeyera oraz klasycznej metody Sainte-Laguë, przy czym w trzech spośród nich identyczną wartość tego współczynnika zaobserwowano również dla efektów zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë.

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z zastosowaniem wyników głosowania w wyborach 1993-2015, z pominięciem głosów o sile zerowej, z uwzględnieniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów wyborczych.

Przedstawione dane potwierdzają wcześniej poczynione założenia. Zastosowanie metody d'Hondta powoduje powstanie względnie niewielkich różnic w sile głosów – we wszystkich symulacjach, z wyjątkiem bazującej na wynikach głosowania w roku 2007, poziom nierówności przy zastosowaniu tej metody jest najniższy. Zastosowanie zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë powoduje nieznacznie wyższy średni poziom nierówności w okręgach, natomiast klasyczna metoda Sainte-Laguë skutkuje pojawieniem się najwyższego – dla metod dzielnikowych – poziomu nierówności między najsilniejszymi i najsłabszymi głosami w okręgu (nadal – rzecz jasna – z pominięciem głosów o sile zerowej), w kilku przypadkach zbliżoną do poziomu nierówności powstałego w wyniku zastosowania metody Hare'a-Niemeyera.

Przedstawione w tabeli 23. dane pozwalają zwrócić uwagę na kolejną cechę metod dzielnikowych. Zwraca uwagę największa różnica w sile głosów w okręgach zaobserwowana dla kolejnych symulacji. Dla metody d'Hondta przyjmuje ona wartości zbliżone do 200%, dla klasycznej metody Sainte-Laguë w pięciu przypadkach na 8 zbadanych jest bliskie 300%, natomiast w przypadku wariantu zmodyfikowanego metody Sainte-Laguë zaobserwowane wyniki osiągają poziom zbliżony do 215%. Analizowane metody dzielnikowe skutkują nie tylko (zróżnicowanym między konkretnymi metodami) względnie niskim poziomem maksymalnej nierówności siły głosów w okręgu w stosunku do metody Hare'a-Niemeyera, ale też maksymalny poziom nierówności dla każdej spośród metod jest stały i możliwy do określenia.

Określenie maksymalnego poziomu nierówności siły głosów o sile niezerowej w okręgu dla poszczególnych metod najlepiej rozpocząć od analizy metod d'Hondta oraz Sainte-Laguë w wariantcie klasycznym, następnie zaś wyodrębnić czynniki wpływające na inne zachowanie poziomu nierówności w wypadku modyfikacji pierwszego dzielnika stosowanego dla metody Sainte-Laguë. Począwszy od metody d'Hondta, należy rozważyć, jaka jest maksymalna oraz minimalna liczba głosów uzyskanych przez listę B względem listy A w ramach okręgu wyborczego pozwalająca uzyskać pożądany stosunek liczby mandatów. Upraszczając – mając daną liczbę

głosów uzyskanych przez listę komitetu A w okręgu wyborczym (v_a) oraz stosunek liczby mandatów uzyskanych przez listy komitetów A oraz B (odpowiednio s_a oraz s_b), powinniśmy wyznaczyć, jakie wartości może przyjmować liczba głosów uzyskanych przez listę B (v_b) w okręgu, aby założenia były prawdziwe. W tabeli 24. przedstawiono wartości dla wybranych stosunków mandatów przy wykorzystaniu metody d'Hondta. Co istotne, przedstawione dane dotyczą wyłącznie relacji między liczbą głosów oddanych na listy komitetów A oraz B oraz między liczbą mandatów uzyskanych przez listy komitetów A oraz B w okręgu. Nie obejmuje ona relacji między wskazanymi danymi a liczbą uzyskanych głosów lub uzyskanych mandatów przez inne komitety, stąd nie należy traktować tych obliczeń jako przedstawienie warunku uzyskania określonej liczby mandatów w okręgu.

Tabela 24.

Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiające wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu wynikające z zastosowania metody d'Hondta

s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
1	0		v_b	<	v_a
1	1	$1/2 * v_a$	<	v_b	< $2 * v_a$
1	2	v_a	<	v_b	< $3 * v_a$
1	3	$3/2 * v_a$	<	v_b	< $4 * v_a$
1	4	$2 * v_a$	<	v_b	< $5 * v_a$
1	5	$5/2 * v_a$	<	v_b	< $6 * v_a$
1	6	$3 * v_a$	<	v_b	< $7 * v_a$
1	...	$s_b/2 * v_a$	<	v_b	< $(1 + s_b) * v_a$
s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
2	0		v_b	<	$1/2 * v_a$
2	1	$1/3 * v_a$	<	v_b	< v_a
2	2	$2/3 * v_a$	<	v_b	< $3/2 * v_a$
2	3	v_a	<	v_b	< $2 * v_a$
2	4	$4/3 * v_a$	<	v_b	< $2,5 * v_a$
2	5	$5/3 * v_a$	<	v_b	< $3 * v_a$
2	6	$2 * v_a$	<	v_b	< $3,5 * v_a$
2	...	$s_b/3 * v_a$	<	v_b	< $(1 + s_b)/2 * v_a$
s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
3	0		v_b	<	$1/3 * v_a$
3	1	$1/4 v_a$	<	v_b	< $2/3 * v_a$
3	2	$1/2 v_a$	<	v_b	< v_a
3	3	$3/4 v_a$	<	v_b	< $4/3 * v_a$
3	4	v_a	<	v_b	< $5/3 * v_a$
3	5	$5/4 v_a$	<	v_b	< $2 * v_a$
3	6	$3/2 v_a$	<	v_b	< $7/3 * v_a$
3	...	$s_b/4 v_a$	<	v_b	< $(1+s_b)/3 * v_a$
s_a	s_b	$s_b/(s_a+1) * v_a$	<	v_b	< $(1+s_b)/s_a * v_a$

Opracowanie własne. Analizę przeprowadzono z pominięciem reguł rozstrzygania remisów.

Przedstawione symulacje pozwalają na wskazanie ogólnego wzoru przedziału wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu, wynikającego z zastosowania metody d'Hondta, z pominięciem reguł rozstrzygania remisów. Został on wskazany w ostatnim wierszu tabeli: $s_b/(s_a+1) * v_a < v_b < (1+s_b)/s_a * v_a$. Pozwala to na obliczenie maksymalnej możliwej różnicy w sile głosów oddanych na listy A oraz B wyrażonej wzorem $(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$. Po odpowiednich przekształceniach otrzymujemy nierówność: $s_a/(s_a+1) < (v_b/s_b)/(v_a/s_a) < (s_b+1)/s_b$ ¹⁴¹. Wartości jakie przyjmuje ta nierówność dla poszczególnych s_a oraz s_b przedstawia tabela 25.

Tabela 25.

Maksymalne wartości jakie może przyjmować współczynnik różnicy siły głosu między głosami w okręgu, w zależności od liczby rozdzielonych mandatów dla wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem metody d'Hondta.

s_a	s_b	$s_a / (s_a+1)$				$(s_b+1)/s_b$
0	1	0				2
0	2	0				1,5
0	3	0				1,33
1	1	0				2
1	2	0,5				1,5
1	3	0,5				1,33
2	1	0,67				2
2	2	0,67				1,5
2	3	0,67				1,33
...	...					
4	5	0,8				1,2
5	4	0,83				1,25
7	2	0,88				1,5

Opracowanie własne. Analizę przeprowadzono z pominięciem głosów o sile zerowej oraz reguł rozstrzygania remisów.

Jak można zauważyć, najmniejsza możliwa wartość wyrażenia $s_a/(s_a+1)$ wynosi 0,50 dla $s_a=1$ (co jest równoznaczne 50%) i rośnie wraz ze wzrostem wartości s_a , natomiast największa możliwa wartość wyrażenia $(s_b+1)/s_b$ wynosi 2 dla $s_b=1$ (co jest równoznaczne 200%). Pojawienie się dwóch wartości skrajnych, nie jak w dotychczasowych rozważaniach – jednej – wynika z faktu, że do tej pory za każdym razem nierówność w sile głosu była określana jako siła głosów najsilniejszych względem najsłabszych o sile niezerowej, natomiast wykorzystana w bieżących

¹⁴¹ Przy czym s_b nie może być równe zero, co nie wpływa na wynik analizy ze względu na przemienność badanego zjawiska – maksymalna możliwa nierówność w sytuacji gdy $s_a=x$ a $s_b=0$ jest równa maksymalnej możliwej nierówności w sytuacji gdy $s_a=0$ a $s_b=x$.

rozważaniach nierówność dwustronna przedstawia zakres wartości niezależny od relacji v_a/s_a do v_b/s_b . Co więcej, tak jak $(v_a/s_a)/(v_b/s_b)$ jest odwrotnością $(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$, tak 0,50 jest odwrotnością 2,00. Jak przedstawiono, wartością graniczną poziomu nierówności w sile głosów oddanych na różne listy wyborcze z pominięciem głosów o sile zerowej w ramach okręgu, wynikającego z zastosowania metody d'Hondta jest 200%¹⁴², co zarówno potwierdza jak i wyjaśnia wcześniej poczynione obserwacje.

Przeprowadzenie analogicznej analizy dla metody Sainte-Laguë daje inne efekty, wynikające z odmiennych proporcji między kolejnymi dzielnikami stosowanymi w tej metodzie. Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu wynikające z zastosowania klasycznej metody Sainte-Laguë z pominięciem reguł rozstrzygania remisów przedstawia tabela 26.

Tabela 26.

Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu, wynikające z zastosowania metody Sainte-Laguë

s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
1	0		v_b	<	v_a
1	1	$1/3 * v_a$	<	v_b	< $3 * v_a$
1	2	v_a	<	v_b	< $5 * v_a$
1	3	$5/3 * v_a$	<	v_b	< $7 * v_a$
1	4	$7/3 * v_a$	<	v_b	< $9 * v_a$
1	5	$3 * v_a$	<	v_b	< $11 * v_a$
1	6	$11/3 * v_a$	<	v_b	< $13 * v_a$
1	...	$(2s_b-1)/3 * v_a$	<	v_b	< $(2s_b+1) * v_a$
s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
2	0		v_b	<	$1/3 * v_a$
2	1	$1/5 * v_a$	<	v_b	< v_a
2	2	$3/5 * v_a$	<	v_b	< $5/3 * v_a$
2	3	v_a	<	v_b	< $7/3 * v_a$
2	4	$7/5 * v_a$	<	v_b	< $3 * v_a$
2	5	$9/5 * v_a$	<	v_b	< $11/3 * v_a$
2	6	$11/5 * v_a$	<	v_b	< $13/3 * v_a$
2	...	$(2s_b-1)/5 * v_a$	<	v_b	< $(2s_b+1)/3 * v_a$
s_a	s_b	możliwe wartości v_b			
3	0		v_b	<	$1/5 * v_a$

¹⁴² Zgodnie z przedstawioną analizą, wartość 200% nie może zostać osiągnięta, co teoretycznie nie musi zgadzać się z rzeczywistymi efektami zastosowania metody d'Hondta. Osiągnięcie poziomu 200% jest możliwe, jednak tylko i wyłącznie w sytuacji skrajnej, gdy dodatkowym elementem jest zastosowanie korzystnych dla danego komitetu reguł rozstrzygania remisów. Reguły te nie stanowią istotnego elementu systemu wyborczego w rozumieniu przyjętym na potrzeby rozprawy, stąd zostały one – jak i przypadek nierówności na poziomie 200% - pominięte.

3	1	$1/7 * v_a$	<	v_b	<	$3/5 * v_a$
3	2	$3/7 * v_a$	<	v_b	<	v_a
3	3	$5/7 * v_a$	<	v_b	<	$7/5 v_a$
3	4	v_a	<	v_b	<	$9/5 v_a$
3	5	$9/7 * v_a$	<	v_b	<	$11/5 v_a$
3	6	$11/7 v_a$	<	v_b	<	$13/5 v_a$
3	...	$(2s_b-1)/7$	<	v_b	<	$(2s_b+1)/5 * v_a$
s_a	s_b	$(2s_b-1)/(2s_a+1) * v_a$	<	v_b	<	$(2s_b+1)/(2s_a-1) * v_a$

Opracowanie własne. Analizę przeprowadzono z pominięciem reguł rozstrzygania remisów.

Postępując analogicznie do analizy efektów stosowania metody d'Hondta, dzięki przedstawione symulacjom możemy wskazać ogólny wzór przedziału wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu wynikające z zastosowania klasycznej metody Sainte-Laguë z pominięciem reguł rozstrzygania remisów, wskazanego w ostatnim elemencie tabeli: $(2s_b-1)/(s_a+1) * v_a < v_b < (2s_b+1)/(2s_a-1) * v_a$. Pozwala to na obliczenie maksymalnej możliwej różnicy w sile głosów oddanych na listy A oraz B wyrażonej wzorem $(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$. Po odpowiednich przekształceniach otrzymujemy nierówność: $s_a/(s_a+2) < (v_a/s_a)/(v_b/s_b) < (s_b+2)/s_b$ ¹⁴³. Tak określona wartość nierówności może przyjmować wartości z zakresu $(1/3; 3)$, co oznacza, analogicznie do przykładu metody d'Hondta, że wartością graniczną poziomu nierówności w sile głosów oddanych na różne listy wyborcze, z pominięciem głosów o sile zerowej, w ramach okręgu wynikającej z zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë jest 300%¹⁴⁴, co zarówno potwierdza jak i wyjaśnia wcześniej poczynione obserwacje.

Znając przedstawione efekty analizy maksymalnego poziomu nierówności wynikającego z zastosowania metod d'Hondta oraz wariantu klasycznego metody Sainte-Laguë, bez większego trudu można określić tą wartość dla metody Sainte-Laguë w wariacie zmodyfikowanym, z pierwszym dzielnikiem 1,4. Zważywszy na fakt, że różnice między wariantem klasycznym i zmodyfikowanym tej metody dotyczą jedynie pierwszego elementu szeregu dzielników, należy przyjąć, że różnica dotyczyć może tylko i wyłącznie takich, stosunków mandatów s_a/s_b , w których przynajmniej jeden z wyrazów jest równy 1. Możliwe są trzy warianty, które należy

¹⁴³ Tak jak w wypadku metody d'Hondta, s_b nie może być równe zeru, co nie wpływa na wynik analizy ze względu na przemienność badanego zjawiska.

¹⁴⁴ Ponownie pominięty został przypadek skrajny (nierówność na poziomie 300%) aby uniknąć zbędnej analizy reguł rozstrzygania remisów.

rozpatrzeć: 1: $s_a=1$, $s_b=1$; 2: $s_a=1$, $s_b>1$; 3: $s_a>1$, $s_b=1$. Wartości dla takich par przedstawia tabela 27.

Tabela 27.

Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiające wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu, wynikające z zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4

Wariant 1: $s_a=1$, $s_b=1$				
s_a	s_b	możliwe wartości v_b		
1	1	$1,4/3 * v_a$	$< v_b <$	$3/1,4 * v_a$
Wariant 2: $s_a=1$, $s_b>1$				
s_a	s_b	możliwe wartości v_b		
1	2	v_a	$< v_b <$	$5/1,4 * v_a$
1	3	$5/3 * v_a$	$< v_b <$	$7/1,4 * v_a$
1	4	$7/3 * v_a$	$< v_b <$	$9/1,4 * v_a$
1	5	$3 * v_a$	$< v_b <$	$5/1,4 * v_a$
1	6	$11/3 * v_a$	$< v_b <$	$11/1,4 * v_a$
1	...	$(2s_b-1)/3 * v_a$	$< v_b <$	$(2s_b+1)/1,4 * v_a$
Wariant 2: $s_a>1$, $s_b=1$				
s_a	s_b	możliwe wartości v_b		
2	1	$1,4/5 * v_a$	$< v_b <$	v_a
3	1	$1,4/7 * v_a$	$< v_b <$	$3/5 * v_a$
4	1	$1,4/9 * v_a$	$< v_b <$	$3/7 * v_a$
5	1	$1,4/11 * v_a$	$< v_b <$	$3/9 * v_a$
6	1	$1,4/13 * v_a$	$< v_b <$	$3/11 * v_a$
7	1	$1,4/15 * v_a$	$< v_b <$	$3/13 * v_a$
...	1	$1,4/(2s_a+1) * v_a$	$< v_b <$	$3/(2s_a-1) * v_a$

Opracowanie własne. Analizę przeprowadzono z pominięciem reguł rozstrzygania remisów.

Przeprowadzenie dalszej analizy, analogicznej do zastosowanej dla metody d'Hondta oraz klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë pozwala obliczyć maksymalny poziom badanych nierówności dla każdego przypadku.

Tabela 28.

Maksymalny poziom nierówności w sile głosu w okręgu dla głosów oddanych na różne listy wynikający z zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4.

Wariant 1: $s_a=1$, $s_b=1$			
$1,4/3 (=0,4667)^*$	$<$	$(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$	$<$ $3/1,4 (=2,1428)^*$
Wariant 2: $s_a=1$, $s_b>1$			
$(2-(1/s_b))/3 (=0,50)^{**}$	$<$	$(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$	$<$ $(2+(1/s_b))/1,4 (=1,79)^{***}$
Wariant 3: $s_a>1$, $s_b=1$			
$1,4/(2+(1/s_a)) (=0,56)^{**}$	$<$	$(v_b/s_b)/(v_a/s_a)$	$<$ $3/(2-(1/s_a)) (=2,00)^{***}$

* Wartość zaokrąglona ** Wartość minimalna *** Wartość maksymalna

Opracowanie własne. Analizę przeprowadzono z pominięciem reguł rozstrzygania remisów i głosów o sile zerowej.

Przedstawione efekty analizy potwierdzają wcześniej postawioną tezę o podobnych skutkach na płaszczyźnie wpływu na maksymalny poziom nierówności między zmodyfikowanym wariantem metody Sainte-Laguë a metodą d'Hondta. W wariancie 1. ($s_a=1$, $s_b=1$) maksymalny poziom nierówności jest nieznacznie wyższy (o 14 pproc.) niż w wypadku metody d'Hondta, natomiast w pozostałych przypadkach jest mu równy lub jeszcze niższy. Wartości będące wynikiem analizy pokrywają się ponadto z obserwacjami przedstawionymi w tabeli 23. dotyczącymi najwyższego poziomu nierówności zaobserwowanej w okręgach dla hipotetycznych wyników wyborów w kolejnych latach przy zastosowaniu zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë.

Podczas dotychczasowych rozważań, szczególnie w ich części dotyczącej efektów zastosowania metody d'Hondta, wielokrotnie wskazywano na korelację między poziomem nierówności siły głosów w ramach okręgu a odsetkiem głosów o sile zerowej. Wartość ta stanowi istotny współczynnik informujący o tym, jaka część wyborców w okręgu nie jest reprezentowana przez mandatariuszy w tym okręgu wybranych¹⁴⁵. Należy zaznaczyć różnicę między znaczeniem tego współczynnika w obrębie okręgu wyborczego, a jego odpowiednika obliczanego dla całego ciała wybieranego. W tym ostatnim przypadku mamy do czynienia z sytuacją, gdy dana grupa wyborców nie posiada żadnej reprezentacji w całości składu wybieranego, gdyż podmiot/podmioty, z którego list startowali kandydaci, na których oddali swoje głosy (lub – w wypadku głosowania tylko na listy – na listy którego oddali swoje głosy) nie uzyskał/nie uzyskały ani jednego mandatu w całym składzie ciała pochodzącego z wyboru (co nie musi oznaczać, że nie brał udziału w podziale mandatów). W wypadku głosów o sile zerowej w danym okręgu, wyborcy, którzy je oddali nadal mogą być reprezentowani przez kandydatów „swojego” ugrupowania, którzy zdobyli mandat w innym okręgu¹⁴⁶. Zgodnie z tym, co wspomniano wcześniej, najwyższy

¹⁴⁵ Mowa tutaj o reprezentacji bezpośredniej, przez konkretnego kandydata lub kandydata konkretnego ugrupowania (umieszczonego na konkretnej liście), na którą wyborca oddał głos. Nie ma to wpływu na koncepcję mandatu wolnego, wedle której mandatariusz jest reprezentantem całego podmiotu zbiorowego, którego wolę ma wyrażać dane ciało kolegialne. W wypadku np. Posłów na Sejm RP każdy z nich jest uznawany za reprezentanta nie tylko swoich wyborców, a nawet nie tylko zboru wyborców (lub mieszkańców) swojego okręgu wyborczego, ale za reprezentanta narodu jako całości. M. Pisz, *Dyscyplina partyjna na tle konstytucyjnej koncepcji mandatu wolnego*, „Przegląd Sejmowy”, nr 5(124), Warszawa 2014, s. 219.

¹⁴⁶ Zjawisko takie funkcjonuje, nawet na pewnym poziomie sformalizowania, w Polsce w kontekście wyborów do Sejmu RP. W wypadku nieuzyskania mandatu przez kandydatów danego komitetu w którymś z okręgów

odsetek głosów o sile zerowej w okręgu można powiązać z zastosowaniem metody d'Hondta. We wszystkich przeanalizowanych 346 okręgach (pozostając wciąż przy tej samej próbie badawczej) odsetek głosów o sile zerowej był najwyższy przy zastosowaniu metody d'Hondta, przy czym w aż 214 przypadkach (co stanowi prawie 62%) odsetek głosów o sile zerowej w okręgu był identyczny w przypadku zastosowania metody Sainte-Laguë w wariancie zmodyfikowanym a w 91 (26%) ten sam poziom został zaobserwowany przy zastosowaniu klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë. Dla porównania można podać, że dla efektów zastosowania metody Hare'a-Niemeyera taka sytuacja ma miejsce w niecałych 17% przypadków (58 okręgów). Istotna obserwacja dotyczy 55 spośród przeanalizowanych okręgów, w których odsetek głosów o sile zerowej był równej wysokości niezależnie od zastosowanej dowolnej spośród czterech analizowanych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej. Najczęściej miało to miejsce dla wyników w okręgach, dla których wykorzystano wyniki wyborów do Sejmu RP z lat 2007 oraz 2011. Należy pamiętać, że w wyborach tych wystąpiła wysoka koncentracja głosów wyborców, w skutek czego odsetek głosów o sile zerowej był względnie niski. Potwierdza to tezę, iż wraz z koncentracją postaw wyborczych wokół głównych ugrupowań, zwiększa się prawdopodobieństwo, że przy zastosowaniu dowolnej z czterech analizowanych w tym miejscu metod otrzyma się taki sam odsetek głosów o sile zerowej w okręgu¹⁴⁷.

Całość przeprowadzonej analizy pozwala zauważyć względnie niewielkie różnice między średnim odsetkiem głosów o sile zerowej w okręgach dla pary metod d'Hondta i zmodyfikowanego wariantu Sainte-Laguë oraz fakt, że wyniki otrzymane przy zastosowaniu wariantu klasycznego metody Sainte-Laguë są zbliżone

często zdarza się, że jeden z posłów danego ugrupowania (który zdobył mandat w innym okręgu) lokuje jedno z biur poselskich (lub filię biura poselskiego) właśnie na terenie tego okręgu, aby frakcja parlamentarna danego ugrupowania mogła utrzymać kontakt z wyborcami z danego terenu (choć nie jest to jedyny powód - w niektórych przypadkach powodem wręcz kluczowym mogą być kwestie związane z finansami i utrzymaniem biura organizacji partyjnej na danym terenie).

¹⁴⁷ Wśród przeanalizowanych okręgów sytuacja, w której odsetek głosów o sile zerowej jest równy niezależnie od zastosowania jednej z analizowanych metod wystąpiła 55-krotnie, w tym ani razu w latach 1991 oraz 1993, 3-krotnie w roku 1997 (okr. 3, 31, 37), 4-krotnie w roku 2001 (okr. 14, 18, 22, 23), 8-krotnie w roku 2005 (okr. 7, 10, 11, 17, 18, 22, 23, 35), 21-krotnie (czyli w minimalnie powyżej połowy okręgów) w roku 2007 (okr. 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38), 18-krotnie w roku 2011 (okr. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 18, 23, 24, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40) oraz 1-krotnie w roku 2015 (okr. 19). Szczegółowe dane zostały zawarte w aneksie.

do otrzymanych przy zastosowaniu metody Hare'a-Niemeyera. Kolejny raz potwierdza się, że spośród analizowanych metod dzielnikowych właśnie ta metoda daje efekty najbardziej zbliżone do metody kwotowej, stanowiącej punkt odniesienia analizy. Co istotne, różnice między średnimi odsetkami głosów o sile zerowej w okręgach, wynikającymi z zastosowania poszczególnych metod, nie są – w obrębie konkretnych lat – tak zróżnicowane jak choćby wcześniej analizowana różnica w sile głosu z pominięciem głosów o sile zerowej. Jedynie w dwóch przypadkach jedna z metod w obrębie danego roku skutkowała średnim odsetkiem głosów nieważnych dwukrotnie wyższym aniżeli dowolna z innych metod – w obu przypadkach dotyczyło to pary metoda d'Hondta – metoda Hare'a-Niemeyera. Generalizując wynik symulacji możemy stwierdzić, że zastosowanie dowolnej z analizowanych metod dzielnikowych skutkuje wyższym odsetkiem głosów o sile zerowej w okręgach aniżeli w wypadku zastosowania metody kwotowej Hare'a-Niemeyera, przy czym efekty zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë są do tej ostatniej najbardziej zbliżone. Dla wszystkich lat, najwyższy odsetek głosów o sile zerowej jest efektem zastosowania metody d'Hondta, przy czym odsetek zaobserwowany dla zastosowania wariantu zmodyfikowanego metody Sainte-Laguë jest do niego zbliżony.

Tabela 29.

Odsetek głosów o sile zerowej w okręgach

odsetek głosów o sile zerowej w okręgach	metoda				
	d'Hondta	Sainte-Laguë	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	Hare'a-Niemeyera	liczba mandatów
1991					
suma	1118,83%	840,07%	1027,65%	778,26%	391
średnia	30,24%	22,70%	27,77%	21,03%	10,567568
1993					
suma	2055,27%	1684,95%	1957,62%	1492,87%	391
średnia	39,52%	32,40%	37,65%	28,71%	7,5192308
1997					
suma	1296,00%	918,17%	1158,88%	816,02%	391
średnia	24,92%	17,66%	22,29%	15,69%	7,5192308
2001					
suma	582,36%	272,78%	444,15%	274,24%	460
średnia	14,20%	6,65%	10,83%	6,69%	11,219512
2005					
suma	628,51%	394,94%	514,35%	379,80%	460
średnia	15,33%	9,63%	12,55%	9,26%	11,219512
2007					
suma	288,13%	185,30%	226,82%	179,72%	460
średnia	7,03%	4,52%	5,53%	4,38%	11,219512
2011					
suma	383,48%	214,78%	281,13%	208,81%	460
średnia	9,35%	5,24%	6,86%	5,09%	11,219512
2015					

suma	639,44%	359,98%	505,93%	308,02%	460
średnia	15,60%	8,78%	12,34%	7,51%	11,219512

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania i wyników do Sejmu RP w latach 1991-2015, z uwzględnieniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów wyborczych, z pominięciem efektu tworzenia grup list wyborczych.

Kolejnym elementem odróżniającym skutki stosowania metod dzielnikowych od kwotowych, jak również różnicującym wewnętrznie metody dzielnikowe, jest struktura nierówności powodowanych przez poszczególne metody. Efekt analizy 346 okręgów pod tym kątem został zawarty w tabeli 30. Dla celów porównawczych przedstawiono również dane dotyczące efektów stosowania metody Hare'a-Niemeyera.

Tabela 30.

Charakterystyka nierówności w sile głosu między najsilniejszymi i najsłabszymi głosami w okręgu

Rok	okręgi z nierównością na korzyść listy o wyższym poparciu przy wykorzystaniu poszczególnych metod							
	d'Hondta	%	Sainte-Laguë	%	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	%	Hare'a-Niemeyera	%
1991	25	67,57%	2	5,41%	10	27,03%	0	0,00%
1993	23	44,23%	4	7,69%	11	21,15%	0	0,00%
1997	27	51,92%	2	3,85%	10	19,23%	0	0,00%
2001	25	60,98%	2	4,88%	10	24,39%	2	4,88%
2005	31	75,61%	7	17,07%	15	36,59%	5	12,20%
2007	35	85,37%	14	34,15%	21	51,22%	11	26,83%
2011	31	75,61%	13	31,71%	17	41,46%	12	29,27%
2015	30	73,17%	2	4,88%	10	24,39%	1	2,44%
suma	227	65,61%	46	13,29%	104	30,06%	31	8,96%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania i wyników wyborów do Sejmu RP w latach 1991-2015, z pominięciem głosów o sile zerowej wynikających ze stosowania poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej, z uwzględnieniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów wyborczych, z pominięciem efektu tworzenia grup list wyborczych.

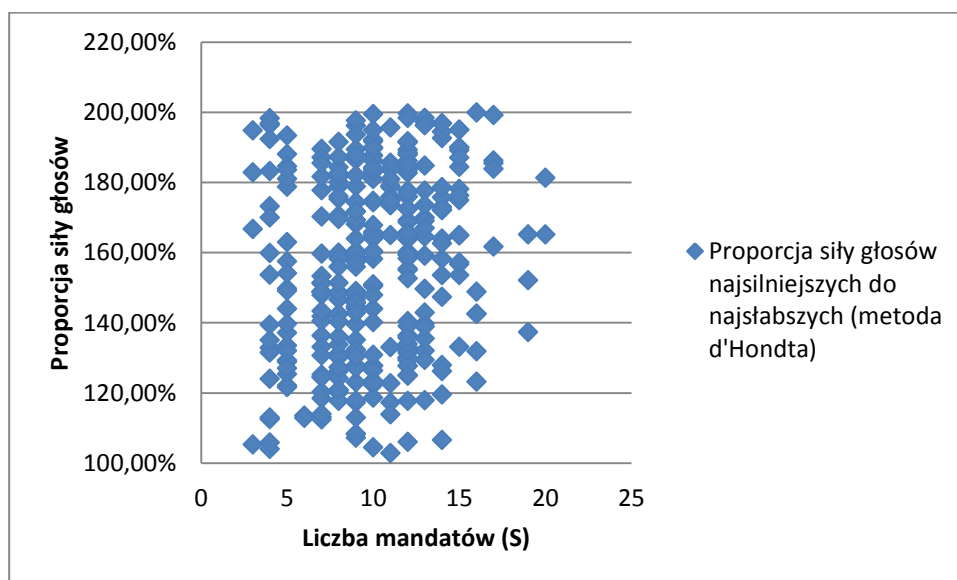
Największy odsetek przypadków, w których nierówność między najsilniejszymi a najsłabszymi głosami (z pominięciem głosów o sile zerowej) ma miejsce na korzyść ugrupowania o ogólnie wyższym poparciu wystąpił w wypadku metody d'Hondta. Jest to jedyna metoda, dla której ten współczynnik jest wyższy niż 50% (warunek ten został spełniony dla 8 elekcji łącznie oraz w przypadku każdej z nich oddzielnie oprócz symulacji bazującej na wynikach głosowania z roku 1993), pozwala więc założyć, że jest to jedyna metoda co do zasady wzmacniająca siłę głosu ugrupowań silniejszych (w tym, co będzie szczególnie istotne dla analizy części projektów zmian

w polskich systemach wyborczych – ugrupowania najsilniejszego). Znacznie rzadziej, bo w mniej niż w jednej trzeciej przypadków, taki charakter nierówności zaobserwowano przy zastosowaniu metody Sainte-Laguë w wersji zmodyfikowanej, natomiast jej klasyczny wariant kolejny raz daje skutki zbliżone do zastosowania metody kwotowej Hare’a-Niemeyera.

Podobnie jak w wypadku metod kwotowych, należy poddać analizie wpływ stosowania poszczególnych metod dzielnikowych na poziom nierówności w sile głosu w okręgach wyborczych o różnej wielkości. Do przeprowadzenia symulacji wykorzystano wyniki głosowania w dotychczas analizowanych 346 okręgach wyborczych (z pominięciem efektu progów ustawowych oraz ewentualnej możliwości blokowania list), a jej wyniki przedstawiają rys. 4-6.

Rys. 4.

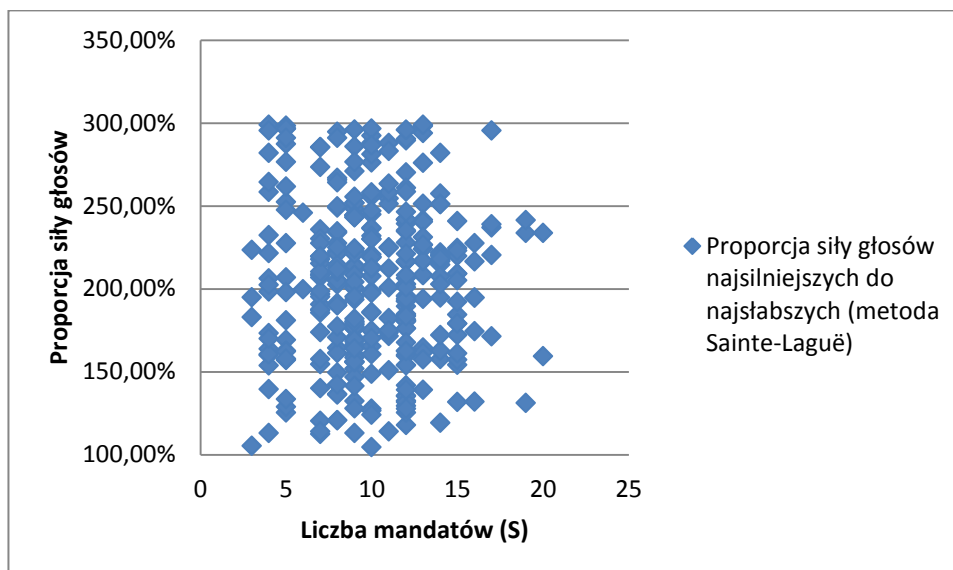
Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody d'Hondta dla okręgów o różnej wielkości

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania i wyników wyborów do Sejmu RP w latach 1991-2015 z pominięciem progów ustawowych oraz efektów wynikających z możliwości blokowania list.

Rys. 5.

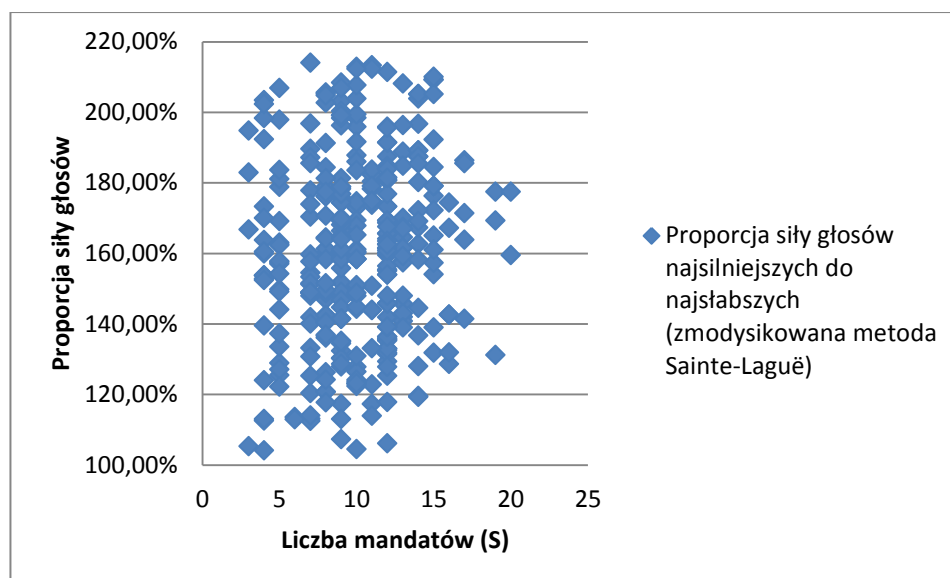
Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Sainte-Laguë dla okręgów o różnej wielkości

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania i wyników wyborów do Sejmu RP w latach 1991-2015 z pominięciem progów ustawowych oraz efektów wynikających z możliwości blokowania list.

Rys. 6.

Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 dla okręgów o różnej wielkości

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono dla wyników głosowania i wyników wyborów do Sejmu RP w latach 1991-2015 z pominięciem progów ustawowych oraz efektów wynikających z możliwości blokowania list.

Przedstawione powyżej dane pozwalają stwierdzić, że (w przeciwieństwie do metod kwotowych) w wypadku metod dzielnikowych nie można potwierdzić nawet częściowej korelacji między liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu a poziomem nierówności powodowanych przez metody dzielnikowe. W wyniku symulacji przeprowadzonych dla poszczególnych metod dzielnikowych, dla okręgów o różnej wielkości zaobserwowano zarówno względnie niewielkie, jak i bliskie maksymalnym możliwym różnice w sile głosu.

Podsumowanie

Metody kwotowe oraz dzielnikowe, mimo, że należą do tej samej grupy metod reprezentacji proporcjonalnej, charakteryzują się odmienną logiką funkcjonowania, a ich zastosowanie przynosi różne efekty. Najważniejszą różnicą jest zależność wyniku wyborczego poszczególnych ugrupowań w okręgu (rozumianego przez uzyskanie określonego udziału w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w tym okręgu) od innych parametrów wyniku głosowania. W wypadku zastosowania metody kwotowej, najistotniejszy jest udział głosów oddanych na dane ugrupowanie (daną listę) w ogólnej puli głosów ważnych, podczas gdy w wypadku metod dzielnikowych wynik wyborczy jest zależny od proporcji między udziałami poszczególnych ugrupowań w puli głosów ważnych. Zgodnie z logiką funkcjonowania poszczególnych metod, w wypadku zastosowania metody Hare'a-Niemeyera liczba mandatów, którą może uzyskać dane ugrupowanie w okręgu jest obustronnie ograniczona do zbioru $\{X_i, X_{i+1}\}$, podczas gdy zastosowanie metod dzielnikowych powoduje wyłącznie ograniczenie minimalnej liczby uzyskanych mandatów (nie może być ona niższa niż X_i). Poszczególne typy metod mają różny wpływ na powstawanie różnic w sile głosów w okręgu – metody dzielnikowe powodują powstanie ograniczonych różnic (przy czym maksymalny ich poziom jest zależny od konkretnej metody), podczas gdy metody kwotowe mogą powodować nierówności znacznie większe i praktycznie nieograniczone (tak długo jak nie jest ograniczona liczba list zgłoszonych w okręgu). Inny jest również charakter nierówności powodowanych przez różne metody – najbardziej przyjazna ugrupowaniom o względnie niższym poparciu jest metoda Hare'a-Niemeyera, a zbliżone do niej efekty daje zastosowanie klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë. Zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë daje wyniki bardziej zbilansowane, nadal jednak – w większości przypadków – nierówność w sile głosów występuje na korzyść ugrupowanie relatywnie słabszego. Jedyną, spośród

analizowanych, metodą powodującą z reguły na powstanie nierówności na korzyść ugrupowań silniejszych jest metoda d'Hondta. Należy również zaznaczyć, że wszystkie metody dzielnikowe są odporne na wcześniej wskazane paradoksy, dotyczące metody kwotowe.

Przedstawione w niniejszym podrozdziale dane pozwalają na potwierdzenie, że różne metody wyborcze zarówno w różny sposób realizują zasadę równości jak i mogą być niejednolicie oceniane z punktu widzenia ugrupowań o różnym poparciu. Analizując użyteczność poszczególnych metod z punktu widzenia ugrupowania o wysokim poparciu należy stwierdzić, że najkorzystniejsze jest zastosowanie metody d'Hondta, następnie metody Sainte-Laguë w wariacie zmodyfikowanym z pierwszym dzielnikiem 1,4, metody Sainte-Laguë w wariacie klasycznym i - jako najmniej korzystnej – metody Hare'a-Niemeyera. Do podobnych wniosków dochodzi m.in. Michael Gallagher (poszerzając je dodatkowo o inne formuły reprezentacji proporcjonalnej)¹⁴⁸ czy Kenneth Benoit – dodatkowo uzupełniając to zestawienie o metody wykorzystywane w formułach większościowych (zajęłyby miejsce najkorzystniejsze z punktu widzenia ugrupowania silnego)¹⁴⁹.

Progi wyborcze

Naturalne progi wyborcze

Przedstawione dotychczas rozważania dotyczące formuły wyborczej należy uzupełnić o jeden jej element łączący zagadnienia dotyczące struktury okręgów wyborczych z tymi dotyczącymi zastosowanej formuły, a w szczególności metody wyborczej. Mowa o naturalnych progach wyborczych, przez które należy rozumieć udział głosów oddanych na daną listę (lub na kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, który zapewnia lub daje duże prawdopodobieństwo przyznania danej liście mandatu (lub objęcie mandatu przez danego kandydata). Progi naturalne można odnosić zarówno do pierwszego mandatu danej listy w okręgu (co koresponduje z zagadnieniem głosów o sile zerowej w okręgu), jak i kolejnych mandatów, pod warunkiem, że próg naturalny jest rozpatrywany w odniesieniu do okręgu wielomandatowego.

¹⁴⁸ M. Gallagher, *Comparing Proportional Representation Electoral Systems...*, s. 490.

¹⁴⁹ K. Benoit, *Which Electoral Formula Is the Most Proportional? A New Look with New Evidence*, „Political Analysis” 2000, No. 8.

Różne jest znaczenie naturalnych progów wyborczych w okręgach, w których zastosowanie ma większościowa formuła wyborcza, a w tych, w których wykorzystywana jest formuła reprezentacji proporcjonalnej. Wiąże się to z przedstawioną wcześniej logiką poszczególnych metod. Nie ulega jednak wątpliwości, że progi naturalne mogą być wskazane dla obu typów metod.

Naturalne progi wyborcze doczekały się szerokiego ujęcia w literaturze¹⁵⁰, są również względnie często analizowane na gruncie publicystycznym, co jednak nie oznacza, że zajmują właściwe im miejsce w świadomości decydentów politycznych. Analiza dokumentów źródłowych powstałych przy okazji prac parlamentarnych nad kolejnymi ordynacjami wyborczymi, jak i towarzyszących im dyskusji, wskazują, że większe znaczenie przywiązywano jednak do progów zaporowych. Dzieje się tak, mimo, że w wypadku polskich systemów wyborczych w znacznej części przypadków wartość progu naturalnego, jaki można wskazać dla okręgów, jest wyższa od wartości progu ustawowego ustalonego dla całości danego ciała pochodzącego z wyborów.

Przedstawiony powyżej sposób rozumienia progów naturalnych może budzić wątpliwości ze względu na swoją niejednoznaczność – w ramach jednej kategorii funkcjonują równolegle pojęcia „zapewnia” oraz „daje duże prawdopodobieństwo”. Powodem tej niejednoznaczności jest możliwość rozpatrywania progów naturalnych na dwóch płaszczyznach – czysto teoretycznej (modelowej), gdy przez próg naturalny należy rozumieć minimalny udział głosów na listę (kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu wyborczym, gwarantujący mu uzyskanie mandatu (a w wypadku list: mandatu lub określonej puli mandatów), oraz płaszczyzny praktycznej, w ramach której należy uwzględnić praktyczne efekty funkcjonowania poszczególnych technicznych elementów systemu wyborczego, jak również fakt, że w warunkach praktycznych prawdopodobieństwo uzyskania wyników zgodnych z modelowymi jest znacznie ograniczone. Dla rozróżnienia tych dwóch możliwych ujęć progu naturalnego, w pracy stosowany jest podział na kategorie progów naturalnych nominalnych oraz realnych.

Przez naturalny próg nominalny (T_N) należy rozumieć taki najmniejszy możliwy udział głosów na daną listę (lub danego kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, którego przekroczenie gwarantuje uzyskanie przez tą listę (lub przez kandydata) przynajmniej jednego mandatu (względnie – nie mniej niż

¹⁵⁰ M. Chmaj, W. Skrzydło, System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015, s. 67-70. J. Haman, Demokracja, decyzje... s. 172-177. K. Rzążewski, W. Słomczyński, K. Życzkowski, op. cit., s. 143-147.

określoną liczbę mandatów) przy znanej wielkości okręgu wyborczego oraz stosowanej formule wyborczej, niezależnie od rozkładu głosów w danym okręgu. Koncepcja tego rodzaju progu jest bardzo bliska progowi wykluczenia¹⁵¹ (T_E – Threshold of exclusion) stanowiącego miarę „przyjazności dla mniejszości” danego systemu wyborczego. Jednakże, w odróżnieniu od postulowanej koncepcji, „próg wykluczenia” zakłada świadome działanie wyborców, informując o minimalnej liczebności grupy wyborców, którzy – stosując właściwą strategię – są w stanie uzyskać pożądaný wynik w postaci uzyskania przynajmniej jednego mandatu przez preferowanego przez nich kandydata (popieraną przez nich listę)¹⁵². W przeciwieństwie do niego, nominalny próg naturalny nie zakłada celowości działań wyborców ani też przyjęcia przez nich strategii. Wartość obu progów niesie więc za sobą różne informacje, mimo faktu, że w większości przypadków ich wysokość będzie identyczna. Różnica występuje w sytuacji, w której wyborcy, przyjmując najkorzystniejszą dla siebie strategię, mają większe możliwości, niż podmioty wystawiające kandydatów, w doborze zastosowanych narzędzi. Z taką sytuacją mamy miejsce w wypadku formuły większościowej Limitet Vote, zgodnie z którą głosowanie odbywa się w okręgach wielomandatowych, a każdy z wyborców posiada liczbę głosów większą niż 1, ale mniejszą niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, nie może jednak głosów kumulować. Próg wykluczenia będzie wynosił $G/(S+G)$, natomiast nominalny próg naturalny $G/S+1$. Wynika to z możliwości zastosowania przez wyborców strategii, w której każdy z nich oddaje tylko 1 głos z kilku do których ma prawo.

Jeśli grupa wyborców dysponująca 3 głosami w okręgu 4-mandatowym zdecyduje się na zastosowanie strategii, zgodnie z którą oddadzą tylko 1 głos na popieranego kandydata, odbierze sobie tym samym możliwość bezpośredniego wpłynięcia na obsadę 2 kolejnych mandatów, zwiększają jednocześnie szansę na objęcie mandatu przez wskazanego kandydata¹⁵³. Z punktu widzenia decydenta politycznego, szczególnie analizując działania z zakresu inżynierii wyborczej, nie jest możliwe przyjęcie założenia o stosowaniu przez grupę wyborców określonej strategii (inżynieria wyborcza nie zajmuje się procesem decyzji wyborczej, biorąc pod uwagę

¹⁵¹ D. Rae, V. Hanby, J. Loosemore, Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems, „Comparative Political Studies”, January 1971, s. 485-486.

¹⁵² J. Haman, Demokracja, decyzje..., s. 168-169.

¹⁵³ Ibidem, s. 169.

jedynie zbiór oddanych głosów oraz jego podzbiory). Co więcej, nominalny próg naturalny ma określać wartość niezależną od rozkładu głosów w danym okręgu, czego zaprzeczeniem byłoby przyjęcie stosowania przez wyborców jakiegokolwiek strategii korzystnej bardziej niż najmniej korzystna z punktu widzenia decydenta politycznego.

Rozumienie realnego progu naturalnego (T_R) będzie częściowo odmienne. Należy go rozumieć jako taki najmniejszy możliwy udział głosów na daną listę (lub danego kandydata) w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, którego przekroczenie pozwala założyć, że dana lista (lub kandydat) uzyska przynajmniej jeden mandat (względnie – nie mniej niż określoną liczbę mandatów), przy znanej wielkości okręgu wyborczego oraz stosowanej formule wyborczej, biorąc pod uwagę rzeczywisty (niedoskonały) rozkład głosów między listy (lub kandydatów), dyskretny charakter mandatów oraz czynniki takie jak: przewidywana liczba list biorących udział w podziale mandatów w okręgu, przewidywany odsetek głosów oddanych w okręgu na listy (kandydatów) nie biorących udziału w podziale mandatów, przewidywany odsetek głosów oddanych w okręgu na ugrupowania o śladowym poparciu – biorące formalnie udział w podziale mandatów, lecz nie mające realnej szansy na ich uzyskanie i inne, przy czym zaistnienie oraz istotność tych czynników jest zależne od elementów konkretnego systemu wyborczego. O ile wysokość nominalnego progu naturalnego jest wartością jednoznaczną i może zostać dokładnie obliczony, realny próg naturalny jest informacją obciążoną każdorazowo ryzykiem błędu. W warunkach praktycznych, szczególnie przy planowaniu działań z zakresu inżynierii wyborczej, realny próg wyborczy ma jednak większe znaczenie, gdyż w większym stopniu jego wysokość (oraz prawidłowe jego oszacowanie) wpływa na efektywność przyjętych rozwiązań dla realizacji celu założonego przez decydenta politycznego. Różnicę między nominalnym a realnym progiem wyborczym można również wyjaśnić posługując się przykładem z praktyki funkcjonowania różnych organizacji w procesie wyborczym: wyobraźmy sobie sytuację, w której przedstawiciel organu decyzyjnego organizacji zamierzającej wystawić kandydatów w wyborach do danego ciała kolegialnego zadaje pytanie: „jakie poparcie listy (kandydaci) wystawieni przez naszą organizację w każdym okręgu powinni zdobyć, abyśmy w każdym z okręgów uzyskali przynajmniej jeden mandat?”. Próbując udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie, niezbędne jest posiadanie wiedzy o wielkości

okręgów wyborczych oraz o stosowanej formule wyborczej¹⁵⁴. Posiadając te dane można udzielić właściwej informacji w postaci nominalnego progu naturalnego. Przykładowo, w wypadku wyborów przeprowadzonych wedle formuły reprezentacji proporcjonalnej z wykorzystaniem metody d'Hondta w okręgach 5-io mandatowych, wysokość minimalnego poparcia, jakie listy wystawione przez daną organizację muszą zdobyć w każdym okręgu, aby mieć pewność uzyskania w nim mandatu (nominalny próg naturalny) wynosi 16,667%. Informacja ta jest na pewno istotna, jednak może okazać się niewystarczająca. Praktyka wskazuje, że mandat w okręgach 5-io mandatowych można uzyskać również uzyskując poparcie na poziomie 13,10%, 13,79% czy 13,93%¹⁵⁵ głosów ważnych w okręgu, co stanowi odpowiednio 78,62% 82,72% oraz 83,57% wartości nominalnego progu naturalnego. Możliwe jest udzielenie dokładniejszej odpowiedzi, jeśli jest możliwe ustalenie danych, o których wspomniano wcześniej (np. przewidywanego odsetka głosów oddanych na listy nie biorące udziału w podziale mandatów), jednakże każde kolejne, poczynione założenie zwiększa możliwość błędu.

Część autorów podaje stałą wysokość progu naturalnego dla okręgów danej wielkości, odnosząc ją np. do ilorazu Droopa. Przykładowo M. Pierzgalski określa wysokość progu naturalnego jako $V/S+1 * 0,75$ ¹⁵⁶, co jest równoważne 75% kwoty Droopa. Takie określenie, identycznie jak w wypadku zastosowanych w rozprawie realnych progów naturalnych, niesie za sobą poważne ryzyko błędu. Wystarczy zaznaczyć, że w przytoczonych przypadkach odnoszących się do wyników KKW SLD Lewica Razem w wyborach do Rady Miejskiej w Łodzi osiągnięcie przez listy

¹⁵⁴ Choć jest możliwe, że odpowiedź można udzielić posiadając mniej danych. Jeżeli przyjmiemy filozofię formuł proporcjonalnych przedstawioną przez J. Hamana – „Trzeba znaleźć taką liczbę, że jak się podzieli przez nią zdobyte przez partie głosy i zaokrągli, to rozdzielone zostaną wszystkie mandaty”, posiadając jedynie wiedzę, że stosowana formuła wyborcza jest jedną z formuł reprezentacji proporcjonalnej, jesteśmy w stanie wskazać wartość progu nominalnego, jednak może się okazać, że wskazana przez nas jego wysokość będzie zawyżona względem otrzymanej przy uzupełnieniu danych. Niezmiennie, będzie jednak częściowo spełniała swoją podstawową funkcję – przy przekroczeniu danego progu pewne jest otrzymanie mandatu (nie jest jednak pewne, czy będzie to udział minimalny). J. Haman, *Demokracja, decyzje...*, s. 134-138. J. Flis, op. cit.

¹⁵⁵ Przykładowe wartości równe poparciu jakie osiągnęły listy KKW SLD Lewica Razem w wyborach do Rady Miejskiej w Łodzi w roku 2014 w okręgach 5, 6 oraz 8, każdorazowo uzyskując 1 mandat. Protokół z wyborów do Rady Miejskiej w Łodzi sporządzony dnia 20 listopada 2014 r. przez Miejską Komisję Wyborczą w Łodzi, http://bip.uml.lodz.pl/_plik.php?id=39020 [dostęp 06.02.2017 r.], s. 4-7.

¹⁵⁶ M. Pierzgalski, *Zastosowanie metod...*, s. 43.

we wspomnianych okręgach 5, 6 oraz 7 poparcia na poziomie $V/S+1 * 0,75$ nie uprawniałoby do uzyskania mandatów. Co więcej, uzyskanie takiego poparcia pozwoliłoby na objęcie mandatu jedynie w dwóch z ośmiu okręgów wyborczych¹⁵⁷. Pokazuje to, że do realnego progu naturalnego (czyli wartości zazwyczaj określanej po prostu progiem naturalnym) w każdej sytuacji, gdy nie jest on równy nominalnemu progowi naturalnemu, należy podchodzić ze szczególną ostrożnością.

Jak wspomniano wcześniej, progi naturalne – zarówno nominalne, jak i realne – można odnosić zarówno do pierwszego mandatu uzyskanego przez daną listę w okręgu, jak i – w wypadku formuł reprezentacji proporcjonalnej – do dowolnej innej liczby mandatów – jedyną granicą jest liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Do analizy progów naturalnych należy przez to zaliczyć również przedstawioną w jednym z poprzednich podrozdziałów analizę sytuacji, w której zastosowanie poszczególnych dzielnikowych metod wyborczych prowadzi do uzyskania przez daną listę wszystkich mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Sytuację taką należy jednak traktować jako skrajną i w praktyce bardzo mało prawdopodobną. Znacznie większe znaczenie praktyczne ma wysokość progów naturalnych – zarówno nominalnych jak i realnych – gwarantujących (umożliwiających) uzyskanie pierwszego mandatu w okręgu. Z punktu widzenia organizacji, a w szczególności partii politycznej (lub innego ugrupowania o zbliżonych cechach, którego celem jest zdobycie, utrzymanie i partycypacja we władzy), szczególnie istotne jest uzyskanie udziału w mandatach w możliwie dużej liczbie okręgów wyborczych (a w sytuacji idealnej – we wszystkich). Choć na pierwszy rzut oka może wydawać się bez znaczenia, czy dane ugrupowanie uzyska mandaty w danej liczbie okręgów, czy też w mniejszej ich liczbie, ale zostanie to zrekompensowane większym udziałem w zbiorach mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w tych okręgach, dzięki czemu ostateczna liczba mandatów

¹⁵⁷ Przy założeniu, że takie poparcie uzyskuje lista P, która w praktyce uzyskała ostatni z puli mandatów, czyli iloraz $Div1_p$ dla tego ugrupowania będzie piątym największym elementem zbioru wszystkich ilorazów obliczonych dla wyników wszystkich list w danym okręgu. W praktyce oznacza to porównanie wartości $V/S+1 * 0,75$ z wysokością największego ilorazu ze zbioru ilorazów obliczonych dla wszystkich list $DivZ_i$, który nie znalazł się w zbiorze S największych ilorazów, a co za tym idzie – nie upoważniał do objęcia mandatu. W sytuacji, gdy wartość właściwego ilorazu jest wyższa od wartości wskazanej dla progu naturalnego, jego osiągnięcie nie upoważniałoby do objęcia mandatu.

uzyskanych przez dane ugrupowanie jest stała, dla praktyki funkcjonowania organizacji politycznej ma to istotne znaczenie¹⁵⁸.

Analizę znaczenia naturalnych progów wyborczych i ich ewentualnego wykorzystania w ramach inżynierii wyborczej należy rozpocząć od przedstawienia nominalnych progów wyborczych właściwych dla konkretnych formuł i metod wyborczych zarówno w ujęciu pierwszego mandatu jak i – tam, gdzie jest to możliwe – mandatów kolejnych. W szczególności w wypadku formuł większościowych wysokość progu nominalnego jest prosta do wyznaczenia, a w niektórych przypadkach (jak FPTP) jest wręcz możliwe podanie ich wysokości bez namysłu, jednak w innych wypadkach – w szczególności dla części metod wykorzystywanych w formułach reprezentacji proporcjonalnej – jest to bardziej skomplikowane. Najprostszą jest, rzecz jasna, sytuacja w okręgach jednomandatowych w których wybory przeprowadza się wedle formuły większości względnej – próg nominalny w takim okręgu wynosić będzie 50%. Pozornie bardziej skomplikowana jest sytuacja, w której zwiększeniu ulega liczba mandatów przy zachowaniu liczby głosów (jeden) – nominalny próg naturalny przyjmie w tej sytuacji formę $1/(S+1)$, dzięki czemu

¹⁵⁸ Analiza tej problematyki przekracza ramy pracy, warto jednak wskazać na podstawowe jej aspekty. Zdobyć mandatu w możliwie dużej liczbie okręgów daje ugrupowaniu większe możliwości utrzymania lub zwiększania poparcia na terenie tych okręgów. Składa się na to szereg czynników, począwszy od zwiększenia możliwości organizacyjno-finansowych, przez utrzymanie kontaktu z wyborcami na danym terenie za pośrednictwem mandatariusza, aż po m.in. większe możliwości prezentowania stanowisk ugrupowania w mediach na poziomie okręgu lub niższym (żeby wymienić tylko kilka czynników). Przykładowo – w warunkach polskich, zakładając analizę wyborów do Sejmu RP – zdobycie mandatu w możliwie największej liczbie okręgów ułatwia utrzymanie biur organizacji, pozwala na utrzymanie bliższej więzi z wyborcami na większym terenie przez m.in. dyżury Posłów oraz daje większe możliwości prezentowania stanowisk ugrupowania w mediach na poziomie lokalnym i regionalnym (np. w audycjach, do których zapraszani są parlamentarzyści z danego regionu). Brak posła z danego okręgu częściowo może być subsydiowany – biuro może być opłacane ze składek zbieranych w organizacji lokalnej lub subsydiów z poziomu centralnego, ewentualnie istnieje możliwość założenia przez posła z innego okręgu filii swojego biura, w mediach stanowiska ugrupowania mogą prezentować przedstawiciele ugrupowania w samorządzie (jeśli dane ugrupowanie jest w nim reprezentowane) lub przez elity lokalne i regionalne ugrupowania, natomiast kontakt z wyborcami może być – przynajmniej częściowo – utrzymywany przez działaczy lokalnych i regionalnych, a ewentualne wnioski kierowane do innych posłów danego ugrupowania. Na żadnej z wymienionych płaszczyzn nie ma jednak gwarancji, że brak posła z danego okręgu da się w pełni zastąpić. Z drugiej strony – posiadanie większej liczby posłów w danym okręgu nie przekłada się liniowo na zwiększenie możliwości reprezentowania ugrupowania w mediach ani na utrzymanie kontaktu z wyborcami w danym okręgu, taki podział jest zatem – z punktu widzenia organizacji – mniej wydajny.

jesteśmy w stanie podać ogólną formułę nominalnego progu wyborczego dla wyborów przeprowadzanych wedle formuły większości względnej, gdy każdemu wyborcy przysługuje 1 głos, w okręgu S-mandatowym. Kolejne modyfikacje – jak zwiększanie liczby głosów przyznanych wyborcy lub np. przeprowadzenie głosowania blokowego – wymuszają modyfikację przedstawionego wzoru. W wypadku polskich systemów wyborczych formuła większości względnej występowała w jednomandatowych okręgach wyborczych oraz okręgach wielomandatowych, przy czym liczba głosów przysługujących wyborcy była równa liczbie mandatów obsadzanych w okręgu. Inna była charakterystyka formuły większościowej wykorzystanej w wyborach w 1989 roku, gdzie połączono okręgi wielomandatowe z formułą większości bezwzględnej w okręgach jednomandatowych, która jednak – z punktu widzenia naturalnych progów wyborczych – może być traktowana jak FPTP w okręgach jednomandatowych (w obu wypadkach wysokość progu wynosi 50% głosów w okręgu). Wysokość nominalnych progów naturalnych dla poszczególnych metod wyborczych wykorzystywanych w formułach większościowych została zawarta w tabeli 31. w której przedstawiono kolejno: nominalny próg naturalny dla wyborów przeprowadzanych wedle formuły większości względnej w jednomandatowym okręgu wyborczym (kolumna 2), wyborów przeprowadzanych wedle formuły partyjnej blokowej większości względnej w okręgach dowolnej wielkości (*Party Block Vote*)¹⁵⁹ (kolumna 3) , wyborów przeprowadzanych wedle formuły większości względnej w okręgach dowolnej wielkości w których liczba głosów przysługujących wyborcy jest zawsze równa 1 ($G=1$) (*Single Non-Transferable Vote*)¹⁶⁰ (kolumna 4), wyborów

¹⁵⁹ Wybory w tej formule przeprowadzane są w okręgach wielomandatowych, w których ofertę wyborczą przedstawianą wyborcy stanowią listy zamknięte zawierające tylu kandydatów, ile mandatów zostało przeznaczonych do rozdziału w okręgu. Wyborca posiada jeden głos, który oddaje na listę jako całość, nie mając możliwości zmiany w składzie listy ani wyrażenia dezaprobaty dla jednego (lub więcej) kandydatów na niej umieszczonych. Wszystkie mandaty uzyskuje lista, która zdobyła w okręgu najwięcej głosów. Formułę *Party Block Vote* można uznać za tożsamą z FPTP z zaznaczeniem, że głosuje się nie na jedną osobę, ale na pakiet kandydatów. Z punktu widzenia transformacji zbioru preferencji wyborczych obywateli na zbiór mandatów dostępnych zarówno w okręgu, a tym bardziej w skali całego ciała pochodzącego z wyborów, *Party Block Vote* wywołuje największą deformację wyników spośród przedstawianych formuł. Więcej: M. Pierzgalski, *Metody ilościowe...*, s. 45.

¹⁶⁰ Formuła ta znajduje zazwyczaj zastosowanie w małych okręgach wyborczych. Każdemu wyborcy przysługuje tylko jeden głos, a mandaty przyznawane są tym kandydatom, którzy zdobywają kolejno największą liczbę głosów. Ze względu na efekty istotnego dla tej metody „problemu koordynacji” skutki jej stosowania mogą być zbieżne z proporcjonalną zasadą reprezentacji. Więcej: M. Pierzgalski, *System wyborczy jako ważna*

przeprowadzanych wedle formuły większości względnej w okręgach dowolnej wielkości w których wyborca posiada liczbę głosów równą liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu ($G=S$) (Block Vote)¹⁶¹ (kolumna 5) oraz dwóch wariantów formuły *Limited Vote*¹⁶²: wyborów przeprowadzanych wedle formuły większości względnej w okręgach wielomandatowych w których wyborca posiada zawsze o jeden głos mniej niż wynosi liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu ($G=S-1$) (kolumna 6), wyborów przeprowadzanych wedle formuły większości względnej w okręgach wielomandatowych w których wyborca posiada zawsze o dwa głosy mniej niż wynosi liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu ($G=S-2$) (kolumna 7).

Tabela 31.

Wartość nominalnego progu naturalnego T_N w okręgach różnej wielkości dla wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem większościowych formuł wyborczych

S	FPTP w JOW	Party Block Vote	FPTP w okr. wielomandatowych z $G=1$ (Single Non-Transferable Vote SNTV)	FPTP w okr. wielomandatowych z $G=S$ (Block Vote)	FPTP w okr. wielomandatowych z $G=S-1$ (Limited Vote)	FPTP w okr. wielomandatowych z $G=S-2$ (Limited Vote)
1	2	3	4	5	6	7
1	50%	50%	50%	50%		
2			33,33%	66,67%	(33,33%)*	
3			25%	75%	50%	(25%)*

zmienna warunkująca kształt systemu partyjnego w Japonii, „Studia Wyborcze”, tom 5, Łódź 2008, s. 80. J. Haman, Demokracja, decyzje..., s. 161.

¹⁶¹ W tej formule wyborca posiadający $G=S$ głosów może poprzeć liczbę kandydatów nie większą od S , przy czym może on wyrazić swoje poparcie dla kandydatów z różnych list (lub kandydatów różnych ugrupowań, jeżeli konkretne rozwiązania techniczne nie przewidują list), ale nie ma możliwości kumulowania głosów. Formułę tą można uznać za modyfikację formuły FPTP, a z drugiej strony FPTP za wyjątkowy przypadek głosowania blokowego, w którym $S=1$. Była stosowana w Polsce w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007 oraz w wyborach do Rad Gmin w latach 1998-2010.

¹⁶² Formuła ta stanowi wariant pośredni między SNTV a głosowaniem blokowym. Wyborca ma możliwość udzielenia poparcia kandydatom z różnych list (lub zgłoszonym przez różne ugrupowania), nie ma możliwości kumulowania głosów, jednak liczba posiadanych przez niego głosów jest większa niż 1, ale mniejsza niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu ($1 < G < S$). W tabeli 31. podano wartości nominalnych progów naturalnych dla dwóch przypadków, w których $G=1$ ($G=S-1$ dla $S=2$ oraz $G=S-2$ dla $S=3$) aby wskazać tożsamość efektów hipotetycznego zastosowania takich formuł z formułą SNTV.

4			20%	80%	60%	40%
5			16,67%	83,33%	66,67%	50%
6			14,29%	85,71%	71,43%	57,14%
7			12,50%	87,50%	75%	62,50%
8			11,11%	88,89%	77,78%	66,67%
9			10%	90%	80%	70%
10			9,09% + 1 głos	90,90% + 1 głos	81,82% + 1 głos	72,73%
wzór ogólny	-	-	$1/(S+1)$	$S/(S+1)$	$(S-1)/(S+1)$	$(S-2)/(S+1)$
$T_N = G/(S+1)$						

Tam, gdzie było to niezbędne, zastosowano zaokrąglenie do części setnych.

* Zgodnie z zasadami stosowania formuły *Alternate Vote*, liczba głosów przyznanych wyborcy powinna być większa niż 1. Podane wartości służą wskazaniu, że w tych przypadkach formuła ta jest tożsama z SNTV.

Opracowanie własne.

Mimo różnic między poszczególnymi przedstawionymi metodami widać pewną prawidłowość. Dla formuł większości względnej w okręgach o dowolnej wielkości nominalny próg naturalny wynosi $G/(S+1)$ %, gdzie G jest liczbą głosów dostępnych wyborcy, S liczbą mandatów lub pakietów mandatów (które występują w partyjnym głosowaniu blokowym). Z punktu widzenia polskich systemów wyborczych, szczególnie istotne są wartości przedstawione w kolumnach 2 oraz 5, czyli dotyczące FPTP w JOW oraz większości względnej w okręgach dowolnej wielkości, w których liczba głosów przysługujących wyborcy była równa liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Wariant JOW *de facto* zawiera się w tej drugiej formule, jako jego skrajny przypadek. Te dwie formuły były wykorzystywane w Polsce zarówno na poziomie centralnym (FPTP w wyborach do Senatu RP w latach 2011 i 2015 oraz w wyborach do rad gmin: w latach 1990 i 1994 w gminach do 40.000 mieszkańców oraz w roku 2014 w gminach niebędących miastami na prawach powiatu, natomiast Block Vote w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007 oraz w wyborach do rad gmin w latach 1998-2010 w gminach do 20.000 mieszkańców¹⁶³).

Analiza nominalnych progów naturalnych dla formuł reprezentacji proporcjonalnej może być przeprowadzona na kilku płaszczyznach – oprócz jego

¹⁶³ W wyborach do rad gmin w latach 1998-2010 w gminach do 20.000 mieszkańców stosowano formułę większościową w okręgach od 1 do 5 mandatów, w związku z czym te wybory można by również częściowo zaliczyć do pierwszej grupy (FPTP w okręgach jednomandatowych). Zdaniem autora konstrukcja systemu wyborczego w wyborach do rad gmin w tym okresie wskazuje jednak, że całość systemu należy traktować jako wykorzystujący głosowanie blokowe, zaś elementy tożsame z FPTP w okręgach jednomandatowych – za jego szczególny, skrajny wariant. Potwierdza to również, że FPTP można rozpatrywać jako wariant formuły blokowej.

wartości w sytuacji, w której znany jest jedynie rozmiar okręgu oraz stosowana metoda, jest możliwe wyznaczenie nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($T_N(S_i)$ gdzie $S_i \geq 1$) oraz zależność jego wysokości od liczby list biorących udział w podziale mandatów ($T_{N(L)}$). Podstawową wartość nominalnego progu naturalnego dla okręgów o określonej wielkości zawarto w tabeli 32.

Tabela 32.

Wartość nominalnego progu naturalnego T_N w okręgach różnej wielkości dla wyborów przeprowadzonych z zastosowaniem formuł wykorzystujących metody wyborcze reprezentacji proporcjonalnej

S	metoda			
	d'Hondta	Sainte-Laguë	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	Hare'a-Niemeyera
1	50%	50%	50%	50%
2	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%
3	25%	25%	25%	25%
4	20%	20%	20%	20%
5	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%
6	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%
7	12,50%	12,50%	12,50%	12,50%
8	11,11%	11,11%	11,11%	11,11%
9	10,00%	10,00%	10,00%	10,00%
10	9,09%	9,09%	9,09%	9,09%
11	8,33%	8,33%	8,33%	8,33%
12	7,69%	7,69%	7,69%	7,69%
13	7,14%	7,14%	7,14%	7,14%
14	6,67%	6,67%	6,67%	6,67%
15	6,25%	6,25%	6,25%	6,25%
16	5,88%	5,88%	5,88%	5,88%
Wzór ogólny:		$T_N = 1 / (S+1)$		

Opracowanie własne.

Przedstawione wyniki uwidaczniają fakt, że niezależnie od zastosowanej metody, nominalny próg naturalny dla formuły reprezentacji proporcjonalnej jest stały. Wynika to z faktu, że odnosi się on do sytuacji, w której: 1) liczba list (ugrupowań) starających się o uzyskanie mandatu w okręgu jest nie mniejsza niż $S+1$ (jeśli byłaby mniejsza, poszczególne wzory należy zmodyfikować); 2) rozkład głosów między listy (ugrupowania) jest doskonały – głosy nadwyżkowe nie występują; 3) poszczególne komitety starają się o uzyskanie mandatów w najbardziej wydajnej konfiguracji (co oznacza pierwszy mandat dla formuł Sainte-Laguë zarówno w wariacie klasycznym jak i zmodyfikowanym oraz dowolny mandat dla metody d'Hondta). Zgodnie z takimi założeniami nominalny próg naturalny jest tożsamy z sytuacją, w której S list (ugrupowań) dzieli między siebie głosy wyborców w taki

sposób, że każda z nich otrzymuje taką samą liczbę głosów, przy czym reszta głosów stanowiąca różnicę między liczbą wszystkich ważnie oddanych głosów w okręgu a sumą głosów oddanych na te listy (ugrupowania) jest mniejsza niż liczba głosów uzyskanych przez każdą z tych list (ugrupowań) z osobna.

Przedstawione wartości dotyczą nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu dla danej listy w okręgu i w tym zakresie wysokość progu nominalnego dla wszystkich analizowanych formuł wyborczych – zarówno większościowych jak i reprezentacji proporcjonalnej (kwotowych jak i dzielnikowych) – może zostać wyrażona wzorem $G/(S+1)$, gdzie G jest liczbą głosów dostępnych wyborcy a S liczbą mandatów w okręgu. O ile jednak dla formuł większościowych jest to jedyna możliwa do wskazania wartość, to dla formuł reprezentacji proporcjonalnej można ponadto wskazać taki najmniejszy możliwy udział głosów na daną listę w zbiorze ważnie oddanych głosów w okręgu, który gwarantuje uzyskanie przez tą listę nie mniej niż określoną liczbę mandatów przy znanej wielkości okręgu wyborczego oraz stosowanej formule wyborczej, niezależnie od rozkładu głosów w danym okręgu – czyli nominalny próg naturalny dla uzyskania S_i mandatów. Wartość tego wskaźnika dla formuły stosującej metodę d'Hondta przedstawia tabela 33.

Tabela 33.

Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej metodę d'Hondta

S	S_i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	50,00%										
2	33,33%	66,67%									
3	25,00%	50,00%	75,00%								
4	20,00%	40,00%	60,00%	80,00%							
5	16,67%	33,33%	50,00%	66,67%	83,33%						
6	14,29%	28,57%	42,86%	57,14%	71,43%	85,71%					
7	12,50%	25,00%	37,50%	50,00%	62,50%	75,00%	87,50%				
8	11,11%	22,22%	33,33%	44,44%	55,56%	66,67%	77,78%	88,89%			
9	10,00%	20,00%	30,00%	40,00%	50,00%	60,00%	70,00%	80,00%	90,00%		
10	9,09%	18,18%	27,27%	36,36%	45,45%	54,55%	63,64%	72,73%	81,82%	90,91%	
11	8,33%	16,67%	25,00%	33,33%	41,67%	50,00%	58,33%	66,67%	75,00%	83,33%	91,67%
12	7,69%	15,38%	23,08%	30,77%	38,46%	46,15%	53,85%	61,54%	69,23%	76,92%	84,62%
13	7,14%	14,29%	21,43%	28,57%	35,71%	42,86%	50,00%	57,14%	64,29%	71,43%	78,57%
14	6,67%	13,33%	20,00%	26,67%	33,33%	40,00%	46,67%	53,33%	60,00%	66,67%	73,33%
15	6,25%	12,50%	18,75%	25,00%	31,25%	37,50%	43,75%	50,00%	56,25%	62,50%	68,75%
16	5,88%	11,76%	17,65%	23,53%	29,41%	35,29%	41,18%	47,06%	52,94%	58,82%	64,71%
17	5,56%	11,11%	16,67%	22,22%	27,78%	33,33%	38,89%	44,44%	50,00%	55,56%	61,11%
18	5,26%	10,53%	15,79%	21,05%	26,32%	31,58%	36,84%	42,11%	47,37%	52,63%	57,89%
19	5,00%	10,00%	15,00%	20,00%	25,00%	30,00%	35,00%	40,00%	45,00%	50,00%	55,00%
	$T_N^{dH}(S_i)=S_i/(S+1)$										

Opracowanie własne.

Wartości wskazane w powyższej tabeli wskazują na liniowy charakter nominalnego progu naturalnego dla metody d'Hondta. Wartość, którą dana lista jest zmuszona przekroczyć aby zagwarantować sobie udział S_i w zbiorze S mandatów jest S_i -krotnością wartości nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu i może zostać opisana wzorem $S_i * 1 / (S+1)$. Liniowość tego współczynnika niesie za sobą określone konsekwencje, z których najważniejszą jest to, że dwa lub więcej ugrupowań wystawiających wspólne listy wyborcze zdobędą nie mniej mandatów niż wynosi suma mandatów tych ugrupowań w sytuacji w której startowałyby osobno (tak długo jak liczba głosów uzyskanych przez wspólną listę będzie nie mniejsza niż suma głosów, które zostałyby oddane na poszczególne oddzielne listy). Cechę tą, przez J. Hamana określaną jako superaddytywność¹⁶⁴, spośród analizowanych metody wyborczych wykazuje jedynie metoda d'Hondta.

Fakt, że zdobycie danej liczby mandatów wymaga przekroczenia wielokrotności wartości gwarantującej zdobycie pierwszego mandatu może wydawać się truizmem, jak jednak wskażą dalsze analizy – jest on od truizmu daleki. Świadczy o tym zestawienie wysokości nominalnego progu naturalnego dla S_i mandatu w okręgach dla formuły wykorzystującej wariant klasyczny metody Sainte-Laguë zawarte w tabeli 34.

Tabela 34.

Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej klasyczny wariant metody Sainte-Laguë

S	S _i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	33,33%	75,00%									
3	25,00%	60,00%	83,33%								
4	20,00%	50,00%	71,43%	87,50%							
5	16,67%	42,86%	62,50%	77,78%	90,00%						
6	14,29%	37,50%	55,56%	70,00%	81,82%	91,67%					
7	12,50%	33,33%	50,00%	63,64%	75,00%	84,62%	92,86%				
8	11,11%	30,00%	45,45%	58,33%	69,23%	78,57%	86,67%	93,75%			
9	10,00%	27,27%	41,67%	53,85%	64,29%	73,33%	81,25%	88,24%	94,44%		
10	9,09%	25,00%	38,46%	50,00%	60,00%	68,75%	76,47%	83,33%	89,47%	95,00%	
11	8,33%	23,08%	35,71%	46,67%	56,25%	64,71%	72,22%	78,95%	85,00%	90,48%	95,45%
12	7,69%	21,43%	33,33%	43,75%	52,94%	61,11%	68,42%	75,00%	80,95%	86,36%	91,30%
13	7,14%	20,00%	31,25%	41,18%	50,00%	57,89%	65,00%	71,43%	77,27%	82,61%	87,50%
14	6,67%	18,75%	29,41%	38,89%	47,37%	55,00%	61,90%	68,18%	73,91%	79,17%	84,00%
15	6,25%	17,65%	27,78%	36,84%	45,00%	52,38%	59,09%	65,22%	70,83%	76,00%	80,77%
16	5,88%	16,67%	26,32%	35,00%	42,86%	50,00%	56,52%	62,50%	68,00%	73,08%	77,78%

¹⁶⁴ J. Haman, Demokracja, decyzje..., s. 144.

17	5,56%	15,79%	25,00%	33,33%	40,91%	47,83%	54,17%	60,00%	65,38%	70,37%	75,00%
18	5,26%	15,00%	23,81%	31,82%	39,13%	45,83%	52,00%	57,69%	62,96%	67,86%	72,41%
19	5,00%	14,29%	22,73%	30,43%	37,50%	44,00%	50,00%	55,56%	60,71%	65,52%	70,00%
$T_N^{S-L}(S_i) = (2S_i - 1) / (S + S_i)$											

Opracowanie własne.

W przeciwieństwie do nominalnych progów naturalnych dla kolejnych mandatów wynikających z zastosowania metody d'Hondta, te same progi dla klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë nie mają charakteru liniowego. Wartość kolejnych progów zapewniających objęcie $i > 1$ mandatów nie jest prostą wielokrotnością wartości progu zapewniającego objęcie przynajmniej jednego mandatu w tym samym okręgu. Stosunek wysokości nominalnego progu naturalnego dla tej formuły do prostej wielokrotności progu właściwego dla pierwszego mandatu przedstawia tabela 35.

Tabela 35.

Stosunek wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będący konsekwencją zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë

S	S_i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	100,00%	112,50%									
3	100,00%	120,00%	111,11%								
4	100,00%	125,00%	119,05%	109,38%							
5	100,00%	128,57%	125,00%	116,67%	108,00%						
6	100,00%	131,25%	129,63%	122,50%	114,55%	106,94%					
7	100,00%	133,33%	133,33%	127,27%	120,00%	112,82%	106,12%				
8	100,00%	135,00%	136,36%	131,25%	124,62%	117,86%	111,43%	105,47%			
9	100,00%	136,36%	138,89%	134,62%	128,57%	122,22%	116,07%	110,29%	104,94%		
10	100,00%	137,50%	141,03%	137,50%	132,00%	126,04%	120,17%	114,58%	109,36%	104,50%	
11	100,00%	138,46%	142,86%	140,00%	135,00%	129,41%	123,81%	118,42%	113,33%	108,57%	104,13%
12	100,00%	139,29%	144,44%	142,19%	137,65%	132,41%	127,07%	121,88%	116,93%	112,27%	107,91%
13	100,00%	140,00%	145,83%	144,12%	140,00%	135,09%	130,00%	125,00%	120,20%	115,65%	111,36%
14	100,00%	140,63%	147,06%	145,83%	142,11%	137,50%	132,65%	127,84%	123,19%	118,75%	114,55%
15	100,00%	141,18%	148,15%	147,37%	144,00%	139,68%	135,06%	130,43%	125,93%	121,60%	117,48%
16	100,00%	141,67%	149,12%	148,75%	145,71%	141,67%	137,27%	132,81%	128,44%	124,23%	120,20%
17	100,00%	142,11%	150,00%	150,00%	147,27%	143,48%	139,29%	135,00%	130,77%	126,67%	122,73%
18	100,00%	142,50%	150,79%	151,14%	148,70%	145,14%	141,14%	137,02%	132,92%	128,93%	125,08%
19	100,00%	142,86%	151,52%	152,17%	150,00%	146,67%	142,86%	138,89%	134,92%	131,03%	127,27%

Opracowanie własne.

Zgodnie z przedstawionymi danymi, wysokość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów jest wyższa niż prosta wielokrotność progu dla pierwszego mandatu. Co więcej, należy wskazać, że różnica wzrasta wraz ze wzrostem ogólnej liczby mandatów dostępnych w okręgu (przy zachowaniu tej samej wartości S_i). Bardziej złożona okazuje się relacja badanej proporcji do liczby mandatów, której

uzyskanie ma zostać zapewnione. We wszystkich przypadkach badane proporcje przy danym S i zmiennym S_i początkowo rosną wraz ze wzrostem S_i , jednakże w praktycznie każdym przypadku (jedynym wyjątkiem są wartości dla $S=2$) można wskazać graniczną wartość S_i po przekroczeniu której wartość badanych proporcji przestaje wzrastać (w większości przypadków oznacza to, że zaczyna spadać). Nie istnieje jednak możliwość żeby proporcja ta spadła do 100% - w każdym przypadku do zagwarantowania sobie $S_i > 1$ mandatów potrzebny będzie większy udział w zbiorze ważnie oddanych głosów niż udział właściwy dla pierwszego mandatu powiększony S_i -krotnie. Najważniejszym skutkiem tej właściwości jest fakt, że ugrupowania wystawiające wspólną listę w okręgu w wyborach przeprowadzanych z wykorzystaniem metody Sainte-Laguë, nie mają gwarancji, że liczba uzyskanych mandatów nie będzie mniejsza niż suma mandatów uzyskanych przez osobne ich listy (przy założeniu, że udział głosów oddanych na wspólną listę komitetów w zbiorze wszystkich ważnie oddanych głosów w okręgu jest równy sumie potencjalnych udziałów głosów oddanych na poszczególne, oddzielne listy tych komitetów w okręgu). Prawdopodobieństwo to wzrasta wraz z liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu (S), natomiast ze względu na liczbę mandatów, które mają być zagwarantowane – początkowo wzrasta, aby po przekroczeniu punktu przełomu maleć. Politycznym skutkiem tej cechy, który ma miejsce w wypadku praktycznego zastosowania omawianej metody, jest zniechęcenie mniejszych ugrupowań do jednoczenia się lub wystawiania wspólnych list (co mogłoby mieć pozytywny wpływ na stabilizację systemu), choć rolę takiej zachęty mogą pełnić również inne elementy systemu (np. progi ustawowe lub zmniejszenie średniego rozmiaru okręgu, co niesie za sobą podniesienie średniej wartości nominalnego, jak również realnego, progu naturalnego).

O ile metoda d'Hondta jest uznawana za sprzyjającą ugrupowaniom o relatywnie wysokim poparciu, to metodę Sainte-Laguë uznaje się za sprzyjającą ugrupowaniom o średnim poparciu. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się właśnie w przedstawionych powyżej zależnościach – o ile zapewnienie sobie udziału w zbiorze mandatów w danym okręgu niezależnie od innych czynników (a raczej - zakładając możliwie najbardziej niekorzystną konfigurację wszystkich możliwych czynników) w wypadku zastosowania obu tych metod wymaga przekroczenia progu o identycznej wartości, to zdobycie każdego kolejnego mandatu jest relatywnie trudniejsze w wypadku metody Sainte-Laguë. Pamiętać należy,

że mandaty te nie zostają zmarnowane, ale nadal zostają rozdzielone w okręgu – zostają zatem, z większym prawdopodobieństwem, przydzielone ugrupowaniom o relatywnie niższym poparciu.

Również interesująca jest charakterystyka nominalnego progu naturalnego dla zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4. Metoda ta jest określana jako dająca efekt pośredni między swym klasycznym odpowiednikiem a metodą d'Hondta. Pamiętać należy, że różnica między wariantem klasycznym i zmodyfikowanym metody Sainte-Laguë dotyczy bezpośrednio kosztu uzyskania pierwszego (i – bezpośrednio – tylko pierwszego) mandatu w danym okręgu przez daną listę. Wariant ten wpływa na obsadę pozostałych mandatów jedynie pośrednio – w wypadku uniemożliwienia przyznania pierwszego mandatu jednej z list wpływa na możliwość objęcia tego mandatu przez inną listę. Jednak w sytuacji, w której wszystkie listy uzyskują przynajmniej jeden mandat w okręgu (a przynajmniej wszystkie, liczące się listy spełniają ten warunek), efekt zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë jest identyczny jak klasycznego jej wariantu. Analizując wysokość nominalnego progu naturalnego dla klasycznego wariantu tej metody każdorazowo odnosiliśmy się do sytuacji, w której listy poza listą rozpatrywaną (i) uzyskują 0 lub 1 mandat, gdyż jest to rozkład najbardziej niekorzystny z punktu widzenia listy i (każde $S_j > 1$ spowodowałoby „zmarnowanie” głosów względem sytuacji w której zostałyby one rozdzielone na większą liczbę komitetów). Wynika to wprost z faktu, że ta metoda nie jest superaddytywna. W wypadku nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów sytuacja będzie analogiczna – najbardziej niekorzystnym rozkładem głosów z punktu widzenia listy chcącej uzyskać kolejne mandaty jest taki, w którym pozostałe listy uzyskują dokładnie liczbę głosów uprawniającą je do uzyskania pierwszego mandatu. Jako, że uzyskanie pierwszego mandatu w zmodyfikowanym wariantcie tej formuły jest utrudnione, nominalne progi naturalne dla kolejnych mandatów powinny być niższe niż w wypadku wariantu klasycznego. Potwierdzają to dane przedstawione w tabeli 36.

Tabela 36.

Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4

S	S _i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	33,33%	68,18%									

3	25,00%	51,72%	78,13%								
4	20,00%	41,67%	64,10%	83,33%							
5	16,67%	34,88%	54,35%	71,43%	86,54%						
6	14,29%	30,00%	47,17%	62,50%	76,27%	88,71%					
7	12,50%	26,32%	41,67%	55,56%	68,18%	79,71%	90,28%				
8	11,11%	23,44%	37,31%	50,00%	61,64%	72,37%	82,28%	91,46%			
9	10,00%	21,13%	33,78%	45,45%	56,25%	66,27%	75,58%	84,27%	92,39%		
10	9,09%	19,23%	30,86%	41,67%	51,72%	61,11%	69,89%	78,13%	85,86%	93,14%	
11	8,33%	17,65%	28,41%	38,46%	47,87%	56,70%	65,00%	72,82%	80,19%	87,16%	93,75%
12	7,69%	16,30%	26,32%	35,71%	44,55%	52,88%	60,75%	68,18%	75,22%	81,90%	88,24%
13	7,14%	15,15%	24,51%	33,33%	41,67%	49,55%	57,02%	64,10%	70,83%	77,24%	83,33%
14	6,67%	14,15%	22,94%	31,25%	39,13%	46,61%	53,72%	60,48%	66,93%	73,08%	78,95%
15	6,25%	13,27%	21,55%	29,41%	36,89%	44,00%	50,78%	57,25%	63,43%	69,34%	75,00%
16	5,88%	12,50%	20,33%	27,78%	34,88%	41,67%	48,15%	54,35%	60,28%	65,97%	71,43%
17	5,56%	11,81%	19,23%	26,32%	33,09%	39,57%	45,77%	51,72%	57,43%	62,91%	68,18%
18	5,26%	11,19%	18,25%	25,00%	31,47%	37,67%	43,62%	49,34%	54,84%	60,13%	65,22%
19	5,00%	10,64%	17,36%	23,81%	30,00%	35,95%	41,67%	47,17%	52,47%	57,58%	62,50%
$T_N^{zm.s-1}(S_i) = (2 \cdot S_i - 1) / [(2 \cdot S_i - 1) + ((S_i - 1) \cdot 1,4)] \quad S_i > 1$											

Opracowanie własne.

Podobnie jak w wypadku klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, w jej zmodyfikowanym wariancie, wysokość nominalnych progów naturalnych nie ma charakteru liniowego. Wartość kolejnych progów zapewniających objęcie $i > 1$ mandatów nie jest prostą wielokrotnością wartości progu zapewniającego objęcie przynajmniej jednego mandatu w tym samym okręgu. Stosunek wysokości nominalnego progu naturalnego dla tej formuły do prostej wielokrotności progu właściwego dla pierwszego mandatu przedstawia tabela 37.

Tabela 37.

Stosunek wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będący konsekwencją zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4

S	S _i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	100,00%	102,27%									
3	100,00%	103,45%	104,17%								
4	100,00%	104,17%	106,84%	104,17%							
5	100,00%	104,65%	108,70%	107,14%	103,85%						
6	100,00%	105,00%	110,06%	109,38%	106,78%	103,49%					
7	100,00%	105,26%	111,11%	111,11%	109,09%	106,28%	103,17%				
8	100,00%	105,47%	111,94%	112,50%	110,96%	108,55%	105,79%	102,90%			
9	100,00%	105,63%	112,61%	113,64%	112,50%	110,44%	107,97%	105,34%	102,66%		
10	100,00%	105,77%	113,17%	114,58%	113,79%	112,04%	109,83%	107,42%	104,94%	102,45%	
11	100,00%	105,88%	113,64%	115,38%	114,89%	113,40%	111,43%	109,22%	106,92%	104,59%	102,27%
12	100,00%	105,98%	114,04%	116,07%	115,84%	114,58%	112,82%	110,80%	108,65%	106,47%	104,28%
13	100,00%	106,06%	114,38%	116,67%	116,67%	115,62%	114,04%	112,18%	110,19%	108,13%	106,06%
14	100,00%	106,13%	114,68%	117,19%	117,39%	116,53%	115,11%	113,41%	111,55%	109,62%	107,66%
15	100,00%	106,19%	114,94%	117,65%	118,03%	117,33%	116,07%	114,50%	112,77%	110,95%	109,09%

16	100,00%	106,25%	115,18%	118,06%	118,60%	118,06%	116,93%	115,49%	113,87%	112,15%	110,39%
17	100,00%	106,30%	115,38%	118,42%	119,12%	118,71%	117,71%	116,38%	114,86%	113,25%	111,57%
18	100,00%	106,34%	115,57%	118,75%	119,58%	119,29%	118,41%	117,19%	115,77%	114,24%	112,65%
19	100,00%	106,38%	115,74%	119,05%	120,00%	119,83%	119,05%	117,92%	116,60%	115,15%	113,64%

Opracowanie własne.

Przedstawione dane pozwalają stwierdzić, że dla metody Sainte-Laguë w wariantcie zmodyfikowanym, tak jak w wariantcie klasycznym, wysokość progów naturalnych dla kolejnych mandatów jest wyższa niż prosta wielokrotność nominalnego progu właściwego dla pierwszego mandatu, jednak różnica ta jest mniejsza niż w wypadku wariantu klasycznego metody¹⁶⁵. Stosunek wartości progów do wielokrotności nominalnego progu dla pierwszego mandatu wykazuje słabą pozytywną korelację z liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu (S_i), równocześnie początkowo wzrastając wraz ze wzrostem liczby mandatów S_i , której dotyczy, jednak dla każdego S możliwe jest wskazanie takiego S_i , po przekroczeniu którego nie następuje dalszy wzrost tej proporcji (a w większości przypadków następuje spadek).

Ostatnią z metod reprezentacji proporcjonalnej, której wpływ na wysokość nominalnych progów naturalnych dla kolejnych mandatów poddany został analizie, jest metoda Hare'a-Niemeyera. Wysokość kolejnych nominalnych progów naturalnych wynikających z zastosowania tej metody przedstawia tabela 38.

Tabela 38.

Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej metodę Hare'a-Niemeyera

S	S_i										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	33,33%	75,00%									
3	25,00%	55,56%	83,33%								
4	20,00%	43,75%	66,67%	87,50%							
5	16,67%	36,00%	55,00%	73,33%	90,00%						
6	14,29%	30,56%	46,67%	62,50%	77,78%	91,67%					
7	12,50%	26,53%	40,48%	54,29%	67,86%	80,95%	92,86%				
8	11,11%	23,44%	35,71%	47,92%	60,00%	71,88%	83,33%	93,75%			
9	10,00%	20,99%	31,94%	42,86%	53,70%	64,44%	75,00%	85,19%	94,44%		
10	9,09%	19,00%	28,89%	38,75%	48,57%	58,33%	68,00%	77,50%	86,67%	95,00%	

¹⁶⁵ Relacja stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będącego konsekwencją zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë do stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będącego konsekwencją zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4.

11	8,33%	17,36%	26,36%	35,35%	44,32%	53,25%	62,12%	70,91%	79,55%	87,88%	95,45%
12	7,69%	15,97%	24,24%	32,50%	40,74%	48,96%	57,14%	65,28%	73,33%	81,25%	88,89%
13	7,14%	14,79%	22,44%	30,07%	37,69%	45,30%	52,88%	60,44%	67,95%	75,38%	82,69%
14	6,67%	13,78%	20,88%	27,98%	35,06%	42,14%	49,21%	56,25%	63,27%	70,24%	77,14%
15	6,25%	12,89%	19,52%	26,15%	32,78%	39,39%	46,00%	52,59%	59,17%	65,71%	72,22%
16	5,88%	12,11%	18,33%	24,55%	30,77%	36,98%	43,18%	49,38%	55,56%	61,72%	67,86%
17	5,56%	11,42%	17,28%	23,14%	28,99%	34,84%	40,69%	46,52%	52,35%	58,17%	63,97%
18	5,26%	10,80%	16,34%	21,88%	27,41%	32,94%	38,46%	43,98%	49,49%	55,00%	60,49%
19	5,00%	10,25%	15,50%	20,74%	25,99%	31,23%	36,47%	41,70%	46,93%	52,15%	57,37%
$T_N^{H-N}(S_i)=[S_i(S-(S_i-1))+(S_i-1)]/[S(S-S_i+2)]$											

Opracowanie własne.

Metoda Hare’a-Niemeyera jest kolejną, dla której nominalne progi naturalne dla kolejnych mandatów $S_i \geq 1$ nie mają charakteru liniowego. Tak, jak w przypadku obu wariantów metody Sainte-Laguë, koszt zapewnienia uzyskania kolejnego mandatu jest wyższy niż wynikałoby to z prostej wielokrotności T_N dla pierwszego mandatu, nie jest zatem metodą superaddytywną wraz ze wszelkimi tego faktu konsekwencjami. O ile jednak jest możliwe wskazanie relacji między $T_N(S_i)$ dla dowolnej liczby mandatów S_i w dowolnym okręgu S -mandatowym: $T_N^{d'H}(S_i) < T_N^{zm.S-L}(S_i) < T_N^{S-L}(S_i)$ dla każdego $S_i > 1$, to nie jest możliwe jednoznaczne uszeregowanie progu wynikającego z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera. O ile $T_N^{H-N}(S_i)$ zawsze przyjmuje wartości wyższe niż $T_N^{d'H}(S_i)$, to w relacji do obu wariantów metody Sainte-Laguë daje zróżnicowane wyniki. $T_N^{H-N}(S_i)$ w żadnych okolicznościach nie przyjmuje wartości wyższych od $T_N^{S-L}(S_i)$, co więcej – przyjmuje wartości mniejsze niż $T_N^{S-L}(S_i)$ z wyjątkiem sytuacji, w której $S_i=S$ - oba progi są wtedy równe. Natomiast w stosunku do $T_N^{zm.S-L}(S_i)$ – im większa jest różnica $S-S_i$, tym większe prawdopodobieństwo, że wartość $T_N^{H-N}(S_i)$ będzie niższa od $T_N^{zm.S-L}(S_i)$ ¹⁶⁶.

Zmienną, którą można analizować pod kątem nominalnych progów naturalnych stanowi również liczba list biorących udział w podziale mandatów. Można wręcz stwierdzić, że ma ona znaczenie kluczowe, a znajomość (lub możliwość względnie dokładnego określenia) jej wysokości w momencie tworzenia systemu wyborczego może okazać się bardzo przydatna z punktu widzenia inżynierii wyborczej.

Jedyną spośród analizowanych metod stosowanych w formułach reprezentacji proporcjonalnej niewrażliwą na liczbę list uprawnionych do udziału w podziale mandatów jest metoda d’Hondta, co wynika z liniowości $T_N^{d'H}(S_i)$. Pozostałe metody są wrażliwe na tę zmienną, a właściwie na ich funkcjonowanie ma wpływ sytuacja,

¹⁶⁶ Szczegółowe dane dotyczące relacji między tymi wartościami zostały zamieszczone w aneksie.

w której liczba list uprawnionych do udziału w podziale mandatów L jest nie większa niż liczba mandatów przeznaczonych do obsadzenia w okręgu powiększona o 1 ($L \leq S+1$). Wartości T_N dla pierwszego mandatu w S -mandatowym okręgu w którym do udziału w podziale mandatów jest dopuszczonych L list ($T_{N(L)}$) w zależności od zastosowanej metody wyborczej zostały zawarte w tabeli 39.

Tabela 39.

Wartości nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w S -mandatowym okręgu, w którym do udziału w podziale mandatów jest dopuszczonych L list w zależności od zastosowanej metody wyborczej

	$T_{N(L)}$		
d'Hondta	$1/(S+1)$	-	
Sainte-Laguë	$1/(2S-L+2)$	$L \leq S+1$	
Zmod. Sainte-Laguë	$1,40/$ $[(2S-(L-1)+1,40)+(R*0,40)]$	$L \leq S+1$	$R=2(L-1)-S$ dla $L \geq (S/2)+1$ lub $R=0$ dla $L < (S/2)+1$
Hare'a-Niemeyera	$(L-1) / (L*S)$	$L \leq S+1$	

Obliczenia własne.

Dla wszystkich analizowanych metod poza metodą d'Hondta, wartość nominalnego progu naturalnego wzrasta wraz ze zwiększeniem liczby list dopuszczonych do udziału w podziale mandatów, aż do osiągnięcia standardowej wartości T_N w momencie gdy liczba list jest o 1 większa od liczby mandatów w okręgu ($L=S+1$). Dalsze zwiększanie liczby list L nie ma już wpływu na wysokość progu $T_{N(L)}$. Jeśli zaś porównać wartości $T_{N(L)}$ będące efektem zastosowania poszczególnych metod wyborczych, zauważymy, że najniższą wartość przyjmuje on w wyniku zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, natomiast relacja między zmodyfikowanym wariantem tej metody a metodą Hare-Niemeyera jest bardziej złożona. W okręgach małych zawsze najwyższą wartość będzie przyjmował próg wynikający z zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë, tak jak i w większości przypadków okręgów średnich (jedynymi wyjątkami są okręgi 8 i 9-mandatowe z liczbą list $L > 7$). Zależność między progami w okręgach 10-mandatowych odpowiada zależności w okręgach średnich, zależności w okręgach 11 i 12-mandatowych są niejednolite, jednak można wskazać, że przy najniższych wartościach L ($L < 5$) najwyższe wartości $T_{N(L)}$ przyjmuje w wyniku zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë, zaś dla $L > 7$ najwyższe wartości w wyniku zastosowania metody Hare-Niemeyera. Dla pozostałych dużych okręgów oraz dla okręgów bardzo dużych najwyższe wartości $T_{N(L)}$ przyjmuje w wyniku zastosowania metody zmodyfikowanej Sainte-Laguë w wypadkach, gdy uprawnionych do udziału

w podziale mandatów jest 2 lub 3 listy, w pozostałych przypadkach najwyższe wyniki są efektem zastosowania metody Hare-Niemeyera (z możliwymi remisami)¹⁶⁷.

Obok nominalnego progu naturalnego, dla poszczególnych metod wyborczych można również wskazać próg włączenia inaczej określany progiem reprezentacji (*threshold of inclusion, representation*) T_I . Uzyskanie liczby głosów mniejszej niż T_I uniemożliwia, nawet przy najkorzystniejszym możliwym rozkładzie głosów, uzyskanie choćby jednego mandatu¹⁶⁸. Wartość progu włączenia dla poszczególnych metod wyborczych przedstawiona została w tabeli 40.

Tabela 40.

Wartość progu włączenia T_I w okręgu S-mandatowym w którym uprawnione do udziału w podziale mandatów jest L list, dla poszczególnych metod wyborczych

Metoda wyborcza	T_I
Metody reprezentacji większościowej	
FPTP w JOW	1/L
Party Block Vote	1/L
SNTV	1 głos
Block Vote	1/L-S+1
Limited Vote	1 głos
Metody reprezentacji proporcjonalnej	
Hare'a-Niemeyera	1/(S*L)
d'Hondta	1 / (S+L-1)
Sainte-Laguë	1 / (2S+L-2)
Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4	1,4 / (2S+1,4L-2,4)

Źródło: D. Rae, V. Hanby, J. Loosemore, Threshold of representation and threshold of exclusion, *Comparative political studies: An Analytic Note...*, s. 485; M. Laakso, Research Note, The Maximum Distortion and the Problem of the First Divisor of Different P.R. Systems, „Scandinavian Political Studies” 1979, Vol. 2, No. 2; M. Gallagher, Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes..., s. 486.

Pamiętać należy, że powyższe zestawienie odnosi się do głosów biorących udział w podziale mandatów. O ile w wypadku formuł większościowych nie powoduje to różnicy (wszystkie głosy biorą udział), to w wypadku formuł wykorzystujących metody reprezentacji proporcjonalnej, to zastrzeżenie jest istotniejsze – szczególnie w wypadku zastosowania progów zaporowych.

Przedstawione wartości nominalnego progu naturalnego oraz progu włączenia mogą być traktowane jako punkty graniczne na osi określającej prawdopodobieństwo uzyskania mandatu – w momencie gdy $v_i=T_I$ prawdopodobieństwo to wynosi

¹⁶⁷ Szczegółowe wyliczenia zostały zawarte w aneksie.

¹⁶⁸ K. Rzążewski, W. Słomczyński, K. Życzkowski, op. cit., s. 144.

minimalnie powyżej 0% (dla $v_i = T_I - 1$ głos jest równe 0), natomiast dla $v_i = T_N$ 100%. Prawdopodobieństwo zyskania mandatu będzie wzrastać wraz z oddalaniem się v_i od T_I , jednak jego dokładniejsze określenie jest utrudnione ze względu na jego wrażliwość na konkretny rozkład głosów w okręgu, a szczególnie takie jego elementy jak liczba głosów oddanych na listy, które nie przekroczyły T_I . Poszukując wartości mogącej stanowić istotną informację, R. Taagepera, opierając się na wcześniejszych badaniach A. Lijpharta, zaproponował wartość progu średniego, względnie nazywanego efektywnym (*mean threshold, effective threshold*, przy czym ta ostatnia nazwa zdaje się bardziej oddawać jego istotę). Zgodnie z jego propozycją, wartość progu efektywnego T_M wynosi w przybliżeniu $0,75 / (S+1)$, co odpowiada wartości wskazanej przez M. Pierzgalskiego, której praktyczne skutki zastosowania zostały omówione wcześniej. Próg efektywny należy rozumieć jako punkt, w którym szansa na uzyskanie mandatu wynosi 50%. Logiczną konsekwencją tego stanu jest, że przekroczenie T_M powoduje, że szansa na uzyskanie mandatu jest (statystycznie) wyższa od szansy na jego nieuzyskanie. Stosowanie tego progu w praktyce jest przydatne, jednak jego użyteczność jest ograniczona. Stosowanie wartości, która daje 50% szansę na uzyskanie mandatu w okręgu może – z punktu widzenia decydenta politycznego – stanowić informację nie wystarczająco konkretną, nie tylko ze względu na fakt, że próg ten dotyczy wyłącznie pierwszego mandatu. Jeśli by odnieść wykorzystanie progu efektywnego do wyborów do Sejmu RP, które odbywały się – w zależności od roku – w 37-52 okręgach wielomandatowych (z pominięciem poziomu ogólnopaństwowego i listy ogólnopolskiej w latach 1991-1997), posługiwanie się progiem efektywnym oznaczałoby konieczność przyjęcia założenia, że, w wypadku jego osiągnięcia w każdym okręgu, dane ugrupowanie prawdopodobnie uzyska mandat w połowie okręgów, jednak jest również możliwe, że nie uzyska go w żadnym lub też uzyska mandat we wszystkich okręgach. Nawet, jeśli margines niepewności ograniczymy w tym miejscu do różnicy między wartością uśrednioną a wartościami skrajnymi – wyniesie on od 18,75 do 26 mandatów. Jeśli przyrównamy wartości właściwe dla liczby okręgów, w których przeprowadzone zostały kolejne wybory do Sejmu RP możemy zauważyć, że wynikająca z tego liczba mandatów mogłaby decydować o osiągnięciu przez ugrupowanie z najwyższym poparciem samodzielnej większości lub jej braku (w latach 2001, 2015) lub też umożliwić zbliżenie się do samodzielnej większości na kilka głosów (1997, 2007, 2011). Z tego też względu, w dalszej części pracy, do analizy poszczególnych systemów wyborczych

(i zgłaszanych do nich propozycji zmian) wykorzystywane będą progi nominalny oraz włączenia jako niosące za sobą bardziej jednoznaczną informację.

Jak wspomniano wcześniej, elementem systemu wyborczego mającym największy wpływ na podział mandatów w całości ciała pochodzącego z wyboru jest struktura okręgów wyborczych. Dotyczy to w szczególności przypadków skrajnych (podziału na jednomandatowe okręgi wyborcze z jednej strony oraz jednego okręgu wielomandatowego, w którym następuje dystrybucja wszystkich mandatów z drugiej). Nawet jednak w tych, skrajnych, przypadkach istnieje – przynajmniej teoretyczna możliwość uzyskania różnych, a nawet całkowicie odmiennych rezultatów¹⁶⁹. Posiadając wiedzę o konkretnej strukturze okręgów wyborczych, jest możliwe natomiast względnie dokładne określenie efektów zastosowania poszczególnych formuł wyborczych (jak i odwrotnie – znając formułę wyborczą można określić efekty zastosowania określonej struktury okręgów wyborczych), co zostało przedstawione w niniejszej części pracy. Każda próba przewidzenia skutków zastosowania konkretnych rozwiązań w konkretnych wyborach wymaga ponadto względnie dokładnego przewidzenia poziomu poparcia uzyskanego przez poszczególne ugrupowania oraz jego przestrzennego zróżnicowania.

Ustawowe progi wyborcze (progi zaporowe)

Oprócz progów naturalnych wynikających ze struktury wyborczych oraz przyjętej metody wyborczej, w danym systemie wyborczym funkcjonować mogą tzw. progi zaporowe (inaczej nazywane ustawowymi). W przeciwieństwie do progów naturalnych, wysokość progów zaporowych, a w konsekwencji ich wpływ na dystrybucję mandatów, zależy bezpośrednio od decyzji politycznej (w wypadku progów naturalnych można wskazać podobną zależność, jednakże ma ona charakter pośredni). Przez próg zaporowy rozumie się taką normę prawną, która uzależnia dopuszczenie do udziału w podziale mandatów (w ogóle lub na danym poziomie ich alokacji) od uzyskania określonego poparcia lub spełnienia innych

¹⁶⁹ W wypadku JOW *de facto* możliwe są tylko rozwiązania równoznaczne z FPTP lub też formułą większości z dodatkowymi wymogami (np. większości bezwzględnej lub odnoszącymi się do frekwencji), co może ograniczyć deformacje wynikające z zastosowania formuły większościowej. W wypadku jednego wielomandatowego okręgu wyborczego możliwe jest zastosowanie rozwiązań technicznych dających całkowicie odmienne efekty: inny będzie efekt wykorzystania dowolnej formuły reprezentacji proporcjonalnej (różnice w efektach między nimi byłyby względnie niewielkie) niż hipotetyczna dystrybucja wszystkich mandatów w jednym okręgu, ale wedle formuły Party Block. Taki przypadek należy jednak uznać za czysto teoretyczny

kryteriów. Wymagane poparcie, najczęściej wyrażone jako minimalny odsetek ważnie oddanych głosów¹⁷⁰, może zostać określone w odniesieniu do każdego okręgu lub w odniesieniu całego obszaru na którym przeprowadzane są wybory, co będzie niosło za sobą różne konsekwencje. Inne kryteria mogą dotyczyć systemów wykorzystujących różne poziomy alokacji mandatów – w ich wypadku udział w podziale mandatów na danym (wyższym) poziomie może być uzależniony nie tylko od uzyskania określonego poparcia (wyrażanego przez minimalny odsetek ważnie oddanych głosów), ale też przez liczbę mandatów uzyskanych na innym (niższym) poziomie alokacji¹⁷¹.

Duże znaczenie ma odniesienie progów zaporowych do całego obszaru, na którym przeprowadzane są wybory (z taką sytuacją mieliśmy i mamy do czynienia w Polsce w wyborach do Sejmu RP od roku 1993) lub do poziomu każdego okręgu wyborczego z osobna (czego modelowym przykładem są wybory parlamentarne w Hiszpanii¹⁷²). O ile w obu przypadkach celem zastosowania progów zaporowych jest eliminacja z udziału w podziale mandatów ugrupowań o niskim poparciu, w tym ugrupowań skrajnych, a co za tym idzie – wzmocnienie tendencji dośrodkowych systemu oraz stabilności wyłonionych ciał (w tych akurat przypadkach – izb niższych parlamentów), to będzie działać się to w różny sposób. O ile w obu przypadkach ugrupowanie o niskim poparciu - poniżej lub nieznacznie powyżej (ale mierzone liczbą głosów „przy urnach” – poniżej - temat konsekwencji psychologicznych stosowania progów ustawowych zostanie poruszony w dalszej części) poziomu progu zaporowego, a przy tym poparcie to jest równomiernie rozłożone w skali całego ciała pochodzącego z wyborów (w tych przypadkach – w skali kraju), to dane ugrupowanie zostanie wyeliminowane z udziału w podziale mandatów, to w wypadku, gdy wyborcy

¹⁷⁰ Np. we Włoszech, do 1992 roku, ustawowy próg wyborczy określał minimalną liczbę głosów. M. Rulka, Progi wyborcze – analiza prawnoporównawcza, „Studia Wyborcze”, tom 8, Łódź 2009, s. 27.

¹⁷¹ Przykładem takiego rozwiązania jest system wyborczy stosowany w wyborach do niemieckiego Bundestagu, w którym, alternatywnie do progu 5% ważnie oddanych w skali kraju głosów, funkcjonuje również próg uzyskania przez dane ugrupowanie 3 mandatów bezpośrednich (przydzielanych w okręgach jednomandatowych); jako przykład można również podać system wyborczy zastosowany w wyborach do Sejmu RP I Kadencji (w roku 1991), w którym udział w podziale mandatów z listy krajowej uzależniony został od uzyskania przez listy okręgowe powiązane z listą krajową przynajmniej 5% ważnie oddanych głosów lub uzyskania mandatów w przynajmniej 5 okręgach. Art. 100 ust. 2, Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1991 nr 59 poz. 252.

¹⁷² M. Rulka, op. cit., s. 31.

danego ugrupowania nie są rozproszeni równomiernie, ale można wskazać ich skupiska – prawdopodobnie zostanie wyeliminowane z udziału w podziale mandatów wyłącznie w wypadku progu na poziomie całościowym, natomiast próg zaporowy na poziomie okręgów może w kilku przypadkach przekroczyć. W wypadku Hiszpanii próg 3% na poziomie okręgów nie wpływa na szanse ugrupowań regionalnych na dostanie się do parlamentu – w „swoich” okręgach przekraczają go bez problemu. Jest on zresztą najczęściej niższy niż odpowiednie progi naturalne. Stosowanie progów zaporowych na poziomie okręgu służyć może właśnie dopuszczeniu do udziału w danym elemencie życia politycznego (w tym wypadku aktywności na płaszczyźnie parlamentarnej) reprezentantów ugrupowań regionalnych, co może mieć szczególne znaczenie w państwach zróżnicowanych etnicznie i kulturowo. W przypadku badanych w rozprawie systemów politycznych w Polsce, nie znajdują one zastosowania w tym kontekście¹⁷³.

Progi zaporowe różnicuje również ich jednorodność lub stopniowalność. Ta ostatnia jest uznawana za innowację wprowadzoną w Europie Środkowej i Wschodniej w trakcie transformacji systemowej przeprowadzanej w ostatniej dekadzie XX wieku¹⁷⁴. Jednorodność oznacza w tym miejscu stosowanie identycznych progów wyborczych dla każdego uczestnika wyborów bez względu na formułę komitetu lub innego ciała wystawiającego kandydatów, natomiast stopniowalność oznacza zróżnicowanie poziomu progu zaporowego ze względu na charakter podmiotu zgłaszającego kandydatów, zgodnie z założeniem, że podmioty będące koalicjami (porozumieniami) dwóch lub większej liczby ugrupowań powołanymi w celu przekroczenia progu ustawowego, co byłoby niemożliwe (lub mało prawdopodobne) w wypadku gdyby każdy z tych podmiotów startował oddzielnie, zostają zobowiązane do przekroczenia wyższego progu zaporowego. Przykładem

¹⁷³ Nie oznacza to, rzecz jasna, że społeczeństwo polskie jest całkowicie homogeniczne, brak jednak rozwiniętych regionalizmów, które można by porównywać w funkcjonującym np. w Hiszpanii. Za wyjątki można uznać mniejszości narodowe, które mogą jednak korzystać ze zwolnienia z obowiązku przekraczania progu (z czego regularnie korzysta, osiągając dzięki temu praktyczną korzyść w postaci uzyskania mandatów, Mniejszość Niemiecka) oraz Ruch Autonomii Śląska, który jednak realizuje swoje ambicje głównie na płaszczyźnie samorządu regionalnego.

¹⁷⁴ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system...*, s. 101.

zastosowania stopniowalnego progu zaporowego są wybory do Sejmu RP od roku 1993¹⁷⁵ jak również wybory węgierskiego Zgromadzenia Narodowego¹⁷⁶.

Poziom deformacji wynikającej z zastosowania progów zaporowych może być bardzo różny. W sytuacji, gdy jego wysokość nie przekracza poziomu efektywnego progu naturalnego w okręgach, skutki jego zastosowania powinny być ograniczone, przynajmniej z punktu widzenia ugrupowań o podobnym poparciu na całym obszarze, na którym przeprowadzane są wybory. Jeśli natomiast wartość progu zaporowego zostałaby określona na poziomie okręgu wyborczego oraz byłaby ona niższa od wysokości progu włączenia, funkcjonowanie takiego progu zaporowego nie miałoby faktycznego wpływu na rozdział mandatów. Z drugiej strony – jeśli wysokość progu zaporowego jest wyższa niż poziom nominalnego progu naturalnego w okręgu, można oczekiwać, że efekt deformacyjny spowodowany przez ten próg będzie wysoki. Należy przy tym pamiętać, że w praktyce wybory proporcjonalne przeprowadza się najczęściej w okręgach o różnej wielkości, w których wysokości progów naturalnych są, siłą rzeczy, zróżnicowane.

Stosowanie progów zaporowych, niezależnie od ich odniesienia do całości obszaru wyborczego lub do poszczególnych okręgów wyborczych, wywołuje dwojakie konsekwencje. Po pierwsze wpływają one na mechanizm rozdziału mandatów między poszczególne ugrupowania przez ewentualną eliminację części ugrupowań i zaprezentowanych przez nie list, co należy określić jako mechaniczny efekt stosowania progów zaporowych. Drugi efekt (czy też drugi zbiór efektów) odnosi się do postaw wyborców wobec możliwej perspektywy nieosiągnięcia wymaganego

¹⁷⁵ Na poziomie 5% dla komitetów partii politycznych (KW) i komitetów wyborców (KWW) oraz wyższym – 8% - dla komitetów koalicji partii politycznych (KKW) dla udziału w podziale mandatów w okręgach (w wyborach w latach 1993 oraz 1997 funkcjonował ponadto ogólnokrajowy poziom dystrybucji mandatów z odrębnymi progami). Co istotne, każdorazowo mowa o formalnej postaci komitetu – nie istnieją zapisy uniemożliwiające np. start kandydatów niezrzeszonych z list komitetu partii politycznej czy też start kandydatów reprezentujących kilka ugrupowań listy jednego z nich.

¹⁷⁶ Od nowelizacji ordynacji wyborczej w roku 2012, do udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim (93 mandaty, oprócz nich 106 mandatów jest rozdysponowanych w JOW-ach wedle formuły większości względnej) są uprawnione listy partii politycznych, które przekroczyły 5% ważnie oddanych głosów, natomiast w przypadku zgłoszenia wspólnych list przez większą liczbę ugrupowań wysokość progu ten ulega podwyższeniu – do 10% w wypadku wspólnej listy dwóch ugrupowań oraz 15% w wypadku 3 lub większej liczby ugrupowań. 2014 Parliamentary Elections, National Election Office, http://www.valasztas.hu/en/ogyv2014/412/412_0.html [dostęp 01.08.2016 r.].

prawnie poparcia przez ugrupowania, na które potencjalnie planowaliby oddać swój głos – i ten efekt można nazwać efektem psychologicznym. Ugrupowanie stojące przed ryzykiem nieprzekroczenia progu zaporowego jest narażone na poniesienie dodatkowego kosztu – część wyborców, obawiając się, że ich głosy zostaną „zmarnowane” w wypadku ich oddania na ugrupowanie najbliższe ich poglądom, ale mogące nie przekroczyć progu zaporowego, może zagłosować (nawet jeśli oznacza to oddanie głosu częściowo niezgodnie z własnymi poglądami) na inne ugrupowanie, które ma większą szansę (lub pewność) przekroczenia progu zaporowego¹⁷⁷. Tym samym ugrupowanie zagrożone nieprzekroczeniem progu zaporowego „traci” podwójnie - z jednej strony ponosi skutki mechaniczne działania progu zaporowego, z drugiej natomiast ponosi dodatkowo koszty efektu psychologicznego, który uprawdopodobnia nieosiągnięcie przez dane ugrupowanie wymaganego progiem zaporowym poparcia. W polskiej praktyce wyborczej za przykład ugrupowania, które znalazło się w takiej sytuacji mogą zostać uznane kolejne formacje tworzone przez Janusza Korwin-Mikke (z wyłączeniem startu Unii Polityki Realnej w wyborach w roku 1991, w których nie zostały zastosowane progi zaporowe, która uzyskała 3 mandaty oraz Nowej Prawicy i jej komitetu KW Nowa Prawica Janusza Korwin-Mikke w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r., w których przekroczyła próg zaporowy i uzyskała 4 mandaty¹⁷⁸) oraz, m.in. koalicja Zjednoczona Lewica w wyborach do Sejmu RP w roku 2015¹⁷⁹.

¹⁷⁷ M. Pellicer, E. Wegner, the mechanical and psychological effects of legal thresholds, „Electoral Studies” 2014, Vol. 33, s. 258-259.

¹⁷⁸ W wyborach do Parlamentu Europejskiego samo przekroczenie progu zaporowego *de facto* gwarantowało uzyskanie mandatów (nie tylko sam udział w ich podziale). Wszystkie 51 mandatów było rozdzielanych między komitety wyborcze w okręgu stanowiącym całość obszaru, na którym przeprowadzane były wybory z wykorzystaniem danego systemu, przez co nawet nominalny próg naturalny był znacznie niższy od progu zaporowego, wynosząc $T_N=1,92\%$. Warto również zaznaczyć start partii KORWiN (Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja), a konkretnie KW KORWiN w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku, w których uzyskała 722.999 głosów, co stanowiło 4,76% ważnie oddanych głosów, do przekroczenia progu zaporowego zabrakło niespełna 36.500 głosów. Należy to potraktować jako efekt psychologiczny stosowania progów zaporowych, przez który KW KORWiN został wyeliminowany z udziału w podziale mandatów. Należy jednak zaznaczyć, że liczba uzyskanych mandatów byłaby ograniczona ze względu na progi naturalne – dopuszczenie KORWiN do udziału w podziale mandatów (bez zmiany liczby otrzymanych głosów) pozwoliłoby na uzyskanie 5 mandatów (okręgi 1, 6, 13, 19, 23).

¹⁷⁹ KKW Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni uzyskał w wyborach do Sejmu RP w 2015 roku 1.147.102 głosów, co stanowiło 7,55% ważnie oddanych, podczas, gdy większość sondaży przeprowadzanych

Progi zaporowe mogą przyjmować różne wartości, przy czym każdorazowo ich określenie (lub pozostawienie na niezmiennym poziomie) należy traktować jako decyzję polityczną. W praktyce stosuje się bardzo zróżnicowane wysokości progów ustawowych – od progu na poziomie 0,67% w wyborach do izby niższej Parlamentu Holandii, który ma bardzo znikomy wpływ na ostateczny podział mandatów (wszystkie 150 mandatów jest rozdzielanych w jednym, ogólnopaństwowym okręgu wyborczym, więc nominalny próg naturalny T_N oraz próg zaporowy są prawie równe – odpowiednio $1/151 * 100\%$ oraz $1/150 * 100\%$) do poziomu 10% w wyborach w Turcji (co miało uniemożliwić uzyskanie reprezentacji parlamentarnej przez mniejszość kurdyjską¹⁸⁰) czy 12% na poziomie okręgu wyborczego w wyborach do szwedzkiego Riksdagu. W wypadku progów stopniowalnych praktyka również podaje różne rozwiązania – w Polsce są to progi (w wyborach do Sejmu RP) 5% dla Komitetów partii oraz wyborców oraz 8% dla koalicji partii, we wspomnianym wcześniej systemie wyborczym do parlamentu węgierskiego próg zaporowy wynosi 5%, 10% lub 15% w zależności od liczby podmiotów wystawiających wspólne listy (listy jednego podmiotu, wspólne listy dwóch podmiotów, wspólne listy trzech i więcej podmiotów), natomiast w wyborach do Izby Poselskiej Republiki Czeskiej (izby niższej parlamentu) funkcjonowały, do ostatnich zmian wprowadzone reformą z roku 2006 progi 5% dla ugrupowania startującego samodzielnie, 10% dla koalicji dwóch partii, 15% - dla trzech oraz 20% dla koalicji 4 lub więcej ugrupowań¹⁸¹.

Zastosowanie progów zaporowych ma dodatkowe znaczenie dla tych metod wyborczych, które nie spełniają warunku monotoniczności ze względu na liczbę partii dopuszczonych do udziału w podziale mandatów – czyli metod kwotowych, które są narażone na wystąpienie paradoksu nowego stanu. W takiej sytuacji, ugrupowanie dopuszczone do udziału w podziale mandatów ze względu na spełnienie normy prawnej określającej próg zaporowy uzyskałoby w okręgu wyborczym więcej

w okresie kampanii (jak i bezpośrednio po wyborach) dawało tej koalicji przekroczenie – choć nieznaczne – progu zaporowego (w wypadku komitetu koalicyjnego wynoszącego 8%). Pozwala to na postawienie tezy, że część potencjalnych wyborców tej koalicji zdecydowała się na poparcie w wyborach innych ugrupowań, aby uniknąć ryzyka zmarnowania głosu.

¹⁸⁰ P. Uziębło, Wpływ systemów wyborczych na systemy partyjne (wybrane zagadnienia), „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr. 3, 2001, s. 76.

¹⁸¹ A. Renwick, Electoral System Change in Europe since 1945: Czech Republic, http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_127/FILE/Czech_Republic_summary.pdf [dostęp 01.05.2016 r.], s. 7.

mandatów w momencie, gdyby próg zaporowy nie został zastosowany. Ryzyko wystąpienia paradoks nowego stanu nie dotyczy metod dzielnikowych, które zawsze spełniają wspomniany warunek monotoniczności. Zjawisko to zostało już opisane w rozdziale poświęconym formułom wyborczym.

W praktyce, efekt zastosowania progów zaporowych o konkretnej strukturze oraz wysokości jest zależny od wielu czynników jak struktura okręgów wyborczych i wynikająca z niej wysokość poszczególnych progów naturalnych oraz – rzecz jasna – rozkład poparcia między poszczególnymi ugrupowaniami. Każdorazowe ich zastosowanie – poza wspomnianymi konsekwencjami mechanicznymi oraz psychologicznymi – wpływa również na zachowanie instytucjonalnych aktorów w procesie wyborczym. Ugrupowania, którym grozi nieprzekroczenie progu wyborczego prawdopodobnie będą szukały możliwości zawarcia porozumień pozwalających na uniknięcie tego ryzyka¹⁸². Takie działanie należy uznać za racjonalne, choć możliwe jest również występowanie w procesie wyborczym ugrupowań wystawiających kandydatów, mimo pełnej świadomości, że przekroczenie przez nie progów zaporowych nie jest możliwe. Może mieć to miejsce szczególnie w sytuacji, gdy udział danego ugrupowania w procesie wyborczym nie ma na celu realnej walki o objęcie mandatów, ale ma służyć innym celom – np. wypromowaniu lidera lub wprowadzeniu konkretnego tematu do debaty publicznej. Ostatecznie, progi zaporowe mogą mieć zarówno niewielki bezpośredni wpływ na wynik wyborów – np. w sytuacji, gdy wszystkie liczące się na scenie politycznej ugrupowania wystawiające kandydatów osiągają wyniki znacznie przekraczające wysokość progu zaporowego (choć może działać wtedy efekt pośredni progów zaporowych w postaci doprowadzenia do konsolidacji głównych ugrupowań na scenie politycznej). Z drugiej strony, szczególnie w wypadku, gdy któreś z ugrupowań startujących w wyborach nie osiąga poparcia wymaganego progiem zaporowym, jednak zdobywa niewiele niższą liczbę głosów, spowodowany tym samym poziom deformacji może być znaczący.

¹⁸² Choć można również wskazać przykłady zgoła przeciwne, w szczególności Komitety Koalicyjne Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy w roku 2001 oraz Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni w roku 2015. Oba komitety uzyskały poparcie wyższe niż podstawowy próg wyborczy (każdorazowo 5%), jednak ze względu na formę komitetu były zobowiązane do przekroczenia progu wyższego (8%), co się nie powiodło. W tych przypadkach decyzję o wyborze takiej formy komitetu należy uznać za poważny błąd, który w konsekwencji wyeliminował te ugrupowania z płaszczyzny parlamentarnej (w wypadku AWSP permanentnie, zaś w wypadku Zjednoczonej Lewicy – a raczej ugrupowań wchodzących w jej skład, gdyż ta formuła współpracy została przez nie po wyborach w roku 2015 zakończona - przynajmniej na okres jednej kadencji).

W tabeli 41. zawarto zbiorcze zestawienie symulacji wyników wyborów do Sejmu RP w okręgach wyborczych, z wykorzystaniem wyników głosowania z lat 1993-2015, dla czterech analizowanych metod wyborczych w wariantach bez progów zaporowych oraz z progami zaporowymi zgodnymi z zastosowanymi w danej elekcji (každorazowo oznacza to 5% dla komitetów partii politycznych i komitetów wyborców oraz 8% dla komitetów koalicji partii politycznych). Dla symulacji odnoszącej się do wyników z lat 1993 oraz 1997 pominięto mandaty rozdzielane na poziomie ogólnopaństwowym. Obliczona każdorazowo różnica w liczbie mandatów uzyskanych w wyborach z progiem zaporowym oraz bez niego została wyrażona jako wartość bezwzględna, stąd sumę różnic należy rozumieć jako sumę zmian, nie jako liczbę mandatów, która uległa przesunięciu między komitetami. Wyniki przedstawiono jedynie dla tych komitetów, które przynajmniej w jednym analizowanym wariancie uzyskały przynajmniej jeden mandat. Nie zostały przeanalizowane wyniki wyborów w latach 1989 oraz 1991, w pierwszym wypadku – ze względu na zastosowanie całkowicie odmiennej formuły wyborczej oraz fakt, że wybory te nie spełniały warunków niezbędnych do uznania ich za wolne, w drugim natomiast ze względu na niezastosowanie progów zaporowych w tych wyborach (do rozdziału mandatów w okręgach wyborczych – na poziomie listy krajowej próg funkcjonował). O ile, zdaniem autora, zasadne jest przeprowadzenie symulacji wykorzystujących wyniki głosowania w wyborach, w których zastosowano progi ustawowe również dla sytuacji, w której progi te nie by nie występowały, to działanie odwrotne pozbawione jest uzasadnienia. Brak zastosowania progów zaporowych na poziomie okręgów w wyborach w roku 1991 warunkował przyjęcie konkretnych strategii przez poszczególnych aktorów wyborczych, które nie musiały zakładać uzyskania określonego poparcia na poziomie 5% lub wyższym. Przeprowadzona symulacja ma uzasadnienie, gdyż w wypadku zastosowania progów ustawowych są one brane pod uwagę przy tworzeniu strategii poszczególnych aktorów politycznych, co nie oznacza, że każdemu z nich udaje się osiągnąć zaplanowany cel, można jednak założyć, że przyjęte założenia nie są sprzeczne z tymi, które miałyby zastosowanie w wypadku, gdyby progi zaporowe nie zostały zastosowane – trudno sobie wyobrazić, żeby poszczególne ugrupowania przestały wtedy dążyć do maksymalizacji wyniku wyborczego i obniżyły planowany cel wyrażony udziałem danego ugrupowania w zbiorze ważnie oddanych głosów.

Tabela 41.

Symulacja podziału mandatów w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015

	metoda wyborcza zastosowana w symulacji													
	Hare'a-Niemeyera bez progów zaporowych	Hare'a-Niemeyera z progami zaporowymi	różnica	d'Hondta bez progów zaporowych	d'Hondta z progami zaporowymi	różnica	Sainte-Laguë bez progów zaporowych	Sainte-Laguë z progami zaporowymi	różnica	Zmodyfikowana Sainte-Laguë bez progów zaporowych	Zmodyfikowana Sainte-Laguë z progami zaporowymi	różnica		
Wybory do Sejmu 1993														
Komitet	v,%	vw,%	liczba mandatów (s _i)											
Porozumienie Centrum	4,42%		12		12	6		6	10		10	7		7
"Ojczyzna"	6,37%*		35		35	20		20	34		34	25		25
PSL - Porozumienie Ludowe	2,37%		6		6	1		1	5		5	2		2
Konfederacja Polski Niepodległej	5,77%	8,77%	28	31	3	18	22	4	22	29	7	19	26	7
Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	84	124	40	127	145	18	99	127	28	119	136	17
Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	64	92	28	104	112	8	84	98	14	98	111	13
Kongres Liberalno-Demokratyczny	3,99%		11		11	7		7	11		11	9		9
NSZZ "Solidarność"	4,90%		20		20	10		10	16		16	10		10
Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	51	64	13	48	60	12	46	61	15	46	60	14
Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	5,41%	8,24%	17	31	14	12	16	4	15	30	15	12	17	5
Unia Pracy	7,28%	11,09%	39	45	6	28	32	4	31	41	10	31	36	5
Unia Polityki Realnej	3,18%		8		8	3		3	8		8	4		4
Koalicja dla Rzeczypospolitej	2,70%		5		5	2		2	4		4	3		3
Towarzystwo S-K Niemców...	0,17%	0,26%	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	0
Partia "X"	2,80%		3		3	0		0	0		0	0		0
Samoobrona - Leppera	2,72%		4		4	2		2	3		3	2		2
Związek Białoruski	0,07%	0,11%	0	0	0	0		0	0	1	1	0	0	0
Niemiecka Wspólnota Robocza "PiP"	0,10%	0,15%	1	1	0	0		0	0	1	1	0	1	1
TS-K Mniejszość Niemiecka na ŚÓ	0,44%	0,67%	2	2	0	3	3	0	2	2	0	3	3	0
suma			391	391	208	391	391	102	391	391	182	391	391	124
Wybory do Sejmu 1997														
Komitet	v,%	vw,%	liczba mandatów											
Unia Pracy	4,74%		19		19	2		2	16		16	5		5
Unia Wolności	13,37%	15,21%	60	61	1	49	49	0	58	59	1	56	58	2
Akcja Wyborcza Solidarność	33,83%	38,48%	132	145	13	172	172	0	139	144	5	163	164	1
Sojusz Lewicy Demokratycznej	27,13%	30,87%	112	126	14	140	141	1	120	127	7	130	132	2
Polskie Stronnictwo Ludowe	7,31%	8,31%	41	37	4	21	21	0	37	38	1	24	24	0
Unia Prawicy Rzeczypospolitej	2,03%		2		2	0		0	2		2	0		0
Ruch Odbudowy Polski	5,56%	6,32%	22	20	2	5	6	1	17	20	3	11	11	0
TSK Niemców Woj. Katowickiego	0,13%	0,15%	1	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0
TSK Niemców na Śląsku Opolskim	0,39%	0,44%	2	2	0	2	2	0	2	2	0	2	2	0
suma			391	391	56	391	391	4	391	391	36	391	391	10
Wybory do Sejmu 2001														
Komitet	v,%	vw,%	liczba mandatów											
SLD-UP	41,04%	45,25%	189	208	19	238	245	7	188	206	18	211	216	5
Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy	5,60%*		24		24	10		10	24		24	15		15
Unia Wolności	3,10%		6		6	2		2	7		7	3		3
Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej	10,20%	11,24%	51	51	0	44	47	3	51	52	1	52	53	1
Prawo i Sprawiedliwość	9,50%	10,47%	45	45	0	36	38	2	44	47	3	41	44	3

Polskie Stronnictwo Ludowe	8,98%	9,90%	44	47	3	37	37	0	45	47	2	41	42	1
Platforma Obywatelska RP	12,68%	13,98%	59	64	5	62	62	0	59	64	5	61	65	4
Liga Polskich Rodzin	7,87%	8,68%	40	43	3	29	29	0	40	42	2	34	38	4
Mniejszość Niemiecka	0,36%	0,40%	2	2	0	2	2	0	2	2	0	2	2	0
suma			460	460	60	460	460	24	460	460	62	460	460	36
Wybory do Sejmu 2005														
Komitet	v _i %	vw _i %	liczba mandatów											
Ruch Patriotyczny	1,05%		1		1	0		0	0		0	0		0
Liga Polskich Rodzin	7,97%	8,94%	45	45	0	34	34	0	45	45	0	42	42	0
Partia Demokratyczna - demokraci.pl	2,45%		5		5	1		1	5		5	2		2
Socjaldemokracja Polska	3,89%		17		17	1		1	15		15	6		6
Prawo i Sprawiedliwość	26,99%	30,28%	127	133	6	155	155	0	128	133	5	137	140	3
Sojusz Lewicy Demokratycznej	11,31%	12,69%	54	58	4	54	55	1	54	58	4	57	57	0
Platforma Obywatelska RP	24,14%	27,08%	116	121	5	132	133	1	117	122	5	126	128	2
Polskie Stronnictwo Ludowe	6,96%	7,81%	33	37	4	25	25	0	32	35	3	27	28	1
Platforma Janusza Korwin-Mikke	1,57%		1		1	0		0	1		1	0		0
Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej	11,41%	12,81%	59	64	5	56	56	0	61	65	4	61	63	2
"Mniejszość Niemiecka"	0,29%	0,33%	2	2	0	2	2	0	2	2	0	2	2	0
suma			460	460	48	460	460	4	460	460	42	460	460	16
Wybory do Sejmu 2007														
Komitet	v _i %	vw _i %	liczba mandatów											
Prawo i Sprawiedliwość	32,11%	33,49%	152	155	3	166	166	0	155	155	0	159	159	0
Platforma Obywatelska RP	41,51%	43,29%	193	195	2	209	209	0	195	195	0	198	198	0
Polskie Stronnictwo Ludowe	8,91%	9,29%	51	50	1	31	31	0	49	49	0	42	42	0
Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej	1,53%		2		2	0		0	0		0	0		0
"Mniejszość Niemiecka"	0,20%	0,21%	1	1	0	1	1	0	1	1	0	3	3	0
Lewica i Demokraci SLD+SDPL+PD+UP	13,15%	13,72%	61	59	2	53	53	0	60	60	0	58	58	0
suma			460	460	10	460	460	0	460	460	0	460	460	0
Wybory do Sejmu 2011														
Komitet	v _i %	vw _i %	liczba mandatów											
Prawo i Sprawiedliwość	29,89%	31,17%	145	148	3	157	157	0	147	148	1	151	151	0
Polska Jest Najważniejsza	2,19%		2		2	0		0	2		2	0		0
Sojusz Lewicy Demokratycznej	8,24%	8,60%	42	41	1	27	27	0	42	42	0	39	39	0
Ruch Palikota	10,02%	10,45%	48	48	0	40	40	0	46	46	0	46	46	0
Polskie Stronnictwo Ludowe	8,36%	8,72%	42	42	0	28	28	0	41	41	0	35	35	0
Platforma Obywatelska RP	39,18%	40,86%	179	180	1	207	207	0	181	182	1	188	188	0
Nowa Prawica - Janusza Korwin-Mikke	1,06%		1		1	0		0	0		0	0		0
Mniejszość Niemiecka	0,19%	0,20%	1	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0
suma			460	460	8	460	460	0	460	460	4	460	460	0
Wybory do Sejmu 2015														
Komitet	v _i %	vw _i %	liczba mandatów											
Prawo i Sprawiedliwość	37,58%	45,00%	172	209	37	218	235	17	180	209	29	193	217	24
Platforma Obywatelska RP	24,09%	28,84%	112	134	22	131	138	7	115	133	18	127	134	7
Partia Razem	3,62%		9		9	1		1	5		5	1		1
KORWiN	4,76%		24		24	3		3	20		20	8		8
Polskie Stronnictwo Ludowe	5,13%	6,14%	23	28	5	14	16	2	21	27	6	22	24	2
Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni	7,55%*		38		38	29		29	37		37	34		34
„Kukiz'15”	8,81%	10,55%	43	48	5	39	42	3	43	48	5	43	48	5
Nowoczesna Ryszarda Petru	7,60%	9,10%	38	40	2	24	28	4	38	42	4	31	36	5
Mniejszość Niemiecka	0,18%	0,22%	1	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0
suma			460	460	142	460	460	66	460	460	124	460	460	86

* Komitet ten startował jako komitet koalicyjny, przez co obowiązywał go wyższy – 8% - próg zaporowy.

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania oraz struktury okręgów wyborczych przy zastosowaniu formuł wyborczych reprezentacji proporcjonalnej wykorzystujących główne metody wyborcze w wariancie pomijającym efekt stosowania progów zaporowych oraz w wariancie zakładającym zastosowanie progów zaporowych zgodnych z faktycznie zastosowanymi w wyborach, z pominięciem mandatów rozdysponowanych na poziomie ogólnokrajowym.

Przedstawiona powyżej analiza pokazuje, jak różne mogą być skutki stosowania progów zaporowych, nawet, jeśli pozostałe elementy techniczne systemu wyborczego pozostają niezmienione. W wypadku wyborów do Sejmu RP można w ten sposób potraktować wybory przeprowadzone w latach 1993 i 1997 (zmianie uległa jedynie – i to w marginalnym stopniu – struktura okręgów wyborczych) oraz wybory przeprowadzane w latach 2001-2015 (również miały miejsce jedynie niewielkie zmiany w liczbie mandatów obsadzanych w poszczególnych okręgach¹⁸³). Różnice w wyniku wyborczym w wypadku pominięcia progu zaporowego i w wypadku jego uwzględnienia w roku 1993 są znacznie wyższe niż 4 lata później. Miało na to wpływ niedostosowanie strategii znacznej części ugrupowań wystawiających kandydatów do nowych warunków (4 lata wcześniej próg zaporowy dotyczył jedynie dopuszczenia do udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim). Również w latach 2001-2015 uzyskiwano różne efekty. Jedną ze skrajności jest brak efektu dla trzech metod i względnie niewielki efekt dla czwartej (Hare’a-Niemeyera) w roku 2007, co było spowodowane stabilnym i wysokim poparciem dla wszystkich liczących się ugrupowań, a pośrednio – faktem, że były to wybory przeprowadzone dwa lata wcześniej niż teoretycznie planowano, ze względu na skrócenie kadencji Sejmu, co radykalnie ograniczyło praktyczne możliwości efektywnego udziału w procesie wyborczym ugrupowaniom pozaparlamentarnym. Z drugiej strony – znaczenie progów zaporowych w roku 2015 okazało się bardzo istotne i to w wypadku zastosowania dowolnej spośród analizowanych metod wyborczych, co było spowodowane uzyskaniem wysokiego (jednakże nie sięgającego wysokości progu zaporowego) poparcia przez koalicję Zjednoczonej Lewicy oraz ugrupowanie KORWiN – w pierwszym wypadku zabrakło niespełna 70.000, zaś drugim niespełna 40.000 głosów. W związku z tymi wynikami (oraz pozostałych komitetów, które nie

¹⁸³ Wybory w roku 2001 zostały przeprowadzone z wykorzystaniem odmiennej metody wyborczej – zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 – względem wyborów w latach 2005-2015 – d’Hondta, nie ma to jednak wpływu na analizę, gdyż za każdym razem analizowane są 4 metody wyborcze.

zdołały osiągnąć progu) do udziału w podziale mandatów nie zostały dopuszczone ugrupowania reprezentujące aż 16,62% wyborców, co jest wynikiem niespotykanym od roku 1993¹⁸⁴.

Przedstawiona analiza pozwala również zauważyć zależność między poszczególnymi metodami wyborczymi a ich wrażliwością na stosowanie progów zaporowych. Największy wpływ stosowanie progów ma na wynik wyborów w wypadku zastosowania metody Hare'a-Niemeyera, mniejszy w wypadku klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, wyraźnie słabszy w wypadku zmodyfikowanego wariantu tej metody, wreszcie – w wypadku zastosowania metody d'Hondta deformacja spowodowana funkcjonowaniem progów zaporowych jest najslabsza.

Struktura głosu

Aby możliwe było przełożenie zbioru indywidualnych postaw wyborczych poszczególnych jednostek uprawnionych do głosowania niezbędny jest element systemu wyborczego pozwalający na wyrażenie tych preferencji oraz ich agregację. Odbywa się to poprzez akt głosowania w którym biorą udział poszczególni wyborcy. Suma aktów głosowania stanowi nieodzowny element procesu wyborczego pozwalający na zgromadzenie decyzji wyborczych. Samo głosowanie może przyjmować różne formy, zależnie od wykorzystanych elementów technicznych – może odbywać się bezpośrednio, lecz również za pomocą pełnomocników (w Polsce taką możliwość, choć ograniczoną, wprowadzono przy okazji uchwalania Kodeksu Wyborczego), może wymagać od wyborcy stawienia się (bezpośrednio lub przez pełnomocnika) w konkretnym miejscu w określonym wcześniej terminie, lecz może również – przy zachowaniu określenia ram czasowych – zostać umożliwione oddanie głosu w innym lub wręcz dowolnym miejscu (głosowanie korespondencyjne lub głosowanie elektroniczne), głosowanie może ponadto zostać w różnym stopniu rozłożone w czasie (długość głosowania, która również w polskich warunkach stanowiła płaszczyznę konfliktu politycznego, do którego musiał ostatecznie odnieść się Trybunał Konstytucyjny). Z punktu widzenia systemu wyborczego oraz analizowanej tematyki, ważniejsze jest jednak to, w jaki sposób umożliwia się wyborcy wyrażenie jego preferencji, czy też – jakie są uprawnienia wyborcy w trakcie

¹⁸⁴ Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

aktu głosowania. Forma głosu przynależnego wyborcy może zostać opisana za pomocą kilku zmiennych:

1. Głos wyborcy może być oddawany na konkretną osobę lub na listę wyborczą, przez którą rozumie się zaprezentowaną wyborcy, przez ugrupowanie polityczne ubiegające się o udział w sprawowaniu władzy, ofertę personalną większą niż jedna osoba¹⁸⁵. Należy przy tym nakreślić możliwe różne typy list wyborczych:
 - a. Listy zamknięte, które przedstawiane są wyborcy jako nie podlegająca zmianom całość. Wyborca ma możliwość poparcia listy w całości – zarówno w rozumieniu jej zawartości (konkretnych kandydatów) jaki kolejności ich umieszczenia na liście (jeśli ta kolejność ma znaczenie dla formuły wyborczej). Przykładem zastosowania takich list jest lista krajowa w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-1997 oraz listy występujące w wyborach przeprowadzanych wedle formuły Party Block Vote. Taka forma list w największym stopniu wiąże kandydatów w organizacją partyjną (czy innym ugrupowaniem wystawiającym danego kandydata) kosztem bezpośredniej relacji z wyborcami.
 - b. Listy otwarte, które przedstawiane są wyborcy jako całość, co do której jednak może on wyrazić – w ograniczonym zakresie – swe preferencje, nie może jednak zanegować (odrzuć) żadnego z jej elementów. Przykładem są listy stosowane w wyborach do Sejmu RP od 1991 roku, gdzie wyborca ma możliwość (a nawet obowiązek) wskazania – poza preferencją partyjną – również preferowanego kandydata, z listy danego ugrupowania w danym okręgu wyborczym, do pierwszeństwa w objęciu ewentualnego mandatu, będącego udziałem danego ugrupowania w puli mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu. Taka forma list w mniejszym stopniu niż listy zamknięte uzależnia kandydatów od kierowniczych gremiów partyjnych (lub innych organizacji).
 - c. Listy wolne, które są przedstawiane wyborcy jako propozycja, która nie ma jednak charakteru wiążącego ani w zakresie kolejności elementów

¹⁸⁵ Należy przy tym zaznaczyć możliwe inne znaczenia terminu lista wyborcza, w szczególności na gruncie polskiego prawa wyborczego. Przykładem może być rozumienie zawarte w Kodeksie Wyborczym, zgodnie z którym listą wyborczą jest również pojedyncza kandydatura zgłoszona w okręgu jednomandatowym.

(kandydatów) ani w zakresie zawartości. Może ona przybierać różne formy – od umożliwienia wyborcy ustalenia kolejności dla wszystkich elementów (kandydatów) danej listy, włącznie z odmową wyrażenia poparcia dla części z nich, po możliwość stworzenia „własnej” listy wyborczej wykorzystującej elementy oferty (kandydatów) zawarte w różnych listach wyborczych.

2. Liczba głosów (G) jaką dysponuje wyborca¹⁸⁶. Dotyczy to sytuacji, gdy wyborca uczestniczy w procesie wyboru reprezentantów przynajmniej w jednym okręgu wielomandatowym (w okręgu jednomandatowym $G=1$). Od liczby głosów zależna jest liczba mandatów na obsadzenie których wyborca może mieć bezpośredni wpływ. Może ona przybierać różną wartość:
 - a. $G=1$, co jest sytuacją najczęstszą, może być wykorzystywany w formułach reprezentacji proporcjonalnej, ale również większościowej (np. SNTV). Daje wyborcy bezpośredni wpływ na obsadzenie jednego mandatu (na pozostałe nadal może mieć wpływ pośredni wyrażający się w tym, które ugrupowanie uzyska dany mandat, ale nie w tym, jaka konkretnie osoba go obejmie).
 - b. $1 < G < S$, czyli głos ograniczony, charakterystyczny np. dla formuły limited vote. Zwiększa maksymalnie do G liczbę mandatów, na których obsadzenie wyborca uzyskuje bezpośredni wpływ.
 - c. $G=S$ pozwalające wyborcy na uzyskanie bezpośredniego wpływu na obsadzenie wszystkich mandatów w okręgu. Ma to zastosowanie w polskich systemach wyborczych stosowanych w wyborach do Senatu RP do roku 2011, gdy zastosowano formułę FPTP.
 - d. $S < G$, pozwalające wyborcy na uzyskanie bezpośredniego wpływu na obsadzenie maksymalnie wszystkich mandatów w okręgu, co może zostać wykorzystane w formułach koncentrujących się nie tyle na udzieleniu poparcia określonych elementom oferty wyborczej co wskazaniem podzbioru zbioru elementów oferty które wyborca jest w stanie zaakceptować (oraz automatycznie jego antydziedziny, czyli

¹⁸⁶ W tym miejscu pomijam kwestie związane z zapewnieniem części wyborców dodatkowych głosów celem wzmocnienia ich pozycji na tle pozostałych wyborców, więc dotyczące braku zachowania formalnego aspektu równości wyborczej.

elementów wobec których wyraża on swój sprzeciw) oraz w systemach stosujących uszeregowanie elementów oferty wyborczej względem indywidualnych preferencji wyborcy. Ponadto, tą grupę można podzielić wewnętrznie na dwa warianty, gdzie w pierwszym liczba głosów jest mniejsza od liczby możliwych do wyodrębnienia elementów oferty wyborczej, zaś w drugim wypadku jest ona nieograniczona.

3. Jednoznaczność (kategoryczność) lub stopniowalność preferencji – pozwala na rozróżnienie sytuacji, w której wyborca ma możliwość wskazania podzbioru elementów oferty wyborczej, któremu udziela poparcie, gdzie wszystkie poparte elementy są traktowane równorzędnie względem siebie oraz wszystkie niepoparte elementy są traktowane równorzędnie względem siebie (czyli – *de facto* – wydzielenia podzbioru równie popieranego na tle podzbioru do którego się nie odnosi) oraz sytuacji w której wyborca ma możliwość wyrażenia preferencji między poszczególnymi elementami popieranego przez niego podzbioru elementów przedstawionej oferty wyborczej. Stopniowalny charakter głosu może przyjmować dwie formy:

- a. Głosu preferencyjnego - uszeregowania części lub wszystkich możliwych do wyodrębnienia elementów oferty wyborczej względem preferencji kandydata, czego przykładem jest STV.
- b. Głosu kumulacyjnego - rozdzielenia posiadanych przez wyborcę głosów, traktowanych jak zasoby, między preferowanych kandydatów w proporcji ustalonej przez wyborcę (dowolnej lub ograniczonej przez formułę wyborczą, jednak umożliwiającą wskazanie różnic w preferencji). Taka formuła jest stosowana w części systemów w wyborach lokalnych w Stanach Zjednoczonych, ma jednak głównie znaczenie historyczne, obecnie będąc wykorzystywana w wyborach innych niż do władz publicznych. Teoretycznie zastosowanie takiego rozwiązania może dać wyborcy możliwość dokładniejszego określenia swoich preferencji względem przedstawionej oferty wyborczej niż zastosowanie głosu preferencyjnego, gdyż oprócz kolejności pozwala również na wskazanie dowolnej relacji między „siłą poparcia” wyrażoną dla poszczególnych elementów. W praktyce jednak wymagałoby to przyznania wyborcy dużej ilości zasobów (głosów, punktów),

co utrudniłoby proces głosowania z jego perspektywy, lub też (w wypadku przyznania niewielkiej liczby zasobów) umożliwia wyborcy wskazanie relacji preferencji jedynie dla ograniczonego podzbioru elementów oferty wyborczej.

4. Głos oddany przez wyborcę może mieć charakter prosty lub złożony.
 - a. Z głosem prostym mamy do czynienia w sytuacji, gdy głos jest oddany na jeden element lub nierozłączny zbiór elementów oferty wyborczej, nie mając wpływu na zwiększenie prawdopodobieństwa uzyskania mandatu przez pozostałe z nich. Dotyczy to np. głosowania w formule FPTP lub głosowania na listę wyborczą w okręgu nie powiązaną z innymi listami wyborczymi w pozostałych okręgach – np. ze względu na rozdysponowanie wszystkich mandatów na jednym poziomie okręgów wyborczych przy jednoczesnym braku progów ustawowych.
 - b. Głos złożony występuje prawdopodobnie najczęściej. Mamy z nim do czynienia w sytuacji, w której wyrażenie przez wyborcę poparcia co do konkretnego elementu oferty wyborczej oznacza równoczesne poparcie dla innych elementów tej oferty (ma wpływ na sytuację innych elementów). Z taką sytuacją mamy do czynienia m.in. w wypadku wyborów do Sejmu RP w Polsce od roku 1991, jednak w różnym stopniu. W roku 1991 złożoność głosu polegała na tym, że wyrażenie poparcia dla kandydata oznaczało równoczesne poparcie dla danej listy wyborczej w okręgu oraz listy krajowej danego ugrupowania. W latach 1993-1997 dodatkowo oznaczało wyrażenie poparcia dla wszystkich list danego komitetu wyborczego, co miało znaczenie z punktu widzenia wymogu przekroczenia progu zaporowego. Wreszcie – od roku 2001 głos, oprócz wyrażenia poparcia dla kandydata, jest również poparciem dla danej listy oraz dla wszystkich list danego komitetu w kontekście progu zaporowego, nie oznacza już za to poparcia dla listy krajowej – ze względu na rezygnację z tego elementu systemu. Innym przykładem głosu złożonego jest głos oddany w wyborach do Bundestagu, gdzie głos (tzw. głos drugi oddany na listę partyjną) oznacza zarówno poparcie danej listy jak i wszystkich list danego ugrupowania.

5. Jednolitość lub niejednolitość głosu¹⁸⁷, która wyraża się przez to, czy wyborca dokonuje jednego wyboru (grupy wyborów) wedle jednolitych zasad, wywołujących tożsame skutki w tożsamych warunkach, czy też dokonuje większej liczby wyborów wedle różnych zasad.
- a. Przykładem głosu jednolitego jest głosowanie w formule FPTP oraz w wyborach do Sejmu RP – w obu przypadkach oddawany jest jeden głos, wedle określonych zasad, ale również głosowanie w wyborach Senatu RP w latach 1991-2007, gdy wyborca posiadał więcej niż jeden głos, jednak wszystkie głosy były oddawane wedle jednolitych zasad i wywoływały tożsame skutki w tożsamych warunkach.
 - b. Przykładem zastosowania głosu niejednolitego są uprawnienia wyborcy w wyborach do Bundestagu, gdzie głosuje on dwukrotnie – po pierwsze na kandydata w okręgu jednomandatowym, po drugie na listę partyjną, przy czym głosy te nie są ze sobą bezpośrednio powiązane – są oddawane wedle różnych zasad i w tożsamych warunkach mogą dać różne skutki. Innym przykładem głosowania niejednolitego jest głosowanie w wyborach Prezydenta RP oraz w wyborach wójtów, burmistrzów i prezydentów miast od roku 2002, w sytuacji, gdy żaden z kandydatów nie uzyskał w pierwszym głosowaniu więcej niż połowy ważnie oddanych głosów. Przeprowadza się wtedy ponowne głosowanie, w którym bierze udział dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu uzyskali największą liczbę głosów. Wyborcy ponownie oddają głosy, przy czym nie są związani decyzją podjętą w trakcie pierwszego głosowania (związaniu ulega jedynie oferta wyborcza). Jeśli kandydat poparty przez wyborcę w pierwszym głosowaniu odpadł, ma on możliwość wybrać innego, ale również, jeśli kandydat poparty w pierwszym głosowaniu wszedł do drugiej tury, wyborca może zmienić swą preferencję i poprzeć jego przeciwnika. Może on oczywiście udzielić ponownie poparcia temu samemu kandydatowi, jednak to wyrażenie preferencji odbywa się wedle odmiennych zasad (inny sposób kreowania oferty wyborczej) i może mieć odmienne skutki niż poprzednie w podobnych okolicznościach (uzyskanie w drugiej turze

¹⁸⁷ J. Haman zalicza głos złożony i głos niejednolity do jednej grupy głosów złożonych. J. Haman, *Demokracja, decyzje...*, s. 71.

mniej niż połowy ważnie oddanych głosów eliminuje kandydata – w pierwszej turze może umożliwić mu udział w ponownym głosowaniu).

Oprócz powyżej wskazanych cech formy głosu określających uprawnienia wyborcy bezpośrednio w trakcie głosowania, istotna jest również praktyka ich wykorzystania. Można ją uznać za kolejną z cech, wyróżniającą ten element systemu wyborczego na tle pozostałych, o ile bowiem pozostałe elementy systemu wyborczego, zastosowane w podobnych warunkach powinny dawać identyczne lub zbliżone efekty, to wyborcy mogą korzystać z uprawnień zapewnionych im w danym systemie w różny sposób. Wszystkie uprawnienia wyborcy bezpośrednio w trakcie głosowania zapewnione w danym systemie wyborczym można określić jako zbiór, którego podzbiorem będą uprawnienia z których wyborcy faktycznie korzystają. Drugi z tych zbiorów w praktyce stanowi podzbiór pierwszego, nie będąc mu równoważnym. Ma to dwie główne przyczyny:

1. Nie wykorzystanie w pełni uprawnień w trakcie głosowania przez wyborców może wynikać ze świadomej rezygnacji z podjęcia części działań w celu maksymalizacji szansy uzyskania określonego rezultatu – w tym wypadku możemy mówić o stosowaniu przez wyborcę (wyborców) strategii. Może to dotyczyć np. rezygnacji z części głosów w momencie, gdy $G > 1$ i udzielenia poparcia mniejszej liczbie kandydatów niż to możliwe, nawet kosztem kandydatów bliskich głosującemu, w celu zmniejszenia ogólnej liczby oddanych głosów, a przez to zwiększeniu szans na wygraną kandydata (kandydatów) najbardziej preferowanego (preferowanych) przez wyborcę. W tej sytuacji wyborca, rezygnując ze swoich uprawnień do wpływu na obsadzenie części mandatów, zwiększa prawdopodobieństwo przyznania pozostałego mandatu (pozostałych mandatów) zgodnie ze swoją preferencją. Co istotne, nie ma znaczenia, czy stosowana przez wyborcę (wyborców) taktyka jest prawidłowa, tzn. czy istnieje możliwość, że jej zastosowanie przyniesie oczekiwane skutki. Znaczenie ma w tej sytuacji jedynie przeświadczenie danego wyborcy (grupy wyborców) o słuszności swoich działań, dzięki czemu są to działania celowe.
2. Wykorzystanie jedynie części uprawnień zagwarantowanych wyborcy w danym systemie może być również uwarunkowane czynnikami nieintencjonalnymi, brakiem kompetencji wyborcy do wykorzystania pełni swoich praw, który może wynikać z braku odpowiednich umiejętności lub

z braku wiedzy odnośnie posiadanych uprawnień (lub też kombinacji obu tych czynników).

Praktyka wykorzystania zagwarantowanych przez system wyborczy uprawnień przez wyborców w Polsce wskazuje, że szczególnie druga grupa przyczyn ma bardzo istotne znaczenie. Obrazuje to wykorzystanie przez wyborców swoich praw w kolejnych wyborach do Senatu RP przeprowadzanych wedle formuły blokowej (lata 1991-2007) – wymagającej więc od wyborcy pewnych kompetencji, takich, jak wiedza o możliwości oddania głosu na liczbę kandydatów równą liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, jak również o tym, ile mandatów do rozdysponowania w tym konkretnym okręgu, w którym wyborca oddaje swój głos, zostało przeznaczonych. O ile w wyborach do roku 1997 wykorzystano względnie prostą normę, zgodnie z którą okręgiem wyborczym było województwo i w każdym województwie wybierano dwóch senatorów¹⁸⁸, to od roku 2001 wprowadzono zmiany, które znacznie urozmaiciły system: liczba okręgów została zmniejszona do 40, lecz nie tylko nie pokrywały się już one z granicami (zarówno „starych” jak i „nowych”, funkcjonujących w praktyce od 1 stycznia 1999 roku) województw, ale też nie zawsze pokrywających się z granicami okręgów w wyborach do Sejmu RP, dodatkowo liczba Senatorów wybieranych w okręgach mogła wynosić od 2 do 4. Aby zbadać wykorzystanie przez wyborców uprawnień bezpośrednio w trakcie głosowania zagwarantowanych przez kolejne systemy wykorzystujące formułę głosowania blokowego (Block Vote) porównano sumę głosów oddanych na wszystkich kandydatów w okręgu z maksymalną możliwą liczbą głosów wynikającą z liczby ważnych kart do głosowania (liczba kart do głosowania pomnożona przez maksymalną liczbę głosów, jakie mógł oddać wyborca). Następnie obliczono najmniejszą możliwą liczbę wyborców, którzy musieli nie wykorzystać części przysługujących im bezpośrednio w trakcie głosowania uprawnień, aby mogła powstać taka różnica¹⁸⁹. Uzyskane wyniki przedstawiają odsetek (względnie liczbę)

¹⁸⁸ Z wyjątkiem dwóch największych województw: warszawskiego oraz katowickiego, w których wybierano po 3 senatorów.

¹⁸⁹ O ile w wypadku okręgów dwumandatowych zastrzeżenie „najmniejszą możliwą” nie jest konieczne, gdyż aby karta do głosowania była ważna można było oddać głos na jednego lub dwóch kandydatów, to ma ono znaczenie w okręgach 3- oraz 4-mandatowych, w których wyborca mógł oddać głosy w liczbie G_1 innej niż G oraz innej niż 1. W tych okręgach założono, że każdy z wyborców albo poparł maksymalną dopuszczalną liczbę kandydatów, albo poparł tylko i wyłącznie jednego kandydata. Nie można wykluczyć, że część wyborców zachowała się inaczej, co wpłynęłoby na zwiększenie odsetka (oraz liczby) wyborców, którzy nie skorzystali

wyborców, którzy nie wykorzystali swoich uprawnień i poparli wyłącznie jednego kandydata, podczas gdy pozostali wykorzystali w pełni swoje uprawnienia wyborcze i poparli maksymalną dopuszczalną liczbę kandydatów. Dane przedstawione w tabeli 42. w kolejności: rok, którego dotyczą (1), kolejno średni (2), najwyższy (3) i najniższy (5) odsetek wyborców, którzy musieliby oddać tylko jeden głos, w okręgach wraz ze wskazaniem okręgów z wartością najwyższą (4) i najniższą (6) oraz liczbę takich wyborców w skali kraju (7) oraz ich udział w zbiorze wszystkich wyborców, którzy oddali głos ważny (8)¹⁹⁰.

Tabela 42.

Minimalny odsetek i liczba wyborców, którzy nie wykorzystali pełni uprawnień dotyczących bezpośrednio głosowania zagwarantowanych przez system wyborczy w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007

minimum wyborców, którzy poparli mniej niż G kandydatów							
odsetek w okręgach						w skali kraju	
rok	średni	najwyższy	(okręg)	najniższy	(okręg)	liczba	% wyborców
1	2	3	4	5	6	7	8
1991	17,35%	26,98%	w. opolskie	11,88%	w. warszawskie	1 854 808	16,16%
1993	21,79%	28,86%	w. piłskie	13,65%	w. katowickie	2 783 800	19,90%
1997	23,15%	42,12%	w. białostockie	14,06%	w. wrocławskie	2 803 483	21,05%
2001	36,40%	49,87%	Piła	24,76%	Warszawa I	4 701 495	35,97%
2005	38,11%	51,51%	Piła	31,51%	Szczecin	4 466 040	37,81%
2007	41,21%	55,23%	Rybnik	29,88%	Wrocław	6 548 652	40,45%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Przedstawione wyniki analizy pozwalają na wyciągnięcie kilku wniosków. Zarówno liczba jak i odsetek wyborców, którzy nie wykorzystywali w pełni swoich uprawnień związanych bezpośrednio z głosowaniem wzrastał z upływem czasu – odstępstwem od tej zasady jest rok 2005, gdy liczba takich wyborców zmalała względem roku 2001, jednakże miało to bezpośredni związek ze zmniejszeniem liczby głosów ważnych, o czym świadczy większy odsetek wyborców, którzy nie skorzystali ze swych uprawnień w porównaniu z rokiem 2001. Odsetek badanych wyborców w skali kraju wzrósł na przestrzeni 16 lat 2,5-krotnie - z 16,16% do 40,45%, przy czym

z pełni swoich praw. Pamiętać należy, że w tym zestawieniu nie uwzględniono wyborców, którzy nie udzielili poparcia żadnemu kandydatowi (wrzucając do urny kartę bez wyrażonych preferencji) lub poparli kandydatów w liczbie większej niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu – w obu przypadkach takie głosy i kraty były uznawane za głosy nieważne – przedstawiona analiza nie może być zatem traktowana jako wyczerpująca zagadnienie braku wiedzy lub umiejętności wyborców skutkującego nie oddaniem skutecznego (ważnego) głosu w wyborach, zgodnego z preferencjami danego wyborcy.

¹⁹⁰ Szczegółowe dane dotyczące kolejnych lat zostały zawarte w aneksie.

największy skok można zaobserwować w roku 2001, gdy wybory do Senatu przeprowadzono wedle zmienionego systemu wyborczego.

Równocześnie, nie można wskazać uzasadnienia dla zaobserwowanych wartości mającego swe źródło we wcześniej wskazanej pierwszej grupie możliwych przyczyn niewykorzystywania pełni uprawnień przez wyborcę (stosowanie określonej taktyki). Należy zatem przyjąć, że (przynajmniej w dominującym stopniu) wynikają one z przyczyn z grupy drugiej, tj. braku kompetencji.

Przedstawione dane pozwalają twierdzić, że:

Kompetencje wyborców dotyczące wyborów do Senatu RP ulegały ograniczeniu z upływem czasu, co może być związane z niewielką wiedzą na temat działania senatu oraz jego znaczenia, jak i względnie niewielkim (np. względem Sejmu RP) eksponowaniu zagadnień dotyczących Senatu RP oraz wyborów do Senatu RP w mediach.

Znaczna część wyborców nie potrafiła przystosować się do zmian wprowadzonych w systemie wyborczym do Senatu RP przed wyborami w roku 2001, co może wiązać się z niedostateczną informacją udzielaną wyborcom oraz, szczególnie w okresie bezpośrednio poprzedzającym pierwsze przeprowadzone zgodnie z tym systemem wybory, z niewystarczającą kampanią informacyjną.

Nawet około 2/5 (lata 2005 oraz 2007) oddających głos ważny w wyborach do Senatu RP nie wykorzystało swoich uprawnień oddając mniej głosów, co w znacznej mierze upodabnia efekt funkcjonowania systemu blokowego w wyborach do Senatu RP w tych latach do wyborów przeprowadzanych wedle formuły Limited Vote, a nawet Single Non-Transferable Vote. Właśnie poziom wykorzystania przez wyborców swoich uprawnień skutkuje tym, że można przyjąć, że wybory te były w 3/5 wyborami przeprowadzonymi wedle formuły blokowej, a w 2/5 *de facto* SNTV, co prawdopodobnie nie było zgodne z intencją prawodawcy.

Podsumowanie

System wyborczy sensu stricto, rozumiany jako system norm prawnych określający ramy maksymalnej możliwej wyborczej przedstawianej wyborcy a następnie przekształcający zbiór indywidualnych postaw i decyzji wyborczych na zbiór mandatów może wykorzystywać różne elementy, pozwalające osiągać odmienne rezultaty. Przedstawione w niniejszym rozdziale założenia pozwalają na ocenę poszczególnych systemów wyborczych (oraz propozycji zmian w systemie wyborczym) pod kątem ich przydatności dla poszczególnych ugrupowań politycznych. Zostały przedstawione konsekwencje zastosowania poszczególnych formuł wyborczych oraz okręgów wyborczych, a w szczególności – wynikające z zastosowanej kombinacji tych elementów - progi naturalne, jak również progi ustawowe oraz możliwe rozwiązania dotyczące struktury głosu wyborcy. Pozwala to nie tylko na potwierdzenie, przedstawionej w podsumowaniu podrozdziału poświęconego formułom wyborczym, klasyfikacji metod z punktu widzenia ugrupowań o określonym poparciu, ale też na jej rozwinięcie o dodatkowe elementy, co zostało zawarte w tabeli 43.

Tabela 43.

Wybrane elementy techniczne systemów wyborczych a realizacja interesu ugrupowań o różnym poparciu

Rozwiązania korzystne z punktu widzenia:				
Ugrupowań o wysokim poparciu		Ugrupowań o niskim poparciu		
metoda wyborcza				
metody rep. Większościowej	d'Hondta	zmodyfikowana Sainte-Laguë	Sainte-Laguë	Hare'a-Niemeyera
wielkość okręgów (w wypadku zastosowania formuł reprezentacji proporcjonalnej)				
jak najmniejsze		jak największe		
Progi naturalne				
jak najwyższe		jak najniższe		
Progi ustawowe				
Korzystne (im wyższe tym korzystniejsze)				Niekorzystne

Opracowanie własne.

Przedstawiona w powyższej tabeli klasyfikacja stanowi oczywiście pewne uproszczenie. Przykładowo, progi wyborcze, w szczególności zastosowane na poziomie okręgu wyborczego, nie muszą być sprzeczne z interesem ugrupowań regionalnych o relatywnie niskim poparciu w skali kraju. Klasyfikacja ta pozwala jednak na określenie zasadniczych, podstawowych prawidłowości dotyczących realizacji interesu decydentów politycznych przez system wyborczy. Poszczególne metody wyborcze – ze względu na logikę swego funkcjonowania – powodują nadreprezentację ugrupowań o różnym poparciu, natomiast różne wielkości okręgów

wyborczych (oraz wynikające z wielkości okręgów i zastosowanej metody progi naturalne) decydują o praktycznej możliwości uzyskania mandatów przez poszczególne ugrupowania w okręgach. Pozwala to na ocenę konkretnych działań – np. przez zwiększenie rozmiaru okręgów (czyli liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania) oraz zastosowanie metody wyborczej dopuszczającej (lub powodującej) nadreprezentację ugrupowań o względnie niskim poparciu, można zmienić system wyborczy aby w większym stopniu realizował interesy ugrupowań o niższym poparciu.

Część Druga: Inżynieria wyborcza w wyborach do Sejmu RP w latach 1989-2015

Sejm Rzeczypospolitej zajmuje szczególne miejsce w polskiej praktyce inżynierii wyborczej, co nie powinno dziwić zważywszy na jego umiejscowienie w polskim systemie politycznym. Od wyborów w czerwcu 1989 roku to reprezentacja w niższej izbie parlamentu w największej mierze określa pozycję aktorów politycznych w systemie politycznym, w szczególności determinując pozycję partii politycznych (oraz ugrupowań równoważnych) w systemie partyjnym. Brak reprezentacji w Sejmie uniemożliwia kontrolę procesu ustawodawczego oraz skuteczne wpływanie na władzę wykonawczą¹⁹¹. Sejm jest niewątpliwie najważniejszą instytucją władzy w Polsce od roku 1989, a wybory do Sejmu można uznać za najbardziej istotne dla systemu politycznego. Nie powinno zatem dziwić, że system stosowany w wyborach do Sejmu RP był – na tle innych organów władzy – najczęściej poddawany próbom zmiany. Wynikało to również z faktu, że Sejm stanowił centralną instytucję transformacji systemu politycznego RP od roku 1989, co wymuszało dokonywanie zmian w stosowanym systemie wyborczym, dostosowujących go do odmiennych niż wcześniejsze funkcji, jakie miały spełniać wybory do Sejmu.

Działania z zakresu inżynierii wyborczej odnoszące się do Sejmu RP można podzielić, najogólniej, na trzy etapy – pierwszy obejmował będzie inżynierię w okresie bezpośrednio poprzedzającym polską transformację systemową¹⁹², drugi – etap kształtowania się instytucji demokratycznego państwa w trakcie transformacji systemu politycznego, wreszcie ostatni – stabilizacji systemu politycznego, w którym działania z zakresu inżynierii wyborczej należy rozumieć jako grę polityczną nie

¹⁹¹ Choć nie musi oznaczać całkowitego pozbawienia wpływu zarówno na proces ustawodawczy jak i władzę wykonawczą. Przykładowo - wpływ na proces ustawodawczy ugrupowanie nieposiadające reprezentacji w Sejmie może zyskać przez posiadanie reprezentacji w Senacie RP lub wpływu na Prezydenta RP – w obu przypadkach oznacza to jednak jedynie wpływ destrukcyjny pozwalający zablokować decyzję (veto senackie lub prezydenckie) oraz dostęp do uprawnień inicjacyjnych (inicjatywa ustawodawcza odpowiednio Senatu oraz prezydenta), jednak nie daje to mocy decyzyjnej.

¹⁹² Zdaniem autora za cezurę określającą początek transformacji polskiego systemu politycznego można uznać Wybory Czerwcowe. Działania i ustalenia kreujące system wyborczy (z wyjątkiem zmian wprowadzonych *post factum*, dotyczących listy krajowej) były podejmowane przed tym zdarzeniem.

różniącą się od tej, jaka ma miejsce w innych demokracjach. Ustalenie granicy między etapami drugim i trzecim może być przedmiotem odrębnej dyskusji, jednak zdaniem autora za granicę należy przyjąć wybory przeprowadzone w roku 2001, które zakończyły etap wielopłaszczyznowych zmian systemu wyborczego, systemu partyjnego, jak również stanowiły istotny element transformacji, stanowiąc realizację postanowień Konstytucji przyjętej w roku 1997.

Spośród wszystkich władz pochodzących z wyboru w Polsce to właśnie Sejm dotyczyło najwięcej propozycji kształtujących system wyborczy. Również biorąc pod uwagę wprowadzone ostatecznie zmiany, system wyborczy do Sejmu RP należy uznać za poddawany najczęstszym modyfikacjom. Analizie tych zmian – zarówno proponowanych, jak i wprowadzonych – poświęcona jest ta część rozprawy. Została ona podzielona na rozdziały, które nie odpowiadają co prawda wcześniej nakreślonym etapom, jednak odpowiednio się w nich zawierają. Pierwszemu etapowi (rozpoczęcie transformacji systemu politycznego) odpowiada rozdział 1, w którym zostanie poddany analizie system wyborczy do Sejmu PRL zastosowany w tzw. wyborach kontraktowych. Etapowi drugiemu (transformacja systemu politycznego) odpowiadają rozdziały 2-4 poświęcone kolejno okresom: budowy systemu wyborczego w latach 1989-1991 (do wyborów Sejmu RP I kadencji), jego zasadniczej zmiany a następnie ustabilizowaniu się w okresie 1991-1997 oraz „renesansowi” inżynierii wyborczej w okresie 1997-2001. Trzeciemu etapowi (stabilizacja systemu politycznego) odpowiadają rozdziały 5-7 poświęcone kolejnym kadencjom parlamentu (z tym, że dwie ostatnie – 2007-2011 oraz 2011-2015 zostały skumulowane w jednym rozdziale).

Rozdział pierwszy: Okres przełomu i wybory do Sejmu PRL X kadencji w roku 1989

Analizę inżynierii wyborczej w Polsce należy rozpocząć od momentu, w którym proces wyborczy – oprócz funkcji właściwych dla systemów autorytarnych – zaczął wypełniać, przynajmniej częściowo, funkcje właściwe dla wyborów w systemie demokratycznym. Nie jest celem pracy analiza procesów, które doprowadziły do decyzji o podjęciu rozmów między władzami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a umiarkowaną częścią opozycji¹⁹³, które przeszły do historii jako obrady Okrągłego Stołu¹⁹⁴. Z punktu widzenia badania inżynierii wyborczej interesujące są za to warunki, w których kształtowany był nowy system wyborczy, cele jakich realizacji miał on służyć (zarówno z punktu widzenia strony sprawującej władzę jak i opozycyjnej), kolejne propozycje oraz ostateczne ustalenia okrągłostołowe w tej części, w której określały później zastosowany system wyborczy oraz efekty wynikłe z zastosowania go w praktyce.

W przeciwieństwie do kolejnych rozdziałów, odnoszących się do kolejnych elekcji oraz (faktycznych i proponowanych) zmian systemu wyborczego po wyborach 1989 roku, dla analizy Wyborów Czerwcowych do Sejmu PRL niezbędne będą częstsze odwołania do systemu zastosowanego w wyborach do Senatu PRL oraz procesu jego kształtowania. Wynika to ze specyfiki procesu wyborczego w roku 1989, w którym gra wyborcza miała jedynie ograniczony wpływ na skład frakcyjny Sejmu, a co za tym idzie – na warunki rozgrywania późniejszych gier parlamentarnych. Z tego względu, już na etapie ich planowania istotny był układ sił w Senacie (problem ten zostanie rozwinięty w dalszej części niniejszego rozdziału).

Wyjątkowość systemu wyborczego zastosowanego w roku 1989 wynika z kilku przyczyn, w tym z faktu, że jest to jedyny przypadek w okresie poddanym badaniu, w którym decydenci polityczni mogli ukształtować system wyborczy w dowolny pożądaný z punktu widzenia własnego interesu (a przynajmniej jego percepcji)

¹⁹³ Szerzej o przyczynach i procesie dochodzenia do rozmów Okrągłego Stołu: P. Codogni, Wybory Czerwcowe 1989 roku - u progu przemiany systemowej, Warszawa 2012, s. 13-41. A. Dudek, Reglamentowana rewolucja, rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988-1990, Kraków 2005, s. 174-237.

¹⁹⁴ Jako pierwszy, terminu „okrągły stół” użył generał Wojciech Jaruzelski podczas VII Plenum KC PZPR odnosząc je do otwartej dyskusji różnych środowisk nad nową ustawą o stowarzyszeniach. Dwa miesiące później Bronisław Geremek i Andrzej Stelmachowski posłużyli się tym terminem znacznie poszerzając jednocześnie jego znaczenie. A. Dudek, Pierwsze lata Rzeczypospolitej 1989-2001, Kraków 2002, s. 20.

sposób. Nie istniała żadna opozycja parlamentarna mogąca zablokować wprowadzanie zmian ani też żaden z uczestników koalicji rządzącej nie był w stanie zablokować działań PZPR¹⁹⁵. Na przeszkodzie nie stały również uwarunkowania prawne włącznie z ewentualną zmianą Konstytucji¹⁹⁶. Omawiany proces polityczny miał miejsce w systemie, w którym zarówno prawo (w tym konstytucyjne) jak i konstytucyjne organy władzy były traktowane instrumentalnie. Jako faktyczny ośrodek decyzyjny należy wskazać Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. System wyborczy mógł zostać dostosowany praktycznie dowolnie, zgodnie z wolą właśnie tego ośrodka, z jednym jednakże zastrzeżeniem: tak długo, jak stworzony system miał umożliwić realizację konkretnego celu – wprowadzenia umiarkowanej części opozycji w struktury władzy i przerzucenia na nią części odpowiedzialności za państwo przy jednoczesnym uniemożliwieniu jej uzyskania kontroli nad władzą wykonawczą – sens istnienia i możliwość zastosowania danego systemu uzależniony był od jego akceptacji ze strony przynajmniej części środowisk opozycyjnych¹⁹⁷.

Specyfika Wyborów Czerwcowych w 1989 r.

Specyfika wyborów w roku 1989 i zastosowanego w nich systemu wyborczego wynika z istniejącej wówczas sytuacji geopolitycznej i pozycji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Niezależnie od prawie nieograniczonych możliwości kształtowania systemu wyborczego, sam proces należy uznać za potencjalnie

¹⁹⁵ Formalnie w skład koalicji rządzącej oprócz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej wchodziły również tzw. stronnictwa sojusznicze – Stronnictwo Demokratyczne oraz Zjednoczone Stronnictwo Ludowe oraz organizacje katolickie.

¹⁹⁶ Cała procedura związana z przyjęciem ordynacji – od rozpoczęcia rozpatrywania projektów przez Radę państwa do uchwalenia przez Sejm – wraz z niezbędną nowelizacją Konstytucji PRL – trwała od 13 marca do 7 kwietnia, została więc przeprowadzona w mniej niż miesiąc. Dodatkowo odbyło się to mimo protestów części ówczesnych posłów wobec takiego tempa podejmowania decyzji. A. Małkiewicz, Wybory Czerwcowe 1989, Warszawa 1994, s. 20.

¹⁹⁷ W toku rozmów Okrągłego Stołu również przedstawiciele strony opozycyjno-solidarnościowej oczekiwali, że to strona koalicyjno-rządowa przedstawi projekty ordynacji, które będą stanowić podstawę rozmów. Jak to określił Tadeusz Mazowiecki – oczekiwano od strony koalicyjno-rządowej „wyłożenia kart na stole politycznym”. Notatka ze spotkania Stanisława Cioska, Andrzeja Gduli i Kazimierza Kłody z ks. Alojzym Orszulikiem i Tadeuszem Mazowieckim 14 lutego 1989 r., [w:] Polska 1986-1989: koniec systemu, tom 3: dokumenty, materiały międzynarodowej konferencji Miedzeszyn, 21-23 października 1999, [red.:] A. Dudek, A. Friszke, Warszawa 2002.

ograniczony w rozumieniu konsekwencji, do jakich mógł on doprowadzić. PRL pozostawała członkiem bloku wschodniego i była – również w odniesieniu do polityki wewnętrznej państwa – zależna od Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych zależność ta ulegała stopniowemu osłabianiu, co było konsekwencją zmian wprowadzanych w ZSRR przez Michaiła Gorbaczowa, jednak sąsiadujące z Polską mocarstwo i jego reakcja na ewentualne wydarzenia były elementem niemożliwym do pominięcia przez polskich aktorów politycznych. Należy pamiętać, iż – przynajmniej formalnie – na obszarze uzależnionym od ZSRR wciąż obowiązywała doktryna Breżniewa (choć znacznie osłabiona w praktyce)¹⁹⁸, mimo, że relacje między ZSRR a państwami satelickimi ulegały stopniowej dezideologizacji¹⁹⁹. Istotne było również ewentualne stanowisko kierownictw innych państw bloku wschodniego w wypadku doprowadzenia do zmian jakościowych w polskim systemie politycznym, które mogłyby zostać przez nie uznane za niebezpieczne dla własnej pozycji. Obie strony miały świadomość istniejących ograniczeń i dostosowywały do nich przyjmowaną taktykę²⁰⁰.

Analiza Wyborów Czerwcowych '89 wymaga, jak wcześniej wspomniano, wskazania celów, jakie stawiały przed nimi obie strony zaangażowane we wcześniejsze negocjacje – strona koalicyjno-rządowa oraz opozycyjna, przy czym przez pierwszą z nich należy rozumieć stronę obozu władzy skupioną wokół PZPR, a w szczególności wokół KC PZPR i przez ten element zdominowaną (co nie oznacza całkowitego ubezwłasnowolnienia pozostałych aktorów, czego przykładem mogą być działania Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych oraz postawa

¹⁹⁸ Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986-1989 w świetle dokumentów, tom I (lipiec 1986 – maj 1989), [oprac.] A. Dudek, Warszawa 2013, s. 14-15. Należy również mieć na uwadze, że M. Gorbaczow już wcześniej zapowiedział rezygnację z doktryny Breżniewa. A. Materska-Sosnowska, *Geneza Okrągłego Stołu*, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3 (20), Pułtusk 2009, s. 15.

¹⁹⁹ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 237-240.

²⁰⁰ Widać to m.in. w stanowiskach prezentowanych przez przedstawicieli strony opozycyjnej w trakcie obrad zespołu do spraw reform politycznych w ramach obrad Okrągłego Stołu – przykładem jest wypowiedź Aleksandra Halla: „Ta perspektywa pożądana dla Polski, jakiej chcemy, to Polska demokratyczna, a więc Polska w której przedstawicielstwo narodowe jest wyłaniane drogą demokratycznych, równych dla wszystkich wyborów [...] Ale zarazem są realia, które przecież uznajemy. Uznajemy fakt, że tak wielka przemiana nie może się dokonać jednorazowym skokiem”. Stenogram z pierwszego posiedzenia zespołu do spraw reform politycznych, 10 lutego 1989 r., Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II, Luty 1989 – kwiecień 1989, [red.:] W. Borodziej, A. Garlicki, Warszawa 2004, s. 268-269.

przewodniczącego OPZZ Alfreda Miodowicza), drugą natomiast stanowiły środowiska umiarkowanej opozycji skupionej wokół Lecha Wałęsy, których nieformalne przedstawicielstwo stanowił od grudnia 1988 roku Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechu Wałęsie.

Z punktu widzenia strony koalicyjno-rządowej, wybory miały pełnić szereg funkcji umożliwiających reformowanie ówczesnego systemu politycznego przy jednoczesnym zachowaniu władzy politycznej²⁰¹. Miało to zostać umożliwione przez włączenie do aparatu władzy tej części opozycji, która – przynajmniej początkowo – była gotowa odstąpić od postulatów natychmiastowych i rewolucyjnych zmian ówczesnego systemu politycznego. Za pomocą tego rozwiązania starano się uspokoić niepokoje społeczne²⁰². Włączenie części opozycji miało w efekcie pozwolić na przeniesienie na nią części odpowiedzialności za państwo – w tym za pojawiające się problemy społeczne i gospodarcze. Miało się to jednak odbyć w warunkach nie podważających – w pierwszym okresie - ówczesnych założeń systemu politycznego, w tym dominującej pozycji PZPR. W praktyce nie rozważano systemów wyborczych umożliwiających (w ówczesnej ocenie decydentów) przejęcie (niezależne od decyzji kierownictwa PZPR) całości lub części władzy przez stronę opozycyjną²⁰³, a jedynie jej dokooptowanie do istniejących struktur władzy²⁰⁴. Należy jednak podkreślić, że proponowane zmiany zakładały możliwość doprowadzenia do ewolucyjnych zmian systemu politycznego, co zresztą spotykało się ze sprzeciwem tzw. partyjnych radykałów²⁰⁵. Zaznaczyć ponadto należy, że strona koalicyjno-rządowa od początku naciskała na zapewnienie niekonfrontacyjnego charakteru wyborów celem

²⁰¹ A. Małkiewicz, op. cit., s. 17.

²⁰² Materska-Sosnowska, op. cit., s. 15.

²⁰³ Przykładem jest koncepcja przedstawiona 15 grudnia przez tzw. „Zespół trzech” (Jerzego Urbana, Stanisława Cioska i Władysława Pożogi). Zaproponowali oni przeprowadzenie wyborów jeszcze lutym 1989 r. (miało to umożliwić wykorzystanie „efektu nowości” rządu Rakowskiego) w formule rywalizacyjnej, ale z ograniczeniem biernego prawa wyborczego tylko do tych kandydatów, którzy przysięgliby wierność Konstytucji PRL (co miało w zamyśle wyeliminować z udziału radykalną część opozycji). Co interesujące, autorzy nie brali pod uwagę możliwości faktycznej przegranej i oddania władzy, ograniczając się jedynie do stwierdzenia, że trzeba przygotować plan na wypadek nieuzyskania większości. Reglamentowana rewolucja..., s. 222-223.

²⁰⁴ J. Zakrzewska, Parlament Trzeciej Rzeczypospolitej, „Państwo i Prawo”, nr 8, Warszawa 1993, s. 4.

²⁰⁵ Jako przeciwników porozumienia z „Solidarnością” wskazuje się pracowników średniego szczebla aparatu PZPR i administracji, funkcjonariuszy SB oraz szefów przedsiębiorstw. A. K. Piasecki, Wybory w Polsce 1989-2011, Kraków 2012, s. 12.

uniknięcia nadania im znaczenia plebiscytu za lub przeciw ówczesnym stosunkom władzy.

Strona opozycyjna również nie traktowała wyborów jako celu samego w sobie, traktując je (oraz udział w nich) jako narzędzie oraz kartę przetargową do realizacji najważniejszych celów. Podstawowym celem strony opozycyjnej było doprowadzenie do ponownej legalizacji NSZZ „Solidarność” i to w funkcjonowaniu Związku strona opozycyjna upatrywała główne narzędzie służące zmianie systemu politycznego. Udział w wyborach miał również umożliwić wejście w struktury władzy pozwalające na zdobycie przez przedstawicieli środowisk opozycyjnych wiedzy oraz umiejętności niezbędnych w wypadku zaistnienia możliwości przejęcia odpowiedzialności za państwo²⁰⁶. Nie oznacza to rzecz jasna, że opozycja nie posiadała planu zmiany czy przynajmniej wizji systemu politycznego Polski, jednakże zgadzała się z ewolucyjną formą wprowadzania jej w życie²⁰⁷.

Już na tym etapie widać, że cele stawiane przez obie strony nie stały ze sobą w sprzeczności. Co więcej, nie ma wśród nich naturalnego (choć charakterystycznego dla systemów demokratycznych, więc nie znajdującego w tym miejscu bezpośredniego zastosowania) dążenia do maksymalizacji wyniku wyborczego i zdobycia jak największych udziałów w parlamencie. Na etapie tworzenia systemu wyborczego było oczywiste, że wynik głosowania oraz ukształtowany w wyniku wyborów podział udziałów w parlamencie nie będzie miał wpływu na udziały we władzy – ta miała pozostać na okres kolejnej kadencji w rękach strony koalicyjno-rządowej²⁰⁸, a ewentualne dopuszczenie do współudziału w niej przedstawicieli opozycji wynikać musiałoby z jej przyzwolenia.

Cele stawiane przez obie strony przed planowanymi wyborami należy dodatkowo rozpatrzeć w kontekście planowanej praktyki parlamentarnej, a w szczególności – możliwych do przewidzenia gier parlamentarnych. Możemy wskazać 4 gry, których świadomość powinni mieć główni aktorzy obu stron,

²⁰⁶ Stąd też m.in. zgoda na kontraktowy charakter wyborów w roku 1989 i założenie, że w pełni wolne będą następne wybory, planowane w roku 1993.

²⁰⁷ Stenogram z pierwszego posiedzenia..., s. 269., Przemówienie Tadeusza Mazowieckiego na zebraniu konstituującym powstanie Komitetu Obywatelskiego przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność” 18 grudnia 1988 r., Polska 1986-1989: koniec systemu..., s. 183.

²⁰⁸ Natomiast w dłuższym okresie – przynajmniej do roku 1995 – gwarantem ciągłości głównych założeń systemu miał być urząd Prezydenta PRL, który – co nie pozostawiało wątpliwości – w zamierzeniach strony rządowej objąć miał generał Wojciech Jaruzelski.

w odniesieniu do każdej z nich określić większość zwycięską dla części - mniejszość blokującą²⁰⁹:

1. Grę rządową – pozwalającą powołać gabinet zgodny z interesem decydenta. Większość zwycięska wynosiła w tym wypadku 231 posłów.
2. Grę prezydencką – pozwalającą na doprowadzenie do wyboru pożądanego kandydata. Większość zwycięska wynosiła 281 członków Zgromadzenia Narodowego (czyli łącznie posłów i senatorów).
3. Grę ustawodawczą – pozwalającą na sprawowanie kontroli nad zwyczajnym procesem ustawodawczym. Ze względu na przyznanie Senatowi prawa weta, do którego odrzucenia wymagana była większość kwalifikowana 2/3 w Sejmie, większość zwycięska wynosiła 307 posłów lub 231 posłów i 50 senatorów. W wypadku nieuzyskania większości w Senacie przez siły polityczne posiadające większość w Sejmie, mniejszość blokująca wynosiła w tej grze 154 głosy.
4. Grę konstytucyjną – pozwalającą na sprawowanie kontroli nad procesem opracowania i przyjęcia nowej Konstytucji. Wynoszącą 307 posłów. Mniejszość blokująca wynosiła 154 głosy.

Z punktu widzenia strony koalicyjno-rządowej przyjęty system wyborczy miał gwarantować utrzymanie kontroli nad procesami sprawowania władzy właśnie przez zapewnienie zwycięstwa w tych czterech grach. Mogą one zatem posłużyć do oceny skutków zastosowania poszczególnych elementów systemu wyborczego.

System wyborczy w wyborach do Sejmu RP X kadencji

Dla wszystkich uczestników negocjacji okrągłostołowych było oczywiste, że zawartych ostatecznie w stanowisku odnośnie reform politycznych postulatów dotyczących zasad „przyszłego systemu politycznego”, a w szczególności postulatu „demokratycznego trybu powoływania wszystkich przedstawicielskich organów władzy państwowej tak, by o tym, kto sprawować będzie władzę rzeczywiście decydowali wyborcy”, nie można było zrealizować pozostając w ramach dotychczasowych rozwiązań prawnych. Mimo, że dopiero kolejne, planowane na rok

²⁰⁹ Gry parlamentarne związane z wyborami w 1989 roku szczegółowo analizuje Marek M. Kamiński: M. M. Kamiński, Ordynacje większościowe i JOW-y: Kompendium reformatora ordynacji wyborczej, Warszawa 2016, s. 96-99.

1993, wybory miały być – wedle ustaleń Okrągłego Stołu - w pełni demokratyczne²¹⁰, niezbędne było ustalenie systemu wyborczego, który umożliwiłby zapoczątkowanie przemian w roku 1989. System wyborczy stosowany w poprzednich wyborach do Sejmu PRL (1985 r.) nie mógł znaleźć zastosowania w swej oryginalnej formie, ze względu na jego podstawowe elementy takie jak system wysuwania i zgłaszania kandydatów, sposób oddawania głosu czy ułomną formę tajności głosowania. Niezbędne okazało się przyjęcie nowego systemu, stanowiącego rozwiązanie przejściowe na drodze do kolejnych – w pełni demokratycznych – wyborów. Stąd też postulaty określenia tymczasowego i przejściowego charakteru systemu wyborczego nawet w tytule projektowanej ordynacji²¹¹.

Kolejną cechą systemu wyborczego zastosowanego w wyborach do Sejmu RP w 1989 roku jest sposób jego kształtowania, co miało miejsce w ramach negocjacji niemających *de facto* umocowania konstytucyjnego, a które są określane mianem obrad Okrągłego Stołu²¹². Znamienne jest ujęcie tego faktu w treści ordynacji wyborczej do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji²¹³, która w art. 39 (odnośnie ustalenia przeznaczenia poszczególnych mandatów) stwierdza: „Na podstawie porozumienia zawartego w wyniku obrad <<okrągłego stołu>> Rada Państwa ustala dla poszczególnych okręgów...” oraz w treści dekretu Rady Państwa zmieniającego zapisy Ordynacji w odniesieniu do mandatów z listy krajowej

²¹⁰ Stanowisko w sprawie reform politycznych, [w:] Okrągły Stół, dokumenty i materiały, tom IV, kwiecień 1989-czerwiec 1989, [red.:] W. Borodziej, A. Garlicki, Warszawa 2004, s. 10.

²¹¹ Tytuł ostatecznie przyjętej ustawy - Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993 - wzbudzał kontrowersje ze względu na określenie w nim ram czasowych obowiązywania. Powodowało to niejasność, czy w wypadku skrócenia X kadencji Sejmu PRL i konieczności przeprowadzenia wyborów przedterminowych ponownie zostaną zastosowane dalekie od demokratycznych rozwiązania przejściowe (w tym np. odgórny podział mandatów między stronnictwa) czy też zostaną zrealizowane zapisy Stanowiska w sprawie reform politycznych dotyczące kolejnych wyborów. Zostało to ostatecznie zweryfikowane w praktyce – po faktycznym rozwiązaniu Sejmu, wybory w roku 1991 zostały przeprowadzone na podstawie nowej ordynacji i z wykorzystaniem określonego w niej, demokratycznego systemu wyborczego.

²¹² Oprócz rozmów faktycznie przeprowadzanych przy okrągłym stole należy do nich zaliczyć negocjacje odbywane w węższym gronie i mające *de facto* większe znaczenie, które odbywały się przez cały czas trwania obrad w Magdalence, gdzie kontynuowano w węższym gronie rozmowy w tych punktach, w których występowały trudności porozumienia w ramach poszczególnych zespołów. A. K. Piasecki, op. cit., s. 14-15.

²¹³ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

po głosowaniu w dniu 4 czerwca²¹⁴. Analizując treść uchwalonej Ordynacji wyborczej można zauważyć, że – w tych elementach, w których wprowadzone zostały istotne zmiany względem systemu zastosowanego do wyborów w roku 1985 – *de facto* bezpośrednio implementowano ustalenia zawarte w porozumieniach okrągłostołowych²¹⁵.

Mając na uwadze wspomniane wcześniej uwarunkowania oraz przyjęte przez poszczególne strony, a w szczególności przez stronę koalicyjno-rządową, cele należy przedstawić poszczególne elementy systemu wyborczego wypracowanego na potrzeby wyborów do Sejmu w roku 1989. W stosunku do wcześniej stosowanych systemów, radykalnej zmianie uległy normy dotyczące maksymalnej możliwej oferty wyborczej przedstawianej wyborcy, w tym zgłaszania kandydatów na posłów, a co za tym idzie – faktycznej możliwości wykorzystywania biernego prawa wyborczego przez obywateli. Zgodnie z ustaleniami Okrągłego Stołu²¹⁶ zniesiona została instytucja konwentów wyborczych²¹⁷, których zadaniem była kontrola nad ofertą wyborczą przedstawianą wyborcom²¹⁸. Decyzja ta, wraz z umożliwieniem zgłaszania kandydatów na posłów

²¹⁴ Dekret z dnia 12 czerwca 1989 r. o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 36 poz. 198.

²¹⁵ M. Przywara, System wyborczy do Sejmu RP i Senatu RP po 1989 roku – ciągłość i zmiany, Warszawa 2012, s. 47-48.

²¹⁶ Likwidacja preselekcji kandydatów była oczywistym postulatem strony opozycyjnej, jednak z wypowiedzi przedstawicieli strony koalicyjno-rządowej wynika, że ta strona również od początku rozmów zakładała likwidację tego typu instytucji. Stenogram drugiego posiedzenia zespołu do spraw reform politycznych, 18 lutego 1989 r., [w:] Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II..., s. 294.

²¹⁷ Konwenty wyborcze były instytucjami (funkcjonującymi na poziomie województw oraz ogólnokrajowym) powołanymi w celu wyłaniania kandydatów na posłów spośród osób wysuniętych przez uprawnione do tego organizacje. Stanowiły element systemu gwarantujący władzy kontrolę nad kształtem przedstawianej wyborcom oferty, w praktyce uniemożliwiając start kandydatów będących w opozycji wobec ówczesnych władz (nawet jeśli taka kandydatura zostałaby wysunięta przez którąś z uprawnionych organizacji). Rozdział 6. Konwenty wyborcze, Ustawa z dnia 29 maja 1985 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²¹⁸ Funkcjonowanie konwentów wyborczych, a przed rokiem 1985 – innych instytucji dokonujących wstępnej selekcji wysuwanych kandydatów (czyli *de facto* eliminujących z procesu wyborczego kandydatury niepożądane z punktu widzenia funkcjonującej władzy) było jednym z warunków niedemokratyczności wcześniej stosowanego systemu wyborczego. Wymuszało ono również rozróżnienie między pojęciami: wysuwania kandydatów (przez uprawnione do tego organizacje) oraz wyłaniania kandydatów przez organ dokonujący selekcji (weryfikacji) spośród wysuniętych kandydatur.

(oprócz naczelnych i wojewódzkich władz partii i organizacji²¹⁹) grupom 3.000 wyborców²²⁰, umożliwiła szerszą realizację w procesie wyborczym biernego prawa wyborczego, przy czym należy zastrzec, że mogło być ono realizowane jedynie w ramach nakreślonych kontraktem, czyli z zachowaniem składu frakcyjnego Sejmu oraz ograniczeń wynikającymi z przypisania konkretnych mandatów, a nie jedynie ich liczby, konkretnym ugrupowaniom (lub do grupy bezpartyjnych). Należy w tym miejscu skonkretyzować istniejące ograniczenia. Po pierwsze - zastosowany system wyborczy ograniczał bierne prawo wyborcze poszczególnych grup obywateli wyłącznie do starania się o uzyskanie mandatu przeznaczonego dla danej grupy – z jednej strony członkowie partii i organizacji koalicyjnych²²¹ zostali wyłączeni z możliwości ubiegania się o mandaty przeznaczone dla innych partii i organizacji czy też tzw. bezpartyjne²²², z drugiej – kandydaci nie posiadający afiliacji partyjnej lub organizacyjnej pozbawieni byli możliwości starania się o mandaty spoza puli przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych. W związku z zastosowanym podziałem mandatów między okręgi wyborcze, dodatkowo zostało ograniczone bierne prawo wyborcze części wyborców będących członkami partii lub organizacji koalicyjnych – w tych okręgach, w których żaden z mandatów nie został przeznaczony dla reprezentowanych przez nich organizacji, byli oni *de facto* pozbawieni możliwości kandydowania. Zważywszy na to, że w każdym z okręgów przynajmniej jeden mandat był został przeznaczony jedynie dla kandydatów bezpartyjnych, można mówić o dodatkowym utrudnieniu realizacji biernego prawa wyborczego przez część członków partii i organizacji koalicyjnych (jedynie utrudnieniu, gdyż przepisy dotyczące kandydowania nie nakładały na kandydatów wymogu zamieszkania w okręgu, w którym kandydowali). Nie zmienia to faktu, że pierwszy raz od 1952 roku zrezygnowano z monopolu obozu rządzącego na wystawianie kandydatów w wyborach do Sejmu²²³.

²¹⁹ Art. 41 ust. 1., pkt 1) i 2), Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²²⁰ Art. 41 ust. 1., pkt 3), Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²²¹ Przez co należy rozumieć partie (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne) oraz organizacje (Stowarzyszenie „PAX”, Unia Chrześcijańsko-Społeczna, Polski Związek Katolicko-Społeczny). Art. 39, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²²² Kandydaci partyjni (oraz reprezentujący organizacje koalicyjne) byli automatycznie przypisywani do mandatów przeznaczonych dla reprezentowanych przez nich organizacji.

²²³ M. Przywara, op. cit., s. 49.

Zmianie, w stosunku do poprzednich wyborów, uległ również sposób oddawania głosu. Rozwiązania stosowane we wcześniejszych elekcjach służyły zapewnieniu wyboru odgórnie określonego składu personalnego Sejmu, a faktyczny wpływ wyborców na wynik wyborów był prawie pomijalny²²⁴. Cechy wcześniej stosowanych systemów – przedwyborcza selekcja kandydatów, stosowanie list wyborczych z preferencyjną kolejnością kandydatów²²⁵, dopuszczenie głosowania bez wyraźnego wyrażenia swej woli przez wyborcę²²⁶ oraz dysfunkcjonalność stosowanego rozumienia zasady tajności głosowania²²⁷ powodowały funkcjonowanie tzw. miejsc mandatowych – kandydaci umieszczenie na pierwszych S miejscach na liście okręgowej, gdzie S jest liczbą mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu, mieli praktycznie zagwarantowane objęcie mandatu (dotyczyło to również kandydata umieszczonego na preferencyjnej pozycji²²⁸ w wypadku okręgów jednomandatowych²²⁹). System wyborczy ustalony w trakcie obrad Okrągłego Stołu a następnie²³⁰ zastosowany w czerwcu 1989 roku stanowił ogromną zmianę na tym polu. Przede wszystkim zrezygnowano ze zgłaszania list kandydatów

²²⁴ Jedynie raz zdarzyło się, aby w wyniku wyborów mandat uzyskał inny kandydat niż założono (niż zajmujący miejsce mandatowe) – w wyborach w roku 1957, w okręgu nowosądeckim. Ibidem, s. 39.

²²⁵ Przy czym należy zaznaczyć, że każdorazowo miało to zastosowanie przy wykorzystaniu większościowych formuł wyborczych.

²²⁶ Czyli tak zwanego głosowania bez skreśleń, zgodnie z którym głos był ważny nawet w wypadku pozostawienia nieskreślonej większej liczby kandydatów niż liczba wybieranych (głosowanie odbywało się z wykorzystaniem skreśleń pozycji na karcie do głosowania przy czym głosujący pozostawiał nieskreślone te pozycje – nazwiska kandydatów – którym udzielał poparcia). W takim wypadku głosy były zaliczane kandydatom otwierającym listę.

²²⁷ Rozumianej jako uprawnienie wyborcy, nie zaś jego obowiązek. W połączeniu z pozostałymi elementami prowadziło to do sytuacji, w której chęć skorzystania z prawa do oddania głosu w sposób tajny stygmatyzowała osobę głosującą i mogła budzić podejrzenia, że dokonuje ona ingerencji w treść karty do głosowania, mającej na celu wyrażenie preferencji innej niż pożądana ze strony władz.

²²⁸ Art. 79 ust. 2, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²²⁹ Dotyczy to systemu wyborczego zastosowanego w wyborach do Sejmu PRL IX Kadencji (w roku 1985). Wybory odbywały się w okręgach wielomandatowych, jednakże głosowanie nad obsadzeniem konkretnych mandatów odbywało się oddzielnie, a wybór był dokonywany spośród odrębnych par kandydatów (formalnie stanowiących jedną listę wyborczą w okręgu). Samo rozwiązanie polegające na oddzielnym głosowaniu nad każdym mandatem było zbliżone do wykorzystanego w roku 1989. W praktyce oznaczało to, że każdy z wyborców oddaje głos w kilku okręgach jednomandatowych, mimo, że takie nazewnictwo nie pojawia się w dokumentach określających system wyborczy. Patrz: Art. 61, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²³⁰ Stanowisko w sprawie reform politycznych..., s. 10-11.

w okręgach na rzecz poszczególnych kandydatur (lista krajowa, mimo swojej nazwy, również była w rzeczywistości zbiorem kandydatów niezależnych od siebie w rozumieniu procedury głosowania). Kandydatury na poszczególnych kartach do głosowania były umieszczane w kolejności alfabetycznej - oddzielnie w obrębie listy krajowej oraz oddzielnie w obrębie kandydatów zgłoszonych do każdego z mandatów w okręgu. Powodowało to sytuację, w której wyborca otrzymywał od 4 do nawet 7 kart wyborczych, w tym od 2 do 5 kart do głosowania na poszczególne mandaty przeznaczone do rozdysponowania w danym okręgu wyborczym w wyborach do Sejmu (w zależności od wielkości okręgu)²³¹, jedną kartę do głosowania na listę krajową w wyborach do Sejmu oraz kartę do głosowania w wyborach do Senatu (jedną, niezależnie od liczby senatorów wybieranych w okręgu²³²)²³³. Uniemożliwiało to wpłynięcie na wynik wyborów przez przyznanie preferencji określonym kandydatom, stąd też zastosowany system takowych nie przewidywał. Brak preferencji ustawowych dla określonych kandydatów powodował brak możliwości skutecznego oddania głosu bez wyraźnego wyrażenia preferencji przez głosującego, tj. bez dokonania ingerencji w treść karty wyborczej²³⁴. Wyjątkiem była lista krajowa, na której umieszczono nazwiska kandydatów w liczbie odpowiadającej liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w jej ramach, co umożliwiało oddanie głosu „bez skreśleń”²³⁵. Wymóg czynnego wyrażenia swej preferencji stanowił jeden z dwóch elementów, które zmieniły rozumienie zasady tajności

²³¹ Art. 53, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²³² Art. 9, Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 103.

²³³ Opisana sytuacja dotyczy głosowania przeprowadzonego 4 czerwca 1989 r. w głosowaniu ponownym (tzw. druga tura wyborów) nazwiska kandydatów do wszystkich nieobsadzonych w wyniku pierwszego głosowania mandatów w okręgu były umieszczane na jednej karcie wyborczej z zachowaniem podziału na poszczególne mandaty. Art. 83 ust. 2 pkt 3, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²³⁴ Art. 65, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²³⁵ Nie był natomiast jasny status kart do głosowania na których skreślone zostały wszystkie nazwiska. Dopiero decyzją PKW na posiedzeniu 4 maja 1989 r. uznano te karty za ważne. Wytyczne Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 4 maja 1989 r. w sprawie zadań i trybu pracy komisji wyborczych w przygotowaniu i przeprowadzeniu wyborów do Sejmu i Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 4 czerwca 1989 r. Organizacja przygotowań do dnia wyborów. Zadania i tryb pracy obwodowych, okręgowych i wojewódzkich komisji wyborczych w dniu wyborów, s. 14, http://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2929/2/2/1033_7k.57-70.pdf [dostęp 30.07.2016 r.].

głosowania. Wyborca nie miał już możliwości oddania głosu bezpośrednio po odebraniu od komisji wyborczej kart do głosowania, gdyż byłby to głos nieważny (z wyłączeniem listy krajowej), a ponadto wprowadzone uregulowania nakazywały mu udanie się z kartami wyborczymi do pomieszczenia za osłoną, urządzonego w lokalu wyborczym²³⁶ - wcześniejsze ordynacje jedynie dopuszczały taką możliwość²³⁷. Przeniesienie środka ciężkości zasady tajności głosowania z uprawnienia wyborcy na jego obowiązek sprawiło, że pierwszy raz w historii Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nastąpiła faktyczna realizacja zasady tajności głosowania.

W ramach zastosowanego systemu wyborczego, głosy oddawane były na konkretne osoby, a w systemie nie funkcjonowały *de facto* listy wyborcze (mimo, że funkcjonował element systemu mający "listę" w nazwie - lista krajowa). Wyborcy dysponowali wieloma głosami - liczba głosów w okręgu była równa liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania ($G=S$) - uzyskiwali więc bezpośredni wpływ na obsadzenie wszystkich mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu. Głosy wyborcy miały charakter kategoriyczny - preferencje wyrażone względem wszystkich możliwych elementów oferty wyborczej można podzielić na dwa zbiory, gdzie pierwszy stanowią elementy poparte, natomiast drugi pozostałe elementy, które nie uzyskały poparcia wyborcy. Preferencje wyrażone względem elementów tego samego zbioru były względem siebie równoważne - nie było możliwości uszeregowania ich pod kątem siły preferencji. Głosy każdego wyborcy były głosami prostymi - każdy z nich oznaczał poparcie jednego, konkretnego elementu oferty wyborczej i nie wpływał na sytuację pozostałych jej elementów (wynikało to z faktu, że głosowanie odbywało się w praktyce w wielu okręgach jednomandatowych, bez list wyborczych oraz ustawowych progów zaporowych). Głosy oddane przez wyborcę miały charakter niejednolity - zarówno ze względu na fakt, że zasady wyboru kandydatów w okręgu różniły się od tych dotyczących kandydatów z listy krajowej, jak i (w odniesieniu do głosowania na kandydatów w okręgach wyborczych) możliwość przeprowadzenia ponownego głosowania, do którego dopuszczona byłaby jedynie część kandydatur²³⁸.

²³⁶ Art. 62 ust. 2, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²³⁷ Np. Art. 78, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²³⁸ W stosunku do głosów oddawanych na listę krajową pierwotnie nie przewidziano możliwości przeprowadzenia ponownego głosowania, więc pod tym kątem nie można wykazać ich niejednorodności. W wyniku klęski listy krajowej większość mandatów przeznaczonych pierwotnie do rozdysponowania w jej

Przyjęcie, w ramach kontraktu okrągłostołowego, podziału mandatów między poszczególne stronnictwa oraz wydzielenie zbioru mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych wymagało zastosowania rozwiązań pozwalających na przeprowadzenie wyborów w sposób gwarantujący realizację porozumienia. Zaowocowało to przyjęciem nie tylko nietypowego, ale prawdopodobnie unikalnego systemu wyborczego. W toku negocjacji okrągłostołowych ustalono, że 65% mandatów przeznaczonych zostanie dla strony koalicyjno-rządowej, natomiast 35% dla kandydatów bezpartyjnych²³⁹. Miało to wyjątkowe znaczenie w kontekście równoległego powołania nowych konstytucyjnych organów państwa – Senatu PRL oraz Prezydenta PRL, które miały przejąć rolę centralnych instytucji systemu politycznego w miejsce centralnych organów PZPR, szczególnie jeśli spojrzeć na gry decyzyjne (parlamentarne) w których organy te miały brać udział. Zastosowany podział mandatów (299 z 460 mandatów poselskich oraz minimum 299 z 560 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym²⁴⁰) miał gwarantować stronie koalicyjno-rządowej: decyzyjność i pełną kontrolę nad powołaniem rządu, pełną kontrolę nad procesem wyboru Prezydenta PRL, jak również udział w mandatach bliski zagwarantowania kontroli procesu ustawodawczego i konstytucyjnego. Strona koalicyjno-rządowa poczyniła na polu podziału mandatów dwa istotne ustępstwa – zrezygnowano z zapewnienia samodzielnej większości, umożliwiającej przynajmniej wybór premiera oraz uchwalanie zwykłych ustaw, dla PZPR oraz z zapewnienia całości strony koalicyjnej minimalnej liczby mandatów gwarantującej możliwość odrzucenia weta senackiego oraz przegłosowanie zmian Konstytucji. Podział

ramach została rozdysponowana w zupełnie inny sposób (w okręgach), co jednak nie powinno być uznane za argument za uznaniem głosów oddanych na kandydatów z listy krajowej za niejednolite pod tym kątem. Istotniejszy wydaje się stan prawny na dzień przeprowadzenia głosowania, a szczególnie świadomość głosujących odnośnie możliwych konsekwencji wyrażenia przez nich określonych preferencji w trakcie głosowania.

²³⁹ W trakcie negocjacji rozważano również inne proporcje, np. 60:40 (na korzyść strony koalicyjnej).

²⁴⁰ Zgromadzenie Narodowe zostało wprowadzone do polskiego porządku konstytucyjnego na mocy nowelizacji Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 7 kwietnia 1989 r., Stanowiły je „połączone Sejm i Senat” (Art. 32a Konstytucji PRL), co w praktyce oznaczało posłów i senatorów obradujących łącznie. Do kompetencji Zgromadzenia Narodowego należały: wybór Prezydenta PRL, uznanie stałej niezdolności Prezydenta PRL do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia, rozpatrywanie postawienia Prezydenta PRL w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu. Art. 32b, Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 101.

mandatów między poszczególne stronnictwa został wstępnie ustalony w ramach ustaleń Okrągłego Stołu (60% dla partii politycznych oraz 5% dla stowarzyszeń²⁴¹), przy czym w stanowisku końcowym nie zawarto szczegółowego podziału mandatów między poszczególne podmioty strony koalicyjno-rządowej. W uchwalonej ordynacji zapisano, że podział zostanie dokonany przez Radę Państwa oraz, że w każdym okręgu przynajmniej jeden mandat zostanie przeznaczony dla kandydatów bezpartyjnych, nie zawarto jednak konkretnych kwot, za to określono, że Rada Państwa dokona podziału na podstawie porozumienia Okrągłego Stołu²⁴². Ostateczny podział uchwaliła Rada Państwa, respektując przy tym ustalenia okrągłostołowe. Poszczególnym stronnictwom przeznaczono: PZPR 173 mandaty (co stanowiło 37,6%), ZSL 76 mandatów (16,5%), SL 27 mandatów (5,9%), Stowarzyszeniu „Pax” 10 mandatów (2,2%), Unii Chrześcijańsko-Społecznej 8 mandatów (1,7) oraz Polskiemu Związkowi Katolicko-Społecznemu 5 mandatów (1,1%), natomiast 161 mandatów (35%) przeznaczono dla kandydatów bezpartyjnych. Aby zapewnić realizację porozumień okrągłostołowych, ustalono, że członkowie partii i organizacji wchodzących w skład koalicji (PZPR, ZSL, SD, „Pax”, PZKS, UchS) zgłaszani przez grupy wyborców będą automatycznie przypisywani do mandatów przeznaczonych dla ich organizacji²⁴³, co miało uniemożliwić kandydatom wywodzącym się z tych ugrupowań ubieganie się o mandaty przeznaczone dla kandydatów bezpartyjnych²⁴⁴. Zgodnie z ustaleniami okrągłostołowymi, maksymalnie 10% mandatów miało zostać rozdysponowanych w ramach listy krajowej – ostatecznie, decyzją Rady Państwa²⁴⁵, dla listy krajowej przeznaczono 35 mandatów (7,6%). Początkowo przedstawiciele strony koalicyjno-rządowej proponowali, aby na liście krajowej umieścić zarówno

²⁴¹ Stanowisko w sprawie reform politycznych..., s. 11.

²⁴² Art. 39, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²⁴³ Stanowisko w sprawie reform politycznych..., s. 11.

²⁴⁴ Nie miało to natomiast wpływu na możliwość zgłaszania do puli mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych osób kojarzonych z obozem władzy, jedynie pod warunkiem, że nie byli oni członkami partii organizacji współtworzących koalicję. Skrajnym przykładem jest ubieganie się (bez sukcesu) o mandat z tej puli w okręgu nr. 1 Warszawa – Śródmieście (mandat nr 2) przez Jerzego Urbana – rzecznika rządu PRL. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 czerwca 1989 r. o wynikach głosowania i wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 4 czerwca 1989 r., M.P. 1989 nr 21 poz. 149.

²⁴⁵ Uchwała Rady Państwa z dnia 13 kwietnia 1989 r. w sprawie liczby posłów wybieranych z krajowej listy wyborczej, Dz.U. 1989 nr 21 poz. 110.

kandydatów koalicyjnych jak i strony solidarnościowo-opozycyjnej²⁴⁶, spotkało się to jednak ze sprzeciwem przedstawicieli tej ostatniej, obawiających się, że zostałyby to odebrane jako swego rodzaju włączenie strony opozycyjnej w skład koalicji, a co za tym idzie - legitymizacja przez stronę opozycyjną ówczesnej władzy oraz systemu politycznego²⁴⁷. Ostatecznie, na liście krajowej znaleźli się więc jedynie przedstawiciele obozu rządzącego²⁴⁸ a te 35 mandatów zostało zaliczone do puli koalicyjno-rządowej, co miało okazać się później istotne ze względu na niespodziewaną klęskę listy.

Zgodnie z zapisami Ordynacji, okręg wyborczy w wyborach do Sejmu PRL X kadencji stanowił obszar województwa lub jego część, przy czym liczba posłów wybieranych w okręgu wynosiła od 2 do 5²⁴⁹. Jak wspomniano wcześniej, poszczególne mandaty były numerowane i z góry przeznaczone dla konkretnego ugrupowania (lub dla kandydatów bezpartyjnych), przy czym przynajmniej jeden mandat w każdym okręgu miał być przeznaczony dla kandydatów bezpartyjnych. Uchwałą Rady Państwa utworzono 108 okręgów wyborczych (należy pamiętać, że w tym czasie liczba województw była znacznie większa niż obecnie i wynosiła nie 16 a 49), z czego największą grupę stanowiły okręgi 5-mandatowe (38), a następnie 4-mandatowe (34), 3-mandatowe (27) a najmniejszą 2-mandatowe (9)²⁵⁰. O ile podział mandatów między okręgi został dokonany na zasadzie proporcjonalności („odpowiednio do liczby mieszkańców danego okręgu wyborczego”²⁵¹), to podział mandatów między poszczególne ugrupowania, a w szczególności wskazanie mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych, pozostawiał większe pole

²⁴⁶ Taką propozycję wystosował m.in. Kazimierz Cypryński. Stenogram drugiego posiedzenia..., s. 289.

²⁴⁷ A. Dudek, Reglamentowana rewolucja..., s. 255-256. Część przyczyn braku zgody przedstawicieli strony opozycyjno-solidarnościowej na wspólną listę krajową przedstawił w trakcie obrad Zespołu ds. Reform Politycznych Okrągłego Stołu Jacek Kuroń, Stenogram z trzeciego posiedzenia Zespołu ds. Reform Politycznych w dniu 1 marca 1989 r., Warszawa 1990, s. 186.

²⁴⁸ Zgodnie z 44 Art. Ordynacji, prawo do zgłoszenia krajowej listy wyborczej przyznano porozumieniu władz naczelných partii i organizacji: PZPR, ZSL, SD, „Pax”, UChS, PZK-S oraz Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON). Art. 44, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²⁴⁹ Art. 10 oraz Art. 11 ust. 1, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²⁵⁰ Uchwała Rady Państwa z dnia 13 kwietnia 1989 r. w sprawie okręgów wyborczych dla wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz liczby, numerów i przeznaczenia mandatów w tych okręgach, Dz.U. 1989 nr 21 poz. 111.

²⁵¹ Art. 11 ust. 2, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

manewru. W związku z automatyczną alokacją 108 ze 161 znajdujących się w tej puli (po 1 w każdym okręgu) oraz rezygnacji strony solidarnościowo-opozycyjnej z umieszczenia swoich kandydatów na liście krajowej, 53 mandaty (11,52% całego składu Sejmu) pozostały do rozdysponowania między okręgi. Praktyka pokazuje, że mandaty te zostały wskazane w większym stopniu w okręgach, w których struktury NSZZ „Solidarność” uznawano za słabiej rozwinięte, a szanse kandydatów związanych z obozem Solidarności na zdobycie mandatu – za mniejsze. Proporcjonalnie mniej mandatów przeznaczono dla kandydatów bezpartyjnych tam, gdzie szanse opozycji solidarnościowej na sukces wyborczy strona koalicyjno-rządowa uznawała za wyższe²⁵². W zamyśle miało to zwiększyć szanse kandydatów bezpartyjnych, jednakże sympatyzujących z ówczesną władzą, na zdobycie mandatów²⁵³.

Wszystkie 425 mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach zostały – na mocy uchwały Rady Państwa – przypisane do określonych ugrupowań lub kandydatów bezpartyjnych, jednakże dokonany podział nie określał personalnego składu ani całości Sejmu, ani poszczególnych frakcji. Sposób wyboru konkretnych osób był tym bardziej istotny, iż – zgodnie ze wspomnianymi wcześniej ustaleniami – dopuszczono do nieograniczonego zgłaszania kandydatów w obrębie poszczególnych mandatów (rzecz jasna spełniających wymóg konkretnej przynależności organizacyjnej lub jej braku). Do rozdysponowania mandatów w ramach okręgów zastosowano formułę większości bezwzględnej z ewentualnym ponownym głosowaniem²⁵⁴. Zrezygnowano natomiast z wymogu frekwencji, który stosowano

²⁵² „W dwunastu województwach – m.in. ostrołęckim, łomżyńskim, leszczyńskim, legnickim, koszalińskim, kaliskim, piotrkowskim i sieradzkim, gdzie <<Solidarność>> była stosunkowo słaba, Rada Państwa przeznaczyła dla bezpartyjnych znaczną pulę mandatów – 50-60 proc. Przypadających na okręg wyborczy. Natomiast w województwach, gdzie Związek miał silne struktury, np. we wrocławskim, w krakowskim, łódzkim, szczecińskim, bydgoskim, radomskim czy elbląskim dla bezpartyjnych przeznaczono zaledwie 20-30 proc. Ogólnej liczby mandatów”. P. Codogni, op. cit., s. 75-76.

²⁵³ A. Małkiewicz, op. cit., s. 20-21.

²⁵⁴ W porozumieniach Okrągłego Stołu mowa jest o pierwszym oraz drugim „terminie wyborów” oraz o „turach wyborów”, przy czym określenia te są wykorzystywane zamiennie. Stanowisko w sprawie reform politycznych..., s. 11. Ordynacja posługiwała się natomiast pojęciem „ponownego głosowania”. Art. 83 ust. 2, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102. Stanowiło to zmianę w stosunku do ordynacji z roku 1985, która posługiwała się określeniem „ponownych wyborów”. Art. 98, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112. Pojęcia te można uznać za równoważne, jednak właściwym do wykorzystania w rozprawie wydaje się pojęcie wykorzystywane w tekście ordynacji wyborczej zastosowanej w roku 1989.

w poprzednich wyborach²⁵⁵. Mandaty były numerowane a wybór każdego z posłów odbywał się oddzielnie, w wyniku czego osiągnięto efekt zbliżony do systemu opartego o formułę większości bezwzględnej w jednomandatowych okręgach wyborczych, z tym jedynie zastrzeżeniem, że każdy z wyborców głosował nie w jednym, ale w kilku (od 2 do 5) takich okręgach, pokrywających się jeśli chodzi o zasięg terytorialny oraz zbiór osób uprawnionych do głosowania²⁵⁶.

Obok 425 mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach wyborczych, 35 zostało przeznaczonych do rozdysponowania w ramach listy krajowej. Tu również zastosowano formułę większości bezwzględnej, z tą jednak różnicą, że nie przewidziano możliwości (ani konieczności) przeprowadzenia ponownego głosowania w sytuacji, gdy któryś z kandydatów nie uzyska wymaganej większości. W przeciwieństwie do mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach, liczba kandydatów możliwych do zgłoszenia w ramach listy krajowej została ograniczona – możliwe było zgłoszenie jedynie dokładnie tylu kandydatów, ilu posłów wybierano z listy krajowej²⁵⁷. Mimo, określenia „lista krajowa” można poddać w wątpliwość, czy faktycznie wyborcy mieli do czynienia z listą wyborczą, czy też ze zbiorem w praktyce niezależnych od siebie elementów oferty wyborczej. Zważywszy na to, że liczba kandydatów, liczba głosów dostępnych wyborcy oraz liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu były sobie równe, jak i fakt, że poparcie dowolnego elementu zbioru kandydatów określanego listą wyborczą nie wpływał w żaden sposób na sytuację pozostałych kandydatów (listy nie akceptowało się jako całości, zamiast tego wymagane było wyrażenie poparcia dla każdego z jej elementów²⁵⁸) można mówić o 35 rozłącznych elementach stanowiących listę jedynie formalnie. Efekt funkcjonowania zastosowanej formuły (podobnie jak zastosowanej w okręgach wyborczych) był zbliżony do efektu wyborów przeprowadzonych w pokrywających się 35 jednomandatowych okręgach wyborczych obejmujących

²⁵⁵ Porównaj: Art. 95 Ust. 2, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²⁵⁶ Podobną opinię na temat konsekwencji zastosowanej struktury okręgów oraz sposobu oddawania głosu wyraża m.in. Andrzej Antoszewski: „Można przyjąć, że wybory z 1989 r. odbywały się z warunkach zbliżonych do tych, jakie cechuje połączenie okręgów jednomandatowych z formułą większości bezwzględnej”. A. Antoszewski, Ordynacje wyborcze do parlamentu i ich polityczne konsekwencje, [w:] Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki, [red.] A. Antoszewski, Wrocław 1994, s. 53.

²⁵⁷ Art. 44 ust. 2, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

²⁵⁸ Art. 66, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.

swym zasięgiem cały obszar kraju, wedle formuły większości bezwzględnej, z tą jednak różnicą, że wyborcy uzyskali jedynie możliwość wyrażenia swej akceptacji lub sprzeciwu względem każdego przedstawionego elementu oferty wyborczej (rozłącznie) bez możliwości wskazania innej preferencji. Najbardziej istotne dla praktyki funkcjonowania tego elementu systemu wyborczego było założenie, że każdy z elementów oferty zawartej w liście krajowej uzyska poparcie przynajmniej połowy głosujących i nie przewidzenie żadnej procedury na wypadek niezrealizowania tego scenariusza. Nie była to zresztą unikalna cecha systemu zastosowanego w roku 1989 – zastosowany w wyborach 4 lata wcześniej również nie przewidywał rozwiązań w wypadku nieuzyskania przez któregoś z kandydatów umieszczonych na liście krajowej bezwzględnej większości głosów²⁵⁹. Mimo, że ryzyko zaistnienia takiej sytuacji było poruszane na forum KC PZPR, zostało ono zlekceważone. O stosunku do możliwości nie uzyskania wymaganego poparcia przez listę krajową świadczy stanowisko Zygmunta Czarzastego, kierującego centralną kampanią PZPR, który twierdził, że nie jest możliwe aby więcej niż połowa wyborców skreśliła listę krajową²⁶⁰. Marian Orzechowski wspominał, że podnosił temat takiego zagrożenia na posiedzeniu Biura Politycznego PZPR, jednak został wtedy wyśmiany²⁶¹. Co więcej, jego wątpliwości podtrzymał Wojciech Jaruzelski, który zlecił przygotowanie procedury na wypadek zaistnienia takiej sytuacji, co jednak zostało zignorowane²⁶². Na zagrożenie wynikające z wymogów stawianych kandydatom z listy krajowej zwracano również uwagę – bezskutecznie – w trakcie prac sejmowych²⁶³.

Z punktu widzenia interesu strony koalicyjno-rządowej wydaje się zastanawiające wykorzystanie do rozdysponowania wszystkich mandatów formuły większościowej. O ile w stosunku do mandatów przeznaczonych dla kandydatów

²⁵⁹ Wedle przepisów ordynacji z 1985 roku ponowne wybory w stosunku do kandydatów z listy krajowej mogły mieć miejsce jedynie w wypadku, gdy w głosowaniu wzięła udział mniej niż połowa wyborców. Art. 98 pkt 2, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.

²⁶⁰ J. Urban, *Jajakobyły: spowiedź życia Jerzego Urbana*, Warszawa 1992, s. 150.

²⁶¹ M. Orzechowski, [w:] *Koniec epoki. Wywiady Maksymiliana Berezowskiego*, Warszawa 1991, s. 151-152.

²⁶² A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 256

²⁶³ Na takie niebezpieczeństwo zwracały uwagę posłanki PZPR Romualda Matusiak oraz Elżbieta Rutkowska, co zostało jednak zlekceważone. Dyskusja na ten temat była ucinana przez wicemarszałek Sejmu PRL Elżbietę Gacek (współautorkę tekstu ordynacji), twierdzącą, że w najgorszym wypadku Sejm będzie liczył mniej posłów i sprawa nie jest warta uwagi. T. Strzałkowski, *Wybory czerwcowe 1989 – refleksje po 20 latach*, „Studia Wyborcze”, tom 8, Łódź 2009, s. 17.

obozu rządzącego jest to zrozumiałe²⁶⁴ (z zastrzeżeniem dotyczącym listy krajowej w zakresie braku rozwiązania w wypadku porażki któregoś z jej elementów), to zastosowanie formuły większościowej, tym bardziej w jednomandatowych okręgach wyborczych²⁶⁵, do rozdysponowania mandatów przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych wydaje się rozwiązaniem niezgodnym z interesem decydenta. Z jednej strony powodowało to ryzyko radykalnego ograniczenia reprezentacji umiarkowanych środowisk opozycyjnych (w wypadku dobrego wyniku kandydatów nie będących członkami partii ani organizacji koalicyjnych, jednak z nimi związanych lub po prostu popierających linię polityczną władzy²⁶⁶) w składzie przyszłego Sejmu, co mogłoby utrudnić skuteczne włączenie opozycji w mechanizmy sprawowania władzy oraz podział odpowiedzialności politycznej związanej ze zjawiskami negatywnymi, z drugiej – umożliwiało zdobycie przez stronę solidarnościowo-opozycyjną (lub szerzej – środowiska opozycyjne względem strony koalicyjno-rządowej, niekoniecznie związane ze związkiem lub Komitetem Obywatelskim „Solidarność”, w tym środowiska skrajne) reprezentacji na tyle licznej, żeby utrudnić lub uniemożliwić sprawne rządzenie. Ryzyko takiego negatywnego efektu zastosowania formuły większościowej mogło być jeszcze większe, gdyby zrezygnowano z wymogu większości bezwzględnej lub zastąpiono go inną większością kwalifikowaną²⁶⁷. Zastosowanie większości bezwzględnej wiązało się jednak z inną, poważną konsekwencją – wzmacniała wrażenie plebiscytnego charakteru wyborów, w których obywatele mogli opowiedzieć się za lub przeciw systemowi²⁶⁸. Zastosowana formuła dopuszczała możliwość (jak się później okazało – nie tylko teoretyczną) objęcia wszystkich mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych przez jedną ze stron, przy czym w obu przypadkach byłoby to niekorzystne dla strony

²⁶⁴ Trudno wskazać system wyborczy wykorzystujący formułę reprezentacji proporcjonalnej, który zapewniłby utrzymanie podziału mandatów ustalonego w ramach porozumień okrągłostołowych.

²⁶⁵ Jak wcześniej wskazano, zastosowany system wyborczy funkcjonował *de facto* jak wybory przeprowadzane w pokrywających się okręgach jednomandatowych.

²⁶⁶ Jako takich kandydatów wystawiano m.in. popularne osoby związane z kulturą.

²⁶⁷ W trakcie negocjacji Okrągłego Stołu rozpatrywano m.in. możliwość zastosowania wymogu uzyskania 40% głosów. Stenogram drugiego posiedzenia... s. 290.

²⁶⁸ Plebiscytny charakter wyborów miał szczególne znaczenie w wyborach do Senatu PRL gdzie dopuszczono do bezpośredniej konfrontacji kandydatów reprezentujących stronę koalicyjno-rządową oraz opozycyjną oraz dla głosowania na kandydatów z listy krajowej, w którym wyborcy mieli możliwość wyrażenia faktycznej dezaprobaty wobec ówczesnego systemu politycznego.

koalicyjno-rządowej. W wypadku obsadzenia wszystkich (a w praktyce przynajmniej 154 ze 161) przez kandydatów opozycyjnych wobec koalicji, traciła ona pełną kontrolę nad grą konstytucyjną (do której wymagana była większość kwalifikowana 2/3 głosów), ponadto, w wypadku uzyskania większości przez środowiska opozycyjne w drugiej izbie parlamentu²⁶⁹ posiadającej prawo wetowania ustaw, powodowało to utratę kontroli również nad grą ustawodawczą²⁷⁰, co w praktyce mogło doprowadzić do paraliżu władzy przez mniejszość blokującą. Zagrożenia te nie wystąpiłyby w wypadku zastosowania do rozdysponowania mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych formuły proporcjonalnej. Propozycje zastosowania innej niż większościowa formuły były wysuwane przez ekspertów, jeszcze przed rozpoczęciem obrad Okrągłego Stołu, na forum KC PZPR, nie znajdując jednak poparcia²⁷¹. Należy zadać pytanie: co zaważyło na przyjęciu rozwiązania niosącego za sobą ryzyko tak poważnych, a zarazem negatywnych z punktu widzenia decydenta, konsekwencji, tym bardziej, że ich ewentualne wystąpienie nie było pożądane również przez stronę opozycyjną²⁷²? W tym miejscu należy wskazać na kilka czynników, które mogą tłumaczyć tą decyzję:

²⁶⁹ Czego należało się spodziewać w wypadku przytłaczającego zwycięstwa w wyborach do Sejmu w części przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych.

²⁷⁰ Zaznaczyć należy, że strona koalicyjno-rządowa dążyła do zapewnienia sobie gwarancji możliwości przełamania weta senackiego. Proponowano powiązanie jego odrzucenia z różnymi większościami m.in. 60% oraz większości 13/20 (co jest równe 65%, czyli odpowiadało liczbie mandatów zagwarantowanych dla strony koalicyjno-rządowej w ramach kontraktu). Strona opozycyjno-solidarnościowa nie wyrażała na to zgody, jednakże nie należy przez to rozumieć, że zamierzała doprowadzić do sytuacji w której, dysponując większością w Senacie, będzie w stanie blokować działania ustawodawcze Sejmu za pomocą mniejszości blokującej. Jak podkreślali przedstawiciele strony solidarnościowo-opozycyjnej, ustalenie większości wymaganej do odrzucenia weta senackiego na wyższym poziomie niż liczba mandatów zagwarantowana dla koalicji miało dla umiarkowanej części opozycji charakter symboliczny. Tworzyło sytuację, w której przynajmniej teoretycznie było możliwe, że władza będzie zmuszona do liczenia się z głosem społeczeństwa. Nie bez znaczenia było również to, że ustalenie większości sejmowej zdolnej do przełamania weta senackiego na poziomie nie wyższym niż minimalna liczba mandatów zagwarantowana koalicji powodowałoby, że Senat stałby się ciałem pozbawionym znaczenia oraz skutkowałoby atakami na środowiska umiarkowanej opozycji ze strony skrajnych jej odłamów o wejście w konszachty z ówczesną władzą.

²⁷¹ Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki, [red.] M. Jabłonowski, S. Stępka, St. Sulowski, Warszawa 2009, s. 198.

²⁷² Wskazuje na to m.in. szereg wypowiedzi przedstawicieli strony solidarnościowo-opozycyjnej w trakcie obrad Okrągłego Stołu, w tym m.in. wypowiedź Adama Michnika, co prawda odnosząca się wprost do wyborów do Senatu, jednak obrazująca nastawienie jednego z liderów obozu opozycyjnego: „spektakularny sukces

1. Zastosowanie formuły proporcjonalnej wymagałoby zgłaszania list wyborczych kandydatów w miejsce pojedynczych kandydatur²⁷³, co strona koalicyjno-rządowa uznawała za niekorzystne. Zostałoby to odebrane przez społeczeństwo jako uznanie obozu solidarnościowego za równoważnego partnera. Co więcej, dotyczyłoby to również innych środowisk opozycyjnych – w tym opozycji radykalnej, otwarcie antysystemowej. Wskazać można, że zastosowanie systemu wykorzystującego listy wyborcze w sytuacji, gdy system partyjny funkcjonował jedynie w formie karykaturalnej, mogłoby pociągnąć za sobą konieczność uznania (oraz legalizacji) partii politycznych pozostających do tej pory poza systemem, na co strona koalicyjno-rządowa nie zamierzała wyrazić zgody²⁷⁴.
2. Zastosowanie formuły proporcjonalnej, a co za tym idzie – funkcjonowanie list kandydatów wymusiłoby zgłaszanie kandydatów popierających stronę

opozycji w wyborach do Senatu wcale nie musi oznaczać sukcesu Polski”. Stenogram szóstego posiedzenia zespołu do spraw reform politycznych, 18 lutego 1989 r., [w:] Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II..., s. 340.

²⁷³ Wyjątek mogłoby stanowić zastosowanie systemu pojedynczego głosu przechodniego (STV), który mógłby zagwarantować reprezentację mniejszości. Wprowadzenie takiego rozwiązania w znacznym stopniu skomplikowałoby, i tak nie należącą do prostych, procedurę głosowania – przy założeniu, że dotyczyłoby to tylko mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych, wyborcy zostaliby postawieni przed wyzwaniem głosowania nie tylko z wykorzystaniem dużej liczby kart do głosowania – do 4 kart przeznaczonych do głosowania na kandydatów koalicji (przyjmując, że podział pozostałych mandatów między okręgi nie uległ by zmianie), karty przeznaczonej do głosowania na kandydatów z listy krajowej oraz karty do głosowania na kandydatów bezpartyjnych (do tego należy dodać jeszcze kartę do głosowania w wyborach do Senatu), w dodatku wybory te byłyby przeprowadzane w równoległe funkcjonujących okręgach obejmujących różny obszar (aby wybory przeprowadzane w systemie STV dały efekt przynajmniej bliski proporcjonalnemu, niezbędne byłoby przeprowadzenie głosowania w okręgach wielomandatowych, przy czym wskazane by było żeby były to okręgi przynajmniej 4-5 mandatowe), a całość odbywałaby się z wykorzystaniem 4 różnych formuł wyborczych (większości bezwzględnej z drugą turą w JOW-ach, większości bezwzględnej z drugą turą w WOW-ach, większości bezwzględnej bez możliwości przeprowadzenia drugiej tury oraz STV). Pamiętać przy tym należy, że sam sposób głosowania w wyborach przeprowadzanych z wykorzystaniem metody STV jest skomplikowany i wymaga od wyborcy względnie większych kompetencji niż FPTP lub inne formuły większościowe. Można założyć, że wprowadzenie takiego rozwiązania spowodowałoby ogromny chaos po stronie wyborców, którzy mieliby trudności z odnalezieniem się w tak skomplikowanym systemie, co skutkowałoby dużą liczbą błędów (oddany głos byłby niezgodny z intencjami głosującego) oraz głosów nieważnych.

²⁷⁴ M. M. Kamiński, op. cit., s. 111-112.

rządowo-koalicyjną właśnie w formie listy, co wprowadzałoby element jednoznacznie konfrontacyjny. Mogłoby to dodatkowo wzmocnić²⁷⁵ plebiscytarny charakter wyborów względem ówczesnego systemu politycznego oraz elity politycznej²⁷⁶.

3. Możliwość przeprowadzenia wyborów w systemie proporcjonalnym, jak również idące w tym kierunku propozycje wysuwane przez ekspertów, mogły być skazane na porażkę ze względu na brak wiedzy części osób decyzyjnych lub brak zrozumienia jak tego typu systemy działają. Należy wziąć pod uwagę, że – zarówno po stronie koalicyjno-rządowej jak i opozycyjno-solidarnościowej – udział w przygotowaniu i negocjowaniu rozwiązań dotyczących systemu wyborczego – obok osób posiadających rozległą wiedzę w tym zakresie jak np. Stanisław Gebethner - brały osoby mające ograniczoną (jeśli w ogóle) możliwość bezpośredniego zetknięcia się z proporcjonalnymi systemami wyborczymi. Ostatnie wybory przeprowadzone z wykorzystaniem formuły proporcjonalnej odbyły się w Polsce w 1947²⁷⁷ (w dodatku nie sposób mówić o nich jako o wyborach uczciwych), więc minęło od nich przeszło 40 lat. Później stosowany już wyłącznie zasadę reprezentacji większościowej²⁷⁸. Powszechną praktyką w państwach obozu socjalistycznego (jak i w republikach związkowych ZSRR) również było wykorzystywanie systemów większościowych. Podobny wpływ na wybór formuły wyborczej mógł mieć fakt, że wybory

²⁷⁵ W porównaniu z sytuacją, w której poszczególni kandydaci są zgłaszani niezależnie, nawet mimo ich jednoznacznego kojarzenia ze środowiskami koalicyjnymi lub opozycyjnymi.

²⁷⁶ Szczególnie istotne byłoby w takiej sytuacji jednoznaczne określenie i wskazanie listy kandydatów bezpartyjnych, ale popierających stronę koalicyjno-rządową. Nawet w sytuacji, gdyby listy były zgłaszane tylko na poziomie okręgów (niezależnie od siebie, pod różnymi nazwami), miałyby one charakter list „koalicyjnych”. Wystawianie pojedynczych kandydatur, w szczególności osób popularnych i niezwiązanych z bieżącymi wydarzeniami politycznymi, było z tego punktu widzenia bezpieczniejsze.

²⁷⁷ Na mocy ordynacji z 1946. Ustawa z dnia 22 września 1946 r. Wybory przeprowadzano w okręgach wielomandatowych oraz z wykorzystaniem list państwowych, w obu przypadkach stosując formułę wykorzystującą metodę d'Hondta. Art. 63 i 65, Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego, Dz.U. 1946 nr 48 poz. 274.

²⁷⁸ Z. Jackiewicz, O prawie wyborczym regulującym wybory do Sejmu RP I kadencji, „Państwo i Prawo”, nr. 5, Warszawa 1993, s. 51-57.

przeprowadzane w ramach struktur partyjnych i organizacyjnych²⁷⁹ (stanowiące, w przeciwieństwie do wyborów powszechnych przed rokiem 1989, formę rzeczywistej walki o władzę) były przeprowadzane z wykorzystaniem wyłącznie formuł większościowych²⁸⁰. W świadomości części decydentów (po obu stronach negocjacji) pojęcie wyborów mogło być równoważne z wyborami przeprowadzanymi w systemie większościowym. Wskazuje na to również przebieg dyskusji nad systemem wyborczym w trakcie obrad Okrągłego Stołu (w ramach Zespołu do Spraw Reform Politycznych). Odniesienia do systemu wyborczego dotyczyły głównie systemu jaki miał zostać zastosowany w wyborach do Senatu, pokazując jednak w jaki sposób było rozumiane pojęcie proporcjonalności wyborów. Poszczególne wypowiedzi wskazują, że mogła być ona kojarzona nie ze sposobem rozdziału mandatów między kandydatów lub poszczególne ugrupowania, ale z dystrybucją mandatów między okręgi wyborcze²⁸¹. Doskonałym przykładem takiego rozumienia proporcjonalności jest propozycja Jarosława Kaczyńskiego²⁸², aby w celu zwiększenia proporcjonalności wyborów do Senatu odstąpić od proponowanego podziału mandatów²⁸³, a zamiast tego wybór senatorów miałyby odbywać się na dwóch poziomach: pierwszy stanowiłoby 49 okręgów wyznaczonych na bazie podziału na województwa, gdzie w każdym wybierano by jednego

²⁷⁹ W rozumieniu organizacji wchodzących w skład koalicji, ale też innych funkcjonujących w ramach systemu politycznego.

²⁸⁰ Procedury wyborcze poszczególnych partii i organizacji określały ich statuty oraz dokumenty wewnętrzne. Przykładami zastosowania systemów większościowych (bez używania tego określenia) są m.in.: Art. 27 Statutu PZPR: „Wybory do władz partyjnych są tajne. Głosowanie odbywa się na poszczególne kandydatury”. Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez VII Zjazd PZPR w grudniu 1975 r., Warszawa 1976. Innym przykładem jest procedura określona na potrzeby zwołania Zjazdu Krajowego SD: Uchwała Plenum Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego w sprawie zwołania V/VI Zjazdu Krajowego Stronnictwa Demokratycznego, Warszawa 1957, s. 5-7.

²⁸¹ Czyli termin ten był stosowany w miejsce zasady równości wyborów.

²⁸² Stenogram czwartego posiedzenia zespołu do spraw reform politycznych, 9 marca 1989 r., [w:] Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II..., s. 324-325.

²⁸³ Zgodnie z którym w wyborach do Senatu okręgami miały być województwa i w każdym z nich wybierano by 2 senatorów (z wyjątkiem dwóch największych pod względem liczby mieszkańców województw – warszawskiego oraz katowickiego, w których wybierano by po trzech). Ostatecznie taka struktura okręgów oraz podział mandatów zostały zastosowane w praktyce.

senatora, natomiast drugi poziom stanowiłoby 51 okręgów o równej liczbie mieszkańców. Jak widać, podniesiona kwestia dotyczy materii równego (proporcjonalnego) podziału mandatów między okręgi, a co za tym idzie – materialnego aspektu równości wyborów²⁸⁴. W toku dyskusji podobne rozumienie proporcjonalności wyborów można wskazać m.in. w wypowiedziach Aleksandra Halla²⁸⁵, Bronisława Geremka²⁸⁶ oraz reprezentującego stronę koalicyjno-rządową (choć podkreślającego swą odrębność i fakt reprezentowania strony związkowej – OPZZ) Jerzego Uziębły²⁸⁷, ponadto, w toku dyskusji żaden z jej uczestników nie sprzeciwił się jednoznacznie takiemu pojmowaniu proporcjonalności wyborów, co zdaje się potwierdzać, że takie jej rozumienie było akceptowane przez uczestników obrad²⁸⁸.

4. Istotny mógł być czas, w którym wypracowywana była decyzja o formule wyborczej oraz posiadane przez stronę koalicyjno-rządową (a w szczególności przez kierownictwo PZPR) dane. Przeświadczenie o wysokim poparciu dla władzy w społeczeństwie bazowało na dwóch przesłankach – pierwszą była błędna interpretacja wyników badań opinii publicznej, których głównym dostawcą był CBOS²⁸⁹, jak i błędne założenia co do możliwości zmian nastrojów społecznych²⁹⁰. Mimo, że wszystko

²⁸⁴ J. Kaczyński przedstawiał swoją propozycję jeszcze kilkakrotnie w trakcie obrad Okrągłego Stołu odnosząc się do proporcjonalności, m.in. Okrągły Stół. Zespół do spraw reform politycznych. Stenogram z piątego posiedzenia Zespołu do Spraw Reform Politycznych w dniu 20 marca 1989, Warszawa 1990, s. 140-142. W dalszym toku obrad sam wprowadził jednak rozróżnienie między proporcjonalnością „w sprawach wyborczych” a dotyczącą „tych województw” (w sensie podziału mandatów między województwa stanowiące okręgi). Ibidem, s. 126.

²⁸⁵ Okrągły Stół, Zespół do Spraw Reform Politycznych, Stenogram z czwartego posiedzenia..., s. 24-25.

²⁸⁶ Okrągły Stół. Zespół do spraw reform politycznych. Stenogram z szóstego posiedzenia..., s. 144.

²⁸⁷ Stenogram czwartego posiedzenia..., s. 326-327.

²⁸⁸ Na tle wcześniej wspomnianych wypowiedzi odróżnia się stanowisko Stanisława Gebethnera, który – mimo, że nie podważał odniesienia się do proporcjonalności przez J. Kaczyńskiego, odwoływał się do wyborów proporcjonalnych we właściwym rozumieniu tego pojęcia na co wskazuje odwołanie się przez niego do ordynacji sejmowej z 1922 roku. Ibidem, s. 325-326.

²⁸⁹ Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS, Warszawa 1994, s. 18.

²⁹⁰ Przykładem jest tu błędna interpretacja wzrostu notowań PZPR w listopadzie 1988 roku, spowodowanych przejściem sterów rządu przez M. Rakowskiego – wzrost ten okazał się nietrwały a poparcie dla partii względnie

wskazuje na to, że badania były przeprowadzane rzetelnie²⁹¹, a ich celem było zobrazowanie rzeczywistych nastrojów społecznych, nie bezrefleksyjne potwierdzenie bieżącej linii politycznej władzy, przeprowadzanie badań w warunkach systemu autorytarnego powodowało zafałszowanie wyników²⁹². Drugą przesłanką było wykorzystywanie w procesie decyzyjnym materiałów opracowywanych przez komitety terenowe partii (Komitety Wojewódzkie), które, zamiast przedstawiać rzeczywisty obraz nastrojów społecznych, „z biurokratycznym samozadowoleniem zapewniały centralę, że w pełni kontrolują nastroje społeczne, a opozycja nie dysponuje kandydatami o wystarczającej popularności”²⁹³.

Niezależnie od faktycznych przyczyn wyboru formuły większościowej do przeprowadzenia wyborów do Sejmu PRL w roku 1989, należy stwierdzić, że był to wybór niosący za sobą negatywne konsekwencje dla strony koalicyjno-rządowej. Nawet jeśli w momencie podejmowania decyzji nie było możliwe przewidzenie wszystkich faktycznych konsekwencji zastosowania takiej formuły wyborczej, było możliwe przewidzenie zbioru konsekwencji potencjalnie możliwych. W tym kontekście, podjętą decyzję należy określić jako błędną z punktu widzenia faktycznego interesu politycznego obozu władzy.

System wyborczy do Sejmu PRL X kadencji a inżynieria wyborcza

Analizując całość systemu wyborczego w wyborach do Sejmu PRL w roku 1989 można wskazać wyjątkowo szeroki zakres jego cech wynikających z działań z zakresu inżynierii wyborczej. Zastosowany system, przynajmniej w zamyśle decydentów, realizował interes władzy na różnych polach:

1. Dawał gwarancję (tak przynajmniej początkowo się wydawało) uzyskania przez obóz rządzący przynajmniej 65% udziałów w Sejmie, czyli nie mniej niż 299 mandatów (tyle stanowiła pula mandatów przeznaczona dla kandydatów koalicji, bez ewentualnych mandatów z puli przeznaczonej dla

szybko wróciło do poprzedniego poziomu. Opinia społeczna o PZPR w badaniach CBOS w latach 1984-1989, Warszawa 1990, s. 12.

²⁹¹ CBOS, Społeczeństwo i władza..., s. 26-27.

²⁹² M. M. Kamiński, op. cit., s. 87-88.

²⁹³ A. Małkiewicz, op. cit., s. 23.

kandydatów bezpartyjnych, które mogli uzyskać kandydaci ją popierający), co miało gwarantować zwycięstwo w grze prezydenckiej (zwycięstwo gwarantowała większość 281 mandatów w Zgromadzeniu Narodowym) oraz grze dotyczącej powołania premiera i rządu (co gwarantowało posiadanie przynajmniej 231 mandatów w Sejmie) – zapewniał to kontrakt dotyczący podziału mandatów między ugrupowania tworzące koalicję oraz kandydatów bezpartyjnych.

2. Dawał wysokie prawdopodobieństwo (w ocenie rządzących wręcz pewność) uzyskania przynajmniej $\frac{2}{3}$ udziałów w Sejmie, co gwarantowało zwycięstwo zarówno w grze ustawodawczej jak i w grze konstytucyjnej – miała to gwarantować możliwość ubiegania się o mandaty z puli przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych zarówno przez kandydatów zgłoszonych przez stronę opozycyjno-solidarnościową jak i przez kandydatów sympatyzujących z władzą (choć nie będących członkami partii i organizacji wchodzących w skład koalicji). Zapewnienie sobie większości kwalifikowanej $\frac{2}{3}$ w Sejmie wymagało jedynie uzyskania przynajmniej 8 mandatów z puli przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych, co stanowiło niespełna 5% z nich²⁹⁴.

- a. Zwiększeniu reprezentacji kandydatów sprzyjających stronie koalicyjno-rządowej służyła również wspomniana alokacja

²⁹⁴ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w świadomości strony koalicyjno-rządowej objęcie takiej liczby mandatów było praktycznie pewne. Potwierdza to m.in. w analizie negatywnych scenariuszy wyniku wyborów do Sejmu i Senatu opracowanej w KC PZPR przez Janusza Reykowskiego, Bogusława Kołodziejczaka oraz Wojciecha Greleckiego w czerwcu 1989, czyli w ostatnich dniach przed wyborami, w której przedstawione zostały dwa warianty – „klęski” oraz „niepowodzenia”. Nawet w wariancie „niepowodzenie” opozycja miała uzyskać jedynie ok. 25% mandatów w Sejmie (z puli 35% mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych). Możliwość objęcia „ok. 35%”, czyli niewykluczająca objęcia wszystkich miejsc „bezpartyjnych” była wskazana w wariancie „klęska”. Wariant „niepowodzenia” zakładał utrzymanie większości pozwalającej na zwycięstwo we wszystkich analizowanych grach – ok. 325 miejsc w Sejmie oraz 35 w Senacie przy udziałach opozycji odpowiednio 115 oraz 65 mandatów (wariant ten zakładał, że porażkę odniesie ok. połowy kandydatów z listy krajowej, stąd liczba mandatów w Sejmie nie sumuje się do 460). Pokazuje to, że nawet w ostatnich dniach przed wyborami kierownictwo partii rządzącej funkcjonowało w błędnym przeświadczeniu o szansach wyborczych koalicji. Analiza konsekwencji kampanii wyborczej, opracowana w KC PZPR przez Janusza Reykowskiego, Bogusława Kołodziejczaka i Wojciecha Greleckiego, tajne specjalnego znaczenia, [w:] Zmierzch dyktatury, Polska lat 1986-1989 w świetle dokumentów, tom II (czerwiec – grudzień 1989), s. 129-130.

mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych, zgodnie z którą względnie więcej takich mandatów zostało wskazanych w okręgach, w których spodziewano się relatywnie niższego poparcia dla kandydatów strony opozycyjno-solidarnościowej (o czym świadczyć miał niższy stopień zorganizowania struktur związkowych).

3. Dawał decydującym politycznym potencjalny znaczny wpływ na personalny skład Sejmu (zwiększał prawdopodobieństwo uzyskania określonego składu personalnego Sejmu). Zakres tej kontroli był jednakże zróżnicowany w odniesieniu do poszczególnych grup mandatów:

- a. Największy wpływ kierownictwo strony koalicyjno-rządowej uzyskało na skład personalny tej grupy posłów, która była wybierana z listy krajowej. Jak wcześniej wspomniano – liczba obsadzanych mandatów była równa liczbie kandydatów na liście, stąd (przynajmniej w założeniach) każdy z nich miał otrzymać mandat.
- b. Strona rządowo-koalicyjna uzyskała ograniczony wpływ na skład personalny grupy 264 posłów koalicji wybieranych w okręgach wyborczych w ramach mandatów przypisanych do poszczególnych partii i ugrupowań. Od kandydatów do poszczególnych mandatów wymagana była przynależność do określonej partii lub stowarzyszenia, stąd też listy kandydatów do poszczególnych mandatów – mimo teoretycznego braku ograniczeń listy kandydatów oraz braku pozawyborczych procedur ich eliminacji²⁹⁵ – mogły podlegać w ograniczonym zakresie kontroli ze strony organów partii i organizacji, a sami kandydaci zgłoszeni do poszczególnych mandatów – ograniczonej pozawyborczej procedurze eliminacji. Zastosowany system umożliwiał takie działanie właśnie dzięki zastosowaniu wymogu członkostwa w określonym ugrupowaniu – w wypadku, gdy kandydat będący członkiem danej partii lub organizacji zamierzał ubiegać się o mandat bez akceptacji ze strony

²⁹⁵ Wynikało to z możliwości nieskrępowanego zgłaszania kandydatów do tych mandatów – spośród członków danego ugrupowania lub organizacji - przez grupy 3.000 wyborców niezależnie od decyzji struktur wojewódzkich oraz centralnych danej partii lub ugrupowania (Art. 41 ust. 3 Ordynacji). Brak ograniczeń został również zapisany w ramach porozumień okrągowo-łukowskich: Stanowisko w sprawie reform politycznych..., s. 11.

swej macierzystej organizacji, tej ostatniej pozostawiono furtkę w postaci możliwości pozbawienia go członkostwa. Praktyka funkcjonowania systemu wskazuje jednoznacznie, że nie była to tylko i wyłącznie teoretyczna możliwość, ale była faktycznie wykorzystywana²⁹⁶.

- c. O ile w odniesieniu do 65% mandatów można mówić o istotnym wpływie strony koalicyjno-rządowej na skład personalny Sejmu, to w wypadku 35% mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych możliwość kreacji była znacznie bardziej ograniczona, za to można rozpatrywać ją w kontekście obu, szeroko rozumianych, bloków politycznych. Możliwość wpłynięcia na obsadę personalną tych 35% mandatów można było uzyskać przez koordynację działań między partiami i ugrupowaniami koalicyjnymi (a z drugiej strony – między poszczególnymi ugrupowaniami opozycyjnymi) oraz skupieniu środków na tych okręgach wyborczych, w których szanse zdobycia mandatu były największe. Rola zastosowanego systemu wyborczego była jednak w tym zakresie ograniczona.
- d. W ponownym głosowaniu w dniu 18 czerwca strona koalicyjno-opozycyjna uzyskała dodatkowo znaczny potencjalny wpływ na obsadę 33 mandatów początkowo przeznaczonych do rozdysponowania w ramach listy krajowej. W związku z nieuzyskaniem wymaganej większości przez 33 kandydatów oraz brakiem możliwości przeprowadzenia ponownego głosowania, za akceptacją Komisji Porozumiewawczej²⁹⁷, Rada Państwa wydała

²⁹⁶ Przypadki pozbawienia możliwości kandydowania do mandatu przeznaczonego dla danej partii lub organizacji opisują: A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 296-297., P. Codogni, *op. cit.*, s. 89-91. Co interesujące, zgodnie z interpretacją PKW tożsamy efektów (uniemożliwienia kandydowania) nie powodowało zawieszenie w prawach członka, co należy odczytywać jako – swoją drogą pożądaną – nadrzędność prawa powszechnego względem wewnętrznego prawa (statutów) poszczególnych ugrupowań, w tym PZPR.

²⁹⁷ Strona opozycyjno-solidarnościowa była niechętna wobec przedstawianych w ramach Komisji Porozumiewawczej propozycji uzupełnienia składu Sejmu przy okazji drugiej tury (ponownego głosowania). Ostatecznie zaakceptowano kompromisową formułę, zgodnie z którą Komisja przyjęła informację strony koalicyjno-rządowej o zwróceniu się do Rady Państwa o wypracowanie rozwiązania zaistniałej sytuacji. W oświadczeniu Komisji zawarto, że strona solidarnościowa – mimo różnic – nie wniosła sprzeciwu wobec

dekret zmieniający ordynację wyborczą²⁹⁸ zgodnie z którym mandaty te zostały przeznaczone do rozdysponowania w okręgach wskazanych uchwałą Rady Państwa, a do każdego z nich zgłoszonych miało zostać dwóch kandydatów²⁹⁹, z zastrzeżeniem, że prawo zgłaszania kandydatów przyznano jedynie organom naczelnym władz partii i organizacji (PZPR, ZSL, SD, Stowarzyszenia „PAX”, UCh-S oraz PZK-S) – zgodnie z przeznaczeniem danego mandatu (również wskazanym uchwałą Rady Państwa). Poprzez wyłączenie możliwości zgłaszania kandydatów do tych mandatów przez grupy wyborców (a w mniejszym stopniu – również w wyniku wyłączenia możliwości zgłaszania kandydatów przez władze wojewódzkie partii i organizacji) – poszczególne organizacje uzyskały potencjalnie znaczny wpływ na personalną obsadę tych mandatów. Można było to osiągnąć np. przedstawiając jednego kandydata znanego i względnie popularnego w danym okręgu oraz drugiego, nieznanego danym wyborcom³⁰⁰. Każda z organizacji musiała jednak brać pod uwagę znacznie większy od wcześniej zakładanego wpływ propagandy strony solidarnościowo-koalicyjnej również na wybory w ramach mandatów przeznaczonych dla kandydatów koalicji³⁰¹.

propozycji strony koalicyjno-rządowej, co *de facto* oznaczało ich akceptację. P. Codogni, op. cit., s. 285. Stenogram z trzeciego posiedzenia Komisji Porozumiewawczej, 8 czerwca 1989, [w:] Okrągły Stół, dokumenty i materiały, tom IV..., s. 185-189.

²⁹⁸ Dz.U. 1989 nr 36 poz. 198.

²⁹⁹ Z możliwości zgłoszenia do mandatu w okręgu wyłączeni byli kandydaci wcześniej kandydujący z listy krajowej, co wynikało z przepisów ordynacji. Teoretycznie, przy okazji dekretu o zmianie ordynacji, Rada Państwa miała możliwość zmiany i tych przepisów, czego jednak nie dokonano. Nieuzyskanie przez kandydatów z listy krajowej wymaganego poparcia było odbierane jako swoiste wotum nieufności względem zarówno tych kandydatów jak i całej strony koalicyjno-rządowej. Doprowadzenie do ponownego ich zgłoszenia mogłoby skutkować wzmocnieniem deligitymizacji „koalicyjnej” części sejmu.

³⁰⁰ W praktyce, strona koalicyjno-rządowa, a szczególnie PZPR starało się wybrać takich kandydatów, którzy pozwoliliby uzupełnić braki spowodowane klęską listy krajowej, przy czym zastosowano fortel zgodnie z którym starano się zgłaszać do mandatów po 2 kandydatów o podobnym znaczeniu czy potencjalne. Zastosowanie przedstawionego powyżej rozwiązania (jeden kandydat istotny i znany, drugi nieznan) prawdopodobnie zakończyłoby się porażką tego pierwszego. A. Małkiewicz, op. cit., s. 62.

³⁰¹ Co przybierało formę nawoływania do poparcia określonych kandydatów – najkorzystniejszych z punktu widzenia obozu opozycyjno-solidarnościowego.

Efekty zastosowania narzędzi z zakresu inżynierii wyborczej w wyborach do Sejmu PRL X kadencji

Zastosowania narzędzi z zakresu inżynierii wyborczej w wyborach do Sejmu PRL X kadencji przyniosło efekty dalekie od oczekiwań decydentów politycznych. Zastosowany system wyborczy miał zagwarantować nie tylko utrzymanie władzy przez stronę koalicyjno-rządową, ale też zapewnić jej dominującą pozycję na scenie politycznej pozwalającą na pełną kontrolę nad zakresem późniejszej współpracy ze stroną opozycyjno-solidarnościową. Wymagało to uzyskania większości wygrywającej we wspomnianych grach parlamentarnych. Tymczasem, poszczególne elementy systemu wyborczego spowodowały w praktyce osłabienie pozycji strony koalicyjno-rządowej, a w szczególnej mierze PZPR.

1. W stosunku do podziału udziałów w Sejmie: mimo pozornego zagwarantowania objęcia dokładnie 299 mandatów przez stronę koalicyjno-rządową (a wraz z kandydatami bezpartyjnymi, ale popierającymi politykę władz – dużego prawdopodobieństwa uzyskania nie mniej niż 307 mandatów), w wyniku wyborów nie uzyskała ona nawet wskazanego minimum³⁰². Doszło do sytuacji, w której strona koalicyjno-rządowa – posiadając pełną kontrolę nad kreacją systemu wyborczego oraz gwarantując sobie określony udział w zbiorze mandatów – niemalże utraciła większość pozwalającą na kontrolowanie i zwycięstwo w grze prezydenckiej³⁰³. Wiązało się to z klęską kandydatów z listy krajowej,

³⁰² Uzyskanie tych 299 mandatów stało się możliwe dopiero w wyniku zmiany ordynacji już po głosowaniu 4 czerwca, co pozwoliło na obsadzenie brakujących mandatów w toku kolejnego głosowania, stanowiło jednak zmianę reguł w trakcie gry. Przyjęty tryb wybrnięcia z zaistniałej sytuacji budził kontrowersje nawet w łonie PKW, gdzie jeden z członków (Jerzy Ciemniowski) złożył z tego powodu rezygnację, a inni członkowie reprezentujący stronę opozycyjną złożyli publiczne oświadczenie w którym sprzeciwiali się takiemu postępowaniu. Należy jednak zaznaczyć, że tryb rozwiązania zaistniałej sytuacji był zgodny z ówczesnym prawem. P. Codogni, op. cit., s. 286. Protokół nr 11/89 z posiedzenia Państwowej Komisji Wyborczej z 16 czerwca 1989 r., http://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2936/5/1/1033_14k.146-151.pdf [dostęp 25.11.2016 r.].

³⁰³ W związku z nieuzyskaniem wymaganej większości przez 33 kandydatów z listy krajowej i brakiem funkcjonujących rozwiązań prawnych pozwalających na uzupełnienie powstałych wakatów, koalicja musiała liczyć się z ograniczeniem liczby posiadanych mandatów w Zgromadzeniu Narodowym do 266. Biorąc pod uwagę, że Zgromadzenie Narodowe liczyłoby wtedy 527 członków (427 posłów oraz 100 senatorów) oznaczałoby to posiadanie przez koalicję jedynie 50,47% głosów, co oznaczało bardzo niewielką przewagę.

spośród których jedynie dwóch uzyskało wymaganą większość więcej niż połowy głosów ważnych³⁰⁴, ponadto odbyło się to w okolicznościach pozwalających na poddawanie skali wyrażonego wobec nich poparcia w wątpliwość³⁰⁵. Klęska listy krajowej wynikała w znacznej mierze z błędnej oceny poparcia dla strony koalicyjno-rządowej i przeświadczenia, że sytuacja, w której przynajmniej połowa wyborców skreśli kandydatów

Koalicja mogłaby pozwolić sobie na utratę co najwyżej 2 kolejnych głosów aby nie utracić wymaganej większości.

³⁰⁴ W głosowaniu na posłów wybieranych z listy krajowej oddano 17.053.171 głosów ważnych (przez liczbę głosów należy rozumieć liczbę kart ważnych w tej części wyborów), więc wymagana większość wynosiła 8.526.586 głosów. Wymaganą liczbę głosów udało się uzyskać Mikołajowi Kozakiewiczowi (8.671.395 głosów, co stanowiło 50,85%) oraz Adamowi Zielińskiemu (8.639.833 głosów, co stanowiło 50,66%). M.P. 1989 nr 21 poz. 149.

³⁰⁵ Wynikało to z informacji jakoby nazwiska obu kandydatów, którzy uzyskali wymaganą większość umieszczone były w ostatnich wierszach obu kolumn zawierających nazwiska kandydatów na kartach do głosowania. Miało to powodować, że w niektórych przypadkach dokonywanie przez wyborców skreślenia „na krzyż” obu kolumn mogło być nieskuteczne względem tych kandydatur, gdyż linie tworzące znak przekreślenia nie dobiegały do tych nazwisk mimo faktycznego zamiaru głosowania przeciw tym kandydatom. O ile w wypadku Adama Zielińskiego można to uznać za prawdopodobne (nazwisko tego kandydata faktycznie zajmowało ostatnią pozycję na liście, a zarazem ostatnią pozycję w prawej kolumnie), to w wypadku Mikołaja Kozakiewicza należy to uznać za argument anegdotyczny (choć możliwego wpływu konsekwencji kreślenia „na krzyż” nie sposób całkowicie zignorować) z tego względu, że został umieszczony (zgodnie z kolejnością alfabetyczną) na piętnastej pozycji na liście krajowej, w związku z czym jego nazwisko nie mogło być umieszczone na ostatniej pozycji w żadnej z kolumn na karcie do głosowania zgodnej ze wzorem ustalonym przez Radę Państwa. Co więcej, zgodnie ze wzorem kart do głosowania na posłów wybieranych z listy krajowej, których druk zarządziła Państwowa Komisja Wyborcza, poniżej jego nazwiska umieszczone były trzy kolejne kandydatury w tej samej kolumnie: Bogdana Królewskiego, Wiktora Marka Leyka oraz Elżbiety Łęcznarowicz (choć należy zaznaczyć, że cała trójka również uzyskała względnie dobre wyniki, a szczególnie umieszczona jako ostatnia w kolumnie E. Łęcznarowicz, której do uzyskania mandatu zabrakło niecałe 26 tysięcy głosów, co stanowiło 0,15% głosów ważnych). Uchwała Rady Państwa z dnia 9 maja 1989 r. w sprawie ustalenia wzorów kart do głosowania w wyborach do Sejmu i Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, M.P. 1989 nr 15 poz. 108. Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z 12 maja 1989 r. w sprawie zarządzenia druku kart do głosowania na posłów do Sejmu X kadencji, na lata 1989-1993, wybieranych z krajowej listy wyborczej – 1033/9 k. 71-73 i 78, http://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2931/4/1/1033_9k.71-7378.pdf. Protokół rejestracji zgłoszenia krajowej listy wyborczej – 1033/9, s. 55-58, http://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2931/4/1/1033_9k.71-7378.pdf [dostęp 04.06.2016 r.]. Podobny pogląd, że Kozakiewicz był kandydatem niekreślonym przez wyborców świadomie wyraża również Paulina Codogni. P. Codogni, op. cit., s. 261.

z tej listy, jest nieprawdopodobna. Pamiętać jednak należy, że w dniu wyborów porażka części kandydatów z listy krajowej nie stanowiła specjalnego zaskoczenia³⁰⁶ – w przeciwieństwie do jej skali, której nie sposób określić inaczej niż klęską³⁰⁷. Stało się tak niezależnie od zabiegów władzy, ale również i liderów obozu solidarnościowo-opozycyjnego³⁰⁸. Niezależnie od przebiegu kampanii wyborczej oraz ostatecznie uzyskanego poparcia, jako błędne należy uznać wprowadzenie elementów systemu,

³⁰⁶ Przynajmniej kierownictwu partyjnemu znane były najnowsze badania opinii społecznej, Przykładem może być informacja, przekazana m.in. członkom Biura Politycznego 23.05.1989, w której określano stan sympatii społecznych wprost: prokoalicyjne – ok. 15%, prosolidarnościowe – ok. 40%. Trzeba jednak zauważyć, że w tym materiale duże znaczenie przypisywano wyborcom niezdecydowanym (ok. 45%), których pozyskanie miało być z punktu widzenia koalicji możliwe i miało dać zwycięstwo popieranym przez nią kandydatom (określane przez udziały w Senacie na 50-60% mandatów). Materiał opracowany w KC PZPR 22 maja 1989 r. na podstawie raportów CBOS dotyczący stosunku społeczeństwa do czerwcowych wyborów parlamentarnych (Tajne), [w:] Polska 1986-1989: koniec systemu..., s. 269-271. Innym argumentem przemawiającym za świadomością możliwości klęski listy krajowej są próby wywarcia przez Biuro Polityczne KC PZPR mające spowodować wycofanie się PKW z interpretacji wedle której skreślenie „na krzyż” listy krajowej jest głosem ważnym. P. Codogni, op. cit., s. 110. Jako kolejny argument można wskazać wypowiedź sędziego Sądu Najwyższego Zenona Marmaja w Dzienniku Telewizyjnym 4 dni przed pierwszą turą wyborów, gdy przedstawił on niezgodne z wytycznymi zasady ważności głosu odnośnie listy krajowej twierdząc, że przekreślenie całej karty oznacza głos nieważny. Ówczesny członek PKW – Andrzej Zoll wprost określa to jako „wykorzystanie osoby sędziego SN do akcji dezinformacyjnej”. A. Zoll, Państwowa Komisja Wyborcza w roku 1989, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, nr 2(76), Poznań 2014, s. 21-22.

³⁰⁷ Mimo, że większości kandydatów nie zabrakło wielu głosów aby uzyskać wymaganą większość. 20 spośród 33 kandydatów, którzy nie uzyskali wymaganej ponad połowy głosów ważnych brakowało mniej niż 2% poparcia, a w skrajnych przypadkach kandydaci wręcz „otarli się” o zdobycie wymaganej większości, gdyż zabrakło im kilkadziesiąt tysięcy (Dominik Ludwiczak – niecałe 85 tysięcy głosów (0,5%), Elżbieta Łęcznarowicz – 25.814 głosów (0,15%)), a nawet kilka tysięcy głosów (Kazimierz Olesiak – 4.007 głosów, co oznaczało 0,2% głosów ważnych). Z drugiej strony – siedmiu kandydatów uzyskało poparcie poniżej 45%, a najniższe poparcie uzyskali Kazimierz Barcikowski (38,76%, co było jedynym wynikiem poniżej 40%), Józef Czyrek (40,03%) oraz Stanisław Kania (40,33%). M.P. 1989 nr 21 poz. 149.

³⁰⁸ Możliwość porażki, a tym bardziej klęski listy krajowej również przez liderów opozycyjnych była rozpatrywana jako niepożądana. Pojawiły się obawy, że może to skutkować nie uznaniem przez stronę koalicyjno-rządową wyniku wyborów. Napięcie to spowodowało, że w przeddzień wyborów nawet Lech Wałęsa apelował o wstrzemięźliwość wobec listy krajowej i zapowiedział, że sam skreśli tylko jedno nazwisko. P. Codogni, op. cit., s. 262.

które umożliwiły porażkę kandydatów z listy krajowej³⁰⁹. W efekcie popełnionych błędów zastosowano rozwiązania, które „wywróciły do góry nogami układ sił w Sejmie”³¹⁰.

2. Również wyniki wyborów w części przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych nie spełniły oczekiwań. Zastosowany system wyborczy okazał się przynajmniej tak samo niekorzystny (z punktu widzenia strony koalicyjno-rządowej) jak ten zastosowany w wyborach posłów z listy krajowej. Z puli 161 mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych już w pierwszym głosowaniu 160 zdobyli kandydaci zgłoszeni przez obóz opozycyjno-solidarnościowy³¹¹. Było to bezpośrednim efektem zastosowania formuły większościowej, a w wyniku niespodziewanie (w momencie tworzenia systemu) wysokiego poparcia dla kandydatów obozu opozycyjno-solidarnościowego, efektu formuły większościowej nie złagodził (poza wspomnianym, jednym mandatem) wymóg uzyskania większości bezwzględnej. Strona koalicyjno-rządowa, a szczególnie PZPR poniosła druzgocącą porażkę mimo uzyskania względnie wysokiego poparcia społecznego. Dokładne obliczenie skali poparcia dla kandydatów mogących współpracować z PZPR nie jest możliwe z tego względu, że nie ma możliwości ustalenia poglądów wszystkich kandydatów ubiegających się o mandaty z puli przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych, a kandydaci sympatyzujący z władzą nie byli w żadnej specjalny sposób oznaczani. Mimo tego, poparcie to próbuje się szacować i podawane są różne jego

³⁰⁹ Można było wykorzystać inny sposób wyrażenia poparcia, jak choćby uznanie oddania głosu w okręgu za równoznaczne z akceptacją listy krajowej – propozycja zastosowania takiego elementu systemu została przedstawiona w trakcie obrad Okrągłego Stołu, choć należy zaznaczyć, że dotyczyła ona koncepcji listy krajowej na której mieliby się znaleźć zarówno kandydaci strony koalicyjno-rządowej jak i opozycyjno-solidarnościowej, jak i innej struktury okręgów wyborczych – zgodne z tą propozycją wybory do Sejmu miały być przeprowadzone w 300 jednomandatowych okręgach wyborczych, a w ramach listy krajowej miało zostać rozdysponowanych 160 mandatów. Stenogram z trzeciego posiedzenia zespołu do spraw reform politycznych, 1 marca 1989 r., [w:] Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II..., s. 314.

³¹⁰ Określenia tego użył Mieczysław Rakowski, stwierdzając również, że porażka listy krajowej wynikała z „arogancji i nonszalancji rządzących”. M. F. Rakowski, Jak to się stało, Warszawa 1991, s. 229-230.

³¹¹ Jedyne kandydat startujący z poparciem „Solidarności”, który nie uzyskał mandatu w pierwszym głosowaniu był Andrzej Wybrański kandydujący w województwie bydgoskim, który uzyskał 41,33% głosów.

wysokości: ok. 69% dla strony solidarnościowej i 26,8 dla PZPR³¹², czy 71,1% dla strony solidarnościowej oraz nie mniej niż 20% dla PZPR³¹³. Jeszcze inne szacunki podają że ok. 33-40% ogółu uprawnionych do głosowania poparło „Solidarność”, natomiast 25-27% oddało swoje głosy na PZPR³¹⁴, co zresztą nie wyczerpuje możliwości³¹⁵. Zastosowanie praktycznie dowolnego systemu proporcjonalnego³¹⁶ przy takim poparciu pozwoliłoby stronie koalicyjno-rządowej na uzyskanie pewnej puli mandatów (mogłaby to być ok. 1/4 mandatów³¹⁷, co pozwoliłoby nie tylko

³¹² P. Kwiatkowski, *Opinion research and the fall of communism: Poland 1981–1990*, “International Journal of Public Opinion Research” 1992, No. 4, s. 370.

³¹³ M. M. Kamiński, op. cit., s. 110.

³¹⁴ S. Gebethner, J. Raciborski, *Wybory '91 a polska scena polityczna*, Warszawa 1992. Za: R. Alberski, W. Jednaka, *Wybory prezydenckie i parlamentarne – jedność czy różnorodność funkcji politycznych?*, [w:] *Ewolucja polskiego systemu politycznego...*, s. 70.

³¹⁵ Jeszcze inne, a zarazem dokładniejsze, dane podaje w innym miejscu Gebethner - „Solidarność” uzyskała w wyborach do Sejmu poparcie maksymalne 72,53% ważnie oddanych głosów i minimalne 69,88%, natomiast PZPR osiągnęła w okręgach poparcie maksymalne 53,08% i minimalne 26,82%. To daje odpowiednio maksymalne około 40% ogółu uprawnionych oraz 27,75% ogółu uprawnionych. S. Gebethner, *Wybory do Sejmu i Senatu 1989 r. (wstępne refleksje)*, „Państwo i Prawo”, nr 8, Warszawa 1993, s. 9.

³¹⁶ Marek Kamiński rozważa skutki przeprowadzenia tych wyborów w małych okręgach z wykorzystaniem metody pojedynczego głosu przechodniego (STV), co jednak autor dysertacji uważa za rozwiązanie, które niosłoby za sobą szereg zagrożeń ze względu na zbyt dużą różnorodność formuł i metod stosowanych w wyborach jednego ciała. Ponadto, sama metoda STV jest względnie skomplikowana i wymaga od wyborcy (a później – od administracji wyborczej) względnie rozbudowanych kompetencji. Porównaj: M. M. Kamiński, op. cit., s. 112-15.

³¹⁷ Posiadane dane pozwalają jedynie na oszacowanie, ile mandatów dane ugrupowanie mogłoby uzyskać przy częściowo zmienionych warunkach, ale przy zachowaniu swego poparcia. Zdobycie 1/4 spośród mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych przy zachowaniu rzeczywistego poparcia jest całkowicie realne. Wykorzystując sposób obliczania liczby mandatów przedstawiony przez J. Flisa stanowiący „wyjaśnienie, w jaki sposób można przeliczyć wyniki ogólnokrajowych sondaży na spodziewany podział mandatów bez żmudnego a wątpliwego szacowania podziału głosów pomiędzy okręgi” jest możliwe przeprowadzenie symulacji dla wyborów przeprowadzonych (w części dotyczącej tych 161 mandatów) w okręgach wielomandatowych z wykorzystaniem formuły d'Hondta. Zgodnie z zaproponowaną przez Flisa formułą $s_i = \frac{v_i}{V} * S - \frac{D}{2} + \frac{v_i}{V} * \frac{D * P}{2}$, gdzie $\frac{v_i}{V}$ jest udziałem partii i w efektywnie oddanych głosach w skali kraju, S liczbą rozdzielanych mandatów, D liczbą okręgów wyborczych, P liczbą ugrupowań biorących udział w podziale mandatów (część oznaczeń zmieniono względem źródła aby były zgodne z wykorzystywanymi w pracy). Przyjmując 30 okręgów wyborczych oraz uznając, że głosy nie oddane ani na kandydatów zbliżonych do PZPR ani solidarnościowych rozbijają się między różnych kandydatów, przez co nie zaliczają się do głosów

uzupełnić braki powstałe w wyniku klęski listy krajowej, ale też zapewnić koalicji większość dającą możliwość oddalenia weta senackiego oraz uchwalenia Konstytucji).

- a. Alokacja mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych w taki sposób, że proporcjonalnie więcej tego typu mandatów wskazano w tych okręgach, w których spodziewano się mniejszych szans wyborczych kandydatów strony opozycyjno-solidarnościowej, okazała się nieskuteczna (przynajmniej w odniesieniu do wyników wyborów), czego przyczyną było zbyt wysokie ogólne poparcie dla kandydatów „Solidarności” w skali kraju.
3. Zastosowany system wyborczy okazał się nieefektywny w odniesieniu do uzyskania przez kierownictwa ugrupowań koalicyjnych kontroli nad składem personalnym poszczególnych frakcji parlamentarnych.
 - a. O największej rozbieżności między zakładanym a faktycznym wpływem na personalne obsadzenie mandatów można mówić w wypadku mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w ramach listy krajowej. Jedynie w dwóch wypadkach na 35 okazało się to skuteczne. Co więcej, na liście krajowej umieszczono ważnych z punktu widzenia funkcjonowania ugrupowań koalicyjnych liderów, których znalezienie się w Sejmie miało szczególną wagę w kontekście późniejszego funkcjonowania frakcji parlamentarnych³¹⁸. Odrzucenie tych kandydatur przez większość głosujących można było interpretować jako wyrażenie społecznego wotum nieufności wobec władzy³¹⁹. Ostatecznie żaden z 33 kandydatów, którzy ponieśli

efektywnych, uzyskujemy następujący podział 161 mandatów: dla poparcia oszacowanego przez Kamińskiego (20% : 71,1%, więc w wariancie najbardziej pesymistycznym) oznaczałoby to 28 mandatów dla PZPR oraz 133 dla strony solidarnościowej, natomiast dla poparcia oszacowanego przez Kwiatkowskiego (26,8% : 69,9%) oznaczałoby to 38 mandatów po stronie PZPR i 123 po stronie solidarnościowej. Zaznaczyć należy, że wyliczenia te dotyczą zastosowania formuły i metody d'Hondta w małych (konkretnie 29 małych i jednym średnim) okręgach wyborczych, co jest korzystne dla ugrupowania silniejszego. Przy zastosowaniu innej formuły i metody wyborczej, mniej korzystnej dla ugrupowania posiadającego znaczną przewagę w poparciu, udział PZPR w mandatach mógłby być jeszcze większy.

³¹⁸ A. Małkiewicz, op. cit., s. 23.

³¹⁹ W taki sposób można zresztą rozumieć również całość wyborów w 1989 roku. R. Alberski, W. Jednaka, op. cit., s. 70.

porażkę w głosowaniu na listę krajową nie kandydował w ponownym głosowaniu i nie znalazł się w Sejmie X Kadencji ³²⁰. Miało to wpływ na postępującą dezintegrację obozu rządzącego.

- b. Również na poziomie okręgów wyborczych zastosowane rozwiązania przyniosły skutek niezgodny za zamierzonym (oraz niezgodny z interesem decydenta). Samo uwolnienie możliwości zgłaszania kandydatów i stworzenie warunków dla rzeczywistej konkurencji wyborczej w obrębie poszczególnych mandatów przeznaczonych dla strony koalicyjno-rządowej można uznać za zgodne z interesem decydentów - wzmacniało to legitymizację w takich warunkach wybranego Sejmu, jak również miało doprowadzić do pobudzenia aktywności poszczególnych instancji partyjnych. Zastosowane rozwiązanie skutkowało jednak do zbyt dużą mnogością zgłoszeń do poszczególnych mandatów³²¹ (wyjątkiem są na tym polu koalicyjne stowarzyszenia katolickie, które zdołały zachować dyscyplinę przy zgłaszaniu kandydatów³²²), co mogło powodować

³²⁰ Mimo, że początkowo rozpatrywano wariant zgłoszenia w okręgach kandydatów z listy krajowej. Zrezygnowano z niego ze względu na strach przed ponowną klęską oraz ze względu na brak zainteresowania ponownym kandydowaniem wyrażany przez przynajmniej część z nich. Zgodnie z ostateczną treścią zmiany Ordynacji wyborczej należy uznać, że kandydaci zgłoszeni wcześniej w ramach listy krajowej zostali pozbawieni możliwości kandydowania do mandatów rozdysponowanych między okręgi wyborcze. Wynikało to z zastrzeżenia (utrzymanego w mocy mimo nowelizacji), że kandydować można jedynie w jednym okręgu wyborczym lub z listy krajowej. (Art. 41 ust. 3 Ordynacji oraz Art. 81 ust. 6 dopisany na mocy dekretu o zmianie ustawy). Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102. Dz.U. 1989 nr 36 poz. 198.

³²¹ Dotyczyło to zarówno zgłoszeń w wyborach do Sejmu jak i Senatu. Poza oficjalnym systemem zgłaszania kandydatów do Sejmu wystartowało 144 członków PZPR, a w wyborach do Senatu często sama PZPR zgłaszała większą liczbę kandydatów niż wynosiła liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym województwie. Instancje terenowe PZPR nie potrafiły wypracować skutecznego mechanizmu współdziałania z resztą koalicji (ostatecznie do Senatu zgłoszono 178 kandydatów z PZPR, 87 z ZLS oraz 67 z SD). W wielu miejscach energia i działania instancji terenowych ugrupowań koalicji, w tym PZPR, były skierowane na prowadzenie walki wewnętrznej zamiast na prowadzenie kampanii wyborczej w społeczeństwie. A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...* s. 292-298.

³²² Stowarzyszenie „PAX” zdołało zachować dyscyplinę w odniesieniu do wszystkich mandatów przeznaczonych dla stowarzyszenia w ramach wyborów w okręgach wyborczych (7 z 7) natomiast UChS oraz PZK-S w znacznej większości (odpowiednio 5 z 6 oraz 3 z 4 mandatów). Dz.U. 1989 nr 21 poz. 111 z późn. zm. M.P. 1989 nr 21 poz. 149.

dezorientację struktur partyjnych oraz wyborców³²³. Fakt, że część kandydatów – mimo, że spełniali podstawowy wymóg przynależności do danej partii politycznej – kandydowała bez poparcia kierownictwa, a nawet w pewnym zakresie w opozycji³²⁴ do własnego ugrupowania³²⁵. Duża liczba kandydatów, w tym część z nich nie kojarzona z poparciem dotychczasowej polityki, a nawet próbujących zachować wobec niej dystans, powodowała możliwość oddawania głosów przez wyborców zgodnie z zasadą „mniejszego zła” - poparcia kandydata mniej kojarzonego z władzami partyjnymi lub nawet wskazywanego przez opozycję jako bardziej akceptowalnego³²⁶. Zachowania takie dotyczyły jednak głównie drugiej tury – w pierwszej powszechnej praktyką było skreślanie nazwisk wszystkich kandydatów do mandatów przeznaczonych dla kandydatów partii i organizacji³²⁷. Zdarzali się również kandydaci koalicji cieszący się wprost poparciem środowisk opozycyjno-solidarnościowych³²⁸, co wzmacniało ich pozycję w wyborach³²⁹, ale

³²³ Znamienne jest jednak w tym kontekście opracowanie oficjalnej procedury wyłaniania i selekcji kandydatów opracowane na XI Plenum KC PZPR. Zgodnie z nią, kandydatów miały wyłaniać podstawowe jednostki partyjne (czyli działało się to na poziomie zakładów pracy), zaś selekcję kandydatów zlecono wojewódzkim konwencjom wyborczym. Praktyka pokazała, że zastosowana procedura nie pozwoliła na uniknięcie błędów i rozbitcia głosów wyborców koalicji. M. Chmaj, Sejm „kontraktowy” w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej, Lublin 1996, s. 44.

³²⁴ A. Dudek przywołuje przykłady kandydatów stwierdzających wprost, że ich cele są inne niż cele partii (PZPR) lub też – że kandydują aby „Solidarność” mogła uzyskać dodatkowy mandat. Co istotne – mowa tutaj o kandydatach prowadzących kampanię, więc już zarejestrowanych. A. Dudek, Reglamentowana rewolucja..., s. 295-296.

³²⁵ M. Przywara, op. cit., s. 49-50.

³²⁶ Przed drugą turą wyborów, „Solidarność” udzieliła poparcia 55 późniejszym posłom, w tym 31 należącym do PZPR. Reglamentowana rewolucja..., s. 330.

³²⁷ Skreślenie wszystkich kandydatów było głosem ważnym. Skutkowało to tym, że w wypadku znacznej części mandatów przeznaczonych dla kandydatów partii i organizacji koalicyjnych łączna liczba głosów uzyskanych przez wszystkich kandydatów nie przekraczała 50% głosów ważnych. M.P. 1989 nr 21 poz. 149.

³²⁸ Przykładem jest dwoje kandydatów zgłoszonych do mandatów przeznaczonych dla Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, ale posiadających poparcie Solidarności Rolników Indywidualnych – Teresa Liszcz w okręgu nr 55 (Lublin) oraz Władysław Żabiński w okręgu nr 97 (Dębica). P. Codogni, op. cit., s. 259. M.P. 1989 nr 21 poz. 149, s. 291 i 312.

było zjawiskiem niepożądanym z punktu widzenia ich macierzystych organizacji – ich lojalność względem kierownictwa własnego ugrupowania, a szerzej koalicji, po wyborach była wątpliwa. Te elementy systemu wyborczego umożliwiły sytuację, w której do drugiej tury przechodzili kandydaci z niewielkim poparciem, w dodatku pozbawieni doświadczenia politycznego. Jedynie 50 spośród nich posiadało doświadczenie parlamentarne, w dodatku tylko część z nich miała realne szanse na elekcję. Już w pierwszej turze odpadła za to większość kandydatów o szczególnym znaczeniu dla PZPR – sekretarze komitetów wojewódzkich, przedstawiciele administracji oraz wojska (w tym również generałowie)³³⁰. Ostatecznie ukształtowany skład personalny frakcji strony koalicyjno-rządowej był niekorzystny z jej punktu widzenia – tworzyli je posłowie bez doświadczenia³³¹, dla których działalność polityczna często była jedynie dodatkiem, nie zaś głównym zajęciem³³².

- c. Potencjalna możliwość (jak wcześniej wspomniano - ograniczona) wykorzystania elementów systemu wyborczego dla uzyskania wpływu na personalną obsadę mandatów przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych nie mogła zostać wykorzystana ze względu na poparcie uzyskane przez kandydatów KO „Solidarność”.

³²⁹ Spośród trojga kandydatów koalicji, którzy uzyskali mandaty w wyniku głosowania w pierwszej turze w okręgach, dwoje miało poparcie Solidarności RI (patrz poprzedni przypis), natomiast wynik wyborczy trzeciego z nich można wiązać z faktem, że jego kandydatura na obwieszczeniu wyborczym (jako jedyna spośród kandydatów koalicji) została oznaczona tzw. symbolem werbalnym KO „Solidarność”, co było oczywistym nadużyciem (nie miał on poparcia Komitetu), jednak było zgodne z prawem. P. Codogni, op. cit., s. 259.

³³⁰ Ibidem, s. 260-261.

³³¹ Biorąc pod uwagę cały skład Sejmu, posłowie wybrani po raz pierwszy stanowili 91,6% z nich (422 z 460). Dla porównania, we wcześniejszych kadencjach odsetek ten wynosił 7,0%, 1,3% oraz 1,1% (odpowiednio w IX, VIII oraz VII kadencji). Niektóre dane statystyczne o pracy Sejmu i jego organów w okresie od 5 lipca 1989 r. do 31 lipca 1990 r., cz. II, Warszawa 1990, s. 6; za: M. Chmaj, Sejm „kontraktowy” w transformacji..., s. 53.

³³² A. Małkiewicz, op. cit., s. 79-80.

Podsumowanie

Podsumowując zastosowanie inżynierii wyborczej w wyborach do Sejmu PRL X kadencji należy zaznaczyć, że wachlarz zastosowanych narzędzi był bardzo szeroki. Wynikało to z autorytarnego charakteru państwa, w którym władza nie była ograniczona przez istniejące instytucje ani przez prawo. Decydenci polityczni mogli kształtować system wyborczy zgodnie ze swoim interesem prawie dowolnie – jedyne ograniczenia wynikały z potrzeby uzyskania akceptacji dla danego systemu ze strony umiarkowanych środowisk opozycyjnych oraz z uwarunkowań geopolitycznych. Nie było możliwe przeforsowanie żadnego elementu systemu wyborczego bez zgody, a przynajmniej akceptacji ze strony ówczesnej władzy (najbardziej wyrazistym przykładem jest ustalenie podziału mandatów w sposób nie gwarantujący odgórnie koalicji większości pozwalającej na przełamanie weta senackiego – mimo, że mogło być to niekorzystne dla strony koalicyjno-rządowej, zostało przez nią zaakceptowane). Część elementów systemu, które należy uznać za niekorzystne dla decydentów, została jednak przyjęta bez nacisków ze strony solidarnościowo-opozycyjnej. Praktycznie w obrębie każdego elementu systemu wyborczego można wskazać rozwiązania przyjęte przez decydentów niezgodnie ze swoim interesem, przy czym w większości przypadków owa niezgodność możliwa była do przewidzenia już w momencie konstruowania systemu. Dotyczy to w szczególności zastosowanych formuł oraz metod wyborczych, uprawnień wyborcy w trakcie oddawania głosu (w tym wypadku w szczególności uznania skreślenia wszystkich kandydatów do danego mandatu lub całości listy krajowej za głos ważny) ale również struktury okręgów wyborczych. Kombinacja zastosowanych elementów systemu doprowadziła do sytuacji, w której strona kontrolująca władzę – prawie nieograniczona, jak wspomniano, przy tworzeniu systemu wyborczego - zdecydowała się zastosować system, który doprowadził do jej wyborczej porażki, a w konsekwencji – do politycznej klęski. Z perspektywy czasu należy stwierdzić, że wynik wyborów przeprowadzonych w czerwcu 1989 roku zaważył na przyspieszeniu planowanej demokratyzacji – w tym na przyspieszeniu pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych, a wcześniej – pierwszych powszechnych wyborów prezydenckich. Abstrahując od kampanii wyborczej oraz innych elementów jak trudności gospodarcze czy ogólna delegitymizacja systemu, które miały niewątpliwie wpływ na wynik głosowania i wynik wyborów, sam zastosowany system wyborczy, w tym te jego elementy, które miały zwiększać prawdopodobieństwo uzyskania pożądanego przez

obóz rządzący składu (zarówno frakcyjnego jak i personalnego³³³) Sejmu okazały się nieskuteczne, a w wielu przypadkach – przeciw skuteczne. Wybory do Sejmu PRL X kadencji pokazały również jak istotna może być percepcja własnego interesu wykazywana przez decydentów politycznych – jak się miało później okazać niezgodna z interesem fatycznym. Doprowadziło to do wyboru systemu skrajnie niekorzystnego dla strony koalicyjno-rządowej – jak wykazano, istniało wiele możliwych rozwiązań, które nie tylko wpływałyby na wynik wyborów w sposób korzystny dla decydentów politycznych, ale też wpływ można było przewidzieć już w trakcie podejmowania decyzji odnośnie kształtu systemu wyborczego, nie zaś dopiero po wyborach.

³³³ Nie sposób pominąć wpływu składu personalnego poszczególnych frakcji, a w szczególności klubu PZPR, na kolejne wydarzenia. Ukształtowany skład najistotniejszego do tej pory klubu okazał się niezdolny do prowadzenia skutecznej walki parlamentarnej z opozycją, widoczny był brak umiejętności organizacji głosowań, czy dyscypliny wewnątrzklubowej. Klub PZPR był formalnie najliczniejszy, jednak nie przekładało się to na realną siłę polityczną. Równie istotne jest odseparowanie klubu poselskiego od kierownictwa partyjnego i konflikty między nimi, co wpłynęło na delegitymizację władzy PZPR (rozumianej jako partii). Ibidem, s. 80-81.

Rozdział drugi: Pierwsze lata transformacji i wybory do Sejmu RP w roku 1991

Mimo, że wydarzenia roku 1989 – w szczególności obrady Okrągłego Stołu oraz Wybory Czerwcowe - uznawane są za kroki milowe oraz swoiste symbole transformacji polskiego systemu politycznego, samo przeprowadzenie wyborów z ograniczonym udziałem opozycji nie oznaczało pełnej demokratyzacji, a jedynie element procesu. Wybrany w 1989 roku parlament był niejednorodny – obok wyłonionego w rywalizacyjnych (wolnych) wyborach Senatu RP funkcjonował Sejm, którego skład był wynikiem kontraktu oraz wyłoniony przez członków Zgromadzenia Narodowego³³⁴ – w ogromnej części nieposiadających demokratycznej legitymacji - Prezydent PRL (później RP). Sytuacja dodatkowo skomplikowała się w trakcie roku 1990, gdy miały miejsce pierwsze całkowicie wolne wybory w Polsce – najpierw samorządowe, następnie Prezydenta RP (w głosowaniu powszechnym). Spowodowało to stan, w którym Sejm – posiadający najważniejsze uprawnienia ustawodawcze – pozostawał jedynym organem konstytucyjnym pozbawionym demokratycznej legitymacji. Odbijało się to również na społecznej ocenie tej izby³³⁵.

³³⁴ *De facto* przez mniejszość konstytucyjnej liczby członków Zgromadzenia Narodowego, ale przez większość bezwzględną spośród tych, którzy wzięli udział w głosowaniu. Ze względu na niechęć do poparcia gen. Jaruzelskiego przez część posłów ugrupowań dawnej koalicji, jego wybór na prezydenta był możliwy dzięki wsparciu strony opozycyjno-solidarnościowej (OKP).

³³⁵ Wedle badań CBOS, w okresie bezpośrednio następującym po wyborach w czerwcu 1989 r. instytucje publiczne (w tym m.in. Sejm oraz Senat) cieszyły się bardzo wysokim zaufaniem (dochodzącym do 90%). W ciągu dwóch lat zaufanie to radykalnie spadło – do poziomu odpowiednio 34 i 36% (wobec 54 i 49% dezaprobaty). Między marcem i kwietniem 1991 roku odsetek przeciwników każdej z liczb przerósł ich zwolenników. Tempo spadku notowań izb parlamentu pozwala twierdzić, że nie miało to bezpośredniego związku z konkretnymi decyzjami posłów i senatorów, ale raczej z pogarszającymi się ogólnymi nastrojami społeczeństwa. Zastanawiać może natomiast podobny poziom zaufania wobec Sejmu i Senatu (odsetek opinii pozytywnych odnośnie Sejmu był nawet prawie do wyborów w 1991 r. wyższy niż tych dotyczących Senatu) – mimo, że tylko skład tego ostatniego można uznać za wyłoniony w wolnych wyborach – na podstawie przeprowadzonych badań CBOS należy stwierdzić, że wynikało to z faktu, że większość badanych nie rozróżniała obu izb parlamentu. CBOS, Ocena Sejmu X Kadencji (1989 – 1991) i oczekiwania wobec nowego parlamentu, Komunikat z badań, Warszawa 1991, s. 2-5. CBOS, Społeczna ocena działalności kluczowych instytucji, organizacji społeczno-politycznych i osobistości życia publicznego, Komunikat z badań, Warszawa 1991.

Zgodnie z ustaleniami okrągłostołowymi, celem parlamentu wybranego w czerwcu 1989 r. miało być przygotowanie wolnych wyborów³³⁶, jednakże wedle początkowych założeń miały się one odbyć w ustawowym terminie, tj. w roku 1993. Jeszcze dłużej, bo do roku 1995, funkcję prezydenta miał pełnić gen. Wojciech Jaruzelski (jego nazwisko, jak wspomniano, nie padało w tym kontekście w dokumentach okrągłostołowych, jednak dla wszystkich uczestników obrad było to zupełnie oczywiste). Wynik wyborów, a konkretnie niemal całkowite zwycięstwo strony opozycyjno-solidarnościowej przy jednoczesnej klęsce strony koalicyjno-rządowej stał się katalizatorem przemian zarówno na poziomie instytucji jak i społecznym³³⁷. Szybko stało się jasne, że parlament w tym składzie nie przetrwa pełnej, czteroletniej kadencji a przedmiotem sporów i badań opinii stał się dobór mniej lub bardziej przyspieszonego terminu wyborów³³⁸ – jeszcze w 1990 lub dopiero w 1991 r³³⁹.

Jeszcze przed przeprowadzeniem powszechnych wyborów prezydenckich, do łaski marszałkowskiej zgłoszone zostały 3 projekty zmieniające system wyborczy do Sejmu RP – pierwszy z nich był projektem nowelizacji ordynacji z 1989 r., natomiast dwa kolejne – projektami nowych ordynacji. Już w nowych warunkach – po objęciu funkcji prezydenta przez Lecha Wałęsę – złożono jeszcze jeden projekt

³³⁶ Stanowisko w sprawie reform politycznych... s. 10.

³³⁷ O przyspieszeniu przemian na płaszczyźnie społecznej świadczyć może m.in. poziom poparcia społecznego dla partii wcześniejszej koalicji (PZPR, ZSL oraz SD), który w listopadzie 1989 r. wyniósł odpowiednio: 2,7%, 2,9% oraz 3,5% (przy 59,2% poparcia dla „Solidarności” oraz 30,4% niezdecydowanych lub niezamierzających brać udziału w wyborach), natomiast w lutym 1990 odpowiednio: PZPR 0,1% (SdRP 3,1%), PSL 2,1%, SD 2,1%. Miało to miejsce w sytuacji, w której przedstawiciele tych ugrupowań (lub z nich się wywodzący) stanowili niezmiennie 60% składu izby niższej polskiego parlamentu. Panorama polityczna w społecznej świadomości, Próba analizy czynnikowej, Warszawa 1990, s. 2. CBOS, Spektrum partii politycznych luty 1990 rok, Komunikat z badań, Warszawa 1990, s. 4.

³³⁸ Z biegiem czasu na przyspieszenie terminu wyborów naciskały również ugrupowania pozaparlamentarne. S. Zalewski, Delikatne podejście, „Gazeta Wyborcza” nr 197, wydanie z dnia 05/02/1990, s. 2

³³⁹ Już w kwietniu 1990 r., więc zaledwie 9 miesięcy po wyborach o konieczności przeprowadzenia przyspieszonych wyborów parlamentarnych była przekonana 1/3 badanych (przeciwne zdanie wyrażało 43%), przy czym w tej grupie nieznaczną przewagą cieszyli się zwolennicy bardzo szybkiego – jeszcze w 1990 r. – przeprowadzenia wyborów. Z biegiem czasu zwiększała się grupa opowiadająca się za jak najszybszymi wyborami. CBOS, Kiedy wybory?, Komunikat z badań, Warszawa 1990.

poselski, sam prezydent skierował do Sejmu 2, natomiast komisja konstytucyjna przedstawiła łącznie aż 3 projekty ustawy ordynacja wyborcza do Sejmu RP³⁴⁰.

Pierwszy projekt – eliminacja kontraktu

Pierwszy z projektów³⁴¹ – i jedyny utrzymujący w mocy większość rozwiązań zastosowanych w roku 1989 – został złożony jeszcze w kwietniu 1990 r. przez grupę posłów reprezentujących różne obozy polityczne (podpisany przez 11 posłów wybranych z puli przeznaczonej dla kandydatów bezpartyjnych, 2 PZPR, 2 SD³⁴², 1 ZSL³⁴³), choć można spotkać się z określeniem tego projektu jako przygotowany przez OKP³⁴⁴. Projekt ten zawierał jedną istotną zmianę w systemie wyborczym do Sejmu – likwidował instytucję mandatów przeznaczonych dla poszczególnych ugrupowań³⁴⁵. W literaturze można spotkać się z twierdzeniem, że projekt ten zakładał również likwidację listy krajowej³⁴⁶ (co można zresztą uznać za zgodne z logiką wprowadzanych projektem zmian), jednak treść projektu przedłożonego Marszałkowi Sejmu nie zawiera żadnych zapisów odnoszących się do listy krajowej. Świadczyć to może o niskim poziomie profesjonalizmu towarzyszącym jego przygotowaniu, gdyż jego ewentualne przyjęcie doprowadziłoby do sytuacji

³⁴⁰ Wyliczenie to nie zawiera np. rozwiązań zaproponowanych przez SD, nie zgłoszonych jako projekt ustawy, jednakże wykorzystanych przy pracach nad drugim projektem komisyjnym. Nie zawiera również elementów systemu wyborczego w wyborach do Sejmu RP zawartych w proponowanych zmianach Konstytucji, które nie weszły w życie.

³⁴¹ Druk nr 332.

³⁴² Posłanka Anna Dynowska była jedną z wnoszących projekt, ostatecznie jednak – podczas pierwszego czytania – złożyła wniosek o jego odrzucenie (m.in. ze względu na uwikłanie projektu w dyskusję o drastycznym skróceniu kadencji Sejmu X Kadencji), równocześnie postulując podjęcie prac nad zupełnie nową ordynacją. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 21 i 22 czerwca 1990 r., Warszawa 1990, s. 239-251.

³⁴³ Archiwum danych o posłach, X kadencja 1989-1991, <http://orka.sejm.gov.pl/ArchAll2.nsf/GlownyXkad> [dostęp 01.07.2016].

³⁴⁴ I. Słodkowska, Wybory '91, Warszawa 2011, s. 12.

³⁴⁵ Art. 1 ust. 12. Projektu skreślający art. 39 oraz art. 40 ordynacji. Przedstawiony projekt odnosił się również do kwestii wyborów uzupełniających, co miało znaczenie dla funkcjonowania Sejmu, nie ma jednak szczególnej wagi z punktu widzenia rozpatrywanej materii. Pozostałe zapisy projektu dostosowywały głównie procedury oraz nazewnictwo zawarte w zmienianej ustawie do bieżących realiów. Druk nr 332. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia..., s. 239-251.

³⁴⁶ M. Chmaj, Sejm „kontraktowy” w transformacji..., s. 125.

kuriozalnej – dalej funkcjonowałyby lista krajowa z niezmienioną w stosunku do roku 1989 procedurą zgłaszania do niej kandydatów oraz głosowania na nich³⁴⁷.

Mimo, że projekt ten został odrzucony znaczną większością głosów już w pierwszym czytaniu, należy zadać pytanie, czy celem projektodawców mogła być budowa systemu wyborczego, który mógłby zostać zastosowany w kolejnych wyborach. Wydaje się to nieprawdopodobne z kilku względów: zaproponowany system, pomijając nawet ułomność związaną z listą krajową, utrzymywał niefunkcjonalną strukturę okręgów wyborczych, odbierał również możliwość nieskrępowanego zgłaszania kandydatów partiom politycznym. Skutkiem, szczególnie pierwszego z tych elementów, mogłoby być zdominowanie Sejmu przez jedno ugrupowanie w stopniu porównywalnym do dominacji kandydatów KO „Solidarność” w wyborach w 1989 r. w części przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych. Trudno spodziewać się, żeby projekt sankcjonujący tak niekorzystny dla ugrupowań dawnej koalicji podpisany był w 1/3 przez posłów zasiadających w jej klubach. Bardziej wiarygodne zdaje się uzasadnienie przedstawiające projekt jako doraźną możliwość rozwiązania ewentualnych problemów związanych z wyborami uzupełniającymi oraz jako krok stanowiący realizację wymogów Rady Europy³⁴⁸.

Po rozpatrzeniu i odrzuceniu przez Sejm projektu zmiany dotychczasowej ordynacji, do łaski marszałkowskiej zgłoszono dwa projekty, z których jeden został zaprezentowany przez przedstawicieli wcześniejszej koalicji, drugi natomiast – obozu opozycyjno-solidarnościowego. Ich porównanie pozwala zobrazować postawy przyjmowane przez obie strony oraz sposób wykorzystywania systemu wyborczego (w tym wypadku do Sejmu RP) do realizacji własnych celów.

Projekt dawnej koalicji

Pierwszy z projektów nowej ordynacji został złożony 12 lipca 1990 r. przez grupę posłów reprezentujących wcześniejszą koalicję (10, którzy mandat uzyskali z puli przeznaczonej dla PZPR, 5 – dla SD, 3 – dla ZSL oraz po 2 – dla UChS oraz

³⁴⁷ Czyli zgłaszanych przez porozumienia władz naczelnych PZPR, ZSL, SD, „PAX”, UCh-S, PZK-S oraz PRON oraz wyboru większością bezwzględną głosów *de facto* w okręgach jednomandatowych pokrywających obszar całego kraju (zostało to uzasadnione w części pracy poświęconej systemowi wyborczemu z 1989 r.) z ewentualnym przekazaniem nierozdysponowanych mandatów do rozdysponowania w okręgach przy okazji ponownego głosowania.

³⁴⁸ Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia..., s. 239.

„PAX”) oraz Romana Bartoszcze, który uzyskał mandat jako kandydat „Solidarności”, jednak jeszcze we wrześniu 1989 opuścił OKP³⁴⁹. Zaproponowany w projekcie system wyborczy eksponował w szczególności proporcjonalny charakter wyborów do Sejmu i uprzywilejowaną rolę partii politycznych w procesie wyborczym. Projekt przyznawał bierne prawo wyborcze obywatelom posiadającym prawo wybierania od ukończenia 21 roku życia, w tym więc zakresie nie wprowadzał zmian w stosunku do systemu zastosowanego w roku 1989³⁵⁰. Co istotne – projekt nie wprowadzał wymogu domicylu³⁵¹. Uprawnionymi do zgłaszania list kandydatów były partie polityczne oraz komitety wyborców (zarówno ogólnopolskie jak i lokalne)³⁵², co należy uznać za działanie mające na celu ograniczenie roli NSZZ „Solidarność” w procesie wyborczym (tym bardziej istotne ze względu na wciąż wysokie poparcie wyborcze, którym cieszyła się „S”). Posłowie mieli być wybierani w wielomandatowych okręgach wyborczych obejmujących obszar województwa (dopuszczalne było łączenie lub dzielenie województw „w wyjątkowych przypadkach”)³⁵³, które miałyby jednak głównie charakter administracyjny i służyły do dystrybucji mandatów między listy danego ugrupowania. Każdy wyborca posiadał jeden głos, który oddawał wskazując zarówno popieraną listę jak i preferowanego kandydata (jednego). Zmianie – względem poprzednich wyborów do Sejmu, lecz już nie względem samorządowych – miał ulec również sposób oddawania głosu – z negatywnego (za pomocą skreśleń) na pozytywny (przez postawienie znaku X w kratce obok nazwiska)³⁵⁴. Najistotniejszym elementem projektu była zmiana formuły wyborczej – wszystkie

³⁴⁹ Zaangażował się w odbudowę ruchu ludowego. W momencie składania projektu był posłem klubu Polskiego Stronnictwa Ludowego.

³⁵⁰ Projekt ten poszerzał jednak zbiór osób posiadających prawo wybierania – w przeciwieństwie do poprzednio zastosowanego, przyznawał je osobom, których obywatelstwo polskie nie zostało stwierdzone, przy czym nie byli obywatelami innego państwa oraz stale zamieszkiwali w Polsce co najmniej od 5 lat. Art. 2, Poselski projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 462 z dnia 12.07.1990 r.

³⁵¹ Co należy wiązać z faktem, że projekt ten został opracowany i zgłoszony jeszcze przed wyborami prezydenckimi i poprzedzającą je kampanią wyborczą, więc i przed pojawieniem się na polskiej scenie politycznej Stanisława Tymińskiego. Pokazuje to, że późniejsze propozycje zastosowania wymogu domicylu można rozumieć jako próbę uniemożliwienia kandydowania konkretnej osobie oraz innym osobom o podobnej charakterystyce.

³⁵² Art. 48, druk nr 462.

³⁵³ Art. 12, druk nr 462.

³⁵⁴ Art. 78, druk nr 462.

460 mandatów miało być dzielone na poziomie ogólnokrajowym³⁵⁵ między poszczególne listy partii i komitetów³⁵⁶ z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera³⁵⁷, która – jak wcześniej wykazano – może powodować nadreprezentację ugrupowań o względnie niskim poparciu³⁵⁸. Następnie mandaty przyznane danej partii (komitetowi) miały być – za pomocą tej samej metody - rozdzielane między listy okręgowe³⁵⁹. W obrębie poszczególnych list okręgowych, mandaty otrzymywaliby ci kandydaci, którzy otrzymali kolejno największą liczbę głosów, jednocześnie mieszcząc się w liczbie mandatów przyznanych danej liście okręgowej. Ewentualne remisy były rozstrzygane na korzyść kandydata umieszczonego wyżej na liście³⁶⁰ (co interesujące, jest to jedyna sytuacja co do której przewidziano procedurę rozwiązywania remisów)³⁶¹.

Biorąc pod uwagę okoliczności, w których złożony został projekt nowej ordynacji do Sejmu RP, a w szczególności bardzo niskie poparcie dla ugrupowań

³⁵⁵ Oznacza to, że *de facto* wybory odbywałyby się w jednym okręgu wielomandatowym (460-mandatowym) o zasięgu ogólnopaństwowym. Okręgu wielomandatowe niższego rzędu miałyby znaczenie drugorzędne – choć ich brak wymusiłby stosowanie list ogólnokrajowych, co m.in. utrudniłoby w znacznym stopniu (lub wręcz uniemożliwiło) budowanie relacji między kandydatami (oraz późniejszymi posłami) a wyborcami w tzw. terenie.

³⁵⁶ Projekt stosuje nazewnictwo mogące powodować problemy interpretacyjne – przez listę rozumie się zarówno poszczególne listy zgłoszone w okręgach jak i łączny zbiór wszystkich list zgłoszonych przez daną partię lub komitet. Porównaj: Art. 93 - 96, druk nr 462.

³⁵⁷ Art. 93, druk nr 462.

³⁵⁸ Jest to tylko jedna z konsekwencji zastosowania tej metody, pozostałe zostały przedstawione w pierwszej części pracy.

³⁵⁹ Art. 95, druk nr 462.

³⁶⁰ Art. 96, druk nr 462.

³⁶¹ Remisy na poziomie liczby głosów poszczególnych list w okręgach lub liczby głosów uzyskanych przez poszczególne partie (komitety) w skali kraju są bardzo mało prawdopodobne, szczególnie, że – aby powodowało to potrzebę skorzystania z reguł rozstrzygania remisów – musiałby być spełniony dodatkowy warunek – przyznanie mandatu obu listom musiałoby doprowadzić do przekroczenia przeznaczonej do rozdysponowania (w skali kraju lub między listy danej partii lub komitetu) liczby mandatów. Brak takich reguł należy jednak uznać za błąd, gdyż w skrajnym wypadku mogłoby to doprowadzić do poważnego kryzysu (gdyby np. od przyznania danego mandatu konkretnej partii lub komitetowi miała zależeć możliwość samodzielnych rządów któregoś ugrupowania lub uzyskanie większości przez określoną koalicję). Przypadek ten – wraz ze wskazanym wcześniej problemem z wykorzystywaniem terminu „lista” (czego można by uniknąć posługując się np. terminem „komitetu” względem wszystkich podmiotów zgłaszających listy), jak i pojawiające się w projekcie błędy językowe (np. w art. 93 ust. 2) można odbierać jako brak staranności przy przygotowaniu projektu.

postkomunistycznych i bardzo wysokie dla obozu solidarnościowego (traktowanego w tym miejscu jako całość), projekt z 12 lipca należy traktować jako realizujący interes wnioskodawców praktycznie w każdym elemencie systemu wyborczego. Szczególnie istotne są w tym wypadku dwa elementy – rozdysponowanie wszystkich 460 mandatów na poziomie ogólnokrajowym oraz metoda wyborcza. Zastosowanie takiej formuły gwarantowało bardzo wysoki stopień proporcjonalności systemu, a co za tym idzie - możliwość przetrwania na płaszczyźnie parlamentarnej (sejmowej) ugrupowań wywodzących się z poprzedniego systemu nawet mimo skrajnie niskiego poparcia społecznego. Należy zaznaczyć, że nominalny próg naturalny dla takiego okręgu wyniósłby $T_N = 0,22\%$, przez co należy rozumieć, że każde ugrupowanie zdolne do zmobilizowania choćby marginalnej części wyborców byłoby zdolne do zagwarantowania sobie choćby minimalnej reprezentacji w Sejmie. Jej rozmiar byłby (w znacznie większym stopniu niż w wypadku wykorzystania innych metod) bezpośrednio powiązany z uzyskanym przez dane ugrupowanie udziałem w ogólnej puli ważnie oddanych głosów – przy braku progów ustawowych oraz skrajnie niskich progach naturalnych należałoby się spodziewać bardzo proporcjonalnego wyniku wyborów względem wyniku głosowania z zastrzeżeniem, że odstępstwa od idealnej proporcjonalności będą działać na korzyść ugrupowań o względnie niskim poparciu. Taki system wyborczy ograniczyłby również potencjalne prawdopodobieństwo uzyskania bezwzględnej większości mandatów przez ugrupowanie (partię lub komitet), które nie uzyskałoby bezwzględnej większości głosów co stanowiło to dodatkową korzyść dla ugrupowań postkomunistycznych. Nie bez podstaw oceniano, że w nadchodzących wyborach większość głosów zdobędą ugrupowania wywodzące się z obozu solidarnościowego, co do którego można było się jednak spodziewać, że nie utrzyma dotychczasowej – sztucznej i bazującej na wspólnym przeciwniku, nie zaś na wspólnocie programowej – spójności. Jak najdalej posunięte rozbicie obozu solidarnościowego należy uznać za potencjalnie korzystne z punktu widzenia ugrupowań-spadkobierców PRL-owskiej koalicji, co oznacza kolejny argument za zastosowaniem zaproponowanej formuły wyborczej. Pamiętać należy, że udział s_i mandatów danego ugrupowania i , które zdobyło v_i spośród V głosów ważnych, w zbiorze S mandatów rozdzielonych z wykorzystaniem metody Hare’a-Niemeyera zawiera się w zbiorze $\{X_i, X_{i+1}\}$, gdzie X_i jest częścią całkowitą wyrażenia X_i/Y_i stanowiącego wynik dzielenia liczby głosów uzyskanych przez dane ugrupowanie (v_i) przez zastosowany w tej metodzie wyborczej iloraz wyborczy (V/S). W wypadku

podzielenia głosów ugrupowania i na dwa lub więcej podzbiorów dla których udział w zbiorze mandatów byłby obliczany niezależnie, suma mandatów przyznanych hipotetycznym ugrupowaniom, które uzyskałyby głosy stanowiące podzbiory głosów uzyskanych przez ugrupowanie i może (choć nie musi) być wyższa niż potencjalna liczba mandatów s_i , szczególnie jeżeli części całkowite ilorazów (informujące o minimalnej liczbie uzyskanych w danym okręgu mandatów) obliczonych dla poszczególnych podzbiorów głosów w każdym kolejnym³⁶² okręgu są większe od zera³⁶³. Może oczywiście zastanawiać uznanie metody umożliwiającej zwiększenie liczby mandatów uzyskanych przez ugrupowania wywodzące się z przeciwnego bloku politycznego za korzystne dla strony postkomunistycznej, kolejny jednak raz należy spojrzeć na daną sytuację z perspektywy ówczesnych realiów. W sytuacji, w której ugrupowania postkomunistyczne w porównaniu z blokiem solidarnościowym cieszyły się poparciem śladowym³⁶⁴ i niezależnie od zastosowanej do podziału mandatów metody mogły liczyć jedynie na ograniczoną reprezentację w Sejmie oraz znalezienie się w opozycji wobec bloku solidarnościowego, dążenie do jego rozbicia było racjonalne. Zastosowanie proponowanej metody mogło zachęcać do rozbicia obozu solidarnościowego – w przeciwieństwie np. do zastosowania metody d'Hondta, która promowałaby utrzymanie jedności ze względu na uzyskanie premii zjednoczeniowej. Zastanawiające – z punktu widzenia interesu ugrupowań postkomunistycznych – może być zaproponowanie jednego okręgu ogólnopolskiego zamiast np. 10 okręgów po ok. 46 mandatów. Wydaje się oczywiste, że powstały w ten sposób próg naturalny dalej byłby w zasięgu tych ugrupowań ($T_N = 2,13\%$), a większa liczba okręgów mogłaby umożliwić uzyskanie większej liczby mandatów, jednak ostatecznie uzyskany udział w zbiorze mandatów byłby wtedy w większym stopniu zależny od rozkładu głosów (zarówno geograficznego jak i między partiami i komitetami) i ostatecznie mógłby przynieść straty³⁶⁵. Co więcej – ugrupowania dawnej koalicji,

³⁶² W tym konkretnym wypadku – w jednym okręgu ogólnopolskim.

³⁶³ Nie oznacza to oczywiście, że przez zastosowanie takiego manewru dane ugrupowanie nie może stracić (suma mandatów hipotetycznych ugrupowań, które uzyskałyby części głosów ugrupowania i może być mniejsza niż liczba mandatów uzyskana przez to ugrupowanie bez podziału głosów na podzbiory).

³⁶⁴ Projekt został złożony w dniu 12 lipca, czyli półtora miesiąca po przeprowadzeniu wyborów samorządowych, w których kandydaci „Solidarności” uzyskali poparcie 53% wyborców, podczas gdy SdRP (wraz z koalicjantami) 2,7%, PSL 4%, SD 2,1%. A. K. Piasecki, op. cit., s. 31.

³⁶⁵ Przykładowo – przy poparciu 10% i równym rozkładzie głosów w skali kraju, przy podziale terytorium państwa na 10 okręgów 46-mandatowych, w każdym z okręgów takie ugrupowanie uzyskałoby

a w szczególności SdRP miały w tym okresie bardzo ograniczoną (wręcz prawie zerową) zdolność koalicyjną względem sił postsolidarnościowych, więc nawet zwiększenie udziału w liczbie mandatów w Sejmie nie musiało wiązać się bezpośrednio ze zwiększeniem (lub uzyskaniem) udziału we władzy.

Sami projektodawcy skupiali się jednak na innych skutkach zastosowania proponowanego systemu³⁶⁶. W szczególności argumentowali, że najbliższe wybory powinno się traktować jako służące tworzeniu fundamentów systemu partyjnego (określano je wyborami bazowymi). Argumentowano, że wprowadzenie rozwiązań zapobiegających rozdrobnieniu Sejmu – jak choćby 5% progu zaporowego – może, w warunkach dynamicznie kształtującego się systemu partyjnego, doprowadzić do powstania licznej opozycji pozaparlamentarnej mogącej destabilizować system polityczny. O ile trudno byłoby nie zgodzić się, przynajmniej częściowo, z tymi argumentami, to kolejny argument może budzić większe wątpliwości – twierdzenie, że proponowany system wyborczy nie musi skutkować rozbić parlamentu. Argument ten nie tylko był niezgodny z innymi podnoszonymi, ale również niezgodny z logiką proponowanej formuły wyborczej oraz wykorzystywanej przez nią metody³⁶⁷.

od 4 do 5 mandatów ($X_i=4$), co oznacza od 40 do 50, natomiast przy 1 okręgu 460-mandatowym takie ugrupowanie może uzyskać 46 lub 47 mandatów. Przy poparciu 5% byłoby to odpowiednio: dla 10 okręgów 20-30 mandatów, dla 1 okręgu 23 mandaty (przy czym część Y_i ilorazów wynosiłaby w pierwszym przykładzie każdorazowo 0,6, w drugim 0,3, co oznacza względnie większe prawdopodobieństwo uzyskania dodatkowych mandatów w okręgach ze względu na wysokość części ułamkowej ilorazu X_i, Y_i w pierwszym przypadku).

³⁶⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 39 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 20 i 21 września 1990 r., Warszawa 1990, s. 18-21.

³⁶⁷ W warunkach tworzącego się systemu partyjnego i znacznego rozbitcia politycznego społeczeństwa zastosowanie takiej formuły z dużym prawdopodobieństwem prowadziłyby do rozdrobnienia parlamentu. Funkcjonowanie bardzo niskich progów naturalnych byłoby bodźcem do samodzielnego ubiegania się o mandaty nawet przez najmniejsze ugrupowania. Przeprowadzona symulacja wyników wyborów w roku 1991 (z pominięciem efektu blokowania list) z wykorzystaniem proponowanego tutaj systemu potwierdza, że doprowadziłyby to do wewnętrznego rozbitcia parlamentu. Do Sejmu weszliby przedstawiciele aż 44 ugrupowań (partii i komitetów), z czego aż 18 byłoby reprezentowanych tylko przez 1 posła, w 26 przypadkach – nie więcej niż 3, 29 – nie więcej niż 5 a ponad 10 posłów wprowadziłyby jedynie 10 ugrupowań. Zebranie większości pozwalającej na utworzenie stabilnej koalicji (powyżej 230 posłów) wymagałoby współdziałania 7 największych ugrupowań (miałyby one w sumie 262 mandaty, największe 6 jedynie 227). Zważywszy na fakt, że prawdopodobieństwo takiego składu koalicji byłoby minimalne, faktyczna koalicja musiałaby składać się z jeszcze większej liczby podmiotów. Obliczenia własne na podstawie: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r., M.P. 1991 nr 41 poz. 288. Należy

Projekt OKP

Charakter konkurencyjny względem propozycji posłów ugrupowań dawnej koalicji miał projekt zgłoszony we wrześniu 1990 r. przez posłów OKP³⁶⁸. Jako, że był on zgłaszany przez grupę posłów reprezentujących ugrupowanie cieszące się największym poparciem społecznym (choć należy zaznaczyć, że w łonie Solidarności narastały napięcia, rozpoczęła się również tzw. wojna na górze), propozycje większości elementów systemu szły w odmiennym kierunku aniżeli przedstawionego wcześniej.

Systemy wyborcze zaproponowane w obu projektach najmniej różnicuje kwestia biernego prawa wyborczego – projekt OKP w zasadzie powiela zapisy projektu z druku nr 462³⁶⁹, z tą jedynie różnicą, że wyklucza z grona posiadających bierne prawo wyborcze osoby, których polskie obywatelstwo nie zostało stwierdzone, ale nie są obywatelami innego państwa i stale zamieszkują w Polsce od co najmniej 5 lat (bezpaństwowców)³⁷⁰. Prawo zgłaszania kandydatów przyznano wyborcom, grupom obywateli oraz porozumieniom grup obywateli (przy czym tym ostatnim tylko w odniesieniu do list w okręgach wielomandatowych nazwanych regionami)³⁷¹, jednoznacznie nie definiując jakie podmioty powinny być zaliczone do „grup obywateli”³⁷² – biorąc pod uwagę w jaki sposób projekt został przedstawiony w Sejmie, można wnioskować, że zaliczyć do nich należy organizacje takie jak stowarzyszenia czy związki zawodowe, jednak nie jest jasne czy również partie polityczne³⁷³. Ten element systemu należy odczytywać jako lustrzane odbicie

mieć ponadto na uwadze, że tego typu symulacja zakłada przedstawioną wyborcom ofertę oraz wyniki głosowania zgodne z faktycznymi w trakcie wyborów w roku 1991, które odbyły się w ramach innego systemu wyborczego. Nie można wykluczyć, że zastosowanie analizowanego systemu skutkowałoby jeszcze większym stopniem rozbicia oferty wyborczej.

³⁶⁸ Poselski projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 522 z dnia 6.09.2010 r.

³⁶⁹ Dla uproszczenia, ale również żeby uniknąć nadmiernego stosowania określenia „postkomunistyczny” w dalszej części tekstu wykorzystywane będą terminy „druk nr 462” oraz „projekt OKP”.

³⁷⁰ Art. 33 i 35, druk nr 522.

³⁷¹ Art. 36, 45, druk nr 522.

³⁷² Projekt posługuje się również terminem „organizacje” do określenia podmiotu zgłaszającego (wystawiającego) listę. Art. 27, druk nr 522.

³⁷³ Sprawozdanie stenograficzne z 39 posiedzenia..., s. 27.

rozwiązania zaproponowanego w druku nr 462 – tym razem preferujące Związek Zawodowy „Solidarność” i Komitety Obywatelskie kosztem istniejących partii politycznych. Struktura okręgów wyborczych określona w projekcie OKP była dwupoziomowa – zawierała 230 okręgów jednomandatowych (nazywanych okręgami) obejmujących obszar województwa lub jego część oraz okręgi wielomandatowe (utworzone z sąsiadujących ze sobą okręgów jednomandatowych, nazwane regionami wyborczymi)³⁷⁴, w których wybierano by od 8 do 15 posłów³⁷⁵ – do rozdysponowania we wszystkich regionach wyborczych przeznaczono, tak jak w okręgach jednomandatowych, 230 mandatów³⁷⁶. Granice poszczególnych okręgów oraz ich liczbę w poszczególnych województwach, jak i liczbę i granice regionów wyborczych miał ustalać Sejm w formie uchwały³⁷⁷. W okręgach jednomandatowych zastosowano formułę większości względnej, natomiast w regionach – formułę reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującą metodę d’Hondta³⁷⁸. Każdemu z wyborców przyznano dwa głosy, z których jeden oddawałby na kandydata w okręgu, drugi natomiast na listę kandydatów w regionie, przy czym nie miał on możliwości wskazania preferencji w ramach wybranej listy³⁷⁹, a kandydaci uzyskiwaliby mandat w kolejności umieszczenia na liście³⁸⁰.

Projekt OKP był przedstawiany jako „łączący zasadę wyborów większościowych i zasadę wyborów proporcjonalnych”³⁸¹ i należy uznać, że przynajmniej dawał możliwość połączenia tych zasad. Ostateczna ocena nie jest możliwa ze względu na brak jednoznacznego podziału na okręgi wyborcze. Połowa mandatów miała być rozdysponowana w JOW-ach wedle formuły większości względnej, co w znacznym stopniu uprzywilejowywało najmocniejszy podmiot na scenie politycznej. Również formuła zastosowana do rozdysponowania mandatów w okręgach wielomandatowych wspierała najmocniejsze ugrupowania. Mimo niezastosowania progów zaporowych, ryzyko nadmiernego rozbicia Sejmu było redukowane przez progi naturalne – biorąc pod uwagę określoną w projekcie wielkość okręgów, wybory w części proporcjonalnej

³⁷⁴ Art. 70, druk nr 522.

³⁷⁵ Art. 71, druk nr 522.

³⁷⁶ Art. 1, druk nr 522.

³⁷⁷ Art. 72, druk nr 522.

³⁷⁸ Art. 98 i 102, druk nr 522.

³⁷⁹ Art. 27, druk nr 522.

³⁸⁰ Art. 103, druk nr 522.

³⁸¹ Sprawozdanie stenograficzne z 39 posiedzenia..., s. 26.

odbyłyby się w okręgach średnich oraz dużych z nominalnymi progami naturalnymi T_N od 6,25% do 11,11% głosów w skali okręgu. Zarówno wysokość progów naturalnych, jak i zastosowana metoda, promująca ugrupowania silniejsze i charakteryzująca się superaddytywnością, oraz rozdysponowanie połowy mandatów w JOW-ach, stanowiły zachętę do budowy silnych koalicji, w przeciwieństwie do systemu z druku nr 462 zachęcającego do rozbicia oferty wyborczej. W stosunku do systemu z druku nr 462, projekt OKP dawał również podmiotom zgłaszającym listy oraz kandydatów w okręgach jednomandatowych znacznie większy wpływ na ostateczny skład personalny swej reprezentacji parlamentarnej – wyborca, decydując się na poparcie konkretnej formacji politycznej, był *de facto* pozbawiony możliwości wskazania jakiejkolwiek preferencji co do konkretnych kandydatów³⁸².

Obra projekty zostały ostatecznie skierowane do Komisji Konstytucyjnej³⁸³. Sejm podjął również decyzję co do kierunku dalszych prac, opowiadając się na jednym z kolejnych posiedzeń – większością głosów 200 do 110³⁸⁴ - za nadaniem przyszłej ordynacji wyborczej do Sejmu charakteru proporcjonalnego³⁸⁵.

³⁸² W opinii autora, decyzję podejmowaną przez wyborcę, dotyczącą poparcia kandydata w okręgu jednomandatowym, w szczególności w wyborach przeprowadzanych na poziomie ogólnokrajowym (Sejm, Senat oraz Parlament Europejski) należy rozumieć w głównej mierze jako poparcie określonej formacji politycznej, nie zaś samego kandydata, szczególnie w sytuacji, w której wyborca chcący poprzeć dane ugrupowanie nie ma możliwości oddania głosu na inną osobę reprezentującą to ugrupowanie (wystawianie większej liczby kandydatów przez ten sam podmiot w okręgu jednomandatowym było zabronione i skutkowałoby odmową rejestracji, ponadto byłoby to niezgodne z logiką zastosowanej formuły i znacznie ograniczałoby szanse na uzyskanie mandatu przez któregośkolwiek z kandydatów danego ugrupowania w tym okręgu). Art. 41, druk nr 522.

³⁸³ Sprawozdanie stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28 i 29 września 1990 r., Warszawa 1990, s. 145.

³⁸⁴ Można również spotkać się z informacją o wyniku głosowania 200 do 100 głosów, co jednak należy prawdopodobnie traktować jako błąd drukarski. Wynik 200 do 110 został podany przez Marszałka Sejmu po głosowaniu. Porównaj: M. Chmaj, Sejm „kontraktowy” w transformacji..., s. 137. Sprawozdanie stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25 i 26 października 1990 r., Warszawa 1990, s. 16. Z perspektywy czasu może ponadto dziwić tak duża bierność posłów w obliczu tak istotnego zagadnienia – 1/3 z nich nie zajęła stanowiska w tej sprawie.

³⁸⁵ Co miało znaczenie głównie dla uporządkowania prac komisji, gdyż nie blokowało definitywnie ewentualnego przyjęcia w późniejszym czasie projektu ustanawiającego system większościowy lub mieszany.

Projekt komisyjny 26 lutego 1991 r.

O ile przedstawione powyżej projekty można uznać za bliskie wzorcowym przykłady dobierania elementów systemów wyborczych w taki sposób, aby w największym możliwym stopniu odpowiadały interesom autora (a przynajmniej jego percepcji własnego interesu), co stanowi oczywisty przykład inżynierii wyborczej, to późniejszy efekt prac komisji³⁸⁶ można traktować jako kompromis między poszczególnymi stronami, w którym starano się uznać wzajemne racje. Dla analizy i oceny systemu wyborczego zaproponowanego w projekcie komisyjnym istotne jest, że między skierowaniem do Komisji Konstytucyjnej wcześniejszych projektów a zakończeniem prac komisji, zmianie uległo otoczenie, w którym funkcjonował parlament i poszczególne jego frakcje. W efekcie przeprowadzonych wyborów prezydenckich, w których zwycięstwo odniósł (w drugiej turze) Lech Wałęsa³⁸⁷ oraz powiązanej z tym dalszej dekompozycji obozu solidarnościowego (od końca października OKP nie stanowił już jednolitego klubu, ale przyjął charakter federacji grup postsolidarnościowych, natomiast w styczniu OKP opuścili parlamentarzyści związani z Tadeuszem Mazowieckim i powstającą Unią Demokratyczną) zmianie uległa ocena poszczególnych proponowanych elementów systemu wyborczego przez różne środowiska. Ponadto, od wyboru nowego prezydenta rozpoczęła się rywalizacja o kształt systemu politycznego Polski, w której system wyborczy stanowić miał jedynie narzędzie a sam proces jego uchwalania miał być traktowany (szczególnie przez Prezydenta RP i środowisko z nim związane) czysto instrumentalnie. Wpływ na tworzony system wyborczy miały również doświadczenia samej elekcji Prezydenta RP (w kontekście domicylu).

Projekt komisyjny wprowadzał nowy, niewystępujący we wcześniejszych projektach, warunek posiadania biernego prawa wyborczego – stałe zamieszkanie na terytorium Polski przez okres co najmniej 5 lat przed wyborami³⁸⁸. Wymóg ten może budzić konsekwencje oraz pewne problemy interpretacyjne, w tym konkretnym kontekście pełnił jednak ściśle określoną funkcję. Celem takiego zapisu było uniemożliwienie startu zarówno Stanisławowi Tymińskiemu (a przez to osłabienie Partii X) jak i kandydatom o podobnej charakterystyce. Było to oczywiste działanie

³⁸⁶ Druk nr 770. Dalej w tekście – projekt komisyjny.

³⁸⁷ Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 grudnia 1990 r. o wynikach ponownego głosowania i wyniku wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1990 nr 85 poz. 499.

³⁸⁸ Art. 6, druk nr 770.

ograniczające maksymalną możliwą ofertę, która mogła zostać zaprezentowana wyborcom. Abstrahując od ewentualnej słuszności wyeliminowania tego typu kandydatów, na początkowym etapie transformacji, z punktu widzenia Państwa Polskiego, nie da się podważyć oczywistego interesu funkcjonujących („wewnątrzsystemowych”) ugrupowań politycznych, które mogły obawiać się uzyskania przez Partię X (w wypadku gdyby udało się jej zbliżyć do wyniku wyborczego Stanisława Tymińskiego z wyborów prezydenckich) znacznego udziału w Sejmie. Do zgłaszania kandydatów miały być uprawnione partie polityczne, organizacje polityczne lub społeczne oraz grupy wyborców, co stanowi syntezę wcześniejszych projektów³⁸⁹. Dalsze zapisy świadczą o tym, że podmioty te byłyby traktowane na równi i żaden z nich nie byłby uprzywilejowany. 460 mandatów przeznaczono do rozdysponowania w ramach wielomandatowych okręgów wyborczych nazwanych – podobnie jak w projekcie OKP – regionami. Poszczególne regiony miały obejmować obszar części województwa, jednego województwa lub kilku województw³⁹⁰, a w poszczególnych regionach wybierano by od 14 do 21 posłów (oznacza to od 22 do 32 regionów w skali kraju) – odpowiednio do liczby mieszkańców, według ustalonej dla całego kraju normy przedstawicielstwa³⁹¹. W granicach regionów funkcjonować miały jednomandatowe okręgi wyborcze w łącznej liczbie 115 w skali kraju, przy czym okręg wyborczy mógł obejmować swym zasięgiem obszar województwa lub jego części, a w wypadku podziału województwa na dwa lub więcej okręgów – podział ten nie mógł naruszać granic gmin³⁹². Okręgi miały być tworzone wedle jednolitej normy przedstawicielstwa z dopuszczalnym odchyleniem $\frac{1}{2}$, więc pozwalającym na tworzenie okręgów o prawie trzykrotnej różnicy wielkości. Zgodnie z tekstem projektu, kandydaci w regionach wyborczych mieli być zgłaszani w formie list (zawierających nie mniej niż 3 nazwiska i nie więcej niż ogólna liczba wybieranych w regionie posłów)³⁹³. Inna procedura została wskazana dla zgłaszania kandydatów w okręgach, przy czym odmienne procedury dotyczyły kandydatów powiązanych z listami regionalnymi i kandydatów niezależnych. Pełnomocnicy komitetów, które zgłosiły listy kandydatów w regionie

³⁸⁹ Art. 61, druk nr 770.

³⁹⁰ Art. 32, druk nr 770.

³⁹¹ Art. 33, druk nr 770.

³⁹² Art. 34, druk nr 770.

³⁹³ Art. 66, druk nr 770.

wyborczym wskazywali – spośród kandydatów umieszczonych na liście – kandydatów, którzy jednocześnie mieli zostać zarejestrowani jako kandydaci w okręgach jednomandatowych na terenie tego regionu³⁹⁴. Kandydata w okręgu jednomandatowym mogli również zgłosić wyborcy niezrzeszeni w Komitecie wyborczym, przy czym kandydat taki mógł wnieść o połączenie jego kandydatury z wybraną listą, co mogło mieć wpływ na liczbę mandatów uzyskanych przez daną listę w regionie oraz ogólną liczbę posłów³⁹⁵. Do zgłoszenia listy kandydatów w regionie wymagane było przedstawienie podpisów poparcia nie mniej niż 5.000 wyborców zamieszkałych w danym regionie³⁹⁶, co było liczbą wyraźnie wyższą niż w poprzednich projektach poselskich³⁹⁷, natomiast przy zgłoszeniu kandydata niezależnego w okręgu należało przedstawić podpisy przynajmniej 3.000 wyborców zamieszkałych na terenie tego okręgu³⁹⁸. Projekt komisyjny wprowadzał jednak dodatkowy wymóg, który nie występował w poprzednich projektach (znany jest jednak praktyce systemów wyborczych państw demokratycznych)³⁹⁹, jakim jest obowiązek wpłacenia kaucji⁴⁰⁰. Kaucja była wymagana dla każdej zgłoszonej listy okręgowej oraz od każdego kandydata niezależnego, przy czym jej wysokość – 2-

³⁹⁴ Kandydat mógł kandydować tylko z jednej listy i w jednym okręgu jednomandatowym zawierającym się w tym regionie. Art. 76, druk nr 770.

³⁹⁵ Art. 77, druk nr 770.

³⁹⁶ W wypadku, gdy liczba podpisów wyborców komitetu zgłaszającego listy w więcej niż jednym regionie przekroczyła 50.000 i listy tego komitetu zostały zarejestrowane w przynajmniej 5 regionach, komitet ten uzyskiwał zwolnienie z obowiązku przedstawiania podpisów wyborców w pozostałych regionach. Art. 68, druk nr 770.

³⁹⁷ Zgodnie z projektem z druku nr 462, zgłoszenie listy w okręgu wymagało przedstawienia 500 podpisów w wypadku komitetu lokalnego, natomiast partie polityczne oraz komitety ogólnopolskie uzyskiwały prawo do zgłaszania list we wszystkich okręgach po przedstawieniu podpisów przynajmniej 3.000 wyborców zamieszkałych w co najmniej 2 okręgach (nie mniej niż 250 w każdym z nich). Art. 48, druk nr 462. Projekt OKP zakładał wymóg przedstawienia 3.000 podpisów wyborców zamieszkałych na terenie danego regionu w co najmniej 3 okręgach (nie mniej niż 500 w każdym okręgu) dla rejestracji listy. Art. 46, druk nr 522.

³⁹⁸ Art. 77, druk nr 770. Była to wartość trzykrotnie wyższa niż w wypadku zgłoszenia kandydata w JOW wedle projektu OKP, należy jednak pamiętać, że zaproponowane przez Komisję okręgi jednomandatowe byłyby średnio dwukrotnie większe. Art. 38, druk nr 522.

³⁹⁹ Rozwiązanie to znajdowało zastosowanie m.in. w Szwecji czy Holandii, ale również w państwach transformujących jak Litwa, Łotwa czy Ukraina. M. Rulka, J. Zbieranek, Kaucje wyborcze jako mechanizm przejrzystości procesu wyborczego, Warszawa 2012, s. 11-12.

⁴⁰⁰ Art. 71 i 79, druk nr 770.

krotność średniego⁴⁰¹ wynagrodzenia w wypadku kandydata w okręgu jednomandatowym oraz 20-krotność w wypadku listy kandydatów⁴⁰² może być uznana za wysoką i mogącą utrudniać wystawienie kandydatów (głównie w regionach) podmiotom o ograniczonym potencjale finansowym. Zważywszy na fakt, że liczba regionów mogła wynieść od 22 do 32, zgłoszenie list we wszystkich regionach wiązałoby się z obowiązkiem wpłaty kaucji w wysokości od 440 do 640 średnich pensji – co w warunkach kryzysu i trudności transformacji gospodarczej mogło być uznane za wartości zaporowe⁴⁰³. Swoistym novum w stosunku do wcześniejszych projektów była wprowadzona przez projekt instytucja blokowania list w regionach wyborczych. Zblokowane listy i oddane na nie głosy były traktowane łącznie przy podziale mandatów w regionie, następnie mandaty uzyskane przez blok były rozdzielane proporcjonalnie między te listy⁴⁰⁴. Każdemu wyborcy przysługiwały dwa głosy, z czego jeden oddawał na kandydata w okręgu jednomandatowym, drugi na listę w regionie wyborczym, przy czym głosując na listę miał obowiązek wskazać preferencję dla jednego kandydata na tej liście⁴⁰⁵. Projekt utrzymywał ponadto sposób oddawania głosu (głosowanie pozytywne) zgodny z projektami poselskimi skierowanymi do komisji. W okręgach jednomandatowych zastosowano formułę większości względnej, natomiast w wypadku regionów wyborczych – formułę reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującą zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë

⁴⁰¹ Dokładnie: „ustalonego na dzień zarządzenia wyborów średniego wynagrodzenia miesięcznego w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej”. Art. 83, druk nr 770.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Kaucja była zwracana w wypadku uzyskania poparcia przynajmniej 1% (lista regionalna) lub 2% (kandydat w JOW-ie) wyborców (ważnie oddanych głosów), jednak sam fakt obowiązku wpłacenia takiej kwoty, biorąc pod uwagę dopiero formujący się system polityczny oraz mnogość powstających organizacji, mógł stanowić barierę nie do przejścia dla części podmiotów.

⁴⁰⁴ Art. 75, druk nr 770. Rozwiązanie to może budzić zdziwienie z dwóch względów – po pierwsze, użyteczność blokowania w wypadku wyborów w dużych okręgach (14-21 mandatów) przeprowadzanych wedle formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë może być korzystne głównie dla list, które oddzielnie nie byłyby w stanie uzyskać nawet jednego mandatu, czyli o bardzo niskim poparciu. Dla list z wyższym poparciem ewentualne zblokowanie się – ze względu na logikę funkcjonowania metody – mogłoby oznaczać uzyskanie mniejszej liczby mandatów aniżeli oddzielnie. W tekście projektu brak również jednoznacznego określenia procedury podziału mandatów uzyskanych przez blok list między listy – określenie „rozdzielane proporcjonalnie” mogłoby okazać się niewystarczająco precyzyjne. W jego miejsce powinno się wpisać ustaloną procedurę lub podać nazwę metody wyborczej.

⁴⁰⁵ Art. 26, druk nr 770.

z pierwszym dzielnikiem 1,4, która w dużych okręgach wyborczych wpływa na nadreprezentację ugrupowań o średnim i niskim poparciu, z zastrzeżeniem, że zmniejsza możliwość uzyskania pierwszego mandatu przez ugrupowania o najniższym poparciu. Istotą systemu było powiązanie wyników wyborów w regionach oraz w okręgach jednomandatowych. Wszystkie 460 mandatów (odpowiadające podstawowej liczbie posłów) było przeznaczone do rozdysponowania w ramach okręgów wielomandatowych (regionów) – do obliczenia udziału w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w regionie wykorzystywano zsumowaną liczbę głosów oddanych na daną listę oraz głosów oddanych w okręgach jednomandatowych na kandydatów wskazanych do startowania w JOW-ach z tej listy oraz kandydatów zgłoszonych niezależnie, ale do danej listy przyłączonych⁴⁰⁶. Celem głosowania w okręgach jednomandatowych było – w pierwszej kolejności – wskazanie osób mających pierwszeństwo w objęciu mandatów uzyskanych przez listy regionalne danego ugrupowania. Mandaty były – przy zastosowaniu wspomnianej metody – dzielone między listy w regionie, następnie od liczby mandatów przyznanych danej liście odejmowano liczbę mandatów uzyskanych przez kandydatów wskazanych przez dany podmiot do okręgów jednomandatowych (spośród kandydatów zgłoszonych na liście regionalnej) oraz kandydatów zgłoszonych niezależnie w okręgach i powiązanych z listami, a pozostałe mandaty przydzielano tym kandydatom umieszczonym na danej liście regionalnej, którzy uzyskali kolejno największą liczbę głosów (w głosowaniu na listę), z pominięciem tych kandydatów, którzy uzyskali mandaty w okręgach jednomandatowych. Tak długo, jak mandaty w okręgach jednomandatowych uzyskiwaliby jedynie kandydaci zgłoszeni równocześnie na listach regionalnych lub do nich przyłączeni oraz liczba mandatów uzyskanych przez kandydatów danego ugrupowania w okręgach jednomandatowych na obszarze regionu nie przewyższałaby liczby mandatów uzyskanych przez tą listę w regionie, sens wyborów w 115 okręgach jednomandatowych sprowadzałby się jedynie do wskazania konkretnych osób z pierwszeństwem do objęcia mandatów przyznanych listom wyborczym. Nabierają one jednak większego znaczenia w dwóch przypadkach: 1. gdy mandat w okręgu jednomandatowym uzyska kandydat niepowiązany z żadną listą wyborczą; 2. gdy kandydaci danego ugrupowania zdobędą więcej mandatów w okręgach jednomandatowych na terenie okręgu niż wyniesie udział danego ugrupowania w zbiorze mandatów przeznaczonych

⁴⁰⁶ Art. 106 ust. 2, druk nr 770.

do rozdysponowania w okręgu⁴⁰⁷. W pierwszym wypadku – zgodnie z projektem komisyjnym – liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania między listy w okręgu ulegałaby zmniejszeniu o 1 (dzięki czemu objęcie mandatu przez kandydata niezależnego nie wpływałoby na ogólną liczbę posłów), natomiast w drugim – kandydaci danego ugrupowania, którzy wygrali wybory w okręgach jednomandatowych uzyskaliby mandaty niezależnie od liczby mandatów przyznanych danej liście regionalnej, co powodowałoby zwiększenie ogólnej liczby posłów zasiadających w Sejmie. Takie rozwiązanie uzasadnia stwierdzenie, że system wyborczy określony w projekcie komisyjnym był systemem proporcjonalnym powiązany z wyborem 115 posłów w okręgach jednomandatowych, co zapisano w treści projektu⁴⁰⁸. System ten można również określić jako spersonalizowany system proporcjonalny, podobny do stosowanego w wyborach do niższej izby parlamentu Republiki Federalnej Niemiec⁴⁰⁹.

System wyborczy określony w projekcie komisyjnym⁴¹⁰ - mimo kompromisowego charakteru, zawiera elementy, które powinno się zaliczyć

⁴⁰⁷ Co było mało prawdopodobne, zważywszy na to, że w regionie przeznaczonych do rozdysponowania było czterokrotnie więcej mandatów niż w okręgach jednomandatowych. Było to jednak możliwe – np. w przypadku znacznego rozbicia głosów, gdy kandydatom jednego ugrupowania udało się uzyskać wszystkie mandaty w okręgach jednomandatowych, uzyskując przy tym niewielki udział we wszystkich ważnie oddanych głosach w okręgu (co jest możliwe w wypadku wykorzystania formuły większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych pod warunkiem odpowiednio dużej liczby kandydatów), natomiast na poziomie regionu lista ta uzyskiwałaby względnie proporcjonalny udział w mandatach.

⁴⁰⁸ Art. 1, druk nr. 770.

⁴⁰⁹ Systemy te są podobne, jednak występują między nimi zasadnicze różnice – m.in. w wypadku systemu niemieckiego pierwotne rozdysponowanie mandatów między ugrupowania ma miejsce na poziomie ogólnokrajowym, stanowiącym najwyższy z trzech poziomów (okręg jednomandatowy, land, poziom ogólnopństwowy), inny jest również udział mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w JOW-ach w ogólnej puli mandatów, a do obliczenia udziału w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania wedle zasady proporcjonalności wykorzystuje się jedynie głosy oddane na listy (bez sumowania ich z głosami oddanymi w okręgach jednomandatowych).

⁴¹⁰ W postaci przyjętej przez Komisję Konstytucyjną i przekazanej Sejmowi. Do projektu dołączono ponadto 16 wniosków mniejszości, w tym dotyczące systemu wyborczego sensu stricto i mające związek z tematyką pracy: 1. Wprowadzenie list zamkniętych w miejsce list otwartych w okręgach; 2. Zmiany sposobu wyrażenia preferencji z obligatoryjnego na opcjonalny (wyborca oddawałby głos na listę, ale miałby możliwość dopisać nazwisko kandydata z tej listy. Jeżeli któryś z kandydatów uzyskałby wskazania preferencyjne od co najmniej 25% wyborców, którzy oddali w danym okręgu głos na daną listę, uzyskałby pierwszeństwo

do inżynierii wyborczej. Zastosowano szereg narzędzi mających na celu utrudnienie skutecznego udziału w wyborach Partii X, a jej liderowi – Stanisławowi Tymińskiemu wręcz (rzecz jasna w hipotetycznym wypadku zastosowania projektu komisyjnego w praktyce) uniemożliwiono start w wyborach. Wymóg domicylu pozwalał ponadto na wykluczenie innych kandydatów o podobnej charakterystyce. Dodatkowym elementem było wprowadzenie względnie wysokich kaucji wyborczych. Czynniki te utrudniały start w wyborach nieskonsolidowanym grupom populistycznym, demagogicznym, mogącym zbijać kapitał wyborczy np. na brutalnej krytyce transformacji, nie biorąc pod uwagę kwestii odpowiedzialności za własne słowa oraz późniejszego wpływu ich działania na postawy społeczne. Nominalny próg naturalny byłby niski i wynosił w okręgu od 4,55% do 6,67% (biorąc pod uwagę potencjalną liczbę list faktycznie konkurujących o mandaty mniejszą niż liczba mandatów przeznaczona do rozdysponowania w okręgach, można było brać pod uwagę, że będzie on niższy, np. w wypadku 10 list $T_{N(10)}^{zm.S-L}$ wyniósłby on od 4,07% do 6,36%), jednak zastosowane rozwiązanie byłoby mniej korzystne dla małych ugrupowań skrajnych aniżeli np. metoda Hare’a-Niemeyera, nie była również korzystna dla największych ugrupowań jak metoda d’Hondta, stąd była możliwa do zaakceptowania również dla reprezentantów dawnej koalicji. Zaznaczyć jednak trzeba, że próg włączenia byłby w regionach niższy (w wysokości np. $T_{I(10)}^{zm.S-L}$ od 2,61% do 3,53%), więc progi naturalne nie dałyby takiego efektu jak np. proponowany w jednym z wniosków mniejszości próg zaporowy na poziomie okręgu w wysokości 5%.

Projekt Prezydenta RP 22 lutego 1991 r.

Dotychczas przedstawione projekty systemu wyborczego w wyborach do Sejmu były tworzone w celu możliwie pełnej realizacji interesu (a przynajmniej tego, jaki sposób ten interes rozumiano) składających je grup (projekty poselskie) lub stanowiły wynik poszukiwania kompromisu (projekt komisyjny, przy czym należy podkreślić, że jego kierunek został wcześniej wskazany przez Sejm). Z biegiem czasu zmieniały się

do objęcia mandatu jako kandydat z listy (nie miałyby to wpływu na mandaty kandydatów, którzy wygrali w JOW-ach); 3. Wykreślenia zapisów o kaucjach (zarówno w całości jak i odnośnie poszczególnych typów kandydatów); 4. Wprowadzenia – w miejsce zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë metody Hare’a-Niemeyera; 5. Wprowadzenia – w miejsce zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë metody d’Hondta; 6. Wprowadzenia progu zaporowego na poziomie regionu wyborczego w wysokości 5% głosów ważnych.

jednak warunki, w jakich funkcjonował polski parlament oraz cele polityczne poszczególnych ośrodków decyzyjnych. Szczególnie istotna jest sytuacja powstała po wyborze Lecha Wałęsy na urząd Prezydenta RP – zdynamizowało to proces dekompozycji obozu solidarnościowego, m.in. doprowadzając do oddzielenia się grupy parlamentarzystów popierających Tadeusza Mazowieckiego oraz utworzenia Unii Demokratycznej, ale również doprowadziło do poważnego konfliktu na płaszczyźnie ustrojotwórczej. Zarówno prezydent, opozycyjna wobec niego część środowiska solidarnościowego jak i ugrupowania dawnego obozu władzy przedstawiały różne koncepcje ustrojowe, których analiza czy nawet pobieżne przytoczenie przekracza ramy rozprawy, istotne jest jednak miejsce systemu wyborczego w tym konflikcie. Zważywszy na to, że Prezydent RP wraz z obozem go popierającym dążyli do usankcjonowania w sposób pozakonstytucyjny systemu politycznego z dominującą rolą prezydenta⁴¹¹, celowe stało się zminimalizowanie znaczenia parlamentu. Oczwistym jest również, że środowiska przeciwne prezydentowi przedstawiały koncepcje odmienne. Zgłaszane w roku 1991 projekty oraz uwagi do projektów ordynacji (nawet już przyjętych) należy rozpatrywać właśnie w tym kontekście. Można wskazać, że – wbrew twierdzeniom prezydenta i jego obozu – doprowadzenie do przeprowadzenia wyborów parlamentarnych w najszybszym możliwym terminie nie musiało leżeć w interesie Wałęsy⁴¹². Dalsze funkcjonowanie Sejmu nie posiadającego demokratycznej legitymacji pozwalało na stawianie prezydenta w roli arbitra oraz jedyne go przedstawiciela woli narodu. W takiej właśnie roli próbował on wymusić na Sejmie przyjęcie proponowanych przez siebie

⁴¹¹ Na próbę poszerzenia władzy prezydenta wskazuje szereg czynników np. propozycja powołania rady prezydenckiej mającej stanowić rodzaj równoległego, ale zależnego od prezydenta parlamentu, tym bardziej, iż wskazywano, że miała ona odciążyć rząd od zajmowania się „bieżącą polityką”, mogła stanowić również narzędzie kontroli partii i stronnictw politycznych przez otoczenie prezydenta, a w przyszłości mogła teoretycznie stanowić podstawę do stworzenia dla niego szerokiego bloku wsparcia. Prezydent i jego środowisko dążyli również do wprowadzenia swoistego obowiązku kontrasygnaty decyzji premiera przez prezydenta. Wskazuje się nawet, że sama osoba nowego premiera (Jana Krzysztofa Bieleckiego) została tak dobrana aby uzależnić go od Lecha Wałęsy – reprezentował niszowe ugrupowanie i nie wykazywał cech charakteru właściwych liderowi. Kolejnym aspektem była rozbudowa kancelarii prezydenta i swoiste dublowanie przez nią rządu. Jacek Tarkowski, „Gazeta Wyborcza” nr. 487, wydanie z dnia 22/01/1991, s. 11.

⁴¹² Podobny pogląd przedstawia A. Dudek: A. Dudek, Pierwsze lata III RP..., s. 171. Wskazuje na to również niespójność projektów i wytycznych dotyczących ordynacji wyborczej do Sejmu wychodzących od prezydenta oraz z jego kancelarii.

rozwiązań⁴¹³. Nie bez znaczenia mógł być również fakt, że wraz z przedłużającym się trwaniem nie posiadającego demokratycznej legitymacji Sejmu rosnać miała niechęć społeczna do posłów⁴¹⁴.

Należy postawić pytanie: jaki system wyborczy do Sejmu RP mógł być zbieżny z interesem obozu prezydenckiego? Biorąc pod uwagę chęć skupienia (niezależnie czy w trybie konstytucyjnym czy pozakonstytucyjnym) jak największej władzy w rękach tego elementu tworzącego się systemu politycznego, korzystny z tej perspektywy byłby parlament rozbity wewnętrznie, sfragmentaryzowany, możliwie skonfliktowany i niepozwalający na utworzenie stabilnej większości rządowej, a tym bardziej – większości, nawet doraźnej, pozwalającej na obalenie veta prezydenckiego. Słowem – słaby Sejm, a szerzej parlament, który będzie możliwy do kontrolowania, a nawet do narzucenia mu swojej woli⁴¹⁵.

W kolejnych projektach i propozycjach wysuniętych przez prezydenta oraz jego najbliższe otoczenie można znaleźć elementy systemu wyborczego, które miały wpłynąć – w ówczesnych realiach politycznych – na zwiększenie prawdopodobieństwa wyniku wyborów dającego osłabiony i podzielony Sejm. Najbardziej wyraźnie widać to w projekcie przedłożonym Sejmowi 22 lutego⁴¹⁶, w którym taką funkcję pełniła struktura okręgów wyborczych. Połowa mandatów została przeznaczona do rozdysponowania w okręgach jednomandatowych wedle

⁴¹³ Taki styl funkcjonowania prezydenta widoczny był wielokrotnie, a jednym z bardziej wyrazistych przykładów jest treść listu prezydenta dołączonego do wniosku o ponowne rozpatrzenie projektu przyjętego 10 maja. Druk nr 908.

⁴¹⁴ Jeszcze w styczniu 1991 działalność Sejmu oceniało pozytywnie 61% badanych (co mogło mieć m.in. związek z powołaniem nowego rządu), aby w następnych miesiącach spaść do 39% (luty) oraz 34% (marzec) aby ostatecznie ustabilizować się w przedziale 34-41%. Dynamicznie wzrastał za to odsetek negatywnych ocen Sejmu – z 21% w styczniu '91 do 40% i 49% w następnych dwóch miesiącach, aby ustabilizować się na poziomie ok. połowy badanych. CBOS, Ocena działalności kluczowych instytucji oraz organizacji życia społeczno-politycznego, Komunikat z badań, Warszawa, czerwiec 1991, s. 2. CBOS, Ocena działalności kluczowych instytucji oraz organizacji życia społeczno-politycznego, Komunikat z badań, Warszawa, wrzesień 1991, s. 2-3. CBOS, Społeczna ocena działalności kluczowych instytucji, organizacji społeczno-politycznych... s. 2-3.

⁴¹⁵ W taką strategię wpisuje się również propozycja pozostawienia Senatu w niezmienionym składzie. Pozwalało to prezydentowi na utrzymanie wpływów w tej izbie, oddalając ryzyko związane z wyborami. Pamiętać należy, że nawet po wyjściu frakcji związanej z Unią Demokratyczną OKP posiadał w Senacie stabilną większość (67/100). Wybory '91 a polska..., s. 14.

⁴¹⁶ Druk nr 763.

formuły większości względnej (FPTP)⁴¹⁷ – w wielu systemach pozwala to na wyłonienie stabilnej większości parlamentarnej (najpopularniejszymi przykładami są Stany Zjednoczone Ameryki oraz Wielka Brytania), nie można jednak traktować tego jak reguły. Zastosowanie takiego systemu w sytuacji rozbicia sił politycznych (a w wypadku tego projektu – dodatkowo - postępującej dekompozycji obozu solidarnościowego) zmuszało do oczekiwania innych efektów – zaproponowany system wprowadzał wysokie prawdopodobieństwo rozbicia frakcyjnego Sejmu w części wybieranej z zastosowaniem formuły większości względnej. Również rozdysponowanie pozostałej połowy mandatów w jednym okręgu o zasięgu ogólnopanstwowym⁴¹⁸ powodowało ryzyko rozbicia parlamentu. Nominalny próg naturalny wynosiłby w tym okręgu jedynie $T_N=0,43\%$, a próg wejścia np. $T_{I(30)}^{d'H}=0,39\%$ ⁴¹⁹. Czynnikiem łagodzącym działanie tych elementów systemu, które prowadziłyby do rozbicia Sejmu, było zastosowanie metody d'Hondta do rozdysponowania mandatów w okręgu wielomandatowym⁴²⁰. Nie tylko pozwala ona na uzyskanie (nieznacznie jeśli uznać jedynie różnicę wartości, ale też w znacznym stopniu jeśli weźmie się pod uwagę proporcje między poszczególnymi możliwościami) wyższego progu włączenia⁴²¹, (a w konsekwencji – jej zastosowanie powinno w szczególności ograniczyć liczbę ugrupowań, które wprowadziłyby jednego posła⁴²²)⁴²³, ale również zachęcała do budowania koalicji ze względu na swą

⁴¹⁷ Art. 9, druk nr 763.

⁴¹⁸ Ibidem.

⁴¹⁹ Biorąc pod uwagę bardzo niski nominalny próg naturalny można założyć, że stanowiłby on czynnik mobilizujący ugrupowania cieszące się względnie niskim poparciem społecznym do wystawiania własnych list. Wydaje się, że w systemie zaproponowanym przez prezydenta rolę bezpiecznika pełnić miał wymóg uzyskania dla listy poparcia 30.000 wyborców, co jednak nie jest wartością wysoką. Zakładając, że listy krajowe udałoby się zarejestrować 20 ugrupowaniom, próg włączenia (przy zastosowaniu proponowanej metody d'Hondta) wyniósłby $T_{I(20)}^{d'H}=0,40\%$.

⁴²⁰ Art. 115, druk nr 763.

⁴²¹ Pozostając przy przykładzie zgodnie z którym listy wystawiłoby 20 – mających realne szanse na uzyskanie przynajmniej jednego mandatu – ugrupowań, próg włączenia w wypadku zastosowania metody Sainte-Laguë wyniósłby niespełna $T_{I(20)}^{S-L}0,21\%$, natomiast w wypadku metody Hare'a-Niemeyera $T_{I(20)}^{H-N}=0,02\%$.

⁴²² Co potwierdzają wyniki symulacji bazujące na wynikach głosowania w wyborach do Sejmu w 1991 roku (z pominięciem efektu blokowania list). W wypadku zastosowania formuły d'Hondta takich ugrupowań byłoby 5, tyle samo w wypadku zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4, więcej, bo 8 ugrupowań w wypadku klasycznego wariantu tej metody oraz aż 13 w wypadku zastosowania metody Hare'a-Niemeyera. (Szczegółowe obliczenia zostały zamieszczone w aneksie).

superaddytywność⁴²⁴. Pojawiły się również głosy jakoby zastosowanie tej metody skutkowało znacznym wzmocnieniem ugrupowań o wyższym poparciu⁴²⁵, choć skala tego wzmocnienia była w warunkach jednego okręgu ograniczona⁴²⁶. Elementem systemu ułatwiającym uzyskanie porozumienia między ugrupowaniami były również ograniczone uprawnienia wyborcy względem przedstawionej oferty – wykorzystanie list zamkniętych pozwalało (przy rzetelnej ocenie szans wyborczych danej koalicji) zapewnić odpowiednią reprezentację poszczególnym członkom porozumienia w zbiorze uzyskanych mandatów⁴²⁷. Logicznym następstwem uzyskania porozumienia przez przynajmniej część ugrupowań politycznych, dotyczącego wspólnej listy krajowej byłoby rzecz jasna wystawienie wspólnych kandydatów w okręgach jednomandatowych.

Drugi projekt komisyjny

Ostatecznie Sejm nie opowiedział się ani za projektem komisyjnym, ani za prezydenckim, kierując 9 marca oba⁴²⁸ do dalszych prac w Komisji Konstytucyjnej⁴²⁹. Efektem prac komisji był projekt kompromisowy między wcześniejszym komisyjnym i prezydenckim, uwzględniający również uwagi skierowane do Komisji przez Kancelarię Prezydenta 20 marca. Większość zapisów projektu (dalej jako drugi lub nowy projekt komisyjny) stanowiła powtórzenie

⁴²³ Można spotkać się również z opiniami wedle których projekt prezydencki zakładał wprowadzenie 5% rogu wyborczego w wyborach kandydatów z list ogólnopolskich – np. A. Dudek, *Pierwsze lata III RP...*, s. 172., jednak żaden z zapisów projektu nie potwierdza takiej tezy. Nie ma o tym również mowy w trakcie prezentacji projektu przez Sekretarza Stanu w Kancelarii Prezydenta Sławomira Siwka podczas obrad Sejmu. Sprawozdanie stenograficzne z 53 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 7, 8 i 9 marca 1991 r., Warszawa 1991, s. 19-23.

⁴²⁴ Choć w relatywnie niewielkim stopniu w porównaniu np. z sytuacją, w której wybory odbywałyby się w kilku okręgach wielomandatowych. Efekt superaddytywności jest zależny właśnie od liczby okręgów.

⁴²⁵ I. Słodkowska, op. cit., s. 24.

⁴²⁶ Metoda d'Hondta jest oczywiście korzystna dla ugrupowań najsilniejszych, jednak korzyści te są relatywnie niższe przy małej liczbie dużych okręgów, a tym bardziej – przy jednym okręgu. Symulacja podobna do poprzednich pokazuje, że w wyniku zastosowania metody Sainte-Laguë „przesunięciu” uległoby 12 mandatów (więc niewiele ponad 5% mandatów rozdzielanych w okręgu ogólnokrajowym).

⁴²⁷ Art. 116, druk nr 763.

⁴²⁸ Dodatkowo do Komisji trafił (jednakże nie w formie oficjalnego projektu ustawy, a jedynie materiału pomocniczego) projekt ordynacji przygotowany przez SD. I. Słodkowska, op. cit., s. 25-27.

⁴²⁹ Sprawozdanie stenograficzne z 53 posiedzenia..., s. 382-284.

poprzedniego projektu komisyjnego, wprowadzając jednak zmiany w części kluczowych elementów systemu wyborczego⁴³⁰.

Drugi projekt komisyjny powielał poprzednie zapisy odnośnie biernego brawa wyborczego (w tym zasadę domicylu)⁴³¹. Nie wprowadzał również istotnych zmian w zapisach dotyczących wachlarza organizacji uprawnionych do zgłaszania kandydatów oraz list⁴³². W projekcie wprowadzono nową strukturę okręgów, w znacznej mierze stanowiącą jednak powielenie zastosowanej poprzednio z uzupełnieniem o okręg wielomandatowy obejmujący swoim zasięgiem cały obszar kraju, w którym do rozdysponowania przeznaczono maksymalnie 69 mandatów. Pozostałe dwa poziomy tworzyły okręgi (wielomandatowe, poziom średni) oraz podokręgi (jednomandatowe, poziom najniższy) stanowiące *de facto* odpowiedniki odpowiednio regionów i okręgów z poprzedniego projektu⁴³³. Zmianie uległa wielkość okręgów wielomandatowych, dla których w nowym projekcie określono jedynie minimalną liczbę mandatów (7)⁴³⁴. Zmianie uległy również zapisy dotyczące wymagań stawianych przy rejestracji kandydatów oraz list. Niezależna rejestracja kandydata w okręgu jednomandatowym miała wymagać dwukrotnie mniej podpisów wyborców (1.500)⁴³⁵. Łatwiejsze było uzyskanie zwolnienia z obowiązku przedstawiania list poparcia w okręgach – miało to wymagać zebrania 50.000 podpisów lub rejestracji list w minimum 5 okręgach (w poprzednim projekcie komisyjnym wymagane było spełnienie obu tych warunków)⁴³⁶. Zniesiono obowiązek wpłacenia kaucji. Utrzymano za to blokowanie list, uzupełniając zapisy o kwestie podziału mandatów między ugrupowania wchodzące w skład bloku⁴³⁷. Utrzymane

⁴³⁰ Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o poselskich i przedstawionym przez Prezydenta RP projektach ustaw - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 770A z dnia 20.04.1991 r.

⁴³¹ Art. 8, druk nr 770A.

⁴³² Główna zmiana zapisu miała raczej charakter symboliczny i dotyczyła zmiany kolejności wymieniania podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów oraz list. Art. 63, druk nr 770A. Porównaj: Art. 61, druk nr 770.

⁴³³ Art. 35, druk nr 770A. Porównaj: Art. 32, druk nr 770.

⁴³⁴ Art. 36, ust. 3.

⁴³⁵ Art. 68, druk nr 770A. Zmianie nie uległa za to liczba podpisów wymaganych do rejestracji listy w okręgu wielomandatowym.

⁴³⁶ Art. 74, druk nr 770A.

⁴³⁷ Art. 79, druk nr 770A.

zostały uprawnienia wyborcy dotyczące wyborów w podokręgach i okręgach⁴³⁸ (dawnych okręgach i regionach), jednocześnie ograniczając jego uprawnienia w stosunku do list ogólnopolskich – wyborca nie otrzymywał dodatkowej karty, a liczby mandatów przyznawanych poszczególnym listom obliczano na podstawie głosów w okręgach i podokręgach, natomiast o personalnej obsadzie ewentualnych uzyskanych mandatów decydowała kolejność na liście zgłoszonej przez komitet⁴³⁹. Zmianie uległa formuła wyborcza w okręgu jednomandatowym (podokręgu) – oprócz uzyskania względnej większości głosów, wymagane było uzyskanie nie mniej niż 10% ważnie oddanych głosów w podokręgu. W wypadku gdyby zwycięzca nie spełniał tego warunku, mandat nie był obsadzany w podokręgu⁴⁴⁰. Sposób ustalenia podziału mandatów w okręgu wielomandatowym nie różnił się od wcześniej zastosowanego w regionach, ale zmianie uległa konsekwencja uzyskania przez komitet większej liczby mandatów w podokręgach aniżeli w okręgu wielomandatowym – zamiast zwiększać ogólną liczbę posłów zmniejszało to liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania między listy ogólnopolskie⁴⁴¹. Warunkiem wzięcia udziału w podziale mandatów z listy ogólnopolskiej było uzyskanie mandatów w przynajmniej 5 okręgach wielomandatowych (co nie było jednoznaczne z uzyskaniem 5 mandatów w ogóle)⁴⁴² lub uzyskanie przez listy okręgowe danego komitetu przynajmniej 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju⁴⁴³. Mandaty między listy ogólnopolskie były dzielone z wykorzystaniem zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4.

Biorąc pod uwagę, że drugi projekt komisyjny powstał jako akt kompromisowy między poprzednim (również kompromisowym) projektem a postulatami prezydenta i jego otoczenia (niekoniecznie wewnętrznie spójnymi) można stwierdzić, że przedstawiony ostatecznie projekt zachowywał główne cechy poprzedniego,

⁴³⁸ Art. 29, druk nr 770A.

⁴³⁹ Art. 108, druk nr 770A.

⁴⁴⁰ Art. 102, druk nr 770A.

⁴⁴¹ Art. 107 ust. 3, druk nr 770A.

⁴⁴² Miało to późniejsze konsekwencje ze względu na niedopuszczenie jednego z komitetów (Chrześcijańska Demokracja) do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie mimo uzyskania 5 mandatów, gdyż uzyskane zostały w 4 okręgach. Stało się to podstawą protestu rozpatrzonego ostatecznie na forum Sejmu. Kronika Sejmowa 23 (68), Warszawa 1991, s. 12-15.

⁴⁴³ Art. 113 ust. 3, druk nr 770A. Z tego obowiązku zwolnione były komitety organizacji mniejszości narodowych. Inne przywileje dla organizacji mniejszości narodowych – art. 68, 80.

przedłożonego w lutym⁴⁴⁴. Dawał nadal możliwość uzyskania w wyniku wyborów możliwie stabilnego Sejmu. Nie zrezygnowano z wymogu domicylu dla potencjalnych kandydatów. Uniemożliwiono wykorzystanie skrajnego rozbicia głosów dla objęcia mandatu w okręgu jednomandatowym przez kandydata cieszącego się rzeczywistym poparciem jedynie bardzo małej części elektoratu przez postawienie wymogu uzyskania minimum 10% ważnie oddanych głosów, utrzymano również korzystną dla stabilności Sejmu metodę przeliczania głosów utrudniającą uzyskanie pierwszego mandatu. Trudno ocenić, jaki wpływ na stabilność sejm i skład wyłonięj reprezentacji mogła mieć wielkość okręgów wielomandatowych, gdyż nie była znana górna granica ich rozmiaru, umożliwiono za to tworzenie okręgów 7-mandatowych, więc należących do kategorii okręgów średnich z maksymalnym nominalnym progiem naturalnym na poziomie 12,5% (zakładając przynajmniej 7 liczących się komitetów) czyli bardzo wysokim biorąc pod uwagę ówczesne rozbieżności polityczne. Jako czynnik stabilizujący należy również wskazać zastosowanie progów zaporowych do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie – o ile trudno ocenić trudność uzyskania 5 mandatów w okręgach tak długo jak nie jest znana dokładna struktura okręgów, to próg 5% jest znacznie wyższy niż nominalny próg naturalny w okręgu dla którego 69-mandatowym $T_N=1,43\%$ dla zastosowanej metody przy nieznanj liczbie liczących się komitetów oraz 1,07% w wypadku 10 list. Na pewno można stwierdzić, że system wyborczy określony w drugim projekcie komisyjnym pozwalał na wyłonienie silniejszego i bardziej stabilnego sejm anizeli zaproponowany wcześniej przez prezydenta Wałęsę, z jego punktu widzenia była to więc propozycja niekorzystna.

⁴⁴⁴ W postaci przyjętej przez Komisję Konstytucyjną i przekazanej Sejmowi. Do projektu dołączono ponadto 20 wniosków mniejszości, w tym dotyczące systemu wyborczego sensu stricto i mające związek z tematyką rozprawy: 1. Wprowadzenia list zamkniętych w okręgach; 2. Wprowadzenia fakultatywności wyrażenia preferencji personalnej w okręgu; 3. Podniesienia progu wymaganego przy zgłoszeniu listy krajowej do wcześniejszej rejestracji list w 9 okręgach (w miejsce 5); 4. Podniesienia liczby podpisów wymaganych dla zarejestrowania listy okręgowej do 10.000; 5. Zastosowania formuły wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera do rozdziału mandatów w okręgach wielomandatowych; 6. Zastosowania formuły wykorzystującej metodę d’Hondta do rozdziału mandatów w okręgach wielomandatowych; 7. Zmiany wymogu do dopuszczenia do podziału mandatów między listy ogólnopolskie z uzyskania mandatów w 5 okręgach na 3 okręgi oraz wysokość progu zaporowego z 5% na 3%; 8. Zastosowania formuły wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera do rozdziału mandatów między listy ogólnokrajowe; 9. Zastosowania formuły wykorzystującej metodę d’Hondta do podziału mandatów między listy ogólnokrajowe.

System wyborczy zaproponowany w drugim projekcie komisyjnym mógł być oceniany jako niezgodny z interesami nie tylko prezydenta Wałęsy i jego otoczenia, ale też tych ugrupowań parlamentarnych, które mogły się obwiać wysokich progów naturalnych⁴⁴⁵. Sejm rozpatrzył drugi projekt na 59 posiedzeniu (9-10 maja). Po dyskusji rozpatrzono wnioski mniejszości oraz inne poprawki. Spośród 20 wniosków mniejszości poparcie większości posłów uzyskał tylko jeden, za to istotny z punktu widzenia systemu wyborczego – decyzją Sejmu wprowadzono (144 głosami za, 33 przeciw i przy 41 wstrzymujących się) podział mandatów w okręgach wedle formuły wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera⁴⁴⁶. Pozostałe wnioski mniejszości zostały odrzucone. Posłowie zgłosili ponadto 21 propozycji zmian, w tym poprawki istotne z punktu widzenia tematyki rozprawy (jak np. wykreślenie progów zaporowych⁴⁴⁷). Poprawki poselskie (w wyłączeniu porządkujących i proceduralnych) zostały jednak odrzucone⁴⁴⁸, a treść projektu z uchwalonymi wcześniej poprawkami ostatecznie przyjęta większością 249 głosów przy 22 przeciw i 40 wstrzymujących się⁴⁴⁹. Przyjęty projekt został przekazany do Senatu, który nie wniósł poprawek, a następnie został przekazany prezydentowi, który początkowo zwlekał z decyzją obawiając się odrzucenia przez Sejm jego ewentualnego weta, próbując za to wywrzeć naciski na Sejm aby zmienił przyjęty projekt⁴⁵⁰. W wyniku braku reakcji – prezydent zwrócił projekt do Sejmu celem ponownego rozpatrzenia⁴⁵¹. Sejm nie zdołał ponownie uchwalić projektu w trybie art. 27 ust. 5 Konstytucji⁴⁵², gdyż za ponownym uchwaleniem opowiedziało się 257 posłów, przeciw było 123, wstrzymało się 16⁴⁵³, co oznaczało skuteczne zablokowanie

⁴⁴⁵ Pamiętać jednak trzeba, że to Sejm miał dokonać (uchwałą) podziału na okręgi wyborcze, więc ugrupowania dawnej koalicji mogłyby ustalić siatkę okręgów w sposób sobie odpowiadający – w szczególności oznaczać to mogło utworzenie okręgów większych niż najmniejsze dopuszczone ustawą. Art. 35, druk nr 770A.

⁴⁴⁶ Sprawozdanie Stenograficzne z 59 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 9 i 10 maja 1991 r., Warszawa 1991, s. 327.

⁴⁴⁷ Załącznik nr 3, Zestawienie poprawek zgłoszonych w debacie do projektu ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Sprawozdanie Stenograficzne z 59 posiedzenia..., s. 22.

⁴⁴⁸ Sprawozdanie Stenograficzne z 59 posiedzenia..., s. 330-337.

⁴⁴⁹ Ibidem, s. 337.

⁴⁵⁰ M. Chmaj, Sejm „kontraktowy” w transformacji..., s. 143.

⁴⁵¹ Druk nr 908.

⁴⁵² Odrzucenie weta wymagało większości 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby posłów.

⁴⁵³ Sprawozdanie Stenograficzne z 63 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 13, 14 i 15 czerwca 1991 r., Warszawa 1991, s. 32.

przez prezydenta uchwalonych wcześniej rozwiązań i potrzebę przyjęcia nowej ustawy⁴⁵⁴.

Trzeci projekt komisyjny

Po podtrzymaniu weta prezydenckiego wobec uchwalonego przez Sejm projektu, Komisja Konstytucyjna kontynuowała pracę i jeszcze na tym samym, 63 posiedzeniu Sejmu przedstawiła kolejny projekt⁴⁵⁵, po czym 15 czerwca odbyły się dwa czytania i projekt komisji został przyjęty. Trzeci projekt komisyjny bazował na treści projektu zawetowanego przez prezydenta, wprowadzając jednak część żądanych przez niego zmian⁴⁵⁶.

Trzeci projekt komisyjny utrzymał wcześniejsze postanowienia dotyczące biernego prawa wyborczego (włącznie z wymogiem domicylu)⁴⁵⁷, również niezmieniony pozostał katalog podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów (w zakresie list okręgowych oraz ogólnopolskich)⁴⁵⁸, utrzymano również – w tym samym zakresie - na niezmienionym poziomie liczby wymaganych podpisów oraz warunki zwolnienia z tego obowiązku⁴⁵⁹. Utrzymane zostały również zasady dotyczące zgłaszania list ogólnopolskich⁴⁶⁰. Zmianie uległa struktura okręgów – zrezygnowano z podokręgów (okręgów jednomandatowych) stanowiących część okręgów wielomandatowych. O ile zasady wedle których miały zostać wyznaczone granice okręgów wielomandatowych oraz liczba mandatów przeznaczona

⁴⁵⁴ Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że nieuchwalenie ponownie ustawy było wynikiem przypadku. Wskazują na to stanowiska poszczególnych klubów przedstawione podczas debaty, takiego zdania był również Marszałek Sejmu. M. Kozakiewicz, *Byłem marszałkiem kontraktowego*, Warszawa 1992, s. 56. Za: M. Chmaj, *Sejm „kontraktowy” w transformacji...*, s. 144. Nawet, jeśli podtrzymanie weta prezydenckiego nastąpiło w wyniku przypadku, był to moment, który można uznać przełomowy dla polskiego parlamentaryzmu oraz systemu wyborczego do Sejmu RP. Nigdy później rozwiązania wykorzystujące jednomandatowe okręgi wyborcze, niezależnie od ich znaczenia: samodzielnego lub powiązanego z okręgami wielomandatowymi - mimo ich popularności w społeczeństwie – nie były tak blisko wejścia do demokratycznego systemu wyborczego w wyborach do Sejmu.

⁴⁵⁵ Druk nr 917A.

⁴⁵⁶ Wyrażonych we wcześniejszym wniosku, druk nr 908.

⁴⁵⁷ Art. 8, druk nr 917A.

⁴⁵⁸ Art. 63, druk nr 917A.

⁴⁵⁹ Art. 69 i 70, druk nr 917A.

⁴⁶⁰ Art. 76, druk nr 917A.

do rozdysponowania w każdym z nich pozostały bez zmian⁴⁶¹ (jak i minimalna liczba posłów wybieranych w okręgu), to zmianie uległa ranga tego określenia. W miejsce wcześniejszego rozwiązania (sejm miał ustalać strukturę okręgów uchwałą) zaproponowano, aby struktura okręgów została określona w załączniku do ordynacji⁴⁶². Nowy projekt zakładał dwa warianty struktury głosu – pierwszy podtrzymywał wcześniejsze ustalenia, drugi w miejsce obowiązku wskazania konkretnego kandydata na liście wprowadzał fakultatywność wskazania⁴⁶³. Projekt wprowadzał również możliwość nowych rozwiązań dotyczących formuły wyborczej (poza oczywistą rezygnacją z wykorzystywania formuły większościowej wynikającą z rezygnacji z podokręgów) – w odniesieniu do okręgów wyborczych komisja zaproponowała dwa warianty, z których pierwszy powtarzał rozwiązania zawarte w poprzednim projekcie (zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë), drugi natomiast – rozwiązanie przyjęte jako poprawkę do poprzedniego projektu 10 maja (metoda Hare’a-Niemeyera)⁴⁶⁴. W stosunku do podziału mandatów między listy ogólnopolskie, projekt utrzymywał wcześniejsze rozwiązania (zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë)⁴⁶⁵.

Podsumowując, trzeci projekt komisyjny wprowadzał *de facto* jedną zasadniczą zmianę w stosunku do poprzedniego, którą była rezygnacja z trzech poziomów dystrybucji mandatów przez likwidację poziomu najniższego – podokręgów wyborczych wykorzystujących formułę większości względnej. W pozostałych elementach nie wprowadzano istotnych – z punktu widzenia tematyki dysertacji – zmian lub proponowano różne warianty rozwiązań, z których jeden podtrzymywał dotychczasowe ustalenia. Trzeba zaznaczyć, że rezygnacja z okręgów jednomandatowych (tym bardziej zabezpieczonych progiem dziesięcioprocentowym) oznaczała rezygnację z jednego z czynników mogących wpływać na stabilizację parlamentu (choćby dla tego, że stanowiły one pewną zachętę do tworzenia porozumień wyborczych). W odniesieniu do okręgów wyborczych przywrócono formułę wykorzystującą zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë, która, z punktu

⁴⁶¹ Art. 35 ust. 1 i 36, druk nr 917A.

⁴⁶² Art. 35 ust. 2, druk nr 917A.

⁴⁶³ Art. 29 i Art. 89, druk nr 917A. W wariantie fakultatywnym kandydat otrzymywał pierwszeństwo do objęcia mandatu uzyskanego przez listę w wypadku uzyskania wskazań preferencyjnych przynajmniej 25% wyborców głosujących na daną listę w okręgu. Art. 95, druk nr 917A.

⁴⁶⁴ Art. 93, druk nr 917A.

⁴⁶⁵ Art. 101, druk nr 917A.

widzenia stabilności Sejmu (oraz wyniku wyborczego ugrupowań ze średnim poparciem), była bardziej korzystna, pozostawiając jednak alternatywny wariant z metodą preferującą najmniejsze ugrupowania i prowadzącą do rozbitcia Sejmu. Maksymalna wysokość nominalnych progów wyborczych została utrzymana bez zmian (w wypadku przynajmniej 7 liczących się w wyborach ugrupowań), natomiast maksymalna wysokość progu włączenia pozostawała bez zmian (przy zachowaniu metody Sainte-Laguë) lub ulegała znacznemu obniżeniu (w wypadku przyjęcia metody Hare'a-Niemeyera). Projekt pozostawiał również instytucję blokowania list (zarówno na poziomie okręgów jak i ogólnokrajowym) wraz z swobodą ustalania podziału mandatów wewnątrz bloku (co było kolejnym elementem mogącym prowadzić do rozbitcia Sejmu).

Do projektu nie załączono wniosków mniejszości (choć funkcję zbliżoną pełniły wcześniej wspomniane warianty części rozwiązań), zgłoszono za to poselskie propozycje zmian, w tym propozycję wprowadzenia do systemu 115 jednomandatowych okręgów wyborczych niepowiązanych z listami okręgowymi i rezygnacji z listy krajowej, która jednak nie uzyskała poparcia⁴⁶⁶. Posłowie utrzymali za to wymóg wskazania kandydata z listy⁴⁶⁷, zdecydowali również – tak, jak w wypadku poprzedniego projektu, o zastosowaniu do rozdysponowania mandatów w okręgach metody Hare'a-Niemeyera⁴⁶⁸. System wyborczy ostatecznie przyjęty w większym stopniu realizował interesy ugrupowań małych i niósł za sobą ryzyko większej frakcjonalizacji Sejmu aniżeli miałyby to miejsce w wypadku przyjęcia rozwiązań alternatywnych.

Przyjęcie przez Sejm trzeciego projektu komisji nie zakończyło rozgrywki między Sejmem a prezydentem i jego środowiskiem⁴⁶⁹, ostatecznie jednak –

⁴⁶⁶ Załącznik nr 5, Zestawienie poprawek złożonych w debacie nad projektem ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1991, Sprawozdanie Stenograficzne z 63 posiedzenia..., s. 24-25.

⁴⁶⁷ Ten wariant poparło 188 posłów, alternatywny 135, wstrzymało się 4. Ibidem, s. 327.

⁴⁶⁸ Tą metodę poparło 188 posłów, alternatywną 129, 12 się wstrzymało, Ibidem.

⁴⁶⁹ Konflikt ten nie jest przedmiotem pracy, ale warto zaznaczyć, że po naciskach ze strony urzędników Kancelarii Prezydenta Senat uchwalił zmiany zgodne z żądaniami prezydenta przedstawionymi przy okazji zwrócenia do Sejmu poprzedniego uchwalonego projektu. Po odrzuceniu tych poprawek przez Sejm, projekt został skierowany do prezydenta, który – podobnie jak poprzedni projekt – zwrócił go do sejmu wnosząc o ponowne rozpatrzenie. Weto prezydenckie zostało przez Sejm odrzucone na 65 posiedzeniu w dniach 27-28 czerwca. Więcej: I. Słodkowska, op. cit., s. 29-30.; A. Dudek, Pierwsze lata II RP..., s. 173-175.

po odrzuceniu poprawek senackich⁴⁷⁰ oraz veta prezydenckiego⁴⁷¹ – został on podpisany przez prezydenta i wszedł w życie 3 lipca 1991 roku⁴⁷².

Drugi projekt prezydencki

Mimo podpisania przyjętej przez Sejm ordynacji przez prezydenta, konflikt między nim a Sejmem nie uległ zakończeniu. 4 lipca, dzień po wejściu w życie ordynacji, skierował on do Sejmu kolejny projekt⁴⁷³. W zakresie będącym przedmiotem rozprawy, wprowadzał on trzy istotne zmiany w stosunku do już wtedy obowiązującego systemu: 1. Wykreślał wymóg domicylu dla posiadania biernego prawa wyborczego⁴⁷⁴; 2. Wprowadzał w miejsce obligatoryjnego – fakultatywny głos preferencyjny przy głosowaniu na listy w okręgach⁴⁷⁵; 3. Przywracał formułę wyborczą wykorzystującą zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë do rozdziału mandatów w okręgach wyborczych⁴⁷⁶. Proponowane zmiany w większości pokrywały się z zapisami (w tym wariantowymi) ostatniego projektu komisyjnego. Ocenic je należy jako mogące przeciwdziałać rozdrobnieniu sejmowemu (zmiana metody), co w istotny sposób mogło wzmocnić kolejny Sejm, a przez to nie musiało być zgodne z interesem obozu prezydenckiego, ale również jako narażające uczestników procesu wyborczego na konsekwencje pojawienia się kandydatów podobnych do Stanisława Tymińskiego (lub jego samego), czemu przeciwdziałała zasad domicylu, co mogło skutkować nie tylko zwiększeniem rozdrobnienia Sejmu, ale też udziału w nim demagogów. Ostatnia z wprowadzanych zmian wprowadzała by *de facto* listy zamknięte (małe jest prawdopodobieństwo, że aż 25% wyborców oddających głos na daną listę dokonałoby jednakowego, fakultatywnego wskazania), co wzmacniałoby role central partyjnych, ale też ułatwiałoby budowanie ewentualnych koalicji

⁴⁷⁰ Uchwała Senatu RP z dnia 20 czerwca 1991 r. o stanowisku Senatu w sprawie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 932 z dnia 20.06.1991 r.

⁴⁷¹ Wniosek Prezydenta RP o ponowne rozpatrzenie ustawy z dnia 15 czerwca 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu RP, druk nr 944 z dnia 26.06.1991 r.

⁴⁷² Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1991 nr 59 poz. 252.

⁴⁷³ Prezydencki projekt ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 953 z dnia 4.07.1991 r.

⁴⁷⁴ Art. 8, druk nr. 953.

⁴⁷⁵ Art. 29, druk nr 953.

⁴⁷⁶ Art. 91, druk nr 953.

wyborczych (łatwiej było dostosować skład listy oraz kolejność kandydatów na liście okręgowej do spodziewanej liczby mandatów, bez znacznego ryzyka, że wyborcy – swoimi preferencjami – zmienią kolejność uzyskiwania mandatów). Biorąc pod uwagę kontekst wcześniejszych działań i propozycji ze strony Prezydenta i jego otoczenia, przedstawiony projekt należy jednak traktować w głównej mierze jako kolejne starcie prezydenta z Sejmem i kolejną odsłonę próby narzucenia dominującej roli prezydenta w polskim systemie politycznym. Drugi projekt prezydencki został rozpatrzony przez Sejm na zwołanym w tym celu 67 posiedzeniu 11 lipca. Sejm odrzucił projekt w pierwszym czytaniu – za odrzuceniem głosowało 258 posłów, przeciw 89, wstrzymało się 14⁴⁷⁷.

Projekt UD

Odrzucony w lipcu 1991 roku drugi prezydencki projekt ordynacji wyborczej do Sejmu nie zamyka listy prób zmiany systemu wyborczego do Sejmu w trakcie kadencji 1989-1991. Niedługo przed samymi wyborami (zarządzonymi na dzień 27 października⁴⁷⁸), 11 października 1991 r. zgłoszony został projekt zmiany ordynacji. Projekt ten został zgłoszony przez grupę posłów reprezentujących głównie Unię Demokratyczną (11 posłów UD, 2 reprezentujących OKP, 2 posłów Poselskiego Klubu Pracy i 1 z Poselskiego Klubu Wojskowych⁴⁷⁹). Projekt zawierał tylko jedną zmianę – metody stosowanej dla rozdziału mandatów w okręgach wyborczych na zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë. Zmiana miała –wedle projektu – wejść w życie 27 października, czyli w dniu wyborów do Sejmu. W uzasadnieniu projektu powołano się na przeprowadzone symulacje wyników wyborów z zastosowaniem obowiązującej metody Hare’a-Niemeyera, zgodnie z którymi metoda ta mogła prowadzić do rażących nierówności w sile głosu na poziomie okręgu wyborczego na korzyść ugrupowań najsłabszych (co jest zbieżne z analizą skutków zastosowania tej metody przedstawioną w pierwszej części pracy). Uzasadnianie jednak w taki sposób propozycji zmiany systemu wyborczego, w szczególności zgłoszona 16 dni

⁴⁷⁷ Sprawozdanie Stenograficzne z 67 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 11 lipca 1991 r., Warszawa 1991, s. 12.

⁴⁷⁸ Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 lipca 1991 r. w sprawie zarządzenia wyborów do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1991 nr 60 poz. 254.

⁴⁷⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1164 z dnia 11.11.1991 r. Posłowie spoza Unii Demokratycznej podpisani pod projektem w większości nie ubiegali się o reelekcję w wyborach, stąd zastosowane określenie Projekt UD.

przed wyborami nie może być traktowane poważnie, tym bardziej, że metoda Hare’a-Niemeyera nie była niczym nowym i efekty jej zastosowania nie powinny stanowić dla nikogo odkrycia. Jedyne możliwe do wskazania racjonalny powód złożenia tego projektu to próba maksymalizacji wyniku wyborczego własnego ugrupowania w nadchodzących wyborach. Badania opinii publicznej z tego okresu wskazywały jednoznacznie na przewagę Unii Demokratycznej nad konkurentami⁴⁸⁰, w związku z czym – to ona mogłaby najwięcej zyskać na zmianie metody wyborczej, ona też mogła spodziewać się największych strat związanych z wykorzystywaniem metody ówczesznie obowiązującej. Ostatecznie projekt nie trafił pod obrady Sejmu. Mimo wszystko, samo zgłoszenie takiego projektu należy uznać za jednoznaczną próbę wykorzystania narzędzi inżynierii wyborczej. Mimo, że wynik Unii Demokratycznej w wyborach był niższy aniżeli można było oczekiwać po lekturze części badań, na wprowadzeniu tej zmiany UD zyskałaby 9 mandatów - w okręgach wyborczych uzyskałaby 60 zamiast 51 mandatów, nie powiększyła by jednak swojego udziału w mandatach rozdysponowanych między listy ogólnopolskie⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ Przykładem są badania przeprowadzane regularnie przez CBOS, do których politycy UD niewątpliwie mieli dostęp. Poparcie dla Unii wzrosło od kwietnia do października ok. dwukrotnie i wynosiło ok. 20%, podczas gdy pozostałych, najsilniejszych konkurentów – NSZZ „Solidarność”, Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz Kongresu Liberalno-Demokratycznego po 8%, kolejne 5 ugrupowań od 4% do 5%, a dalsze ugrupowania poniżej 3%. Oznaczało to, że ok. 1/3 głosów może paść na ugrupowania z poparciem nie przekraczającym 3%. Średnia wielkość okręgu w tych wyborach wyniosła 10,56 mandatu. Nominalny próg naturalny dla okręgu 11-mandatowego przy liczbie list liczących się w wyborach większej od 11 (zgodnie z badaniami CBOS można było spodziewać się liczby liczących się list $L \geq 19$) wynosił 8,33%, natomiast próg włączenia dla zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë przy $L=20$ wyniósłby $T_{I(20)}^{zm.S-L}=2,94\%$ zaś w wypadku metody Hare’a-Niemeyera wyniósłby $T_{I(20)}^{H-N}=0,46\%$.

⁴⁸¹ Mimo, że podział ten również uległby zmianie ze względu na niespełnienie wymagań do dopuszczenia do niego przez Polską Partię Przyjaciół Piwa, której lista ogólnopolska w faktycznych wyborach uzyskała 3 mandaty. W wypadku zmiany systemu na zaproponowany w projekcie przypadłyby one Polskiemu Stronnictwu Ludowemu – Sojusz Programowy, Porozumieniu Obywatelskiemu Centrum oraz Wyborczej Akcji Katolickiej. Samo powiększenie udziału w mandatach o 14,5% a w przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach o przeszło 17% należy mimo wszystko uznać za znaczną zmianę wyniku wyborów. Obliczenia własne na podstawie: Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r., M.P. 1991 nr 41 poz. 288.

Podsumowanie

Przedstawione 9 projektów, w tym 7 konstytuujących system wyborczy do Sejmu RP oraz dwa w istotny sposób zmieniające system funkcjonujący w danym momencie pozwalają zobrazować jak istotnym i skomplikowanym zadaniem było stworzenie pierwszego demokratycznego systemu wyborczego do Sejmu. Ich analiza pokazuje, w jaki sposób wykorzystywane były poszczególne projekty i elementy określanych w nich systemów wyborczych – zaproponowano, na różnych etapach tworzenia systemu, całkowicie odmienne i wykluczające się koncepcje – od zachowania większości istotnych elementów systemu wykorzystywanego w 1989 r. (choć należy to raczej rozumieć jako system przejściowy, umożliwiający uzupełnianie składu izby), czyli systemu opartego na zasadzie większości bezwzględnej, przez systemu wykorzystujące obie zasady reprezentacji aż do systemu skrajnie proporcjonalnego. Poszczególne projekty zawierały różniące się propozycje co do każdego elementu systemu wyborczego sensu stricto – od norm określających maksymalną możliwą ofertę wyborczą (kwestia zastosowania lub nie wymogu domicylu), przez określenie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów oraz list kandydatów, strukturę okręgów wyborczych aż do zastosowanej formuły wyborczej i uprawnień wyborcy względem przedstawionej oferty. Co więcej, w znacznej większości przypadków można było wskazać przyczyny zaproponowania konkretnych rozwiązań oraz ich powiązanie z interesem aktorów proponujących dane rozwiązania (choć w niektórych przypadkach powiązanie takie nie było jednoznaczne, jednak dotyczy to sytuacji w której system wyborczy do Sejmu był wykorzystywany jako narzędzie w walce politycznej między Sejmem i obozem prezydenckim w trakcie próby poszerzenia posiadanej władzy przez prezydenta Wałęsę i jego środowisko). Swoistym podsumowaniem tego okresu jest ostatni z projektów (mimo, że okazał się całkowicie nieskuteczny), złożony w ostatniej chwili przed wyborami wyraźnie w interesie konkretnego ugrupowania. Przegląd najważniejszych elementów poszczególnych proponowanych systemów wraz ze wskazaniem w czym interesie była dana zmiana, został zawarty w tabeli 44⁴⁸².

⁴⁸² Zestawienie tabelaryczne stanowi swego rodzaju uproszczenie obrazu sytuacji, pozwala jednak na porównanie podstawowych elementów poszczególnych proponowanych systemów wyborczych. Należy pamiętać, że te same rozwiązania mogą – w różnych warunkach – dać całkowicie odmienne efekty.

Tabela 44.

Podstawowe elementy systemów wyborczych proponowanych w kolejnych projektach ordynacji wyborczej do Sejmu RP oraz zmian w ordynacji wyborczej do Sejmu RP w kadencji 1989-1991 wraz ze wskazaniem ugrupowań i środowisk mogących czerpać korzyść z zastosowania poszczególnych elementów systemu wyborczego.

Projekt	bierność prawo wyborcze	korzyść	Podmioty uprawnione do zgłaszania kandydatów (list)	Korzyść	Struktura Okręgów	Korzyść	Struktura głosu	Korzyść	Formuła wyborcza	Korzyść
Projekt dawnej koalicji	Obywatele oraz bezpaństwowcy zamieszkujący w Polsce od co najmniej 5 lat, od ukończenia 21 roku życia.	-	Partie polityczne oraz wyborcy.	DK	Okręgi o charakterze administracyjnym obejmujące obszar województwa (łączenie lub dzielenie dopuszczalne jedynie w wyjątkowych sytuacjach). Faktycznie jeden okręg na poziomie ogólnokrajowym.	DK, MU, RS	Głos na listę i obligatoryjne wskazanie preferowanego kandydata.	Wyb	Formuła wykorzystująca metodę Hare'a-Niemeyera, wszystkie mandaty rozdzielane na poziomie ogólnokrajowym, następnie - w obrębie ugrupowań - za pomocą tej samej metody dzielone między okręgi. W obrębie kręgów przydzielane kandydatom z listy wedle liczby głosów.	MU, RS
Projekt OKP	Obywatele od ukończenia 21 roku życia.	-	Grupy obywateli, porozumienia grup obywateli	DO	230 okręgów jednomandatowych	DO, DU	1 głos na kandydata	CU	Większość względna	DU, DS.
					Okręgi wielomandatowe 8-15 posłów (w sumie 230)	DU, ŚU, DS.	Głos na listę bez wskazania preferencji	CU, UTK	d'Hondt	DU, DS., UTK

Pierwszy projekt komisyjny	Obywatele od ukończenia 21 roku życia plus wymóg domicylu	UWS	partie polityczne, organizacje polityczne lub społeczne oraz grupy wyborców, wymóg wpłacenia kaucji. Możliwe blokowanie	UWS, MU	115 okręgów jednomandatowych powiązanych z regionami	DU, DS.	1 głos na kandydata	CU	Większość względna	DU
					Okręgi wielomandatowe (regioy) od 14 do 21 posłów	DU, ŚU.	Głos na listę z obligatoryjnym wskazaniem preferencji	Wyb.	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	SU
Pierwszy projekt prezydencki	Obywatele od ukończenia 21 roku życia.	-	Organizacje społeczne i polityczne, wyborcy	-	230 jednomandatowych okręgów wyborczych	DU, RS	1 głos na kandydata	CU	Większość względna	DU
					230 mandatów w okręgu ogólnopaństwowym	MU, RS	Głos na listę bez wskazania preferencji	CU, UTK	d'Hondt	DU, UTK
Drugi projekt komisyjny	Obywatele od ukończenia 21 roku życia plus wymóg domicylu	UWS	partie polityczne, organizacje polityczne lub społeczne oraz grupy wyborców, możliwe blokowanie	MU	115 mandatów w okręgach jednomandatowych (podokręgach) powiązanych z okręgami wielomandatowymi	DU, UTK	1 głos na kandydata	CU	Większość względna z wymogiem minimum 10%	DU, Sejm
					Minimum 391 mandatów w okręgach wielomandatowych (minimum 7 mandatów)	DU	Głos na listę z obligatoryjnym wskazaniem preferencji	Wyb.	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	ŚU, DU, Sejm
					Do 69 mandatów w okręgu ogólnokrajowym	ŚU	Powiązanie z głosami w okręgach, bez wskazania preferencji	CU, UTK	Zmodyfikowana Sainte-Laguë Watunkiem udziału 5% lub uzyskanie mandatu w 5 okręgach.	Sejm
Trzeci projekt komisyjny	Obywatele od ukończenia 21 roku życia plus wymóg domicylu	UWS	partie polityczne, organizacje polityczne lub społeczne oraz	MU	391 mandatów w okręgach wielomandatowych (minimum 7	DU	Głos na listę z fakultatywnym wskazaniem preferencji	CU, UTK	Hare-Niemeyer	MU, prezydent, RS

			grupy wyborców, możliwe blokowanie		mandatów)		Głos na listę z obligatoryjnym wskazaniem preferencji	Wyb.	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	DU, ŚU, Sejm
					69 mandatów z listy krajowej	ŚU	Powiązanie z głosami w okręgach, bez wskazania preferencji	CU, UTK	Zmodyfikowana Sainte-Laguë Warunkiem udziału 5% lub uzyskanie mandatu w 5 okręgach.	Sejm
Drugi Projekt Prezydencki	Obywatele od ukończenia 21 roku życia.	-	partie polityczne, organizacje polityczne lub społeczne oraz grupy wyborców, możliwe blokowanie	MU	391 mandatów w okręgach wielomandatowych (minimum 7 mandatów)	DU	Głos na listę z fakultatywnym wskazaniem preferencji	CU, UTK	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	DU, ŚU, Sejm
					69 mandatów z listy krajowej	ŚU	Powiązanie z głosami w okręgach, bez wskazania preferencji	CU, UTK	Zmodyfikowana Sainte-Laguë Warunkiem udziału 5% lub uzyskanie mandatu w 5 okręgach.	Sejm
Projekt UD	bez zmian	-	bez zmian	-	bez zmian	-	Bez zmian	-	Zmiana metody zastosowanej w okręgach z Hare'a- Niemeyera na Sainte-Laguë	Sejm, ŚU, DU, Unia Demokratyczna

Opracowanie własne.

W zestawieniu pominięto projekt z 12 kwietnia 1994 jako projekt systemu przejściowego nastawionego na umożliwienie przeprowadzania wyborów uzupełniających.

Legenda: DK - Dawna koalicja, DO - Dawna opozycja, DU - Duże ugrupowania (względnie silniejsze), ŚU - Średnie ugrupowania, MU - Małe ugrupowania, Sejm - Wzmocnienie Sejmu w konflikcie z prezydentem (stabilizujące Sejm), UWS - Ugrupowania wewnątrzsystemowe (elementy systemu przeciwdziałające kandydatom w stylu Stanisława Tymińskiego), CU - Centrale ugrupowań, Wyb. - Wyborcy, UTK - Ugrupowania tworzące koalicję wyborczą, RS - Zwiększenie prawdopodobieństwa rozbicia Sejmu, prezydent - prezydent w konflikcie z Sejmem.

System wyborczy zastosowany w wyborach do Sejmu w roku 1991 oraz jego skutki spotkały się z powszechnymi ocenami negatywnymi. Zastosowany system wskazywany był jako przyczyna daleko posuniętego rozbicia Sejmu, a w konsekwencji – trudności w jego funkcjonowaniu oraz w skonstruowaniu stabilnej większości. W znacznej mierze była to diagnoza błędna. Zastosowane elementy systemu wyborczego, a w szczególności blokowanie list oraz formuła proporcjonalna wykorzystująca metodę Hare’a-Niemeyera wzmacniały rozbicie parlamentu, jednakże nie można nimi tłumaczyć wszystkich negatywnych zjawisk. System wyborczy został zastosowany w konkretnych warunkach społeczno-politycznych dopiero tworzącej się polskiej demokracji. Oceniając efekty zastosowania konkretnych elementów systemu wyborczego należy pamiętać o bardzo niskim stopniu konsolidacji ugrupowań politycznych oraz równie niskim stopniu konsolidacji politycznej społeczeństwa (wyborców). Analiza efektów potencjalnego zastosowania innych systemów wyborczych wskazuje, że rezygnacja z możliwości blokowania list lub zmiana zastosowanej metody wyborczej nie pozwoliłyby na uniknięcie znacznego rozproszenia Sejmu. O ile w wyniku wyborów do Sejmu w 1991 zgodnie z zastosowanym systemem mandaty uzyskało aż 29 ugrupowań, to ewentualne pominięcie efektu blokowania list zredukowałoby tę liczbę do 26⁴⁸³, co nie oznaczałoby istotnej zmiany. Również zastosowanie innej metody wyborczej (przy jednoczesnym pominięciu efektu blokowania list wyborczych) nie zmieniłoby w zasadniczy sposób struktury parlamentu, redukując liczbę ugrupowań, które uzyskały mandaty maksymalnie do 22⁴⁸⁴. Również zastosowanie formuły większości

⁴⁸³ Mandatów nie uzyskałyby Polski Związek Zachodni (4 mandaty uzyskane dzięki zblokowaniu list z KPN), Unia Wielkopolan i Lubuszan (1 mandat w okręgu nr 14 – województwa zielonogórskie oraz leszczyńskie, uzyskany dzięki zblokowaniu innych list, które uzyskały przez to mniej mandatów niż osobno – Porozumienia Obywatelskiego Centrum oraz NSZZ „Solidarność”, które osobno uzyskałyby po 1 mandacie, natomiast zblokowane uzyskały tylko 1 mandat) oraz Sojusz Kobiet Przeciw Trudnościom Życia (1 mandat w okręgu 33 – województwo krakowskie – dzięki zblokowaniu list z KNP). Obliczenia własne na podstawie obwieszczenia PKW.

⁴⁸⁴ W wypadku zastosowania poszczególnych metod wyborczych przy jednoczesnym pominięciu efektu blokowania list oraz przy zachowaniu struktury okręgów i rozkładu głosów między listy wyborcze, mandaty w okręgach wyborczych uzyskałoby odpowiednio: dla klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë 25 ugrupowań, natomiast dla zmodyfikowanego wariantu tej metody oraz dla metody d’Hondta 22 ugrupowania. Obliczenia własne na podstawie obwieszczenia PKW.

względnej nie mogłoby zagwarantować większej stabilności Sejmu – wskazują na to wyniki wyborów do Senatu, w których wykorzystano (w wielomandatowych okręgach wyborczych) tą formułę⁴⁸⁵. Elementem systemu wyborczego, który mógłby wpłynąć korzystnie na stabilizację Sejmu mogłoby być wprowadzenie progów zaporowych, jednak bardzo trudno ocenić, jakie przyniosłoby to efekty w praktyce. Można spodziewać się, że wprowadzenie tego elementu skutkowałoby zmianą strategii przynajmniej większości ugrupowań wystawiających kandydatów, stąd analiza efektów zastosowania progu z zachowaniem wyników głosowania z roku 1991 nie może zostać uznana za skuteczne narzędzie badawcze. Należy stwierdzić, że główną przyczyną rozbitcia politycznego Sejmu I kadencji było rozbitcie polityczne społeczeństwa, a zastosowany system wyborczy mógł jedynie w niewielkim stopniu wzmocnić lub osłabić jego efekt. Mimo tego, system wyborczy zastosowany w roku 1991 był powszechnie oceniany negatywnie i krytykowany, w związku z czym można było spodziewać się jego zmiany.

⁴⁸⁵ W wyborach do Senatu RP zastosowano strukturę okręgów opartą na podziale administracyjnym kraju – poszczególne okręgi obejmowały obszar województw i wybierano w nich 2 senatorów (z wyjątkiem 2 najludniejszych województw – warszawskiego i katowickiego, w których wybierano po 3). Co istotne, wybory do Senatu nie miały zachowywać (i nie zachowały) zasady równości. Dają jednak pewien obraz, jakie skutki mogłoby mieć zastosowanie podobnej metody – w ich wyniku mandaty senatorskie uzyskali reprezentanci 28 ugrupowań (w tym w 18 wypadkach uzyskały 1 mandat). Zastosowanie metody większościowej w ówczesnych realiach politycznych nie musiało więc prowadzić do stabilizacji Sejmu i redukcji jego frakcjonalizacji.

Rozdział trzeci: Stabilizacja systemu politycznego i wybory do Sejmu RP w latach 1993 i 1997

Sejm wyłoniony w roku 1991 (Sejm I kadencji) był pierwszy w powojennej Polsce wybranym w demokratycznych wyborach, w przeciwieństwie więc do poprzedniego (Sejmu X kadencji) posiadał rzeczywistą legitymację społeczną i nie należało się spodziewać głosów o braku uprawnienia Sejmu do podejmowania określonych działań. Jak wspomniano, system wyborczy zastosowany w tych wyborach był oceniany negatywnie, ponadto został opracowany i uchwalony przez Sejm nieposiadający demokratycznej legitymacji, więc jego zmiana była jedynie kwestią czasu.

W przeciwieństwie do okresu poprzedniej kadencji, prace Sejmu I kadencji nad systemem wyborczym mającym mieć zastosowanie w kolejnych wyborach nie spowodowały zgłaszania wielu konkurencyjnych projektów przez poszczególne ugrupowania parlamentarne, co może dziwić zważywszy na fakt, że Sejm ten był znacznie bardziej podzielony wewnątrz niż poprzedni. Zgłoszony został wyłącznie jeden projekt, a dyskusja oraz ewentualne próby dostosowania systemu wyborczego do własnych interesów przeniesione zostały częściowo na forum komisji, a częściowo były rozstrzygane w ramach kolejnych czytań projektu na forum Sejmu. Taki sposób działania, znacznie bardziej uporządkowany, można uznać za argument świadczący o rozwoju kompetencji polskiej klasy politycznej.

Projekt UD

Jedyny projekt ordynacji do Sejmu w I kadencji zgłosili posłowie Unii Demokratycznej w lutym 1992 r.⁴⁸⁶, niewiele ponad kwartał od poprzednich wyborów. Był to projekt posłów nie tylko największego ugrupowania opozycyjnego, ale też ugrupowania, które zdobyło największą liczbę głosów (oraz mandatów) w wyborach w roku 1991. Unia Demokratyczna była również drugim (za Sojuszem Lewicy Demokratycznej) najbardziej poszkodowanym, a biorąc pod uwagę ówczesne realia polityczne oraz kontekst ewentualnego udziału we władzy - głównym poszkodowanym przez zastosowany system wyborczy⁴⁸⁷. UD cieszyła się również

⁴⁸⁶ Poselski projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 125 z dnia 13.02.1992 r.

⁴⁸⁷ Biorąc pod uwagę wyłącznie uzyskaną liczbę mandatów, na zastosowaniu innej metody wyborczej najwięcej mogło zyskać SLD – na poziomie okręgów wyborczych, przy pominięciu efektu blokowania list i zastosowaniu

najwyższym spośród wszystkich ugrupowań poparciem sondażowym⁴⁸⁸. Biorąc to pod uwagę, jak i fakt, że UD pozostawała w opozycji wobec rządu (i wspierającego go prezydenta), przez co mogła spodziewać się umocnienia swego poparcia na tle innych ugrupowań postsolidarnościowych, należało się spodziewać, że przedstawiony projekt ordynacji określał będzie system wyborczy korzystny dla ugrupowań o relatywnie wyższym poparciu – i taki też projekt został przedstawiony.

Projekt ordynacji wyborczej zaproponowany przez UD oraz wynikający z niego system wyborczy były *de facto* zaktualizowaną wersją ordynacji i systemu zaproponowanych przez OKP w roku 1990⁴⁸⁹ (i tak też był przedstawiany przez wnioskodawców⁴⁹⁰). Zgodnie z projektem, bierne prawo wyborcze posiadali obywatele polscy od ukończenia 21 roku życia pod warunkiem stałego zamieszkiwania na terytorium RP, nie wskazano jednak wymaganego okresu zamieszkiwania⁴⁹¹, co stanowiło różnicę w stosunku do projektu z roku 1990⁴⁹². Prawo zgłaszania kandydatów oraz list kandydatów przyznano wyborcom, partiom politycznym,

poszczególnych metod uzyskałby: przy zastosowaniu klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë 53 mandaty (o 3 więcej niż faktycznie), zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë 66 mandatów (o 16 więcej), d'Hondta 65 mandatów (o 15 więcej). Dla UD odpowiednie wartości wyniosłyby: dla klasycznej metody Sainte-Laguë 56 (o 5 więcej), zmodyfikowanej Sainte-Laguë 60 (o 9 więcej), d'Hondta 64 (13 więcej). Należy jednak uznać, że strata mandatów przez UD, mimo, że nominalnie mniejsza, miała większe znaczenie w kontekście uzyskania udziałów we władzy. Co prawda oba ugrupowania były izolowane przez większość pozostałych (w szczególności przez prawicowe ugrupowania postsolidarnościowe), jednakże przyczyny tej izolacji, a co za tym idzie – jej nasilenie, były odmienne. W wypadku UD bardziej prawdopodobne było przezwycięzenie różnic (w dużej mierze personalnych) i uzyskanie porozumienia z resztą obozu postsolidarnościowego. Zdolność koalicyjna SLD była tymczasem znacznie bardziej ograniczona. Obliczenia własne na podstawie obwieszczeń PKW.

⁴⁸⁸ Wedle badań OBOP, w grudniu 1991 r. UD popierało 19% badanych, natomiast w połowie lutego (czyli już po przygotowaniu projektu) 12%. Oznaczało to znaczący spadek, ale pozwalało na utrzymanie pozycji lidera – na dalszych miejscach znalazły się KPN 9%, NSZZ „S” 8%, ChD 5% oraz SLD 4%. A. Kublik, Partyjny miszmasz, „Gazeta Wyborcza” nr 826, wydanie z dnia 04/03/1992, s. 3.

⁴⁸⁹ Oba projekty zostały nawet podpisane przez kilku tych samych posłów, np. Henryka Wujca czy Jana Lityńskiego.

⁴⁹⁰ Sprawozdanie stenograficzne z 18 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 19 i 20 czerwca 1992 r., Warszawa 1992, s. 18.

⁴⁹¹ Art. 10, druk nr 125.

⁴⁹² Nie można więc mówić o wymogu domicylu, podobnie jak w projekcie OKP z 1990 r. Porównaj z: druk nr 522.

organizacjom politycznym oraz społecznym⁴⁹³, co stanowiło znacząca zmianę względem projektu poprzedniego, zgodną jednakże z zapisami większości późniejszych. Zaproponowano dwustopniową strukturę okręgów, zbieżną jednak nie z tą przedstawioną w projekcie OKP, lecz z tą zawartą w projekcie Komisji Konstytucyjnej (pierwszy projekt komisyjny). Zgodnie z projektem, 115 posłów miało być wybieranych w okręgach jednomandatowych, natomiast pozostali (345) – w okręgach wielomandatowych nazwanych regionami⁴⁹⁴. Jak widać, wykorzystano nazewnictwo z pierwszego projektu komisyjnego z 1991 roku. Okręgi jednomandatowe miały obejmować obszar województwa lub jego część⁴⁹⁵, regiony natomiast obszar sąsiadujących ze sobą okręgów jednomandatowych⁴⁹⁶ - nie były więc odgórnie ograniczone terytorialnie, została jednak ograniczona ich wielkość – dopuszczono w nich podział od 8 do 15 mandatów⁴⁹⁷. Oznaczało to okręgi średnie lub duże, z nominalnym progiem naturalnym T_N w wysokości od 6,25% do 11,11%⁴⁹⁸ oraz progiem włączenia (dla zastosowanej metody wyborczej) dla 7 liczących się list $T_{I(7)}^{dH}$ od 4,76% do 7,14%, natomiast dla 10 liczących się list $T_{I(10)}^{dH}$ od 4,17% do 5,89%. Strukturę okręgów (zarówno jednomandatowych jak i regionów) miał ustalać – uchwałą – Sejm⁴⁹⁹, co oznaczało powrót do rozwiązania proponowanego w większości projektów wcześniejszej kadencji i zwiększało swobodę w określaniu struktury okręgów wyborczych w stosunku do funkcjonującego systemu⁵⁰⁰. Zgłoszenie kandydata w okręgu jednomandatowym wymagało przedłożenia 1.000 podpisów wyborców zamieszkałych w danym okręgu natomiast listy w regionie – 3.000⁵⁰¹.

⁴⁹³ Art. 60, druk nr 125.

⁴⁹⁴ Art. 2, druk nr 125.

⁴⁹⁵ Art. 37 ust. 1, druk nr 125.

⁴⁹⁶ Art. 37 ust. 2, druk nr 125.

⁴⁹⁷ Art. 38, druk nr 125.

⁴⁹⁸ Maksymalna możliwa wartość nominalnego progu naturalnego jest równa dla wszystkich analizowanych metod wyborczych – d'Hondta, Sainte-Laguë (w obu wariantach) oraz Hare'a-Niemeyera i odnosi się do sytuacji, w której nie jest znana liczba liczących się list. Ponadto, w analizowanym projekcie zaproponowano wykorzystanie metody d'Hondta, dla której liczba liczących się list nie ma wpływu na wysokość nominalnego progu naturalnego.

⁴⁹⁹ Art. 39, druk nr 125.

⁵⁰⁰ Uchwała ta nie była przekazywana do Senatu ani do prezydenta, więc nie mogli oni wnieść poprawek czy zawetować zaproponowanych rozwiązań, podczas gdy taką możliwość dawało im ówczesnie funkcjonujące rozwiązanie, w którym struktura okręgów stanowiła załącznik do ustawy (ordynacji wyborczej).

⁵⁰¹ Art. 61, druk nr 125.

Projekt nie przewidywał innych form uwiarygodnienia kandydatur (np. kaucji), przewidziano za to szereg zwolnień z obowiązku składania podpisów poparcia pod kandydaturami oraz listami kandydatów⁵⁰². Komitet miał możliwość zgłoszenia jednego kandydata w okręgu jednomandatowym oraz jednej listy w regionie, przy czym lista musiała zawierać przynajmniej 3 nazwiska i nie więcej niż liczba posłów wybieranych w danym regionie⁵⁰³. Każdemu wyborcy przysługiwały dwa głosy⁵⁰⁴, z których jeden oddawał w okręgu jednomandatowym na konkretnego kandydata, drugi natomiast w regionie wyborczym na wybraną listę, nie mając jednak możliwości wskazania preferencji względem konkretnego kandydata umieszczonego na liście⁵⁰⁵. Proponowany system zakładał zastosowanie dwóch formuł wyborczych – formuły większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych dla rozdziału 115 mandatów⁵⁰⁶ oraz formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej metodę d'Hondta w okręgach wielomandatowych (8-15 mandatów) dla pozostałej części⁵⁰⁷. Mandaty – w obrębie listy – miały być przyznawane kandydatom w kolejności umieszczenia na liście⁵⁰⁸. W odróżnieniu od poprzednich propozycji oraz faktycznie funkcjonującego systemu, propozycja nie zakładała możliwości blokowania list (samo blokowanie, ocenione negatywnie, praktycznie zniknęło z dyskusji o polskich systemach wyborczych na półtorej dekady⁵⁰⁹) oraz zakładała zastosowanie progu

⁵⁰² Zwolnienie z tego obowiązku dotyczyło ugrupowań, które zdołały zarejestrować kandydatów lub listy kandydatów w połowie okręgów albo regionów wyborczych. Z obowiązku przedkładania podpisów w całości zostały zwolnione komitety posiadające reprezentację parlamentarną – samodzielne kluby liczące co najmniej 10 posłów lub senatorów. Ibidem.

⁵⁰³ Art. 66, druk nr 125.

⁵⁰⁴ Art. 4, druk nr 125.

⁵⁰⁵ Art. 31, druk nr 125.

⁵⁰⁶ Art. 88, druk nr 125.

⁵⁰⁷ Art. 93, druk nr 125.

⁵⁰⁸ Art. 94, druk nr 125.

⁵⁰⁹ Blokowanie list przeżyło swoisty, krótki renesans przy okazji wyborów do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego w roku 2006, w tym samym okresie rozważano również jego zastosowanie w wyborach parlamentarnych. Było to jednak narzędzie dobrane do konkretnych potrzeb ówczesnej rządzącej koalicji, w dodatku nie sprawdziło się w praktyce (przyniosło rządzącej koalicji mniej korzyści niż planowano, a głównej partii rządzącej straty, przy równoległych zyskach ugrupowań opozycyjnych), więc jego zastosowanie na poziomie wyborów do Sejmu było mało prawdopodobne. Po rozpadzie ówczesnej koalicji dyskusja ta została zarzucona. Więcej o skutkach blokowania list wyborczych w wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego: M. Rakowski, Blokowanie list w wyborach samorządowych – nowelizacja ordynacji

zaporowego przy dopuszczeniu list komitetów do podziału mandatów w okręgach wielomandatowych (regionach) na poziomie 5% głosów ważnych w skali kraju. Próg ten był wyższy od progów włączenia w poszczególnych okręgach, był natomiast niższy od wartości nominalnego progu naturalnego, istotne było za to jego odniesienie nie do głosów na poziomie okręgu, ale w skali całego kraju⁵¹⁰.

Podsumowując system wyborczy do Sejmu RP zaproponowany w projekcie UD z lutego 1992 należy stwierdzić, że była to kolejna propozycja systemu służącego doraźnym interesom ugrupowania, którego przedstawiciele ją zgłosili. Poseł sprawozdawca, prezentując projekt, określiła go jako „trwałą tendencję promowania i utrwalania w tej ordynacji już ustabilizowanych tendencji demokratycznych⁵¹¹”, proponując jednocześnie system mający na celu swego rodzaju nie tyle stabilizację tendencji demokratycznych, co zwiększenie znaczenia sił politycznych cieszących się największym poparciem społecznym. Na korzyść największych ugrupowań działał szereg wskazanych elementów: struktura okręgów wyborczych (JOW-y oraz możliwość tworzenia okręgów średnich), zastosowane formuły wyborcze (FPTP oraz d'Hondt), próg wyborczy odnoszący się do całego kraju⁵¹². Na ich tle wyróżnia się

wyborczej i jej skutki na przykładzie wyborów do rad miast wojewódzkich, „Studia Wyborcze”, tom 3, Łódź 2007, s. 7-36.

⁵¹⁰ Przy czym miało to dotyczyć wyłącznie głosów oddanych na listy komitetów wyborczych zgłoszone w regionach. Zaproponowany system wyborczy całkowicie rozgraniczał głosy oddawane w okręgach jednomandatowych i w regionach i nawet wysoki udział w tych pierwszych nie miał wpływu na przekroczenie progu zaporowego.

⁵¹¹ Sprawozdanie stenograficzne z 18 posiedzenia..., s. 11.

⁵¹² Ostatecznie zawartą w projekcie propozycja progu zaporowego w wysokości 5% należy – mimo wszystko – uznać za propozycję ostrożną. Zgodnie z wypowiedzią posła Jana Marii Rokity, podczas prac nad projektem brano pod uwagę zaproponowanie progu nawet o kilka pproc. wyższego, co niosłoby za sobą znacznie poważniejsze konsekwencje. Przykładowo – próg 8% w skali kraju oznaczałby wartość wyższą od wysokości nominalnego progu naturalnego w części okręgów. Nie bez znaczenia było również, że w poprzednich wyborach przynajmniej 5% ważnie oddanych głosów uzyskały ugrupowania reprezentujące 75,94% wyborców natomiast 8% przekroczyły reprezentujące 50,43%, natomiast 10% jedynie 24,31% wyborców. Zaproponowanie wyższej wartości progu zaporowego mogłoby spotkać się ze znacznym oporem części parlamentu. W trakcie prac nad projektem rozważano również – wzorem innych systemów stosowanych w Europie Środkowej i Wschodniej okresu transformacji systemowej – zróżnicowanie wysokości progu zaporowego ze względu na charakter komitetu – wprowadzenie jego podniesionej wartości w odniesieniu do koalicji wyborczych. W największym stopniu mogłoby to uderzyć w koalicję lewicową skupioną wokół SdRP – Sojusz Lewicy Demokratycznej oraz w rozproszone, ale zdolne do tworzenia ograniczonych koalicji, ugrupowania prawicy konserwatywnej

umieszczenie w proponowanym systemie wyborczym kompetencji ustalenia struktury okręgów wyborczych – kontrolę nad tym planowano przekazać w całości w ręce Sejmu w momencie, w którym ugrupowanie składające projekt znajdowało się w opozycji. Należy jednak zauważyć, że nadanie strukturze okręgów rangi ustawowej (załącznika do ordynacji) wprowadziłoby do procesu decyzyjnego czynnik senacki i prezydencki, których UD w tym okresie nie kontrolowała. Z dwóch dostępnych rozwiązań przekazanie całości kompetencji w tej materii sejmowi, choć nie gwarantowało korzyści, pozwalało na ich potencjalne zaistnienie w przypadku zmiany układu koalicyjnego w Sejmie, bez obciążenia czynnikiem senackim lub prezydenckim (i ewentualną potrzebą szukania poparcia dla danego projektu w tej izbie lub większości sejmowej mogącej odrzucić odpowiednie poprawki lub weto). Do projektu nie załączono żadnej, nawet wstępnej, propozycji struktury okręgów, co może wynikać z braku potrzeby poddawania tego elementu systemu pod debatę (także z tego względu, żeby nie skupiać na tym aspekcie uwagi konkurencji politycznej ani opinii publicznej) jak i z podejścia taktycznego i chęci określenia tej struktury – w sposób najbardziej dla siebie korzystny – przed samymi wyborami, co, szczególnie biorąc pod uwagę względną swobodę ustalania struktury okręgów wielomandatowych o całkowicie różnej charakterystyce (8-mandatowych lub nawet 15-mandatowych ze wszystkimi wcześniej opisanymi konsekwencjami), mogłoby mieć istotne znaczenie dla wyniku wyborów.

Pierwsze czytanie projektu UD odbyło się 20 czerwca 1992 roku, więc w gorącej atmosferze kryzysu parlamentarnego⁵¹³. Większość klubów i kół była zgodna co do potrzeby zmiany ówczesnego systemu, w wielu przypadkach łącząc ją z postulatem skrócenia kadencji Sejmu i przeprowadzenia przyspieszonych wyborów, wyraźne były jednak różnice zdań co do preferowanego kształtu systemu wyborczego. Przykładowo: zarówno ZChN jak i SLD sprzeciwiały się rozdysponowaniu części mandatów w okręgach jednomandatowych z wykorzystaniem formuły większościowej, a pierwsze z nich proponowało dodatkowo utrzymanie – w jakiejś formie – listy krajowej, natomiast PSL proponował powiązanie progu naturalnego z poparciem w okręgu wyborczym w miejsce proponowanego, odnoszącego się

(np. w ugrupowania tworzące w poprzednich wyborach Wyborczą Akcję Katolicką) – byłyby to jednak zależne od konkretnej propozycji wysokości tego progu. Ibidem, s. 18.

⁵¹³ Był to okres prób utworzenia nowego rządu i uzyskania dla niego poparcia przez Waldemara Pawlaka (PSL) po wcześniejszym uchwaleniu (5 czerwca) wotum nieufności wobec rządu Jana Olszewskiego.

do całości kraju⁵¹⁴ (z zachowaniem proponowanej wysokości, co w praktyce oznaczałoby, że ich znaczenie byłoby ograniczone⁵¹⁵). Ostatecznie projekt został skierowany do powołanej w tym celu Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej⁵¹⁶, gdzie prace nad nim trwały do lutego następnego roku.

Projekt Komisji Nadzwyczajnej

Projekt przedstawiony przez Komisję Nadzwyczajną⁵¹⁷ w znacznej mierze odbiegał od oryginalnego, przybliżając proponowany system wyborczy do ówczesnie obowiązującego. Projekt przedstawiony przez komisję nie wprowadzał zmian w zakresie biernego prawa wyborczego w stosunku do projektu UD pozostawiając je obywatelom stale zamieszkałym na terenie RP po ukończeniu 21 roku życia⁵¹⁸. Wprowadzał za to znaczącą zmianę w katalogu podmiotów uprawnionych do tworzenia komitetów i zgłaszania kandydatów ograniczając je do zarejestrowanych partii politycznych oraz zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych, przy czym wyjątek miały stanowić pierwsze wybory przeprowadzone w ramach tego systemu, w których dodatkowo prawo to przyznano zarejestrowanym związkom zawodowym. Podmioty te mogły również tworzyć koalicje dla wspólnego zgłaszania kandydatów⁵¹⁹. Projekt wprowadzał znaczne zmiany w strukturze okręgów wyborczych zbliżając ją do ówczesnie obowiązującej na podstawie ordynacji z roku 1991 – 391 mandatów miało zostać rozdysponowane w wielomandatowych okręgach

⁵¹⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 18 posiedzenia..., s. 16-21.

⁵¹⁵ Zależałoby to od wielkości konkretnego okręgu. Jak wspomniano, nominalny próg naturalny w okręgu 8-mandatowym wynosi 11,11%, natomiast w 15-mandatowym 6,25 przy odpowiednio niższych progach włączenia. O ile zastosowanie progu 5% na poziomie okręgu mogłoby mieć duże znaczenie w okręgach większych, to w okręgach średnich (najmniejszych możliwych zgodnie z projektem) próg zaporowy wyniósłby jedynie 45% nominalnego progu naturalnego (w wypadku okręgu 9-mandatowego – 50%), więc prawdopodobieństwo, że uniemożliwiłby jakiemuś ugrupowaniu uzyskanie mandatu w danym okręgu byłoby niewielkie.

⁵¹⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 18..., s. 47-48, 92.

⁵¹⁷ Sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757 z dnia 16.02.1993 r.

⁵¹⁸ Art. 14, druk nr 757.

⁵¹⁹ Art. 77, druk nr 757.

wyborczych, natomiast 69 – między listy krajowe ugrupowań⁵²⁰. Zasadnicza różnica w stosunku do systemu z roku 1991 dotyczyła sposobu wyznaczania okręgów – zostały one powiązane z województwami, przy czym nie było możliwości łączenia ich, natomiast dzielenie obszaru województwa na 2 lub więcej okręgów zostało dopuszczone wyłącznie dla województwa warszawskiego oraz katowickiego. Powodowało to wyznaczenie okręgów od 3 do 17 mandatów⁵²¹. Ustaleniu struktury okręgów ponownie nadano rangę ustawową umiejscawiając ją w załączniku do ordynacji⁵²². Do zgłoszenia listy w okręgu wyborczym wymagane było poparcie 3.000 wyborców, przy czym zastosowano szeroki wachlarz zwolnień z tego obowiązku⁵²³. Lista okręgowa musiała zawierać minimum 3 nazwiska i nie więcej niż dwukrotność liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu⁵²⁴. Wyborcy przysługiwał jeden głos⁵²⁵, który oddawał na zamkniętą listę okręgową (bez możliwości wyrażenia swojej preferencji względem konkretnych kandydatów)⁵²⁶. Zarówno w okręgach jak i na poziomie list ogólnopolskich zastopowana miała być metoda d'Hondta, przy czym projekt wprowadzał progi zaporowe – do udziału w podziale mandatów w okręgach miały być uprawnione te komitety, których listy uzyskały przynajmniej 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju, a w wypadku komitetów koalicyjnych – 8%⁵²⁷. Do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie miało uprawniać uzyskanie 8% ważnie oddanych głosów niezależnie od formuły komitetu (pojedynczego ugrupowania lub koalicji)⁵²⁸, przy czym wprowadzono możliwość zwolnienia z jednego z tych wymogów (próg w okręgach lub na poziomie list ogólnopolskich) dla komitetów

⁵²⁰ Art. 5, druk nr 757.

⁵²¹ Art. 45, druk nr 757.

⁵²² Art. 46, druk nr 757.

⁵²³ Z obowiązku tego były zwolnione wszystkie komitety po zarejestrowaniu list w przynajmniej połowie okręgów, nie dotyczył on również organizacji, które były reprezentowane w Sejmie, w dniu zarządzenia wyborów, przez klub liczący przynajmniej 15 posłów (w wypadku koalicji ten warunek musiał być spełniony przez każdego z jej uczestników). Art. 81, druk nr 757.

⁵²⁴ Art. 80, druk nr 757.

⁵²⁵ Art. 8, druk nr 757.

⁵²⁶ Art. 39, druk nr 757.

⁵²⁷ Art. 3, druk nr 757.

⁵²⁸ Art. 4, druk nr 757.

zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych⁵²⁹. Mandaty w obrębie list miały być przydzielane kandydatom w kolejności umieszczenia na liście, takie samo rozwiązanie zastosowano również w stosunku do mandatów przyznanych poszczególnym listom ogólnopolskim (z oczywistym pominięciem kandydatów, którzy już uzyskali mandat w okręgu)⁵³⁰.

System wyborczy zaproponowany w sprawozdaniu Komisji Nadzwyczajnej miał charakter proporcjonalny (w przeciwieństwie do złożonego przez posłów UD), będąc przy okazji pierwszym projektem od 1989 roku wprowadzającym proporcjonalność jako jedną z zasad przeprowadzenia wyborów do Sejmu RP⁵³¹. Było to wynikiem wcześniejszej debaty konstytucyjnej i zapisania zasady proporcjonalności w odniesieniu do wyborów do Sejmu RP w tzw. Małej Konstytucji⁵³². Otwartym za to pozostaje pytanie o stopień realizacji tej zasady. Zaproponowany system należy uznać za korzystny dla ugrupowań cieszących się względnie wysokim poparciem, których nadreprezentacji służyły zarówno zastosowana metoda wyborcza, wprowadzone progi zaporowe, jak i struktura okręgów wyborczych. Ten ostatni element mógł w największym stopniu zaburzać proporcjonalność wyborów oraz służyć interesom konkretnych ugrupowań. Zaproponowano niespotykaną wcześniej rozpiętość w rozmiarach okręgów – od 3 do 17. Wysokość nominalnego progu naturalnego T_N w okręgu 3-mandatowym wynosi 25%, zaś w okręgu 17-mandatowym 5,56%. Ponadto, do rozdysponowania mandatów proponowano wykorzystanie metody d'Hondta – najkorzystniejszej dla najsilniejszych ugrupowań i mogąca powodować ograniczoną, ale nadal istotną dysproporcję siły głosów w ramach okręgu na korzyść ugrupowań najpopularniejszych. Metoda d'Hondta, ze względu na swą superaddytywność, zachęcała ponadto do budowania koalicji wyborczych i innych form współpracy. Próg włączenia przy 7 liczących się listach $T_{I(7)}^{d'H}$ wynosiłby od 4,35% do 11,11%, natomiast przy 10 listach próg $T_{I(10)}^{d'H}$ wyniósłby od 3,85 do 8,33%. Powodowało to, że w najmniejszych okręgach szansę na uzyskanie mandatu będą miały wyłącznie

⁵²⁹ Art. 5, druk nr 757.

⁵³⁰ Art. 111, druk nr 757.

⁵³¹ Art. 1, druk nr 757.

⁵³² Art. 3, Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426.

najsilniejsze na tym terenie ugrupowania, podczas gdy w największych okręgach możliwa była znacznie szersza realizacja zasady proporcjonalności. Dodatkowym czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę, była charakterystyka najmniejszych okręgów. Były to obszary względnie słabiej zurbanizowane, na których relatywnie lepsze niż w reszcie kraju wyniki uzyskiwały ugrupowania postkomunistyczne – PSL oraz SdRP – zarówno w wyborach prezydenckich w roku 1990 (głosy oddane na Włodzimierza Cimoszewicza), jak i w wyborach w 1991 r⁵³³. Ponadto – na możliwe względnie wysokie poparcie w tych regionach dla tych ugrupowań, wynikające m.in. z negatywnych efektów transformacji, wskazywał szereg badań sytuacji i nastrojów na wsi, m.in. przeprowadzanych przez CBOS⁵³⁴. Jako, że taka struktura okręgów została ostatecznie zastosowana we wprowadzonym systemie wyborczym, zostanie ona poddana głębszej analizie wraz z pozostałymi elementami systemu wyborczego zastosowanego w wyborach w roku 1993. Ostatnim ze wspomnianych głównych elementów promujących najsilniejsze ugrupowania były progi zaporowe na poziomie 5% oraz 8%. Ich wysokość należy rozpatrywać w odniesieniu do konkretnych realiów i struktury podziałów elektoratu. Wcześniej przedstawiono jak poszczególne (i wyższe) wartości progu zaporowego miałyby się do wyników poprzednich wyborów, warto jednak odnieść je również do danych dostępnych w trakcie prac nad projektem Komisji Nadzwyczajnej. W tabeli 45. zamieszczono zestawienie wyników sondaży poparcia dla ugrupowań politycznych przeprowadzonych między pierwszym a drugim czytaniem projektu. Zestawienie obejmuje 7 badań CBOS oraz 1 badanie OBOP z tego okresu, przy czym nie w każdym przypadku było możliwe przedstawienie wyniku danego ugrupowania – jest to zrozumiałe, jeśli w danym momencie nie istniało, jednakże w niektórych przypadkach brak danych wynika ze sposobu przedstawiania wyników przez poszczególne ośrodki – w takiej sytuacji wynik danego ugrupowania, jako wartość uznana przez dany ośrodek za nieistotną, został zaliczony do kategorii „inne”. W nawiasach podano poparcie sondażowe względem grupy wyborców zdecydowanych (z odrzuceniem wyborców z grupy „nie wiem/trudno powiedzieć”).

⁵³³ S. Gebethner, System wyborczy: Deformacja czy reprezentacja? [w:] Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a polska scena polityczna, [red.:] S. Gebethner, Warszawa 1995, s. 19.

⁵³⁴ M.in. CBOS, Rolnicy o sytuacji rolnictwa i warunkach życia na wsi, Komunikat z badań, Warszawa 1993, s. 7. CBOS, Rolnicy indywidualni o instytucjach życia społecznego i politycznego wsi polskiej, Raport z badań, Warszawa 1993, s. 6.

Dla celów porównawczych tabelę uzupełniono o wyniki poszczególnych ugrupowań w wyborach do Sejmu RP w latach 1991 oraz 1993.

Tabela 45.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od lutego 1992 r. do marca 1993 r.

Partia/koalicja/ugrupowanie	1991	1992				1993			
	X	VII	IX	X	XI	I	II	III	IX
	Wybory 91	Dane w procentach							Wybory 93
Unia Demokratyczna	12,32	21 (29)	16 (30)	12 (20)	13 (23)	18 (19)	16 (17)	19 (20)	10,59
SLD/SdRP	11,99	5 (7)	4 (8)	4 (7)	4 (7)	9 (10)	7 (7)	10 (10)	20,41
WAK/ZChN/Katolicki KW "Ojczyzna"	8,74	3 (4)	2 (4)	3 (5)	3 (5)	<3 (<3)	3 (3)	5 (5)	6,37
POC/PC/PC-ZP	8,71	2 (3)				1 (1)	2 (2)	1 (1)	4,42
PSL SP / PSL	8,67	12 (17)	7 (13)	10 (17)	8 (14)	14 (15)	15 (16)	14 (15)	15,4
Konfederacja Polski Niepodległej	7,5	6 (8)	4 (8)	4 (7)	4 (7)	8 (9)	9 (10)	5 (5)	5,77
Kongres Liberalno-Demokratyczny	7,49	3 (4)	1 (2)	3 (5)	3 (5)	6 (6)	7 (7)	7 (7)	3,99
NSZZ „Solidarność”	5,05	9 (13)	5 (9)	6 (10)	5 (9)	8 (9)	6 (6)	7 (7)	4,9
Partia X	0,47	1 (1)				6 (6)	4 (4)	3 (3)	2,74
RDR/Koalicja dla Rzeczypospolitej						5 (5)	5 (5)	4 (4)	2,7
Unia Pracy		1 (1)				4 (4)	8 (9)	7 (7)	7,28
Inne*		9 (13)	14 (26)	17 (29)	17 (30)	15 (16)	12 (13)	14 (15)	
Nie wiem / trudno powiedzieć		28	47	41	43	6	6	4	

* W wypadku niepodania wyniku badania odnośnie istniejącego ugrupowania – został on zaliczony do tej grupy.

Opracowane na podstawie: CBOS, Czy znamy partie polityczne i ich liderów, komunikat z badań, Warszawa 1992, s. 3.; CBOS, Partie polityczne, ich finansowanie i wyborcy, Komunikat z badań, Warszawa 1992, s. 3.; CBOS, Elektoraty głównych partii politycznych, Komunikat z badań, Warszawa 1993, s. 9.; CBOS, Partie polityczne, ich poparcie i społeczny image, komunikat z badań, Warszawa 1993 r, s. 3.; Partie obojętne, „Gazeta Wyborcza” nr 42, wydanie z dnia 19/02/1993, s. 2.; Dane PKW.

Z przedstawionych danych wynika, że zaproponowane progi zaporowe mogły stanowić zagrożenie z punktu widzenia większości ugrupowań parlamentarnych. Jedynie dwa z nich – UD oraz PSL we wszystkich badaniach nie tylko uzyskiwały wymagane poparcie, ale też znacznie przewyższające wartość progu zaporowego, szczególnie, jeśli jako podstawę analizy przyjęte zostanie poparcie w grupie wyborców zdecydowanych⁵³⁵. Kolejne 3 ugrupowania – KPN, NSZZ „S” oraz KL-D we wszystkich lub w znacznej większości przypadków uzyskiwały poparcie wymagane do dopuszczenia do udziału w podziale mandatów w okręgach wyborczych, jednakże – szczególnie w wypadku KL-D granica ta została w części badań przekroczona nieznacznie, ponadto nie we wszystkich (KPN oraz NSZZ „S”), a w wypadku KL-D – w żadnym z badań nie uzyskały poparcia upoważniającego do udziału w podziale 69 mandatów między listy ogólnopolskie. Odmienna była sytuacja ugrupowań lewicowych. SdRP uzyskiwała poparcie powyżej progu 5%, a w większości badań przeprowadzonych w roku 1993 uzyskała trzeci najlepszy wynik, jednakże jeżeli ugrupowanie to startowałoby – wzorem roku 1991⁵³⁶ – w szerszym bloku (SLD), byłoby traktowane jako komitet koalicyjny, dla którego oba progi – zarówno dopuszczający do udziału w podziale mandatów w okręgach jak i między listy ogólnopolskie – wynosić miałyby 8%, a takiego poparcia nie udało się uzyskać nawet w połowie sondaży, natomiast poparcie dla potencjalnych koalicjantów było na tyle niewielkie, że nie byli oni ujmowani w sondażach. Należy jednakże zaznaczyć, że skala deklarowanego w sondażach poparcia dla głównej siły potencjalnej koalicji – SdRP oceniana była jako zaniżona w stosunku do rzeczywistego⁵³⁷. Drugie liczące się

⁵³⁵ Szczególnie w odniesieniu do wyników badań z roku 1992 jest to jedyne rozwiązanie. Należy pamiętać, że wysokość proponowanych progów zaporowych każdorazowo odnosiła się do liczby ważnie oddanych głosów, nie do liczby np. uprawnionych do głosowania. W sytuacji, gdy nawet prawie połowa ankietowanych nie była w stanie określić swoich preferencji, ocena możliwości uzyskania wymaganego poparcia tylko na podstawie odsetka wskazań na dane ugrupowanie w całej badanej populacji zamierzających wziąć udział w wyborach spowodowałaby bezpodstawne jej ograniczenie.

⁵³⁶ Dane zawarte w tabeli odnoszą się do SLD w wypadku faktycznego wyniku wyborczego w roku 1991, dalsze wartości dotyczą wyników badań poparcie dla SdRP.

⁵³⁷ Podobnie jak wyrażane w sondażach poparcie dla Partii X. Z drugiej strony – skala deklarowanego poparcia dla Unii Demokratycznej uznawana była za zawyżoną. Wynikało to z zachowań osób ankietowanych, unikających ujawniania poparcia dla ugrupowań posiadających duży elektorat negatywny lub deklarujących poparcie dla ugrupowań kojarzących się z wyższym statusem społecznym, ekonomicznym, przynależnością do grupy osób lepiej sytuowanych etc. Analiza tego typu zachowań nie jest przedmiotem rozprawy, warto jednak zaznaczyć, że trafność tych założeń potwierdziły wyniki wyborów w 1993 roku. Zjawisko ukrywania

ugrupowanie lewicowe – Unia Pracy - powstało w czerwcu 1992, a jej poparcie można ocenić dopiero mniej więcej od momentu faktycznego ukonstytuowania się i wyboru władz na początku 1993 roku. W sondażach osiągała poparcie przekraczające próg 5%, jednakże tylko w jednym przypadku przekroczyło ono 8%. Znacznie większe ryzyko wprowadzenie proponowanych progów zaporowych niosło dla pozostałych wyszczególnionych ugrupowań – PC, niemającego wedle badań szans na uzyskanie wymaganego poparcia, oraz ZChN i (wywodzącego się ze środowiska PC) RdR. Zaproponowana wysokość progów – jak widać – może być oceniona jako odpowiadająca realiom polskiej sceny politycznej, przynajmniej w tym sensie, że nie eliminowały one z góry większości aktorów politycznych, z drugiej jednak strony – szczególnie w wypadku progu zaporowego na poziomie list ogólnopolskich – można było spodziewać się, że ich wysokość może doprowadzić do istotnej dysproporcjonalności w podziale mandatów. Symulację rozdziału mandatów na poziomie list ogólnopolskich zgodnie z proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną systemem, bazującą na wynikach badań CBOS przeprowadzonych w 1993 roku przedstawia tabela 46.

Tabela 46.

Symulacja podziału mandatów między listy ogólnopolskie w wyborach do Sejmu RP z wykorzystaniem systemu wyborczego zgodnego z projektem Komisji Nadzwyczajnej z marca 1993 roku

I 1993	$v_i\%$	s_i	$s_i\%$	$ s_i\% - v_i\% $
UD	19,00%	21	30,43%	0,11
SLD	10,00%	11	15,94%	0,06
PSL	15,00%	17	24,64%	0,1
KPN	9,00%	10	14,49%	0,05
NSZZ "S"	9,00%	10	14,49%	0,05
suma	62,00%	69	100,00%	0,38
I 1993	$v_i\%$	s_i	$s_i\%$	$ s_i\% - v_i\% $
UD	17,00%	23	33,33%	0,16
SLD				
PSL	16,00%	21	30,43%	0,14
KPN	10,00%	13	18,84%	0,09
UP	9,00%	12	17,39%	0,08
suma	52,00%	69	100,00%	0,48
I 1993	$v_i\%$	s_i	$s_i\%$	$ s_i\% - v_i\% $
UD	20,00%	31	44,93%	0,25

faktycznych preferencji wyborczych nie ograniczało się tylko do tego okresu – przykładem zarówno późniejszym jak i wyrazistym są wyniki osiągnięte w badaniach szczególnie przez Samoobronę RP oraz – w mniejszym jednak stopniu – przez Ligę Polskich Rodzin w pierwszych latach XXI wieku.

SLD	10,00%	15	21,74%	0,12
PSL	15,00%	23	33,33%	0,18
suma	45,00%	69	100,00%	0,55

Opracowanie własne. Symulację przeprowadzono z wykorzystaniem wyników badań poparcia dla partii politycznych przeprowadzonych przez CBOS od stycznia do marca 1993 r. W poszczególnych częściach tabeli uwzględniono jedynie ugrupowania uzyskujące poparcie uprawniające je do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie.

Jeśli za podstawę analizy przyjmiemy wyniki badań CBOS przeprowadzonych w 1993 roku, to do udziału w podziale mandatów przeznaczonych do rozdysponowania między listy ogólnopolskie zostałyby dopuszczone odpowiednio 5, 4 i 3 ugrupowania reprezentujące 62%, 52%, oraz 45% wyborców. Suma różnic między udziałem w zbiorze ważnie oddanych głosów v_i a udziałem w zbiorze mandatów s_i na poziomie list ogólnopolskich jest w tej sytuacji równa wysokości indeksu dysproporcjonalności Loosemoore'a i Hanby'ego⁵³⁸ i wynosi odpowiednio 0,38, 0,48 oraz 0,55 co oznacza wartości bardzo wysokie⁵³⁹. Naturalnym jest, że zastosowanie proponowanego przez Komisję Nadzwyczajną systemu (w części odnoszącej się do podziału mandatów między listy ogólnopolskie) miało prowadzić do nadreprezentacji ugrupowań o wyższym poparciu (przez eliminację tych ugrupowań, które nie osiągnęłyby wyrażnie wyższego niż w okręgach progów oraz przez zastosowanie metody wyborczej promującej ugrupowania o najwyższym poparciu), a w konsekwencji do ustabilizowania Sejmu oraz ułatwienia budowy większości (najprawdopodobniej koalicji większościowej, choć teoretycznie nie można było wykluczyć uzyskania większości przez jedno ugrupowanie). Miało się to dziać kosztem realizacji zasady proporcjonalności.

⁵³⁸ Indeks ten jest obliczany przez zsumowanie obliczonej dla każdego komitetu (instytucjonalnego uczestnika wyborów) bezwzględnej wartości różnicy między odsetkiem uzyskanych głosów a odsetkiem uzyskanych mandatów, po czym podzielenie otrzymanej wartości przez 2. W przykładach, do których został tutaj zastosowany wszystkie komitety biorące udział w podziale mandatów między listy ogólnopolskie uzyskały mandaty i były nadreprezentowane, więc suma wartości bezwzględnych różnic obliczonych dla tych komitetów (na poziomie list ogólnopolskich) jest równa sumie wartości bezwzględnych różnic obliczonych dla wszystkich pozostałych komitetów. Zauważenie tej właściwości pozwala na pominięcie technicznej czynności dodania dwóch składników o równej wartości i podzielenia wyniku przez 2.

⁵³⁹ Indeks ten przyjmuje wartości od 0 do 1, przy czym 0 oznacza idealną proporcjonalność natomiast 1 idealną nieproporcjonalność (uzyskanie zerowego udziału w zbiorze mandatów przez ugrupowanie na które oddano wszystkie ważne głosy). Więcej: Wskaźnik dysproporcjonalności, [w:] *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów...*, s. 270.

Komisja Nadzwyczajna, oprócz wniesionego projektu, przedstawiła 37 wniosków mniejszości, w tym istotne z punktu widzenia systemu wyborczego sensu stricto oraz tematyki rozprawy. Dotyczyły one likwidacji list ogólnopolskich i rozdysponowania wszystkich mandatów w okręgach wielomandatowych oraz wysokości progów zaporowych dopuszczających do udziału w podziale mandatów w okręgach: proponowano ich zmniejszenie do 3% (samodzielne ugrupowania) oraz 5% (koalicje wyborcze), co w oczywisty sposób zmniejszałoby ich znaczenie, gdyż w większości wypadków byłaby to wartość niższa niż nominalny próg naturalny, a nawet niż próg włączenia. Przytoczone wcześniej dane pokazują, że próg zaporowy w wysokości 3% miałby ograniczone znaczenie dla wyników wyborów. Kolejne propozycje dotyczyły obniżenia wysokości progu zaporowego na poziomie list ogólnopolskich lub jego likwidacji. Biorąc pod uwagę, że między listy ogólnopolskie miało być rozdysponowane 15% mandatów, przyjęcie rozwiązań proponowanych w tych wnioskach mniejszości zmieniałoby całkowicie efekt funkcjonowania tego elementu systemu – o ile w przedstawionym przez komisję projekcie rozdysponowanie części mandatów na poziomie ogólnokrajowym miało prowadzić do nadreprezentacji ugrupowań silniejszych i stabilizować sejm, to obniżenie progu do 5% powodowałoby dopuszczenie do udziału w mandatach na tym poziomie tych samych ugrupowań co w okręgach (albo i większej ich liczby zważywszy na fakt, że koalicje na poziomie okręgów obowiązywał próg 8%), przy czym – ze względu na znacznie większą liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania między listy ogólnopolskie aniżeli w poszczególnych okręgach (69 wobec maksymalnie 17), podział mandatów na tym poziomie byłby bliższy idealnej proporcjonalności. Co więcej, powstałe progi naturalne byłyby bardzo niskie: nominalny próg naturalny T_N wyniósłby niespełna 1,43% natomiast próg włączenia przy 10 listach nieznacznie przekroczyłby wartość $T_{I(10)}^{d'H}=1,28\%$ ważnie oddanych głosów. Mogłoby to doprowadzić do sytuacji, w której ugrupowania, które nie uzyskały mandatów w okręgach uzyskałyby je na poziomie ogólnopolskim, a różnica w sile głosów między najsilniejszymi ugrupowaniami, a tymi, które uzyskały na poziomie okręgów mniej mandatów niż wyniósł ich udział w ważnie oddanych głosach byłaby częściowo niwelowana. Taki efekt byłby jeszcze mocniejszy w wypadku przyjęcia propozycji zniesienia progu zaporowego na poziomie ogólnopolskim, co powodowałoby, że listy ogólnopolskie zamiast stabilizować Sejm pełniłyby funkcję rekompensacyjną dla najsłabszych ugrupowań, prowadząc do rozbicia Sejmu. Co równie istotne, żaden

z wniosków mniejszości nie dotyczył zastosowanych formuł ani metod wyborczych, przez co można rozumieć, że formuła reprezentacji proporcjonalnej wykorzystująca korzystną dla najsilniejszych ugrupowań i stabilizującą ciało pochodzące z wyboru metodę d'Hondta była powszechnie akceptowana przez ugrupowania obecne w sejmie⁵⁴⁰.

W trakcie drugiego czytania projektu⁵⁴¹ Komisja Nadzwyczajna zgłosiła jeszcze dwie istotne z punktu widzenia omawianej tematyki autopoprawki: przywrócono wymóg domicylu dla posiadania biernego prawa wyborczego oraz poszerzono katalog podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów o organizacje polityczne oraz społeczne (permanentnie)⁵⁴². Ostatecznie, ze względu na dużą liczbę poprawek zgłoszonych w trakcie dyskusji, projekt został ponownie skierowany do Komisji⁵⁴³. W ostatecznym sprawozdaniu⁵⁴⁴ Komisja zaopiniowała 47 propozycji poprawek, w tym istotne z punktu widzenia poruszanej tematyki. Zostały one rozpatrzone w trakcie trzeciego czytania 15 kwietnia 1993 r. Interesujące były propozycje składane przez posłów ZChN dotyczące progów zaporowych: proponowano kilka rozwiązań, w tym uzależnienie wysokości progów zaporowych od poparcia uzyskanego przez ugrupowania ich nieprzekraczające – Stefan Niesiołowski zaproponował aby w wypadku gdyby przynajmniej 25% ważnie oddanych głosów zostało oddanych

⁵⁴⁰ Pozostałe istotne z punktu widzenia rozprawy wnioski mniejszości dotyczyły: zniesienia obowiązku stałego zamieszkania na terytorium RP jako wymogu uzyskania biernego prawa wyborczego; poszerzenia katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów o stowarzyszenia i (permanentnie) związki zawodowe; Ograniczenie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów wyłącznie do partii politycznych; wykreślenia preferencji dla ugrupowań posiadających reprezentację w Sejmie; zmiany minimalnej oraz maksymalnej liczby kandydatów zgłaszanych na liście w okręgu (w różnych wariantach); wprowadzenia obowiązkowej opłaty pobieranej od każdego głosującego; wprowadzenia obowiązkowego wskazania przez wyborcę preferencji względem kandydata na popieranej liście. Druk nr 757.

⁵⁴¹ Drugie czytanie rozpoczęło 20 marca 1990, w tym dniu nie dokończono i kontynuowano dopiero 31 marca, jednakże nadal było to to samo – 40 posiedzenie Sejmu I kadencji. Sprawozdanie Stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 18, 19 20 i 31 marca 1993, Warszawa 1993, s. 192.

⁵⁴² Autopoprawka do sprawozdania Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757-A z dnia 31.03.1993 r.

⁵⁴³ Sprawozdanie Stenograficzne z 40 posiedzenia... s. 274.

⁵⁴⁴ Dodatkowe sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757-B z dnia 2.04.1993 r.

na komitety nie biorące udziału w podziale mandatów w okręgach, wartość progów zaporowych miałyby zostać obniżona do 3% (samodzielne ugrupowania) oraz 6% (koalicje), co w oczywisty sposób redukowało ich znaczenie (sprawa a została już poruszona wcześniej). Jeszcze dalej szła poprawka zgłoszona przez Marka Jurka, który postulował całkowitą rezygnację z progów zaporowych. Rozwiązanie pośrednie proponowali posłowie NSZZ „S” – obniżenia progu na poziomie okręgów do 3,5%, a w stosunku do list ogólnopolskich do 7% (ta propozycja – w zakresie list ogólnopolskich – została przez Sejm przyjęta)⁵⁴⁵. Propozycje te były w oczywisty sposób zbieżne z interesami ugrupowań reprezentowanych przez posłów je zgłaszających, zgodnie z przedstawioną wcześniej analizą zagrożonych nieprzekroczeniem wymaganych progów. Równolegle zgłoszona została (zaopiniowana negatywnie przez komisję i odrzucona przez posłów) propozycja znacznego zwiększenia wartości progów zaporowych w okręgach do 8% dla samodzielnych ugrupowań oraz 15% dla koalicji. Ustalenie tak wysokich, w odniesieniu do ówczesnych realiów, progów zaporowych mogłoby całkowicie wypaczyć wynik ewentualnych wyborów – w momencie głosowania poprawek jedynie UD oraz PSL mogły być względnie spokojne o uzyskanie poparcia gwarantującego przekroczenie takich progów. Kilka kolejnych – KPN, NSZZ „S” czy UP mogło obawiać się zbyt niskiego wyniku wyborczego, natomiast pozostałe ugrupowania mogły zostać w ten sposób wykluczone z faktycznej rywalizacji wyborczej. Specyficzna była sytuacja SdRP, które cieszyło się nawet trzecim najwyższym sondażowym poparciem, jednakże jako koalicja (SLD) zmuszona byłaby do przekroczenia progu

⁵⁴⁵ Wszystkie cztery propozycje zostały przez komisję zaopiniowane negatywnie, jednakże ostatnia z nich (obniżenie progu zaporowego dotyczącego list ogólnopolskich do 7%) uzyskała poparcie większości posłów – poparło ją 181 posłów przy 176 przeciw i 13 głosach wstrzymujących się. Sprawozdanie Stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 15, 16, 17, 28 i 29 kwietnia 1993, Warszawa 1993, s. 10. Powodowało to sytuację, w której próg uprawniający do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie został ustalony dla części komitetów (dla komitetów koalicyjnych) w wysokości niższej aniżeli próg uprawniający je do udziału w podziale mandatów w okręgach wyborczych. W wypadku gdyby któryś z tych komitetów uzyskał między 7% a 8% poparcia w skali kraju, wziąłby udział jedynie w podziale mandatów między listy ogólnopolskie, co nadałoby temu poziomowi dystrybucji mandatów – w odniesieniu do tych ugrupowań – rolę rekompensacyjną. Wątpliwości co do ratio legis tego zapisu zgłaszał również – choć dopiero dwa lata później – Prezydent RP proponując zrównanie progu zaporowego dotyczącego komitetów koalicyjnych na poziomie okręgów wyborczych z progiem zaporowym na poziomie list ogólnopolskich. Przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1161 z dnia 14.07.1995 r.

15%. Wedle sondaży CBOS wykorzystanych w poprzedniej analizie, tak wysokie progi mogłyby zredukować liczbę ugrupowań obecnych w Sejmie do 3 (wedle 5 z 7 przytoczonych badań), ugrupowań reprezentujących – w najgorszej sytuacji – jedynie 45% wyborców. Inną istotną propozycją zmiany, przy tym zaopiniowaną pozytywnie i przyjętą przez sejm, było przywrócenie obligatoryjnego wskazania przez wyborcę preferencji względem kandydata z popieranej listy w okręgu. Pozostałe propozycje, w tym te odnoszące się do przedmiotu pracy, nie wpływały znacząco na funkcjonowanie proponowanego systemu i zostały odrzucone, część z nich należy natomiast zaliczyć do kategorii manifestów politycznych⁵⁴⁶.

Ostatecznie projekt Komisji Nadzwyczajnej (z uwzględnieniem autopoprawek oraz przyjętych poprawek) został przyjęty głosami UD, PSL, SLD, KPN, PPL⁵⁴⁷, Mniejszości Niemieckiej (której interesy nie były zagrożone przez projekt dzięki preferencjom dla mniejszości narodowych⁵⁴⁸, a wprowadzenie progów dotyczących pozostałe ugrupowania mogłoby okazać się korzystne⁵⁴⁹) oraz części posłów PC (co może dziwić zważywszy na niskie poparcie tego ugrupowania – w sondażach

⁵⁴⁶ Charakter taki miały w szczególności niektóre propozycje dotyczące biernego prawa wyborczego oraz podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów. Poseł Marian Piłka proponował zapis zgodnie z którym „Nie mają prawa zgłaszania list wyborczych partie w których władzach znajduje się ponad 50% członków byłej PZPR”. Zatajenie przynależności miało skutkować skreśleniem danej listy wyborczej a po wyborach – unieważnieniem wyboru posłów. W innej poprawce proponowano odebranie biernego prawa wyborczego „byłym funkcjonariuszom [i] tajnym współpracownikom Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wojskowych służb specjalnych, w szczególności – Informacji Wojskowej Służby Wewnętrznej, Zarządu II Sztabu Generalnego Ludowego Wojska Polskiego i Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza”. Inne (odrzucone) propozycje dotyczyły wykreślenia preferencji dla mniejszości narodowych; zmiany liczby podpisów wymaganych przy rejestracji list. Druk nr 757-B.

⁵⁴⁷ Klub Polski Program Liberalny do którego należeli posłowie KL-D, PPPP oraz kilku posłów, którzy uzyskali mandaty z list POC. Posłowie I kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/archiwum/kluby/kadencja1/kluby.htm> [dostęp 01.11.2016].

⁵⁴⁸ Art. 5, druk nr 757.

⁵⁴⁹ Wskazuje na to symulacja czysto hipotetycznego wyniku wyborów z zastosowaniem proponowanego systemu wyborczego i wykorzystaniem wyników głosowania z roku 1991. W samym okręgu nr 10 (Katowice), w którym Mniejszość Niemiecka uzyskała w rzeczywistości 3 mandaty (czyli połowę ogólnej liczby mandatów uzyskanych w okręgach wyborczych), zastosowanie proponowanego systemu wyborczego zwiększyłoby liczbę uzyskanych mandatów do 5 (niezależnie od zastosowania lub nie progów wyborczych), dzięki czemu przy udziale w głosach ważnych na poziomie 26,11% lista Mniejszości Niemieckiej uzyskałaby połowę przeznaczonych do rozdysponowania w tym okręgu mandatów. Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

poprzedzających głosowanie nie przekraczało ono 2%⁵⁵⁰). Przeciw projektowi opowiedziały się ugrupowania realnie zagrożone wyeliminowaniem z Sejmu: PL (Porozumienie Ludowe), KP (Konwencja Polska), RdR, NSZZ „S”, ZChN, UPR, Akcja Polska, ale też mająca duże szanse na przekroczenie progu UP⁵⁵¹. Ustawa trafiła do senatu, który wniósł poprawki - w odniesieniu do przedmiotu pracy dotyczyły one limitu podpisów oraz wymogów przy zgłoszeniu listy ogólnopolskiej⁵⁵², zostały one jednak zaopiniowane negatywnie⁵⁵³ i odrzucone⁵⁵⁴. Tego samego dnia Sejm uchwalił wotum nieufności dla gabinetu Hanny Suchockiej, czego następstwem było podjęcie dzień później decyzji o rozwiązaniu Sejmu przez Prezydenta RP⁵⁵⁵. Nałożenie się tych terminów było o tyle istotne, że los ordynacji i określanego przez nią systemu wyborczego spoczął całkowicie w rękach Prezydenta. W wypadku gdyby zwrócił ją do Sejmu (zawetował) nie byłoby możliwości ponownego jej rozpatrzenia i wybory odbyłyby się z wykorzystaniem systemu opracowanego w roku 1991⁵⁵⁶. Prawdopodobnie skutkowałoby to wyłonieniem kolejnego podzielonego i niestabilnego Sejmu niezdolnego do wyłonienia trwałej większości⁵⁵⁷. Ostatecznie prezydent ustawę podpisał. Istotne mogły być w tym miejscu nadzieje, jakie pokładał on w tworzonym przez siebie ugrupowaniu – Bezpartyjnym Bloku Wspierania Reform, którego powołanie ogłosił już 1 czerwca⁵⁵⁸. Był to zresztą ruch spodziewany – zgodnie z badaniami ugrupowanie prezydenckie mogło liczyć na znaczne – w polskich

⁵⁵⁰ CBOS, Partie polityczne, ich poparcie i..., s. 3.

⁵⁵¹ Załącznik nr 3, Wyniki głosowań, Projekt ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 865, Sprawozdanie Stenograficzne z 42 posiedzenia..., s. 36-38.

⁵⁵² Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 maja 1993 r. w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 948 z dnia 21.05.1993 r.

⁵⁵³ Sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej o stanowisku Senatu RP w sprawie ustawy Ordynacja Wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej /druk nr 948/, druk nr 959 z dnia 26.05.1993 r.

⁵⁵⁴ Sprawozdanie Stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28 i 29 maja 1993 r., Warszawa 1993, s. 83-90.

⁵⁵⁵ Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 1993 r. w sprawie rozwiązania Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P. 1993 nr 27 poz. 285.

⁵⁵⁶ A. Dudek, Pierwsze lata III RP... s. 323.

⁵⁵⁷ Skutki hipotetycznego zastosowania w praktyce systemu wyborczego z roku 1991 w wyborach do Sejmu RP w roku 1993 (z zachowaniem rozkładu głosów) zostały przedstawione w tabeli 47. na s. 264.

⁵⁵⁸ A. K. Piasecki, op. cit., s. 63.

warunkach – poparcie społeczne⁵⁵⁹, dzięki czemu mogło stanowić skuteczne narzędzie pozwalające prezydentowi na wpływanie na Sejm kolejnej kadencji, którego zadaniem miało być uchwalenie Konstytucji, jak i stanowić istotne wsparcie w walce o reelekcję w wyborach w roku 1995. Widać więc, że decyzja Wałęsy o podpisaniu ustawy mogła wynikać – i prawdopodobnie wynikała – nie tylko z oceny przydatności nowego systemu wyborczego dla państwa, czy z realizacji oczekiwań społecznych co do systemu wyborczego⁵⁶⁰ ale również jego zgodności z osobistymi celami prezydenta.

Efekty zastosowania nowego systemu wyborczego

System wyborczy do Sejmu RP wypracowany w wyniku prac Sejmu I kadencji odpowiadał zapotrzebowaniu wynikającemu z ówczesnych uwarunkowań. Podstawowym celem, jaki miał on spełnić, było zwiększenie prawdopodobieństwa takiego wyniku wyborów, który umożliwiłby stworzenie trwałego obozu sprawującego władzę wykonawczą przy trwałym poparciu większości sejmowej umożliwiającej normalną pracę legislacyjną. Wokół tych założeń powstał swoisty kartel ugrupowań reprezentowanych w Sejmie i liczących na uzyskanie korzyści z nowego systemu (w postaci nadreprezentacji w stosunku do udziału w ważnie oddanych głosach, ale często również neutralizacji konkurencyjnych ugrupowań rywalizujących o zbliżony elektorat przez ich eliminację z polityki na poziomie Sejmu lub zmuszenie do jakiejś formy zjednoczenia czy współpracy), którego poszczególni członkowie – w wielu innych sprawach – nie byli w stanie uzyskać porozumienia, często reprezentując skrajnie odmienne poglądy. Koalicja wokół nowego systemu wyborczego miała więc, najprawdopodobniej, w głównej mierze charakter taktyczny, a poszczególni jej członkowie brali w niej udział w głównej mierze przez wzgląd na interes własny.

⁵⁵⁹ W kwietniu 1993 roku na takie ugrupowanie gotowych głosować było 12% wyborców, natomiast pod koniec 1992 roku – 15%, co pozwoliłoby uzyskać status jednej z głównych sił politycznych. Jeszcze więcej – bo 18% ankietowanych odnosiło się pozytywnie do powołania partii prezydenckiej (z czego 15% uznawało pomysł założenia partii przez Wałęsę za dobry a 3% za bardzo dobry). CBOS, Społeczny odbiór powołania partii prezydenckiej i gwardii narodowej, Komunikat z badań, Warszawa 1993, s. 3 i 9.

⁵⁶⁰ Zgodnie z wynikami badań, system wyborczy redukujący liczbę ugrupowań w Sejmie do 3-4 i ułatwiający zbudowanie stabilnej większości popierało 71% respondentów, podczas gdy system pozwalający słabszym ugrupowaniom na uzyskanie reprezentacji parlamentarnej nawet, gdy miałyby to oznaczać kilkanaście partii w Sejmie – jedynie 17%. OBOP, Opinie o kształcie ordynacji wyborczej, Warszawa 1993, s. 1.

Głównymi elementami systemu mającymi realizować wspomniane cele były struktura okręgów wyborczych, formuła wyborcza oraz próg zaporowy. Istotnym jest wskazanie efektów, jakie niesło za sobą wykorzystanie poszczególnych elementów oraz możliwe efekty zastosowania w ich miejsce możliwych alternatyw, szczególnie, że nie wszystkie z tych elementów okazały się korzystne dla wszystkich ugrupowań popierających projekt nowego systemu. Każdy z tych elementów wpłynął na deformację wyników wyborów, co było jednakże zgodne z wolą polityczną decydenta. W ostatnim momencie było jeszcze możliwe przeprowadzenie wyborów w ramach systemu z roku 1991, co jednak mogłoby spowodować wybór Sejmu obciążonego podobnymi wadami jak Sejm I kadencji. Hipotetyczne wyniki wyborów w roku 1993 z wykorzystaniem systemu wyborczego zastosowanego dwa lata wcześniej przedstawia tabela 47.

Tabela 47.

Porównanie wyników wyborów (podziału mandatów) z 1993 r. z ich wynikami, gdyby wybory 19 września odbyły się wedle ordynacji 1991 r.⁵⁶¹

Partie i koalicje	v, %	liczba mandatów (włącznie z listą ogólnopolską) wedle systemu:			
		z 1993 r.		z 1991 r.	
		s _i	s _i %	s _i	s _i %
SLD	20,41	171	37,17	96	20,87
PSL	15,4	132	28,69	74	16,09
UD	10,59	74	16,07	53	11,52
UP	7,28	41	8,91	39	8,48
KPN	5,77	22	4,78	34	7,35
BBWR	5,41	16	3,48	27	5,87
MN	0,7	4	0,87	4	0,87
"Ojczyzna"	6,37	-	-	38	8,26
NSZZ "Z"	4,9	-	-	25	5,43
PC	4,42	-	-	21	4,57
KLD	3,99	-	-	15	3,26
UPR	3,18	-	-	10	2,17
Samoobrona	2,78	-	-	8	1,74
PSL-PL	2,37	-	-	8	1,74
KdR	0,7	-	-	4	0,87
Partia X	2,74	-	-	4	0,87
suma		460		460	

Źródło: S. Gebethner, System wyborczy: Deformacja..., s. 21.

Analiza przedstawionych danych uwidacznia, jak duże znaczenie miała zmiana systemu wyborczego⁵⁶². Wymaga ona jednakże poczynienia kilku założeń:

⁵⁶¹ Tytuł tabeli zgodny z oryginalnym. W treści tabeli zmieniono część oznaczeń aby zachować zgodność z wykorzystywanymi w pracy.

po pierwsze wyniki głosowania w wyborach do Sejmu RP w 1993 r. przeprowadzonych z zastosowaniem systemu wyborczego z roku 1991 musiałyby być identyczne jak miało to miejsce faktycznie (mimo zmiany granic okręgów, więc i oferty wyborczej przedstawianej poszczególnym głosującym), co wymagałoby m.in. identycznych (w możliwym zakresie) z faktycznymi zachowań instytucjonalnych aktorów wyborczych oraz (co jest w pewnej mierze uszczegółowieniem pierwszego założenia, jednakże wartym podkreślenia) wymagałoby powstrzymania się wszystkich podmiotów zgłaszających listy kandydatów od tworzenia bloków list. Tak otrzymane wyniki pozwalają stwierdzić, że deformacja wyników głosowania miała istotne rozmiary. Zastosowanie systemu z 1991 roku pozwoliłoby uzyskać znacznie bardziej zgodny z zasadami proporcjonalności wynik wyborów, przy czym znów wyłoniono by Sejm rozbity wewnętrznie i prawdopodobnie niezdolny do wyłonienia stabilnej większości.

W porównaniu z rokiem 1991, struktura okręgów wyborczych uległa radykalnej zmianie. Co prawda nadal funkcjonowały dwa poziomy dystrybucji mandatów, niezmienione pozostały również proporcje mandatów przeznaczone do rozdysponowania na każdym z nich (85%-15%), jednakże daleko idące efekty niosła za sobą zmiana struktury na poziomie wielomandatowych okręgów wyborczych i powiązanie ich granic z granicami województw⁵⁶³. Brak możliwości takiego wyznaczenia granic okręgów, żeby obejmowały obszar dwóch lub więcej województw spowodował nie tylko zwiększenie ogólnej liczby okręgów oraz obniżenie średniej liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu (z 10,57 mandatu do 7,5 mandatu), spowodował również powstanie bardzo małych (nawet 3-mandatowych) okręgów. Zgodnie z podanymi wcześniej danymi, powodowało to powstanie bardzo wysokich progów naturalnych, z nominalnym progiem naturalnym T_N w wysokości 25% włącznie. Co więcej, najmniejsze okręgi wyborcze w tak powstałej strukturze występowały w tych regionach, w których należało

⁵⁶² S. Gebethner przedstawia w przytoczonym artykule również inne symulacje oraz analizy efektów zastosowania poszczególnych elementów systemu wyborczego. W wypadku porównywania ich z zawartymi w rozprawie należy jednak pamiętać o istotnej różnicy metodologicznej - metoda wyborcza określana przez S. Gebethnera jako metoda Sainte-Laguë w rozprawie jest określana jako zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4. Różnica wynika z różnicy nazewnictwa, jakie było powszechnie stosowane w Polsce (również w praktyce naukowej oraz parlamentarnej) w latach '90 ubiegłego wieku w stosunku do stosowanego obecnie.

⁵⁶³ Z wyjątkiem województw Warszawskiego i Katowickiego, które zostały dodatkowo podzielone.

spodziewać się – na podstawie wyników wyborów prezydenckich w roku 1990 oraz parlamentarnych w roku 1991 (a w pewnej mierze również założeń poczynionych przed wyborami w roku 1989) - wyższego poparcia dla ugrupowań tzw. postkomunistycznych – SLD oraz PSL. Uzyskanie przez te ugrupowania względnie wyższego poparcia w bardzo małych okręgach mogło prowadzić do ich zdominowania, szczególnie, że mowa w tym miejscu o ugrupowaniach, które w badaniach poparcia w miesiącach bezpośrednio poprzedzających przyjęcie ostatecznego kształtu systemu wyborczego zajmowały drugie i trzecie miejsce, przy czym można było spodziewać się, że lider sondaży – Unia Demokratyczna – lepsze wyniki osiągnie na terenach lepiej zurbanizowanych oraz w dużych ośrodkach miejskich (więc i w większych okręgach). Na takie zagrożenie zwracano uwagę w ekspertyzach przekazywanych Komisji Nadzwyczajnej, najprawdopodobniej zostały one jednak zignorowane, lub też straty związane z możliwą dominacją SLD oraz PSL w części okręgów przedstawiciele pozostałych ugrupowań uznali za możliwe do poniesienia w kontekście zysków płynących z innych elementów systemu wyborczego⁵⁶⁴. Ostatecznie przewidywania sprawdziły się głównie względem PSL, (które w małych okręgach uzyskało poparcie 23,25% przy średnim 15,40%) niż SLD, którego poparcie nie odbiegało znacznie od ogólnie uzyskanego (20,91% względem 20,41)⁵⁶⁵.

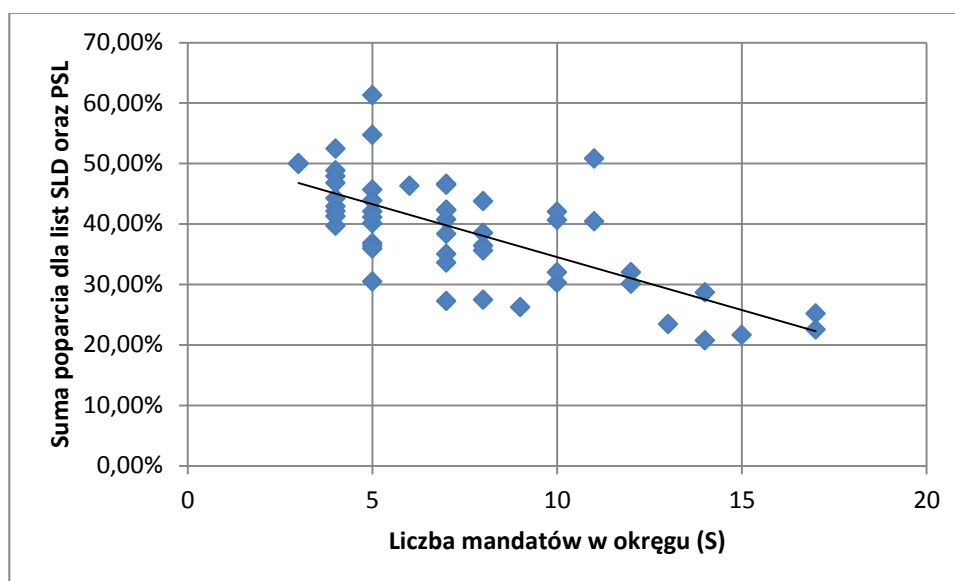
Założenie o relatywnie wyższym poparciu dla wspomnianych ugrupowań w nadchodzących wyborach okazało się słuszne, co ilustruje wykres 1.:

⁵⁶⁴ S. Gebethner, System wyborczy: Deformacja..., s.

⁵⁶⁵ W dalszej części efekty zastosowanego systemu są analizowane łącznie dla PSL oraz SLD, zgodnie ze zgłaszanymi w trakcie pracy nad systemem wyborczym uwagami.

Wykres 1.

Suma poparcia dla list Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego w okręgach wyborczych w stosunku do liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu.

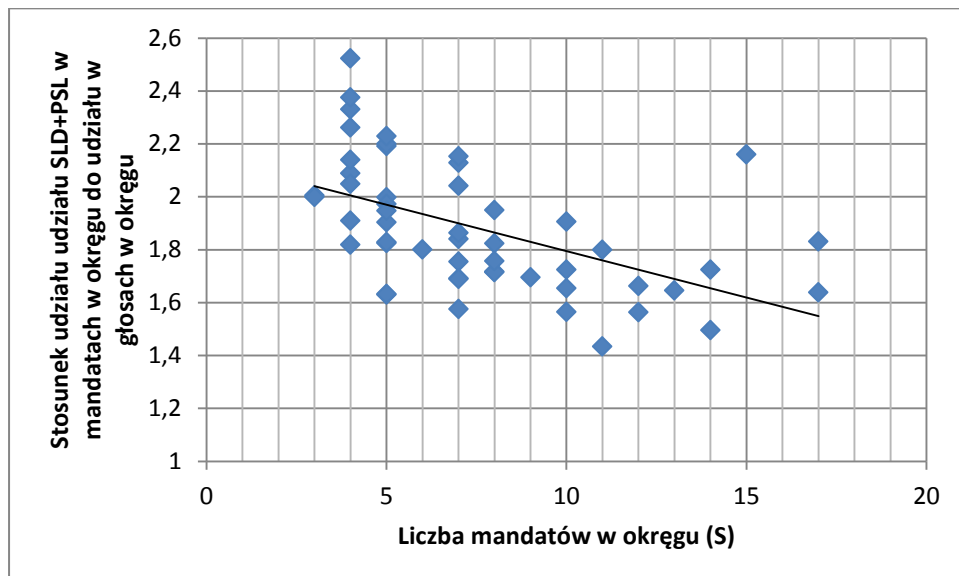
Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Dane przedstawione na wykresie potwierdzają wyraźnie tezę o względnie wyższym łącznym poparciu dla SLD oraz PSL w mniejszych okręgach, choć można również wskazać okręgi, w których założenie to nie znajduje potwierdzenia, co jednakże świadczy o tym, że rozmiar okręgów nie był przyczyną wysokiego poparcia, a jedynie tego rodzaju okręgi zostały wyznaczone na obszarach o wyższym poparciu dla tych ugrupowań. Przykładem takich okręgów są okręgi w województwach kieleckim oraz bydgoskim (oba 11-mandatowe), w których suma poparcia dla SLD i PSL była wyższa od oczekiwanej (w wypadu województwa kieleckiego – znacznie wyższa, a nawet jedna z najwyższych w całym kraju), co jednakże wynikało nie z samej struktury okręgów, ale z faktu, że oba te województwa – z różnych przyczyn historycznych czy strukturalnych – stanowią tzw. „fortece” poparcia odpowiednio lewicy postkomunistycznej (bydgoskie) oraz ludowców (kieleckie)⁵⁶⁶. Wyznaczenie małych okręgów wyborczych na obszarach na których nadreprezentowani byli wyborcy konkretnych ugrupowań powinno prowadzić do wzmocnienia efektu nadreprezentacji tych ugrupowań. Weryfikację tej tezy przedstawia wykres 2.

⁵⁶⁶ Potwierdzają to wyniki wcześniej osiągnięte w tych regionach, jak i uzyskane w kolejnych wyborach.

Wykres 2.

Stosunek sumy udziałów SLD oraz PSL w mandatach przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu do sumy udziałów SLD oraz PSL w ważnie oddanych głosach w danym okręgu względem liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu.

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Dane przedstawione na wykresie 2. potwierdzają, że SLD oraz PSL, które były względnie częściej popierane w małych okręgach równocześnie w tych okręgach uzyskiwały najwyższą nadreprezentację względem liczby głosów. Zauważalnym odstępstwem są wartości dla 3 największych okręgów, choć w szczególności wartość zaobserwowaną dla okręgu 15-mandatowego można wyjaśnić rekordowym (prawie 47-procentowym) odsetkiem głosów oddanych na ugrupowania nie biorące udziału w podziale mandatów. Należy dodatkowo zadać pytanie o związek tej nadreprezentacji z innymi – poza samą strukturą wyborczą – elementami systemu wyborczego, a w szczególności z wykorzystaną formułą i metodą wyborczą oraz stosowaniem progów ustawowych (na poziomie ogólnokrajowym). W tym celu przeprowadzono symulację wyników wyborów w faktycznie istniejących okręgach 3, 4 i 5-mandatowych (w sumie przeznaczono do rozdysponowania w nich 97 mandatów w 22 okręgach) z wykorzystaniem różnych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem efektu zastosowania progu wyborczego na poziomie całego kraju. Wyniki symulacji zostały przedstawione w tabeli 48.

Tabela 48.

Liczba mandatów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania oraz udział poszczególnych ugrupowań z liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach, w których $S \leq 5$

Liczba mandatów s_i									
metoda:	d'Hondta		Zmod. Sainte-Laguë		Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera		
progi:	5%/8%	brak	5%/8%	brak	5%/8%	brak	5%/8%	brak	%V
SLD	39	38	37	36	35	30	33	24	20,91%
PSL	47	45	45	43	41	38	36	24	23,25%
SLD+PSL	86	83	82	79	76	68	69	48	44,16%
UD	7	5	9	6	11	9	13	14	7,23%
UP	3	3	5	4	8	5	12	12	5,87%
Ojczyzna	0	3	0	5	0	8	0	10	6,16%
KPN	1	1	1	1	1	1	2	2	4,59%
Samoob.	0	2	0	2	0	2	0	3	4,36%
PSL-PL	0	0	0	0	0	3	0	4	3,63%
BBWR	0	0	0	0	1	1	1	1	4,22%
NSZZ "S"	0	0	0	0	0	0	0	1	4,02%
KdR	0	0	0	0	0	0	0	1	2,68%
Partia X	0	0	0	0	0	0	0	1	3,84%

Udział w mandatach s_i/S									
metoda:	d'Hondta		Zmod. Sainte-Laguë		Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera		
progi:	5%/8%	brak	5%/8%	brak	5%/8%	brak	5%/8%	brak	%V
SLD	40,21%	39,18%	38,14%	37,11%	36,08%	30,93%	34,02%	24,74%	20,91%
PSL	48,45%	46,39%	46,39%	44,33%	42,27%	39,18%	37,11%	24,74%	23,25%
SLD+PSL	88,66%	85,57%	84,54%	81,44%	78,35%	70,10%	71,13%	49,48%	44,16%
UD	7,22%	5,15%	9,28%	6,19%	11,34%	9,28%	13,40%	14,43%	7,23%
UP	3,09%	3,09%	5,15%	4,12%	8,25%	5,15%	12,37%	12,37%	5,87%
Ojczyzna	0,00%	3,09%	0,00%	5,15%	0,00%	8,25%	0,00%	10,31%	6,16%
KPN	1,03%	1,03%	1,03%	1,03%	1,03%	1,03%	2,06%	2,06%	4,59%
Samoob.	0,00%	2,06%	0,00%	2,06%	0,00%	2,06%	0,00%	3,09%	4,36%
PSL-PL	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,09%	0,00%	4,12%	3,63%
BBWR	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,03%	1,03%	1,03%	1,03%	4,22%
NSZZ "S"	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,03%	4,02%
KdR	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,03%	2,68%
Partia X	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,03%	3,84%

Obliczenia własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono z wykorzystaniem systemu wyborczego zastosowanego w wyborach do Sejmu RP w roku 1993 z wykorzystaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem i z pominięciem progów ustawowych, z wykorzystaniem faktycznych wyników głosowania w wyborach.

Wyniki symulacji pokazują, że zastosowanie różnych możliwych elementów systemu wyborczego w różnym stopniu wpływa na nadreprezentację w małych okręgach. Efekt nadreprezentacji jest najsilniejszy w wypadku zastosowania korzystnej dla najsilniejszych ugrupowań (i powodującej wysokie progi naturalne) metody d'Hondta. Podobny, choć nieznacznie słabszy, efekt powoduje zastosowanie

zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4. W obu przypadkach znaczenie ewentualnego zastosowania progów zaporowych jest nieznaczące – ich brak powodowałaby utratę przez parę SLD+PSL każdorazowo trzech mandatów (z odpowiednio 86 lub 82), na czym mogłyby skorzystać względnie słabsze komitety Ojczyzna oraz Samoobrona. Znacznie większe skutki miałyby zastosowanie klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë lub metody Hare’a-Niemeyera, w szczególności, jeśli zostałyby zastosowane przy jednoczesnej rezygnacji z progów zaporowych⁵⁶⁷. W zależności od zastosowanej metody, nadreprezentacja pary SLD+PSL mogła wynieść: w wypadku zastosowania zgodnych z faktycznymi progów zaporowych od 61% do przeszło 100% (co oznacza ponad dwukrotną nadreprezentację), natomiast w wypadku rezygnacji z progów – od 12% do nawet 93%. Potwierdza to tezę, że zastosowanie małych okręgów (w dodatku w istotnej skali, jako, że w okręgach do 5 mandatów rozdysponowano prawie co czwarty mandat przeznaczony do rozdysponowania na poziomie okręgów wyborczych), tym bardziej w kombinacji ze wzmacniającymi efekt deformacyjny metodą d’Hondta oraz progami zaporowymi na poziomie ogólnokrajowym, dało efekty niepożądane z punktu widzenia większości ugrupowań decydujących o kształcie systemu. Ponadto, efekt ten był możliwy do przewidzenia (a nawet – jak wspomniano – ryzyko jego wystąpienia było wskazywane Komisji Nadzwyczajnej).

Wpływ zastosowania nowej struktury okręgów wyborczych badał również, w przywołanym wcześniej artykule, S. Gebethner. Jego analiza (wyniki wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem struktury okręgów z roku 1991 oraz 1993 i wyników głosowania w roku 1993, z pominięciem efektu zastosowania progów ustawowych na poziomie okręgów oraz zastosowaniem progu 5% dla udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie w części symulacji zakładającej 37 okręgów wyborczych oraz 7% w części symulacji zakładającej 52 okręgi wyborcze) potwierdza tezę o istotności zmiany struktury okręgów. Dwa najsilniejsze ugrupowania ograniczyłyby w ten sposób swój udział w mandatach o 3 (SLD) oraz 11 (PSL, szczególnie nadreprezentowany w małych okręgach), natomiast pozostałe

⁵⁶⁷ Zastosowanie metody Hare’a-Niemeyera z jednoczesną rezygnacją z progów ustawowych była ponadto jedyną kombinacją umożliwiającą uzyskanie mandatu w jednym z okręgów 3-mandatowych przez ugrupowanie spoza pary SLD+PSL – w okręgu nr 3 (województwo białkopodlaskie) jeden z mandatów uzyskałby komitet Ojczyzna mimo uzyskania jedynie 8,34% ważnie oddanych głosów w okręgu. Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

ugrupowania uzyskałyby w strukturze 37 okręgów wynik lepszy (a w kilku przypadkach identyczny) jak w wypadku 52 okręgów. Potwierdza to tezę, że popierając część rozwiązań zastosowanych w nowym systemie wyborczym, część ugrupowań opowiedziała się za rozwiązaniami niekorzystnymi z punktu widzenia własnego interesu, albo przeceniła swoje możliwości uzyskania wysokiego wyniku wyborczego pozwalającego na uzyskanie premii wynikającej z funkcjonowania poszczególnych elementów systemu wyborczego.

Jak wcześniej wspomniano, w trakcie pracy nad systemem wyborczym nie pojawiały się istotne propozycje zmiany metody wyborczej, wielokrotnie za to proponowano zmiany (najczęściej obniżenie) progów zaporowych. Zmiana każdego z tych elementów (w tym i metody, choć nie było to proponowane) mogłaby pociągnąć za sobą daleko idące konsekwencje będące przedmiotem kolejnych symulacji. W tabeli 49. zawarto wyniki hipotetycznego podziału mandatów w wyniku symulacji wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego do Sejmu RP z 1993 roku na poziomie okręgów wyborczych, z zastosowaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem progów zaporowych, z wykorzystaniem faktycznych wyników wyborów do Sejmu RP z 19 września 1993 r., natomiast tabela 50. przedstawia analogiczne dane dotyczące podziału mandatów między listy ogólnopolskie.

Tabela 49.

Podział mandatów w wyniku symulacji wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego do Sejmu RP z 1993 roku na poziomie okręgów wyborczych, z zastosowaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem progów zaporowych

nr listy	Komitet	v,%	vw,%	system faktycznie zastosowany	%	Zmodyfikowana Sainte-Laguë z progami zaporowymi		Sainte-Laguë z progami zaporowymi	%	Hare'a-Niemeyera z progami	%
		v,%	vw,%	391		391		391		391	
1	Porozumienie Centrum	4,42%		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	"Ojczyzna"	6,37%		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	PSL - Porozumienie Ludowe	2,37%		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
4	Konfederacja Polski Niepodległej	5,77%	8,77%	22	5,63%	27	6,91%	30	7,67%	31	7,93%

5	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	145	37,08%	134	34,27%	126	32,23%	124	31,71%
6	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	112	28,64%	110	28,13%	98	25,06%	92	23,53%
7	Kongres Liberalno-Demokratyczny	3,99%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
8	NSZZ "Solidarność"	4,90%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	60	15,35%	61	15,60%	62	15,86%	64	16,37%
10	Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	5,41%	8,24%	16	4,09%	18	4,60%	30	7,67%	31	7,93%
11	Unia Pracy	7,28%	11,09%	32	8,18%	36	9,21%	41	10,49%	45	11,51%
12	Unia Polityki Realnej	3,18%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
15	Koalicja dla Rzeczypospolitej	2,70%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
16	Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców woj. Katowickiego	0,17%	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
17	Partia "X"	2,80%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
19	Samoobrona - Leppera	2,72%			0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
25	Niemiecka Wspólnota Robocza "PiP"	0,10%	0,15%		0,00%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
25	TS-K Mniejszość Niemiecka na Śląsku Opolskim	0,44%	0,67%	3	0,77%	3	0,77%	2	0,51%	2	0,51%
			99,78%	391	100,00%	391	100,00%	391	100,00%	391	100,00%
nr listy	Komitet	V%	Ww%	d'Hondt bez progów	%	Sainte-Laguë bez progów	%	Zmodyfikowana Sainte-Laguë bez progów		Hare'a-Niemeyera bez progów	%
1	Porozumienie Centrum	4,42%		6	1,53%	10	2,56%	7	1,79%	12	3,07%
2	"Ojczyzna"	6,37%		20	5,12%	33	8,44%	24	6,14%	35	8,95%
3	PSL - Porozumienie Ludowe	2,37%		1	0,26%	5	1,28%	2	0,51%	6	1,53%
4	Konfederacja Polski Niepodległej	5,77%	8,77%	18	4,60%	23	5,88%	20	5,12%	28	7,16%
5	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	127	32,48%	98	25,06%	118	30,18%	84	21,48%
6	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	104	26,60%	84	21,48%	98	25,06%	64	16,37%
7	Kongres Liberalno-Demokratyczny	3,99%		7	1,79%	11	2,81%	9	2,30%	11	2,81%
8	NSZZ "Solidarność"	4,90%		10	2,56%	17	4,35%	11	2,81%	20	5,12%
9	Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	48	12,28%	46	11,76%	47	12,02%	51	13,04%
10	Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	5,41%	8,24%	12	3,07%	16	4,09%	13	3,32%	17	4,35%
11	Unia Pracy	7,28%	11,09%	28	7,16%	31	7,93%	30	7,67%	39	9,97%
12	Unia Polityki Realnej	3,18%		3	0,77%	8	2,05%	4	1,02%	8	2,05%
15	Koalicja dla Rzeczypospolitej	2,70%		2	0,51%	3	0,77%	2	0,51%	5	1,28%
16	Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców woj. Katowickiego	0,17%	0,26%	0	0,00%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
17	Partia "X"	2,80%		0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,77%
19	Samoobrona - Leppera	2,72%		2	0,51%	3	0,77%	2	0,51%	4	1,02%

25	Niemiecka Wspólnota Robocza "PiP"	0,10%	0,15%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,26%
25	TS-K Mniejszość Niemiecka na Śląsku Opolskim	0,44%	0,67%	3	0,77%	2	0,51%	3	0,77%	2	0,51%
		99,78%	391	100,00%	391	100,00%	391	100,00%	391	100,00%	

Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników wyborów do Sejmu RP z 19 września 1993 r.

Tam, gdzie zaznaczono zastosowanie progów ustawowych: progi zgodne z zastosowanymi w systemie z roku 1993 w okręgach (5% i 8% ważnie oddanych głosów w skali kraju, w zależności od rodzaju komitetu).

W zestawieniu pominięto komitety, które nie uzyskały mandatu ani w wyniku faktycznych wyborów ani w wyniku żadnej z symulacji.

Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Tabela 50.

Podział mandatów w wyniku symulacji wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego do Sejmu RP z 1993 roku na poziomie list ogólnopolskich, z zastosowaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem progów zaporowych

nr listy	Komitet	V%	Ww%	faktyczne	%	Zmodyfikowana Sainte-Laguë z progami	%	Sainte-Laguë z progami	%	Hare'a-Niemeyera z progami	%
		V%	Ww%	69		69		69		69	
5	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	26	37,68%	26	37,68%	26	37,68%	26	37,68%
6	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	20	28,99%	20	28,99%	20	28,99%	20	28,99%
9	Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	14	20,29%	14	20,29%	14	20,29%	14	20,29%
11	Unia Pracy	7,28%	11,09%	9	13,04%	9	13,04%	9	13,04%	9	13,04%
			81,69%	69	100,00%	69	100,00%	69	100,00%	69	100,00%
nr listy	Komitet	V%	Ww%	d'Hondt bez progów	%	Zmodyfikowana Sainte-Laguë bez progów	%	Sainte-Laguë bez progów	%	Hare'a-Niemeyera bez progów	%
		V%	Ww%	69		69		69		69	
1	Porozumienie Centrum	4,42%		3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%
2	"Ojczyzna"	6,37%		4	5,80%	5	7,25%	5	7,25%	5	7,25%
3	PSL - Porozumienie Ludowe	2,37%		1	1,45%	2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%

4	Konfederacja Polski Niepodległej	5,77%	8,77%	4	5,80%	4	5,80%	4	5,80%	4	5,80%
5	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	15	21,74%	14	20,29%	14	20,29%	14	20,29%
6	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	11	15,94%	11	15,94%	11	15,94%	11	15,94%
7	Kongres Liberalno-Demokratyczny	3,99%		3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%
8	NSZZ "Solidarność"	4,90%		3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%	3	4,35%
9	Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	8	11,59%	7	10,14%	7	10,14%	7	10,14%
10	Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	5,41%	8,24%	4	5,80%	4	5,80%	4	5,80%	4	5,80%
11	Unia Pracy	7,28%	11,09%	5	7,25%	5	7,25%	5	7,25%	5	7,25%
12	Unia Polityki Realnej	3,18%		2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%
15	Koalicja dla Rzeczypospolitej	2,70%		2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%
17	Partia "X"	2,80%		2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%
19	Samobrona - Leppera	2,72%		2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%	2	2,90%
			98,70%	69	100,00%	69	100,00%	69	100,00%	69	100,00%

Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników wyborów do Sejmu RP z 19 września 1993 r.

Tam, gdzie zaznaczono zastosowanie progów ustawowych: progi zgodne z zastosowanymi w systemie z roku 1993 na poziomie list ogólnopolskich (7% ważnie oddanych głosów w skali kraju, niezależnie od rodzaju komitetu). Na potrzeby symulacji założono, że komitety wyborcze zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych, korzystając z uprawnienia określonego w art. 5 ordynacji wyborczej wybrałyby zwolnienie z progu na poziomie okręgów wyborczych.

W zestawieniu pominięto komitety, które nie uzyskały mandatu ani w wyniku faktycznych wyborów ani w wyniku żadnej z symulacji, oddzielnie dla symulacji z wykorzystaniem progów ustawowych i z ich pominięciem.

Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Przedstawione dane wskazują na skuteczność zastosowanego systemu wyborczego w rozumieniu realizacji podstawowego stawianego przed nim celu – umożliwienia wyłonienia takiego składu Sejmu, który pozwoli na stworzenie stabilnej większości zdolnej do wyłonienia rządu i zapewnienia mu stabilnej większości w izbie niższej. Największymi beneficjentami zastosowanego systemu były SLD oraz PSL, co wiąże się z ich wyższym poparciem w mniejszych okręgach (szczególnie w wypadku PSL), z zastosowaniem progów ustawowych, które uniemożliwiły udział w podziale mandatów ugrupowaniom na które oddano znaczną część (ponad 34%) ważnie oddanych głosów oraz przyjęcie metody promującej największe ugrupowania. Zastosowana metoda spowodowała zwiększenie udziału w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie okręgów dla obu największych ugrupowań (SLD zyskał dzięki temu – w zależności od rozpatrywanej metody – od 11 do 21 mandatów, natomiast PSL od 2 do 20)⁵⁶⁸, natomiast pozostałe

⁵⁶⁸ Należy jednak zaznaczyć, że najwyższe wartości wynikają z symulacji wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera, promującej ugrupowania o niskim, a czasami nawet marginalnym poparciu w okręgu. Gdyby analizę ograniczyć wyłącznie do metod dzielnikowych, różnice w liczbie mandatów uzyskanych na poziomie okręgów wyborczych wynosiłyby od 11 do 19 (SLD) oraz od 2 do 14 (PSL).

ugrupowania, (które przekroczyły próg zaporowy) doznały ze względu na wykorzystanie tej metody strat: UD od 1 do 4 mandatów, UP od 4 do 13 mandatów, KPN od 5 do 9 mandatów, BBWR od 2 do 15 mandatów⁵⁶⁹. Większe znaczenie dla podziału mandatów miało zastosowanie progów zaporowych – samo ich zniesienie, bez zmiany metody wyborczej, powodowałoby zmniejszenie stanu posiadania SLD oraz PSL o odpowiednio 18 oraz 8 mandatów (co stanowiło 12,4% oraz 7,1% uzyskanych). zmniejszyłoby to również udział w zbiorze mandatów na poziomie okręgów wyborczych pozostałych ugrupowań, które progi przekroczyły, przy czym byłyby to straty proporcjonalne bardziej dotkliwe aniżeli w wypadku najsilniejszych ugrupowań: UD straciłaby 12 mandatów (20% oryginalnego stanu posiadania), UP 4 mandaty (12,5%), KPN 4 mandaty (18%), BBWR 4 mandaty (25%)⁵⁷⁰. Odmienne wygląda znaczenie poszczególnych elementów formuły wyborczej dla podziału mandatów między listy ogólnopolskie. Ze względu na rozdysponowanie ich w jednym okręgu wielomandatowym obejmującym obszar całego kraju ($S=69$) i wynikające z tego niskie wartości progów naturalnych, zastosowanie różnych metod wyborczych przy zachowaniu progów ustawowych powoduje bardzo niewielkie zmiany. W wyniku 4 przeprowadzonych symulacji zakładających (przy zastosowaniu różnych metod wyborczych) utrzymanie progów zaporowych na poziomie faktycznie zastosowanych w roku 1993 uzyskano identyczny podział mandatów. Dopiero zmiana lub zniesienie progów zaporowych, umożliwiające poszerzenie zbioru podmiotów uprawnionych do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie, powodowało zmiany w podziale mandatów przez ich przesunięcie do włączonych do podziału ugrupowań. Ze względu na wielkość okręgu, różnice wynikające z zastosowania konkretnych metod dla ustalonego zbioru

⁵⁶⁹ Najwyższe wartości ponownie wynikają z symulacji wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera. Przy jej pominięciu wartości maksymalne wyniosłyby odpowiednio: dla UD 2, UP 9, KPN 8, BBWR 14. Interesujący jest ponadto przypadek BBWR, który – ze względu na uzyskany rozkład poparcia w poszczególnych okręgach – mógłby liczyć, w zależności od zastosowanej metody, na uzyskanie od 16 do 31 mandatów, co oznacza możliwość potencjalnego stanu posiadania o prawie 100%.

⁵⁷⁰ Dla ugrupowań, które przekroczyły próg ustawowy uprawniający je do udziału w podziale mandatów w okręgu z wyłączeniem największych - SLD oraz PSL - wyniki symulacji zakładające utrzymanie metody d’Hondta oraz zniesienie progów zaporowych są najmniej korzystne ze wszystkich rozpatrywanych kombinacji – wyjątkiem jest UD, dla której istnieje jeszcze mniej korzystny wariant (zastosowanie zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 przy jednoczesnym zniesieniu progów zaporowych), w którym uzyskuje ona o 1 mandat mniej.

podmiotów uczestniczących w podziale mandatów na tym poziomie są niewielkie. Z czterech przeprowadzonych symulacji zakładających (przy zastosowaniu różnych metod wyborczych) pominięcie progów ustawowych 3 dałoby wyniki identyczne a jedynie zastosowanie metody d'Hondta spowodowało zmianę podziału mandatów, przy czym jej zasięg był znacznie ograniczony – po 1 mandacie utraciłby PSL – Porozumienie Ludowe oraz komitet „Ojczyzna”, a beneficjentami tej zmiany byłyby ugrupowania o wyższym poparciu – SLD oraz UD.

Analiza systemu wyborczego zastosowanego w wyborach do Sejmu w roku 1993 wymaga oceny na ile zastosowany system przysłużył się realizacji celów ugrupowań popierających jego wprowadzenie oraz na ile realne okazały się obawy, jakie wiązały z jego wprowadzeniem ugrupowania temu się sprzeciwiające. Spośród sześciu głównych ugrupowań parlamentarnych, które opowiedziały się za nowym systemem wyborczym 4 znalazły się w nowym Sejmie, z czego 3 (SLD, PSL, UD) uzyskały ponadto liczącą się nadreprezentację względem wyniku wyborczego, a jedynie KPN uzyskał reprezentację niższą aniżeli udział w ważnie oddanych głosach. Pozostałe spośród głównych ugrupowań popierających nowy system – PC oraz PPL (KLD) nie zdołały przekroczyć progu zaporowego, przy czym o ile popieranie nowego systemu wyborczego przez większość posłów PC można ocenić jako wynikające z błędnego przeświadczenia o skali swojego poparcia (dodatkowo nie popartego badaniami, gdyż w okresie pracy nad nowym systemem wyborczym i jego uchwalenia PC nawet nie zbliżyła się do granicy progu), to w wypadku KLD wyrażenie poparcia dla nowego systemu wydaje się uzasadnione (poparciem sondażowym) choć ostatecznie wynik osiągnięty przez to ugrupowanie okazał się niższy od spodziewanego⁵⁷¹. Ugrupowanie prezydenckie, mimo początkowych oczekiwań uzyskania wysokiego – jak na ówczesne warunki – poparcia nawet w okolicach 15%, nie odniosła spodziewanego sukcesu i zamiast zyskiwać na systemie premiującym najsilniejsze ugrupowania – uzyskała reprezentację mniejszą aniżeli udział w ważnie oddanych głosach (3,48% względem 5,41%).

⁵⁷¹ Nie jest przedmiotem dysertacji analiza poszczególnych kampanii wyborczych i przyczyn zmian poparcia dla poszczególnych ugrupowań, można jednak zaznaczyć, że na porażkę wyborczą KLD mogły mieć wpływ takie czynniki jak powstanie ugrupowania prezydenckiego, fiasko rozmów o współpracy wyborczej z UD oraz źle dobrane narzędzia w trakcie kampanii realizowanej pod dyktando firmy nie potrafiącej poruszać się w polskich realiach. Szerzej o przyczynach m.in.: A. K. Piasecki, op. cit., s. 63-68.

Oceniając postawę ugrupowań, które wyrażały swój sprzeciw wobec nowego systemu wyborczego do Sejmu (a część z nich próbowała doprowadzić do jego zmiany na bliższy ich interesom, głównie przez wielokrotne składanie propozycji zmian wysokości progów zaporowych lub rezygnacji z nich), można stwierdzić, że w większości właściwie oceniły swój potencjał i możliwości uzyskania poparcia wyborczego (wyjątkiem jest w tej grupie Unia Pracy, która od lutego 1993 roku uzyskiwała w badaniach poparcia wyniki gwarantujące przekroczenie progów wyborczych na poziomie okręgów oraz list ogólnopolskich). Pozostałe ugrupowania, mimo właściwej diagnozy zagrożeń, nie potrafiły dostosować swojej taktyki wyborczej do funkcjonującego systemu. Zamiast doprowadzić do powstania silnego bloku postsolidarnościowego (być może również z udziałem ugrupowań z poprzedniej grupy), co pozwoliłoby uzyskać korzyść z elementów systemu premiujących silniejsze ugrupowania i zagwarantowałoby, dzięki superaddytywności metody d'Hondta, reprezentację nie mniejszą niż uzyskaną w rozproszeniu (niezależnie od progów zaporowych), wystartowały jako samodzielne organizacje lub węższe od możliwych koalicje, w skutek czego – mimo uzyskania (razem z PC oraz KLD) ok. 1/4 ważnie oddanych głosów, zabrakło ich reprezentacji w Sejmie. Należy jednak podkreślić, że nie wynikało to wprost z mechanicznego oddziaływania systemu wyborczego, ale w największej mierze z niedostosowania przez aktorów instytucjonalnych procesu wyborczego własnych zachowań do funkcjonującego systemu wyborczego⁵⁷².

Podsumowanie – okres 1991-1993

Okres pierwszej kadencji Sejmu RP był – z punktu widzenia zmian systemu wyborczego oraz inżynierii wyborczej – okresem względnego uspokojenia po wyjątkowo burzliwym okresie poprzedzającym Wybory Czerwcowe w 1989 r. oraz

⁵⁷² Zgodnie z symulacjami podziału mandatów przeprowadzonymi przez S. Gebethnera, gdyby w wyborach w roku 1993 PC, Ojczyzna oraz PSL – PL wystartowały wspólnie (zakładając, że nie wpłynęłoby to na liczbę głosów), uzyskałyby 82 mandaty kosztem SLD (23 mandaty), PSL (21), UD (16), UP (10), KPN (8), BBWR (3), MN (1), co czyniłoby taką koalicję trzecią siłą w Sejmie. Gdyby dodatkowo decyzję o wspólnym starcie podjęły UD oraz KLD, powstała w ten sposób koalicja uzyskałaby 83 mandaty, kosztem SLD (10), PSL (6), UD (startując samodzielnie w konkurencji postsolidarnościowej uzyskałaby 58 mandatów), UP (4), BBWR (2), PC-Ojczyzna-PSL-PL (3), odzyskując trzecie miejsce pod względem liczby mandatów w Sejmie kosztem koalicji postsolidarnościowej. Znacznie ograniczyłoby to nadreprezentację dwóch najsilniejszych ugrupowań tworzących ostatecznie koalicję – uzyskałyby 52,83% mandatów (przy 35,81% głosów), co stanowi wartość znacznie niższą od faktycznie uzyskanych 65,86%. S. Gebethner, System wyborczy: deformacja..., s. 28.

równie interesującym okresie Sejmu X kadencji. Powszechna negatywna ocena skutków systemu wyborczego zastosowanego w roku 1991 pozwoliła na wyznaczenie kierunku zmian akceptowanego przez przynajmniej znaczną większość klasy politycznej. Nie oznacza to bynajmniej, że nie były podejmowane działania z zakresu inżynierii wyborczej. Zarówno jedyny projekt określający system wyborczy do Sejmu RP⁵⁷³ złożony w tej kadencji realizował w pierwszej kolejności interesy projektodawców (UD), jak i późniejsze wnoszone propozycje zmian były podyktowane ochroną poszczególnych, partykularnych interesów, czego najlepszym przykładem są propozycje zmian wysokości progów zaporowych. Nawet ostatni etap pracy legislacyjnej nad nowym systemem – decyzja Prezydenta RP o podpisaniu uchwalonej ordynacji lub jej odrzucenia (bez możliwości – jak wcześniej wspomniano – rozpatrzenia weta prezydenckiego przez Sejm, jako, że ten został rozwiązany) był bezpośrednio związany z interesem tego ośrodka decyzyjnego i zamiarem powołania partii prezydenckiej, która miała dzięki zmienionemu systemowi zyskać. Należy ponadto wskazać na dwa istotne aspekty prac nad nowym systemem wyborczym do Sejmu i ich efektu w procesie wyborczym. Po pierwsze – część ugrupowań podejmowało decyzje albo niezgodne z własnym interesem (czego skrajnym przykładem jest poparcie przez PC systemu z progami zaporowymi) albo przynajmniej wprowadzające niepożądane ryzyka (szczególnie wyraźnie korzystną dla PSL i w mniejszym stopniu dla SLD nową strukturę okręgów⁵⁷⁴) do procesu wyborczego, co może wskazywać m.in. na brak odpowiedniej refleksji nad oczywistymi błędami popełnionymi w toku prac nad wcześniejszymi systemami, a w szczególności nad systemem zastosowanym w roku 1989. Po drugie – proces wyborczy w roku 1993 uwidoczniał, że część z aktorów instytucjonalnych, w obliczu niezgodnego z ich interesami systemu wyborczego, nie była w stanie podjąć skutecznych działań mających celu dostosowanie się do istniejących warunków (przykładem jest rozproszony start ugrupowań prawicy postsolidarnościowej). W szczególności ten ostatni aspekt zaważył na wyniku wyborów do Sejmu w roku 1993, a równocześnie – na skuteczności przyjętego systemu w realizacji

⁵⁷³ Oczywiście z pominięciem projektów ustawy konstytucyjnej.

⁵⁷⁴ Należy przy tym pamiętać, że oba te ugrupowania nie posiadały w Sejmie I kadencji możliwości samodzielnego lub wspólnie przeforsowania poszczególnych rozwiązań. Wchodziły raczej w rolę obserwatorów promujących konkretne, oceniane jako korzystne przez pryzmat własnych interesów, rozwiązania.

podstawowego celu, który przed nim stawiano (umożliwienia wyłonienia stabilnego Sejmu ze stabilną większością).

Projekty zmiany systemu wyborczego w okresie 1993-1997

Okres od początku transformacji systemowej w Polsce w roku 1989 do roku 1993 był okresem bardzo burzliwym, zarówno z punktu widzenia inżynierii wyborczej i systemu wyborczego (co przedstawiono do tej pory), jak i z punktu widzenia stabilności władzy. Zarówno Sejm X, jak i Sejm I kadencji nie przetrwały planowych 4 lat, ponadto w toku obu z nich następowały zmiany premierów oraz koalicji parlamentarnych. Na tym tle wyróżnia się okres kolejnej kadencji, stanowiący krok ku stabilizacji na wspomnianych polach. Co prawda w okresie 1993-1997 dwukrotnie dochodziło do zmiany na stanowisku prezesa rady ministrów, jednakże zmiany te odbywały się w ramach trwającej i względnie stabilnej (w porównaniu z poprzednim okresem) koalicji. Sejm II kadencji był ponadto pierwszym, który przetrwał pełną kadencję. Podobnie, na polu systemu wyborczego i dotyczącej go inżynierii wyborczej w tej kadencji nie zgłoszono żadnego projektu, który miałby na celu ukonstytuowanie zupełnie nowego systemu wyborczego, pojawiały się za to projekty modyfikacji systemu funkcjonującego. Wraz ze stabilizacją systemu pojawił się również nowy rodzaj propozycji – nie zmieniających systemu wyborczego sensu stricto i nie stanowiących narzędzia realizacji celów poszczególnych ugrupowań, ale służących usprawnieniu elementów technicznych systemu⁵⁷⁵ (sensu largo) czy też odnoszących się do systemu wyborczego sensu stricto, ale równocześnie stanowiących realizację zasad systemu obligujących do jego aktualizacji⁵⁷⁶. Należy

⁵⁷⁵ Np.: Przedstawiony przez Komisję Regulaminową i Spraw Poselskich projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych ustaw, druk nr 1073 z dnia 16.06.1995 r.

⁵⁷⁶ Dotyczy to aktualizacji granic okręgów oraz liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach. W ramach funkcjonującego systemu obowiązek zgłaszania potrzeby takich zmian (i wnioskowania o nie) spoczywał na Państwowej Komisji Wyborczej, dostosowanie struktury okręgów miało więc odbywać się w sposób zbiektywizowany. Nie ulega wątpliwości, że sytuacje, w których ze względów politycznych powstrzymywano by się od uchwalenia potrzebnych zmian (np. ze względu na niechęć większości sejmowej do zmniejszenia liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach, w których posiada ona względnie wyższe poparcie, co miałoby wynikać ze zmian demograficznych), oznaczałoby to zastosowanie technik z zakresu inżynierii wyborczej. Tak długo jednak, jak proces aktualizacji struktury okręgów odbywa się w sposób zbiektywizowany, należy go zaliczyć do procesów reprodukcji systemu.

jednak zaznaczyć, że ograniczona aktywność na polu zmian systemu wyborczego mogła być powodowana (lub wzmacniana) przez kilka czynników w tym: debatę konstytucyjną i ostateczne uchwalenie w kwietniu 1997 r. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, przygotowania i sam przebieg procesu wyborczego w wyborach Prezydenta RP w 1995 roku oraz utrzymujące się względnie wysokie poparcie dla ugrupowań tworzących koalicję zarówno na poziomie parlamentarnym jak i rządowym.

W toku kadencji złożono 5 projektów zmian w systemie wyborczym⁵⁷⁷, w tym już wspomniane dotyczące spraw technicznych oraz struktury okręgów wyborczych oraz trzy dotyczące odpowiednio wysokości progów wyborczych⁵⁷⁸ (złożony przez Prezydenta RP), wykreślenia możliwości uzyskania przez komitety zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych zwolnienia z obowiązku przekroczenia jednego z progów zaporowych⁵⁷⁹ (projekt poselski, złożony głównie przez posłów PSL⁵⁸⁰) oraz projekt zakładający najdalej (w tej kadencji) idące zmiany systemu wyborczego sensu stricto – dotyczące zarówno zastosowanych metod wyborczych jak i tzw. „łamania progu” wyborczego przez najpopularniejszych kandydatów⁵⁸¹ (projekt poselski złożony przez posłów Unii Pracy⁵⁸²). Co istotne, w przeciwieństwie do wcześniej wspomnianych projektów odnoszących się do elementów technicznych oraz dostosowania struktury okręgów do wymogów systemu, żaden z tych projektów nie został uchwalony i nie wszedł w życie.

Przykładem zobiektywizowanego projektu zmian w systemie wyborczym jest przedstawiony w trakcie analizowanej kadencji projekt dostosowania struktury okręgów do zmian w liczbie mieszkańców. Przedstawiony przez Komisję Ustawodawczą projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2187 z dnia 18.02.1997 r.

⁵⁷⁷ Oczywiście znaczenie dla systemu wyborczego miała również Konstytucja RP przyjęta w 1997 r. Dodatkowo, elementy systemu wyborczego (sensu largo) – np. związane z finansowaniem działalności politycznej - kształtowała również Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604).

⁵⁷⁸ Druk nr 1161.

⁵⁷⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2144 z dnia 26.09.1996 r.

⁵⁸⁰ Projekt podpisało 46 posłów, w tym 35 reprezentowało PSL, 7 KPN oraz 4 SLD. Druk nr 2144.

⁵⁸¹ Określenie zgodne z zastosowanym w projekcie. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 2203 z dnia 06.02.1997 r.

⁵⁸² W tym jednego posła wybranego z list SLD – Stanisława Wiśniewskiego, który wcześniej zmienił przynależność klubową. Archiwum Danych o Posłach, II kadencja 1993-1997, <http://orka.sejm.gov.pl/ArchAll2.nsf/Glowny2kad> [dostęp 28.12.2016 r.].

Pierwszy ze wspomnianych projektów został skierowany do Sejmu przez Prezydenta RP w lipcu 1995 roku, czyli niedługo przed zarządzeniem wyborów prezydenckich. Zakładał on po pierwsze obniżenie progu zaporowego dla komitetów koalicji uprawniającego do udziału w podziale mandatów w okręgach wyborczych do 7%⁵⁸³, co należy uznać za zmianę podyktowaną chęcią usunięcia wcześniej wspomnianej możliwości zaistnienia sytuacji w której komitet koalicji, uzyskując więcej niż 7%, ale mniej niż 8% głosów ważnych w skali kraju, zostałby wykluczony z podziału mandatów na poziomie okręgów wyborczych i dopuszczony wyłącznie do udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie, co stało w sprzeczności z logiką przyświecającą zastosowaniu tego elementu systemu wyborczego. Drugą zmianą proponowaną w projekcie było uzależnienie wysokości progów ustawowych na poziomie okręgów wyborczych od odsetka głosów, które zostałyby pominięte przy podziale mandatów⁵⁸⁴. Propozycja zakładała pozostawienie progów na poziomie 5% (samodzielne ugrupowania) i 7% (koalicje – obniżenie progu wyniku z wcześniej przedstawionego elementu projektu), jednakże w sytuacji, w której wysokość progów spowodowałyby, że z udziału w podziale mandatów wykluczone zostałyby ugrupowania, na które oddano łącznie przynajmniej 20% ważnie oddanych głosów, wysokość progów zaporowych uprawniających do udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych byłaby obniżana do 3% niezależnie od charakteru komitetu⁵⁸⁵. O ile pierwsze z proponowanych rozwiązań można uznać za mające charakter obiektywny, to drugie należy wiązać z efektem funkcjonowania progów zaporowych w wyborach w roku 1993, które wyeliminowały z udziału w Sejmie głównie ugrupowania prawicy postsolidarnościowej, czyli środowiska (choć nie w całości) względnie przyjaznego ówczesnemu prezydentowi. Nie sposób nie odnieść wrażenia, że ta propozycja była również gestem skierowanym w stronę tych ugrupowań⁵⁸⁶, mającym mieć wpływ na ich zachowanie w trakcie zbliżającej się

⁵⁸³ Art. 1 ust. 1, druk nr 1161.

⁵⁸⁴ W miejsce funkcjonującej wcześniej formuły, zgodnie z którą ewentualne obniżenie progów ustawowych było zależne od liczby komitetów, które zdołały przekroczyć podstawowe progi ustawowe.

⁵⁸⁵ Art. 1 ust. 2, druk nr 1161.

⁵⁸⁶ Wedle badań poparcia przeprowadzonych w tym okresie, ugrupowania tzw. prawicy postsolidarnościowej cieszyły się nadal szerokim poparciem. W czerwcu 1995 r. zamiar głosowania na NSZZ „Solidarność” deklarowało 13% badanych (co stanowiło 14,8% zdecydowanych), na Przymierze dla Polski, Porozumienie 11 Listopada oraz Sekretariat Ugrupowań Centroprawicowych (koalicje grupujące różne partie prawicowe, w większości cieszące się niewielkim poparciem) w sumie 11% (odpowiednio 6%, 3% oraz 2%) co stanowiło

kampanii przed wyborami prezydenckimi. Ostatecznie, po przegranej Lecha Wałęsy w wyborach Prezydenta RP, projekt został wycofany przez jego następcę.

Drugi ze zgłoszonych projektów odnoszących się do systemu wyborczego sensu stricto, zawierał wyłącznie propozycję wykreślenia dwóch ustępów z art. 5 funkcjonującej ordynacji dających komitetom zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych możliwość uzyskania zwolnienia z obowiązku uzyskania określonego progiem zaporowym poparcia dla udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych lub (ale nie łącznie) na poziomie list ogólnopolskich⁵⁸⁷. Projektodawcy powoływali się przy tym na łamanie przez te zapisy równości obywateli wobec prawa, a w szczególności – równości w zakresie biernego prawa wyborczego, jak również na nietolerancyjny charakter tych zapisów. W uzasadnieniu znalazł się nawet fragment, zgodnie z którym funkcjonowanie tego typu zwolnień „prowadzi bezpośrednio do inicjowania i zaostrzania konfliktów pomiędzy społecznościami o różnej narodowości”⁵⁸⁸. Z punktu widzenia praktyki funkcjonowania systemu wyborczego proponowane zmiany miały jednak niewielkie znaczenie, gdyż dotyczyły niewielkiej części społeczeństwa (oraz niewielkiej części mandatów), ponadto należy się spodziewać, że w wypadku pozbawienia organizacji mniejszości narodowych możliwości skutecznego ubiegania się o mandaty w Sejmie w ramach własnego komitetu wyborczego, szukałyby one porozumienia z którymś z głównych ugrupowań na scenie politycznej i oficjalnie wystawiły kandydatów na jego listach, co mogłoby dać efekt bardzo zbliżony do samodzielnego startu połączonego ze zwolnieniem z obowiązku przekroczenia progu zaporowego, a biorąc pod uwagę stosowanie metody d’Hondta oraz jej superaddytywność – mogłoby wpłynąć nawet na zwiększenie puli mandatów faktycznie uzyskanych przez organizację mniejszości narodowej⁵⁸⁹. Ostatecznie projekt nie wszedł pod obrady Sejmu.

12,5% zdecydowanych. CBOS, Wybory parlamentarne – Potencjalne elektoraty w czerwcu ’95, komunikat z badań, Warszawa 1995, s. 3.

⁵⁸⁷ Art. 1, druk nr 2144.

⁵⁸⁸ Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 2144.

⁵⁸⁹ Gdyby zastosować takie rozwiązanie dla listy Mniejszości Niemieckiej w wyborach w roku 1993 (wspólny start na listach SLD), liczba mandatów byłaby co prawda równa liczbie mandatów uzyskanych osobno, jednak liczba głosów, których zabrakło do uzyskania kolejnego mandatu uległaby zmniejszeniu – w okręgu 9 (woj. częstochowski) z 8384 do 5643, natomiast w okręgu nr 30 (woj. opolskie) z 9418 do 8480. Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Ostatni spośród złożonych projektów jest najistotniejszy z punktu widzenia rozprawy. W projekcie tym zaproponowano dwie istotne grupy zmian⁵⁹⁰ – po pierwsze zmiany metody wyborczej – zarówno na poziomie okręgów wielomandatowych jak i list ogólnopolskich z metody d’Hondta na, w większym stopniu sprzyjającą ugrupowaniom o średnim poparciu, zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4⁵⁹¹, po drugie wprowadzenia procedury umożliwiającej kandydatom ugrupowań, które nie zdołały przekroczyć progów ustawowych, uzyskanie mandatów dzięki wysokiemu personalnemu poparciu. Procedura ta zakładała, że jeżeli na kandydata startującego z listy komitetu niedopuszczonego do udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych oddano (przez wskazanie preferencji w obrębie listy) więcej głosów niż wynosiła „średnia proporcjonalna głosów w okręgu⁵⁹²”, otrzymywał on mandat, który był odliczany z puli przeznaczonej do rozdysponowania między listy ogólnopolskie⁵⁹³. Pierwszy z postulatów uzasadniany był chęcią realizacji konstytucyjnej zasady (zarówno obowiązującej ustawy konstytucyjnej jak i projektu ustawy konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego) proporcjonalności wyborów jak i tym, że zastosowanie metody d’Hondta prowadziło do nadmiernego uprzywilejowania ugrupowań osiągających dwa najlepsze wyniki w wyborach, co argumentowano wynikami wyborów w roku 1993⁵⁹⁴. Za tezę, że nie było to rzeczywistym celem proponowanych zmian świadczy fakt, że zastosowanie tej metody (zgodnie z przedstawionymi wcześniej symulacjami) nie zmieniłoby zasadniczo oblicza Sejmu wyłonionego w wyborach w 1993 roku – SLD utraciłby co prawda 11, a PSL 2 mandaty na poziomie okręgów wyborczych, ale na poziomie list ogólnopolskich ich udział nie uległby zmianie, przez co koalicja nadal dysponowałaby stabilną większością 290 mandatów⁵⁹⁵. Propozycję zmiany metody wyborczej należy raczej wiązać z poparciem sondażowym dla Unii Pracy na tle innych ugrupowań. W tabeli 51. zawarto wyniki

⁵⁹⁰ Oprócz propozycji pozostających poza zakresem zainteresowania pracy, dotyczących tworzenia komisji obwodowych oraz zasad finansowania kampanii wyborczej. Art. 2 i Art. 7-10, druk nr 2203.

⁵⁹¹ Art. 3 i Art. 6, druk nr 2203.

⁵⁹² Wartość „średniej proporcjonalnej głosów w okręgu” obliczano przez podzielenie liczby głosów ważnie oddanych w okręgu (V) przez liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu (S). Art. 4, Druk nr 2203.

⁵⁹³ Art. 1 i Art. 5, druk nr 2203.

⁵⁹⁴ Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 2203.

⁵⁹⁵ Patrz symulacje przedstawione w tabeli 50. na s. 273-274.

badania sondażowych poparcia dla partii politycznych od ostatniego kwartału 1996 roku do czerwca 1997 (gdy odbyło się trzecie czytanie projektu).

Tabela 51.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od października 1996 r. do czerwca 1997 r.

Partia / Ugrupowanie polityczne	1996			1997					
	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI
	Dane w procentach								
AWS	20	26	23	25	24	24	26	22	21
SLD	23	22	18	20	22	23	23	24	26
UW	7	7	8	4	8	8	8	8	7
KPEiR	-	5	3	6	3	5	7	7	7
PSL	12	11	12	10	10	10	7	10	8
ROP	9	8	8	8	6	6	6	5	5
UP	8	7	8	5	7	5	5	8	8
BBWR/BdP	4	1	2	4	1	1	1	2	1
Inne	2	3	3	2	2	5	4	2	3
Trudno powiedzieć	14	11	14	16	16	13	14	13	14

Źródło: CBOS, Wybory parlamentarne '97 – preferencje w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 1997, s. 3.

Ze względu na konsolidację ugrupowań prawicowych oraz umocnienie się SLD w stosunku do wyborów w roku 1993, nawet uzyskanie przez Unię Pracy poparcia porównywalnego do osiągniętego w wyborach (a tym bardziej niższe – na co wskazywała część badań, w tym te przeprowadzone w miesiącu poprzedzającym złożenie projektu) nie gwarantowało powtórzenia sukcesu sprzed 4 lat. Co więcej, biorąc pod uwagę strukturę okręgów (o średniej wielkości $S=7,5$ mandatu) mogłoby to oznaczać, że w części okręgów – poza największymi – Unii może nie udać się uzyskać mandatów mimo przekroczenia progów zaporowych. Zgodnie z wynikami badania przeprowadzonego w styczniu 1997, Unii (w okręgu o rozkładzie głosów dokładnie takim jak w sondażu) przypadłby dopiero 11-14 mandat (zależnie od sposobu rozstrzygania remisów), natomiast przy wykorzystaniu zmodyfikowanej metody d'Hondta – 10-11 mandat. Nominalne naturalne progi wyborcze przy zastosowaniu metody d'Hondta wyniosłyby od 5,56% (w okręgu 17-mandatowym) do 25% (w okręgu 3-mandatowym), natomiast przy zastosowaniu proponowanej metody i 7 liczących się listach najniższa wartość nominalnego progu naturalnego wyniosłaby (w okręgach 17-mandatowych) $T_{N(7)}^{zm.S-L}=4,76\%$. Zgodnie z założeniami przedstawionymi w pierwszej części dysertacji, przy założeniu 7 liczących się ugrupowań, zmiana metody na proponowaną obniżyłaby wartość nominalnego progu

naturalnego dla wszystkich okręgów o $S \geq 8$ ⁵⁹⁶. Postulat ten stanowił zatem wyraźną realizację doraźnego interesu zgłaszającego go ugrupowania. Biorąc jednak pod uwagę, że w ówczesnym składzie Sejmu jedynie SLD mogło być jednoznacznie zainteresowane utrzymaniem metody d'Hondta (poparcie dla PSL było znacznie niższe niż w poprzednich wyborach, a przy tym wyraźnie – bo nawet dwu- czy dwuipółkrotnie odstawało od poparcia najpopularniejszych ugrupowań, AWS natomiast nie posiadał liczącej się reprezentacji w Sejmie⁵⁹⁷), UP mogło liczyć na uzyskanie poparcia dla swojej propozycji ze strony innych ugrupowań widzących w tym interes polityczny⁵⁹⁸. Znacznie gorzej została przyjęta propozycja wprowadzenia „łamania progu” – spotkała się ona z jednoznaczną krytyką⁵⁹⁹. Nie jest też do końca jasne, czemu taka procedura miałaby służyć - w praktyce mogłaby ona umożliwić co najwyżej w kilku przypadkach, dotyczących największych okręgów, uzyskanie mandatu przez lidera ugrupowania, które nie było w stanie przekroczyć progu. Nie gwarantowało to reprezentacji pozwalającej efektywnie oddziaływać na funkcjonowanie Sejmu, wprowadzało za to wiele niewiadomych – w tym np. brak odpowiedzi, co należałoby zrobić w (czysto hipotetycznej) sytuacji, w której liczba kandydatów ugrupowań nie dopuszczonych do udziału w podziale mandatów

⁵⁹⁶ Oznaczało to 21 okręgów, w których przeznaczono do rozdysponowania (z uwzględnieniem zmian w strukturze okręgów wprowadzonych w toku kadencji) 232 mandaty, czyli niespełna 60% puli mandatów przeznaczonej do rozdysponowania na poziomie okręgów wyborczych.

⁵⁹⁷ Na koniec kadencji funkcjonował co prawda Federacyjny Klub Parlamentarny na rzecz Akcji Wyborczej Solidarność, ale zrzeszał on jedynie 15 posłów (12, którzy uzyskali mandaty z list KPN oraz 3 z list BBWR). Posłowie II kadencji, stan na koniec kadencji, kluby i koła poselskie, <http://www.sejm.gov.pl/archiwum/kluby/kadencja2/kluby.htm>. [dostęp 28.12.2016 r.]

⁵⁹⁸ Wymagałoby to jednak uzyskania bardzo szerokiego poparcia. Zakładając, że kluby SLD oraz AWS (klub, mimo rozbudowanej nazwy, stosował taki skrót) nie byłyby zainteresowane poparciem takiego projektu, wymagałoby to uzyskania większości 184 głosów przy założeniu, że doraźnej koalicji SLD-AWS nie uda się pozyskać głosów niezdecydowanych, niespecjalnie zainteresowanych ani utrzymaniem obecnego stanu ani jego zmianą, lub też mogących oczekiwać ustępstw co do innych elementów systemu wyborczego (co mogłoby mieć miejsce np. w wypadku mniejszości niemieckiej dysponującej głosami 4 posłów). Możliwość taka była jednak realna, zważywszy na interes polityczny poszczególnych ugrupowań posiadających liczące się reprezentacje w Sejmie. Wymagałoby to współpracy (w nawiasach podano każdorazowo liczbę członków klubu na koniec kadencji) UP (33), PSL (127) oraz UW (65), które łącznie dysponowały 225 głosami, co prawdopodobnie pozwoliłoby przegłosować korzystne dla siebie rozwiązania. Brakujących do bezwzględnej większości 6 głosów można było poszukiwać wśród posłów niezrzeszonych (16 na koniec kadencji).

⁵⁹⁹ M. Przywara, op. cit., s. 147.

w okręgach, którym udało się w taki sposób „złamać próg” przekroczyłaby liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania pomiędzy listy ogólnopolskie⁶⁰⁰.

Ostatecznie projekt UP został skierowany do Komisji Ustawodawczej (nie – jak proponowali wnioskodawcy – do specjalnie do tego celu powołanej Komisji Nadzwyczajnej⁶⁰¹), która całkowicie zmieniła charakter projektu. Sprawozdanie komisji zawierało projekt zmian dotyczących obwodowych komisji wyborczych czy zarządzenia wyborów, za to zostały pominięte propozycje zgłaszane początkowo przez UP – jedynie propozycja zmiany metody wyborczej (zarówno na poziomie okręgów jak i list ogólnopolskich) zgodnie z pierwotnym projektem została przedstawiona jako wniosek mniejszości⁶⁰². Po drugim czytaniu projekt został zwrócony do Komisji celem dalszych prac. W dodatkowym sprawozdaniu Komisja zaopiniowała 9 propozycji poprawek, w tym jedną dotyczącą tematyki rozprawy⁶⁰³: umożliwienie zwolnienia komitetu wyborczego z obowiązku przedstawiania podpisów poparcia dla list okręgowych jeśli komitet ten przedstawi pisemne poparcie dla tego komitetu wyrażone przez przynajmniej 15 posłów wybranych w poprzednich wyborach przy czym każdy poseł mógłby udzielić poparcia tylko jednemu komitetowi, której przyjęcie nie wpłynęłoby w istotny sposób na przebieg procesu wyborczego, jednakże warto zaznaczyć, że jest to pierwsza próba wprowadzenia do systemu wyborczego do Sejmu RP kategorii wyborców kwalifikowanych. Ostatecznie w trakcie 3-go czytania wniosek mniejszości dotyczący zmiany metody wyborczej uzyskał poparcie

⁶⁰⁰ Ibidem.

⁶⁰¹ Propozycja ta stanowiła formę nacisku na parlamentarzystów, szczególnie w kontekście tempa prac – projekt powołujący Komisję Nadzwyczajną zakładał, że przedstawi ona efekty swoich prac do dnia 31 marca 1997, czyli 11 dni po pierwszym czytaniu projektu. Poselski projekt uchwały w sprawie powołania Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2209 z dnia 4.03.1997 r.

⁶⁰² Sprawozdanie Komisji Ustawodawczej o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk 2203), druk nr 2418 z dnia 12.06.1997 r.

⁶⁰³ Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Ustawodawczej o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk 2203), druk nr 2418-A z dnia 25.06.1997 r.

większości posłów⁶⁰⁴, jednak całość projektu została ostatecznie odrzucona większością jednego głosu⁶⁰⁵.

Podsumowanie – okres 1993-1997

Okres II kadencji Sejmu RP był pierwszym, w trakcie którego nie wprowadzono zmian w systemie wyborczym (*sensu stricto*) z wyjątkiem tych o charakterze obiektywnym służących dostosowaniu struktury okręgów do zmian demograficznych. Nie zmienia to faktu, że w trakcie kadencji zgłoszono propozycję zmian jednoznacznie wynikającą z doraźnego interesu konkretnego ugrupowania (UP) i popieraną przez inne, równie zainteresowane uzyskaniem korzyści dzięki zmianie danego elementu systemu wyborczego. Należy pamiętać, że Sejm przyjął wniosek mniejszości o wpisanie do projektu nowelizacji systemu wyborczego zmiany metody wyborczej (zarówno na poziomie okręgów jak i list ogólnopolskich), odrzucając później cały projekt większością jednego głosu. Również decyzja o utrzymaniu dotychczasowego systemu wyborczego może być rozpatrywana przez pryzmat interesu konkretnych ugrupowań – w ostatecznym głosowaniu za utrzymaniem dotychczasowego systemu opowiedzieli się posłowie SLD oraz AWS⁶⁰⁶, co potwierdza, że dla zapewnienia funkcjonowania systemu wyborczego gwarantującego danym ugrupowaniom korzyści są one w stanie tworzyć doraźne koalicje niemożliwe na co dzień. Istotne jest również pojawienie się nowego rodzaju proponowanych oraz wprowadzanych zmian – dotyczących elementów technicznych procesu wyborczego i nastawionych na poprawienie jego funkcjonowania.

⁶⁰⁴ Głosowało 367 posłów. Za padło 187 głosów, przeciw - 176, wstrzymało się 4 posłów. Sprawozdania Stenograficzne – II kadencja Sejmu, 110 posiedzenie, 3 dzień (26.06.1997), <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata2.nsf/main/583A4D92#326> [dostęp 04.01.2017 r.].

⁶⁰⁵ Głosowało 366 posłów. Za padło 181 głosów, przeciw - 182, wstrzymało się 3 posłów. Przeciw głosowali prawie wszyscy obecni posłowie SLD (146 z 147, ostatni – Jerzy Panek – wstrzymał się od głosu), wszyscy obecni posłowie Mniejszości Niemieckiej (3), wszyscy posłowie koła PPS (3) oraz większość obecnych posłów niezrzeszonych (5 z 6). Za projektem głosowała większość PSL (za 91, przeciw 3, wstrzymał się 1), wszyscy obecni posłowie UW (65) i UP (29). Indywidualne wyniki głosowania, ustawa o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Ustawodawczą, wraz z przyjętymi poprawkami, 110 posiedzenie – 115 głosowanie, <http://www.sejm.gov.pl/archiwum/prace/kadencja2/glos2/11003115.htm> [dostęp 04.01.2017 r.].

⁶⁰⁶ Federacyjny Klubu Parlamentarnego na rzecz Akcji Wyborczej Solidarność.

Wybory w roku 1997 zostały ostatecznie przeprowadzone w ramach systemu uchwalonego 4 lata wcześniej (z uwzględnieniem wspomnianych zmian w strukturze okręgów), co powodowało konsekwencje podobne jak w wyborach w roku 1993 (choć w znacznie mniejszej skali). Gdyby wprowadzono zmianę proponowaną przez Unię Pracy, dotyczącą zastosowania metody wyborczej na poziomie okręgów oraz na poziomie list ogólnopolskich, dwa najsilniejsze ugrupowania uzyskałyby (na poziomie okręgów wyborczych) odpowiednio AWS 8 mandatów mniej a SLD 9 mandatów mniej, jednak już ugrupowanie z trzecim wynikiem – Unia Wolności uzyskałaby dzięki tej zmianie o 9 mandatów więcej. Jako, że podział mandatów między listy ogólnopolskie nie zmieniłby się w wypadku zastosowania proponowanej przez UP metody, *de facto* spowodowałoby to zwiększenie stanu posiadania koalicji AWS-UW o 1 mandat. Sama Unia Pracy nie zyskałaby nic na wprowadzeniu proponowanych przez nią zmian, gdyż nie zdołała przekroczyć progu zaporowego 5% (uzyskując 4,74%, do przekroczenia progu zabrakło niespełna 34 tys. głosów). Gdyby uzyskane przez UP poparcie dopuszczało ją do udziału w podziale mandatów w okręgach wyborczych (ale nie do podziału mandatów między listy krajowe), uzyskałaby ona jedynie 2 mandaty (odbierając po jednym SLD oraz RoP), natomiast w wypadku zastosowania proponowanej metody wyborczej uzyskałaby 5 mandatów⁶⁰⁷.

W przeciwieństwie jednak do poprzednich wyborów, znacznie większe znaczenie dla podziału mandatów miała zastosowana metoda wyborcza aniżeli zastosowane progi zaporowe. Świadczy to o wyciągnięciu przez poszczególne ugrupowania (w szczególności przez te, które nie wzięły udziału w podziale mandatów w roku 1993) wniosków i dostosowaniu własnych zachowań do funkcjonujących reguł. Jedynym ugrupowaniem, które zbliżyło się do granicy progu wyborczego, ale go nie przekroczyło była Unia Pracy⁶⁰⁸.

⁶⁰⁷ Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

⁶⁰⁸ Z pozostałych komitetów największe poparcie uzyskały Unia Prawicy Rzeczypospolitej (czyli kolejna odsłona Unii Polityki Realnej poszerzonej o mniejszych partnerów) – 2,03% oraz Krajowa Partia Emerytów i Rencistów – 2,18%. Z tych dwóch ugrupowań jedynie UPR mogłoby liczyć na uzyskanie mandatów – w wypadku zastosowania do podziału mandatów na poziomie okręgów klasycznego wariantu metody lub metody Hare’a-Niemeyera (w obu przypadkach – z pominięciem progów ustawowych), uzyskując każdorazowo 2 mandaty. Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Rozdział czwarty: Kadencja 1997-2001 i renesans inżynierii wyborczej

Rok 1997 i przeprowadzone w nim wybory do Sejmu RP stanowiły istotny element transformacji polskiego systemu politycznego, a na jego tle – kształtowania się systemu wyborczego do Sejmu RP. Pierwszy raz w historii III RP wybory do Sejmu przeprowadzono z zastosowaniem tego samego systemu co poprzednie, a co więcej – system wyborczy spełnił stawiane przed nim podstawowe cele. Umożliwił uzyskanie reprezentacji w Sejmie znacznej większości liczących się sił politycznych⁶⁰⁹, nie powodując równocześnie rozbicia frakcyjnego Sejmu, które mogłoby utrudnić lub uniemożliwić zbudowanie trwałej większości. W praktyce możliwych było kilka kombinacji dających potencjalnie stabilną większość⁶¹⁰. Równocześnie były to ostatnie wybory przeprowadzone przed wejściem w życie Konstytucji RP z kwietnia 1997 r., która wymusiła zmianę przepisów określających całość procesu wyborczego. Wymuszone zmiany dotyczyły w ogromnej większości systemu wyborczego sensu largo⁶¹¹, jednak samo uruchomienie procedury wprowadzania wymaganych zmian stwarzało dogodną sytuację do wprowadzenia zmian w systemie wyborczym sensu stricto, niewynikających bezpośrednio z zapisów Konstytucji, za to stanowiących realizację interesu politycznego poszczególnych ugrupowań⁶¹². W odniesieniu do

⁶⁰⁹ Wyjątek stanowiła Unia Pracy, która nie uzyskała reprezentacji mimo uzyskania poparcia przeszło 620 tys. wyborców. Za liczącą się siłę polityczną pozbawioną reprezentacji można również uznać ugrupowania stawiające sobie za cel reprezentowanie interesów emerytów oraz rencistów: Krajową Partię Emerytów i Rencistów oraz Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów, które łącznie uzyskały poparcie niespełna pół miliona wyborców.

⁶¹⁰ Główne ugrupowania przyjęły w trakcie kampanii wyborczej taktykę niezrażania do siebie potencjalnych partnerów, więc można było rozważać współpracę każdego z dwóch największych ugrupowań (AWS i SLD) z mniejszymi, ale posiadającymi istotną reprezentację partnerami – UW oraz PSL. W praktyce, jako, że jedyną niemożliwą do realizacji kombinacją było porozumienie na linii AWS-SLD, możliwe były posiadające większość koalicje: AWS-UW, AWS-PSL (przy wsparciu posiadającego niewielką reprezentację w Sejmie ROP) oraz SLD-UW (przy wsparciu przynajmniej części PSL).

⁶¹¹ Dotyczyły one procedury zarządzenia wyborów (w tym wyborów przedterminowych) oraz wykonawczych aktów normatywnych, których Państwowa Komisja Wyborcza nie mogła wydawać, jeśli nakładane w nich były obowiązki na podmioty nie podlegające PKW. Uzasadnienie do projektu ustawy, Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1229 z dnia 22.07.1999 r.

⁶¹² Trafnie określił tą sytuację poseł Eugeniusz Kłopotek (PSL) prezentując projekty swego ugrupowania w trakcie 59 posiedzenia Sejmu RP III kadencji (pierwsze czytanie projektów o zmianie ordynacji do Sejmu oraz Senatu): „Niewątpliwie impulsem do proponowania zmian w ordynacjach wyborczych do Sejmu i Senatu

systemu wyborczego do Sejmu RP w rozumieniu stosowanym w rozprawie, Konstytucja RP z 1997 roku wprowadziła zmiany dotyczące katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów (ograniczając go do partii politycznych oraz wyborców⁶¹³) oraz określiła warunki uzyskania biernego prawa wyborczego gwarantując je wszystkim obywatelom polskim, którzy posiadają prawo wybierania i najpóźniej w dniu wyborów kończyli 21 lat⁶¹⁴.

Mimo, że stosowany system wyborczy sprawdził się w praktyce, przejęcie władzy przez koalicję AWS-UW zapowiadało konieczność jego zmiany wynikającej z potrzeby dostosowania do nowego podziału terytorialnego państwa (którego zmiana, nazywana reformą samorządową, była jednym z głównych postulatów silniejszego partnera koalicyjnego w trakcie kampanii wyborczej). Sytuację wokół systemu wyborczego do Sejmu dynamizował również fakt zmniejszania się poparcia społecznego dla partii tworzących koalicję rządzącą z równoczesnym wzrostem poparcia dla głównego ugrupowania opozycyjnego – SLD. Właśnie dynamika zmian, a ostatecznie utrata prawie całego poparcia przez ugrupowania rządzące i uzyskania, niespotykanego wcześniej w polskiej praktyce, poparcia dla ugrupowania opozycyjnego mogącego mu zagwarantować samodzielną większość w wyniku kolejnych wyborów do Sejmu, stała się głównym determinantem zmian w systemie wyborczym – zarówno proponowanych jak i ostatecznie wprowadzonych w toku kadencji.

Rzeczypospolitej Polskiej z jednej strony są wymogi Konstytucji, z drugiej - nowy podział administracyjny kraju. I nie ukrywamy również, że przy tej okazji ciężko jest pozbyć się takiej pokusy, by przygotować projekt korzystny w pierwszej kolejności dla własnego ugrupowania politycznego. Uważamy, że to jest normalne, przy czym musi mieć to pewne elementy uśrednienia, statystycznej przyzwoitości.” Eugeniusz Kłopotek, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/0C81A6D3> [dostęp 31.12.2016 r].

⁶¹³ Wykluczając tym samym inne organizacje społeczne i polityczne, w tym związki zawodowe. Nie zabraniało to natomiast tworzenia koalicji partii politycznych. Zaznaczyć należy, że ograniczenie to dotyczyło konkretnie wyborów do Sejmu oraz Senatu. Art. 100 ust. 1, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁶¹⁴ Wyłączając zatem możliwość stosowania warunku domicyliu. Art. 99 ust. 1, ibidem. Obecnie Konstytucja RP określa jedno dodatkowe ograniczenie - Wybraną do Sejmu Senatu nie może być osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego, jednak to obostrzenie zostało wprowadzone znacznie później – na mocy nowelizacji z maja 2009 r.

W Sejmie III kadencji zgłoszono 5 projektów poselskich⁶¹⁵ zmiany systemu wyborczego do Sejmu (żaden z nich nie zakładał – przynajmniej w swojej formie – wprowadzenia zupełnie nowego systemu wyborczego i wszystkie były określane jako dostosowujące obowiązujący system wyborczy do zaistniałych zmian). Ponadto, zgłoszono dwa projekty będące wynikiem prac komisji sejmowych, przy czym pierwszy z nich – zgłoszony przez Komisję Administracji i Spraw Wewnętrznych – do systemu wyborczego sensu stricto odnosił się wyłącznie w zakresie dostosowania obowiązujących przepisów ustawowych do zapisów Konstytucji RP⁶¹⁶. Odmienny charakter miał ostatni projekt zmiany systemu wyborczego złożony już po uchwaleniu nowej ordynacji i niespełna 3 tygodnie przed zarządzeniem wyborów, wyraźnie ponad podziałami politycznymi⁶¹⁷, dotyczący uwzględnienia wcześniej pominiętych uwag zgłaszanych przez Państwową Komisję Wyborczą do błędnego podziału mandatów między okręgi wyborcze w załączniku do ustawy⁶¹⁸. Co istotne, projekt ten został przyjęty w najszybszym możliwym trybie i prawie jednogłośnie, co może świadczyć o pewnej dojrzałości polskiego parlamentaryzmu i polskich parlamentarzystów⁶¹⁹.

⁶¹⁵ Wszystkie one wpłynęły do Sejmu na przestrzeni zaledwie niecałych 3 miesięcy, przy czym 3 ostatnie – w ciągu 3 następujących po sobie dni od 29.0.1999 do 1.10.1999, co świadczy o zaistnieniu swego rodzaju „giełdy projektów”.

⁶¹⁶ Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych, druk nr 2023 z dnia 08.06.2000 r.

⁶¹⁷ Złożony przez grupę posłów reprezentujących większość funkcjonujących wówczas klubów poselskich – AWS, SLD, UW, PSL, SKL, ROP oraz posła niezrzeszonego, a zarazem marszałka Sejmu Macieja Płażyńskiego powiązanego z powstającą wtedy Platformą Obywatelską, która jednak – mimo posiadania zaplecza parlamentarnego – nie zdecydowała się na utworzenie klubu poselskiego (ani parlamentarnego) ze względów wizerunkowych.

⁶¹⁸ Zmiany te dotyczyły czterech okręgów: okręgu 23 (część województwa podkarpackiego, z siedzibą Okręgowej Komisji Wyborczej w Rzeszowie), okręgu 24 (województwo podlaskie), Okręgu 28 (część województwa śląskiego, z siedzibą OKW w Częstochowie) oraz 35 (część województwa warmińsko-mazurskiego z siedzibą OKW w Olsztynie) przy czym liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w tych okręgach miała zostać w pierwszych dwóch przypadkach podniesiona o 1, natomiast w dwóch ostatnich – obniżona o 1. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 3015 z dnia 07.06.2011.

⁶¹⁹ Projekt został przyjęty przy poparciu 356 posłów przy 5 głosach przeciw oraz 6 wstrzymujących się, przy czym zarówno wśród posłów głosujących przeciw jak i wstrzymujących się przeważali reprezentanci regionów wchodzące w skład okręgów, które miały przez to utracić mandaty – nie udało się więc uniknąć przedłożenia partykularnego interesu danego regionu nad interes ogólny. Nie stanowi to wprost przykładu inżynierii wyborczej w rozumieniu zastosowanym w rozprawie, jednak tego typu zachowania należy uznać za równie

Projekt SLD

Pierwszy spośród poselskich projektów zmian w systemie wyborczym do Sejmu RP złożyli w połowie 1999 roku posłowie SLD⁶²⁰. Propozycja posłów największego klubu opozycyjnego była również najbardziej rozbudowanym ze wszystkich projektów poselskich dotyczących tego zagadnienia, złożonych w 1999 roku. Zgodnie z uzasadnieniem projektu, intencją wnioskodawców nie była radykalna zmiana systemu wyborczego do Sejmu RP, przeczyła temu jednak jego treść. Zakładał on zmianę istotnych elementów systemu wyborczego dalece wykraczającą swoim zakresem poza ramy wyznaczone potrzebą dostosowania systemu wyborczego do zmian wynikających z Konstytucji RP oraz z nowego podziału terytorialnego kraju. Z drugiej strony – w istotnych aspektach, a w szczególności w odniesieniu do struktury okręgów wyborczych – w największym stopniu spośród wszystkich projektów dążył do zachowania rozwiązań dotychczas stosowanych. Ze względu na fakt, że był to projekt zmiany istniejącego systemu, nie zaś projekt stworzenia nowego, analizie zostaną poddane te jego elementy, które wprowadzały rozwiązania inne niż zastosowane w systemie określonym przez ordynację z roku 1993.

W odniesieniu do biernego prawa wyborczego w wyborach do Sejmu projekt SLD wprowadzał zmiany wynikające z zapisów przyjętej Konstytucji, tj. likwidował wymóg domicylu⁶²¹. Również jako dostosowanie do zapisów konstytucyjnych należy ocenić propozycję ograniczenia katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów do zarejestrowanych partii politycznych (mogących tworzyć koalicje) oraz wyborców⁶²². Najpoważniejsze zmiany w stosunku do funkcjonującego systemu

interesujące. W gronie wstrzymujących się znalazł się również poseł Jerzy Czepułkowski reprezentujący region suwalski, czyli mający na proponowanej zmianie zyskać 1 mandat. Głosowanie nad przyjęciem projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, w brzmieniu proponowanym w druku nr 3015, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&3&110&192> [dostęp 30.12.2016 r.].

⁶²⁰ Do projektu złożono autopoprawkę zmieniającą projekt załącznika w zakresie granic i liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w 10 okręgach. W dalszej części pracy do analizy propozycji SLD wykorzystywany będzie wyłącznie projekt z uwzględnieniem autopoprawki. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1229 z dnia 02.07.1999 r. oraz 1229-A z dnia 12.07.1999 r.

⁶²¹ Art. 1 pkt 6, druk nr 1229.

⁶²² Art. 1 pkt 21, druk nr 1229.

proponowane były w odniesieniu do struktury okręgów wyborczych. Proponowano utrzymanie liczby okręgów (52) przy jednoczesnym zwiększeniu minimalnej liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu wyborczym z 3 do 5. Okręg miał obejmować część województwa – sąsiadujące ze sobą powiaty lub miasta na prawach powiatu⁶²³, a w wyjątkowych przypadkach – obszar całego województwa⁶²⁴. Granice okręgów nie mogły naruszać granic powiatów, przy czym miasta na prawach powiatów liczące powyżej 700.000 mieszkańców stanowić miały odrębny okręg wyborczy, natomiast gminy powyżej 900.000 mieszkańców mogły być podzielone na kilka okręgów wyborczych, których granice nie mogły naruszać granic gmin⁶²⁵. Struktura okręgów nadal stanowić miała załącznik do ustawy, proponowano za to przepisy ograniczające możliwość ingerencji w granice okręgów oraz liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w każdym z nich – Sejm miał mieć możliwość wprowadzania zmian w tym zakresie po zaciągnięciu opinii Senatu RP, większością kwalifikowaną 2/3 w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów⁶²⁶. Co więcej, Sejm nie mógłby podjąć takiej uchwały w okresie ostatnich 12 miesięcy kadencji oraz – w wypadku wyborów przedterminowych – od momentu ich zarządzenia aż do stwierdzenia ważności wyborów. W tych samych okresach zakazano dokonywania zmian w podziale terytorialnym kraju⁶²⁷ mogących nieść

⁶²³ Przy czym projektodawcy zastosowali w tym miejscu określenia „powiaty ziemskie” oraz „miasta wydzielone”, które nie odpowiadają stosowanym dla ówczesnego podziału terytorialnego kraju. Są to pojęcia zaczerpnięte z nomenklatury stosowanej w II RP oraz w PRL do reformy podziału administracyjnego państwa w roku 1975. Ich znaczenie było jednak jasne i odnosiło się odpowiednio do powiatów oraz miast na prawach powiatu.

⁶²⁴ Co miało dotyczyć województw lubuskiego i opolskiego, mimo, że w okręgach z nich utworzonych przeznaczono by do rozdysponowania odpowiednio 10 i 11 mandatów, więc przynajmniej w wypadku województwa opolskiego (a prawdopodobnie również lubuskiego) istniała teoretyczna możliwość wydzielenia mniejszych okręgów zgodnie z zapisami projektu.

⁶²⁵ W praktyce dotyczyło to wyłącznie Warszawy.

⁶²⁶ W treści tej propozycji znajdował się zapis mówiący o wprowadzaniu zmian w podziale na okręgi przez Sejm uchwałą, co było wątpliwe z punktu widzenia zgodności z porządkiem konstytucyjnym, jako, że uchwała nie była wymieniana w konstytucyjnym katalogu źródeł prawa. Uwagę na ten fakt zwracał poseł Waldemar Pawlak w trakcie pierwszego czytania projektu. Waldemar Pawlak, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/1AD54A10> [dostęp 31.12.2016 r.].

⁶²⁷ W treści przedstawionego projektu nastąpił wyraźny błąd w zapisie: „Dokonywanie zmian granic i powiatów pociągające za sobą zmianę granic okręgów wyborczych...”, jednak wątpliwości rozwiewa uzasadnienie

za sobą zmiany struktury okręgów wyborczych⁶²⁸. Zmianie ulec miały również ograniczenia liczby kandydatów umieszczanych na listach – projekt utrzymywał wymóg zgłoszenia przynajmniej 3 kandydatur na liście, ograniczając jednocześnie maksymalną liczbę do liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu⁶²⁹. Nie proponowano za to zmiany wysokości progów zaporowych uprawniających do udziału w podziale mandatów w okręgach⁶³⁰.

Projekt zakładał również likwidację list ogólnopolskich⁶³¹, przy jednoczesnym utrzymaniu dwóch poziomów dystrybucji mandatów (391 mandatów na poziomie okręgów oraz 69 na poziomie ogólnokrajowym), odbywającej się jednak na innych zasadach niż do tej pory⁶³². Mandaty te miały być rozdzielane między komitety wyborcze, które uzyskały minimum 15 mandatów na poziomie okręgów wyborczych. Projektodawcy nie proponowali zatem likwidacji progu dopuszczającego do udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnokrajowym, a jedynie zmianę sposobu wyznaczenia jego wysokości⁶³³. Mandaty na tym poziomie miały być przyznawane odpowiednio do liczby mandatów uzyskanych w okręgach⁶³⁴, co stanowiło najważniejszą zmianę formuły wyborczej – miała ona wykorzystywać już zdobyte mandaty w miejsce ogólnie zdobytych głosów. W podziale mandatów miała zostać wykorzystana korzystna dla najsilniejszych ugrupowań metoda d'Hondta. Ze względu

projektu, w którym wyraźnie wskazuje się na „zmiany granic gmin lub powiatów, pociągające za sobą zmiany granic okręgów wyborczych...”. Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 1229.

⁶²⁸ Art. 1 pkt 12, druk nr 1229.

⁶²⁹ Art. 1 pkt 24, druk nr 1229.

⁶³⁰ Choć pewne wątpliwości może budzić treść proponowanej zmiany dotyczącej warunków udziału komitetów wyborczych utworzonych przez zarejestrowane organizacje mniejszości narodowych. Nie tylko odnosi się ona do podmiotów, które – zgodnie z zapisami Konstytucji – nie mogły być uprawnione do tworzenia komitetów, ale też jej treść jest niejasna. Art. 1 pkt 2, druk nr 1229. Uwagę na ten fakt zwrócił m.in. reprezentujący mniejszość niemiecką poseł Helmut Paździor, sugerując, że proponowany zapis mógłby doprowadzić do pozbawienia list komitetów mniejszości narodowych możliwości korzystania ze zwolnienia z obowiązku przekroczenia 5-procentowego progu wyborczego. Helmut Paździor, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/66A3C990#039> [dostęp 31.12.2016 r].

⁶³¹ Art. 1 pkt 28, druk nr 1229.

⁶³² Art. 1 pkt 2, druk nr 1229.

⁶³³ Taka formuła progu zaporowego nie była nowością. Podobną zastosowano w wyborach w roku 1991 (jako jedną z dwóch alternatyw), z tym, że udział w podziale mandatów na poziomie ogólnokrajowym został uzależniony od uzyskania mandatów w minimalnej liczbie okręgów.

⁶³⁴ Art. 1 pkt 2, druk nr 1229.

na brak zgłoszonej listy kandydatów na poziomie ogólnokrajowym zmianie musiał ulec również sposób przypisania ich do konkretnych kandydatów – miały być one przydzielane tym kandydatom umieszczonym na listach okręgowych danego komitetu, którzy uzyskali kolejno największy odsetek wszystkich głosów ważnych oddanych w okręgu, a jeśli dany kandydat uzyskał mandat w okręgu (co miałoby miejsce w większości przypadków) mandat ten był przyznawany kandydatowi w obrębie tej samej listy okręgowej, który uzyskał kolejno największą liczbę głosów⁶³⁵.

Utrzymanie 52 okręgów wyborczych uzasadniano chęcią ich powiązania z planowaną strukturą okręgów w wyborach do Senatu RP, w których 52 senatorów miało być wybieranych w okręgach jednomandatowych a każdy okręg wielomandatowy w wyborach do Sejmu RP byłby równocześnie okręgiem jednomandatowym w wyborach do Senatu RP⁶³⁶. Zważywszy jednak na fakt, że projekt zmiany systemu wyborczego do Senatu zawierał bliźniacze uzasadnienie dla 52 okręgów jednomandatowych (miały one wynikać z liczby okręgów do Sejmu), należy stwierdzić, że wzajemne pokrywanie się struktury okręgów (mimo, że byłoby pożądane w wypadku uchwalenia obu projektów) nie stanowiło głównej przesłanki utrzymania liczby okręgów wyborczych. Znacznie bardziej prawdopodobne jest, że taki kształt propozycji wynikał z obserwacji sondaży poparcia społecznego⁶³⁷ i chęci zastosowania kombinacji elementów systemu wyborczego korzystnej dla ugrupowania o najwyższym poparciu.

Właśnie zachowanie podziału na 52 okręgi wielomandatowe oraz formuła wyborcza zaproponowana do podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim były najistotniejszymi propozycjami zawartymi w projekcie SLD, a ich przyjęcie mogłoby mieć najpoważniejsze konsekwencje dla wyników wyborów. Oba elementy były korzystne dla ugrupowania (lub ugrupowań) o najwyższym poparciu. Utrzymanie 52 okręgów wyborczych (przy niezmienionej metodzie d'Hondta stosowanej do podziału mandatów) utrzymywało stan korzystny dla najsilniejszego ugrupowania. Proponowany podział eliminował najmniejsze i najbardziej deformujące wynik

⁶³⁵ Art. 1 pkt 34, druk nr 1229.

⁶³⁶ Pozostałych 48 senatorów miało być wybieranych z list wojewódzkich (3 w każdym województwie) z zastosowaniem systemu kompensacyjnego. Więcej: Uzasadnienie do projektu ustawy, Poselski projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1230 z dnia 02.07.1999 r.

⁶³⁷ Czyli wcześniej wspomnianych tendencji – osłabiania się ugrupowań rządzącej koalicji i wzrostu popularności SLD.

wyborów okręgi 3- i 4-mandatowe, jednakże ich utrzymanie byłoby trudne do uzasadnienia w momencie, gdy nie można było ich powiązać z granicami województw. Pamiętać ponadto należy, że nadreprezentacja wyborców w tych okręgach we wcześniejszych wyborach dotyczyła głównie PSL, natomiast SLD w stopniu ograniczonym. Równocześnie, ze struktury okręgów miały zostać wyeliminowane okręgi największe (a przez to najpełniej realizujące zasadę proporcjonalności) – okręg 13-mandatowy, 2 14-mandatowe, 15-mandatowy oraz 2 17-mandatowe. W tak powstałej strukturze dominowałyby okręgi średnie, przy czym w okręgach 6-8-mandatowych rozdysponowywano by połowę mandatów na poziomie okręgów. Biorąc pod uwagę, że dodatkowo 1/5 okręgów stanowiłyby 5-mandatowe, należy stwierdzić, że byłby to podział niekorzystny dla ugrupowań o niskim poparciu. W okręgach 6-8-mandatowych nominalny próg naturalny T_N wyniósłby od 11,11% do 14,28%, natomiast próg włączenia wynikający z zastosowanej metody przy 5 liczących się listach (tytu można było się w tym momencie spodziewać – patrz tabela 52) $T_{I(5)}^{d^H}$ od 8,33% do 10%. Przy pozostawieniu 52 okręgów oraz liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w nich, średnia wielkość okręgu nie uległaby zmianie względem wcześniej stosowanego systemu i wyniosłaby 7,52 z nominalnym progiem naturalnym $T_N=11,74\%$ oraz progiem włączenia przy 5 listach $T_{I(5)}^{d^H}=8,68$. Wartości te należy porównać w posiadanymi przez uczestników procesu decyzyjnego danymi na temat poparcia społecznego dla poszczególnych ugrupowań. Wyniki badań CBOS zostały przedstawione w tabeli 52. (zawarto w niej wyniki do października 1999 roku, aby można było ją wykorzystać również przy analizie kolejnych projektów poselskich).

Tabela 52.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od czerwca 1997 r. do października 1999 r.

Partie i ugrupowania polityczne	1997	1998							1999										
	Wybory	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV (1)	IV (2)	V	VI	VII	VIII	IX	X
	Dane w procentach																		
SLD	27,13	24	31	22	28	29	30	28	27	29	28	28	29	30	31	33	34	33	35
AWS	33,83	25	20	25	23	38	28	29	28	22	22	23	23	22	24	20	16	17	17
UW	13,37	15	13	13	12	7	12	12	11	15	9	7	8	10	9	7	9	10	10
PSL	7,31	7	6	10	8	8	8	9	9	11	9	11	10	8	9	8	11	8	7
UP	4,74	8	9	6	8	4	3	6	7	7	5	3	5	4	6	4	5	6	5
KPEiR	2,18								3	3	3	2	4	2	2	2	2	2	3
ROP	5,56	3	3	4	4	2	3	3	2	4	4	3	4	3	3	3	2	2	3
"Samoobrona"	0,08										2	2	2	2	2	1	1	2	1
Inne		4	4	5	3	4	5	3	6	4	8	5	5	9	6	8	8	7	6
Trudno powiedzieć		14	14	14	13	7	11	9	8	8	11	15	10	12	9	14	13	13	12

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w maju, Komunikat z badań, Warszawa 1999, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w listopadzie, Komunikat z badań, Warszawa 1999, s. 2.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed złożeniem analizowanego projektu.

Jeszcze do połowy 1998 AWS utrzymywał przewagę (choć w niektórych badaniach nieznacznie) nad SLD⁶³⁸, natomiast w drugiej połowie roku oba ugrupowania zmieniały się regularnie na pozycji lidera, przy czym ich poparcie ulegało znacznym zmianom a różnica między odsetkami badanych deklarujących zamiar głosowania na nie wynosiła (na korzyść SLD) od 11 do -9. Sytuacja zaczęła się stabilizować na korzyść Sojuszu na początku roku 1999, a już od marca osiągał on poparcie sondażowe porównywalne z sumą poparcia obu ugrupowań koalicyjnych. Takie wyniki badań, a w jeszcze większym stopniu korzystna dla SLD tendencja, którą można było zaobserwować, skłaniały do opracowania systemu wyborczego promującego ugrupowanie najsilniejsze. Już wyniki badań przeprowadzanych od marca 1999 roku pozwalają stwierdzić, że nominalny próg naturalny w okręgach 6-8-mandatowych (a tym bardziej w 5-mandatowych, w których miało zostać rozdysponowane 12,79% wszystkich mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na tym poziomie), a nawet próg włączenia w części okręgów mogłyby okazać się zbyt wysokie dla części konkurentów – UW, PSL, ale również UP (którą Sojusz mógł traktować zarówno jako potencjalnego sojusznika jak i konkurenta w rywalizacji o poparcie części elektoratu lewicowego). Zaproponowana struktura okręgów miała w zamyśle prowadzić do deformacji wyników wyborów w okręgach względem wyników głosowania, co dodatkowo wzmocniłaby zastosowana metoda d'Hondta. Efekt ten i chęć maksymalizacji korzyści z niego płynących uzasadnia również zawarte w projekcie SLD propozycje zmian dotyczących podziału 69 mandatów na poziomie ogólnopolskim. Biorąc pod uwagę wspomnianą spodziewaną deformację wyników wyborów w okręgach na korzyść SLD, zastosowanie liczby mandatów uzyskanych na poziomie okręgów do podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim powodowałoby dwukrotną deformację wyników głosowania. Korzystny dla najsilniejszych

⁶³⁸ Wyniki badań z tego okresu nie zostały ujęte w tabeli 52., jednak wystarczające jest przedstawienie różnicy odsetka badanych deklarujących poparcie dla AWS oraz SLD (w ogólnej puli badanych) w kolejnych miesiącach (wartości z perspektywy AWS) I '98: +1, II '98: +7, III '98: +8, IV '98: +6, V '98: 0; VI '98: +1. CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 1998, s. 2.

ugrupowań efekt zastosowania proponowanej formuły wyborczej potwierdzają symulacje jej zastosowania dla wcześniejszych wyborów przedstawione w tabeli 53.

Tabela 53.

Symulacja zastosowania podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim z zastosowaniem formuły wyborczej zaproponowanej w projekcie SLD w 1999 r. z wykorzystaniem wyników wyborów na poziomie okręgów wyborczych w latach 1993 oraz 1997

Partia/ugrupowanie	Podział mandatów na podstawie	
	liczby głosów	liczby mandatów w okręgach
1993		
Sojusz Lewicy Demokratycznej	26	27
Polskie Stronnictwo Ludowe	20	20
Unia Demokratyczna	14	11
Unia Pracy	9	5
Konfederacja Polski Niepodległej	-	4
Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	-	2
suma	69	69
1997		
Akcja Wyborcza Solidarność	29	31
Sojusz Lewicy Demokratycznej	23	26
Unia Wolności	11	9
Polskie Stronnictwo Ludowe	6	3
suma	69	69

Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Zastosowanie proponowanej formuły do podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim w obu analizowanych przypadkach okazało się korzystne dla grupowań, które uzyskały najwięcej mandatów na poziomie okręgów wyborczych. Co więcej, w wypadku wyników dla roku 1993 zwycięskie SLD zwiększyłoby (choć nieznacznie) swój stan posiadania, a drugie w kolejności PSL uzyskałoby wynik identyczny jak w wypadku podziału względem liczby zdobytych głosów mimo faktu, że do udziału w podziale 69 mandatów dopuszczone zostałyby dwa grupowania, które oryginalnie nie miały tego prawa ze względu na nieprzekroczenie progu ustawowego 7% ważnie oddanych głosów. Zgodnie z proponowanym podziałem uzyskałyby w sumie 6 mandatów, co stanowi 8,70% wszystkich przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie ogólnokrajowym. W wypadku wyników dla roku 1997 swój stan posiadania powiększyłyby oba najsilniejsze grupowania (przy czym premia drugiego SLD byłaby o 1 mandat większa). Na zmianie formuły wyborczej

straciły za to (w każdym przypadku) wszystkie pozostałe, słabsze ugrupowania, które oryginalnie uzyskały mandaty na tym poziomie.

Podsumowując projekt zmian w systemie wyborczym przedstawiony przez posłów SLD należy odnosić go do konkretnych realiów politycznych, w jakich został zaproponowany. Propozycje te były dostosowane do głównych trendów poparcia społecznego – zarówno spadkowego dla ugrupowań tworzących koalicję rządową i parlamentarną, jak i zwyżkowego dotyczącego właśnie SLD - i miały umożliwić maksymalizację zysków możliwych do uzyskania przez elementy systemu deformujące wynik wyborów na korzyść ugrupowania najsilniejszego. Służyć miały temu: propozycja zmian w strukturze okręgów wyborczych mająca na celu utrzymanie struktury zbliżonej do wcześniej funkcjonującej (52 okręgów) mimo zmian w podziale terytorialnym kraju jak i zmiana formuły wyborczej stosowanej do podziału mandatów na poziomie ogólnokrajowym. Współgrały one z tymi elementami dotychczasowego systemu, które zdecydowano się zachować, w szczególności z systemem progów zaporowych uprawniających do udziału w podziale mandatów w okręgach wyborczych oraz promującą najsilniejsze ugrupowania metodą d’Hondta. Tak ukształtowany system wyborczy przyniósłby znaczne korzyści najsilniejszemu ugrupowaniu, nawet w stosunku do systemu wcześniej funkcjonującego, co odpowiadało strategii i interesowi SLD. Nie można stwierdzić jednoznacznie, że już w połowie 1999 roku to środowisko polityczne spodziewało się aż tak daleko idącego załamania poparcia dla rządzącej koalicji i wzrostu własnej popularności (co więcej, oznaczałoby to albo niespotykaną umiejętność przewidywania procesów politycznych albo ogromną skłonność do ryzyka), jednak zaproponowany system byłby wyjątkowo korzystny dla autorów, gdyby został faktycznie wykorzystany w wyborach w roku 2001.

Projekt PSL

Kolejnym z projektów poselskich był projekt złożony 22 lipca 1999 r. przez posłów PSL⁶³⁹. Podobnie jak projekt SLD, był on określany jedynie jako projekt

⁶³⁹ Do projektu złożono autopoprawkę uzupełniającą wyliczenie powiatów wchodzących w skład jednego z okręgów w projekcie załącznika do ustawy. W dalszej części pracy do analizy propozycji PSL wykorzystywany będzie wyłącznie projekt z uwzględnieniem autopoprawki. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1290 z dnia 22.07.1999 r. oraz 1290-A z dnia 07.09.1999 r.

dostosowujący system wyborczy do zaistniałych zmian, nie zaś propozycja zupełnie nowego. Podobnie też jak poprzedni, był efektem analizy zachodzących procesów oraz sytuacji politycznej - miał więc na celu zapewnienie możliwie pełnej realizacji wyborczych interesów projektodawców.

Przedstawiony projekt nie zawierał propozycji zmian w zakresie biernego prawa wyborczego, proponował za to dostosowanie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów do zapisów Konstytucji RP⁶⁴⁰. Propozycja PSL zakładała likwidację list ogólnopolskich i rozdysponowanie wszystkich 460 mandatów w okręgach wielomandatowych⁶⁴¹. Proponowano zmniejszenie liczby okręgów wyborczych do 36⁶⁴² (choć brano również pod uwagę warianty z 42 i 43 okręgami⁶⁴³) przy jednoczesnym podniesieniu minimalnej liczby mandatów w okręgu do 7 oraz maksymalnej do 19. Okręg wyborczy miał obejmować obszar województwa lub jego części⁶⁴⁴, przy czym granice okręgów nie mogłyby naruszać granic powiatów ani miast na prawach powiatu⁶⁴⁵. W stosunku do liczby kandydatów zgłaszanych na liście proponowano identyczną zmianę jak w projekcie SLD, ograniczając maksymalną liczbę zgłaszanych kandydatów do liczby mandatów

⁶⁴⁰ Art. 1 pkt 20, druk nr 1290.

⁶⁴¹ Art. 1 pkt 2, druk nr 1290.

⁶⁴² Zapisy dotyczące okręgów wyborczych nie narzucały konkretnie takiej liczby okręgów, jednak wynikała ona z projektu załącznika. druk nr 1290.

⁶⁴³ Wynika to z treści uzasadnienia, w której projektodawcy proponują, aby – w wypadku braku zgody Sejmu na uchwalenie przedstawionej struktury okręgów – poszerzyć ją o 6 dodatkowych, a nawet rozważenie kolejnego – utworzonego przez podział województwa warmińsko-mazurskiego, przy czym projektodawcy zaznaczali, że utrudniałby to brak dużego ośrodka miejskiego we wschodniej części województwa, mogącego być siedzibą Okręgowej Komisji Wyborczej, a ponadto – mogłoby to spowodować konieczność obniżenia minimalnej liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu do 6. Wprowadzenie tak daleko idących zmian w strukturze okręgów miałoby szczególne znaczenie dla obliczenia wysokości maksymalnych progów naturalnych oraz średniej wielkości okręgu i wysokości progów naturalnych z niej wynikających. W dalszej części analizy stosowana jest podstawowa propozycja (36 okręgów) zawarta w projekcie. druk nr 1290.

⁶⁴⁴ Choć nie wynika to z proponowanego zapisu, a jedynie z treści uzasadnienia do projektu, strukturę okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu zamierzano powiązać z okręgami wyborczymi w wyborach sejmików województw, co należy ocenić jako korzystne z punktu widzenia ugrupowania budującego swoją pozycję polityczną głównie na poziomie samorządowym.

⁶⁴⁵ Art. 1 pkt 13, druk nr 1290.

przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu⁶⁴⁶. Najważniejszą, obok zniesienia list ogólnopolskich i rozdysponowania wszystkich mandatów na poziomie okręgów wyborczych, zmianą zaproponowaną w projekcie była zmiana stosowanej metody wyborczej na zmodyfikowaną metodę Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 - korzystniejszą dla ugrupowań o średnim poparciu, jednak utrudniająca (w stosunku do wariantu klasycznego tej metody) zdobycie pierwszego mandatu w okręgu.

Projekt Stronnictwa był nastawiony na zwiększenie wyniku wyborczego głównie ugrupowań o średnim poparciu, można go również ocenić jako sprzyjający ugrupowaniom o poparciu niskim (ale przekraczającym progi zaporowe, które ludowcy planowali pozostawić bez zmian). Służyły temu zmiana struktury okręgów oraz metody przeliczania głosów, dzięki którym nominalny próg naturalny w okręgach przy 5 liczących się listach (patrz tabela 52.) $T_{N(5)}^{zm.S-L}$ wynosiłby od 3,95% do 11,86% przy progach włączenia $T_{I(5)}^{zm.S-L}$ wynoszących od 3,29% do 7,53%. Dzięki zmniejszeniu liczby okręgów oraz zwiększeniu liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania, znacznemu zwiększeniu uległaby również średnia wielkość okręgu – z 7,52 mandatu w poprzednich wyborach (i w propozycji SLD) do 12,78, co oznaczałoby wzrost o prawie 70%. Nominalny próg naturalny dla uśrednionego okręgu wyniósłby przy 5 listach $T_{N(5)}^{zm.S-L}=6,10\%$ natomiast próg włączenia $T_{I(5)}^{zm.S-L}=4,64\%$. Potwierdza to, że na proponowanych zmianach mogłyby skorzystać ugrupowania o średnim i niskim poparciu. Ponadto, likwidacja ogólnokrajowego poziomu podziału mandatów, który wprowadzał dodatkową nadreprezentację najsilniejszych ugrupowań, również była zbieżna z interesami ugrupowań słabszych. Całość należy ocenić jako zbieżną z interesami ugrupowania względnie spokojnego o przekroczenie progu zaporowego, ale nie mającego szans na walkę o zwycięstwo wyborcze, za to mającego możliwość uzyskania statusu trzeciej lub czwartej siły politycznej pod względem liczby zdobytych głosów przy kilkunastoprocentowym poparciu⁶⁴⁷ i liczącego na status koalicjanta⁶⁴⁸.

⁶⁴⁶ Art. 1 pkt 23, druk nr 1290. Projekt nie przywidywał za to procedury postępowania w wypadku uzyskania przez listę większej liczby mandatów niż liczba zgłoszonych kandydatów. Problem ten dotyczył zresztą również innych projektów.

⁶⁴⁷ Patrz tabela 52., przy czym w tym miejscu uwzględniono poparcie w grupie wyborców zdecydowanych.

⁶⁴⁸ Z tego punktu widzenia równie istotne było, że proponowane zmiany zmniejszały prawdopodobieństwo uzyskania większości bezwzględnej w Sejmie przez jedno ugrupowanie.

Projekty obozu rządzącego

Po zgłoszeniu projektów zmian w systemie wyborczym przez ugrupowania opozycyjne, można było spodziewać się podobnego ruchu ze strony ugrupowań rządzącej koalicji. Doczekało się to realizacji w postaci trzech niezależnych od siebie projektów złożonych na przełomie września i października 1999. O ile zrozumiałym jest zgłoszenie odrębnych projektów przez obu nominalnych partnerów koalicyjnych (AWS i UW)⁶⁴⁹, to może dziwić, że dwa (znacznie się różniące) projekty złożyli posłowie AWS, co świadczy o braku spójności wewnętrznej Akcji.

Pierwszy z projektów „koalicyjnych” złożyli posłowie zespołu poselskiego Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego⁶⁵⁰ (będącego uczestnikiem koalicji AWS). Spośród wszystkich zgłoszonych w tym okresie projektów, miał on najbardziej zwartą formę, jednak zaproponowane w nim zmiany były daleko idące i odnosiły się do znacznej części elementów systemu. Również i ten projekt był określony przez autorów jako dostosowujący system wyborczy do zapisów Konstytucji RP oraz zmian w podziale terytorialnym państwa⁶⁵¹.

Podobnie jak projekt PSL, projekt SKL nie wprowadzał zmian dotyczących biernego prawa wyborczego, proponował za to dostosowanie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów w sposób zgodny z Konstytucją RP⁶⁵². Projekt zakładał daleko idące zmiany w strukturze okręgów, a w szczególności – w sposobie ich ustalania. Projektodawcy zaproponowali likwidację list krajowych i ogólnokrajowego poziomu dystrybucji mandatów, czego konsekwencją byłoby rozdysponowanie wszystkich 460 mandatów w okręgach wielomandatowych⁶⁵³. Projekt nie określał liczby okręgów wyborczych, podnosząc jednak minimalną oraz

⁶⁴⁹ Można oczekiwać, że tak istotne projekty, jak dotyczące zmiany systemu wyborczego, zostaną wcześniej uzgodnione między ugrupowaniami koalicji, tym bardziej, że w ostatnim okresie przed złożeniem projektów poparcie dla obu ugrupowań zaczęło się zrównywać, jednak w praktyce okazało się to niewykonalne.

⁶⁵⁰ Projekt został złożony przez 20 posłów AWS, w tym 15, którzy w dniu wyborów reprezentowali (startując z list Akcji) SKL oraz dwóch, którzy w dniu wyborów reprezentowali Koalicję Konserwatywną, która jednak w lutym 1999 r. połączyła się z SKL. Projekt został również podpisany przez jednego członka PC oraz dwóch niezrzeszonych w partiach politycznych. Wszyscy uzyskali mandaty z list AWS. Archiwum danych o posłach, III kadencja 1997-2001, <http://orka.sejm.gov.pl/ArchAll2.nsf/Glowny3kad> [dostęp 31.12.2016 r.].

⁶⁵¹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 roku - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1390 z dnia 29.09.1999 r.

⁶⁵² Art. 1 pkt 9, druk nr 1390.

⁶⁵³ Art. 1 pkt 2, druk nr 1390.

maksymalną liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu odpowiednio do 10 oraz 19. Okręg miał obejmować obszar województwa lub jego części, przy czym granice okręgów nie mogły naruszać granic powiatów ani miast na prawach powiatu⁶⁵⁴, przedstawiona propozycja była zatem zbieżna z zawartą w projekcie PSL⁶⁵⁵. Ustalenie granic okręgów wyborczych i liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w każdym z nich miało być zadaniem Państwowej Komisji Wyborczej⁶⁵⁶, co było pierwszą próbą uniezależnienia struktury okręgów wyborczych od decyzji politycznej. Przyjęcie takiego rozwiązania mogłoby jednak wiązać się z negatywnymi skutkami związanymi z możliwością podważenia obiektywizmu (i niezależności) PKW⁶⁵⁷, pociągnęłoby za sobą również brak kontroli parlamentarnej (a w konsekwencji – brak kontroli wykonywanej przez jakąkolwiek władzę pochodzącą z wyboru) nad strukturą okręgów wyborczych⁶⁵⁸. Projekt

⁶⁵⁴ Art. 1 pkt 6, druk nr 1390.

⁶⁵⁵ Projektodawcy posługują się, podobnie jak posłowie wcześniej zgłaszający projekt SLD, pojęciem miasta wydzielonego, w znaczeniu miasta na prawach powiatu, co jednak nie zmienia faktu, że zaproponowane rozwiązanie byłoby w praktyce identyczne jak zawarte w projekcie PSL.

⁶⁵⁶ Art. 1 pkt 7, druk nr 1390.

⁶⁵⁷ Państwowa Komisja Wyborcza jest ciałem (przynajmniej w założeniach) niezależnym. Członkami PKW (zarówno wedle stanu prawnego w roku 1999 jak i obecnie) są: 3 sędziowie Trybunału Konstytucyjnego wskazani przez Prezesa TK, 3 sędziów Sądu Najwyższego wskazanych przez Pierwszego Prezesa SN oraz 3 sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego wskazanych przez Prezesa NSA, powoływani przez Prezydenta RP. Mimo teoretycznego rozdziału władz ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, występują między nimi zależności, choćby na etapie wyboru Prezesów poszczególnych Sądów i Trybunału, których wybór (mimo, że spośród kandydatów przedstawionych przez gremia sądownicze) jest w pewnej mierze wyborem politycznym. Na potrzebę takiego rozumienia wzajemnych powiązań między poszczególnymi władzami i ograniczonego zaufania co do niezależności Sądów i Trybunałów, a w konsekwencji PKW wskazują m.in. wydarzenia związane z Trybunałem Konstytucyjnym i konflikt między TK (głównie Prezesem TK) a władzą wykonawczą i ustawodawczą trwający od grudnia 2015 roku (i w momencie pisania niniejszej pracy nadal niezakończony), jak i inne próby uzyskania przez władze: ustawodawczą i wykonawczą jak największego wpływu na władzę sądowniczą.

⁶⁵⁸ Pozbawienie struktury okręgów rangi ustawowej i wyłączenie jej z parlamentarnego procesu legislacyjnego uniemożliwiłoby nie tylko ingerencję władzy ustawodawczej mającą na celu dostosowanie struktury okręgów do doraźnych potrzeb większości, ale również zapobieżenie przyjęciu struktury okręgów korzystnej dla sił politycznych mających wpływ na skład PKW (np. przez wcześniejsze decydowanie o wyborze prezesów Sądów oraz Trybunału). Jedyną możliwością byłoby prawdopodobnie zaskarżenie decyzji PKW na drodze sądowej, co mogłoby okazać się nieskuteczne. W wypadku posiadania przez strukturę okręgów rangi ustawowej, polski system polityczny wprowadza wielowymiarową kontrolę – zarówno polityczną (możliwość wprowadzenia

wprowadzał interesujące rozwiązanie dotyczące limitów kandydatów zgłaszanych na listach okręgowych ograniczając jedynie maksymalną liczbę kandydatów (do liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu - podobnie jak projekty SLD i PSL), skreślając równocześnie wymóg minimalnej liczby kandydatów i nie proponując wobec niego żadnej alternatywy⁶⁵⁹. Doprowadziło to do sytuacji, w której możliwe byłoby zgłoszenie np. pojedynczej kandydatury, co zwiększało prawdopodobieństwo uzyskania przez listę większej liczby mandatów niż liczba zgłoszonych na niej kandydatów. Projektodawcy nie przedstawili natomiast żadnej procedury postępowania w takim wypadku⁶⁶⁰.

Projekt złożony przez posłów SKL należy oceniać – jak i inne – przez pryzmat bieżącej sytuacji politycznej. Biorąc pod uwagę zmniejszające się poparcie dla ugrupowań rządzącej koalicji, a w szczególności dla AWS⁶⁶¹, należało się spodziewać, że proponowane zmiany będą zbieżne z interesami ugrupowań o średnim poparciu. Taką zmianę wprowadzała zaproponowana struktura okręgów wyborczych, a konkretnie zwiększenie ich rozmiarów do 10-19 mandatów (więc większych niż w projekcie PSL) przy równoczesnej rezygnacji z ogólnokrajowego poziomu dystrybucji mandatów (stanowiącego narzędzie zwiększające nadreprezentację ugrupowań najsilniejszych) a co za tym idzie – zwiększenia ogólnej puli mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach. Wysokość nominalnego progu

poprawek oraz zawetowania ustawy przez Senat RP jak i zawetowania ustawy przez Prezydenta RP), jak i konstytucyjną (możliwość zaskarżenia ustawy do TK przez szereg podmiotów oraz skierowania ustawy do TK przez Prezydenta RP z równoczesnym wstrzymaniem się od jej podpisania). Odrębną kwestią pozostaje na ile skutecznie kontrola ta jest realizowana.

⁶⁵⁹ Art. 1 pkt 12, druk nr 1390.

⁶⁶⁰ Takie prawdopodobieństwo istniało oczywiście również w obowiązującym systemie wyborczym, zgodnie z którym liczba kandydatów zgłoszonych na liście nie mogła być niższa niż 3, jednak ówczesnie funkcjonujący system przewidywał procedurę mającą zastosowanie w takiej sytuacji – mandaty nieobsadzone powiększały pulę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania między listy rajowe. Art. 112, Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1993 nr 45 poz. 205. Projekt SKL nie wprowadzał w to miejsce nowych uregulowań, co więcej – pozostawiał dotychczasowe zapisy bez zmian, co trudno ocenić inaczej, niż jako błąd popełniony w trakcie prac nad projektem.

⁶⁶¹ W ostatnim badaniu CBOS przed złożeniem projektu SKL ugrupowania koalicji uzyskały poparcie: AWS 17% i UW 10% wyborców, co dla AWS oznaczało utratę połowy kapitału wyborczego z roku 1997. Poparcie dla SLD wyniosło za to 33, więc niemalże dwukrotność wyniku Akcji. Co więcej, nie był to wynik incydentalny, ale potwierdzający tendencje zmian w strukturze poparcia wyrażanego dla poszczególnych ugrupowań – patrz tabela 52. na s. 296.

naturalnego T_N w takich okręgach wyniósłby od 5% do 9,09% natomiast próg włączenia (przy 5 liczących się listach) $T_{I(5)}^{d^H}$ wyniósłby od 4,35% do 7,14%. Zaproponowana rozpiętość wielkości okręgów i ich powiązanie z podziałem terytorialnym państwa pozwalałoby na utworzenie od 32 do 38 okręgów⁶⁶², co oznacza liczbę mniejszą lub nieznacznie wyższą od proponowanej przez PSL. Średnia wielkość okręgu wyniosłaby od 12,11 do 14,38 mandatu, co powodowałoby powstanie uśrednionych nominalnych progów naturalnych T_N w wysokości od 6,50% do 7,63% oraz progów włączenia (przy 5 liczących się listach) $T_{I(5)}^{d^H}$ od 5,44% do 6,21%, więc jedynie nieznacznie przekraczające wartość progu zaporowego (niezmiennie odnoszącą się do całego kraju). Tak zaprojektowany system byłby korzystny dla ugrupowań o średnim, a nawet niskim poparciu, przy czym efekt ten osiągnięto praktycznie wyłącznie zmieniając strukturę okręgów wyborczych. Projektodawcy nie proponowali za to zmiany formuły wyborczej np. na wykorzystującą metodę Sainte-Laguë w jej wariacie klasycznym, co w jeszcze większym stopniu uczyniłoby proponowany system korzystnym z punktu widzenia ugrupowań relatywnie słabszych⁶⁶³. Biorąc pod uwagę efekty potencjalnego zastosowania rozwiązań zawartych w projekcie należy stwierdzić, że stanowił on realizację interesu politycznego wnioskodawców i prawdopodobnie doprowadziłby do zwiększenia ewentualnego udziału w zbiorze mandatów uzyskanego przez

⁶⁶² Wynika to z braku możliwości łączenia województw (lub ich części) oraz niepodzielności powiatów (co dotyczy okręgu warszawskiego). Znając liczbę mandatów przypadającą poszczególnym województwom można ustalić najmniejszą i największą liczbę okręgów, które można na jego obszarze wyznaczyć: województwo dolnośląskie: 2 do 3, województwo kujawsko-pomorskie: 2, województwo lubelskie: 2, województwo lubuskie: 1, województwo łódzkie: 2 do 3, województwo małopolskie: 2 do 3, województwo mazowieckie: 4 do 5 (w tym każdorazowo Warszawa jako odrębny okręg 19-mandatowy), województwo opolskie: 1, województwo podkarpackie: 2, województwo podlaskie: 1, województwo pomorskie: 2, województwo śląskie: 4 do 5, województwo świętokrzyskie: 1, województwo warmińsko-mazurskie: 1, województwo wielkopolskie: 3 do 4, województwo zachodniopomorskie: 2. Należy jednak zwrócić uwagę, że mandaty (zarówno w systemie obowiązującym jak i proponowanym w analizowanym projekcie) były rozdzielane między okręgi, nie zaś województwa, nie można więc całkowicie wykluczyć, że w wyniku konkretnego podziału doszłoby do uzyskania wyniku minimalnie różniącego się od przedstawionego w symulacji. Dane o liczbie mandatów przypadających poszczególnym województwom zaczerpnięto z projektu PSL. druk nr 1290.

⁶⁶³ O czym świadczy choćby obniżenie progu włączenia dla uśrednionej wielkości okręgu przy 5 liczących się listach $T_{I(5)}^{d^H}$ do poziomu od 3,15% do 3,67%.

ugrupowania o średnim i niskim (ale przekraczającym próg zaporowy) poparciu, jednocześnie działając na niekorzyść najsilniejszego wówczas ugrupowania czyli SLD.

Drugim z projektów złożonych przez uczestników rządzącej koalicji był projekt poselski Unii Wolności⁶⁶⁴ złożony dzień po projekcie SKL. Przedstawiony projekt nie zawierał propozycji zmian w zakresie biernego prawa wyborczego, proponował za to dostosowanie katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów w sposób zgodny z Konstytucją RP⁶⁶⁵. Projektodawcy proponowali zmniejszenie liczby okręgów wyborczych do 37⁶⁶⁶, przy czym w każdym okręgu miało być przeznaczonych do rozdysponowania przynajmniej 8 mandatów (projekt nie wprowadzał za to górnej granicy wielkości okręgu). Zasady tworzenia okręgów były zbieżne z proponowanymi w poprzednich projektach – Okręg wyborczy miał obejmować obszar województwa lub jego części⁶⁶⁷, przy czym granice okręgów nie mogły naruszać granic powiatów ani miast na prawach powiatu⁶⁶⁸. Projekt nie wprowadzał zmian odnośnie limitów kandydatów zgłaszanych na liście (minimum 3 i nie więcej niż dwukrotność liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu), zawierał za to propozycję zagwarantowania minimalnej reprezentacji kobiet (co najmniej 1/3 kandydatów) na każdej liście okręgowej⁶⁶⁹, co stanowiło swoiste novum w polskiej debacie nad systemem wyborczym⁶⁷⁰. Projekt zakładał również zmianę metody wyborczej wykorzystywanej w okręgach wyborczych z d'Hondta na promującą ugrupowania o średnim poparciu metodę Sainte-Laguë

⁶⁶⁴ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1391 z dnia 30.09.1999 r.

⁶⁶⁵ Art. 1 pkt 17, druk nr 1391.

⁶⁶⁶ Zapisy dotyczące okręgów wyborczych nie narzucały konkretnie takiej liczby okręgów, jednak wynikała ona z projektu załącznika do ustawy. Druk nr 1391.

⁶⁶⁷ Art. 1 pkt 11, druk nr 1391.

⁶⁶⁸ Przy czym – podobnie jak część poprzednich projektów – posługuje się pojęciem miast wydzielonych. Ibidem.

⁶⁶⁹ Art. 1 pkt 19, druk nr 1391.

⁶⁷⁰ Warto zaznaczyć, że proponowany zapis dotyczył wyłącznie minimalnej reprezentacji kobiet, nie odnosił się natomiast do reprezentacji mężczyzn (lub „każdej z płci”). Przyjęcie takiej normy nie miałooby więc wpływu na zgłoszenie listy złożonej z samych kandydatek, co mogłoby zostać uznane za naruszenie zasady równości. Inne rozumienie gwarancji (kwot) dla poszczególnych płci zastosowano dekadę później, gdy podobny zapis odnosił się zarówno do kobiet jak i mężczyzn.

(w jej klasycznym wariancie)⁶⁷¹, pozostawiając natomiast bez zmian formułę na poziomie list ogólnopolskich.

Projekt Unii Wolności, mimo, że częściowo zakładał zmianę innych elementów systemu wyborczego niż złożony dzień wcześniej przez posłów SKL, stanowił propozycję zmian idącą w zbliżonym kierunku – korzystnych dla ugrupowań o średnim poparciu i w mniejszym stopniu dla tych o poparciu niskim (ale przekraczającym pozostające bez zmian progi zaporowe). Służyć temu miało zmniejszenie liczby okręgów wyborczych przy jednoczesnym zwiększeniu minimalnej liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w każdym z nich oraz zmiana metody wykorzystywanej do podziału mandatów w okręgach. Zgodnie z treścią projektu załącznika, struktura okręgów miała być zdominowana przez okręgi duże (10-16 mandatów), w których rozdysponowywano by 311 (79,54%) z całej puli 391 mandatów przeznaczonych na poziom okręgów wyborczych (pozostałe 80 byłoby podzielone między 10 okręgów 8-mandatowych). Dla dominujących okręgów wysokość nominalnych progów naturalnych (przy 5 liczących się listach – patrz tabela 52. na stronie 296) $T_{N(5)}^{S-L}$ wyniosłaby od 3,45% do 5,88%, natomiast próg włączenia $T_{I(5)}^{S-L}$ od 2,86% do 4,35%, ich wysokość byłaby więc w większości przypadków niższa niż wysokość progu zaporowego (odnoszącego się do całego kraju). Dla okręgów 8-mandatowych wysokość progów wyniosłaby odpowiednio $T_{N(5)}^{S-L}=7,69\%$ oraz $T_{I(5)}^{S-L}=5,26\%$, więc również byłyby relatywnie niskie. Zastosowanie takich rozwiązań byłoby korzystne dla UW mogącej liczyć na poparcie 7-10% wyborców (takie wyniki osiągała w badaniach CBOS w ciągu 8 miesięcy poprzedzających złożenie projektu) oraz dla ugrupowań o podobnym poparciu – PSL oraz UP, a prawdopodobnie również AWS, co odbyłoby się kosztem najsilniejszego SLD.

Ostatnim z projektów przedłożonych przez posłów rządzącej koalicji był projekt posłów AWS związanych z Marianem Krzaklewskim i Ruchem Społecznym AWS⁶⁷². Spośród wszystkich projektów poselskich, ten zakładał najmniejszy zakres zmian z punktu widzenia systemu wyborczego, co wynikało z przyświecającej autorom idei, do której odnieśli się oni w uzasadnieniu do projektu. Opowiadali się oni za „przeprowadzeniem głębszych, całościowych zmian prawa wyborczego, w tym za stworzeniem jednolitego Kodeksu Wyborczego [...] Przyjęty Kodeks Wyborczy

⁶⁷¹ Art. 1 pkt 28, druk nr 1391.

⁶⁷² Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1395 z dnia 01.10.1999 r.

winien jednak obowiązywać dopiero w wyborach odbywających się po następnej kadencji parlamentu, prezydenta, sejmików wojewódzkich oraz rad powiatów, miast i gmin”⁶⁷³. Założenie to wyróżnia przedstawiony projekt nie tylko spośród pozostałych złożonych w tym okresie, ale też na tle całej praktyki wprowadzania zmian w systemie wyborczym, tym bardziej, że prowadziło do utrzymania w mocy systemu niekorzystnego (mimo proponowanych zmian) z punktu widzenia ugrupowania reprezentowanego przez wnioskodawców.

Projekt posłów AWS, podobnie jak przedłożony kilka miesięcy wcześniej przez posłów SLD, wprowadzał zmiany dotyczące biernego prawa wyborczego⁶⁷⁴ oraz podmiotów uprawnionych do zgłaszania list dostosowujące system wyborczy do zapisów Konstytucji⁶⁷⁵. Projektodawcy proponowali zmniejszenie liczby okręgów do 50⁶⁷⁶ (co stanowi niewielką zmianę w porównaniu z innymi projektami posłów koalicyjnych czy z projektem PSL), przy czym w każdym okręgu miało zostać przeznaczonych do rozdysponowania od 6 do 12 mandatów⁶⁷⁷. Proponowano również zmianę liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie list ogólnopolskich z 69 do 50 (i tym samym zwiększenie liczby mandatów na poziomie okręgów wyborczych do 410)⁶⁷⁸. Propozycje zapisów dotyczących sposobu wyznaczania okręgów wyborczych były powtórzeniem propozycji SLD z wyłączeniem zapisu o obowiązku utworzenia oddzielnych okręgów w miastach na prawach powiatu liczących ponad 700.000 mieszkańców⁶⁷⁹. Projekt wprowadzał specjalną procedurę zmiany struktury okręgów i zapisy uniemożliwiające dokonywanie jej bezpośrednio

⁶⁷³ Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 1395.

⁶⁷⁴ Art. 1 pkt 7, druk nr 1395.

⁶⁷⁵ Art. 1 pkt 21, druk nr 1395.

⁶⁷⁶ Zapisy dotyczące okręgów wyborczych nie narzucały konkretnie takiej liczby okręgów, jednak wynikała ona z projektu załącznika do ustawy. Druk nr 1395.

⁶⁷⁷ Co znamienne – mimo, że struktura okręgów miała stanowić załącznik do ustawy, projektodawcy nie przedstawili projektu tego załącznika. Nie jest więc możliwa ocena konkretnego, dokonanego przez projektodawców, podziału.

⁶⁷⁸ Art. 1 pkt 2, druk nr 1395.

⁶⁷⁹ Były to dokładnie te same propozycje (z jedną zmianą redakcyjną spowodowaną wspomnianą różnicą), przepisane z projektu SLD. Co za tym idzie – powielone zostało również błędne nazewnictwo dotyczące powiatów oraz miast na prawach powiatów. Porównaj przypis 623. na s. 293. Art. 1 pkt 13, druk nr 1395.

przed wyborami, co również stanowiło powtórzenie zapisów proponowanych w projekcie SLD⁶⁸⁰.

Propozycje zawarte w projekcie AWS, mimo, że nie wprowadzające wielu zmian, miały znaczenie dla systemu wyborczego i mogą zostać ocenione pod kątem zbieżności z interesami poszczególnych ugrupowań. Propozycja utworzenia 50 okręgów (która miała – wedle uzasadnienia projektu wynikać z planów utworzenia takiej samej liczby okręgów w wyborach do Senatu⁶⁸¹) o liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania od 6 do 12, nawet przy nieznacznym zwiększeniu (o 19) ogólnej puli mandatów przeznaczonej do podziału w okręgach, nie zmieniała znacząco charakteru systemu wyborczego. Wysokość nominalnego progu naturalnego w okręgach T_N wyniosłaby od 7,69% do 14,28%, natomiast wysokość progu włączenia (przy 5 liczących się listach – patrz tabela 52. na s. 296) $T_{I(5)}^{d^H}$ od 6,25% do 10%. Średnia wielkość okręgu wyniosłaby 8,2 mandatu, co oznaczałoby wysokość odpowiednich progów $T_N=10,87\%$ oraz $T_{I(5)}^{d^H}=8,20\%$ - byłyby to więc wartości zbliżone do wartości progów naturalnych wynikających ze struktury okręgów w systemie z roku 1993 oraz z projektu SLD. Projekt AWS należy zatem uznać za niezgodny z interesami tego ugrupowania, chyba, że przyjęto by założenie, zgodnie z którym główni politycy Akcji spodziewali się odzyskania poparcia społecznego przy jednoczesnym znaczącym spadku poparcia dla głównego ugrupowania opozycyjnego. Biorąc pod uwagę, że pod koniec 1999 roku znana już była – negatywna - społeczna ocena sztandarowych projektów AWS – 4 wielkich reform: samorządowej, systemu emerytalnego, ochrony zdrowia i szkolnictwa⁶⁸², takie założenie należałoby nazwać co najmniej ryzykownym.

⁶⁸⁰ Art. 1 pkt 14, druk nr 1395. Biorąc pod uwagę relacje między obydwoma ugrupowaniami, ich dystans ideologiczny oraz całkowicie różne interesy w odniesieniu do systemu wyborczego, taka zbieżność może zaskakiwać, świadczy jednak również o pewnej dojrzałości polskiego parlamentaryzmu.

⁶⁸¹ Projekt systemu wyborczego w wyborach Senatu RP, do którego odnosiło się uzasadnienie analizowanego projektu, zakładał powstanie 49 okręgów. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 października 1999 r. w sprawie wniesienia do Sejmu projektu ustawy - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1416 z dnia 07.10.1999 r. Wnioskodawców tłumaczy jednak fakt, że w momencie zgłaszania projektu dotyczącego systemu wyborczego do Sejmu prace w Senacie nadal trwały. W projekcie systemu wyborczego do Senatu złożonym przez senatorów AWS faktycznie założono powołanie 50 okręgów 2-mandatowych. Art. 9, Projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 263 z dnia 21.07.1991 r.

⁶⁸² A. Dudek, Pierwsze lata III RP..., s. 461-465. Jacek Rybicki, Wypowiedzi na posiedzeniach... <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/30F848D2> [dostęp 31.12.2016 r.].

Pierwsze czytanie przedłożonych w okresie od lipca do października 1999 roku projektów poselskich dotyczące systemu wyborczego w wyborach do Sejmu RP (łącznie z 4 projektami systemu w wyborach do Senatu RP⁶⁸³) odbyło się w trakcie 59 posiedzenia Sejmu w dniu 8 października 1999 r., czyli dokładnie tydzień po złożeniu ostatniego z nich. W trakcie dyskusji nad projektami wyraźnie zarysowały się linie podziałów w odniesieniu do oczekiwań wobec projektowanych zmian systemu wyborczego między największymi klubami (SLD i większością AWS) opowiadającymi się za utrzymaniem względnie małych okręgów i funkcjonującej metody, klubami średnimi (UW i PSL) oczekującymi daleko posuniętych zmian zarówno w strukturze okręgów jak i stosowanej metody oraz ugrupowaniami najmniejszymi (kołami oraz częścią frakcji AWS) wysuwającymi najdalej idące żądania zmian, w tym wymagające zmiany Konstytucji. Koło Poselskie „Nasze Koło” proponowało zmianę Konstytucji i wprowadzenie systemu większościowego, Koło KPN-Ojczyzna rozpisanie referendum w sprawie zmiany Konstytucji – zniesienia Senatu, ograniczenia liczby posłów, powiązania struktury okręgów z granicami województw (przy zachowaniu 5% progu w skali kraju) oraz (wraz z posłami wchodzącego w skład AWS ZChN) zniesienia przywilejów dla organizacji mniejszości narodowych, Ruch Odbudowy Polski opowiadał się za wyborem przynajmniej 2/3 ogólnej liczby posłów z wykorzystaniem formuły większościowej oraz – podobnie jak KPN-Ojczyzna – powiązaniem okręgów z województwami. Poszczególne kluby poróżniła również kwestia listy krajowej – za jej utrzymaniem opowiadała się większość AWS oraz Unia Wolności, za jej zniesieniem pozostałe ugrupowania oraz część AWS (głównie SKL), przy czym największa partia opozycyjna dążyła do zachowania rozdziału mandatów na poziomie ogólnopolskim z wykorzystaniem

⁶⁸³ Były to dwa wcześniej wspomniane projekty: projekt posłów SLD (druk nr 1230) i inicjatywa Senatu RP (druk nr 1416) oraz projekty złożone przez posłów PSL i UW. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1289 z dnia 22.07.1999 r. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1394 z dnia 01.10.1999 r.

wspomnianej wcześniej formuły⁶⁸⁴. Ostatecznie zdecydowano o skierowaniu wszystkich projektów do powołanej w tym celu Komisji Nadzwyczajnej⁶⁸⁵.

Projekt Komisji Nadzwyczajnej

Mimo rozpoczęcia pracy nad projektami nowego systemu wyborczego do Sejmu relatywnie (jak na polskie warunki) wcześnie, prace w komisji przeciągały się, co było związane z bieżącymi wydarzeniami politycznymi oraz z relacjami wewnątrz obozu rządzącego. AWS próbowała – za pomocą obietnic ustępstw względem słabszego partnera koalicyjnego – uzyskać poparcie UW dla swojego kandydata na urząd prezydenta w wyborach planowanych na drugą połowę 2000 roku, ale też wykorzystywała brak rozstrzygnięć dotyczących systemu wyborczego jako potencjalny bat dyscyplinujący zarówno UW (w charakterze członka koalicji, ale mógł on zostać wykorzystany również po jej rozpadzie w czerwcu 2000 r. do uzyskania poparcia najważniejszych ustaw) jak i poszczególne podmioty wewnątrz samej AWS⁶⁸⁶.

Ostatecznie, w wyniku prac nad skierowanymi do niej projektami, Komisja Nadzwyczajna postanowiła wnieść do łaski marszałkowskiej własny projekt określający zarówno system wyborczy do Sejmu i do Senatu. Miał on zostać rozpatrzony jeszcze w lipcu 2000 roku, jednak termin ten został – decyzją marszałka, podjętą na wniosek klubu AWS – przesunięty na wrzesień⁶⁸⁷, co oznaczało, że do planowanych wyborów pozostawało jedynie 12 miesięcy.

W związku z obszernością podjętej materii, zawartej do tej pory w dwóch oddzielnych ustawach, projekt Komisji Nadzwyczajnej przyjął formę projektu nowej

⁶⁸⁴ Wypowiedzi na posiedzeniach..., <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/66A3C990#025> [dostęp 01.01.2017 r.].

⁶⁸⁵ Przedstawiony przez Prezydium Sejmu projekt uchwały w sprawie powołania i wyboru składu osobowego Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1429 z dnia 14.10.1999 r.

⁶⁸⁶ Przy czym o ile w wypadku relacji z Unią Wolności potencjalnym „straszakiem” była struktura okręgów wyborczych, to w odniesieniu do ugrupowań wchodzących w skład AWS zaczęły się pojawiać propozycje zmiany charakteru list okręgowych z otwartych na zamknięte, co uzależniłoby całkowicie możliwość uzyskania mandatów przez poszczególne frakcje AWS od decyzji kierownictwa koalicji (lub zmusiło do jej opuszczenia i wystawienia własnych list). Ewa Milewicz, Ordynacyjny bat, „Gazeta Wyborcza” nr 174, wydanie z dnia 27/07/2000, str. 4.

⁶⁸⁷ Kraj w skrócie, „Gazeta Wyborcza” nr 173, wydanie z dnia 26/07/2000, s. 5.

ustawy (nie zmiany dotychczas obowiązującej jak projekty poselskie)⁶⁸⁸. W odniesieniu do systemu wyborczego do Sejmu przedstawiona propozycja bazowała w znacznej mierze na sprawdzonych wcześniej rozwiązaniach i na treści ustawy z 1993 roku, wprowadzając jednak istotne zmiany. Z uwagi na charakter dokumentu należy przedstawić całość systemu wyborczego w nim określonego, nie ograniczając się jedynie, jak w wypadku poprzednich propozycji, do tych zapisów, które wprowadzały zmiany względem funkcjonującego systemu.

W odniesieniu do biernego prawa wyborczego oraz podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów, projekt Komisji Nadzwyczajnej zawarł normy wynikające z Konstytucji RP: prawo ubiegania się o mandaty poselskie gwarantowano wszystkim obywatelom polskim posiadającym prawo wybierania, którzy najpóźniej w dniu wyborów kończyli 21 lat, bez wymogu domicylu⁶⁸⁹, natomiast katalog podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów został ograniczony do partii politycznych (wraz z ich koalicjami) oraz wyborców⁶⁹⁰, przy czym utworzenie komitetu wyborczego wyborców wymagać miało przedstawienie przynajmniej 1.000 podpisów obywateli mających prawo wybierania⁶⁹¹. Projekt zakładał utrzymanie list ogólnopolskich, zmniejszając jednakże liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na tym poziomie do 50⁶⁹². Pozostałych 410 posłów miano wybierać w okręgach wielomandatowych nie mniejszych niż 7-mandatowych (projekt nie określał za to maksymalnej wielkości okręgu). W odniesieniu do sposobu wyznaczania granic okręgów, propozycje zawarte w projekcie nie odbiegały od wcześniej zgłoszonych w projektach poselskich – okręg obejmować miał obszar województwa lub jego części a jego granice nie mogły naruszać granic powiatów lub miast na prawach powiatu, przy czym powiat warszawski miał stanowić odrębny

⁶⁸⁸ Komisyjny projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2090 z dnia 18.07.2000 r.

⁶⁸⁹ Art. 119, druk nr 2090.

⁶⁹⁰ Art. 120, druk nr 2090.

⁶⁹¹ Projekt nie nakładał takiego obowiązku dla utworzenia komitetu partii politycznej (lub koalicji partii politycznych), co mogło powodować podejrzenia o ich uprzywilejowanie, w praktyce jednak proponowany zapisy zrównywał wymogi stawiane przy rejestracji komitetu wyborczego wyborców z obowiązującymi przy rejestracji partii politycznej. Art. 11 ust. 3, Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604.

⁶⁹² Art. 118, druk nr 2090.

okręg wyborczy⁶⁹³. W przeciwieństwie do funkcjonującej wówczas ustawy oraz projektów poselskich, projekt Komisji Nadzwyczajnej zawierał dokładny opis procedury ustalenia liczby mandatów, które powinny zostać przeznaczone do rozdysponowania w poszczególnych okręgach⁶⁹⁴, co należy ocenić jako istotny krok w dążeniu do maksymalnej możliwej jednoznaczności zapisów regulujących system wyborczy⁶⁹⁵. Projekt zakładał znane z poprzedniej ustawy rozwiązania dotyczące określenia podziału na okręgi i liczby przypisanych im mandatów na poziomie załącznika do ustawy⁶⁹⁶, nie wprowadzając ograniczeń co do możliwości zmiany załącznika, za to zawierający graniczenie możliwości dokonywania zmian w podziale terytorialnym kraju, mających wpływ na strukturę okręgów wyborczych, w okresie 12 miesięcy poprzedzających upływ kadencji Sejmu oraz w razie skrócenia jego kadencji. Ponadto, zmiany granic okręgów i przypisanych im liczb mandatów wynikające ze zmian w podziale terytorialnym lub liczby mieszkańców w okręgu (lub w kraju) miały być dokonywane najpóźniej w ciągu pierwszego kwartału roku, w którym przeprowadzone miały być wybory⁶⁹⁷. Rejestracja listy okręgowej wymagała złożenia podpisów poparcia co najmniej 5.000 wyborców zamieszkałych na stałe w danym okręgu wyborczym, co oznaczało znaczne podniesienie wymaganej liczby podpisów, pamiętać jednak należy, że zwiększone zostały również same okręgi. Zwolnienie z obowiązku składania list podpisów mógł uzyskać – podobnie jak w poprzedniej ustawie - każdy komitet, który zarejestrował swoje listy w przynajmniej połowie okręgów wyborczych, projekt Komisji Nadzwyczajnej nie powielał natomiast

⁶⁹³ Art. 128, druk nr 2090. Statusu oddzielnego okręgu nie przewidywano za to dla innych dużych miast, np. dla Łodzi.

⁶⁹⁴ Było to rozszerzenie zapisu funkcjonującego w ustawie z 1993 roku. Podział mandatów między okręgi nadal miał wynikać z jednolitej normy przedstawicielstwa, którą obliczano przez podzielenie liczby mieszkańców kraju przez liczbę posłów wybieranych na poziomie okręgów wyborczych, procedurę uzupełniono jednak o zapis wedle którego ułamki liczb mandatów wybieranych w okręgach wyższe lub równe $\frac{1}{2}$ wynikające z zastosowania jednolitej normy przedstawicielstwa miały być zaokrąglane w górę do najbliższej liczby całkowitej. W wypadku gdyby obliczona w ten sposób ogólna liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach wyborczych nie odpowiadała przewidzianej liczbie mandatów, które miały zostać rozdysponowane na poziomie okręgów, mandaty nadwyżkowe odejmowano w tych okręgach, w których norma przedstawicielstwa była najmniejsza, względnie – dodatkowe mandaty przydzielano tym okręgom, w których norma ta była najwyższa. Art. 129, druk nr 2090.

⁶⁹⁵ M. Przywara, op. cit., s. 117-118, 129.

⁶⁹⁶ Art. 129, druk nr 2090.

⁶⁹⁷ Art. 130, druk nr 2090.

stosowanych wcześniej przywilejów dla ugrupowań posiadających reprezentację parlamentarną⁶⁹⁸. Zgłoszenie listy ogólnopolskiej wymagało wcześniejszego zarejestrowania list w przynajmniej połowie okręgów (w wypadku komitetów wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych – w przynajmniej 5 okręgach)⁶⁹⁹. Zgłoszone listy okręgowe miały zawierać kandydatów w liczbie nie mniejszej niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu i nie większej od jej dwukrotności⁷⁰⁰, natomiast na liście ogólnopolskiej wymagane było zgłoszenie przynajmniej 50 kandydatów (bez podania maksymalnej liczby), przy czym mogli być to wyłącznie kandydaci zarejestrowani na listach okręgowych danego komitetu⁷⁰¹. Każdemu wyborcy miał przysługiwać 1 głos oddawany na listę okręgową z obligatoryjnym wskazaniem preferowanego kandydata z listy⁷⁰². Do rozdysponowania mandatów zarówno na poziomie okręgów⁷⁰³ jak i między listy ogólnopolskie⁷⁰⁴ miała zostać zastosowana metoda d'Hondta, przy czym mandaty w obrębie listy okręgowej miały być rozdzielane w kolejności otrzymanej liczby głosów⁷⁰⁵, natomiast w obrębie listy ogólnopolskiej – w kolejności umieszczenia na liście, z pominięciem kandydatów, którzy uzyskali mandat na poziomie okręgów wyborczych⁷⁰⁶. Projekt utrzymywał zastosowaną w poprzedniej ustawie strukturę progów zaporowych – do udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych uprawniano uzyskanie przez listy danego komitetu 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju w wypadku komitetów partii oraz wyborców i 8% w wypadku komitetów koalicyjnych⁷⁰⁷, natomiast dla udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie próg ten wynosił 7%⁷⁰⁸. Komitety wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych

⁶⁹⁸ Art. 141, druk nr 2090.

⁶⁹⁹ Art. 154, ust. 2 i 3, druk nr 2090.

⁷⁰⁰ Art. 142, druk nr 2090.

⁷⁰¹ Art. 154, ust. 5 i 6, druk nr 2090.

⁷⁰² Art. 163, druk nr 2090.

⁷⁰³ Art. 169, druk nr 2090.

⁷⁰⁴ Podstawą podziału miała być liczba głosów uzyskanych przez wszystkie listy okręgowe danego komitetu, projekt nie prowadził więc zmian w tym elemencie systemu. Art. 177, druk nr 2090.

⁷⁰⁵ Art. 170, druk nr 2090.

⁷⁰⁶ Art. 178, druk nr 2090.

⁷⁰⁷ Art. 121, druk nr 2090.

⁷⁰⁸ Art. 122, druk nr 2090.

mogły korzystać ze zwolnienia z wybranego progu – na poziomie okręgów lub list ogólnopolskich⁷⁰⁹. W odniesieniu do stosowanych formuł wyborczych, projekt Komisji Nadzwyczajnej utrzymywał zatem rozwiązania znane z systemu wprowadzonego w roku 1993.

Mimo, że prace w Komisji Nadzwyczajnej trwały od października 1999 r. do lipca 2000 r. i spotkała się ona w tym okresie 14-krotnie, nie udało się uniknąć błędów w przedłożonym projekcie. Należą do nich niedociągnięcia redakcyjne jak np. włączenie Tarnowa zarówno do okręgu nr 15, obejmującego część województwa małopolskiego, z samym Tarnowem jako siedzibą okręgowej komisji wyborczej, jak i okręgu nr 23, stanowiącego część województwa podkarpackiego, do którego Tarnów niewątpliwie nie należy (prawdopodobnie wynikający z błędnej automatycznej korekty nazwy miasta Tarnobrzeg), ale również poważny błąd mogący skutkować uniemożliwieniem przeprowadzenia wyborów w roku 2001 z wykorzystaniem określonego w projekcie systemu wyborczego. Wynikało to z błędnej redakcji artykułu określającego warunki wejścia w życie ustawy i możliwości jej zastosowania⁷¹⁰.

Zaproponowany przez Komisję Nadzwyczajną projekt należy uznać za kompromis między propozycjami poszczególnych klubów, choć znacznie bliższy projektom zaproponowanym przez posłów największych ugrupowań – AWS oraz SLD. Świadczy o tym w głównej mierze zachowanie (choć z jednoczesnym ograniczeniem) listy krajowej oraz stosowanej formuły wyborczej promujących silne ugrupowania. Bliższa propozycjom ugrupowań średnich była zaproponowana

⁷⁰⁹ Art. 123, druk nr 2090.

⁷¹⁰ Projekt zawiera następującą treść: „Ustawa wchodzi w życie po upływie 30 dni od dnia ogłoszenia i ma zastosowanie począwszy od pierwszych wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych po upływie kadencji Sejmu i Senatu wybranych w dniu 21 września 1997 r.” Art. 252, druk nr 2090. W związku z treścią Art. 126, zgodnie z którym wybory zarządzał Prezydent RP nie później niż 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu, wybory zostałyby zarządzane jeszcze w trakcie kadencji Sejmu i Senatu wybranych w roku 1997. Zapis ten został wprowadzony do projektu na ostatnim posiedzeniu Komisji Nadzwyczajnej przed jego złożeniem. Co interesujące – takie brzmienie (w miejsce „Ustawa wchodzi w życie po upływie 30 dni od dnia ogłoszenia”) zostało zaproponowane przez przedstawiciela Biura Legislacyjnego Kancelarii Sejmu. Biuletyn nr 3043/III, Komisja Nadzwyczajna do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej /nr 15/ z dnia 13.07.2000 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/6857FD7CA7F50215C1256B73003C4CC3?OpenDocument> [dostęp 02.01.2017 r.]. Błąd ten został usunięty w toku dalszych prac w Komisji Nadzwyczajnej.

w projekcie struktura okręgów wyborczych, których miało być 41⁷¹¹. Minimalna liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu wyniosła 7, natomiast maksymalna przewidziana w treści projektu załącznika (okręg nr 19 obejmujący obszar powiatu warszawskiego) 17 mandatów. Struktura okręgów zakładała równowagę między liczbą średnich i dużych okręgów (odpowiednio 21 oraz 22), natomiast biorąc pod uwagę liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w sumie okręgów o określonej wielkości, znaczną przewagę miały okręgi duże, w których planowano rozdysponować 239 mandatów, co stanowiło prawie 60% puli mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie okręgów. Wartość nominalnego progu naturalnego T_N wynikająca z wielkości okręgów i zastosowanej formuły wyborczej wynosiła od 5,56% do 12,5%, natomiast wartość progu włączenia przy 5 liczących się listach (patrz tabela 54.) $T_{I(5)}^{d^H}$ wynosiła od 4,76% do 9,09%. Średnia wielkość okręgu wyniosłaby 10 mandatów a wartość progów naturalnych dla tego okręgu odpowiednio $T_N=9,09\%$ oraz $T_{I(5)}^{d^H}=6,67\%$. Aby dokonać oceny możliwych skutków zastosowania tych elementów systemu wyborczego należy odnieść je do sytuacji politycznej w jakiej został przedłożony projekt, a w szczególności do danych dotyczących poparcia społecznego dla poszczególnych ugrupowań, które zostały zawarte w tabeli 54. (zawarto w niej wyniki badań przeprowadzanych od listopada 1999 r. do kwietnia 2001 roku aby wraz z tabelą 52. ze strony 296 dawała pełen obraz zmian poparcia społecznego w analizowanym okresie oraz można było ją wykorzystać przy analizie decyzji podejmowanych przez poszczególne ugrupowania w toku dalszych prac, aż do uchwalenia ostatecznej treści ustawy).

⁷¹¹ Co nie wynikało bezpośrednio z zapisów dotyczących struktury okręgów ale z projektu załącznika do ustawy. W projektach poselskich proponowano utworzenie od 36 (PSL) do 52 (SLD) okręgów. W trakcie prac Komisji Nadzwyczajnej zgłoszono też inne propozycje, w tym podziału na 21 lub 24 okręgi, co – przy jednoczesnej likwidacji list ogólnopolskich – mogłoby oznaczać powstanie bardzo dużych okręgów (średnio prawie 22-mandatowych). Ludwik Dorn, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/09EFE59A> [dostęp 02.01.2017 r.].

Tabela 54.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od listopada 1999 r. do kwietnia 2001 r.

Partie i ugrupowania polityczne	1999		2000												2001					
	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI (1)	VI (2)	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	Wybory
	Dane w procentach																			
SLD	31	38	35	36	37	38	41	37	34	38	38	40	38	41	41	41	38	44*	41*	41,04**
AWS	20	20	16	16	16	15	14	15	15	13	16	19	15	14	13	13	9	9	9	5,6
UW	8	8	11	10	7	7	9	8	10	9	6	8	9	7	9	8	6	6	5	3,1
PSL	7	7	9	10	8	7	7	6	8	7	9	7	8	10	10	11	11	7	12	8,98
UP	4	4	3	5	5	6	5	4	5	5	4	3	4	5	4	4	4	-	-	-
KPEiR	3	3	2	2	3	3	2	2	2	3	2	1	2	2	2	4	2	3	4	-
ROP	3	2	2	1	2	3	1	2	1	2	2	2	1	1	2	2	1	2	1	-
"Samoobrona"	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	10,2
PO																	16	12	11	12,68
Inne	8	6	5	6	5	6	5	3	6	4	4	4	4	4	5	4	4	5	4	
Trudno powiedzieć	12	11	16	13	14	15	14	21	18	16	17	14	18	13	13	12	10	12	12	

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w kwietniu, Komunikat z badań, Warszawa 1999, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w kwietniu, Komunikat z badań, Warszawa 2000, s. 2.

* Jako koalicja SLD-UP.

** Członkiem Koalicji wyborczej SLD-UP była również KPEiR.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed złożeniem analizowanego projektu.

W okresie od pierwszego czytania projektów poselskich do złożenia projektu Komisji Nadzwyczajnej (październik 1999 – lipiec 2000) zwiększyło się poparcie dla SLD, utrzymując się w ostatnim półroczu przed złożeniem projektu na poziomie od 34% do 41% (przy każdorazowo dość licznej grupie niezdecydowanych – od 13% do nawet 21% co oznaczało, że poparcie dla SLD w grupie wyborców zdecydowanych zbliżało się do 50%⁷¹²). Wyraźnie obniżyło się za to poparcie dla AWS, które w 2000 roku oscylowało wokół 15% (przy wynikach na poziomie 20% jeszcze pod koniec roku poprzedniego). Poparcie dla UW było względnie stabilne i nie różniło się znacznie od osiąganego w pierwszej połowie kadencji, nieznacznie spadły natomiast notowania PSL. Poparcie dla ROP utrzymywało się na stałym – niskim i niedającym szans na przekroczenie progu zaporowego – poziomie. Spośród ugrupowań nieposiadających reprezentacji w Sejmie jedynie Unia Pracy mogła wiązać nadzieje z nadchodzącymi wyborami. Istotny był ponadto potencjał wspomnianych wyborców niezdecydowanych – grupa ta mogła z powodzeniem rywalizować z AWS

⁷¹² Najbliższe przekroczenia pułapu 50% było poparcie dla SLD w badaniu z maja, gdy wyniosło 47,67% w grupie wyborców zdecydowanych na kogo oddać głos.

o status drugiej siły politycznej. Ponadto, funkcjonowanie progu zaporowego 5% oraz każdorazowo kilkuprocentowa reprezentacja badanych zamierzających oddać swoje głosy na inne ugrupowania powodowała, że od marca 2000 r. SLD mogło liczyć na poparcie wyższe niż suma poparcia AWS-UW-PSL-UP (nawet wliczając poparcie Unii Pracy w badaniach w których nie przekroczyła ona progu 5%). Wysokie poparcie dla SLD powoduje, że można je odnosić nie tylko do nominalnego progu naturalnego w okręgach różnej wielkości, ale też do wysokości tego progu dla kolejnych możliwych do zdobycia mandatów. Uznając za podstawę analizy poparcie w grupie wszystkich badanych zamierzających wziąć udział w wyborach, można stwierdzić, że gwarantowało ono uzyskanie nie mniej niż 3 mandatów w najmniejszym możliwym okręgu (7-mandatowym) oraz nie mniej niż 6 mandatów w okręgu 17-mandatowym (czyli największym przewidzianym zgodnie z projektem załącznika do uchwały)⁷¹³. Jeśli zamiast wartości względem ogółu głosujących wykorzystać poparcie efektywne (poparcie w grupie badanych, którzy oddaliby głosy na ugrupowania, które wzięłyby udział w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych), minimalny udział wyniósłby odpowiednio 4 mandaty w okręgu 7-mandatowym oraz 9 mandatów w okręgu 17-mandatowym⁷¹⁴.

Oceniając zaproponowany przez Komisję Nadzwyczajną projekt systemu wyborczego należy stwierdzić, że jego kształt był szczególnie korzystny dla najsilniejszego ugrupowania, czyli SLD. Na jego korzyść działały w szczególności: utrzymana formuła wyborcza wykorzystująca metodę d'Hondta oraz utrzymanie list ogólnopolskich. Efekt działania wszystkich formuł wykorzystujących metody dzielnikowe jest – jak opisano w części pierwszej pracy – zależny od względnego stosunku głosów oddanych na poszczególne ugrupowania, nie zaś od bezwzględnego poparcia uzyskiwanego w odniesieniu do oddanych (lub ważnych) głosów. Stosunek poparcia wyrażanego w kolejnych badaniach dla SLD (od marca 2001 dla SLD-UP) do deklarowanego poparcia dla pozostałych ugrupowań przedstawia tabela 55.

⁷¹³ W okręgach o innej wielkości minimalny udział wyniósłby: dla S=8: 3, dla S=9: 3, dla S=10: 4, dla S=11: 4, dla S=12: 4, dla S=13: 5, dla S=14: 5, dla S=15: 6. Porównaj: tabela 33. na s. 128.

⁷¹⁴ W okręgach o innej wielkości minimalny udział wyniósłby: dla S=8: 4, dla S=9: 5, dla S=10: 5, dla S=11: 6, dla S=12: 6, dla S=13: 7, dla S=14: 7, dla S=15: 8.

Tabela 55.

Stosunek sondażowego poparcia dla Sojuszu Lewicy Demokratycznej i koalicji SLD-UP do sondażowego poparcia dla pozostałych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od listopada 1999 r. do kwietnia 2001 r.

Partie i ugrupowania polityczne	1999		2000												2001				
	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI (1)	VI (2)	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III*	IV*
	Dane w procentach																		
AWS	1,6	1,9	2,2	2,3	2,3	2,5	2,9	2,5	2,3	2,9	2,4	2,1	2,5	2,9	3,2	3,2	4,2	4,9	4,6
UW	3,9	4,8	3,2	3,6	5,3	5,4	4,6	4,6	3,4	4,2	6,3	5	4,2	5,9	4,6	5,1	6,3	7,3	8,2
PSL	4,4	5,4	3,9	3,6	4,6	5,4	5,9	6,2	4,3	5,4	4,2	5,7	4,8	4,1	4,1	3,7	3,5	6,3	3,4
UP	7,8	9,5	12	7,2	7,4	6,3	8,2	9,3	6,8	7,6	9,5	13	9,5	8,2	10	10	9,5	-	-
KPEiR	10	13	18	18	12	13	21	19	17	13	19	40	19	21	21	10	19	15	10
ROP	10	19	18	36	19	13	41	19	34	19	19	20	38	41	21	21	38	22	41
"Samoobrona"	31	38	35	36	37	38	21	19	34	38	38	40	38	41	41	41	-	44	41
PO	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2,4	3,7	3,7

Opracowanie własne na podstawie danych CBOS.

* Koalicja SLD-UP.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed złożeniem analizowanego projektu.

Uzyskiwanie przez SLD w kolejnych badaniach poparcia na poziomie nawet prawie 3-krotnie przewyższającym poparcie drugiego najsilniejszego ugrupowania (2,9-krotność w maju oraz w lipcu - ostatnim badaniu przeprowadzonym przed złożeniem projektu przez Komisję Nadzwyczajną⁷¹⁵) oraz nawet 4- czy 5-krotnie przewyższającym poparcie dla UW i 5-, 6-krotnie PSL, a w wypadku Unii Pracy nawet 12-krotnie, oznaczało, że w wypadku zastosowania metody d'Hondta Sojusz prawdopodobnie uzyska znaczną nadreprezentację. Przy wynikach głosowania w okręgu wielomandatowym zbieżnych z wynikami badania lipcowego (w którym SLD uzyskało poparcie 52,78% badanych zamierzających poprzeć ugrupowania przekraczające próg zaporowy), AWS mogłaby liczyć na uzyskanie dopiero 3-go kolejno przydzielanego mandatu (z bardzo niewielką przewagą ilorazu $Div1_{AWS}$ nad $Div3_{SLD}$ wynoszącą zaledwie 0,33 pproc.), UW dopiero 6-go, PSL 8-go a Unia Pracy 12-go (co – przy zaproponowanej strukturze okręgów – oznaczałoby uzyskanie marginalnej, 9-osobowej reprezentacji w Sejmie). Przy zachowaniu takich wyników SLD uzyskałby w okręgach o różnej wielkości (S) następującą liczbę mandatów (s_i): dla $S=7$: 5, $S=8$: 5, $S=9$: 5, $S=10$: 6, $S=11$: 7, $S=12$: 7, $S=13$: 8, $S=14$: 8, $S=15$: 8, $S=16$:

⁷¹⁵ Badanie to zostało przeprowadzone w dniach od 29 czerwca do 4 lipca 2000 r. CBOS, Preferencje partyjne w lipcu, Komunikat z badań, Warszawa 2000, s. 2.

9⁷¹⁶, S=17: 10. We wszystkich przypadkach uzyskalby zatem ponad połowę mandatów – najmniejszy odsetek w przypadku okręgu 15-mandatowego (53,33%), największy natomiast w wypadku okręgu 7-mandatowego (71,43%). Zachowanie takich proporcji między wynikami poszczególnych ugrupowań we wszystkich okręgach wyborczych pozwoliłoby SLD na uzyskanie 250 mandatów, czyli 61% mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie okręgów wyborczych przy efektywnym poparciu 52,78%⁷¹⁷. W wypadku zastosowania metody Sainte-Laguë w jej wariacie klasycznym ponad 50% mandatów udałooby się uzyskać jedynie w okręgach 7-, 11-, 13-, 15- i 17-mandatowych (co, swoją drogą, zdaje się potwierdzać tezę, że nieparzysta liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu najczęściej działa na korzyść ugrupowania najsilniejszego), w pozostałych natomiast uzyskalby reprezentację równą 50% mandatów (z wyjątkiem okręgów 9-mandatowych, w których uzyskalby 44% mandatów). W wypadku zachowania takich proporcji między wynikami poszczególnych ugrupowań we wszystkich okręgach wyborczych Sojusz uzyskalby o 15 mandatów mniej aniżeli w wypadku zastosowania metody d'Hondta, co jednak nadal gwarantowałoby mu zarówno bezwzględną większość (57,32%) mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie okręgów, jak i ogólnie bezwzględną większość mandatów w Sejmie nawet bez uwzględnienia listy krajowej⁷¹⁸.

Scharakteryzowane uwarunkowania polityczne mogły zaważyć na decyzji o przełożeniu pierwszego czytania projektu Komisji Nadzwyczajnej o ponad miesiąc, tym bardziej, że niedługo wcześniej rozpadła się rządząca koalicja AWS-UW, przez co rząd nabrał charakteru mniejszościowego. Sytuacja polityczna nie zmieniła się jednak

⁷¹⁶ Proponowana w analizowanym projekcie struktura okręgów nie przewidywała utworzenia żadnego okręgu 16-mandatowego, podana wartość ma jednak charakter informacyjny.

⁷¹⁷ 250 mandatów gwarantowałoby stabilną większość parlamentarną bez względu na podział mandatów na poziomie list ogólnopolskich, który jednak również można obliczyć dla podanego przykładu: SLD 29, AWS 10, UW 6, PSL 5 (UP nie wzięłaby udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie ze względu na nieuzyskanie 7% ważnie oddanych głosów).

⁷¹⁸ Przedstawiona w tym fragmencie symulacja ma jedynie charakter pomocniczy. Nie można oczekiwać, że rozkład głosów w poszczególnych okręgach wyborczych byłby identyczny. Pozwala jednak na zobrazowanie ówczesnej sytuacji politycznej. Podane wyniki – w odniesieniu do efektów zastosowania metody d'Hondta – są ponadto zbieżne z wynikiem symulacji wykorzystującej sposób obliczania liczby mandatów przedstawiony przez J. Flisa, w wyniku przeprowadzenia której otrzymuje się następujący podział mandatów: SLD 250, AWS 72, UW 44, PSL 29, UP 15.

diametralnie w tym okresie, choć notowania AWS nieznacznie się poprawiły. Obniżenie popularności zanotowała za to Unia Wolności, która pierwszy raz uzyskała poparcie nie pozwalające na pewność co do przekroczenia progów zaporowych⁷¹⁹.

Pierwsze czytanie projektu nie spowodowało zmiany stosunku największych ugrupowań do poszczególnych jego elementów. W większości przypadków nadal odnosili się do własnych propozycji złożonych rok wcześniej, opowiadając się jednocześnie na kontynuowaniu pracy nad przedstawionym dokumentem. W trakcie dyskusji wracał wielokrotnie problem struktury okręgów oraz pozostawienia lub zniesienia list ogólnopolskich⁷²⁰. Najmniejsze ugrupowania wykorzystały debatę do przeprowadzenia ataków na zastosowane w Polsce rozwiązania ustrojowe oraz podniesienie żądań wprowadzenia systemu większościowego, co należy jednak odbierać jako zagrania mające jedynie na celu pozyskanie poparcia społecznego, gdyż w praktyce przez prawie rok funkcjonowania Komisji Nadzwyczajnej nie wpłynęła do niej żadna propozycja zastosowania takiego systemu w wyborach do Sejmu RP⁷²¹. Ostatecznie zdecydowano o skierowaniu projektu (wraz ze wspomnianym wcześniej

⁷¹⁹ W badaniu z sierpnia UW uzyskała 6% poparcia, co oznaczało 7,23% w grupie badanych zdecydowanych kogo poprzeć. Był to spadek o odpowiednio 3 oraz 3,49 pproc. w porównaniu z badaniem przeprowadzonym na przełomie czerwca i lipca.

⁷²⁰ O ile jednak w odniesieniu do wielkości okręgów jednoznacznie łączono je z szansami poszczególnych ugrupowań na uzyskanie mandatów, to w wypadku list ogólnopolskich dyskusja miała inny charakter. Z jednej strony zwolennicy pozostawienia list ogólnopolskich argumentowali, że pozwala ona zapewnić miejsca w Sejmie specjalistom, z drugiej przeciwnicy podnosili zarzut, że dzięki funkcjonowaniu list mandaty uzyskują osoby nie posiadające faktycznego poparcia społecznego. Wykorzystywany był przy tym przykład urzędującego premiera, który mandat uzyskał właśnie w taki sposób (startując w okręgu nr 17 – Gliwice uzyskał jedynie 1488 głosów co stanowiło 1% głosów oddanych na listę i jedynie 0,35% ogółu głosów ważnych oddanych w okręgu – obliczenia na podstawie obwieszczenia PKW). Utrzymaniu list ogólnopolskich sprzeciwiało się – używając właśnie takiej argumentacji – również SLD, mimo, że rozwiązanie proponowane w projekcie złożonym przez posłów tego mogło prowadzić do podobnych (choć nie tak radykalnych) rezultatów. W praktyce na dyskusję nad istnieniem list ogólnopolskich, a szerzej – o ogólnokrajowym poziomie dystrybucji mandatów – należy patrzeć przez pryzmat interesu poszczególnych ugrupowań. Przeciwnie listom były ugrupowania małe oraz średnie, które albo nie miały szans na uzyskanie mandatów na tym poziomie albo uzyskiwałyby ich niewiele, więc bardziej opłacalne było dla nich zwiększenie liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie okręgów. Za utrzymaniem poziomu ogólnokrajowego opowiadała się większość AWS, co należy uznać za brak właściwej interpretacji własnych szans wyborczych, oraz – w radykalizowanej formie powodującej dodatkową deformację na korzyść ugrupowań najsilniejszych – mogące najwięcej na tym zyskać SLD.

⁷²¹ Mirosław Czech, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/6925B24E> [dostęp 02.01.2017].

projektem Komisji Administracji i Spraw Wewnętrznych⁷²²) do dalszych prac w Komisji Nadzwyczajnej.

Dalsze prace w Komisji nadzwyczajnej trwały kolejne 5 miesięcy, w trakcie których Komisja zebrała się 20-krotnie. W tym okresie rozstrzygnięte zostały wybory Prezydenta RP, którym na kolejną kadencję został wybrany, bezwzględną większością głosów już w pierwszej turze głosowania, Aleksander Kwaśniewski, co było sukcesem lewicy i zapowiedzią jej wyniku w zbliżających się wyborach parlamentarnych. O ile w konsekwencji wyborów prezydenckich na lewej stronie sceny politycznej wzmożyły się tendencje zjednoczeniowe (szczególnie dotyczące współpracy SLD z UP⁷²³), to po jej prawej stronie nasiliły się tendencje dekompozycyjne. W styczniu 2001 r. nastąpił rozłam w UW, którą opuściło środowisko liberałów skupione wokół Donalda Tuska. 10 stycznia ogłosił on – wraz z marszałkiem Sejmu Maciejem Płażyńskim (którego udział w tej inicjatywie oznaczał ostateczne fiasko próby reformy wewnętrznej AWS) oraz Andrzejem Olechowskim, który zdołał zebrać liczący się kapitał polityczny przy okazji wyborów prezydenckich, powstanie Platformy Obywatelskiej⁷²⁴. Nowy projekt polityczny już w pierwszych badaniach uzyskiwał znaczące poparcie, dodatkowo osłabiając ugrupowania do niedawna współtworzące koalicję⁷²⁵.

W tych okolicznościach Komisja Nadzwyczajna przedstawiła projekt ustawy określającej zarówno system wyborczy do Sejmu jak i Senatu⁷²⁶, bazujący

⁷²² Druk nr 2023.

⁷²³ Unia Pracy powstrzymała się od wystawienia własnego kandydata w wyborach prezydenckich i poparła Aleksandra Kwaśniewskiego. Po jego zwycięstwie, 17 października 2000 r. oba ugrupowania podpisały porozumienie o wspólnym starcie w wyborach parlamentarnych. A. Dudek, *Pierwsze lata III RP...*, s. 471, 482-483.

⁷²⁴ Ibidem, s. 491-495.

⁷²⁵ Wedle badań CBOS z pierwszych dni lutego 2001 PO mogła liczyć na poparcie 16% badanych, co było wynikiem znacznie lepszym niż uzyskiwany przez UW od połowy 1998 roku oraz porównywalnym z poparciem AWS w połowie 2000 r. Pojawienie się nowej formacji znacznie osłabiło te ugrupowania – UW utraciła na rzecz Platformy dwie piąte (42%) swoich wyborców natomiast AWS – co trzeciego (32%) wyborcę. CBOS, *Preferencje partyjne w lutym (kto głosuje na Platformę Obywatelską)*, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 24.

⁷²⁶ Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej o: 1) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1229 i 1229-A), 2) poselskim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1230), 3) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej

na przedstawionym wcześniej projekcie Komisji uzupełnionym o większość zapisów projektu przedstawionego przez Komisję Administracji i Spraw Wewnętrznych⁷²⁷. W stosunku do systemu wyborczego sensu stricto projekt zawarty w sprawozdaniu Komisji Nadzwyczajnej w większości powielał wcześniejsze propozycje, zawierał jednak istotną zmianę dotyczącą stosowanej metody wykorzystywaniem przez formułę wyborczą – zarówno w odniesieniu do podziału mandatów na poziomie okręgów, jak i na poziomie list ogólnopolskim miała mieć zastosowanie zmodyfikowana metoda Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4⁷²⁸. Projekt wprowadzał również zmiany w proponowanej siatce okręgów wyborczych⁷²⁹.

Komisja Nadzwyczajna, oprócz projektu ustawy, przedstawiła 31 wniosków mniejszości, w tym istotne z punktu widzenia systemu wyborczego sensu stricto oraz tematyki rozprawy. Załączony został wniosek mniejszości o rezygnację z list krajowych i rozdysponowanie wszystkich 460 mandatów na poziomie okręgów⁷³⁰ a także wniosek o przyznanie dodatkowych mandatów do rozdysponowania w okręgu obejmującym obszar gminy Warszawa-Centrum ze względu na zaliczanie do tego okręgu głosów oddawanych poza granicami kraju⁷³¹. 6 wniosków odnosiło się do zmian granic oraz liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania

Polskiej (druk nr 1289), 4) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1290 i 1290-A), 5) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1390), 6) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1391), 7) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1394), 8) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1395), 9) senackim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1416), 10) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych (druk nr 2023), 11) komisyjnym projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2090), 12) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych (druk nr 2091), druk nr 2599 z dnia 09.02.2001 r.

⁷²⁷ Druk nr 2023.

⁷²⁸ Art. 171 i 179, druk nr 2599.

⁷²⁹ W projekcie zaproponowano zmodyfikowane – względem wcześniej przez Komisję przedstawionego projektu – granice oraz liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach na obszarze województw lubelskiego oraz małopolskiego.

⁷³⁰ Wniosek mniejszości nr 14, druk nr 2599.

⁷³¹ Wniosek mniejszości nr 20, druk nr 2599.

w konkretnych okręgach⁷³². Kolejny dotyczył wprowadzenia fakultatywności wskazania preferowanego kandydata z listy w miejsce wskazania obligatoryjnego⁷³³. Złożono również kilka wniosków dotyczących progów zaporowych: zrównania progu obowiązującego komitety koalicyjne z progiem podstawowym (5%)⁷³⁴, rezygnacji z progów na poziomie list ogólnopolskich⁷³⁵ oraz wykreślenia przepisów uprawniających komitety wyborcze utworzone przez wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych do uzyskania zwolnienia z obowiązku przekroczenia wybranego progu⁷³⁶. Wreszcie - przedstawiono wnioski dotyczące przywrócenia metody d'Hondta zarówno na poziomie okręgów wyborczych⁷³⁷ jak i list krajowych⁷³⁸. Proponowano również zmianę formuły wykorzystywanej do rozdysponowania mandatów na poziomie okręgów wyborczych na wykorzystującą metodę Hare'a-Niemeyera, z tym, że listom okręgowym przyznawane miały być wyłącznie mandaty w liczbie równej liczbom całkowitym ilorazów X_i/Y_i obliczonych dla każdej z nich. Pozostałe mandaty miały być dzielone na poziomie ogólnokrajowym z zastosowaniem metody Hare'a-Niemeyera z tym, że podstawą podziału miały być głosy nadwyżkowe uzyskane przez listy danego komitetu w okręgach (nadwyżka głosów ponad kolejną wielokrotność kwoty okręgowej)⁷³⁹.

Biorąc pod uwagę warunki w jakich doszło do przyjęcia przez komisję sprawozdania zawierającego ostateczną treść projektu, należy stwierdzić, że stanowiła ona modyfikację poprzedniej propozycji dokonaną w taki sposób, aby utrudnić ugrupowaniu dominującemu w sondażach uzyskanie bezwzględnej większości mandatów. Porównanie wpływu zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë na możliwość uzyskania określonej puli mandatów w okręgu w stosunku do zastosowania w tych samych warunkach metody d'Hondta zostało zaprezentowane w pierwszej części pracy. W tym miejscu warto przedstawić, jakie znaczenie mogła mieć zmiana metody dla wyników zgodnych z wynikami dostępnymi wówczas badań. Za podstawę przyjęto

⁷³² Wnioski mniejszości nr 26-31, druk nr 2599.

⁷³³ Wniosek mniejszości nr 19, druk nr 2599.

⁷³⁴ Wniosek mniejszości nr 15, druk nr 2599.

⁷³⁵ Wniosek mniejszości nr 16, druk nr 2599.

⁷³⁶ Wniosek mniejszości nr 17, druk nr 2599.

⁷³⁷ Wniosek mniejszości nr 21, druk nr 2599.

⁷³⁸ Wniosek mniejszości nr 25, druk nr 2599.

⁷³⁹ Wnioski mniejszości 22 i 23, druk nr 2599.

wyniki badań z początku lutego 2001 (w którym SLD uzyskało 38% poparcia w odniesieniu do wszystkich badanych zamierzających głosować oraz 47,50% badanych zamierzających poprzeć ugrupowania które przekroczyłyby próg zaporowy upoważniający do udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów⁷⁴⁰). W wypadku zastosowania metody d'Hondta PO mogła liczyć na uzyskanie 3-go mandatu (a następnie 8-go, 14-go i 17-go), PSL na uzyskanie 5-go (a następnie 12-go), AWS 7-go (a następnie 16-go), UW 11-go (i byłby to jedyny mandat przyjmując maksymalną pulę 17 mandatów). W wypadku zastosowania metody zaproponowanej w projekcie były to odpowiednio: dla PO 3-ci mandat (następnie 8-my, 13-ty i 17-ty), dla PSL 4-ty (i 11-ty), AWS 6-ty (i 14-ty) a dla UW 9-ty. W wypadku wszystkich ugrupowań zmiana ta oznaczała więc możliwość uzyskania pierwszego (względnie kolejnych) mandatów w okręgach z mniejszą liczbą mandatów. Pamiętać należy, że proponowana zmiana metody przy założeniu 5 liczących się list⁷⁴¹ powodowała obniżenie nominalnego progu naturalnego z przedziału $T_{N^{dT}}$ od 5,56% do 12,5% do przedziału $T_{N(5)^{zm.S-L}}$ od 4,46% do 11,86%. Dla Sojuszu zmiana stosowanej metody oznaczała realne straty – o ile przy zastosowaniu metody d'Hondta poparcie równe uzyskanemu w lutowym sondażu było wyższe od wartości nominalnego progu naturalnego dla trzeciego mandatu w okręgach 7-, 8- i 9-mandatowych, dla czwartego mandatu w okręgach 10-, 11- oraz 12-mandatowych, 5-go w 13- i 14-mandatowych oraz 6-go w okręgach 15-, 16- i 17-mandatowych, to w wypadku zastosowania metody zaproponowanej przez Komisję nadzwyczajną byłoby ono wyższe od nominalnego progu naturalnego jedynie dla drugiego mandatu w okręgach 7-mandatowych, trzeciego mandatu w okręgach od 8 do 11 mandatów, czwartego w okręgach 12-, 13- i 14-mandatowych oraz piątego w okręgach 15-, 16 i 17-mandatowych. Oznaczało przekroczenie niższego progu dla wszystkich okręgów poza 8-, 9- oraz 12-mandatowymi.

Analizując celowość złożenia projektu w takiej treści należy zaznaczyć, że system zaproponowany przez Komisję Nadzwyczajną odbiegał w sposób znaczący od propozycji zawartych w projekcie posłów klubu AWS. Projekt złożony

⁷⁴⁰ Unia Pracy była w tym badaniu traktowana jako ugrupowanie startujące niezależnie od SLD, nie przekraczając progu zaporowego.

⁷⁴¹ Było to założenie racjonalne – w tym momencie nie było możliwości wskazania innego potencjalnego ugrupowania na tyle silnego aby wziąć udział w podziale mandatów poza SLD, PO, PSL, AWS oraz UW (biorąc pod uwagę, że UP miała startować razem z SLD).

w październiku 1999 roku w zakresie struktury okręgów (50) oraz stosowanych formuł wyborczych (zachowanie formuły wykorzystującej metodę d'Hondta) był bardzo bliski projektowi SLD (52 okręgi i ta sama metoda). Oba projekty proponowały również zachowanie dystrybucji części mandatów na poziomie ogólnokrajowym. Również drugi z projektów zgłoszonych przez posłów klubu AWS (członków SKL) zakładał pozostawienie dotychczasowej formuły wyborczej (ale ze zmianą struktury okręgów oraz rezygnacją z dystrybucji mandatów na dwóch poziomach). Projekt UW zakładał za to utrzymanie drugiego poziomu dystrybucji mandatów przy jednoczesnej zmianie zarówno struktury okręgów, jak i wykorzystywanej formuły. W trakcie prac w komisji posłowie AWS całkowicie zmienili podejście do systemu wyborczego opowiadając się za jego elementami korzystnymi dla ugrupowań o średnim i niskim (ale przekraczającym próg zaporowy) poparciu, w miejsce wcześniejszych – promujących ugrupowania najsilniejsze. Potwierdzeniem koniunkturalnego podejścia – szczególnie posłów AWS – są dokumenty z prac Komisji Nadzwyczajnej. W związku z przedstawieniem przez posłów poszczególnych klubów projektów zawierających wykluczające się rozwiązania, Komisja Nadzwyczajna podjęła się 27 kwietnia 2000 r. rozwiązania pięciu tzw. „problemów węzłowych” – m. in. wykorzystywanej metody, sposobu wyznaczania i wielkości okręgów oraz przyszłości listy krajowej⁷⁴². Mimo, że w stosunku do zastosowania metody badawczej zgłaszano wnioski o niepodjęcie decyzji na tym etapie prac, również dla tego, że stanowisko poszczególnych ugrupowań mogło ulec w następnych miesiącach modyfikacji ze względu na zmianę koniunktury politycznej (na co z rozbijającą szczerością zwrócił uwagę Ludwik Dorn reprezentujący marginalne koło ROP-PC), komisja – nieznaczną większością – odrzuciła wniosek o powstrzymanie się od decyzji⁷⁴³. Ostatecznie Komisja Nadzwyczajna podjęła decyzję kierunkową o zastosowaniu w projekcie określającym system wyborczy do Sejmu RP formuły wykorzystującej

⁷⁴² Ostatni z „problemów węzłowych” dotyczył wprowadzenia zakazów łączenia mandatów posła i senatora z innymi funkcjami. Biuletyn nr 2741/III, Komisja Nadzwyczajna do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej /nr 12/ z dnia 27.04.2000 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/07ACFC77CA1DC051C1256B73003BDEF3?OpenDocument> [dostęp 03.01.2017].

⁷⁴³ Przy 10 głosach za powstrzymaniem się od decyzji w sprawie metody wyborczej, 12 przeciw oraz 4 wstrzymujących. Ibidem.

metodę d'Hondta⁷⁴⁴ w okręgach nie mniejszych niż 7-mandatowych⁷⁴⁵ oraz o utrzymaniu listy krajowej zredukowanej do 50 mandatów⁷⁴⁶. Te rozwiązania zostały zawarte w projekcie ustawy złożonym przez komisję w lipcu 2000 r., jednak nie wytrzymały próby czasu i przed drugim czytaniem zmieniona została proponowana metoda wyborcza⁷⁴⁷, natomiast w trakcie debaty na forum sejmu głosy w dyskusji – w tym ze strony posłów AWS – świadczyły o zamiarze doprowadzenia do likwidacji listy krajowej.

Ostatecznie projekt został ponownie skierowany do Komisji Nadzwyczajnej, która przedstawiła dodatkowe sprawozdanie, w którym zaopiniowała aż 92 wniesione poprawki⁷⁴⁸, w tym istotne z punktu widzenia systemu wyborczego sensu stricto oraz

⁷⁴⁴ W głosowaniu alternatywnym: 15 głosów za metodą d'Hondta oraz 8 głosów za metodą Sainte-Laguë. Biuletyny z posiedzeń komisji sejmowych nie zawierają informacji o stanowisku poszczególnych posłów w kolejnych głosowaniach, jednak w skład 30-osobowej komisji wchodziło 11 posłów AWS (w tym 2 SKL), 10 SLD, 4 UW, 2 PSL oraz 3 reprezentujących mniejsze ugrupowania. Przyjęcie decyzji kierunkowej o zastosowaniu metody d'Hondta wymagało więc współpracy posłów dwóch największych klubów.

⁷⁴⁵ Takie rozwiązanie poparło 19 posłów, 4 było przeciw a 5 wstrzymało się. Wadą podjętej decyzji był brak określenia maksymalnej wielkości okręgu. Wcześniej Komisja – jednogłośnie – przyjęła zasady wyznaczania granic okręgów. Ibidem.

⁷⁴⁶ Takie rozwiązanie poparło 17 posłów, 5 było przeciw a 1 wstrzymał się od głosu. Ibidem.

⁷⁴⁷ Co nie wykluczało dalszych zmian. W trakcie II czytania Ludwik Dorn (RoP-PC) zaproponował zastosowanie wariantu klasycznego metody Sainte-Laguë uzasadniając tą propozycję wyliczeniami zgodnie z którymi zastosowanie wariantu zmodyfikowanego miało „dać w prezencie” SLD 9 dodatkowych mandatów w porównaniu z wariantem klasycznym. Ludwik Dorn, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/7C2B5C0C> [dostęp 03.01.2017 r.]. Ze strony SLD padła natomiast propozycja (pomijając przywrócenie metody d'Hondta) zastosowania innej modyfikacji metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,7, co w znaczący sposób utrudniałoby uzyskanie przez słabsze ugrupowania pierwszego mandatu w poszczególnych okręgach. Marek Mazurkiewicz, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/04041A0E> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁴⁸ Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej o: 1) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1229 i 1229-A), 2) poselskim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1230), 3) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1289), 4) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1290 i 1290-A), 5) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1390), 6) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1391), 7) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1394), 8) poselskim projekcie ustawy

tematyki rozprawy (z tego część pokrywających się z wcześniej złożonymi wnioskami mniejszości). Najwięcej z nich dotyczyło struktury okręgów wyborczych: od propozycji przeprowadzenia wyborów w 460 jednomandatowych okręgach wyborczych⁷⁴⁹ przez rezygnację z list ogólnokrajowych i rozdysponowanie wszystkich 460 mandatów na poziomie okręgów wyborczych⁷⁵⁰, zmniejszenie liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania na poziomie list ogólnopolskich do 20⁷⁵¹, zmniejszenia liczby okręgów do 24⁷⁵² i przeciwna jej – zwiększenia ich liczby

o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1395), 9) senackim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1416), 10) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych (druk nr 2023), 11) komisyjnym projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2090), 12) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych (druk nr 2091), druk nr 2599-A z dnia 28.02.2001 r.

⁷⁴⁹ Poprawka nr 23, druk nr 2599-A. Propozycja zastosowania w wyborach do Sejmu RP systemu większościowego, a w szczególności przeprowadzenia ich z wykorzystaniem formuły większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych była wcześniej podnoszona podczas pierwszego czytania projektu Komisji Nadzwyczajnej oraz debaty nad sprawozdaniem Komisji Nadzwyczajnej (druk nr 2599). Postulat ten popierany był głównie przez ugrupowania posiadające w Sejmie niewielką reprezentację, przez co można go uznać za wynikający nie z przekonania o korzyściach płynących z zastosowania takiego rozwiązania dla własnego wyniku wyborczego (a tym bardziej dla sprawności sprawowania władzy w Polsce), ale za próbę uzyskania poparcia części wyborców opowiadających się za systemem opartym o JOW-y (który, abstrahując od oceny argumentów stosowanych przez zwolenników takiego rozwiązania, zyskał znaczącą popularność – w badaniach CBOS system większościowy popierało 55% a oparty o JOW-y 44% respondentów). Temat ten był również wykorzystywany przez Platformę Obywatelską. W trakcie II czytania projektów poselskich oraz komisyjnych do postulatu zastosowania systemu większościowego (wcześniej podnoszonego w trakcie kampanii wyborczej w roku 1997) wróciła, na poziomie deklaracji, część AWS. W szczególny sposób kontrastuje to z dążeniem tych samych ugrupowań do zminimalizowania korzyści uzyskiwanych dzięki konstrukcji systemu wyborczego przez najsilniejsze ugrupowania (a w wypadku roku 2001 – najsilniejsze ugrupowanie). O propagandowym a nie merytorycznym charakterze tych postulatów świadczą również ówczesne uwarunkowania konstytucyjne, zgodnie z którymi wybory do sejmu musiały realizować zasadę proporcjonalności. Zmiana Konstytucji RP w ówczesnych warunkach była w praktyce niemożliwa. Szerzej o poparciu społecznym dla systemu większościowego i ewentualnego zastosowania JOW-ów w wyborach do Sejmu: CBOS, Opinie o zasadach prawa wyborczego i reprezentatywności Sejmu, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 7-9.

⁷⁵⁰ Poprawki nr 24 i 31, druk nr 2599-A.

⁷⁵¹ Poprawka nr 25, druk nr 2599-A.

⁷⁵² Poprawka nr 27, druk nr 2599-A.

do 48 przy jednoczesnym obniżeniu minimalnej liczby mandatów w okręgu do 6⁷⁵³ oraz propozycja wykreślenia przepisów określających szczegółowo procedurę podziału mandatów między okręgi wyborcze⁷⁵⁴. Struktury okręgów wyborczych dotyczyła również – w przeciwieństwie do poprzednich, zaopiniowana przez Komisję pozytywnie – propozycja wydłużenia terminu, do którego dozwolone było dokonywanie zmian w strukturze okręgów spowodowanych zmianami demograficznymi lub zmianami w podziale terytorialnym kraju⁷⁵⁵. Kolejne 24 poprawki dotyczyły granic konkretnych okręgów wyborczych i liczby przeznaczonych do rozdysponowania w nich mandatów⁷⁵⁶. Zgłoszono również propozycje dotyczące zgłaszania list okręgowych, zgodnie z którymi liczba podpisów wymagana do rejestracji takiej listy miała zostać zmniejszona do 3.000⁷⁵⁷ oraz wprowadzenia obowiązku aby przynajmniej 30% kandydatów na każdej liście stanowiły kobiety⁷⁵⁸ (obie zaopiniowane negatywnie). Nie zgłoszono poprawek dotyczących zniesienia progów ustawowych za to powtórzono wnioski mniejszości o pozbawienie komitetów wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych prawa do zwolnienia z obowiązku przekraczania wybranego progu⁷⁵⁹. W stosunku do formuł wyborczych proponowano zmianę stosowanej w okręgach metody na wariant klasyczny metody Sainte-Laguë⁷⁶⁰, zmianę modyfikacji metody Sainte-Laguë zarówno na poziomie okręgów jak i list ogólnopolskich przez zastosowanie pierwszego dzielnika 1,7 w miejsce 1,4⁷⁶¹, podziału mandatów na poziomie ogólnokrajowym w dodatkowo promujący ugrupowania najsilniejszy sposób zaproponowany wcześniej w projekcie SLD⁷⁶². Ostatnia istotna poprawka dotyczyła ograniczenia możliwości uzyskania mandatu z listy krajowej⁷⁶³ (jako jedyna spośród dotyczących formuły wyborczej zaopiniowana pozytywnie).

⁷⁵³ Poprawka nr 28, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁴ Poprawka nr 29, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁵ Poprawka nr 30, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁶ Poprawki nr 68-91, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁷ Poprawka nr 32, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁸ Poprawka nr 33, druk nr 2599-A.

⁷⁵⁹ Poprawka nr 26, druk nr 2599-A.

⁷⁶⁰ Poprawka nr 36, druk nr 2599-A.

⁷⁶¹ Poprawki nr 37 i 39, druk nr 2599-A.

⁷⁶² Poprawka nr 38, druk nr 2599-A.

⁷⁶³ W taki sposób można by uzyskać mandat wyłącznie raz. Poprawka nr 35, druk nr 2599-A.

W trakcie III czytania Sejm rozpatrzył zgłoszone do projektu wnioski mniejszości oraz poprawki. Spośród istotnych z punktu widzenia rozprawy, przyjęta została (zgodnie z rekomendacją Komisji Nadzwyczajnej) poprawka wydłużająca termin do którego dozwolone było dokonywanie zmian w strukturze okręgów spowodowanych zmianami demograficznymi lub zmianami w podziale terytorialnym kraju oraz (wbrew stanowisku Komisji) – głosami AWS, PSL oraz ugrupowań marginalnych i posłów niezrzeszonych⁷⁶⁴ - poprawka i wniosek mniejszości dotyczące rezygnacji z listy krajowej. Oznaczało to wzmocnienie proporcjonalności wyborów - nie zmieniała się struktura na poziomie okręgów wyborczych, wzrosła zatem średnia wielkość okręgu⁷⁶⁵, co automatycznie obniżało wysokość progów naturalnych. Usunięty za to został element, którego funkcją od początku było wzmacnianie efektu deformacyjnego w celu zapewnienia większej stabilności Sejmu. Pozostałe wnioski mniejszości oraz poprawki zostały odrzucone, w tym te utrzymujące elementy systemu wzmacniające jego efekt deformacyjny oraz pozycję najsilniejszego ugrupowania⁷⁶⁶. Ostatecznie projekt ustawy został przyjęty głosami doraźnej koalicji wszystkich ugrupowań poza SLD oraz marginalnym kołem Koalicja dla Polski⁷⁶⁷.

⁷⁶⁴ Przeciw przyjęciu poprawki głosowali posłowie SLD (149 ze 153 obecnych), większość UW (29 z 38 obecnych) oraz pojedynczy posłowie niezrzeszeni i reprezentujący inne ugrupowania, w tym połowa koła RoP-PC (2 z 4 posłów). Głosowanie nad przyjęciem 14. wniosku mniejszości i 24. poprawki do art. 133, pkt 1 porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o projektach ustaw ordynacja wyborcza do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie Nr 29 - posiedzenie 103, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&3&103&29> [dostęp 03.01.2017 r].

⁷⁶⁵ Z 10 (410 mandatów przy 41 okręgach) do 11,22 (460 mandatów przy 41 okręgach).

⁷⁶⁶ Propozycje te uzyskiwały poparcie jedynie posłów SLD i pojedynczych reprezentantów innych ugrupowań. Obrazuje to np. głosowanie nad wnioskiem mniejszości przywracającym metodę d'Hondta do rozdysponowania mandatów w okręgach wyborczych. Poparli ją wszyscy obecni posłowie klubu SLD oraz 2 posłów AWS i 2 niezrzeszonych, przeciw natomiast opowiedzieli się wszyscy pozostali obecni posłowie. Głosowanie nad przyjęciem 21. wniosku mniejszości do art. 171 ust. 1 pkt 1, pkt 1 porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o projektach ustaw ordynacja wyborcza do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie Nr 40 - posiedzenie 103, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&3&103&40> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁶⁷ Przeciw przyjęciu projektu opowiedziało się – oprócz SLD – 4 posłów AWS, 1 PSL oraz 10 niezrzeszonych. Wstrzymali się posłowie KdP, 3 posłów AWS, 2 PSL, 1 ROP-PC oraz 2 niezrzeszonych, przy czym część posłów głosujących przeciw lub wstrzymujących się należała do postulujących odrzucenie systemu proporcjonalnego i wprowadzenie (wbrew zapisom Konstytucji RP) systemu większościowego. Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie ustawy o partiach politycznych i niektórych innych ustaw, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną, wraz z przyjętymi poprawkami, pkt 1 porz. dzień. Sprawozdanie

Ustawa została przekazana do Senatu, który wprowadził do niej aż 157 poprawek (głównie o charakterze redakcyjnym)⁷⁶⁸, tym również istotne z punktu widzenia systemu wyborczego sensu stricto. Pierwsza z nich dotyczyła zniesienia wyższego progu zaporowego dla koalicji⁷⁶⁹, druga natomiast – zastosowania formuły wyborczej wykorzystującej wariant klasyczny metody Sainte-Laguë w miejsce wariantu zmodyfikowanego⁷⁷⁰. Senat uchwalił również 4 poprawki dotyczące granic i liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach wyborczych⁷⁷¹. Biorąc pod uwagę, że senatorowie AWS zajmowali połowę miejsc w senacie⁷⁷², zaproponowane poprawki można uznać za mające realizować interes tego ugrupowania. Niewątpliwie, obniżenie progu dla koalicji do poziomu 5% byłoby korzystne dla ugrupowania uzyskującego w ostatnich trzech comiesięcznych badaniach poparcie 9% ogółu respondentów zamierzających wziąć udział w wyborach (co oznaczało ok. 10% zdecydowanych jakie ugrupowanie poprzeć, ze względu na grupę 10-12% niezdecydowanych), więc nieznacznie tylko przekraczające wymogi stawiane koalicji⁷⁷³. Również proponowana zmiana stosowanej metody wyborczej byłaby korzystna dla ugrupowań o średnim i niskim (ale przekraczającym wysokość progu zaporowego) poparciu⁷⁷⁴. Komisja Nadzwyczajna zaopiniowała jednak wszystkie te propozycje negatywnie⁷⁷⁵ a następnie zostały one odrzucone przez Sejm,

Komisji o projektach ustaw ordynacja wyborcza do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie Nr 75 - posiedzenie 103, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&3&103&75> [dostęp 03.01.2017 r].

⁷⁶⁸ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 kwietnia 2001 r. w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr nr 2777 z dnia 10.04.2001 r.

⁷⁶⁹ Poprawka nr 98, druk nr 2777.

⁷⁷⁰ Poprawka nr 119, druk nr 2777.

⁷⁷¹ Poprawki nr 153-156, druk nr 2777.

⁷⁷² Klub Senatorski Akcji Wyborczej Solidarność, <http://ww2.senat.pl/k4/senat/kluby/KB-KSAWS.htm> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁷³ Patrz dane zawarte w tabeli 54. na s. 317.

⁷⁷⁴ Ostatecznie, przyjęcie takich rozwiązań byłoby korzystne dla AWS (w wyborach – AWSP). Samo zrównanie progu dla koalicji z progiem dla ugrupowań startujących samodzielnie pozwoliłoby AWSP wziąć udział w podziale mandatów i uzyskać ich 15, natomiast gdyby ponadto została zrealizowana druga z propozycji – liczba ta wzrosłaby do 24. Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

⁷⁷⁵ Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o stanowisku Senatu

przy czym głosowanie nad poprawką senacką dotyczącą progów uwidocznilo podziały w klubie AWS⁷⁷⁶.

Biorąc pod uwagę daleko idącą zmianę systemu wyborczego w stosunku do zastosowanego w dwóch poprzednich wyborach w latach 1993 i 1997 jak i zmienność stanowisk poszczególnych ugrupowań, a w szczególności AWS, w stosunku do poszczególnych elementów systemu, należy zadać pytanie: co powstrzymało „koalicję wszystkich” przeciw przodującemu w sondażach SLD od przyjęcia bardziej radykalnych rozwiązań, w jeszcze większym stopniu zmniejszających prawdopodobieństwo uzyskania przez Sojusz (nawet w koalicji z Unią Pracy oraz mniejszymi ugrupowaniami) samodzielnej większości w Sejmie? Przypisać trzeba, że uczyniono w tym kierunku wiele – zarówno struktura okręgów wyborczych jak i metoda wykorzystywana przez wybraną formułę wyborczą były niekorzystne dla najsilniejszego ugrupowania w porównaniu z ich odpowiednikami zastosowanymi w latach 1993 i 1997 (a tym bardziej w porównaniu z propozycją systemu przedstawionego przez samo SLD w 1999 r., szczególnie w odniesieniu do podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim). W obu przypadkach możliwe było jednak zastosowanie rozwiązań bardziej radykalnych, które zresztą były proponowane. W stosunku do struktury okręgów nie zdecydowano się na przyjęcie propozycji utworzenia 24 bardzo dużych okręgów wyborczych ze średnią liczbą mandatów powyżej 19, w stosunku do metody wyborczej – nie przyjęto ani propozycji zastosowania metody Hare’a-Niemeyera ani – znacznie bardziej korzystnego od ostatecznie zastosowanego (dla średnich i małych ugrupowań, w kontekście uzyskania pierwszego mandatu w okręgu) – klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë. Można wskazać trzy zbiory przyczyn, z których pierwszy można określić jako psychologiczne, drugi jako instytucjonalne, trzeci natomiast strategiczne. Do pierwszej grupy należy zaliczyć elementarną odpowiedzialność za państwo, która niewątpliwie cechuje przynajmniej większość parlamentarzystów i która powstrzymywała ich przed zbyt radykalnymi działaniami. W charakterystyczny dla

w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2777), druk nr 2783 z dnia 11.04.2001 r.

⁷⁷⁶ Z 147 posłów AWS biorących udział w głosowaniu 71 poparało poprawkę Senatu w tym zakresie, 30 było jej przeciwnych a 46 wstrzymało się od głosu. Głosowanie nad odrzuceniem poprawek Senatu 98. i 99, pkt 28. porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o stanowisku Senatu w sprawie Ustawy - ordynacja wyborcza do Sejmu RP i do Senatu RP, Głosowanie Nr 348 - posiedzenie 106, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&3&106&348> [dostęp 03.01.2017 r.].

siebie sposób, określił to poseł Eugeniusz Kłopotek w trakcie debaty nad poprawkami senackimi, uzasadniając brak poparcia ze strony PSL dla propozycji zmiany wersji metody Sainte-Laguë (na zgodny z ich wcześniejszymi postulatami wariant klasyczny) słowami „Są pewne granice przyzwoitości w polityce”⁷⁷⁷. Nie można również wykluczyć, że chęć wprowadzenia radykalnych zmian została ograniczona przez obawy o społeczny odbiór takich działań i oskarżenia o manipulację systemem wyłącznie dla własnych korzyści. Do drugiej grupy przyczyn należałoby zaliczyć prawdopodobną obawę przed wprowadzeniem systemu, który mógłby zdestabilizować Sejm kolejnej kadencji jak i przed stworzeniem niebezpiecznego precedensu, w wyniku którego politycy wtedy decydujący o zastosowaniu systemu wyborczego skrajnie niekorzystnego dla zmierzającego po zwycięstwo wyborcze SLD musieliby liczyć się ze swoistym odwetem ze strony przyszłej partii rządzącej. Wszystkie do tej pory wymienione, prawdopodobne przyczyny miały charakter „miękki” – nie powodowały natychmiastowych ani też całkowicie nieuchronnych konsekwencji. Na tym tle wyróżnia się trzeci zbiór przyczyn, który można zasadniczo ograniczyć do jednego elementu – obawa o zawetowanie przyjętej ordynacji przez Prezydenta RP, co prawdopodobnie oznaczałoby jej przepadek⁷⁷⁸. Biorąc pod uwagę, że nie byłby to pierwszy taki przypadek w krótkiej historii III RP, należało do tego zagrożenia podchodzić z całkowitą powagą, tym bardziej, że wybrany w końcu 2000 roku na kolejną kadencję Aleksander Kwaśniewski był bardzo blisko związany z Sojuszem. Nie bez znaczenia był w tej sytuacji również bardzo mocny mandat prezydenta wynikający ze zwycięstwa w pierwszej turze, w dodatku przy wysokiej – jak na polskie realia – frekwencji 61,12%⁷⁷⁹. Możliwość podjęcia takiej decyzji była ponadto wielokrotnie zapowiadana przez urzędników Kancelarii Prezydenta⁷⁸⁰ oraz

⁷⁷⁷ Eugeniusz Kłopotek, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/367603D8> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁷⁸ 162 głosów SLD (w tym momencie był to już największy klub w Sejmie) nie stanowiło siły wystarczającej do podtrzymania weta prezydenckiego w wypadku jednomyślności pozostałych posłów (mniejszość blokująca przy pełnej frekwencji wynosiła 185). Nie było jednak pewności, czy uda się przekonać wszystkich posłów do głosowania przeciw wetu prezydenta – tym bardziej, że np. dla tych związanych z Platformą Obywatelską, liczącą na poparcie bliskie 20%, przywrócenie systemu preferującego najsilniejsze ugrupowania mogłoby być korzystne. D. Wielowieyska, Zawetuje, nie zawetuje, „Gazeta Wyborcza” nr 89, wydanie z dnia 14/04/2001, str. 7.

⁷⁷⁹ Dane PKW, <http://prezydent2000.pkw.gov.pl/so/so.html> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁸⁰ D. Wielowieyska, Najważniejsze trzy zmiany, „Gazeta Wyborcza” nr 88, wydanie z dnia 13/04/2001, str. 8.

polityków związanego z nim obozu, w tym z mównicy sejmowej w trakcie drugiego czytania projektów poselskich i komisyjnych w lutym 2001⁷⁸¹. Ewentualna decyzja o zawetowaniu ustawy stawiałaby jednak urzędującego prezydenta w negatywnym świetle i to jego naraziła na zarzut podejmowania decyzji podyktowanych wyborczą koniunkturą, na zamówienie obozu politycznego z którego się wywodził. Nie było również jasne, w jaki sposób przeprowadzić należałoby wybory w wypadku zawetowania ustawy (prezydent nie mógłby liczyć na szybkie przygotowanie przez Sejm kolejnej, tym bardziej spełniającej jego postulaty). Politycy prawicy nie zamierzali ułatwiać Kwaśniewskiemu decyzji o wecie i 13 kwietnia przedstawili wniosek do Trybunału Konstytucyjnego o stwierdzenie niezgodności ordynacji wyborczej z 1993 r. z Konstytucją RP z 1997 roku⁷⁸². Ostatecznie, mimo krytycznego stosunku do uchwalonej ordynacji, prezydent – po konsultacji z prawnikami oraz z Państwową Komisją Wyborczą, które potwierdziły, że przeprowadzenie procesu wyborczego z wykorzystaniem systemu opracowanego w roku 1993 może powodować liczne problemy natury organizacyjnej oraz prawnej, a nawet prowadzić do podważenia jego zgodności z prawem⁷⁸³ - zdecydował się ustawę podpisać⁷⁸⁴.

Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów

W toku kadencji 1997-2001 przedstawiono wiele projektów systemu wyborczego do Sejmu RP, mających ponadto realizować często rozbieżne cele. Ostatecznie zastosowany w wyborach przeprowadzonych we wrześniu 2001 roku ograniczył premię uzyskaną przez zwycięską koalicję SLD-UP, uniemożliwiając jej uzyskanie samodzielnej większości w izbie niższej parlamentu – tym samym należy stwierdzić, że zrealizował cele stawiane przez ugrupowania, które ostatecznie poparły

⁷⁸¹ Tadeusz Iwiński, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP III kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata3.nsf/main/5E1CDA4E> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁸² Wniosek został podpisany przez liderów większości ugrupowań prawicowych – m.in. Jana Olszewskiego, Bronisława Geremka, Mariana Krzaklewskiego czy Jarosława Kaczyńskiego. Główne zarzuty podnoszone we wniosku dotyczyły zgodności przeprowadzenia wyborów w małych (nawet tylko 3-mandatowych) okręgach z konstytucyjną zasadą proporcjonalności oraz zgodność przepisów dotyczących listy krajowej z zasadami proporcjonalności i równości. Obrona atakiem, „Gazeta Wyborcza” nr 89, wydanie z dnia 14/04/2001, str. 7.

⁷⁸³ Prezydent RP podpisał ustawę "Ordynacja wyborcza do Sejmu i Senatu", <http://www.prezydent.pl/archiwalne-aktualnosci/rok-2001/art,326,prezydent-rp-podpisal-ustawe-ordynacja-wyborcza-do-sejmu-i-senatu.html> [dostęp 03.01.2017 r.].

⁷⁸⁴ M. Przywara, op. cit., s. 149-150.

taki kształt systemu wyborczego. Równocześnie – rozwiązania proponowane przez główne ugrupowanie opozycyjne (oraz przez część głównego ugrupowania rządzącego do momentu zmiany strategii), w wypadku ich zastosowania, realizowałyby cel zupełnie odmienny – zapewnienie zwycięskiej koalicji możliwie licznej i stabilnej większości. Efekt zastosowania systemu wyborczego określonego przez uchwaloną ordynację oraz symulacje wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z wykorzystaniem innych – proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji – metod wyborczych⁷⁸⁵ zostały przedstawione w tabeli 56. Kolejne tabele prezentują: symulację wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z pominięciem progów zaporowych i z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych (tabela 57.), symulację wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z zastosowaniem zrównanego progu zaporowego dla wszystkich komitetów w wysokości 5%⁷⁸⁶ z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych (tabela 58.). Kolejne dwie tabele odchodzą od faktycznie zastosowanego systemu wyborczego i przedstawiają: symulację wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w projektach złożonych w 1999 roku przez posłów SLD⁷⁸⁷ oraz UW⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ Przy czym w symulacji wykorzystującej metodę Hare’a-Niemeyera zastosowano ją w sposób standardowy, znany z wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w roku 1991, więc z podziałem wszystkich mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu na poziomie tego okręgu, bez dodatkowego podziału na poziomie ogólnokrajowym z wykorzystaniem głosów resztkowych. Zastrzeżenie to odnosi się również do pozostałych symulacji, w których zastosowano tą metodę.

⁷⁸⁶ Z zachowaniem uprawnień komitetów wyborczych utworzonych przez wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych do zwolnienia z wybranego progu.

⁷⁸⁷ W wypadku projektu SLD autor napotkał na trudność z uzyskaniem szczegółowych informacji o wynikach głosowania w dzielnicach wchodzących w skład gminy Warszawa – centrum wchodzących w skład dwóch okręgów wyborczych. Ostatecznie głosy oddane w gminie Warszawa-centrum zostały – na potrzeby symulacji – równo podzielone między okręgi nr 1 i 2.

⁷⁸⁸ W symulacji starano się zastosować strukturę okręgów odpowiadającą zamierzeniom projektodawców, nie zawsze wynikającą wprost z przedłożonej treści projektu załącznika do ustawy. Zawierał on liczne błędy w nazewnictwie poszczególnych powiatów, w jednym wypadku zakładał zaliczenie tego samego powiatu do dwóch okręgów (dotyczyło to powiatu przasnyskiego), a kolejny powiat (powiat przysuski) nie został zaliczony do żadnego okręgu. Starając się odtworzyć zamierzenia projektodawców autor kierował się

(tabela 59.) oraz wyniki symulacji⁷⁸⁹ dla systemu zawartego w projektach PSL, AWS⁷⁹⁰ oraz SKL⁷⁹¹ (tabela 60.).

Tabela 56.

Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych we wrześniu 2001 r. oraz symulacji wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z wykorzystaniem innych – proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji – metod wyborczych

		Zastosowana metoda									Z zachowaniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów oraz progów zaporowych 5%/8%
	Poparcie		Zmodyfikowana Sainte-Laguë*		d'Hondta		klasyczna Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera		
Komitet	v _i %	vw _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	
SLD-UP	41,04%	45,25%	216	46,96%	245	53,26%	206	44,78%	208	45,22%	
PO	12,68%	13,98%	65	14,13%	62	13,48%	64	13,91%	64	13,91%	
Samoobrona	10,20%	11,24%	53	11,52%	47	10,22%	52	11,30%	51	11,09%	
PiS	9,50%	10,47%	44	9,57%	38	8,26%	47	10,22%	45	9,78%	
PSL	8,98%	9,90%	42	9,13%	37	8,04%	47	10,22%	47	10,22%	
LPR	7,87%	8,68%	38	8,26%	29	6,30%	42	9,13%	43	9,35%	
MN	0,36%	0,40%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	
MN Górn. Śl.	0,06%	0,07%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	
[ugrupowania, które nie przekroczyły progów zaporowych]											
AWSP*	5,60%										

podstawową logiką oraz zapisanymi w projekcie zasadami wyznaczania okręgów (przykładowo powiat przasnyski, leżący w północnej części województwa mazowieckiego, został zaliczony do okręgu plockiego z powiatami którego graniczył, nie zaś do znajdującego się po drugiej stronie województwa okręgu radomskiego).

⁷⁸⁹ We wszystkich symulacjach wykorzystano wyniki głosowania zgodne z faktycznymi w trakcie wyborów w 2001 roku. W tych symulacjach, w których wykorzystano odmienną od faktycznej strukturę okręgów założono, że rozkład głosów pomiędzy poszczególne ugrupowania (ich listy) na poziomie powiatów nie zmieniłyby się. Zaznaczyć należy, że komitet wyborczy Ligi Polskich Rodzin nie zdołał zarejestrować listy wyborczej w jednym z okręgów, co w części symulacji spowodowało zerowe poparcie z powiatów wchodzących w skład różnych okręgów wyborczych.

⁷⁹⁰ Jako, że projekt przedstawiony przez posłów AWS nie zawierał w sobie projektu załącznika do ustawy określającego granice i liczbę mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach wyborczych, w symulacji wykorzystano sposób obliczania liczby mandatów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania przedstawiony przez J. Flisa z zastrzeżeniem, że 2 mandaty odgórnie przypisano do komitetu mniejszości niemieckiej (aby zachować spójność z pozostałymi symulacjami).

⁷⁹¹ Projekt przedstawiony przez SKL nie tylko nie zawierał propozycji konkretnego podziału na okręgi wyborcze, ale przekazywał kompetencję do ich wyznaczenia Państwowej Komisji Wyborczej, określając równocześnie zasady tworzenia okręgów. Zgodnie z wcześniejszą analizą, PKW mogłaby zdecydować o utworzeniu od 32 do 38 okręgów. W symulacji wykorzystano trzy warianty – 32 względnie dużych okręgów (wariant 1), uśredniony 35 okręgów (wariant 2) oraz 38 względnie małych okręgów (wariant 3). W symulacji wykorzystano sposób obliczania liczby mandatów przedstawiony przez J. Flisa, przy czym we wszystkich wariantach – podobnie jak w wypadku symulacji wykorzystującej projekt AWS – przypisano odgórnie 2 mandaty komitetowi mniejszości niemieckiej.

UW	3,10%		
Inne	0,60%		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 23.09.2001 r.

* faktyczne wyniki wyborów.

** AWSP startowała jako komitet koalicyjny, więc w jej wypadku próg zaporowy wynosił 8%.

Tabela 57.

Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z pominięciem progów zaporowych i z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych

			Zastosowana metoda								Z zachowaniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów, z pominięciem progów zaporowych
			Zmodyfikowana Sainte-Laguë		d'Hondta		klasyczna Sainte- Laguë		Hare'a-Niemeyera		
	Poparcie		s_i	$s_i\%$	s_i	$s_i\%$	s_i	$s_i\%$	s_i	$s_i\%$	
Komitet	$v_i\%$	$vw_i\%$									
SLD-UP	41,04%	41,04%	211	45,87%	238	51,74%	188	40,87%	189	41,09%	
PO	12,68%	12,68%	61	13,26%	62	13,48%	59	12,83%	59	12,83%	
Samobrona	10,20%	10,20%	52	11,30%	44	9,57%	51	11,09%	51	11,09%	
PiS	9,50%	9,50%	41	8,91%	36	7,83%	44	9,57%	45	9,78%	
PSL	8,98%	8,98%	41	8,91%	37	8,04%	45	9,78%	44	9,57%	
LPR	7,87%	7,87%	34	7,39%	29	6,30%	40	8,70%	40	8,70%	
MN	0,36%	0,36%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	
MN Górn. Śl.	0,06%	0,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	
AWSP	5,60%	5,60%	15	3,26%	10	2,17%	24	5,22%	24	5,22%	
UW	3,10%	3,10%	3	0,65%	2	0,43%	7	1,52%	6	1,30%	
Inne	0,60%	0,60%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 23.09.2001 r.

Tabela 58.

Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z zastosowaniem zrównanego progu zaporowego dla wszystkich komitetów w wysokości 5% z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych

			Zastosowana metoda								Z zachowaniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów, ze zrównaniem progów zaporowych dla partii i koalicji (5%)
Poparcie			Zmodyfikowana Sainte-Laguë		d'Hondta		klasyczna Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera		
Komitety	v _i %	vw _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	
SLD-UP	41,04%	42,62%	211	45,87%	239	51,96%	194	42,17%	195	42,39%	
PO	12,68%	13,17%	61	13,26%	62	13,48%	60	13,04%	60	13,04%	
Samobrona	10,20%	10,59%	52	11,30%	44	9,57%	51	11,09%	51	11,09%	
PiS	9,50%	9,87%	43	9,35%	37	8,04%	44	9,57%	44	9,57%	
PSL	8,98%	9,32%	41	8,91%	37	8,04%	45	9,78%	43	9,35%	
LPR	7,87%	8,18%	35	7,61%	29	6,30%	40	8,70%	40	8,70%	
MN	0,36%	0,38%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	
MN Górn. Śl.	0,06%	0,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	
AWSP	5,60%	5,82%	15	3,26%	10	2,17%	24	5,22%	25	5,43%	
[ugrupowania, które nie przekroczyły progów zaporowych]											
UW	3,10%										

Inne	0,60%		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 23.09.2001 r.

Tabela 59.

Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego zaproponowanego w projektach posłów SLD oraz UW złożonych w 1999 roku

Komitet	Projekt SLD						Projekt UW				Z zachowaniem struktury okręgów oraz formuły określonej w poszczególnych projektach
	Poparcie		okręgi	poziom ogólnopolski	suma		okręgi	lista krajowa	suma		
	v _i %	vw _i %			s _i	s _i %			s _i	s _i %	
SLD-UP	41,04%	45,25%	219	40	259	56,30%	175	32	207	45,00%	
PO	12,68%	13,98%	50	9	59	12,83%	53	9	62	13,48%	
Samobrona	10,20%	11,24%	37	6	43	9,35%	45	8	53	11,52%	
PiS	9,50%	10,47%	29	5	34	7,39%	42	7	49	10,65%	
PSL	8,98%	9,90%	34	6	40	8,70%	36	7	43	9,35%	
LPR	7,87%	8,68%	20	3	23	5,00%	38	6	44	9,57%	
MN	0,36%	0,40%	2	**	2	0,43%	2	***	2	0,43%	
MN Górn. Śl.	0,06%	0,07%	0	**	0	0,00%	0	***	0	0,00%	
[ugrupowania, które nie przekroczyły progów zaporowych uprawniających do udziału w podziale mandatów w okręgach]											
AWSP*	5,60%										
UW	3,10%										
Inne	0,60%										

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 23.09.2001 r.

* AWSP startowała jako komitet koalicyjny, więc w jej wypadku próg zaporowy wynosił 8%.

** nie wzięły udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim ze względu na nieuzyskanie przynajmniej 15 mandatów w okręgach wyborczych.

*** nie wzięły udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim ze względu na nieuzyskanie wymaganego poparcia 7% (symulacje zakładają, że komitety wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych skorzystały ze zwolnienia z obowiązku przekroczenia progu na poziomie okręgów wyborczych).

Tabela 60.

Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego zaproponowanego w projektach posłów PSL, AWS oraz SKL złożonych w 1999 roku

Komitet			Projekt PSL		Projekt AWS**				Projekt SKL**						Z zachowaniem struktury okręgów oraz formuły określonej w poszczególnych projektach
	Poparcie				okręgi	lista krajowa	suma	32 okręgi		35 okręgów		38 okręgów			
	v _i %	vw _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	
SLD-UP	41,04%	45,25%	217	47,17%	229	24	253	55,00%	236	51,30%	238	51,74%	239	51,96%	
PO	12,68%	13,98%	64	13,91%	53	7	60	13,04%	62	13,48%	62	13,48%	62	13,48%	
Samobrona	10,20%	11,24%	51	11,09%	38	5	43	9,35%	47	10,22%	46	10,00%	46	10,00%	
PiS	9,50%	10,47%	46	10,00%	34	5	39	8,48%	42	9,13%	42	9,13%	42	9,13%	
PSL	8,98%	9,90%	43	9,35%	30	5	35	7,61%	39	8,48%	38	8,26%	38	8,26%	
LPR	7,87%	8,68%	37	8,04%	24	4	28	6,09%	32	6,96%	32	6,96%	31	6,74%	

MN	0,36%	0,40%	2	0,43%	2	***	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%
MN Górn. Śl.	0,06%	0,07%		0,00%	0	***	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
[ugrupowania, które nie przekroczyły progów zaporowych]														
AWSP	5,60%													
UW	3,10%													
Inne	0,60%													

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 23.09.2001 r.

* AWSP startowała jako komitet koalicyjny, więc w jej wypadku próg zaporowy wynosił 8%.

**symulacje z wykorzystaniem sposobu obliczania liczby mandatów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania przedstawionego przez J. Flisa.

*** nie wzięły udziału w podziale mandatów na poziomie ogólnopolskim ze względu na nieuzyskanie wymaganego poparcia 7% (symulacje zakładają, że komitety wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych skorzystały ze zwolnienia z obowiązku przekroczenia progu na poziomie okręgów wyborczych).

Przedstawione wyniki symulacji pozwalają zaobserwować jak wielkie znaczenie może mieć zastosowanie poszczególnych elementów systemów wyborczych (nawet pozostając na płaszczyźnie systemów reprezentacji proporcjonalnej w wielomandatowych okręgach wyborczych) dla wyniku wyborów. Wszystkie przedstawione powyżej symulacje wykonano z wykorzystaniem tego samego rozkładu głosów, jednak uzyskano całkowicie odmienne efekty. Największe znaczenie z punktu widzenia systemu partyjnego i systemu politycznego, ale również z punktu widzenia interesów poszczególnych ugrupowań, miało umożliwienie (lub wręcz przeciwnie – uniemożliwienie) ugrupowaniu o najwyższym poparciu (przewyższającym kolejne ponad trzykrotnie, co nie zdarzyło się nigdy wcześniej ani później w historii III RP⁷⁹²) uzyskania samodzielnej większości w izbie niższej parlamentu. Rozpiętość wartości wyniku wyborczego koalicji SLD-UP nie jest najwyższa spośród wszystkich ugrupowań w ujęciu procentowym (najwyższy wynik, uzyskany w symulacji z wykorzystaniem systemu wyborczego zaproponowanego przez posłów Sojuszu, był o 37% wyższy niż uzyskany w wypadku systemu faktycznie zastosowanego z pominięciem progów ustawowych oraz z zastosowaniem klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, a w odniesieniu do symulacji nie zakładających całkowitej

⁷⁹² Choć należy zaznaczyć, że nie jest to najwyższe poparcie uzyskane w wyborach do Sejmu. Wyższe uzyskała Platforma Obywatelska w roku 2007 uzyskując 41,51% czyli o 0,47 pproc. wyższe niż koalicja SLD-UP. Znacznie wyższa była wtedy również liczba głosów oddanych na PO – wyższa o ponad 1.350 tys. niż przez zwycięską koalicję w 2001 r. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 października 2007 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 października 2007 r., Dz.U. 2007 nr 198 poz. 1438.

rezygnacji z progów – o 33,50% wyższy niż uzyskany w wypadku przyjęcia obu wcześniej omawianych poprawek Senatu⁷⁹³), gdyż wyższy można wskazać w wynikach symulacji dla PiS oraz LPR (odpowiednio ponad 38% oraz ponad 91%), jednak w ujęciu bezwzględny – a to ono jest faktycznie istotne i informuje o stratach poniesionych przez poszczególne ugrupowania – maksymalna różnica wyniku SLD-UP uzyskanego w poszczególnych symulacjach wyniosła 71 mandatów i była nie tylko najwyższa, ale przewyższała swoją wartością liczbę mandatów uzyskaną przez każde inne ugrupowanie w dowolnej spośród przeprowadzonych symulacji. 71 mandatów oznaczało ponad 15% ogólnego składu Sejmu, co, nawet patrząc przez pryzmat kolejnych kadencji, stanowi odsetek trudny do uzyskania przez większość ugrupowań⁷⁹⁴. Przy tak dużej przewadze między zwycięzcą wyborów a kolejnym ugrupowaniem najbardziej istotną była zastosowana metoda – w wypadku zastosowania metody d'Hondta koalicja SLD-UP uzyskałaby bezwzględną większość mandatów (od 236 do 259 mandatów) niezależnie od liczby okręgów (w wypadku utworzenia 32 okręgów, ze średnią liczbą mandatów 14,38 większość ta byłaby najmniejsza i wyniosła jedynie 6 mandatów ponad połowę ogólnej liczby) czy utrzymania podziału części mandatów na poziomie ogólnokrajowym (choć w wypadku zastosowania takiego rozwiązania uzyskana liczba mandatów byłaby najwyższa - w dwóch takich przypadkach 253 i 259 mandatów, natomiast bez listy od 236 do 245), co potwierdza stabilizujący układ sejmowy oraz wzmacniający wynik najsilniejszego ugrupowania efekt takiego typu rozdysponowania części mandatów na wyższym poziomie (a w szczególności potwierdza dalsze wzmocnienie tego efektu przy zastosowaniu jako podstawy podziału liczby mandatów uzyskanych w okręgach). W wypadku zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë liczba uzyskanych przez zwycięzcę mandatów byłaby w różnych wariantach zbliżona, wynosząc od 211 do 217. Większe zróżnicowanie wyników SLD-UP można zaobserwować w efekcie symulacji wykorzystujących klasyczny wariant metody Sainte-Laguë (od 188 do 207), choć w dużej mierze wpływ miało na to dopuszczenie

⁷⁹³ Zrównania progu wyborczego dla wszystkich komitetów do poziomu 5% oraz zastąpienia zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë jej wariantem klasycznym.

⁷⁹⁴ Znamiennym jest, że reprezentacji 71-osobowej lub większej nie udało się od 2001 roku uzyskać żadnemu ugrupowaniu poza Platformą Obywatelską oraz Prawem i Sprawiedliwością. Jedynym w historii III RP ugrupowaniem, które uzyskało taką reprezentację nie wygrywając jednocześnie wyborów do Sejmu ani nie zajmując w nich drugiego miejsca była Unia Demokratyczna w 1993 roku (74 mandaty).

w jednej z symulacji do udziału w podziale mandatów Unii Wolności, która 6 spośród potencjalnie uzyskanych 7 mandatów odebrałaby właśnie koalicji SLD-UP. W wypadku zastosowania metody Hare'a-Niemeyera zwycięska koalicja uzyskałaby od 189 do 208 mandatów, przy czym należy stwierdzić, że przeprowadzone symulacje potwierdzają tezę o najwierniejszym odwzorowaniu poparcia efektywnego (poparcia względem puli głosów oddanych na ugrupowania biorące udział w podziale mandatów) przez właśnie tą metodę – w trzech wypadkach jej zastosowania stosunek odsetka uzyskanych mandatów ($s_i\%$) do udziału w głosach efektywnych ($vw_i\%$) wyniósł dla koalicji SLD-UP od 99,47% do 100,12% co można uznać za praktycznie idealne odwzorowanie, biorąc pod uwagę, że zmiana stanu posiadania o 1 mandat powoduje zmianę udziału w ogólnej puli mandatów o 0,22%.

Podsumowanie

Jak zostało nadmienione na początku niniejszego rozdziału, okres III kadencji Sejmu RP okazał się czasem renesansu inżynierii wyborczej w Polsce. Z punktu widzenia badacza tej materii, wyjątkowo interesujące są złożone projekty – szczególnie, że ich mnogość pozwoliła na zaproponowanie w nich bardzo szerokiego wachlarza rozwiązań dotyczących systemu wyborczego – ale jeszcze bardziej interesujące jest zachowanie decydentów politycznych. W połowie kadencji – w 1999 roku - oba najsilniejsze ugrupowania opowiadały się za utrzymaniem najważniejszych elementów wcześniej stosowanego systemu, które przez swój efekt deformacyjny stabilizowały wyłaniany skład Sejmu i wzmacniały ugrupowania posiadające najwyższe poparcie społeczne. Ugrupowania posiadające mniejszą - ale liczącą się - reprezentację parlamentarną opowiadały się za wzmocnieniem proporcjonalności projektowanego systemu wyborczego, nawet kosztem utrudnienia zbudowania stabilnej większości. Z biegiem kadencji i zmianą struktury poparcia społecznego, a w szczególności – w wyniku uzyskania przez jedno ugrupowanie znaczącej przewagi nad pozostałymi – zmieniło się stanowisko części ugrupowań. Głównym celem stawianym nowemu systemowi wyborczemu – niezależnie od przykładanej do tego retoryki – stało odseparowanie lewicy postkomunistycznej od możliwości uzyskania samodzielnej większości w Sejmie, tym bardziej, że z tego obozu wywodził się Prezydent RP, a co do zdominowania przez SLD przyszłego Senatu nikt nie mógł mieć większych wątpliwości. Obawy przed uzyskaniem tak szerokiej władzy przez reprezentantów jednego środowiska politycznego – co nie miało wcześniej miejsca

w krótkiej historii III RP – uznać należy za główny czynnik kształtujący proces legislacyjny dotyczący ordynacji mającej ustanowić nowy system wyborczy. Prace nad tym systemem pokazały również, że stworzenie sytuacji, w której niezbędne jest dokonanie istotnych zmian w istniejącym (nawet sprawdzającym się) systemie wyborczym – a za takie należy uznać wypracowanie nowej struktury okręgów wyborczych w wyniku zmiany podziału administracyjnego kraju – otwiera furtkę do przyjęcia dalej posuniętych zmian, wcale nie wymuszonych okolicznościami a jedynie interesem politycznym poszczególnych ugrupowań.

Działania z zakresu inżynierii wyborczej podjęte w okresie 1997-2001 charakteryzuje również ich niespotykana wcześniej spójność (co nie wyklucza zmienności w czasie). Wynikało to z podjęcia takich działań po raz pierwszy przez ugrupowania początkowo tworzące względnie stabilną większość w Sejmie a następnie potrafiące taką większość, dla obrony własnego interesu, utworzyć. Nie miała ona przy tym tak wyraźnie doraźnego charakteru jak ta powstała pod koniec kadencji 1991-1993, która zdecydowała o wyborze systemu wyborczego stabilizującego scenę polityczną. Należy również zaznaczyć, że po raz pierwszy inżynierię zastosowano w demokratycznym procesie decyzyjnym nie ze w celu usunięcia lub modyfikacji tych elementów systemu, które zostały uznane za niekorzystne ze względu na efekty ich funkcjonowania w przeszłości, ale w celu zapobieżenia wystąpienia niepożądanych, z punktu widzenia decydenta, zjawisk w przyszłości.

Nawet starając się unikać oceny działań z zakresu inżynierii wyborczej w kategoriach moralnych, nie sposób nie zwrócić uwagi, że sposób ich zastosowania w okresie 1997-2001 narażał poszczególne środowiska polityczne na wyjątkowo ostre zarzuty o manipulację systemem wyborczym w celu realizacji partykularnych interesów. Sprzyjała temu za równo zmienność stanowisk części ugrupowań reprezentowanych w Sejmie jak i towarzysząca temu procesowi retoryka (choć fakt bezpośredniego stwierdzania z mównicy sejmowej, przy zachowaniu pełnej jawności, że zmiany w systemie wyborczym trzeba wprowadzić aby nie dopuścić do uzyskania przez określone ugrupowanie samodzielnej większości można uznać za pozytywny przejaw jawności i szczerości w życiu politycznym). Należy przy tym zaznaczyć, że takie zarzuty mogły być i były kierowane nie tylko w stronę tych ugrupowań, które doprowadziły do ostatecznej zmiany systemu wyborczego na uznawany za korzystny dla własnych interesów, ale również w stronę sejmowej lewicy i prezydenta. Powodem

tego mogło być zaproponowanie skrajnie deformującego wynik wyborów systemu wyborczego przez posłów zyskującego w sondażach SLD oraz postawa Prezydenta RP, który - zwlekając z podjęciem decyzji odnośnie zawetowania lub podpisania ordynacji – publicznie zapowiadał, że skłania się ku jej odrzuceniu.

Ostatnim elementem, na który należy zwrócić uwagę w podsumowaniu okresu 1997-2001 jest – powtarzająca się od 1989 roku – niezdolność poszczególnych ugrupowań do właściwej percepcji własnego interesu politycznego (lub właściwego przewidywania zmian tego interesu w nieodległej przyszłości) oraz nieumiejętność dostosowania się do, nawet utworzonych w wyniku własnych decyzji, warunków. Prace nad systemem wyborczym zastosowanym w roku 2001, jak i sam proces wyborczy, są tego doskonałym przykładem. Politycy AWS długo opowiadali się za ordynacją wzmacniającą najsilniejsze ugrupowania, nie zauważając lub nie chcąc zauważyć, że pozycja Akcji jako jednego z głównych, a przynajmniej jako najsilniejszego, ugrupowania na polskiej scenie politycznej jest poważnie zagrożona. Tak dobre samopoczucie liderów Akcji trudno uzasadnić nawet z perspektywy kilkunastu lat. W opinii autora należy raczej łączyć ją ze złą interpretacją nastrojów społecznych oraz możliwości ich zmiany, szczególnie oceny społecznej 4 wielkich reform, których ciężar wziął na siebie AWS, jak i zbyt wysokiej oceny przez kierownictwo AWS własnych zdolności do utrzymania spójności wewnętrznej własnego środowiska. Ponadto, na samym finiszu prac nad systemem wyborczym, a następnie w trakcie procesu wyborczego Akcja popełniła dwa błędy, których nie sposób nazwać inaczej niż kardynalnymi. Pierwszym było dopuszczenie do odrzucenia przez Sejm poprawki senatu obniżającej próg ustawowy dla koalicji z 8% do 5% ważnie oddanych głosów w skali kraju, a kolejnym – udział w wyborach jako komitet koalicyjny, co zaowocowało eliminacją z polskiego życia politycznego⁷⁹⁵.

⁷⁹⁵ Choć trzeba zaznaczyć, że zastosowanie innego rozwiązania mogło być trudne ze względów organizacyjno-finansowych – start jako komitet wyborczy wyborców po pierwsze uniemożliwiał zasilenie funduszu wyborczego komitetu środkami pochodzącymi od partii politycznych, po drugie wiązał się z brakiem prawa do finansowania działalności z budżetu państwa przez kolejne 4 lata. Z drugiej strony – udział w wyborach jako komitet wyborczy jednej z partii politycznych tworzących AWSP uniemożliwiał finansowanie działań komitetu ze środków pozostałych partii oraz ich późniejszy udział w finansowaniu z budżetu państwa. Najlepszym rozwiązaniem, wydaje się, było zjednoczenie funkcjonujących partii lub powołanie nowej, mającej jedynie charakter organizacyjno-finansowy. Nie ulega jednak wątpliwości, że start jako komitet koalicyjny był rozwiązaniem najbardziej ryzykownym, a decyzja o nim skutkowałą brakiem możliwości udziału w podziale

Podobnie należy ocenić działania Unii Wolności, mimo, że w toku prac nad systemem wyborczym nie wnoszono propozycji całkowitego zniesienia progu wyborczego. Doprowadzenie do sytuacji, w której z pozycji ugrupowania, które przez większość kadencji uczestniczyło w koalicji rządowej a później stanowiło jedną z głównych sił w Sejmie, Unia utraciła ogromną większość swoich wyborców i ostatecznie nie została dopuszczona do udziału w podziale mandatów w wyborach do Sejmu, należy ocenić jako nieumiejętność dostosowania się do samemu wypracowanych reguł gry wyborczej (a tym bardziej właściwego ich wykorzystania).

mandatów ze względu na nieprzekroczenie progu zaporowego w wysokości 8% i zniknięciem AWS/AWSP z polskiej sceny politycznej.

Rozdział piąty: Kadencja 2001-2005 i początki stabilizacji systemu wyborczego

Burzliwy z punktu widzenia systemu wyborczego oraz zastosowania inżynierii wyborczej okres Sejmu III kadencji został zamknięty wyborami 23 września 2001 r., w wyniku których nastąpiła spodziewana alternacja władzy – mimo, że koalicji wyborczej SLD-UP nie powiodło się uzyskanie samodzielnej większości, zawarła ona koalicję rządową i parlamentarną z PSL. Zważywszy na uzyskanie przez SLD-UP wyraźnej większości (75 miejsc) w Senacie oraz na urzędującego prezydenta wywodzącego się z tego samego obozu politycznego – pełnia władzy ustawodawczej oraz wykonawczej znalazła się (podobnie jak w okresie 1995-1997) w rękach ugrupowań postkomunistycznych⁷⁹⁶. W wyniku wrześniowych wyborów, z areny parlamentarnej zniknęły ugrupowania sprawujące władzę w poprzedniej kadencji – AWS/AWSP oraz UW⁷⁹⁷, a w ich miejsce pojawiły się nowe – postsolidarnościowe Prawo i Sprawiedliwość, Platforma Obywatelska (skupiające w znacznej mierze polityków wcześniejszych AWS oraz UW) i Liga Polskich Rodzin (eurosceptyczne ugrupowanie skupiające m.in. dotychczasowych polityków RoP) oraz – co miało stać się przyczyną kolejnych propozycji zmian w systemie wyborczym – Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁹⁸.

Kadencja 2001-2005 była, szczególnie na tle poprzedniej, spokojna pod względem zarówno proponowanych jak i faktycznie wprowadzonych zmian w systemie wyborczym oraz pod względem zastosowania technik inżynierii wyborczej w odniesieniu do wyborów Sejmu RP. Przez znaczną część kadencji uwaga

⁷⁹⁶ Z mniejszościowy udziałem lewicy postsolidarnościowej w postaci Unii Pracy.

⁷⁹⁷ Choć należy zaznaczyć, że kandydaci wysunięci przez te ugrupowania – startujący w ramach Komitetu Wyborczego Wyborców Senat 2001 – zdołali uzyskać 12 mandatów senatorskich (z czego 7 AWSP oraz 5 UW). W wypadku rozdrobnionego składu Senatu pozwalającego na tworzenie koalicji na poziomie tego ciała i wchodzenie w faktyczną rywalizację z Sejmem na płaszczyźnie ustawodawczej, taka reprezentacja mogłaby teoretycznie pozwolić na utrzymanie podmiotowości politycznej, jednak w warunkach Senatu zdominowanego przez SLD-UP i zredukowania jego roli do ewentualnego przychylnego recenzenta poczynań niższej izby parlamentu (a co za tym idzie – marginalnym zainteresowaniem działaniami Senatu ze strony mediów oraz opinii publicznej), nie miała większego znaczenia.

⁷⁹⁸ Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września 2001 r., Dz.U. 2001 nr 109 poz. 1186., Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września 2001 r., Dz.U. 2001 nr 109 poz. 1187.

decydentów politycznych była skupiona na innych wydarzeniach mających niewątpliwie związek z polskimi systemami wyborczymi – wyborami samorządowymi oraz związanymi z nimi zmianami w systemie wyborczym dotyczącymi trybu wyboru wójtów, burmistrzów oraz prezydentów miast, referendum akcesyjnym do Unii Europejskiej w 2003 roku oraz późniejszymi wyborami do Parlamentu Europejskiego. Nie oznacza to bynajmniej, że decydenci polityczni nie próbowali wpłynąć na systemy wyborcze w wyborach organów władzy centralnej – proponowane zmiany dotyczyły zarówno Sejmu i Senatu⁷⁹⁹, jednak procesy te nie miały takiego natężenia jak w poprzednich kadencjach.

Okres IV Kadencji Sejmu wprowadził za to nowe sposoby stosowania inżynierii wyborczej – o ile do tej pory odbywała się ona (w odniesieniu do Sejmu RP) w jasno ustalonych ramach procesu ustawodawczego, to w tym okresie podejmowane były próby zastosowania inżynierii wyborczej poza tym trybem – w postaci „wrzutek” dokonywanych przy okazji zmiany innych przepisów, niekoniecznie faktycznie związanych z systemem wyborczym stosowanym w wyborach do Sejmu. Na ten okres przypada również wzmożenie debaty publicznej nad systemami wyborczymi, w tym nad systemem w wyborach do Sejmu, czego szczególnym przykładem jest aktywność środowisk postulujących wprowadzenie systemu większościowego, zazwyczaj opartego o jednomandatowe okręgi wyborcze. Tego typu procesy oraz wysuwane w ich toku propozycje nie stanowią przedmiotu pracy, jednak sama świadomość ich zachodzenia jest istotna z punktu widzenia wyjaśnienia części działań podejmowanych przez decydentów politycznych.

Jak wspomniano – okres 2001-2005 nie obfitował w działania z zakresu inżynierii wyborczej dotyczącej Sejmu, stąd też propozycje zmian systemu wyborczego do Sejmu były względnie nieliczne. Z tego względu, jak również z uwagi na wspomniany fakt wprowadzania (lub jego prób) zmian w systemie wyborczym z pominięciem normalnego procesu ustawodawczego, niniejszy rozdział posiada odmienną od poprzednich budowę. W miejsce dotychczasowej analizy dokonywanej chronologicznie i uwzględniającej zmieniające się w czasie uwarunkowania, zastosowana została analiza tematyczna. Tematyka poruszana w poszczególnych

⁷⁹⁹ Np. Projekt prezydencki zakładający przeprowadzenie wyborów do Senatu w 100 jednomandatowych okręgach wyborczych. Przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2545 z dnia 13.02.2004 r.

podrozdziałach będzie odpowiadać możliwym do wyróżnienia zbiorom działań z zakresu inżynierii wyborczej w okresie 2001-2005. Pierwsza możliwa do wyodrębnienia grupa dotyczy proponowanych oraz wprowadzonych zmian dotyczących stosowanej metody wyborczej. Wyróżnia ją również przeprowadzenie poszczególnych działań poza wspomnianym, normalnym procesem ustawodawczym. Drugą stanowić będą projekty (a właściwie złożony dwukrotnie ten sam projekt) wprowadzające zupełnie nowy system w wyborach Sejmu RP. Trzecią grupę stanowią działania podejmowane w celu zmiany warunków tworzenia maksymalnej możliwej oferty wyborczej przez zmiany dotyczące warunków posiadania biernego prawa wyborczego, które stanowiły odpowiedź na pojawienie się na polskiej scenie parlamentarnej Samoobrony i uzyskiwanie przez to ugrupowanie znacznego poparcia społecznego. Grupy te nie wyczerpują tematyki wszystkich zaproponowanych zmian dotyczących systemu wyborczego – oprócz nich należy zaznaczyć dokonaną ponad podziałami politycznymi zmianę podziału na okręgi wyborcze wynikłą ze zmian demograficznych oraz w podziale terytorialnym państwa⁸⁰⁰. Oprócz tego składano również propozycje wprowadzenia innych zmian w procesie wyborczym, nie dotyczących systemu wyborczego sensu stricto, więc wykraczających poza tematykę rozprawy⁸⁰¹.

⁸⁰⁰ Podpisany głównie przez posłów Socjaldemokracji Polskiej (klubu powstałego w wyniku wyjścia części posłów z klubu SLD), ale również: SLD, PSL, PO, PiS, Samoobrony oraz LPR – reprezentowane były więc wszystkie kluby parlamentarne. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 4166 z dnia 14.06.2005 r. oraz 4166-A z dnia 28.06.2005 r. Na uwagę zasługuje również tryb prac nad tym projektem – wszystkie 3 czytania zostały przeprowadzone na jednym posiedzeniu Sejmu, a ostatecznie projekt poparła znaczna większość posłów: 379 za przy 5 głosach przeciw oraz 8 wstrzymujących się, co kolejny raz świadczy o pewnej dojrzałości polskiego parlamentaryzmu i polskich parlamentarzystów. Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zawartego w drukach nr 4166 i 4166-A, Pkt 14. porz. dzien. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie nr 100, posiedzenie 106, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&106&100> [dostęp 06.01.2017 r.].

⁸⁰¹ Dotyczy to propozycji wprowadzenia nowych przepisów określających ramy polityki finansowej komitetów wyborczych. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 4174 z dnia 03.06.2005 r.

Propozycje zmiany metody wyborczej⁸⁰²

Zmiana metody wyborczej stosowanej do podziału mandatów miała największy wpływ na nieuzyskanie przez koalicję wyborczą SLD-UP samodzielnej większości w Sejmie. W tej sytuacji można było się spodziewać, że najsilniejsze ugrupowanie podejmie próbę przywrócenia metody promującej podmioty o najwyższym poparciu. Warunkiem takiego działania było jednak przekonanie o dużym prawdopodobieństwie utrzymania na scenie politycznej pozycji dominującej, która pozwalałaby ze zmiany metody wyborczej faktycznie skorzystać. O tym, że dominacja SLD, w ewentualnej współpracy z UP, mogła trwać dłużej niż jedną kadencję świadczyły liczne przesłanki: 1. Obóz lewicy postkomunistycznej był skonsolidowany, a po utworzeniu w roku 1999, w miejsce szerokiej koalicji, jednej partii SLD można było oczekiwać, że będzie to obóz stabilny (co kontrastowało z doświadczeniami AWS), dodatkowo wzmocniony wsparciem lewicy postsolidarnościowej – UP (która była zbyt słaba aby zaryzykować samodzielny start w wyborach). W przeciwieństwie do nich, prawa scena sceny politycznej była nadal rozbita, choć zmieniały się tworzące ją podmioty. Centrum natomiast pozostawało w znacznej mierze niezagospodarowane; 2. Poparcie społeczne dla SLD i UP utrzymywało się na relatywnie wysokim poziomie - jeszcze w połowie 2002 roku zamiar oddania na nie głosu deklarowało 35% badanych, co oznaczało przeszło dwukrotnie wyższe poparcie niż uzyskiwane przez kolejne ugrupowania (Samoobronę i PiS – po 14%)⁸⁰³; 3. Politycy obozu rządzącego moli liczyć na zwiększenie poparcia dzięki planowanemu szybkiemu zakończeniu negocjacji akcesyjnych do Unii Europejskiej i ostatecznemu wejściu do jej struktur, co oznaczało ogromny skok cywilizacyjny dla Polski⁸⁰⁴.

⁸⁰² W tym podrozdziale zostaną omówione propozycje dotyczące zmiany metody wyborczej nie stanowiące fragmentu kompleksowej zmiany systemu wyborczego. Należy pamiętać, że dwukrotnie złożony w tej kadencji, projekt posłów PiS wprowadzający system wzorowany na spersonalizowanym systemie proporcjonalnym funkcjonującym w Republice Federalnej Niemiec również przewidywał zastosowanie innej niż ówczesnie obowiązująca metody wyborczej. Projekt ten zostanie szczegółowo omówiony w kolejnym podrozdziale.

⁸⁰³ Patrz tabela 61. na s. 352.

⁸⁰⁴ Są to jedynie wybrane argumenty, które przemawiały (lub mogły przemawiać) za dużym prawdopodobieństwem utrzymania przez SLD ze wsparciem UP dominującej pozycji na scenie politycznej. Listę można rozszerzać choćby o wzmocnienie pozycji SLD w wyniku planowanych na rok 2002 wyborów samorządowych, które – przy utrzymaniu poparcia na poziomie z roku 2001 – zostałyby przez SLD-UP zdominowane, czy też o argumenty świadczące o osłabieniu opozycji, np. ograniczone możliwości finansowe

Okazja do zmiany metody stosowanej w systemie wyborczym do Sejmu RP nadarzyła się w toku prac nad ordynacją do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego⁸⁰⁵, które miały miejsce niedługo przed planowanymi wyborami. Co istotne – projekt przygotowany przez połączone komisje Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Ustawodawczą nie poruszał kwestii systemu wyborczego sensu stricto w wyborach do Sejmu, a tym bardziej stosowanej w nim formuły czy metody. Celem projektu było dostosowanie ordynacji samorządowej, głównie pod kątem rozwiązań dotyczących komitetów wyborczych oraz ich polityki finansowej, sposobu prowadzenia kampanii wyborczej oraz przepisów karnych, do rozwiązań zastosowanych w ordynacji do Sejmu i Senatu⁸⁰⁶. W przedstawionym przez Komisje projekcie proponowano również zmianę ordynacji parlamentarnej, jednak zasięg propozycji był bardzo ograniczony – dotyczyły jedynie przepisów karnych za wydawanie przez komitet środków po dniu wyborów albo po dniu złożenia sprawozdania finansowego⁸⁰⁷. W toku pierwszego czytania znaczna większość posłów poparła dalsze prace nad projektem⁸⁰⁸ (co nie powinno dziwić, gdyż przyjęcie zapisanych w nim rozwiązań było niezbędne z punktu widzenia sprawnego i przejrzystego przeprowadzenia procesu wyborczego w wyborach samorządowych). Propozycja zmiany metody wyborczej stosowanej w wyborach do Sejmu pojawiła się w toku prac w komisjach po I czytaniu, w dodatku w wyjątkowo nietypowych okolicznościach. Połączone Komisje podjęły decyzję o rozpatrzeniu propozycji zmian w projekcie przez podkomisję (w składzie połączonych prezydiów obu Komisji), część propozycji poprawek wpłynęła jednak zbyt późno aby podkomisja mogła

PO wynikające ze startu w wyborach jako komitet wyborców a przez to – brak prawa do finansowania działalności z budżetu państwa.

⁸⁰⁵ Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw, druk nr 642 z dnia 03.07.2002 r.

⁸⁰⁶ Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 642.

⁸⁰⁷ Art. 3, druk nr 642.

⁸⁰⁸ Za odrzuceniem projektu w pierwszym czytaniu opowiedziało się 5 posłów (w tym 4 z PSL), przeciw opowiedziało się 360, a 3 wstrzymało się od głosu. Za dalszymi pracami opowiedziała się znaczna większość wszystkich posłów poszczególnych sił parlamentarnych. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu komisyjnego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw, zawartego w druku nr 642, Pkt 11. porz. dzień. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, Głosowanie nr 67 – posiedzenie 25, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&25&67> [dostęp 09.01.2017 r.].

je rozpatrzyć, przez co stanęły na forum połączonych Komisji. Dotyczyło to również propozycji złożonej przez posłów Samoobrony⁸⁰⁹ dotyczącej przywrócenia metody d'Hondta w wyborach do Sejmu RP. Propozycję swoją złożyli oni na ostatnim posiedzeniu podkomisji, nie dając pozostałym posłom czasu na przygotowanie się do dyskusji (choć o zamiarze złożenia takiej poprawki wiedział przynajmniej przewodniczący podkomisji Witold Gintowt-Dziwałtowski, który przyznał, że uzgodniono z nim taki tryb procedowania). Posiedzenie połączonych komisji mające podjąć decyzje dotyczące poprawek odbyło się następnego dnia po posiedzeniu podkomisji, co oznaczało, że i w tym wypadku dano posłom niewiele czasu⁸¹⁰. Był to jeden z argumentów stosowanych przez przeciwników wpisania proponowanego zapisu do projektu, głównym zarzutem była jednak możliwa niezgodność z Konstytucją takiego trybu zgłoszenia poprawki. Zarzut ten nie znalazł jednak jednoznacznego potwierdzenia⁸¹¹. Ostatecznie poprawka została wpisana do projektu, natomiast zasiadający w Komisji posłowie PiS zgłosili wniosek mniejszości o jej wykreślenie⁸¹². W trakcie drugiego czytania na forum Sejmu proponowana zmiana spotkała się z licznymi atakami, natomiast autorzy i inspiratorzy proponowanej zmiany spotkali się z oskarżeniami o lekceważenie

⁸⁰⁹ Mimo, że propozycję tą złożyli posłowie Samoobrony, była ona oceniana jako inspirowana przez polityków najsilniejszego wówczas ugrupowania – SLD. Lepper się przeliczy, „Gazeta Wyborcza” nr 168, wydanie z dnia 20/07/2002, s. 2. Taką opinię wyraził również – z mównicy sejmowej - poseł Eugeniusz Kłopotek – w charakterystycznym dla siebie, emocjonalnym stylu stwierdzając: ” Szanowni posłowie Klubu Parlamentarnego Samoobrona, to nie był wasz projekt. Zostaliście wykorzystani. Pytanie: gdzie jest inspirator?”. Eugeniusz Kłopotek, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/922cf5a8d506eca5c125746d0030d0f9/3127c02e0e4fbb55c1257473002da8d5?OpenDocument> [dostęp 09.01.2016 r.].

⁸¹⁰ Biuletyn nr 834/IV, Komisja Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej /nr 45/, Komisja Ustawodawcza /nr 48/ z dnia 17.07.2002 r., <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&STR> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸¹¹ W trakcie prac połączonych Komisji głos w tej sprawie zabierał przedstawiciel Biura Legislacyjnego Kancelarii Sejmu odnosząc się do wcześniejszych wyroków Trybunału Konstytucyjnego, które nie dotyczyły bezpośrednio materii ówczesnego sporu, ale poszerzania zakresu przedmiotowego projektu na późniejszych etapach procedowania (po II czytaniu). Wprowadzenie proponowanych zmian do ustawy, której zmianę zakładał już oryginalny projekt komisyjny uznane zostało za zgodne ze sztuką ustawodawczą.

⁸¹² Wniosek mniejszości nr 12, Sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Ustawodawczej o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw /Druk 642/, druk nr 711 z dnia 17.07.2002 r.

prawa, polityczną bezczelność⁸¹³ czy o manipulację prawem⁸¹⁴. Z drugiej strony – poseł sprawozdawca bronił zastosowanego trybu powołując się na opinie Biura Legislacyjnego Kancelarii Sejmu oraz Państwowej Komisji Wyborczej. Ostatecznie projekt został ponownie skierowany do połączonych Komisji celem zaopiniowania zgłoszonych poprawek – w tym poprawkę reprezentującego Ligę Polskich Rodzin posła Jerzego Czerwińskiego powielającą wcześniejszy wniosek mniejszości złożony przez posłów PiS. Komisje, na wspólnym posiedzeniu odbytym jeszcze tego samego dnia, zaopiniowały zgłoszoną przez posła Czerwińskiego poprawkę negatywnie⁸¹⁵. W trakcie trzeciego czytania wniosek mniejszości posłów PiS oraz poprawka posła LPR (rozpatrywane łącznie) zostały odrzucone głosami posłów SLD, UP oraz części (12 z 39 głosujących) Samoobrony⁸¹⁶. Przeciw natomiast opowiedzieli się wszyscy obecni posłowie PO, PiS, PSL, LPR, SKL, większość Samoobrony i posłów niezrzeszonych oraz jeden poseł Partii Ludowo-Demokratycznej⁸¹⁷. Do treści ustawy poprawki wniósł jeszcze Senat RP, jednak żadna z nich nie dotyczyła materii

⁸¹³ Waldy Dzikowski, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/577C95D8> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸¹⁴ Jerzy Czerwiński, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/1A0B1C12> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸¹⁵ Przy 15 głosach za poprawką i 21 przeciw. Biuletyn nr 846/IV, Komisja Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej /nr 46/, Komisja Ustawodawcza /nr 50/ z dnia 18.07.2002 r., <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&STR> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸¹⁶ Oraz jednego posła niezrzeszonego i dwóch posłów Partii Ludowo-Demokratycznej. Głosowanie nad przyjęciem 12. wniosku mniejszości i poprawki 24, Pkt 16. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw, Głosowanie nr 65 - posiedzenie 26, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&26&65> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸¹⁷ Ibidem. W wypadku utrzymania dyscypliny wśród posłów Samoobrony i głosowania za przyjęciem poprawki (tak głosował jej lider – Andrzej Lepper) poprawka zostałaby przyjęta. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że to posłowie Samoobrony oficjalnie zgłosili poprawkę, przebieg dyskusji na forum Sejmu oraz możliwą zbieżność zastosowania metody d'Hondta z interesem Samoobrony, należy przyjąć, że podział w klubie był zachowaniem celowym.

rozprawy⁸¹⁸. Ustawa została ostatecznie uchwalona – wraz z kontrowersyjnym zapisem – 26 lipca 2002 r.⁸¹⁹

Należy zadać pytanie o przyczynę zastosowanie takiego trybu procedowania zmian, szczególnie w sytuacji, gdy były one zgodne z interesem największej partii rządzącej. Wpływ na to miał, lub mógł mieć, szereg czynników, które – tak jak w innych przypadkach zastosowania inżynierii wyborczej – należy rozpatrywać w odniesieniu do konkretnych okoliczności, a w szczególności do poparcia społecznego uzyskiwanego przez poszczególne ugrupowania. Wyniki badań CBOS zostały przedstawione w tabeli 61. (zawarto w niej wyniki do końca 2002 roku, aby można było ją wykorzystać również w trakcie kolejnych analiz).

Tabela 61.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2002 roku

Partie i ugrupowania polityczne	2001	2002											
	IX	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	wybory	Dane w procentach											
SLD	41	40	47	35	33	34	31	30	30	34	36	30	33
UP		3	1	2	4	3	4	3	4	5	3	3	2
Samoobrona	10	8	10	11	10	13	14	17	12	14	11	13	12
PiS	9,5	11	9	11	11	10	14	12	15	12	12	13	12
PO	13	12	11	10	12	11	10	12	10	10	12	10	10
LPR	8	6	7	10	6	7	8	8	8	7	8	11	10
PSL	9	8	8	9	12	9	8	7	10	8	9	9	11
UW	3	3	2	3	3	5	5	4	5	2	3	4	3
KPEiR	-	2	3	4	3	2	1	3	2	2	2	2	2
inne	1	7	2	5	6	6	5	4	4	5	5	6	5

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w lipcu, Komunikat z badań, Warszawa 2002, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2002, s. 3.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed procedowaniem analizowanego projektu.

Dane zawarte w tabeli potwierdzają, że łączne poparcie dla SLD oraz UP utrzymywało się na wysokim poziomie, choć w drugim kwartale 2002 roku nastąpił jego wyraźny spadek (z nawet 48% do 35-37%). SLD-UP nadal utrzymywało wyraźną

⁸¹⁸ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lipca 2002 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 762 z dnia 24.07.2002 r.

⁸¹⁹ Ustawa z dnia 26 lipca 2002 r. o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 2002 nr 127 poz. 1089.

przewagę nad kolejnymi ugrupowaniami, wśród których nie wykrystalizował się jednoznaczny lider. Ostatnie badania przed procedowaniem projektu wskazują, że taką rolę mogła przyjąć w przyszłości Samoobrona. Poparcie dla ugrupowań prawicy postsolidarnościowej – PO oraz PiS - utrzymywało się w granicach kilkunastu procent, przy czym żadna z nich nie była w stanie uzyskać trwałej przewagi nad drugą. Niższe za to były notowania PSL oraz LPR – w wypadku ludowców było to stabilne poparcie na poziomie niecałych 10% (z jednym odstępstwem w badaniu z kwietnia, jednak mieszczącym się w granicach błędu statystycznego), Liga natomiast uzyskiwała poparcie od nieznacznie przekraczającego próg zaporowy do 10%. W takiej sytuacji można zauważyć, że przywrócenie metody d’Hondta byłoby opłacalne głównie dla koalicji SLD-UP – żadne z pozostałych ugrupowań nie uzyskiwało nad konkurencją trwałej przewagi, która pozwoliłaby jej skorzystać na takiej zmianie metody. Co więcej – szczególnie PSL oraz LPR mogły być zainteresowane zmianą stosowanej metody na jeszcze bardziej sprzyjającą ugrupowaniom o średnim i niskim poparciu, np. metody Sainte-Laguë w jej wariacie klasycznym. W takiej sytuacji nie należało oczekiwać, że koalicjant ugrupowań lewicowych – PSL poprze postulat przywrócenia metody d’Hondta w wyborach do Sejmu.

Nie mogąc liczyć na koalicjanta, SLD było zmuszone pozyskać poparcie dla zmiany metody wyborczej wśród innych ugrupowań sejmowych. O ile współpraca z PO, PiS czy LPR – z różnych względów – była mało prawdopodobna⁸²⁰, można było wskazać wspólne interesy Sojuszu oraz ugrupowania Andrzeja Leppera. Samoobrona stanowiła nową siłę w polskim parlamencie, ponadto jej wejście do Sejmu stanowiło zaskoczenie. Potwierdzeniem tego faktu są wyniki osiągnięte przez Samoobronę w badaniach CBOS w 2001 roku, które przedstawia tabela 62.

Tabela 62.

Sondażowe poparcie dla samoobrony w 2001 roku

2001												
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Wybory	X	XI	XII
Dane w procentach												
1	0	1	1	2	2	2	1	6	10,20	12	10	10

⁸²⁰ Szczególnie dla PiS oraz LPR współpraca z ugrupowaniem postkomunistycznym była trudna ze względów ideowych. Ponadto – żadne z tych trzech ugrupowań nie mogło w tym momencie liczyć na uzyskanie korzyści dzięki takiej zmianie metody.

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w maju, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne tydzień przed wyborami, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w listopadzie, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2001, s. 2.,

Jeszcze miesiąc przed wyborami parlamentarnymi, poparcie sondażowe dla Samoobrony było śladowe i utrzymywało się na poziomie 1-2%. Dopiero ostatni sondaż przedwyborczy CBOS dawał jej szansę na przekroczenie progu zaporowego i udział w podziale mandatów do Sejmu, jednak – w stosunku do wyniku wyborczego – poparcie dla tego ugrupowania zostało zaniżone prawie dwukrotnie. Można było się spodziewać, że przynajmniej część respondentów ukrywa swój zamiar poparcia Samoobrony ze względu na negatywny wizerunek tego ugrupowania. Już po wyborach Samoobrona utrzymywała swoje poparcie zajmując pozycję w czołówce najpopularniejszych ugrupowań, natomiast od maja zajmowała drugie miejsce, ustępując jedynie SLD. Połączenie tych czynników pozwalało sądzić, że realne poparcie dla Samoobrony jest wyższe i może stać się ona, w przyszłości, drugą siłą polityczną w Polsce. W takiej sytuacji, przywrócenie metody d'Hondta byłoby zgodne z jej interesem. Co więcej, poszukując poparcia dla planów przywrócenia metody d'Hondta, SLD mogło oczekiwać poparcia ze strony Samoobrony w zamian za wprowadzenie oczekiwanych rozwiązań do ordynacji samorządowej. Wyborcy Samoobrony reprezentowali głównie obszary wsi oraz małych miast. Pozwalało to na osiągnięcie korzyści (w części jednostek samorządu) z zastosowania i w tych systemach metody d'Hondta. Z tej perspektywy połączenie tych zmian w jednym projekcie nabierało dodatkowego sensu⁸²¹. Taki sposób współpracy obu ugrupowań był dla nich wygodniejszy aniżeli złożenie oddzielnego projektu – zarówno Sojuszowi

⁸²¹ Wskazuje na to procedowanie zarówno na forum połączonych Komisji jak i na forum Sejmu propozycji wyboru metody wyborczej mającej mieć zastosowanie w wyborach do rad gmin, powiatów oraz sejmików województw. Wykorzystanie metody d'Hondta było konsekwentnie popierane przez SLD-UP oraz właśnie Samoobronę. Również w trakcie III czytania projektu, w głosowaniu poprawek oraz wniosków mniejszości zakładających wykorzystanie zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë (głosowanie łączne) wszyscy obecni posłowie SLD i UP oraz wszyscy poza jednym Samoobrony głosowali za odrzuceniem poprawek przy równie jednoznacznej postawie PO, PiS, PSL, LPR oraz SKL, które w całości te poprawki poparły. Głosowanie nad przyjęciem poprawek 16., 17. i 19., Pkt 16. porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw, Głosowanie nr 53 – posiedzenie 26, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&26&53> [dostęp 09.01.2017 r.].

nie było na rękę kojarzenie go z Samoobroną, a tym bardziej narażenie się na zarzuty o powstanie koalicji między tymi partiami na poziomie Sejmu⁸²², jak i nie sprzyjałoby to narracji stosowanej przez ugrupowanie Andrzeja Leppera, które bazowało na wizerunku antyestablishmentowym. Taki sposób procedowania pozwalał ugrupowaniu rządzącemu na zminimalizowanie strat wizerunkowych związanych z możliwymi zarzutami o manipulację systemem wyborczym do Sejmu dla własnych korzyści – propozycja powrotu do metody d'Hondta została złożona przez posłów innej formacji, ponadto przyjęta na długo (ponad 3 lata) przed kolejnymi wyborami. Znaczenie mógł mieć również fakt, że opinia publiczna była w tym okresie zainteresowana głównie zmianami wprowadzonymi w systemie wyborczym na poziomie samorządów, a w szczególności pierwszymi bezpośrednimi wyborami wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Dzięki temu, zmiana metody wyborczej w wyborach do Sejmu wywoływała mniejsze od możliwego zainteresowanie.

Kwestia metody wyborczej mającej mieć zastosowanie w wyborach do Sejmu wróciła w pod koniec IV kadencji przy okazji prac nad prezydencką propozycją zmiany systemu wyborczego stosowanego w wyborach do Senatu⁸²³. Ponownie miało to więc miejsce przy okazji projektu nie dotyczącego w pierwszej kolejności systemu wyborczego do Sejmu (choć bez najmniejszych wątpliwości dotyczącego dokumentu, który ten system określał). W trakcie prac Komisji Ustawodawczej po pierwszym czytaniu projektu poprawka proponująca powrót do zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë w wyborach do Sejmu została zgłoszona przez Eugeniusza Kłopotka. Zgłoszona poprawka była przedmiotem obrad Komisji w maju 2005 roku, więc mniej niż pół roku przed planowanymi wyborami. Do tego czasu zmieniała się pozycja poszczególnych ugrupowań posiadających reprezentację w Sejmie, a w szczególności ich poparcie w badaniach opinii publicznej. Wyniki badań CBOS z pierwszych pięciu miesięcy 2005 r. zostały przedstawione w tabeli 63.

⁸²² Choć takie zarzuty i tak były wysuwane – zarówno na płaszczyźnie parlamentarnej jak i publicystycznej. Np.: R. Kalukin, Partie sobie, „Gazeta Wyborcza” nr 167, wydanie z dnia 19/07/2002, s. 6.

⁸²³ Przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2545 z dnia 13.02.2004 r.

Tabela 63.**Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w pierwszej połowie 2005 roku**

Partie i ugrupowania polityczne	2005				
	I	II	III	IV	V
	Dane w procentach				
SLD	6	6	6	4	7
UP	3	4	3	3	3
Samoobrona	11	12	14	14	14
PiS	18	15	16	24	20
PO	26	25	22	20	25
LPR	12	13	11	10	8
PSL	7	7	8	4	5
UW / PD Demokracy.pl	3	5	5	4	3
KPEiR	3	4	1	2	2
SdPI	6	4	3	5	6
inne	4	2	6	6	7

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w maju, Warszawa 2005, s. 4.

Dane zawarte w tabeli pozwalają stwierdzić, że rozkład poparcia zmienił się diametralnie w porównaniu do badań z połowy 2002 r. SLD mogło liczyć jedynie na marginalną część wcześniejszego poparcia, które spadło do poziomu 4-7%, więc nie dającego nawet gwarancji przekroczenia progu zaporowego. Jego relacje z Unią Pracy uległy znacznemu osłabieniu, a ta ostatnia zbliżała się do Socjaldemokracji Polskiej, jednak oba te ugrupowania również nie mogły być spokojne o przekroczenie progu zaporowego (a w wypadku zsumowania ich poparcia – progu zaporowego dla komitetów koalicji). Najwyższe poparcie uzyskiwały za to regularnie PO oraz PiS, dla których zastosowanie metody promującej najsilniejsze ugrupowania stało się korzystne. Niższe, ale zazwyczaj przekraczające 10% poparcie uzyskiwały Samoobrona oraz LPR, natomiast wyniki PSL były bardzo niskie, nawet na granicy lub poniżej progu zaporowego.

Zgłoszenie w tych warunkach propozycji ponownej zmiany metody mającej zastosowanie w wyborach do Sejmu RP na zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë było zbieżne z interesami SLD, które z najsilniejszego ugrupowania stało się jednym z najsłabszych. W drugą stronę odwróciła się natomiast optyka PO oraz PiS. W konsekwencji – w toku dalszych prac komisji - poprawkę zgłoszoną przez Kłopotka popierali posłowie SLD, którzy wcześniej zdecydowali o przywróceniu metody d'Hondta⁸²⁴, natomiast przeciwni byli im posłowie PiS oraz PO⁸²⁵, którzy

⁸²⁴ M. Przywara, op. cit., s. 153. SLD zmieni ordynację?, „Gazeta Wyborcza” nr 92, wydanie z dnia 21/04/2005, s. 14.

we wcześniejszych głosowaniach popierali poprawkę i wniosek mniejszości zmierzające do zablokowania promowanej przez SLD zmiany. Ostatecznie projekt zmian systemu wyborczego w wyborach do Sejmu został zablokowany przez Marszałka Sejmu Włodzimierza Cimoszewicza, który zdecydował o niepoddawaniu go pod obrady⁸²⁶.

Należy wyraźnie stwierdzić, że działania podejmowane w trakcie IV kadencji Sejmu względem metody wyborczej mającej zastosowanie w wyborach do tej izby, miały charakter inżynierii wyborczej. Kolejny raz w historii polskiego parlamentaryzmu te same ugrupowania, które na początku kadencji – licząc na utrzymanie wysokiego poparcia i zdominowanie sceny politycznej – popierały zastosowanie metody promującej najsilniejsze ugrupowania, pod koniec kadencji podejmowały działania w celu jej zmiany na bardziej przyjazną dla ugrupowań słabszych. Tą samą drogę, choć w drugą stronę, przebyła też część ugrupowań opozycyjnych. Stosunek do zmian był jednoznacznie skorelowany z wynikami badań opinii publicznej i oczekiwanym przez poszczególne ugrupowania wynikiem głosowania w kolejnych wyborach. Należy wyraźnie podkreślić, że sposób wprowadzania zmian w systemie wyborczym, nawet jeśli nie naruszał norm konstytucyjnych, niewątpliwie naruszał dobry obyczaj parlamentarny.

Projekt PiS

Jedynym projektem całościowej zmiany systemu wyborczego do Sejmu RP przedstawionym w kadencji 2001-2005 był projekt posłów Prawa i Sprawiedliwości zakładający wprowadzenie systemu wzorowanego na stosowanym w Republice Federalnej Niemiec spersonalizowanym systemie proporcjonalnym. Jest to również jedyny – jak do tej pory – projekt całościowej zmiany systemu wyborczego złożony, bez zmian⁸²⁷, dwukrotnie w ciągu jednej kadencji.

⁸²⁵ Biuletyn nr 4524/IV, Komisja Ustawodawcza /nr 211/ z dnia 04.05.2005 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/0/66E9D731D13D66BDC12570000045D9A8?OpenDocument> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸²⁶ M. Przywara, op. cit., s. 152.

⁸²⁷ Jedyna zmiana wprowadzona do projektu dotyczyła wpisania do ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora (Dz.U. 1996 Nr 73, poz. 350 z późn. zm.) przepisów dotyczących wygaszenia mandatu posła skazanego prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Projekt całkowitej przebudowy systemu wyborczego w wyborach do Sejmu RP został złożony przez posłów PiS po raz pierwszy w czerwcu 2003 r.⁸²⁸, a następnie w czerwcu 2004 r.⁸²⁹. Technicznie był to projekt ustawy zmieniający dotychczasowe przepisy, jednak zakres proponowanych zmian upoważnia do stwierdzenia, że za pomocą tego projektu próbowano wprowadzić całkowicie nowy system.

Przedstawiony projekt nie przewidywał zmian dotyczących warunków uzyskania biernego prawa wyborczego⁸³⁰ ani katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów. Przewidywał za to daleko idącą zmianę w strukturze okręgów. Utworzonych miało zostać 16 okręgów wielomandatowych odpowiadających obszarowi poszczególnych województw oraz 230 okręgów jednomandatowych⁸³¹. Granice jednomandatowych okręgów wyborczych nie mogłyby przekraczać granic okręgów wielomandatowych (*de facto* granic województw) oraz naruszać granic gmin, powiatów i miast na prawie powiatów. Wyjątek stanowiły sytuacje, gdy nie byłoby możliwe utworzenie okręgów spełniających kolejny wymóg – liczba mieszkańców w okręgu jednomandatowym nie mogła odbiegać o więcej niż 33% od średniej liczby mieszkańców w okręgu (liczba mieszkańców kraju podzielona przez 230), nowością w stosunku do wcześniejszych rozwiązań było natomiast branie pod uwagę wyłącznie mieszkańców posiadających polskie obywatelstwo. Podział na okręgi wyborcze niezmiennie miałby stanowić załącznik do ustawy. Projekt PiS zakładał utrzymanie dotychczas stosowanych rozwiązań dotyczących ograniczeń w dokonywaniu zmian w strukturze okręgów oraz zmian w podziale terytorialnym państwa. Liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach wielomandatowych miała być równa dwukrotności okręgów jednomandatowych na obszarze danego województwa⁸³². Kandydaci na posłów w pierwszej kolejności byłiby rejestrowani w okręgach jednomandatowych –

⁸²⁸ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1963 z dnia 27.06.2003 r.

⁸²⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, druk nr 2989 z dnia 04.06.2004 r.

⁸³⁰ Przewidywał za to utratę mandatu przez posła skazanego prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego, jednak dotyczyło to wyłącznie ponownego złożenia projektu w czerwcu 2004 r. Art. 2, druk nr 2989.

⁸³¹ Art. 1 zmiana 6, druk nr 1963.

⁸³² Art. 1, zmiana 17, druk nr 1963.

rejestracja każdego z nich wymagała przedstawienia podpisów poparcia przynajmniej 500 mieszkańców danego okręgu posiadających prawo wybierania. W momencie rejestracji kandydatów w przynajmniej połowie okręgów jednomandatowych na obszarze województwa, komitet uzyskiwał prawo do rejestracji kandydatów w pozostałych okręgach jednomandatowych (na terenie tego samego województwa) bez przedstawiania podpisów poparcia oraz prawo do zarejestrowania listy wojewódzkiej. Zgodnie z zapisami projektu, liczba kandydatów zgłaszanych na liście wojewódzkiej musiała być równa liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu wojewódzkim⁸³³ i musieli być na niej umieszczeni wszyscy kandydaci zgłoszeni w jednomandatowych okręgach wyborczych, przy czym każdy kandydat mógł kandydować tylko w jednym okręgu jednomandatowym i z jednej powiązanej z tym okręgiem listy wojewódzkiej. Każdemu wyborcy przysługiwać miały dwa głosy, z tego jeden miał być oddawany w okręgu jednomandatowym na konkretnego kandydata, natomiast drugi na wybraną listę wojewódzką. Na karcie do głosowania w pierwszej jej części mieli być wymienieni w kolejności alfabetycznej wszyscy kandydaci w okręgu jednomandatowym, natomiast w drugiej – wszystkie komitety wyborcze, które zgłosiły listy wojewódzkie oraz pierwsze trzy nazwiska z każdej listy. Głosując na listę komitetu, wyborca nie miał możliwości wskazania preferencji względem wybranego kandydata z listy (lista zamknięta)⁸³⁴. Najistotniejsza dla proponowanego systemu była proponowana formuła wyborcza. Projektodawcy posłużyli się stwierdzeniem, że do Sejmu wybiera się „nie więcej niż 230 posłów w jednomandatowych okręgach wyborczych” oraz „nie mniej niż 230 posłów z wojewódzkich list kandydatów”⁸³⁵ przy zastosowaniu progów wyborczych w wysokości dotychczas stosowanych, jednak odnoszących się wyłącznie

⁸³³ Ibidem. Choć treść zapisu wskazuje, że intencje projektodawców były inne. Jednak zastosowana treść: „liczba kandydatów na liście wojewódzkiej zgłoszonej przez komitet wyborczy nie może być większa niż dwukrotność liczby posłów wybieranych w jednomandatowych okręgach wyborczych w danym województwie i nie może być mniejsza niż liczba posłów wybieranych w danym wojewódzkim okręgu wyborczym” nie pozostawia pola do interpretacji. Biorąc pod uwagę wcześniej przytoczone przepisy, zgodnie z którymi liczba posłów wybieranych w danym okręgu wielomandatowym była dwukrotnością liczby jednomandatowych okręgów wyborczych na obszarze danego województwa, projekt *de facto* nie pozostawiał innej możliwości niż zgłoszenie kandydatów w liczbie równej liczbie mandatów w okręgu wielomandatowym.

⁸³⁴ Ibidem.

⁸³⁵ Art. 1 zmiana 13, druk nr 1963.

do głosów oddanych na listy wojewódzkie⁸³⁶. Istotą formuły wyborczej było jednak rozdysponowanie *de facto* wszystkich 460 mandatów w wielomandatowych okręgach wyborczych między poszczególne, uprawnione do udziału w podziale komitety wyborcze zastosowaniem klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë. Dopiero na etapie przyznawania mandatów uzyskanych przez dane ugrupowanie konkretnym kandydatom znaczenie miało mieć poparcie uzyskane w okręgach jednomandatowych – w pierwszej kolejności miały być one przydzielone tym kandydatom z danej listy wojewódzkiej, którzy uzyskali najwięcej głosów spośród wszystkich kandydatów w swoich okręgach jednomandatowych (większość względna). Jeżeli liczba mandatów uzyskanych przez daną listę w okręgu wielomandatowym była większa niż liczba okręgów jednomandatowych, w których zwyciężyli kandydaci umieszczeni na tej liście, kolejne mandaty miały być przyznawane kandydatom w kolejności umieszczenia ich na liście wojewódzkiej. Jeśli natomiast liczba mandatów uzyskanych przez listę wojewódzką była mniejsza niż liczba okręgów jednomandatowych, w których zwyciężyli kandydaci umieszczeni na tej liście – mandatu nie przyznawano tym kandydatom, którzy uzyskali kolejno najmniejszy odsetek głosów w swoich okręgach. Jeżeli najlepszy wynik w okręgu jednomandatowym uzyskał kandydat komitetu, który nie przekroczył progu zaporowego (5% lub 8%), nie miał on możliwości uzyskania mandatu. Zastosowana formuła wykluczała również kandydatów niezależnych⁸³⁷.

Projekt przedstawiony przez posłów PiS był próbą przeniesienia na grunt polski rozwiązań znanych z systemu niemieckiego i tam się sprawdzających, jednakże dostosowanych do polskich uwarunkowań konstytucyjnych. O ile jednak podstawą oryginalnego spersonalizowanego systemu proporcjonalnego jest ostateczność wyboru dokonanego w jednomandatowych okręgach wyborczych, to w propozycji PiS pełniłyby one rolę głównie administracyjną i służyły wskazaniu kandydatów mających

⁸³⁶ Art. 1 zmiana 15, druk nr 1963.

⁸³⁷ Sposób powiązania okręgów jednomandatowych z listami jest elementem najbardziej różniącym zaproponowany system od stosowanego w Niemczech. W systemie niemieckim zwycięstwo w okręgu jednomandatowym gwarantuje uzyskanie mandatu niezależnie od pozostałych rozstrzygnięć (nawet przy nieprzekroczeniu progu wyborczego przez dane ugrupowanie oraz w wypadku kandydatów niezależnych). Zdobywanie większej liczby mandatów w okręgach jednomandatowych niż w okręgu wielomandatowym powoduje powstanie tzw. mandatów nadwyżkowych, które zwiększając ogólną pulę mandatów. Jest to możliwe ze względu na brak w niemieckiej Konstytucji jednoznacznego określenia liczby deputowanych zasiadających w Bundestagu. Ze względu na funkcjonowanie takiego określenia w polskiej Konstytucji, zastosowanie rozwiązania niemieckiego nie było możliwe.

pierwszeństwo w objęciu mandatów przyznanych listom, co upodabnia przedstawiony projekt do zaproponowanego w lutym 1991 roku przez Komisję Konstytucyjną.

Podobnie jak w przypadku innych projektów, należy zadać pytanie czy system wyborczy zaproponowany przez posłów PiS mógł służyć realizacji interesu politycznego tego ugrupowania. W szczególności należy rozważyć dwa jego elementy: rozdysponowanie wszystkich mandatów między listy komitetów wyborczych w dużych i bardzo dużych okręgach wyborczych za pomocą metody wspierającej dodatkowo ugrupowania o średnim i niskim poparciu oraz całkowite pozbawienie wyborców kontroli nad personalnym przypisaniem przynajmniej połowy mandatów.

Pierwsze z zastosowanych rozwiązań powodowało powstanie okręgów od 12 do 60 mandatów, ze średnią wielkością okręgu 28,75 mandatu. Zakładając, że w wyborach w takich okręgach zgłoszono by 7 liczących się list (patrz tabela 64.), wysokość nominalnego progu naturalnego $T_{N(7)}^{S-L}$ wyniosłaby od 0,87% do 5,26% przy wysokości 1,90% w okręgu średniej wielkości. Wysokość progu włączenia $T_{I(7)}^{S-L}$ w takich okręgach wyniosłaby od 0,80% do 3,45% przy wysokości 1,60% w okręgu o średniej wielkości. Wysokość większości progów naturalnych byłaby zatem znacznie niższa od wysokości progu zaporowego. Zważywszy, że wraz ze wzrostem liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, niezależnie od zastosowanej metody wyborczej, wzrasta proporcjonalność podziału mandatów, należy stwierdzić, że podział z zastosowaniem tak dużych okręgów byłby bliski idealnemu. Należy więc zadać pytanie – czy PiS mogło zyskać na wprowadzeniu systemu gwarantującego bardzo proporcjonalny podział głosów w miejsce preferującego najsilniejsze ugrupowania? Aby na nie odpowiedzieć, należy odnieść się do warunków w których projekt został zgłoszony, a szczególnie do poparcia sondażowego poszczególnych ugrupowań, które zostało przedstawione w tabeli 64.

Tabela 64.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2003 roku

Partie i ugrupowania polityczne	2003													
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XI/XII	XII	
SLD	30	28	26	24	21	21	25	21	21	19	20	18	17	
UP	5	3	3	3	4	5	6	5	5	5	4	2	4	
Samoobrona	11	16	14	17	13	14	10	12	9	10	14	12	13	
PiS	13	12	16	10	18	16	12	15	18	18	14	12	12	
PO	11	10	13	14	12	13	12	14	21	17	22	26	26	
LPR	8	12	6	9	10	8	9	6	7	10	6	9	8	
PSL	9	8	8	9	7	10	9	10	7	10	6	7	6	
UW	5	3	5	4	6	4	4	5	4	3	4	2	3	

KPEiR	2	2	3	2	3	4	3	4	4	2	3	5	3
inne	6	5	6	7	8	5	6	5	3	4	2	5	7

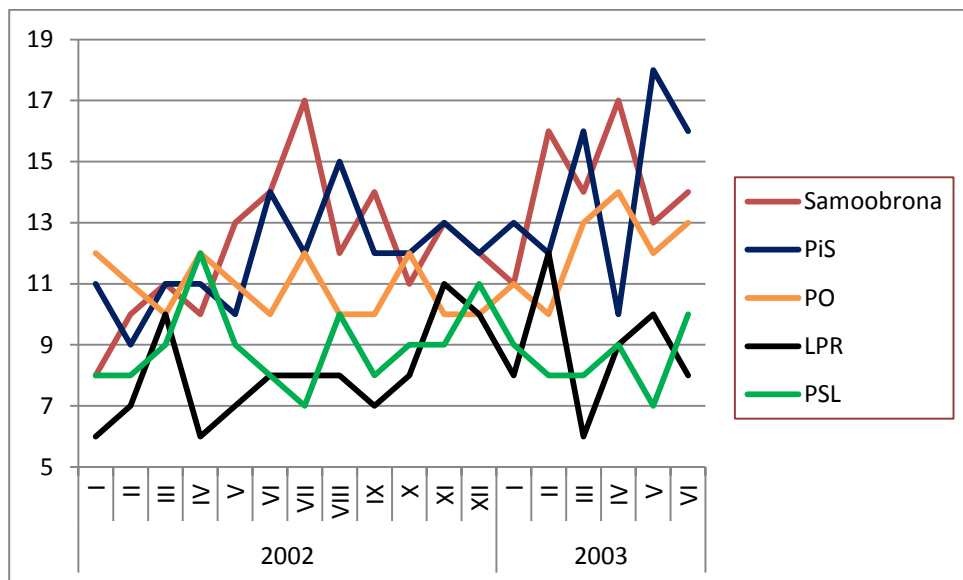
Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 2003, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2003, s. 2.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed procedowaniem analizowanego projektu.

Mimo zmniejszającego się poparcia dla SLD, do momentu złożenia projektu przez PiS, koalicja SLD-UP mogła liczyć na poparcie wyraźnie przewyższające pozostałe ugrupowania. Poparcie dla PiS, PO oraz Samoobrony było bardzo zbliżone i ugrupowania te dzieliło w niektórych badaniach 1-2 pproc. poparcia. Wyraźnie mniejsze od nich – zazwyczaj jednocyfrowe - poparcie uzyskiwały PSL oraz LPR. Z punktu widzenia projektu złożonego przez posłów PiS najistotniejsze jest spłaszczenie różnic w poparciu między tym ugrupowaniem oraz PO i Samoobroną. Dokładniej (w dłuższej perspektywie, bo od początku roku 2002) przedstawia to wykres 3.

Wykres 3.

Sondażowe poparcie dla wybranych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie I 2002 – VI 2003

Opracowanie własne na podstawie danych CBOS.

Biorąc pod uwagę zmiany relacji między poparciem poszczególnych ugrupowań w przedstawionym okresie należy stwierdzić, że żadnemu z nich nie udało się na dłuższy czas zachować pozycji lidera w wybranej grupie. Praktycznie w każdym

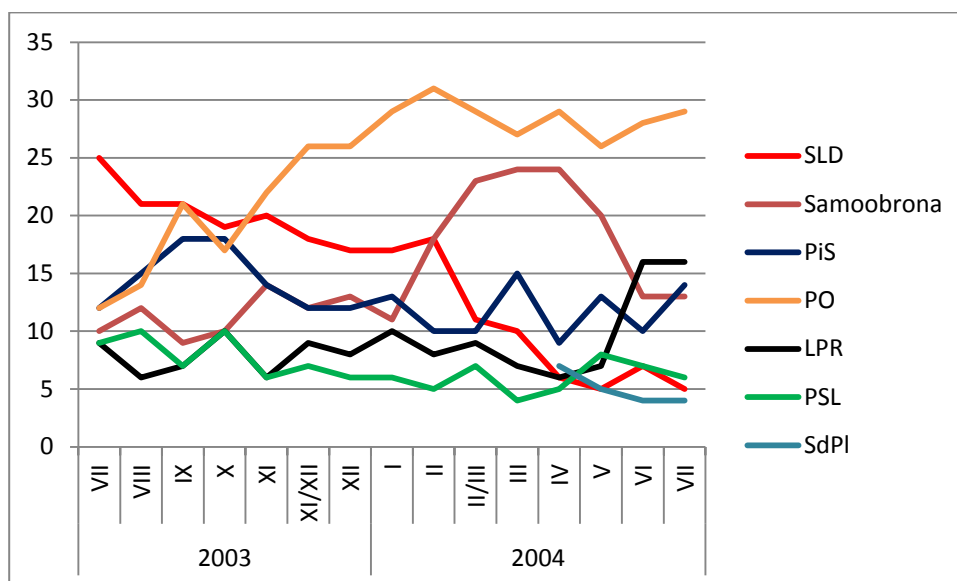
kolejnym badaniu dochodziło do zmiany ugrupowania cieszącego się najwyższym poparciem lub do zrównania się z nim przez któreś z ugrupowań konkurencyjnych. Najczęściej pierwsze miejsce zajmowały PiS oraz Samoobrona, pamiętać jednak należy o specyfice deklaracji respondentów dotyczących poparcia tego ostatniego ugrupowania – można było spodziewać się, że wyniki Samoobrony w kolejnych sondażach są zaniżone względem faktycznego poparcia.

Biorąc pod uwagę spadające regularnie poparcie dla koalicji SLD-UP, PiS mogło rozpatrywać kilka scenariuszy, m.in.: 1. Odzyskanie przez rządzące SLD-UP zaufania społecznego (np. w wyniku procesu akcesyjnego do Unii Europejskiej) i utrwalenie przez nie przewagi nad pozostałymi ugrupowaniami; 2. Postępujący spadek poparcia dla SLD-UP, które zrównałoby się poparciem z pozostałymi ugrupowaniami (lub osiągało niższe wyniki). W tym wypadku należało liczyć się z prawdopodobieństwem przejęcia części elektoratu rządzących ugrupowań przez Samoobronę, której notowania należało ponadto traktować jako zaniżone. W obu tych - prawdopodobnych wówczas – scenariuszach PiS nie miało większych szans na zwycięstwo w wyborach ani na uzyskanie wyraźnej przewagi nad pozostałymi ugrupowaniami (lub znaczną większością pozostałych ugrupowań). W takiej sytuacji, zastosowanie systemu, który nie promował zwycięzców pozwalało PiS na zachowanie dogodnej pozycji w ewentualnych targach negocjacyjnych. Przyjęcie systemu promującego zwycięzcę oznaczałoby ryzyko wzmocnienia ugrupowania, które uzyskaloby największą liczbę głosów, a przez to osłabienie pozycji PiS.

Również przy okazji ponownego złożenia projektu w 2004 roku, przyjęcie systemu gwarantującego wierne odwzorowanie poparcia społecznego było na rękę PiS. Poparcie dla poszczególnych ugrupowań w tym okresie zostało przedstawione na wykresie 4.

Wykres 4.

Sondażowe poparcie dla wybranych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie VII 2003 – VI 2004

Opracowanie własne na podstawie danych CBOS.

W momencie składania projektu po raz drugi, PiS mogło liczyć na uzyskanie trzeciego wyniku – za PO oraz Samoobroną, nie mogło mieć jednak pewności co do uzyskania poparcia wyższego niż LPR. W takiej sytuacji, zastosowanie systemu promującego ugrupowanie lub ugrupowania o najwyższym poparciu (również pozostawienie systemu wówczas funkcjonującego) oznaczało ryzyko uzyskania korzyści przez ugrupowania prowadzące w sondażach – głównie PO oraz Samoobronę. System wiernie odwzorowujący poparcie społeczne zwiększał natomiast znaczenie przyszłych targów koalicyjnych, a przez to i potencjalne znaczenie PiS. Zaznaczyć należy, że ponowne zgłoszenie projektu – zaledwie pół roku po jego odrzuceniu w pierwszym czytaniu głównie głosami SLD, UP oraz Samoobrony - było powodowane oczekiwaniem poparcia go przez kluby SdPI oraz SLD⁸³⁸, dla których

⁸³⁸ Wcześniej możliwość rozpoczęcia prac nad systemem, w którym 230 posłów byłoby wybieranych w okręgach jednomandatowych a pozostali z list wyborczych, sygnalizował przewodniczący klubu poselskiego SLD Krzysztof Janik. Propozycja ta nie przyjęła formy projektu ustawy, nie ma zatem możliwości analizy jej szczegółów. Znamienne jest jednak, że – w opinii Janika – jego projekt ordynacji „mieszanej” pozwoliłby uniknąć zmian w Konstytucji RP. Kontrastuje to z późniejszym stanowiskiem SLD wobec projektu PiS. Paweł Wroński, Wojciech Załuska, Odsuwanie wyborów, „Gazeta Wyborcza” nr 129, wydanie z dnia 03/06/2004, s. 3.

proponowane rozwiązania były korzystne⁸³⁹. Ostatecznie (poza klubem PiS) jedynie SdPl poparła projekt⁸⁴⁰, sprzeciwiły mu się za to PO i PSL, które popierały go w styczniu 2004 r.⁸⁴¹, jak i klub SLD, którego politycy argumentowali taką postawę głównie niechęcią do manipulowania systemem wyborczym w celu realizacji doraźnych interesów oraz niezgodnością zgłoszonego projektu z Konstytucją⁸⁴².

⁸³⁹ Przedstawiając projekt, poseł sprawozdawca wyraził oczekiwanie poparcia ze strony posłów SdPl, którzy mieli być przychylni projektowi już pół roku wcześniej – w trakcie jego pierwszego procedowania. Ludwik Dorn, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/922cf5a8d506eca5c125746d0030d0f9/9cdae4a753826843c1257478004697fb?OpenDocument> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸⁴⁰ Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu RP oraz ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, zawartego w druku nr 2989, Pkt 5. porz. dzien. Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, Głosowanie nr 24 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&79&24> [dostęp 09.01.2017].

⁸⁴¹ Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zawartego w druku nr 1963, Pkt 19. porz. dzien. Głosowanie nad wnioskiem o odrzucenie w pierwszym czytaniu projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej

i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie nr 4 – posiedzenie 67, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&67&4> [dostęp 09.01.2017].

⁸⁴² Zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy projektu powoływali się na przeciwstawne opinie specjalistów dotyczące zgodności proponowanych rozwiązań z Konstytucją RP. Rozstrzyganie tego sporu nie stanowi przedmiotu rozprawy, a sam autor nie czuje się kompetentny do sporządzania autorytatywnych opinii o zgodności poszczególnych zapisów z Ustawą Zasadniczą, choć przedstawiona analiza, zgodnie z którą rozdział wszystkich mandatów nastąpiłby w okręgach wielomandatowych, może skłaniać do stwierdzenia, że proponowany projekt mógłby nie zostać uznany przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z Konstytucją RP. Z całą pewnością można stwierdzić, że (biorąc pod uwagę podział mandatów między poszczególne ugrupowania biorące udział w wyborach) proponowany system gwarantowałby bardziej proporcjonalny podział mandatów niż np. obowiązujący zarówno w momencie dyskusji nad projektem jak i w momencie pisania rozprawy. Za niezgodne z Konstytucją RP zostałyby za to najpewniej uznane listy zamknięte mające mieć zastosowanie na poziomie okręgów wojewódzkich, na co wskazuje wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie Kodeksu Wyborczego. Nie zmienia to faktu, że szereg opinii, w tym załączona do projektu i przekazana posłom, wskazywały na możliwą niekonstytucyjność zastosowanej struktury okręgów oraz formuły wyborczej. Więcej: W. Odrowąż-Sypniewski, Opinia prawna na temat zgodności z Konstytucją niektórych przepisów projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej

Istotna była również rola drugiego ze wspomnianych elementów mogących służyć realizacji interesu politycznego wnioskodawców – sposobu ustalenia składu personalnego Sejmu. Zgodnie z uzasadnieniem do projektu⁸⁴³, jedną z wad ówczesnie stosowanego systemu miało być powodowanie wewnętrznej walki między kandydatami z tej samej listy jednego komitetu wyborczego, którzy mieli konkurować zarówno o miejsce na liście jak i – między sobą – o głosy wyborów. Proponowane rozwiązanie miało usunąć pole dla konkurencji wewnętrznej w trakcie kampanii wyborczej, jednak nie wspomniano o tym, że w większości przypadków oznaczałoby to zwiększenie znaczenia konfliktu w trakcie ustalania list wyborczych oraz wskazywania kandydatów w jednomandatowych okręgach wyborczych. Kandydatów umieszczonych na liście każdego z ugrupowań można było podzielić na trzy grupy: pierwszą stanowili ci, którzy oprócz umieszczenia na liście wojewódzkiej, zostali zgłoszeni przez swoje ugrupowanie w okręgu jednomandatowym dającym duże szanse (lub wręcz gwarantującym) zwycięstwo w danym okręgu (w najlepszym przypadku połączone z uzyskaniem wysokiego odsetka głosów); drugą grupę stanowili kandydaci zgłoszeni w okręgach jednomandatowych, jednak nie mający większej szansy na zwycięstwo w okręgu (a w najlepszym przypadku – mający szanse na zwycięstwo, ale nie poparte uzyskaniem wysokiego odsetka głosów); trzecią stanowiliby kandydaci umieszczeni wyłącznie na liście wojewódzkiej. O ile kandydaci z pierwszej grupy mogliby zapewnić sobie pierwszeństwo do objęcia uzyskanego przez ugrupowanie mandatu, to kandydaci z grupy drugiej mieli na to szanse ograniczone, natomiast z trzeciej – nie mieli zupełnie takiej możliwości. Mogło być to wykorzystywane przez kierownictwo ugrupowania na etapie zgłaszania kandydatów w okręgach jednomandatowych oraz listy wojewódzkiej – oceniając szanse wygranej w poszczególnych okręgach jednomandatowych oraz spodziewane poparcie dla listy wojewódzkiej, a co za tym idzie – udział w zbiorze mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu – było możliwe przedstawienie takiej kombinacji kandydatur w okręgach i kolejności na liście wojewódzkiej, która jeśli nie gwarantowała, to przynajmniej dawała wysokie prawdopodobieństwo uzyskania przez dane ugrupowanie składu reprezentacji zgodnego z oczekiwaniami kierownictwa. Szczególnie istotne możliwości na tym polu stanęłyby przed kierownictwami

i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora (druk nr 2989), <http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/Opwsdr?OpenForm&2989> [dostęp 09.01.2017 r.].

⁸⁴³ Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 1963.

ugrupowań względnie słabszych, które mogły liczyć się z nieuzyskaniem najlepszego wyniku przez żadnego z kandydatów zgłoszonych w okręgach jednomandatowych – reprezentacja takiego ugrupowania wynikałaby *de facto* wyłącznie z ustalonej centralnie kolejności na liście. Ze względu na faktyczny brak wpływu wyborców na poszczególne listy wojewódzkie, zostały one przez krytyków określone „listą krajową podzieloną na 16 list wojewódzkich”⁸⁴⁴, która nazwa trafnie określa ich charakter. Z punktu widzenia formacji prawicy postsolidarnościowej, takie rozwiązanie mogło być jednak uznane za potrzebne – to właśnie ugrupowania tego rodzaju w historii polskiego parlamentaryzmu przeżywały najpoważniejsze problemy związane z niemożnością utrzymania wewnętrznej jedności. Poszerzenie zakresu kontroli władz centralnych danego ugrupowania nad kształtem personalnym reprezentacji w Sejmie pozwalał na dobór kandydatów mogących zagwarantować większą niż inni lojalność. Tak utworzona reprezentacja parlamentarna byłaby, niewątpliwie, bardziej zdyscyplinowana, a ryzyko ewentualnego jej rozpadu czy wyjścia części posłów – mniejsze.

Ostatecznie, zarówno pierwszy jak i drugi projekt złożone przez PiS zostały odrzucone (we wspomnianych wcześniej okolicznościach) w pierwszym czytaniu. Co do drugiego podejścia należy ponadto zaznaczyć, że równolegle z projektem ustanowienia nowego systemu wyborczego (uzupełnionego o wcześniej wspomnianą propozycję dotyczącą wygaszania mandatów posłom skazanym) Sejm rozpatrzył – zgłoszony przez posłów tego samego klubu – projekt usunięcia z systemu wyborczego uprawnienia komitetów wyborców zrzeszonych w organizacjach mniejszości narodowych do zwolnienia z obowiązku przekroczenia progu zaporowego⁸⁴⁵. Była to kolejna próba usunięcia tych zapisów, którą – jak i poprzednie – należy ocenić jako wynikającą z pobudek ideologicznych, w tym z oceny relacji polsko-niemieckich przez wnioskodawców. Bezpośrednią przyczyną złożenia tego projektu był, odebrany przez część środowisk jako antypolski, incydent z udziałem przedstawiciela mniejszości

⁸⁴⁴ Takiego określenia użyli m.in. posłowie reprezentujący stanowiska klubów SLD oraz UP w trakcie pierwszego czytania pierwszego projektu. Witold Gintowt-Dziwałtowski, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/79C80951> [dostęp 09.01.2017]. Marian Janicki, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/442F4D8D> [dostęp 10.01.2017].

⁸⁴⁵ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 3003 z dnia 01.06.2004 r.

niemieckiej⁸⁴⁶. Ewentualny wpływ przyjęcia tego projektu na efekt funkcjonowania systemu wyborczego byłby bezsporny, jednak ograniczony w praktyce do 1-2 mandatów uzyskiwanych w tym okresie przez reprezentantów mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim. Przedstawiony projekt uzyskał poparcie jedynie 75 posłów, przy czym oprócz PiS poparło go LPR, Ruch Katolicko-Narodowy oraz Porozumienie Polskie, przeciw zaś opowiedziało się 335 posłów w tym cały klub PO, wszyscy głosujący posłowie SdPi, Samoobrony, Federacyjnego Klubu Parlamentarnego i UP oraz znakomita większość SLD i PSL⁸⁴⁷.

Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności

Trzecią grupę propozycji zmian w systemie wyborczym stanowiły projekty dążące do pozbawienia możliwości pełnienia mandatu posła przez osoby skazane prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne. Stanowiły one odpowiedź na pojawienie się na scenie parlamentarnej Samoobrony, a w szczególności miały na celu wyeliminowanie jej lidera – Andrzeja Leppera, na którym ciążyły przynajmniej dwa takie wyroki. Ocena słuszności wprowadzenia takich obostrzeń nie zawiera się w przedmiocie pracy, a z punktu widzenia systemu wyborczego oraz inżynierii wyborczej należy ją ocenić podobnie jak wprowadzenie wymogu domicylu dla kandydatów do Sejmu na początku lat '90 XX wieku⁸⁴⁸. W trakcie IV kadencji Sejmu

⁸⁴⁶ Dotyczyło to zdjęcia godła państwowego z jednego z urzędów i zastąpienia go symbolem Unii Europejskiej. Bo zdjęli godło, „Gazeta Wyborcza” nr 127, wydanie z dnia 01/06/2004, s. 6.

⁸⁴⁷ Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu RP, zawartego w druku nr 3003, Pkt 6. porz. dzień. Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie nr 25 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&79&25> [dostęp 10.01.2017 r.].

⁸⁴⁸ Propozycje pozbawienia biernego prawa wyborczego osób skazanych prawomocnym wyrokiem nie były jedynymi, jakie były brane pod uwagę. W połowie 2004 roku przedstawiony został pomysł (którego autorem – jak w wypadku osób skazanych – byli politycy PiS) ograniczenia prawa kandydowania wyłącznie do osób zdrowych psychicznie. Zgodnie z tym pomysłem, każdy potencjalny kandydat byłby zobligowany do przedstawienia zaświadczenia, że jest zdrowy psychicznie, inaczej jego kandydatura nie mogłaby zostać zarejestrowana. Żywość tego pomysłu ograniczył się do dyskusji polityczno-publicystycznych i nie przyjął formy inicjatywy ustawodawczej, stąd nie sposób stwierdzić jak miałby wyglądać – w opinii pomysłodawców – katalog zaburzeń będących podstawą do utraty biernego prawa wyborczego. Z całą pewnością można za to stwierdzić, że pozbawienie kogokolwiek prawa wyborczego ze względu na zdrowie psychiczne na podstawie orzeczenia lekarskiego (a nie ubezwłasnowolnienia przez sąd) byłoby niezgodne z Konstytucją RP.

zgłoszono kilka projektów dotyczących wprowadzenia cenzusu niekaralności – w krótkim okresie od 15 do 23 lipca 2004 r. złożyli je, niezależnie od siebie, posłowie SdPl⁸⁴⁹, SLD⁸⁵⁰ oraz PiS⁸⁵¹. Zgłoszone propozycje przewidywały wprowadzenie cenzusu niekaralności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego (wszystkie wymienione), przestępstwo skarbowe (projekt SLD⁸⁵²) oraz cenzus nie wydania wobec kandydata prawomocnego wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne w sprawie popełnienia przestępstwa umyślnego ściganego z oskarżenia publicznego (projekt PiS⁸⁵³). Projekty te stanowiły rozwinięcie wcześniejszej propozycji PiS, o którą uzupełniono projekt zmiany systemu wyborczego przed jego ponownym złożeniem w czerwcu 2004 r. Pierwotna propozycja dotyczyła jednak wyłącznie wygaszania mandatów osób pełniących mandat posła, które zostałyby skazane w trakcie kadencji. Projekt ponawiający tą propozycję został złożony przez posłów PiS raz jeszcze, w lipcu⁸⁵⁴. Złożenie własnego projektu w tym zakresie zapowiedzieli również posłowie PO, jednak zapowiedź ta nie została zrealizowana⁸⁵⁵. Złożone projekty przewidywały więc

Wskazują na to również te argumenty, które uniemożliwiły uzależnienie biernego prawa wyborczego od niekaralności. PiS: Wybierajmy normalnych, „Gazeta Wyborcza” nr 181, wydanie z dnia 04/08/2004, s. 6. Sejm tylko dla zdrowych na umyśle, <https://www.wprost.pl/kraj/64417/Sejm-tylko-dla-zdrowych-na-umysle.html> [dostęp 11.01.2017 r.].

⁸⁴⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 3133 z dnia 15.07.2004 r.

⁸⁵⁰ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 3134 z dnia 16.07.2004 r., Autopoprawka do poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Druk nr 3134), druk nr 3134-A z dnia 29.07.2004 r.

⁸⁵¹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej i o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 3176 z dnia 23.07.2004 r.

⁸⁵² Art. 1 zmiana 1, druk nr 3134.

⁸⁵³ Art. 1 zmiana 1, druk nr 3176.

⁸⁵⁴ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, druk nr 3137 z dnia 15.07.2004 r.

⁸⁵⁵ Taką deklarację złożył m.in. Grzegorz Schetyna przedstawiając stanowisko klubu PO w trakcie I czytania projektu PiS z druku 2989. Grzegorz Schetyna, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP IV kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/922cf5a8d506eca5c125746d0030d0f9/f9c9b218872e96dfc125747800469845?OpenDocument> [dostęp 11.01.2017 r.]. D. Uhlig, Czy stracą mandaty?, „Gazeta Wyborcza” nr 164, wydanie z dnia 15/07/2004, s. 4. Zapowiadano również projekt PO dotyczący pozbawienia osób skazanych biernego

wprowadzenie dwóch uzupełniających się rozwiązań. Wszystkie zakładały utratę pełnionego mandatu w wypadku skazania, jednak część z nich nie przewidywała pozbawienia osoby skazanej możliwości ponownego kandydowania.

Proponowanie rozwiązań o różnym zakresie może dziwić, wynikało jednak z konieczności wzięcia pod uwagę przepisów konstytucyjnych. Konstytucja RP wyraźnie określała warunki uzyskania biernego prawa wyborczego w wyborach do Sejmu, a dokonanie rozszerzenia katalogu stawianych wymagań na poziomie ustawodawstwa zwykłego byłoby z nią niezgodne. Świadomość takiego stanu mieli posłowie składający poszczególne projekty (odnosząc się do tego w uzasadnieniach i zgłaszając w nich potrzebę zmiany Konstytucji), wskazują na to również dostępne opinie zamówione przez Biuro Analiz Sejmowych⁸⁵⁶. W przeciwieństwie do ograniczenia biernego prawa wyborczego, wygaszenie już pełnionego mandatu ze względu na skazanie posła za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego nie musiało powodować sprzeczności z Konstytucją (choć opinie nie były w tym zakresie zgodne). Uzasadniało to proponowanie przez posłów rozwiązań nie

prawa wyborczego. Odsuwanie wyborów, „Gazeta Wyborcza” nr 129, wydanie z dnia 03/06/2004, s. 3. Również niezrealizowana została zapowiedź podjęcia działań zmierzających do rozpisania referendum w sprawie całkowitej zmiany systemu wyborczego. PO chce referendum, „Gazeta Wyborcza” nr 132, wydanie z dnia 07/06/2004, s. 7.

⁸⁵⁶ Dostępne są 4 opinie, w tym 2 wykonane przez BAS oraz dwie zlecone przez Biuro, w tym wykonana przez sędziego Sądu Najwyższego Wiesława Koziół. Wszystkie one oceniają pozbawienie osób skazanych biernego prawa wyborczego za niezgodne z Konstytucją RP, natomiast 3 spośród nich uznają pozbawienie już pełnionego mandatu w wyniku skazania za zgodne z Konstytucją RP. W. Koziół, Opinia dotycząca oceny, z punktu widzenia prawa karnego, proponowanych poprawek do sprawozdania przyjętego przez Podkomisję Nadzwyczajną do nowelizacji Ordynacji wyborczej do Sejmu RP i do Senatu RP (druki nr 3132, 3133, 3134, 3134 – A, 3137, 3176), [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/\(\\$All\)/A26781BF186D4CD6C1256FC4003EBB6C/\\$File/I687_05.rtf?OpenElement](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/($All)/A26781BF186D4CD6C1256FC4003EBB6C/$File/I687_05.rtf?OpenElement). J. Warylewski, Opinia dot. konstytucyjności projektów ustaw Ordynacja wyborcza do Sejmu i Senatu, [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/\(\\$All\)/220D98B05D71BFDEC1256F6200464AB5/\\$File/I2741_04A.rtf?OpenElement](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/($All)/220D98B05D71BFDEC1256F6200464AB5/$File/I2741_04A.rtf?OpenElement). P. Sarnecki, Opinia prawna w sprawie zgodności z Konstytucją RP dopuszczalności ograniczenia biernego prawa wyborczego (w przypadku osób skazanych prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne), [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/\(\\$All\)/300D68F7DF35EBA3C1256F090041B58C/\\$File/I1762-04.rtf?OpenElement](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/($All)/300D68F7DF35EBA3C1256F090041B58C/$File/I1762-04.rtf?OpenElement). M. Granat, Opinia prawna w sprawie zgodności z Konstytucją RP dopuszczalności ograniczenia biernego prawa wyborczego (w przypadku osób skazanych prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne), [http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/\(\\$All\)/CC12C82D9E4DED14C1256F070032F868/\\$File/I1762-04a.rtf?OpenElement](http://orka.sejm.gov.pl/rexdomk4.nsf/($All)/CC12C82D9E4DED14C1256F070032F868/$File/I1762-04a.rtf?OpenElement) [dostęp 11.01.2017 r.].

realizujących w pełni założonego celu, jak i powyższe przedstawienie tych projektów w rozprawy, mimo, że proponowane rozwiązania nie dotyczyły bezpośrednio kwestii systemu wyborczego sensu stricto.

Ostatecznie, wszystkie projekty (z wyłączeniem wcześniej odrzuconego projektu całościowej zmiany systemu wyborczego autorstwa PiS) zostały skierowane do wspólnego procedowania w Komisji Ustawodawczej. Co istotne, zyskały one poparcie znacznej większości posłów (od 370 do 380 przy od 14 do 17 głosów przeciw), w tym również posłów Samoobrony⁸⁵⁷. Prace w Komisji trwały praktycznie aż do kwietnia 2005 r., jednak nie zakończyły się przyjęciem sprawozdania ze względu na obawy o niekonstytucyjność proponowanych rozwiązań oraz brak woli politycznej ugrupowań reprezentowanych w parlamencie do dokonania zmiany Konstytucji w zakresie umożliwiającym wprowadzenie proponowanych rozwiązań do systemu wyborczego⁸⁵⁸.

⁸⁵⁷ Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, zawartego w druku nr 3133, Pkt 13. porz. dzień. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Głosowanie nr 50 - posiedzenie 83, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&83&50>. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja Wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zawartego w drukach nr 3134 i 3134-A, Pkt 15. porz. dzień. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Głosowanie 52 - posiedzenie 83, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&83&52>. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, zawartego w druku nr 3137, Pkt 16. porz. dzień. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, Głosowanie nr 53 - posiedzenie 83, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&83&53>. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej i o zmianie niektórych innych ustaw, zawartego w druku nr 3176, Pkt 17. porz. dzień. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej i o zmianie niektórych innych ustaw, Głosowanie nr 54 - posiedzenie 83, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&4&83&54> [dostęp 11.01.2017 r.].

⁸⁵⁸ Biuletyn nr 4426/IV, Komisja Ustawodawcza /nr 205/ z dnia 14.04.2005 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/wgsknrn/UST-205> [dostęp 11.01.2017 r.].

Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów

W toku prac Sejmu IV kadencji nie przedstawiono zbyt wielu propozycji zmian w systemie wyborczym, szczególnie w porównaniu z okresem lat 1997-2001. Wpływ miała na to bieżąca, zmienna sytuacja polityczna, ale również przesunięcie dyskusji o systemie wyborczym na pole społeczno-publicystyczne (co spowodowane było zarówno brakiem możliwości wprowadzenia niektórych proponowanych rozwiązań, jak i względami marketingowymi⁸⁵⁹). Nie zmienia to faktu, że w tym okresie dokonano istotnej zmiany systemu wyborczego przez zmianę mającej zastosowanie metody wyborczej. Oprócz tego, zgłoszono propozycje całkowitej przebudowy systemu wyborczego oraz pozbawienia możliwości kandydowania osób skazanych. Zarówno zmiana metody wyborczej, całkowita przebudowa systemu jak i ograniczenie biernego prawa wyborczego (gdyby weszło w życie) miałyby wpływ na proces wyborczy, jednak – o ile potencjalna zmiana wyniku wyborów wynikająca ze zmiany metody wyborczej jest możliwa do jednoznacznego zmierzenia, to efekt ograniczenia prawa wyborczego (w tym pozbawienia go liderów jednego z popularniejszych ugrupowań) pozostać musi w sferze spekulacji. Można jednakże stwierdzić, że miałyby to niewątpliwie wpływ na przebieg procesu wyborczego, a w szczególności kampanię wyborczą⁸⁶⁰, co jednak nie stanowi przedmiotu dysertacji. Analizę możliwych efektów proponowanych zmian należy zatem ograniczyć wyłącznie do tych propozycji, których potencjalne efekty można zmierzyć.

⁸⁵⁹ Najlepszym przykładem jest zwiększenie zarówno liczby jak i znaczenia wszelkich ruchów i organizacji postulujących wprowadzenie w Polsce systemu opartego o jednomandatowe okręgi wyborcze i formułę większości względnej. Rozwiązanie takie nie było możliwe do wprowadzenia bez zmiany Konstytucji RP (do której nie było możliwe zebranie odpowiedniej większości w parlamencie), co nie przeszkadzało poszczególnym ugrupowaniom przedstawiać się jako swego rodzaju ambasadora tego pomysłu. Pod takim kontem można rozpatrywać projekty składane przez PiS, ale najbardziej w rolę tą wchodziło PO – zapowiadając zarówno projekty zmiany prawa wyborczego jak i referendum w celu zmiany Konstytucji, które jednak pozostały wyłącznie zapowiedziami.

⁸⁶⁰ Możliwym scenariuszem – w wypadku pozbawienia osób skazanych prawomocnym wyrokiem sąd biernego prawa wyborczego – byłoby zgłoszenie Andrzeja Leppera (oraz innych osób nie posiadających biernego prawa wyborczego) na listach wyborczych Samoobrony, co oczywiście musiałoby skutkować odmową rejestracji takiej kandydatury przez właściwe komisje wyborcze. Samoobrona mogłaby wykorzystać to do wzmocnienia swojego przekazu („oni już byli”) oraz wizerunku antyestablishmentowego, a w konsekwencji – paradoksalnie – nawet zwiększyć swoje poparcie (a ostatecznie udział w mandatach w Sejmie).

W związku z faktem, że w okresie 2001-2005 nie pojawiły się propozycje obniżenia lub likwidacji progów zaporowych, przeprowadzone zostały wyłącznie symulacje zakładające ich zachowanie w niezmienionej wysokości. Zbadany został natomiast potencjalny efekt zastosowania różnych metod wyborczych – zarówno faktycznie zastosowanej metody d’Hondta oraz obowiązującej do 2002 r. metody Sainte-Laguë w jej wariancie zmodyfikowanym, jak i pozostałych głównych metod – klasycznego wariantu Sainte-Laguë oraz metody Hare’a-Niemeyera. Ponadto, został przedstawiony wynik symulacji przeprowadzenia wyborów z zastosowaniem systemu proponowanego dwukrotnie przez PiS. Wyniki symulacji zostały przedstawione w tabeli 65.

Tabela 65.

Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych we wrześniu 2005 r. oraz wyniki symulacji wyników wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego faktycznie zastosowanego w 2005 r. z wykorzystaniem podstawowych metod wyborczych, oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemu wyborczego zaproponowanego w projektach Prawa i Sprawiedliwości

			Z zachowaniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów								Z zachowaniem struktury okręgów zgodnej z projektem PiS	
			Zastosowana metoda									
	Poparcie		d'Hondta		Zmodyfikowana Sainte-Laguë		klasyczna Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera		klasyczna Sainte-Laguë	
Komitet	v%	vw,%	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %
PiS	26,99%	30,28%	155	33,70%	140	30,43%	133	28,91%	133	28,91%	137	29,78%
PO	24,14%	27,08%	133	28,91%	128	27,83%	122	26,52%	121	26,30%	122	26,52%
Samooobrona	11,41%	12,81%	56	12,17%	63	13,70%	65	14,13%	64	13,91%	61	13,26%
SLD	11,31%	12,69%	55	11,96%	57	12,39%	58	12,61%	58	12,61%	59	12,83%
LPR	7,97%	8,94%	34	7,39%	42	9,13%	45	9,78%	45	9,78%	40	8,70%
PSL	6,96%	7,81%	25	5,43%	28	6,09%	35	7,61%	37	8,04%	39	8,48%
MN	0,29%	0,33%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%	2	0,43%
MN Górnego Śląska	0,05%	0,05%	0	0,00%		0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
[ugrupowania, które nie przekroczyły progów zaporowych]												
SdPI	3,89%											
UW	2,45%											
Inne	4.54%											

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 25.09.2005 r.

Niezależnie od zastosowanej metody (lub zmiany systemu wyborczego na proponowany przez PiS), wyniki wyborów w znacznym stopniu realizowałyby zasadę proporcjonalności, szczególnie względem uzyskanych głosów efektywnych (więc z pominięciem tych ugrupowań, które nie przekroczyły progu zaporowego). Indeks dysproporcjonalności Loosemoore’a i Hanby’ego (względem Vw) wyniósłby

od 0,01 (system proponowany przez PiS) do 0,05 (system faktycznie zastosowany, z wykorzystaniem metody d'Hondta). Największą możliwą różnicę w liczbie uzyskanych mandatów zaobserwowano dla zwycięzcy wyborów – PiS, jednak wynosiła ona jedynie 22 mandaty (a w wypadku rozwiązań faktycznie proponowanych⁸⁶¹ 18). Dla PO analogiczne wartości wyniosły 12 oraz 11. Większe znaczenie różnice te miały dla pozostałych ugrupowań (dla Samoobrony 9 i 7, dla SLD 4 i 4, dla LPR 11 i 8, dla PSL 14 i 14), gdyż mimo niższej wartości bezwzględnej stanowiły większy odsetek faktycznie uzyskanych mandatów.

Ze względu na wynik głosowania i nie uzyskanie przez żadne z ugrupowań znaczącej przewagi nad pozostałymi, w wyniku wyborów przeprowadzonych w 2005 roku nie było – w przeciwieństwie do roku 2001 - możliwości uzyskania samodzielnej większości przez jedno ugrupowanie. Spodziewano się natomiast powstania koalicji na poziomie parlamentarnym oraz rządowym, przy czym najbardziej oczekiwaną była koalicja dwóch silnych ugrupowań postsolidarnościowych: PO i PiS, która była zapowiadana na długo przed wyborami⁸⁶². Koalicja ta ostatecznie nie powstała ze względu na brak porozumienia między tymi ugrupowaniami już po wyborach. W tej sytuacji uzasadniona jest analiza, w jaki sposób zastosowanie poszczególnych rozwiązań dotyczących systemu wyborczego mogło wpłynąć na możliwość powstania określonych koalicji. Dane te, dla najczęściej rozpatrywanych kombinacji ugrupowań, zostały przedstawione w tabeli 66.

Tabela 66.

Liczba posłów koalicji w wypadku powstania różnych konfiguracji koalicyjnych z uwzględnieniem faktycznych wyników wyborów oraz wyników przeprowadzonych symulacji

		Z zachowaniem faktycznie zastosowanej struktury okręgów				Z zachowaniem struktury okręgów zgodnej z projektem PiS
		Zastosowana metoda				
		d'Hondta	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	klasyczna Sainte-Laguë	Hare'a-Niemeyera	klasyczna Sainte-Laguë
lp.	Potencjalna koalicja	S_i	S_i	S_i	S_i	S_i
1	PiS	155	140	133	133	137
	PO	133	128	122	121	122
	suma	288	268	255	254	259
2	PiS	155	140	133	133	137

⁸⁶¹ Więc z pominięciem wyników dla symulacji z wykorzystaniem faktycznie zastosowanego systemu oraz metod Sainte-Laguë w wariantach klasycznym oraz Hare'a-Niemeyera.

⁸⁶² CBOS, Opinie o koalicji PiS i PO, Komunikat z badań, Warszawa 2005, s. 1.

	Samoobrona	56	63	65	64	61
	LPR	34	42	45	45	40
	suma	245	245	243	242	238
3	PiS	155	140	133	133	137
	Samoobrona	56	63	65	64	61
	PSL	25	28	35	37	39
	suma	236	231	233	234	237
4	PiS	155	140	133	133	137
	LPR	34	42	45	45	40
	PSL	25	28	35	37	39
	suma	214	210	213	215	216

Opracowanie własne.

Przedstawione dane pozwalają stwierdzić, że zastosowanie określonego (spośród rozpatrywanych) systemu wyborczego nie miało wpływu na możliwość utworzenia koalicji na poziomie Sejmu (z jedynym wyjątkiem dla potencjalnej koalicji PiS-Samoobrona-PSL przy zastosowaniu zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë). Planowana i oczekiwana koalicja PiS-PO w każdym wypadku liczyła znaczną większość posłów (od 254 do 288), co powinno gwarantować jej stabilne funkcjonowanie (pod warunkiem braku konfliktów wewnątrz koalicji). Koalicja PiS-Samoobrona-LPR również mogła w każdym wypadku liczyć na poparcie większości posłów (238-245), przy czym najmniej liczna byłaby ona w wypadku zastosowania systemu proponowanego przez PiS. W wypadku powstania koalicji konserwatywno-ludowej PiS-Samoobrona-PSL, mogłaby ona liczyć na względnie niewielką przewagę w Sejmie, szczególnie w przypadku utrzymania systemu wyborczego zastosowanego w roku 2001 – uzyskałaby wtedy poparcia 231 posłów, co trudno uznać za wystarczające do zapewnienia stabilnego funkcjonowania⁸⁶³. Teoretycznie możliwa koalicja PiS z LPR oraz PSL nie mogłaby liczyć na poparcie większości posłów niezależnie od zastosowanego systemu wyborczego (uzyskując od 210 do 216 mandatów). Można zatem stwierdzić, że dokonane oraz postulowane zmiany systemu

⁸⁶³ Nieobecność, spowodowana np. chorobą lub łączeniem obowiązków poselskich i wynikających z funkcjonowania we władzy wykonawczej (np. ministerialnych), tylko dwóch posłów byłaby równoznaczna z ryzykiem zrównania się sił koalicji i opozycji. Brak każdego kolejnego posła – przy pełnej mobilizacji opozycji – mógłby oznaczać utratę większości. Taka sytuacja miałaby miejsce przy założeniu, że posłowie Mniejszości Niemieckiej, którzy zazwyczaj w większości spraw popierają koalicję rządzącą, zajęliby stanowisko nieprzychylnie powstałej koalicji, co było mało prawdopodobne ale możliwe, choćby ze względu na wcześniejsze próby wyeliminowania z systemu wyborczego preferencji dla komitetów wyborców zrzeszonych w organizacjach mniejszości narodowych. Pamiętać jednak należy, że posłowie Mniejszości Niemieckiej głosowali za udzieleniem wotum zaufania rządowi Kazimierza Marcinkiewicza. Z drugiej strony warto zaznaczyć, że w skład klubu PiS nie wszedł początkowo jeden z posłów wybranych z list tego ugrupowania – Jacek Kurski, co jednak nie oznaczało niepopierania przez niego rządu.

wyborczego w wyborach do Sejmu RP w 2005 roku nie spowodowałyby faktycznej zmiany warunków funkcjonowania Sejmu oraz możliwości utworzenia koalicji (lub – jak to miało początkowo miejsce – rządu mniejszościowego z poparciem części ugrupowań⁸⁶⁴). Sytuacja taka wynikała rzecz jasna z konkretnego rozkładu głosów wyborców między ugrupowania. Gdyby rozważyć hipotetyczną sytuację uzyskania nawet nieznacznie wyższego poparcia przez najsilniejsze ugrupowania – PiS oraz PO, zastosowanie określonego systemu wyborczego mogłoby doprowadzić do uniemożliwienia zapewnienia większości sejmowej w poszczególnych konfiguracjach koalicyjnych. Możliwa byłaby wtedy sytuacja, w której zastosowany system w pewnej mierze wymusiłby utworzenie spodziewanej koalicji PiS-PO, a przynajmniej uprawdopodobniłby wybór takiego rozwiązania. Jest to o tyle istotne, że oceniając z perspektywy kilkunastu lat, można ocenić, że powstanie takiej koalicji miałoby ogromne znaczenie dla późniejszego rozwoju sceny politycznej w Polsce.

Podsumowanie

Okres IV kadencji Sejmu RP był wyraźnie spokojniejszy od poprzedniego w przedmiocie zmian w systemie wyborczym i inżynierii wyborczej dotyczącej systemu wyborczego do Sejmu. Liczba zgłaszanych propozycji oraz ich zakres odbiegały znacząco od III czy I kadencji, były natomiast porównywalne z II kadencją w latach 1993-1997. Zaznaczyć należy, że w tym okresie nie wystąpiły instytucjonalne bodźce zewnętrzne wymuszające zmiany w systemie wyborczym – jak potrzeba dostosowania systemu do przepisów Konstytucji RP czy do nowego podziału administracyjnego państwa kilka lat wcześniej. W praktyce jedyną istotną zmianą wprowadzoną do systemu wyborczego był powrót do wykorzystywania metody wyborczej d'Hondta preferującej ugrupowania osiągające najwyższe poparcie. Stało się to z inicjatywy zwycięzców poprzednich wyborów, którzy jednak ostatecznie utracili poparcie społeczne i nie mieli możliwości uzyskania korzyści z wprowadzonej zmiany, a nawet ponieśli w jej efekcie nieznaczne straty w liczbie uzyskanych

⁸⁶⁴ Rząd Kazimierza Marcinkiewicza uzyskał wotum zaufania głosami posłów PiS, Samoobrony, LPR, PSL oraz Mniejszości Niemieckiej. Przeciw opowiedziały się PO oraz SLD. Głosowanie nad przyjęciem wniosku prezesa Rady Ministrów pana Kazimierza Marcinkiewicza o udzielenie wotum zaufania Radzie Ministrów, Pkt 3. porz. dzien. Przedstawienie przez Prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, Głosowanie nr 4 – posiedzenie 2, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&5&2&4> [dostęp 12.01.2017 r.].

mandatów. Pozostałe proponowane zmiany – w tym ponowna zmiana metody wyborczej – nie uzyskały ostatecznie poparcia pozwalającego na ich realizację. Novum wprowadzonym do inżynierii wyborczej było dokonywanie zmian w sposób sprzeczny z wcześniejszą praktyką parlamentarną, tj. przy okazji zmiany innych przepisów, w pewnym sensie z pominięciem standardowej drogi ustawowej. Istotna część dyskusji o systemie wyborczym i ewentualnej potrzebie jego zmiany przeniosła się na pole dyskusji społeczno-publicystycznej, co dotyczyło głównie propozycji wprowadzenia systemu większościowego. Część decydentów politycznych wyrażała poparcie dla takich inicjatyw, a nawet sama takowe kreowała, jednak nie przekładały się one na faktyczne działania zmierzające do zmiany systemu, należy je zatem ocenić jako działania marketingowe, skierowane na uzyskanie poparcia określonych grup wyborców, nie na faktyczną zmianę systemu wyborczego. Niewątpliwie, okres IV kadencji stanowił jednak zamknięcie rozdziału częstych i znaczących zmian w systemie wyborczym do Sejmu RP – mimo, że od tego czasu był on zmieniany, choćby przy okazji prac nad Kodeksem Wyborczym, jak również proponowano inne, ostatecznie niewprowadzone, zmiany o różnym zakresie, zasadniczy kształt systemu wykorzystanego w wyborach w roku 2005 pozostał niezmieniony do dzisiaj.

Rozdział szósty: Kadencja 2005-2007 i stabilizacja systemu wyborczego

Okres IV kadencji Sejmu RP został zamknięty przez wybory przeprowadzone 25 września 2005 r. w wyniku których żadne z ugrupowań nie zdołało uzyskać wyraźnej przewagi nad pozostałymi. Rozmowy odnośnie oczekiwanej koalicji dwóch ugrupowań postsolidarnościowych – PiS oraz PO - zakończyły się fiaskiem, w skutek czego powołany został początkowo rząd mniejszościowy PiS wspierany w różnej formie głównie przez LPR oraz Samoobronę, a następnie chwiejna koalicja tych ugrupowań, kilkakrotnie stająca na granicy zerwania a nawet faktycznie zrywana. Fakt, że kadencja ta trwała ostatecznie jedynie dwa lata, wielokrotne kryzysy na poziomie parlamentarnym i rządowym, funkcjonowanie *de facto* pod groźbą przyspieszonych wyborów przynajmniej przez pierwsze miesiące kadencji oraz skierowanie znacznej części uwagi na wybory samorządowe (wraz z modyfikacją systemu wyborczego) nie sprzyjały podejmowaniu skutecznych działań z zakresu inżynierii wyborczej w stosunku do systemu wyborczego do Sejmu RP. Mimo to, przedstawiono kilka istotnych, z punktu widzenia rozprawy, projektów. Już na początku kadencji po raz trzeci złożony został projekt całkowitej przebudowy systemu wyborczego autorstwa posłów PiS⁸⁶⁵, natomiast propozycje dotyczące zmiany formuły wyborczej oraz progów wyborczych zgłosili później posłowie LPR⁸⁶⁶, przy czym projekt ten zakładał również ograniczenie uprawnień komitetów wyborców zrzeszonych w organizacjach mniejszości narodowych, co oznaczało kolejną odsłonę dyskusji na ten temat. Nie był to zresztą jedyny przypadek powrotu czy też kontynuacji wcześniej rozpoczętej dyskusji – w trakcie V kadencji zgłoszono dwa projekty zakładające wprowadzenie cenzusu niekaralności w wyborach do Sejmu⁸⁶⁷,

⁸⁶⁵ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 434 z dnia 22.03.2006 r.

⁸⁶⁶ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 986 z dnia 26.07.2006 r.

⁸⁶⁷ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 1855 z dnia 17.04.2007 r. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora oraz ustawy o Krajowym Rejestrze Karnym, druk nr 1931 z dnia 19.07.2006 r.

tym razem jednak były one skorelowane z odpowiednimi projektami zmiany Konstytucji RP⁸⁶⁸.

Projekt PiS

Już w marcu 2006 roku, więc w pierwszym półroczu kadencji, do łaski marszałkowskiej został zgłoszony projekt przebudowy systemu wyborczego do Sejmu RP autorstwa posłów PiS. Było to ponowienie projektu złożonego dwukrotnie w poprzedniej kadencji, a konkretnie – jego pierwszej wersji. Nie zawierał więc propozycji przepisów wprowadzających wygaszenie mandatu posła skazanego prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego, która pojawiła się dopiero w drugiej wersji projektu z czerwca 2004.

Oprócz treści projektu, bardzo istotny był moment jego złożenia – w trakcie funkcjonowania rządu mniejszościowego Kazimierza Marcinkiewicza, po zerwaniu tzw. paktu stabilizacyjnego, a ponadto w trakcie trwającej od kilku miesięcy dyskusji o ewentualnych przyspieszonych wyborach. Zmiana systemu wyborczego na proponowany w marcowym projekcie nie miałaby najprawdopodobniej zbytniego wpływu na kształt frakcyjny Sejmu po ewentualnych przyspieszonych wyborach⁸⁶⁹. Istotne zmiany mogłyby za to wynikać ze spadku poparcia części ugrupowań poniżej progu ustawowego. Obrazują to wyniki badań poparcia dla poszczególnych partii politycznych w pierwszej połowie 2006 r. przedstawione w tabeli 67.

Tabela 67.

Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w pierwszej połowie 2006 roku

Partie i ugrupowania polityczne	2005	2006						
	IX	I	II (1)	II (2)	III	IV	V	VI
	wybory	Dane w procentach						
PiS	26,99	35	34	33	33	30	24	26
PO	24,14	31	24	31	29	32	30	31
Samobrona	11,41	7	11	8	6	8	8	7
SLD	11,31	7	7	8	7	9	7	7

⁸⁶⁸ Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., druk nr 1302 z dnia 12.12.2006 r. Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1834 z dnia 17.04.2007 r.

⁸⁶⁹ Choć wzrósłby stopień spójności i stabilizacji wewnętrznej poszczególnych ugrupowań, co wynikałoby z większej kontroli centrali partyjnych nad personalną obsadą mandatów. Proces ten oraz jego konsekwencje zostały przedstawione w poprzednim rozdziale.

LPR	7,97	5	5	5	6	2	3	3
PSL	6,96	1	4	2	2	1	3	3
inne		4	6	4	5	5	10	8
Trudno powiedzieć		10	10	9	11	14	14	16

Opracowanie własne na podstawie: CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 2006, s. 2.

W tabeli wyróżniono wyniki ostatniego badania przed zgłoszeniem analizowanego projektu.

Przeprowadzenie wyborów przedterminowych z wykorzystaniem obowiązującego systemu wyborczego lub tego zawartego w propozycji PiS prawdopodobnie doprowadziłoby do zwiększenia stanu posiadania zarówno tego ugrupowania jak i PO, jednak żadne z ugrupowań nie mogłoby liczyć na uzyskanie samodzielnej większości. Nawet zakładając najbardziej korzystny dla PiS scenariusz, w którym progę zaporowego nie przekroczyłyby zarówno PSL jak i LPR (pierwsza z tych partii notowała regularnie poparcie poniżej progę, druga natomiast – nawet biorąc pod uwagę wyłącznie wyborców zdecydowanych – nieznacznie powyżej), ugrupowanie Jarosława Kaczyńskiego pozostawałoby w patowej sytuacji. Wykorzystując sposób obliczania liczby mandatów przedstawiony przez J. Flisa można stwierdzić, że ugrupowanie to mogłoby liczyć na uzyskanie maksymalnie 221 mandatów⁸⁷⁰, co przybliżałoby je do samodzielnej większości, jednak nie gwarantowałoby jej. Zakładając brak możliwości porozumienia między PiS i SLD ze względów ideologicznych, PiS byłby zmuszony do ponownego podjęcia próby porozumienia z PO lub do wejścia w koalicję z Samoobroną, co wiązało się m.in. z kosztami wizerunkowymi. Również PO nie byłaby w stanie uzyskać większości bez współdziałania z PiS lub Samoobroną⁸⁷¹. Sytuacja w Sejmie nie uległaby więc istotnej zmianie. Przedstawienie tej propozycji przez PiS w takich okolicznościach należy zatem uznać za narzędzie wykorzystane jako element gry z pozostałymi ugrupowaniami reprezentowanymi, w szczególności tymi zagrożonymi nieuzyskaniem, w ewentualnych przyspieszonych wyborach, poparcia umożliwiającego udział w podziale mandatów. Miało ono również znaczenie wizerunkowe – gra wokół przyspieszonych wyborów (jednak do nich nie prowadząca)

⁸⁷⁰ W symulacji wykorzystano dane z pierwszego badania CBOS przeprowadzonego w lutym jako najkorzystniejszego dla PiS. W jej wyniku uzyskano następujący podział mandatów: PiS 221, PO 150, Samoobrona 58, SLD 29, MN 2 (liczbę mandatów uzyskaną przez Mniejszość Niemiecką założono oddzielnie).

⁸⁷¹ Porozumienie wyłącznie z Samoobroną też nie pozwalałoby na uzyskanie większości – niezbędny byłby do tego udział SLD. Jednakże, z punktu widzenia PO, to porozumienie z Samoobroną niesło za sobą większe koszty wizerunkowe.

mogła stanowić usprawiedliwienie dla wejścia w faktyczną koalicję z Samoobroną⁸⁷². Pośrednio potwierdza to fakt nie odbycia pierwszego czytania projektu (został on jedynie do niego skierowany) oraz późniejsze wycofania projektu w lipcu 2006 roku, czyli po zawiązaniu (na przełomie kwietnia i maja) koalicji z Samoobroną i LPR oraz po decyzji o zmianie na stanowisku premiera⁸⁷³.

Projekt LPR

Drugim projektem zawierającym propozycje wprowadzenia istotnych zmian w systemie wyborczym do Sejmu RP był projekt LPR⁸⁷⁴ zakładający wprowadzenie (znanej z wyborów w roku 1991) instytucji blokowania list. Co istotne, projekt ten został zgłoszony w trakcie prac nad wprowadzeniem podobnego rozwiązania w wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego⁸⁷⁵. Już po zastosowaniu blokowania w praktyce, w wyborach samorządowych, projektodawcy zgłosili ponadto w znacznym stopniu ingerującą w projekt autopoprawkę⁸⁷⁶.

Projekt LPR zakładał umożliwienie komitetom wyborczym (niezależnie od ich charakteru) utworzenie grupy list (bloku⁸⁷⁷) w celu wspólnego udziału w podziale mandatów między listy kandydatów⁸⁷⁸. Udział grupy list w rozdysponowaniu mandatów w okręgach wyborczych miał być uzależniony od uzyskania co najmniej 8% ważnie oddanych głosów w skali kraju, obowiązywałby je więc taki sam próg

⁸⁷² W. Załuska, Platforma Obywatelska: ordynacja mieszana i wybory jesienią. Prawo i Sprawiedliwość: ordynacja mieszana i wybory w maju, „Gazeta Wyborcza” nr 70, wydanie z dnia 23/03/2006, s. 5.

⁸⁷³ Opis przebiegu procesu legislacyjnego dla projektu ustawy, <http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/0/FBC452BEB3238F32C125713A002EB34B?OpenDocument> [dostęp 13.01.2017 r.].

⁸⁷⁴ Druk nr 986.

⁸⁷⁵ Którego pierwsze czytanie odbyło się 4 dni przed złożeniem projektu LPR. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin, powiatów i sejmików województw oraz ustawy z 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta, druk nr 818 z dnia 11.07.2006 r.

⁸⁷⁶ Autopoprawka do projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 986-A z dnia 4.12.2006 r.

⁸⁷⁷ W projekcie przedstawionym przez LPR, podobnie jak w projekcie (a później ustawie) wprowadzającym podobne rozwiązanie do wyborów samorządowych, zastosowane zostało określenie „grupa list”, jednak pojęcie „bloku” było powszechnie wykorzystywane w piśmiennictwie, stąd też oba pojęcia można traktować jako wymienne. M. Rakowski, Blokowanie list w wyborach..., s. 7-8.

⁸⁷⁸ Art. 1 zmiana 2, druk nr 986.

zaporowy jak komitety koalicyjne⁸⁷⁹. Grupa list uprawniona do udziału w podziale mandatów byłaby traktowana jako jeden podmiot przy rozdysponowywaniu mandatów w okręgu, niezależnie od przekroczenia progów zaporowych przez listy tworzących je komitety. Mandaty uzyskane przez blok w okręgu miały być rozdysponowywane między listy (w tym miejscu już z uwzględnieniem progu zaporowego dotyczącego poszczególnych komitetów) z wykorzystaniem klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë⁸⁸⁰ (choć w uzasadnieniu projektodawcy twierdzili, że miała to być metoda d'Hondta⁸⁸¹). Ponadto, projekt zakładał odebranie komitetom wyborców zrzeszonych w zarejestrowanych organizacjach mniejszości narodowych prawa do udziału w podziale mandatów niezależnie od przekroczenia progu ustawowego⁸⁸². Jak widać, główne różnice między przedstawioną propozycją a zastosowaniem blokowania list w wyborach w roku 1991 dotyczyły poziomu na którym blok funkcjonował oraz sposobu podziału mandatów w ramach bloku. Zgodnie z propozycją, porozumienie musiało obejmować wszystkie listy wchodzących w skład bloku komitetów, w przeciwieństwie do blokowania list w konkretnych okręgach w roku 1991, natomiast podział mandatów nie był zależny od treści umowy między podmiotami zgłaszającymi listy, ale był ogólnie narzucony przez ustawę.

Zmiany w systemie wyborczym zaproponowane w projekcie LPR miały na celu – w pierwszej kolejności - umożliwienie współpracy ugrupowań tworzących koalicję (PiS, Samoobrona, LPR) i zwiększenie ich łącznego udziału w ogólnej puli mandatów. Taki efekt uzyskany miał być dzięki superaddytywności metody d'Hondta stosowanej

⁸⁷⁹ Art. 1 zmiana 3, druk nr 986.

⁸⁸⁰ Art. 1 zmiana 10, druk nr 986.

⁸⁸¹ Ma tu miejsce wyraźna sprzeczność między zapisami projektu, w którym wyraźnie stwierdza się: „liczbę głosów ważnie oddanych na każdą z wchodzących w skład grupy list, dzieli się kolejno przez 1; 3; 5 i dalsze kolejne liczby nieparzyste”, co jest opisem klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, a uzasadnieniem, w którym projektodawcy zapisali: „Podział mandatów między poszczególne listy w ramach grupy będzie przeprowadzany metodą d'Hondta.” Nie sposób stwierdzić, z czego wyniknęła taka sprzeczność, trudno bowiem przypuszczać, że po upływie przeszło 20 lat transformacji ustrojowej, w trakcie której w różnych wyborach zastosowano różne metody wyborcze, różnice między metodami Sainte-Laguë oraz d'Hondta były obce posłom na Sejm RP. Zastosowanie metody d'Hondta deklarował również poseł sprawozdawca w trakcie pierwszego czytania projektu. Piotr Ślusarczyk, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP V kadencji, <http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/0/99C9907A97378676C125730100316C78?OpenDocument> [dostęp 17.01.2017 r.]. Na potrzeby rozprawy przyjęto jako obowiązującą wersję wynikającą z art. 1 czyli klasyczny wariant metody Sainte-Laguë.

⁸⁸² Art. 1 zmiana 4, druk nr 986.

do podziału mandatów w okręgach oraz dzięki traktowaniu łącznie głosów oddanych na listy wchodzące w skład bloku niezależnie od przekroczenia przez poszczególne komitety, wystawiające te listy, progu zaporowego – w wypadku nieuzyskania progu przez któryś z nich, głosy oddane na listy tego komitetu nadal brane by były pod uwagę, mając wpływ na liczbę mandatów uzyskanych przez pozostałych partnerów. W ramach bloków natomiast, zaproponowana formuła wyborcza wzmacniała ugrupowania słabsze (pod warunkiem przekroczenia progu zaporowego) ze względu na zastosowanie promującej ugrupowania o średnim i niskim poparciu metody Sainte-Laguë w jej wariancie klasycznym. Takie działanie blokowania zostało również potwierdzone w przeprowadzonych z wykorzystaniem podobnych zasad wyborach do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego w 2006 r.⁸⁸³

Już po sprawdzeniu funkcjonowania blokowania list w praktyce (w wyborach samorządowych) oraz w wyniku utrzymywania się bardzo niskich notowań LPR w sondażach⁸⁸⁴ (co zostało nazwane z trybuny sejmowej, jak się wydaje dość trafnie, „wstrząsem pourazowym”⁸⁸⁵) projektodawcy zgłosili autopoprawkę⁸⁸⁶ zmieniającą formułę wyborczą stosowaną do podziału mandatów wewnątrz bloku. Zgodnie z przedstawioną propozycją, mandaty uzyskane przez zblokowane listy miałyby być przydzielane kandydatom w kolejności liczby zdobytych głosów, przy czym brani byliby pod uwagę kandydaci ze wszystkich zblokowanych list w okręgu, niezależnie od przekroczenia przez poszczególne komitety progu zaporowego⁸⁸⁷. Oznaczało to, że zblokowane listy byłyby *de facto* traktowane jako jedna lista w okręgu zarówno

⁸⁸³ Więcej: M. Rakowski, Blokowanie list w wyborach..., s. 12-15., F. Rymarz, Grupowanie list kandydatów w wyborach samorządowych w 2006 r., „Przegląd Sejmowy”, nr 2 (79), Warszawa 2007, s.63-65.

⁸⁸⁴ Wedle badań CBOS, poparcie dla LPR począwszy od II kwartału 2006 roku wynosiło od 2% do 4% z jedynym wyjątkiem w badaniu z listopada, gdy zamiar głosowania na to ugrupowanie zadeklarowało 6% ankietowanych (co stanowiło ponad 7% w krupie wyborców zdecydowanych), jednak różnica z pozostałymi badaniami mieściła się w granicach błędu statystycznego. Politycy LPR musieli liczyć się zatem z nieprzekroczeniem progu ustawowego w ewentualnych wyborach. CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 2006, s. 2., CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2006, s. 2. Niewielkie poparcie społeczne dla LPR potwierdziły również przeprowadzone w listopadzie wybory do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego – w wyborach do sejmików województw LPR uzyskało 4,74% głosów w skali kraju, osiągając 5% jedynie w czterech województwach.

⁸⁸⁵ Witold Gintowt-Dziewałtowski, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP V kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf/main/2B92538A> [dostęp 13.01.2017 r.].

⁸⁸⁶ Druk nr 986-A.

⁸⁸⁷ Art. 1 zmiana 2, druk nr 986-A.

na etapie podziału mandatów między listy jak i przyznania mandatów konkretnym kandydatom. Nie ma wątpliwości, że wzmacniałoby to – w ramach bloków - pozycję słabszych ugrupowań, nie tylko ze względu na możliwość ominięcia w ten sposób progów zaporowych, ale również ze względu na sposób przypisania mandatów do konkretnych osób. Biorąc pod uwagę, że znaczna część głosów na każdą listę jest oddawana na kandydata umieszczonego na pierwszej pozycji, liderzy słabszych zblokowanych list uzyskaliby prawdopodobnie pozycję znacznie silniejszą niż wynikająca z poparcia dla danej listy. W wypadku powstania bloku odwzorowującego skład koalicji rządowej najwięcej zyskałby na tym właśnie LPR, którego kandydaci mogliby znaleźć się w sejmie mimo nieprzekroczenia przez Ligę progu zaporowego, poza tym mogliby uzyskiwać mandaty *de facto* dzięki głosom oddanym na silniejszych partnerów, a w szczególności na PiS. Rozwiązanie to byłoby również korzystne dla Samoobrony, mimo, że w badaniach przeprowadzonych przed zgłoszeniem autopoprawki osiągała ona wyniki powyżej progu zaporowego⁸⁸⁸. Należy natomiast stwierdzić, że – w porównaniu z oryginalnym projektem – proponowana zmiana była niekorzystna z punktu widzenia interesów największego ugrupowania koalicji⁸⁸⁹.

Zmiany zaproponowane w autopoprawce należy ocenić jako próbę znalezienia możliwości na ominięcie progu zaporowego przez ugrupowanie, które od dłuższego czasu nie potrafiło uzyskać poparcia gwarantującego dalszy byt sejmowy. Również w tym kierunku szły dalsze prace nad projektem – na forum podkomisji powołanej przez Komisję Ustawodawczą⁸⁹⁰ zgłoszona została propozycja obniżenia progu uprawniającego do udziału w podziale mandatów wewnątrz bloku do wysokości 3% ważnie oddanych głosów w skali kraju⁸⁹¹.

⁸⁸⁸ W badaniach CBOS przeprowadzanych od lipca do listopada 2016 r. Samoobrona uzyskała poparcie: VII-IX: 10%, X: (w dwóch badaniach) 7% oraz 6%, XI: 7. Oznaczało to spadek popularności tej formacji, co zresztą potwierdził sondaż grudniowy, w którym Samoobrona uzyskała poparcie 4% respondentów – pierwszy raz w tej kadencji znalazła się poniżej pięcioprocentowego progu zaporowego. CBOS, op. cit.

⁸⁸⁹ Dlatego też została zgłoszona przez posłów LPR bez uprzedniej konsultacji z PiS. Jak i po co LPR chce obejść próg wyborczy, „Gazeta Wyborcza” nr 293, wydanie z dnia 16/12/2006, s. 4.

⁸⁹⁰ Biuletyn nr 1538/V, Komisja Ustawodawcza /nr 69/ z dnia 24.01.2007 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/wgsknr5/UST-69> [dostęp 13.01.2017 r.].

⁸⁹¹ Posiedzenia komisji i podkomisji nad projektem z druku nr 986, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/poskomprocall?OpenAgent&5&986> [dostęp 13.01.2017 r.].

Ostatecznie prace w podkomisji zostały zawieszone w lipcu 2007 r., a następnie – w wyniku decyzji o samorozwiązaniu Sejmu – zgodnie z zasadą dyskontynuacji, prace nad projektem uległy zakończeniu⁸⁹².

Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności

W trakcie V kadencji Sejmu RP zgłoszono dwa projekty zmiany ordynacji wyborczej zakładające pozbawienie biernego prawa wyborczego w wyborach do Sejmu osób skazanych oraz dwa projekty mających to umożliwić zmian w Konstytucji RP. Stanowiły one swoistą kontynuację – w sensie politycznym - prac Sejmu poprzedniej kadencji nad wprowadzeniem takich rozwiązań⁸⁹³.

Pierwszym z projektów zmiany ordynacji był projekt złożony przez posłów PSL w lipcu 2006 roku⁸⁹⁴. Zakładał on uzależnienie uzyskania biernego prawa wyborczego od nie bycia skazanym prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego⁸⁹⁵. Inaczej wymóg ten został sformułowany w projekcie posłów PiS złożonym w kwietniu 2007 r., zgodnie z którym bierne prawo wyborcze miało nie przysługiwać osobom, które zostały skazane prawomocnym wyrokiem sądu za ścigane z oskarżenia publicznego umyślne przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, jeżeli czyn objęty wyrokiem był ustawowo zagrożony karą pozbawienia wolności⁸⁹⁶. Wprowadzenie tych rozwiązań umożliwić miały projekty

⁸⁹² Opis przebiegu procesu legislacyjnego dla projektu ustawy, Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, [view-source:http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/0/5E822DB44FED8D60C12571F1003F8468?OpenDocument](http://orka.sejm.gov.pl/proc5.nsf/0/5E822DB44FED8D60C12571F1003F8468?OpenDocument) [dostęp 13.01.2017 r.].

⁸⁹³ Odrębną sprawą było dążenie do pozbawienia biernego prawa wyborczego tzw. kłamców lustracyjnych, co zostało wprowadzone ma nocy ustawy lustracyjnej z 14 lutego 2007 r. Zastosowane rozwiązanie opierało się jednak na zobligowaniu sądu wydającego orzeczenie stwierdzające fakt złożenia niezgodnego z prawdą oświadczenia lustracyjnego do orzeczenia utraty prawa wybieralności przez osobę lustrowaną m.in. w wyborach do Sejmu. W opinii autora należy więc traktować je jako element już funkcjonującej normy zgodnie z którą możliwe było pozbawienie praw wyborczych na mocy wyroku sądu. Ustawa z dnia 14 lutego 2007 r. o zmianie ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów i ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Dz.U. 2007 nr 25 poz. 162.

⁸⁹⁴ Druk nr 1931.

⁸⁹⁵ Art. 1 zmiana 1, druk nr 1931.

⁸⁹⁶ Art. 1 zmiana 1, druk nr 1855.

zmiany Konstytucji – pierwszy złożony wspólnie przez posłów PO i PSL, kolejny przez posłów PiS. O ile jednak pierwszy z nich wyraźnie określał przesłanki pozbawienia prawa wyborczego (ukaranie prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego oraz wydanie wobec danej osoby prawomocnego wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne w sprawie o popełnienie takiego przestępstwa⁸⁹⁷), to projekt PiS zakładał scedowanie określenia konkretnych warunków utraty biernego prawa wyborczego na poziom ustawodawstwa zwykłego⁸⁹⁸.

Wszystkie projekty zostały skierowane w lipcu 2007 roku do dalszych prac w Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw⁸⁹⁹, która jednak nie odbyła ani jednego posiedzenia⁹⁰⁰ ze względu na skrócenie kadencji Sejmu. Problemu ograniczenia biernego prawa wyborczego osób skazanych nie zdołano zatem rozwiązać w toku dwóch kolejnych kadencji.

Potencjalne efekty zastosowania poszczególnych projektów

Wybory do Sejmu RP w 2007 roku odbyły się na dwa lata przed ich planowanym terminem, ponadto w ostatnim okresie kadencji rząd nie posiadał poparcia większości parlamentarnej. W takich warunkach utrudniona była ewentualna zmiana systemu wyborczego, stąd też system wyborczy sensu stricto zastosowany w wyborach 21 października był identyczny z tym zastosowanym dwa lata wcześniej (nie wprowadzono nawet żadnych zmian dostosowujących strukturę okręgów do sytuacji demograficznej). W trakcie kadencji zgłoszono jednak dwie istotne propozycje zmiany systemu wyborczego, ponadto odnośnie propozycji LPR rozpatrywano różne warianty rozwiązań szczegółowych. Daje to możliwość przeprowadzenia symulacji wyniku hipotetycznych wyborów przeprowadzonych w ramach proponowanych systemów wyborczych, jednak należy podchodzić do nich z różnym stopniem ostrożności. Symulacja zastosowania systemu zaproponowanego, po raz kolejny, przez PiS jest możliwa bez wprowadzania istotniejszych zastrzeżeń, choć pamiętać należy, że zachowanie poszczególnych aktorów politycznych w innych

⁸⁹⁷ Art. 1, druk nr 1302.

⁸⁹⁸ Art. 1, druk nr 1834.

⁸⁹⁹ Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 4, 5, 6 i 10 lipca 2007 r., Warszawa 2007, s. 214.

⁹⁰⁰ Posiedzenia komisji, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main5?OpenForm&NUS> [dostęp 13.01.2017 r.].

warunkach byłoby odmienne, więc nie można stwierdzić, że struktura wyników głosowania byłaby identyczna jak faktyczna w wyborach w 2007 roku (co musi zakładać symulacja). Analiza ewentualnego wpływu rozwiązań proponowanych przez LPR wymaga dalej idących zastrzeżeń. Nie ma wątpliwości, że projekt LPR był tworzony z myślą o zablokowaniu list wyborczych tej partii oraz PiS i Samoobrony. W oczywisty sposób klóci się to ze stosunkami jakie panowały między tymi ugrupowaniami na koniec kadencji – nawet, jeśli blokowanie list byłoby możliwe, nie sposób wyobrazić sobie, że doszłoby do utworzenia takiego bloku. Dla celów analitycznych przyjęto jednak, że w relacjach między PiS a Samoobroną i LPR nie nastąpił kryzys, dzięki czemu utworzenie takiego bloku byłoby możliwe. Argumentem przemawiającym za zastosowaniem takiego rozwiązania jest fakt, że PiS przejął w tych wyborach część wcześniejszego elektoratu Samoobrony i LPR⁹⁰¹, jednak wskazuje się również, że nawet około miliona wcześniejszych wyborców tzw. „przystawek” mogło nie wziąć udziału w wyborach – należy się spodziewać, że w wypadku utrzymania spójności koalicji i zbudowania szerokiego bloku, przynajmniej część z nich jednak wzięłaby udział w głosowaniu i poparła którąś z partii bloku. Jako, że nie ma możliwości nawet bliskiego oszacowania skali takiego efektu, na potrzeby symulacji przyjęto faktyczne wyniki wyborów z 21 października. Przyjęto również – biorąc pod uwagę praktykę z wyborów samorządowych – że oddzielny blok zostałby utworzony przez komitety PSL i PO, z której list startowaliby kandydaci Mniejszości Niemieckiej (przejmując głosy tego komitetu). Nie jest również jasne jak – w wypadku możliwości zablokowania list – zachowałaby się koalicja Lewica i Demokraci, jednak na potrzeby symulacji przyjęto, że – podobnie jak w wyborach samorządowych – utworzono by komitet koalicyjny zamiast zablokowania list samodzielnych komitetów (mimo, że w wyborach samorządowych okazało się to niekorzystne). Ze względu na wpływ zastosowanego systemu na decyzje aktorów politycznych, symulację podziału mandatów w ramach poszczególnych grup list z zastosowaniem formuły zaproponowanej przez LPR w grudniu 2006 r. należy uznać za bezcelową, z tego też względu nie została przeprowadzona⁹⁰². Również przeprowadzenie symulacji

⁹⁰¹ Co szósty wyborca PiS w 2007 wcześniej głosował na Samoobronę lub LPR. R. Alberski, Proces zmiany lojalności wyborczej w Polsce w latach 2005-2009, [w:] Preferencje polityczne 2009, postawy - identyfikacje - zachowania, [red.:] A. Turska-Kawa, W. Wojtasik Katowice 2010, s. 27.

⁹⁰² W wypadku zastosowania formuły zaproponowanej w druku nr 986-A musiałaby nastąpić zmiana sposobu konstruowania list wyborczych. O ile w ramach faktycznie zastosowanego systemu logicznym i skutecznym

przewidującej zastosowanie proponowanego przez LPR systemu z zastosowaniem alternatywnie proponowanych progów 3% i 5% byłoby bezcelowe, gdyż żaden z podmiotów biorących udział w wyborach nie uzyskał między 3% a 5% głosów. Przeprowadzono więc symulacje: 1. Wyniku wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego zaproponowanego przez PiS; 2. Wyniku wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego zaproponowanego przez LPR w druku nr 986, bez uwzględnienia autopoprawki oraz późniejszych (proponowanych na forum podkomisji) zmian wysokości progów zaporowych, przy założeniu zblokowania list PiS-Samoobrona-LPR oraz PO-PSL i startu kandydatów Mniejszości Niemieckiej z list PO. Wyniki przeprowadzonych symulacji zostały przedstawione w tabeli 68.

Tabela 68.

Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemu wyborczego zaproponowanego w projektach Prawa i Sprawiedliwości oraz Ligi Polskich Rodzin

	Poparcie				Wyniki wyborów (faktyczne)		Projekt PiS		Projekt LPR			
	komitety		bloki						blok		komitet	
Komitety	v _i %	vw _i %	v _i %	vw _i %**	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %
PO	41,51%	43,29%			209	45,43%	199	43,26%				
PO+MN*	41,71%	43,50%	50,62%	51,28%				244	53,04%	197	42,83%	
PSL	8,91%	9,29%			31	6,74%	40			8,70%	47	10,22%
PiS	32,11%	33,49%	34,94%	35,40%	166	36,09%	157	34,13%	167	36,30%	167	36,30%
Samoobrona	1,53%				-	-	-	-			-	-
LPR	1,30%				-	-	-	-			-	-
LiD	13,15%	13,72%	13,15%	13,32%	53	11,52%	63	13,70%	49	10,65%	49	10,65%
MN	0,20%	0,21%			1	0,22%	1	0,22%				

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 21.10.2007 r.

* Start kandydatów Mniejszości Niemieckiej z list PO (z zachowaniem wyniku wyborczego).

** W wypadku blokowania Vw rozumiane jako liczba głosów oddanych na wszystkie listy biorące udział w podziale mandatów oraz wszystkie listy wchodzące w skład bloków biorących udział w podziale mandatów.

rozwiązaniem było umieszczanie na czele listy polityka rozpoznawalnego – tzw. lokomotywy, to w wypadku wprowadzenia proponowanej zmiany mogłoby to skutkować (w wypadku najsilniejszego partnera w bloku) zmniejszeniem faktycznego udziału danego ugrupowania w zbiorze mandatów uzyskanych przez blok. Bardziej korzystne byłoby umieszczenie polityków rozpoznawalnych na dalszych miejscach aby nie dopuścić do zdominowania listy przez jednego kandydata i powstania w ten sposób nadwyżki oddanych na niego głosów, która nie przyniosłaby liście żadnych korzyści. Bardziej korzystne byłoby takie skonstruowanie listy, żeby względnie dużą liczbę głosów uzyskało kilkoro kandydatów, aby mogli oni objąć jak największą część mandatów uzyskanych przez blok.

Przedstawione dane pozwalają stwierdzić, że zastosowanie dowolnego z proponowanych systemów wyborczych nie zmieniłoby zasadniczo sytuacji powstałej w wyniku wyborów do Sejmu w październiku 2007 r. Zastosowanie projektu proponowanego przez PiS doprowadziłoby do zmniejszenia udziałów dwóch najsilniejszych ugrupowań – PO oraz PiS o odpowiednio 10 oraz 9 mandatów, więcej mandatów uzyskałyby natomiast PSL (wzrost o 9) oraz LiD (wzrost o 10). Zastosowanie tego systemu zmniejszyłoby efekt dysproporcjonalności wyborów - indeks dysproporcjonalności Loosemoore’a i Hanby’ego (względem Vw) wyniósłby 0,006 wobec 0,047 dla faktycznie zastosowanego systemu. Zastosowanie systemu zaproponowanego przez LPR (z zachowaniem wcześniej przedstawionych założeń) również nie doprowadziłoby do radykalnych zmian. Blok PO (wspartej kandydatami Mniejszości Niemieckiej) z PSL uzyskałby 244 mandaty czyli o 3 więcej niż faktycznie PO, PSL oraz MN, natomiast blok PiS-Samoobrona-LPR zyskałby 1 mandat w stosunku do faktycznego wyniku PiS. Mandaty straciłby za to (4) LiD. Na formule zastosowanej do podziału mandatów w ramach bloku zyskałoby PSL (aż 16 mandatów co oznaczałoby wzrost o ponad połowę – 51,61% - w stosunku do faktycznie uzyskanego udziału) oraz – z oczywistych względów PiS (co jednak przełożyłoby się jedynie na wspomniany wcześniej 1 mandat). W wyniku zastosowania metody Sainte-Laguë do podziału mandatów w ramach bloku straciłaby PO (12 mandatów w stosunku do faktycznie uzyskanego udziału). W efekcie wyborów sytuacja polityczna, niezależnie od zastosowanego systemu, byłaby podobna. W wyniku żadnej z przeprowadzonych symulacji żadne ugrupowanie nie uzyskałoby samodzielnej większości⁹⁰³, natomiast w wyniku każdego wariantu możliwe było zawiązanie większościowej koalicji PO-PSL (od 239 do 244 mandatów) jak i ewentualnej koalicji większościowej PO-LiD (246 mandatów w przy zastosowaniu systemu proponowanego przez LPR oraz 262 w pozostałych przypadkach). Ani faktyczne

⁹⁰³ W trakcie kadencji politycy PiS zaproponowali zastosowanie rozwiązania wzorowanego na włoskim, zgodnie z którym zwycięzca wyborów automatycznie uzyskiwałby większość w Sejmie, jednak była to wyłącznie propozycja przedstawiona w dyskusji, za którą nie poszły żadne konkretne projekty ustaw. Można się ponadto spodziewać, że takie rozwiązanie zostałoby uznane za sprzeczne z Konstytucją RP. Stąd też nie zostało ono uwzględnione ani w treści niniejszego rozdziału ani w żadnej z symulacji. PiS myśli, jak rządzić bez koalicji, „Gazeta Wyborcza” nr 223, wydanie z dnia 23/09/2006, s. 3.

wyniki wyborów ani wyniki obu symulacji nie dawały realnej możliwości zawiązania koalicji większościowej z udziałem PiS⁹⁰⁴.

Podsumowanie

V kadencja Sejmu RP mogła potencjalnie przynieść duże zmiany w systemie wyborczym mającym zastosowanie w wyborach do Sejmu RP. Oba najsilniejsze ugrupowania polityczne miały własne pomysły radykalnej zmiany systemu, choć pozostająca w opozycji PO nie zdecydowała się na ich formalne zgłoszenie. Konkretny projekt został za to przedstawiony przez jedno ze słabszych ugrupowań, przy czym był to (a w szczególności zgłoszona do niego autopoprawka) najbardziej jednoznaczny przykład próby zastosowania inżynierii wyborczej. Nie ma wątpliwości, że każda ze zgłaszanych propozycji, choć w różnym zakresie, stanowiła realizację celów politycznych poszczególnych ugrupowań. Na tym tle wyróżniają się prace, stanowiące swego rodzaju kontynuację wysiłków podjętych we wcześniejszej kadencji, nad zablokowaniem drogi do Sejmu osobom skazanym. Wprowadzenie ewentualnych zmian utrudniała jednak niestabilna sytuacja polityczna – działania rządu mniejszościowego uzależnionego od uzyskiwania doraźnego poparcia dla konkretnych projektów, następnie quasi-koalicja działająca na podstawie tzw. paktu stabilizacyjnego, a wreszcie niestabilna koalicja większościowa targana wielokrotnie kryzysami. Ponadto, pierwszy rok kadencji (a więc *de facto* jej połowa) poświęcony został na prace nad innym systemem wyborczym – do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego, przy czym stanowiły one wręcz jaskrawy przykład zastosowania narzędzi inżynierii wyborczej. Próba zastosowania podobnych rozwiązań miała teoretyczną szansę na realizację, jednak zakończyła się – jak i inne projekty – niepowodzeniem ze względu na kolejny kryzys polityczny, który doprowadził do rozwiązania Sejmu oraz przedterminowych wyborów. Zauważyć natomiast należy, że drugi raz od rozpoczęcia transformacji kolejne wybory do Sejmu zostały przeprowadzone w ramach tego samego systemu wyborczego, przy czym

⁹⁰⁴ Powołanie wielkiej koalicji PO-PiS było w praktyce niemożliwe ze względu na różnice oraz konflikty, które pojawiły się między tymi ugrupowaniami, natomiast koalicja z udziałem LiD (a w szczególności z najsilniejszym elementem tej koalicji – SLD, a w mniejszym stopniu spadkobiercami ideowymi Unii Wolności z Partii Demokratycznej Demokraci.pl) była niemożliwa ze względów ideologicznych. Jedynym potencjalnym partnerem dla PiS pozostawał PSL, jednak w żadnym z przedstawionych wariantów taka koalicja nie miałaby większości w Sejmie.

po raz pierwszy nie wprowadzono nawet zmian dostosowujących strukturę okręgów do zmian demograficznych. Jak się miało później okazać, był to początek – jak do tej pory – stabilnego trendu.

Rozdział siódmy: Kadencje 2007-2011 oraz 2011-2015 – stabilizacja i utrwalenie systemu wyborczego

Kadencja 2007-2011

W wyniku wyborów przeprowadzonych 21 października 2007 r., w Sejmie VI kadencji znalazło się najmniej ugrupowań w historii polskiej transformacji. Ograniczenie sceny parlamentarnej do 4 podmiotów: PO, PiS, LiD oraz PSL (oraz jednego posła Mniejszości Niemieckiej) pozwoliło – mimo późniejszych ruchów wewnątrz ugrupowań, w tym również i rozłamów – na utworzenie stabilnej większości i przetrwanie pełnej, czteroletniej kadencji nie tylko bez zmiany na stanowisku szefa rządu, ale również bez zerwania koalicji. Stabilizacja pozwalała na rozpoczęcie kolejnych prac nad zmianami systemu wyborczego mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP, w tym również wykorzystujących narzędzia inżynierii wyborczej.

W trakcie prac Sejmu VI kadencji złożono, interesujące z punktu widzenia przedmiotu rozprawy, projekty z których można wyodrębnić trzy grupy: pierwszą stanowiły propozycje zmian poszczególnych elementów systemu wyborczego – zaliczyć należy do niej projekty zmiany Konstytucji RP⁹⁰⁵ oraz ustaw zwykłych⁹⁰⁶ mające na celu realizację – po nieudanych próbach w toku poprzednich kadencji – pozbawienia biernego prawa wyborczego osób skazanych, jak również obywatelską inicjatywę ustawodawczą dotyczącą wprowadzenie parytetu na listach wyborczych⁹⁰⁷; drugą – projekty (a właściwie jeden główny projekt⁹⁰⁸ oraz zgłaszane do niego propozycje zmian) zmierzające do ujednolicenia systemów wyborczych mających zastosowanie w Polsce oraz zebrania przepisów je regulujących w jednym dokumencie – Kodeksie wyborczym; ostatnią, jednoelementową, grupę stanowiła propozycja radykalnej przebudowy systemu wyborczego, zasygnalizowana w projekcie zmiany Konstytucji RP złożonym w drugiej połowie kadencji⁹⁰⁹. Nie ma potrzeby zaliczania do którejkolwiek z wymienionych grup ostatniego istotnego

⁹⁰⁵ Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., druk nr 432 z dnia 27.02.2008 r.

⁹⁰⁶ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2711 z dnia 19.01.2010 r.

⁹⁰⁷ Druk nr 2713.

⁹⁰⁸ Poselski projekt ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 1568 z dnia 24.06.2008 r.

⁹⁰⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2989 z dnia 19.02.2010 r.

projektu dotyczącego wprowadzenia modyfikacji w strukturze okręgów (konkretniej – w liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w poszczególnych okręgach) dostosowującej ją do zachodzących zmian demograficznych⁹¹⁰, gdyż projekt ten stanowił realizację zaleceń PKW oraz wcześniejszych zapisów ustawowych.

Propozycje wprowadzenia cenzusu niekaralności

Pierwszym projektem dotyczącym systemu wyborczego sensu stricto w toku VI kadencji Sejmu RP był projekt zmiany Konstytucji RP złożony przez posłów PO, dotyczący wprowadzenie wymogu niekaralności dla uzyskania biernego prawa

⁹¹⁰ Zmiana ta dotyczyła zmniejszenia o 1 liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach: nr 21 (Opole), nr 24 (Białystok), nr 29 (Gliwice), nr 41 (Szczecin) oraz zwiększenia o 1 liczby mandatów w okręgach: nr 13 (Kraków), nr 14 (Nowy Sącz), 19 (Warszawa I) oraz 20 (Warszawa II). Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3989 z dnia 17.03.2001 r. W toku prac nad projektem zgłoszono ponadto szereg zmian (wniosków mniejszości oraz poprawek) wykraczających poza intencje projektodawców, dotyczących wielu aspektów systemu wyborczego w wyborach do Sejmu RP sensu largo oraz m.in. systemu wyborczego sensu stricto w wyborach do Senatu RP. Skłania to do stwierdzenia, że wprowadzony w kadencji 2001-2005 sposób dokonywania zmian w systemie wyborczym „przy okazji” nie został, niestety, zarzucony. O ile wcześniejsze – przyjmowane w toku III czy IV kadencji Sejmu - projekty dotyczące wyłącznie dostosowania struktury okręgów do zachodzących zmian świadczyły pozytywnie o rozwoju polskiego parlamentaryzmu i osiągnięciu pewnego stopnia dojrzałości przez parlamentarzystów, to postawa części posłów VI kadencji uniemożliwia wyciągnięcie podobnych wniosków. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 3989), druk nr 4013 z dnia 30.03.2011 r. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 3989), druk nr 4013-A z dnia 31.03.2011 r. Należy również zaznaczyć, że – w przeciwieństwie do analogicznych projektów rozpatrywanych w poprzednich kadencjach – ten nie został przyjęty przy ogólnej zgodzie posłów, co więcej – przeciw głosowało aż 183 z nich. Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy Kodeks wyborczy, w brzmieniu przedłożenia zawartego w druku nr 3989, Pkt 10. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie nr 58 – posiedzenie 89, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&89&58> [dostęp 16.01.2017 r.].

wyborczego m.in. w wyborach do Sejmu⁹¹¹. Co istotne, zaproponowane w projekcie rozwiązanie miało mieć zastosowanie również do posłów kadencji w trakcie której zmiana Konstytucji weszłaby w życie⁹¹². Swoją propozycję projektodawcy uzasadniali potrzebą wprowadzenia regulacji realizujących m.in. oczekiwania społeczne⁹¹³. Projektodawcy zapowiadali również, że po ewentualnym wprowadzeniu proponowanych zmian do Konstytucji RP, zgłoszą niezbędne dla realizacji nowej normy projekty ustaw zmieniających ordynację wyborczą do Sejmu i Senatu, ustawy o wykonywaniu mandatu posła oraz o Krajowym Rejestrze Karnym⁹¹⁴.

W toku dyskusji na forum Sejmu idea projektu uzyskała poparcie całej izby. Przedstawiony projekt został przy tym oceniony jako radykalny i pojawiły się różnice zdań co do zakresu przesłanek ograniczenia biernego prawa wyborczego⁹¹⁵. Ostatecznie projekt został skierowany do Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁹¹⁶. Ostatecznie, w wypracowanym przez Komisję sprawozdaniu, przesłankę wykluczającą posiadanie biernego prawa wyborczego ujęto inaczej niż w projekcie, proponując aby do Sejmu nie mogła być wybrana osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę

⁹¹¹ Druk nr 432. Treść proponowanej zmiany była identyczna jak w projekcie posłów PO oraz PSL złożonym w poprzedniej kadencji.

⁹¹² Art. 2, druk nr 432.

⁹¹³ Projektodawcy powołują się w uzasadnieniu na wyniki badań, zgodnie z którymi aż 85% respondentów uważało, że posłowie i senatorowie skazani prawomocnymi wyrokami powinni tracić mandaty. Uzasadnienie do projektu ustawy, druk nr 432.

⁹¹⁴ Ibidem.

⁹¹⁵ M.in. poseł Eugeniusz Kłopotek (reprezentujący PSL, którego posłowie byli we wcześniejszej kadencji autorami podobnego projektu) zwracał uwagę, że przyjęcie zmian w proponowanej treści skutkować może pozbawieniem biernego prawa wyborczego w wyniku skazania za czyny o niewielkim znaczeniu – jako przykład podał ukaranie przez sąd autora ulotki (w wyniku uznania jej za niezarejestrowane czasopismo) grzywną w wysokości 30 zł. Zgodnie z proponowanym zapisem, osoba ukarana za takie przewinienie zostałaby pozbawiona praw wyborczych na tej samej zasadzie jak winni poważnych przestępstw. Eugeniusz Kłopotek, Wypowiedzi na forum Sejmu RP VI kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf/main/133E0406> [dostęp 17.01.2017 r.].

⁹¹⁶ Sprawozdanie stenograficzne z 15 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 7, 8 i 9 maja 2008 r., Warszawa 2008, s. 179.

pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego⁹¹⁷. Ponadto, projekt zawarty w sprawozdaniu zakładał stosowanie wspomnianego ograniczenia dopiero od następnej kadencji Sejmu⁹¹⁸. Propozycję komisji należy zatem ocenić jako łagodniejszą niż pierwotny projekt. W trakcie drugiego czytania zgłoszona została⁹¹⁹ (przez Przemysława Gosiewskiego z PiS) interesująca poprawka zakładająca pozbawienia prawa wybieralności osób, które służyły lub pracowały przed 1 stycznia 1990 r. w strukturach PZPR i aparatu przymusu państwowego, „prowadziły działania, które były wymierzone w dążenia Narodu do niepodległości i wolności słowa, prawa obywateli oraz prawa Kościoła i niezależnych instytucji społecznych”⁹²⁰. Biorąc pod uwagę proponowany zakres ograniczenia prawa wybieralności, a szczególnie ustalenie granicy w dniu 1 stycznia 1990 roku (czyli już po powołaniu rządu Tadeusza Mazowieckiego), propozycję posła Gosiewskiego należy ocenić jako motywowaną ideologicznie i mającą charakter swoistego manifestu politycznego. Poprawka ta została zarekomendowana negatywnie⁹²¹, a następnie odrzucona przez Sejm⁹²². Ostatecznie, projekt uzyskał poparcie znacznej większości głosujących (404 głosy za przy braku głosów przeciw i 9 wstrzymujących się, wymagana większość

⁹¹⁷ Art. 1, Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej o poselskim projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 432), druk nr 1721 z dnia 19.02.2009 r.

⁹¹⁸ Art. 2, druk nr 1721.

⁹¹⁹ A właściwie ponowiona, gdyż taka propozycja była zgłaszana również w trakcie prac Komisji Nadzwyczajnej po I czytaniu projektu. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (nr 7), Nr 1353/VI kad. 16.10.2008 r., Warszawa 2008, s. 9.

⁹²⁰ Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej o poselskim projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 432), druk nr 1721-A z dnia 23.04.2009 r.

⁹²¹ Ibidem.

⁹²² Za przyjęciem poprawki opowiedzieli się wszyscy obecni posłowie PiS a także obecni posłowie koła Polska XXI (zrzeszającego posłów wybranych z list PiS, którzy opuścili jednak klub i partię) oraz 3 posłów niezrzeszonych (również wywodzących się z PiS). Ogółem zyskała ona poparcie 143 posłów wobec wymaganej większości 2/3 co stanowiło 271 posłów. Głosowanie nad przyjęciem poprawki, Pkt 23. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej - trzecie czytanie, Głosowanie nr 7 – posiedzenie 41, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&41&7> [dostęp 17.01.2017 r.].

wynosiła 276⁹²³). Ustawa w jednakowym brzmieniu została następnie uchwalona 1 lipca przez Senat RP⁹²⁴ a 9 lipca podpisana przez Prezydenta RP.

W ślad za wprowadzeniem zmian w Konstytucji RP, na początku 2010 roku został zgłoszony (przez posłów PO) projekt zmiany ordynacji dostosowujący jej treść do wymogów konstytucyjnych⁹²⁵. Prace nad tym projektem – zarówno na forum Sejmu jak i Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego – przebiegały wyjątkowo zgodnie i sprawnie, a proponowane zmiany dotyczyły wyłącznie aspektów technicznych procesu wyborczego mających umożliwić lub ułatwić realizację zapisu konstytucyjnego. Ostatecznie projekt z poprawkami został przyjęty przez Sejm jednogłośnie⁹²⁶. Poprawki do projektu wniósł za to Senat RP, w tym istotną z punktu widzenia dysertacji, proponując aby uzupełnić zapis ustawowy o skazanie za przestępstwo skarbowe⁹²⁷. Poprawka ta została przyjęta głosami PO, PSL oraz większości klubu SLD⁹²⁸. Ustawa została ostatecznie podpisana przez Prezydenta RP 27 października 2010 roku, co oznaczało zakończenie trwających przez 3 kadencje Sejmu starań o pozbawienie możliwości kandydowania do Sejmu i sprawowania mandatu przez przestępców.

⁹²³ Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną, Pkt 23. porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej - trzecie czytanie, Głosowanie nr 8 – posiedzenie 41, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&41&8> [dostęp 17.01.2017 r.].

⁹²⁴ Przy 61 głosach za, 3 przeciw i 16 wstrzymujących się (wymagana większość wynosiła 41). Senat Rzeczypospolitej Polskiej VII kadencja, Sprawozdanie Stenograficzne z 35. Posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 17, 18, 19 czerwca i 1 lipca 2009 r., Warszawa 2009, s. 198.

⁹²⁵ Druk nr 2711.

⁹²⁶ Głosowanie nad przyjęciem w całości poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego, wraz z przyjętymi poprawkami, Pkt 1. porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, Głosowanie nr 60 – posiedzenie 63, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&63&60> [dostęp 17.01.2017 r.].

⁹²⁷ Druk nr 2960.

⁹²⁸ Głosowanie nad odrzuceniem poprawek Senatu 1. i 2., Pkt 22. porz. dzień. Sprawozdanie Komisji o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, Głosowanie nr 27 – posiedzenie 75, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&75&27> [dostęp 17.01.2017 r.].

Propozycja wprowadzenia parytetu na listach wyborczych

Propozycja wprowadzenia do systemu wyborczego norm wymuszających zapewnienie określonej reprezentacji płci na listach wyborczych nie była czymś nowym w historii polskich systemów politycznych – już projekt złożony w 1999 roku przez posłów UW⁹²⁹ zakładał obowiązek obsadzenia przynajmniej 1/3 miejsc na liście przez kobiety, jednak wprowadzenie takich uregulowań w Sejmie III kadencji okazało się niemożliwe. Odmienne rozwiązania dotyczące tej materii zawierał projekt zgłoszony przez komitet „Czas na kobiety”⁹³⁰, będący również pierwszym procedowanym w Sejmie projektem obywatelskim dotyczącym systemu wyborczego⁹³¹.

Zgłoszony projekt zawierał *de facto* jedną propozycję powieloną dla poszczególnych ciał pochodzących z wyborów, w tym odnoszącą się do Sejmu RP. Zgodnie z projektem, liczba kobiet na każdej zgłaszanej liście okręgowej nie mogłaby być mniejsza niż liczba mężczyzn⁹³². W wypadku nie zastosowania się do tej normy lista nie mogłaby zostać zarejestrowana⁹³³. Należy zwrócić uwagę na fakt, że – podobnie jak wcześniejsza propozycja UW – projekt odnosił się wyłącznie do liczby kobiet na listach. Już w trakcie prac nad projektem zgłaszano zastrzeżenia, że – w imię uznawanej ogólnie za słuszną idei zwiększenia aktywności politycznej kobiet – wprowadza się przepisy dyskryminujące resztę kandydatów. W wypadku uchwalenia przepisów w brzmieniu proponowanym, na liście z nieparzystą liczbą zgłoszonych

⁹²⁹ Druk nr 1391.

⁹³⁰ Druk nr 2713.

⁹³¹ Jak określono w pierwszej części pracy, do systemu wyborczego sensu stricto zalicza się m.in. uwarunkowania określające kształt maksymalnej możliwej oferty wyborczej przedstawianej głosującym. Wszelkie propozycje dotyczące ograniczenia swobody tworzenia list wyborczych ze względu na płeć (lub inne cechy) zgłaszanych kandydatów spełniają warunki zaliczenia ich do zbioru propozycji zmian systemu wyborczego sensu stricto, pamiętać jednak należy, że – szczególnie w warunkach list otwartych, zazwyczaj zawierających ponadto znacznie więcej pozycji niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu, znaczenie takich unormowań dla składu wybieranego ciała jest nieznaczące. Wpływ proponowanych rozwiązań na skład frakcyjny Sejmu, jeżeli w ogóle istnieje, należy uznać za marginalny, natomiast wpływ na skład personalny poszczególnych frakcji – w najlepszym wypadku ograniczony i pośredni. Sam fakt zaproponowania (i ostatecznie wprowadzenia) takich zmian w systemie wyborczym w wyborach do Sejmu RP wymaga jednak zaznaczenia w rozprawie.

⁹³² Art. 1 zmiana 1, druk nr 2713.

⁹³³ Art. 2 zmiana 2, druk nr 2713.

kandydatów zawsze musiałoby znaleźć się więcej kobiet niż mężczyzn, ponadto proponowane przepisy nie wpływały na możliwość zgłoszenia listy, na której mężczyźni stanowiliby mniejszość, a nawet listy złożonej wyłącznie z kandydatek.

Zgłoszony projekt budził nie tylko ogromne emocje polityczne, ale również wątpliwości natury prawnej. Wskazywano zarówno na błędy legislacyjne (np. zawarcie w treści projektu preambuły), jak i poważniejsze, w szczególności możliwą niezgodność wprowadzanych zapisów dotyczących parytetów z przepisami Konstytucji RP oraz oczywistą niezgodność przepisu określającego termin wejścia w życie ustawy z Konstytucją RP w świetle wcześniejszych wyroków Trybunału Konstytucyjnego⁹³⁴. Wskazywano również na oderwanie proponowanych przepisów od realiów i możliwy brak możliwości ich praktycznej realizacji⁹³⁵. Wskazywano

⁹³⁴ M. Chmaj, Opinia prawna na temat ogólnej oceny obywatelskiego projektu ustawy – o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/6C36F2BCD1FB708DC12577070037D212/\\$file/i633_10A_.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/6C36F2BCD1FB708DC12577070037D212/$file/i633_10A_.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹³⁵ Choć te ostatnie dotyczyły głównie wyborów do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego. Przykładowo – zgodnie z proponowanymi przepisami ograniczono by możliwość zgłaszania kandydatów w wyborach do rad gmin poniżej 20.000 mieszkańców, które – zgodnie z ówczesnym stanem prawnym – były przeprowadzane z wykorzystaniem formuły większości względnej w okręgach od 1 do 5 mandatów. Zgodnie z zapisami właściwej ordynacji, lista zgłoszona w okręgu mogła zawierać nie więcej nazwisk niż liczba mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu, stąd w okręgach jednomandatowym możliwe byłoby zgłoszenie wyłącznie kobiet, co w oczywisty sposób przeczyło zarówno logice jak i zgodności z normami konstytucyjnymi. W pozostałych okręgach (przy zgłoszeniu maksymalnej możliwej liczby kandydatów) wymagana byłaby albo dokładna równość (okręgi o parzystej liczbie mandatów), albo przewaga kobiet (okręgi 3- oraz 5-mandatowe). Należy ponadto zaznaczyć, że w praktyce wyborczej w gminach poniżej 20.000 mieszkańców powszechne było zgłaszanie przez komitet wyborczy tylko jednego kandydata w okręgu niezależnie od jego wielkości, a nawet zgłaszanie wyłącznie jednego kandydata w wyborach do rady danej gminy. Proponowane przepisy wymusiłyby na takim Komitecie zgłoszenie drugiego kandydata (kandydatki) wyłącznie w celu realizacji normy ustawowej (wynikało to z faktu, że art. 95 ordynacji samorządowej stwierdzał, że „przez listę kandydatów rozumie się również zgłoszenie jednego kandydata”). Więcej na temat sprzeczności projektu z realiami wyborów samorządowych: E. Sękowska-Grodzicka, Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/CEF5EF5C3080B1F9C12577050029B769/\\$file/i633-10A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/CEF5EF5C3080B1F9C12577050029B769/$file/i633-10A.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

również, że proponowane rozwiązania wynikają z błędnej diagnozy przyczyn obserwowanego zjawiska (niezadowalającej aktywności kobiet na płaszczyźnie politycznej, w tym ich niewystarczającej reprezentacji w ciałach pochodzących z wyboru)⁹³⁶. Dalej idące stanowisko zajął Jarosław Flis, który – zarówno w sporządzonej na zlecenie Biura Analiz Sejmowych opinii jak i w trakcie późniejszych prac Komisji Nadzwyczajnej – zwracał uwagę nie tylko na błędną interpretację związku przyczynowo-skutkowego między ograniczoną reprezentacją kobiet na listach wyborczych a ich ograniczoną reprezentacją w Sejmie, ale również na ryzyko osiągnięcia, w wyniku wprowadzenia proponowanych zmian, efektu przeciwnego od zamierzonego⁹³⁷.

W trakcie I czytania projektu w Sejmie, żadne z ugrupowań nie zgłaszało wniosku o jego odrzucenie w pierwszym czytaniu, wyraźna była jednak różnica między parlamentarną lewicą zapowiadającą poparcie projektu oraz prawicą, która zgłaszała zastrzeżenia i zamierzała pracować nad nim w Komisji w celu wypracowania lepszego rozwiązania lub już wtedy zapowiadając głosowanie za odrzuceniem proponowanych zmian w drugim czytaniu⁹³⁸. Projekt został skierowany do Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego, która wprowadziła do niego szereg zmian.

⁹³⁶ M. Michaliszyn, *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i Sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów* (druk nr 2713), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/763CE15FCE1ECA5FC12577050029BE16/\\$file/i633_10A-.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/763CE15FCE1ECA5FC12577050029BE16/$file/i633_10A-.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹³⁷ Stwierdził on, nie bez racji, że funkcjonujący system wyborczy opiera się na złudzeniach ogromnej większości kandydatów co do możliwości uzyskania przez nich mandatu. Wprowadzenie proponowanych rozwiązań (parytetów) nie miało, w jego opinii, wpłynąć bezpośrednio na zwiększenie reprezentacji kobiet w Sejmie, a jedynie skutkować znacznym zwiększeniem liczby kobiet, które – mimo udziału w wyborach – nie uzyskają mandatu. J. Flis, *Opinia o wprowadzeniu parytetu płci na listach kandydatów* (druk 2713), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/\\$file/i633_10A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/D057FD7DCC75AB9AC12577050029A8BA/$file/i633_10A.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.]. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, *Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego* (nr 21), Nr 3688/VI kad. 29.04.2010 r., Warszawa 2010, s. 4-5, 8.

⁹³⁸ *Sprawozdanie stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 17, 18 i 19 lutego 2010 r.*, Warszawa 2010, s. 112-121.

Projekt zawarty w sprawozdaniu Komisji Nadzwyczajnej⁹³⁹ w znacznym stopniu odbiegał od oryginalnie przedstawionego, równocześnie jednak eliminował z projektu te zapisy, które były podstawą wcześniejszych zarzutów o niezgodność z techniką ustawodawczą (np. z projektu wykreślona została preambuła). Nadal jednak – ze względu na charakter wprowadzanych zmian – pojawiały się zarzuty o niezgodność proponowanych regulacji z Konstytucją RP⁹⁴⁰. Projekt komisyjny zakładał zagwarantowanie minimalnej obecności na listach wyborczych w wysokości 35% zarówno kobietom i mężczyznom⁹⁴¹ (w przeciwieństwie do wcześniejszych, które dawały gwarancje tylko jednej z płci). Projekt dostosowywał również przepisy dotyczące stosowania proponowanych zmian do funkcjonującego porządku prawnego⁹⁴². W toku prac Komisji Nadzwyczajnej zgłoszono ponadto propozycję (autorstwa M. Borowskiego) wprowadzenia wymogu umieszczenia przynajmniej jednej kobiety oraz jednego mężczyzny na pierwszych 3 miejscach na liście oraz – odpowiednio – przynajmniej dwóch na pierwszych pięciu miejscach, które jednak

⁹³⁹ Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o obywatelskim projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), druk nr 3577 z dnia 9.11.2010 r.

⁹⁴⁰ Należy przy tym zaznaczyć, że opinie na temat zgodności zarówno propozycji zawartych w oryginalnym projekcie, jak i przyjętych przez Komisję Nadzwyczajną nie były jednogłosne. Przykładem różnych interpretacji są opinia wykonana przez Krzysztofa Skotnickiego, który podtrzymywał swą opinię o niezgodności proponowanych przepisów z Konstytucją (niezależnie od proponowanych poprawek) oraz opinia przygotowana przez Romana Wieruszewskiego i Katarzynę Sękowską-Kozłowską uznająca proponowane przepisy za zgodne z Konstytucją RP oraz stanowiące realizację wiążących Polskę umów międzynarodowych (również niezależnie od proponowanych poprawek). K. Skotnicki, Opinia prawna na temat poprawek: posła Marka Borowskiego i posłanki Agnieszki Kozłowskiej-Rajewicz do druku nr 2713, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/59F0F70735D339F6C125776D00305683/\\$file/i1397-10.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/59F0F70735D339F6C125776D00305683/$file/i1397-10.rtf).

K. Sękowska-Kozłowska, R. Wieruszewski, Opinia w sprawie poprawek zgłoszonych przez posła Marka Borowskiego i posłankę Agnieszkę Kozłowską-Rajewicz do druku nr 2317 (projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego), w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/4B4F289B21925F00C125777B002D90E3/\\$file/i1468-10A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk6.nsf/0/4B4F289B21925F00C125777B002D90E3/$file/i1468-10A.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁴¹ Art. 2 zmiana 1, druk nr 3577.

⁹⁴² Art. 4, druk nr 3577.

zostały przez Komisję odrzucone. W toku II czytania projektu ponowione zostały poprawki zgłaszane wcześniej przez M. Borowskiego, natomiast klub SLD⁹⁴³ zgłosił poprawkę przywracającą oryginalny zamysł projektu, czyli parytety na listach. Wszystkie poprawki zostały zaopiniowane przez komisję negatywnie⁹⁴⁴ a następnie odrzucone przez Sejm w III czytaniu⁹⁴⁵. Ostatecznie projekt w brzmieniu przedstawionym przez Komisję został przyjęty przy poparciu sejmowej lewicy, całości koła PD Demokraci.pl (trzech posłów) oraz większości PO i PSL (a także 2 niezrzeszonych oraz 2 posłów PJN)⁹⁴⁶. Poprawki do przyjętego projektu zgłosił ponadto Senat RP, jednak nie dotyczyły one przedmiotu rozprawy⁹⁴⁷.

⁹⁴³ Bezpośrednio po wyborach klub nosił nawet taką jak koalicja wyborcza: Lewica i Demokraci. Następnie – po zerwaniu koalicji oraz opuszczeniu klubu przez posłów PD Demokraci.pl oraz większość posłów SdPi – został przemianowany na klub Lewica. Powrót do nazwy zbieżnej z nazwą partii nastąpił we wrześniu 2010 roku.

⁹⁴⁴ Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o obywatelskim projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), druk nr 3577-A z dnia 25.11.2010 r.

⁹⁴⁵ Za przyjęciem poprawek każdorazowo opowiedziało się 46 posłów – wszyscy obecni posłowie SLD i SdPi oraz pojedynczy przedstawiciele innych ugrupowań. Głosowanie nad przyjęciem poprawek 1., 2. i 4., Pkt 28. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów - trzecie czytanie, Głosowanie nr 123 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&123>. Głosowanie nad przyjęciem poprawek 3. i 5., Pkt 28. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów - trzecie czytanie, Głosowanie 124 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&124> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁴⁶ Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną, Pkt 28. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów - trzecie czytanie, Głosowanie

Jak wspomniano, znaczenie wprowadzonych zmian dotyczących parytetów (a ostatecznie kwot) dla poszczególnych płci na listach wyborczych, z punktu widzenia systemu wyborczego oraz inżynierii wyborczej, jest ograniczone. Zdaniem autora, wprowadzone zmiany mogły odnieść głównie skutek pośredni przez aktywizację kobiet oraz zwrócenie – w wyniku pełnej emocji dyskusji publicznej - uwagi społeczeństwa na problem ich niedostatecznej reprezentacji w składzie ciał pochodzących z wyborów. Należy jednakże równocześnie zaznaczyć, że w kolejnych wyborach do Sejmu przeprowadzonych po wprowadzeniu kwot do systemu wyborczego udział kobiet w zbiorze mandatów poselskich wzrósł – z 21% w ostatnich wyborach bez wymogu zachowania kwoty (w roku 2007) przez 24% w roku 2011 do 27% w wyniku wyborów przeprowadzonych w roku 2015⁹⁴⁸. Odpowiedź na pytanie, w jakiej mierze było to bezpośrednim efektem wprowadzenia systemu kwotowego, w jakiej natomiast efektem szerszych zmian zachodzących w polskim społeczeństwie wymaga jednak przeprowadzenia dodatkowych badań, z pewnością wykraczających poza ramy rozprawy⁹⁴⁹.

nr 125 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&125> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁴⁷ Dotyczyły one systemów wyborczych mających zastosowanie w wyborach rad powiatów oraz w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Szczególnie istotna była pierwsza z nich, gdyż likwidowała (prawdopodobnie wynikłą z niedopatrzeń w trakcie prac nad projektem) sytuację, w której zgłoszenie w wyborach do rady powiatu (w okręgu 3-mandatowym) teoretycznie dopuszczalnej listy zawierającej 3 nazwiska było niemożliwe ze względu na obowiązek zapewnienia minimalnej reprezentacji 35% każdej z płci. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 grudnia 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, druk nr 3732 z dnia 22.12.2010 r.

⁹⁴⁸ A. Kublik, W Sejmie i Senacie najwięcej kobiet od lat. Kwota działa, ale stanowczo za wolno, <http://wyborcza.pl/1,75398,19123484,w-sejmie-i-senacie-najwiecej-kobiet-od-lat-kwota-dziala-ale.html> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁴⁹ Autor jest jednak zdania, że bezpośredni efekt wprowadzenia kwot na listach wyborczych był – w najlepszym wypadku – nieznaczny. Podobne stanowisko przedstawił K. Skotnicki przy okazji opinii prawnej do kolejnych propozycji zmian dotyczących swobody kształtowania list wyborczych. K. Skotnicki, Opinia prawna na temat dwóch projektów ustaw o zmianie ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. Nr 21 poz. 112 z późn. zm.): 1. Poselskiego, zawartego w druku nr 1151; 2. Senackiego, zawartego w druku nr 1350, [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9085A0EFA731FD21C1257BB3002E3D96/\\$file/i1969-13.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9085A0EFA731FD21C1257BB3002E3D96/$file/i1969-13.rtf) [dostęp 19.01.2017 r.].

Projekt Kodeksu Wyborczego

Mimo, że idea opracowania Kodeksu Wyborczego – jednego dokumentu, który zawierałby komplet norm określających przeprowadzanie wyborów władz publicznych (oraz referendów), a przy tym unifikował by różniące się w odniesieniu do poszczególnych wyborów normy dotyczące podobnych elementów procesu wyborczego (jak np. godziny w których przeprowadzane jest głosowanie) pojawiała się w toku kolejnych kadencji Sejmu, jednak nie podejmowano konkretnych kroków w celu jej realizacji, przyjmujących formę konkretnych inicjatyw ustawodawczych.

Pierwszym projektem⁹⁵⁰ uregulowania w jednym akcie prawnym przepisów określających przeprowadzanie w Polsce wyborów (ale już nie referendów) był przedstawiony przez posłów SLD projekt ustawy Kodeks wyborczy⁹⁵¹. Został on przedstawiony w czerwcu 2008 roku, jednak prace nad nim trwały aż do stycznia 2011 roku, co z jednej strony uniemożliwiło zastosowanie przepisów Kodeksu w wyborach samorządowych przeprowadzonych kilka miesięcy wcześniej, z drugiej – pozwoliło na wprowadzenie do finalnej wersji Kodeksu zmian wprowadzonych do poszczególnych systemów wyborczych w oku kadencji, w tym przedstawionych wcześniej, dotyczących ograniczenia biernego prawa wyborczego osób skazanych oraz minimalnej reprezentacji każdej z płci na listach wyborczych.

Projekt zgłoszony przez posłów SLD w pierwszej kolejności zbierał w jednym dokumencie przepisy określające działanie poszczególnych systemów wyborczych

⁹⁵⁰ Choć przedstawiciele Platformy Obywatelskiej twierdzili, że mieli swój projekt Kodeksu wyborczego, który jednak nigdy nie został upubliczniony. Wpisuje się to we wcześniejszą praktykę tego ugrupowania – zapowiadania przedstawienia konkretnych propozycji określonych zmian w systemie wyborczym, za którymi często nie szły faktyczne działania. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy - Kodeks wyborczy, poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz komisyjnego projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (nr 3), Nr 2462/VI kad. 30.06.2009 r., Warszawa 2009, s. 12. W 2008 roku padła również zapowiedź (przedstawiona przez wicepremiera Grzegorza Schetynę) przedstawienia rządowego projektu Kodeksu wyborczego, jednak – zgodnie z informacją przedstawioną posłom przez Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji Zbigniewa Sosnowskiego, prace nad takim projektem nie miały miejsca. Zbigniew Sosnowski, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP VI kadencji, <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata6.nsf/main/3FDAAF0B> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁵¹ Druk nr 1568.

oraz unifikował elementy poszczególnych procesów wyborczych. Równocześnie jednak, zawierał propozycje istotnych zmian w systemie wyborczym sensu stricto, mającym zastosowanie w wyborach do Sejmu RP (i tylko te propozycje zostaną przedstawione). Projektodawcy proponowali pozbawić biernego prawa wyborczego osoby skazane za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego oraz wobec których wydano prawomocny wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne w sprawie popełnienia takiego przestępstwa⁹⁵², z czego jednakże wycofano się późniejszą autopoprawką⁹⁵³. Projekt nie wprowadzał zmian w katalogu podmiotów uprawnionych do zgłaszania list kandydatów ani w strukturze okręgów wyborczych. Zaproponowano za to zmianę dotyczącą maksymalnej liczby kandydatów umieszczanych na liście – miała ona zostać ograniczona do nie więcej niż półtorakrotności liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu⁹⁵⁴. Projekt przewidywał również zmianę formuły wyborczej, a konkretnie – metody wyborczej stosowanej do rozdysponowania mandatów z obowiązującej metody d'Hondta na zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë⁹⁵⁵. Doszło więc do sytuacji, w której to samo ugrupowanie, które w trakcie prac nad systemem wyborczym mającym mieć zastosowanie w wyborach Sejmu II kadencji popierało metodę d'Hondta, następnie broniło jej w trakcie prac w Sejmie III kadencji oraz (*de facto*) przywróciło w roku 2002, kolejny raz próbowało doprowadzić do jej zmiany (w dodatku na tą samą metodę, przeciw której protestowało w roku 2001). W trakcie prac nad projektem, takiej zmianie mieli się za to sprzeciwić posłowie ugrupowań *de facto* współodpowiedzialnych za zmianę z metody d'Hondta na

⁹⁵² Art. 6, § 2, druk nr 1568.

⁹⁵³ Do zgłoszonego projektu ustawy czterokrotnie zgłaszano autopoprawki (1, 21 i 29 października 2008 r., przy czym zgłoszona 21 października została wycofana, oraz 8 stycznia 2009). Wykreślenie z projektu przepisów ograniczających bierne prawo wyborcze osób skazanych nastąpiło na mocy ostatniej z nich, którą przedstawiciel projektodawców uzasadniał potrzebą usunięcia niezgodności projektu ustawy z Konstytucją RP. Pamiętać należy, że zmiana Konstytucji w tym zakresie nastąpiła dopiero w połowie 2009 roku, czyli w trakcie dalszych prac nad Kodeksem.

⁹⁵⁴ Art. 184 § 2, druk nr 1568. W stosunku do wartości niecałkowitych, sposób sformułowania przepisu nie pozostawiał pola do interpretacji – w praktyce należało stosować zaokrąglenie w dół – przykładowo, w okręgu 7-mandatowym dopuszczone byłoby zgłoszenie 10 kandydatów na liście, a w 9-mandatowym 13.

⁹⁵⁵ Art. 205 § 3, druk nr 1568. Konsekwencje proponowanej zmiany metody wyborczej były już analizowane w poprzednich rozdziałach, więc przedstawienie ich w tym miejscu byłoby niepotrzebnym powtórzeniem.

zmodyfikowany wariant Sainte-Laguë w roku 2001, a następnie sprzeciwiających się przywróceniu metody d'Hondta w roku 2002⁹⁵⁶.

W trakcie I czytania projektu idea opracowania Kodeksu Wyborczego spotkała się z ogólną aprobatą i został on ostatecznie skierowany do Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego. W trakcie prac Komisji Nadzwyczajnej przedstawiciele wszystkich klubów poselskich przedstawili preferencje ich ugrupowań odnośnie poszczególnych systemów wyborczych, w tym mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP. Zgodnie z przedstawionymi oświadczeniami, PO opowiadała się za zmianą systemu na większościowy z wykorzystaniem formuły większości względnej w jednomandatowych okręgach wyborczych, a w wypadku pozostawienia systemu proporcjonalnego – za utrzymaniem obecnej liczby okręgów lub zwiększeniem ich liczby do 100. PiS opowiadało się za utrzymaniem funkcjonującego systemu, dopuszczając jednocześnie niewielkie zmiany w liczbie okręgów (plus/minus dwa), natomiast PSL postulował zmianę metody zgodnie z przedstawionym projektem Kodeksu wyborczego, z jednoczesnym zachowaniem struktury okręgów. Lewica pozostawała przy propozycjach zgłoszonych w projekcie⁹⁵⁷. Jak widać, najmniejszy zakres zmian względem funkcjonującego systemu proponowało PiS (maksymalnie zmiana liczby okręgów z 41 na 39-43), znacznie poważniejsze były propozycje SLD popierane przez PSL, natomiast propozycja PO oznaczała całkowitą rewolucję (wprowadzenie systemu większościowego) lub gruntowną przebudowę funkcjonującego systemu, za taką należy bowiem uznać ewentualne zwiększenie liczby okręgów do 100. Spowodowałoby to dwuipółkrotne obniżenie średniej wielkości okręgu z 11,22 mandatu do 4,6 (ze względu na brak propozycji konkretnych rozwiązań nie ma możliwości odniesienia się do maksymalnej lub minimalnej wielkości okręgu). Skutki wprowadzenia poszczególnych proponowanych zmian można zaobserwować dzięki symulacji podziału mandatów w wyniku wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem systemów zgodnych z propozycjami poszczególnych klubów, z wykorzystaniem wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w 2007 roku, przy czym w wypadku propozycji PiS przyjęto dwa skrajne warianty (39 okręgów i 43 okręgi), w wypadku propozycji PO przyjęto wariant

⁹⁵⁶ Na tym tle wyróżnia się postawa PSL, która w latach 2001-2009 konsekwentnie opowiadała się za zmodyfikowaną metodą Sainte-Laguë (wcześniej jednak za metodą d'Hondta).

⁹⁵⁷ Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy - Kodeks wyborczy, poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz komisyjnego projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (nr 4), Nr 2560/VI kad. 16.07.2009 r., Warszawa 2009, s. 16-17.

z pozostawieniem systemu proporcjonalnego z przeprowadzeniem wyborów w 100 okręgach, natomiast zarówno w wypadku propozycji PiS jak i PO liczbę mandatów obliczono z wykorzystaniem sposobu przedstawionego przez J. Flisa z ogólnym założeniem przyznania jednego mandatu komitetowi Mniejszości Niemieckiej. Wyniki symulacji zostały przedstawione w tabeli 69.

Tabela 69.

Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemów wyborczego zaproponowanego w trakcie prac nad Kodeksem wyborczym przez poszczególne kluby

					Propozycja SLD/PSL		Projekt PiS				Projekt PO	
	Poparcie		Faktyczne wyniki wyborów		zmodyfikowany wariant metody Sainte- Laguë		39 okręgów		43 okręgi		100 okręgów	
Komitet	v _i %	vw _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %
PO	41,51%	43,29%	209	45,43%	198	43,04%	213	46,30%	215	46,74%	236	51,30%
PiS	32,11%	33,49%	166	36,09%	159	34,57%	161	35,00%	161	35,00%	171	37,17%
LiD	13,15%	13,72%	53	11,52%	60	13,04%	54	11,74%	54	11,74%	41	8,91%
PSL	8,91%	9,29%	31	6,74%	42	9,13%	31	6,74%	29	6,30%	11	2,39%
MN	0,20%	0,21%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 21.10.2007 r.

Dane przedstawione w tabeli 69. uwiaryniają niedoskonałość sposobu obliczania liczby mandatów zaproponowanego przez J. Flisa, a w szczególności jego wrażliwość na faktyczne różnice w poparciu danego ugrupowania między okręgami, które w wyborach w 2007 roku miało – jak widać – ogromne znaczenie. Aby zminimalizować znaczenie tego czynnika, przeprowadzono dodatkową symulację podziału mandatów bez zmiany systemu wyborczego, ale z zastosowaniem sposobu zaproponowanego przez J. Flisa.

Tabela 70.

Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemów wyborczego zaproponowanego w trakcie prac nad Kodeksem wyborczym przez poszczególne kluby, uzupełniona o wynik symulacji przeprowadzonej z wykorzystaniem faktycznie zastosowanego systemu wyborczego oraz sposobu przeliczania mandatów zaproponowanego przez J. Flisa

Komitet	Poparcie		Faktyczne wyniki wyborów		Propozycja Lewicy/PSL		Projekt PiS				Projekt PO		Dodatkowa symulacja	
					zmod. wariant metody Sainte-Laguë		39 okręgów		43 okręgi		100 okręgów		41 okręgów	
	v,%	vw,%	s _i	s _i ,%	s _i	s _i ,%	s _i	s _i ,%	s _i	s _i ,%	s _i	s _i ,%	s _i	s _i ,%
PO	41,51%	43,29%	209	45,43%	198	43,04%	213	46,30%	215	46,74%	236	51,30%	214	46,52%
PiS	32,11%	33,49%	166	36,09%	159	34,57%	161	35,00%	161	35,00%	171	37,17%	161	35,00%
LiD	13,15%	13,72%	53	11,52%	60	13,04%	54	11,74%	54	11,74%	41	8,91%	54	11,74%
PSL	8,91%	9,29%	31	6,74%	42	9,13%	31	6,74%	29	6,30%	11	2,39%	30	6,52%
MN	0,20%	0,21%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW. Symulację przeprowadzono dla faktycznych wyników głosowania 21.10.2007 r.

Przedstawione uzupełnione zestawienie pozwala zaobserwować skalę zmian wynikających z hipotetycznego zastosowania poszczególnych rozwiązań. O ile w wypadku maksymalnego wariantu propozycji PiS (zmiana liczby okręgów o 2) nastąpiłoby przesunięcie 1 mandatu od ugrupowania najsilniejszego do najsłabszego lub w odwrotnym kierunku⁹⁵⁸, to już zastosowanie zmiany proponowanej w projekcie Lewicy i popartej przez PSL powodowałoby istotne zmniejszenie udziału w zbiorze mandatów ugrupowań silniejszych – PO i PiS (o odpowiednio 11 oraz 7 mandatów) z jednoczesnym zwiększeniem udziału ugrupowań słabszych – LiD i PSL (o odpowiednio 7 i 11 mandatów). Byłoby to równoznaczne ze zwiększeniem stopnia proporcjonalności systemu wyborczego (wartość indeksu dysproporcjonalności Loosemore’a i Hanby’ego obliczonego względem Vw zmniejszyłaby się z 0,047 do 0,011). Zastosowanie systemu zaproponowanego przez PO skutkowałoby natomiast diametralną zmianą wyniku wyborów. Dwa silniejsze ugrupowania uzyskiwałyby łącznie o 32 mandaty więcej kosztem ugrupowań słabszych, z czego zysk

⁹⁵⁸ Analiza wyników symulacji, w których zastosowano sposób obliczania liczby mandatów zaproponowany przez J. Flisa została wykonana w odniesieniu do wyników obliczonych z zastosowaniem tego sposobu dla 41 okręgów wyborczych. Analiza wyniku symulacji systemu zaproponowanego przez Lewicę i popartego przez PSL została wykonana w odniesieniu do faktycznych wyników wyborów.

zwycięzcy wyborów wyniosłby +22 mandaty, co pozwoliłoby PO na uzyskanie samodzielnej większości w Sejmie. Doprowadziłyby to również do zwiększenia stopnia dysproporcjonalności systemu (wzrost wartości indeksu dysproporcjonalności Loosemoore'a i Hanby'ego obliczonego względem Vw z 0,047 do 0,117). Przedstawione dane – szczególnie w odniesieniu do propozycji Lewicy/PSL oraz PO – potwierdzają, że proponowane zmiany były korzystne z punktu widzenia poszczególnych ugrupowań.

Ostatecznie, w ramach prac nad Kodeksem wyborczym, odstąpiono od dokonywania zmian w strukturze okręgów wyborczych. Komisja podjęła również decyzję o wykreśleniu z projektu propozycji zmiany metody wyborczej⁹⁵⁹. W przyjętym przez Komisję Nadzwyczajną sprawozdaniu⁹⁶⁰ znalazła się ostatecznie jedynie propozycja ograniczenia maksymalnej liczby kandydatów umieszczanych na liście⁹⁶¹ oraz propozycje zmian wynikające z toku innych prac: Komisja Nadzwyczajna podjęła decyzję o wpisaniu do projektu przepisów ograniczających bierne prawo wyborcze zgodnie z uchwaloną zmianą Konstytucji RP⁹⁶² oraz regulujących minimalną reprezentację kobiet i mężczyzn zgodnie z rozwiązaniami wprowadzonymi do równoległe procedowanego projektu dotyczącego tej materii⁹⁶³. W trakcie II czytania projektu zgłoszono 3 istotne z punktu widzenia rozprawy poprawki: pierwsza dotyczyła zachowania ówczesnie funkcjonującego limitu kandydatów umieszczanych na liście (dwukrotność liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu), została zaproponowana przez Stanisława Żelichowskiego w imieniu KP PSL⁹⁶⁴; druga była ponowieniem propozycji dotyczącej umieszczania przynajmniej 1 kobiety i 1 mężczyzny na pierwszych 3 miejscach

⁹⁵⁹ Poprawkę w tym przedmiocie zaproponował poseł Marek Wójcik (PO). Została ona przyjęta głosami PO oraz PiS przy sprzeciwie Lewicy oraz PSL. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego (nr 22), Nr 3701/VI kad. 5.05.2010 r., Warszawa 2010, s. 18-19.

⁹⁶⁰ Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o poselskim projekcie ustawy Kodeks wyborczy (druk 1568), druk nr 3578 z dnia 15.11.2010 r.

⁹⁶¹ Art. 201 § 2, druk nr 3578.

⁹⁶² Art. 7 § 2, druk nr 3578.

⁹⁶³ Art. 201 § 3, druk nr 3578.

⁹⁶⁴ Poprawka 25, Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o poselskim projekcie ustawy Kodeks wyborczy (druk 1568), druk nr 3578-A z dnia 2.12.2010 r.

na liście oraz przynajmniej 2 na pierwszych 5 miejscach, proponowanej w toku prac nad ustawą o parytetach (złożona przez M. Borowskiego w imieniu KP SdPl)⁹⁶⁵; trzecia natomiast była ponowieniem próby zmiany metody wyborczej na zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë (złożona przez Leszka Aleksandraka w imieniu KP SLD oraz S. Żelichowskiego w imieniu KP PSL)⁹⁶⁶. Pierwsza z tych poprawek została zaopiniowana przez komisję pozytywnie, pozostałe – negatywnie. Pierwsza z poprawek została przyjęta głównie głosami koalicji⁹⁶⁷, kolejne natomiast zostały odrzucone, przy czym poprawka SdPl uzyskała praktycznie poparcie ograniczające się do klubu SLD i koła SdPl⁹⁶⁸, natomiast poprawka zmieniająca metodę wyborczą – poparcie SLD, PSL, SdPl oraz Demokratycznego Koła Parlamentarnego⁹⁶⁹. W ostatecznym głosowaniu nad przyjęciem projektu wraz z uchwalonymi poprawkami, projekt Kodeksu wyborczego uzyskał jednogłośnie poparcie Sejmu⁹⁷⁰. Poprawki do ustawy uchwalił jeszcze Senat RP, jednak nie dotyczyły one materii pracy.

Ostatecznie uchwalony Kodeks wyborczy stanowił niewątpliwe osiągnięcie i ważny element w historii polskich systemów wyborczych. Należy jednak zauważyć, że w odniesieniu do systemu wyborczego sensu stricto, mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP, wprowadził on bardzo niewielkie zmiany, w dodatku były to zmiany wynikające z przyjęcia określonych rozwiązań w toku prac nad innymi projektami (zmiana Konstytucji RP oraz ustawa o parytetach), natomiast wszystkie

⁹⁶⁵ Poprawka 26, druk nr 3578-A.

⁹⁶⁶ Poprawka 28, druk nr 3578-A.

⁹⁶⁷ Głosowanie nad przyjęciem poprawek 25., 55. i 59, Pkt 2. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie Nr 31- posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&31> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁶⁸ Głosowanie nad przyjęciem 26. poprawki, Pkt 2. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie Nr 32 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&32> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁶⁹ Głosowanie nad przyjęciem 28. poprawki, Pkt 2. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie Nr 34 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&34> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁷⁰ 430 głosami za (co oznaczało wszystkich obecnych), przy braku głosów przeciw oraz wstrzymujących się. Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy Kodeks wyborczy, w brzmieniu proponowanym przez Komisję Nadzwyczajną, wraz z przyjętymi poprawkami, Pkt 2. porz. dzien. Sprawozdanie Komisji o projekcie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie Nr 57 – posiedzenie 79, <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/glosowania?OpenAgent&6&79&57> [dostęp 18.01.2017 r.].

propozycje zmian zawarte w pierwotnym projekcie (z uwzględnieniem autopoprawek) zostały albo wykreślone decyzją Komisji nadzwyczajnej, albo ostatecznie odrzucone decyzją Sejmu RP. Z tej perspektywy należy stwierdzić, że przyjęcie Kodeksu wyborczego stanowiło kolejny krok ku stabilizacji systemu wyborczego stosowanego w wyborach do Sejmu RP, mimo, że w toku prac nad tym projektem poszczególne ugrupowania (a przynajmniej trzy z głównych czterech ugrupowań obecnych w Sejmie) zgłaszały propozycje dostosowujące system do własnych interesów.

Projekt zmiany Konstytucji RP

Ostatnim, istotnym z punktu widzenia rozprawy projektem złożonym w trakcie VI kadencji Sejmu był projekt zmiany Konstytucji RP⁹⁷¹ złożony w lutym 2010 r. przez posłów PO. Była to pierwsza tak kompleksowa (i faktycznie zgłoszona) propozycja zmiany Konstytucji przyjętej w 1997 roku, dążąca *de facto* do zmiany funkcjonującego w Polsce reżimu parlamentarno-gabinetowego w kierunku systemu kanclerskiego, więc ogromna większość zawartych w tym projekcie propozycji przekracza ramy tematyczne dysertacji. W zgłoszonym projekcie pojawiły się również propozycje dotyczące systemu wyborczego do Sejmu RP. Najistotniejsza dotyczyła wykreślenia z konstytucyjnych zapisów określających zasady wyborów do Sejmu RP proporcjonalności wyborów. Nie oznaczało to automatycznej zmiany systemu wyborczego na większościowy⁹⁷², jednak – w przeciwieństwie do dotychczasowego brzmienia – dawało możliwość takiej zmiany (lub wprowadzenia jakiejś formy tzw. systemu mieszanego). Drugą proponowaną zmianą było zmniejszenie liczby posłów do 300, co musiałoby skutkować albo zmniejszeniem liczby okręgów wyborczych, albo zmniejszeniem średniej liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach.

Należy postawić pytanie o cel złożenia tego projektu przez posłów PO. Projekt został złożony po upływie ponad połowy kadencji, ponadto w okresie poprzedzającym

⁹⁷¹ Druk nr 2989.

⁹⁷² Co więcej, w toku prac Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz projektów ustaw z nimi związanych jednoznacznie stwierdzano, że w ówczesnych warunkach politycznych nie było możliwe stworzenie koalicji, która wprowadzenie takiego systemu by przegłosowała. Takie stanowisko przedstawiał m.in. przewodniczący Komisji Nadzwyczajnej Jarosław Gowin. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz projektów ustaw z nimi związanych (nr 9), Nr 4991/VI kad. 27.04.2011 r., Warszawa 2011, s. 11.

oczekiwaną kampanię przed kolejnymi wyborami Prezydenta RP (które jednak odbyły się wcześniej ze względu na śmierć prezydenta Lecha Kaczyńskiego w katastrofie lotniczej 10 kwietnia). Biorąc pod uwagę część zapisów projektu wzmacniających pozycję rządu kosztem parlamentu oraz Prezydenta RP i zasadnicze ograniczenie roli prezydenta w ramach reżimu politycznego, projekt ten można traktować jako jeden z elementów służących pozyskaniu sympatii elektoratu przed wyborami prezydenckimi. Zwracano na to uwagę również w trakcie prac Komisji Nadzwyczajnej⁹⁷³. Projekt ten nie mógł odegrać swojej roli ze względu na wyjątkową atmosferę w jakiej zostały przeprowadzone wybory Prezydenta RP, jednak późniejsza decyzja o powrocie do jego procedowania również mogła mieć charakter marketingowy (choć nastawiony na kolejne wybory parlamentarne). Pierwsze czytanie projektu odbyło się dopiero pod koniec października 2010 roku, co w praktyce oznaczało, że szansa na uchwalenie proponowanych zmian była bliska lub równa zeru⁹⁷⁴. Projekt zawierał za to propozycje korzystne z punktu widzenia wizerunku składającej go formacji – w tym właśnie te, które dotyczyły systemu wyborczego do Sejmu RP. Zarówno zmniejszenie liczby posłów (szczególnie biorąc pod uwagę utrzymującą się niską ocenę pracy parlamentu), jak i umożliwienie wprowadzenia systemu większościowego stanowiły realizację oczekiwań znacznej części społeczeństwa, należy zatem ocenić je jako elementy kampanii wyborczej. Wskazuje na to również układ sił w parlamencie, a szczególnie w Sejmie. Należy założyć, że posłowie ugrupowań cieszących się względnie niskim poparciem społecznym – głównie SLD oraz PSL, ale też PJN, SdPl czy PD Demokraci.pl - nie poparliby zmiany umożliwiającej zastosowanie systemu większościowego w wyborach do Sejmu, gdyż oznaczałoby to dla nich realną groźbę zniknięcia ze sceny politycznej. W takiej sytuacji doprowadzenie do zmiany Konstytucji wymagało współpracy

⁹⁷³ Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz projektów ustaw z nimi związanych (nr 5), Nr 4596/VI kad. 19.01.2011 r., Warszawa 2011, s. 11.

⁹⁷⁴ Należy pamiętać, że uchwalenie zmiany Konstytucji RP ograniczającej prawa wyborcze osób skazanych – czyli w zakresie nie budzącym kontrowersji ani nie powodującym konfliktu między poszczególnymi ugrupowaniami parlamentarnymi – zajęło niemal dokładnie rok biorąc pod uwagę wyłącznie prace w Sejmie (od I czytania 8.05.2008 do III czytania 7.05.2009), po czym dopiero ustawa została przekazana do Senatu. Dotyczyło to w dodatku projektu, który był *de facto* dyskutowany przez dwie wcześniejsze kadencje. Pierwsze czytanie projektu zawartego w druku nr 2989 odbyło się ok. 12 miesięcy przed spodziewanym terminem wyborów do Sejmu i Senatu.

przynajmniej znacznej większości posłów największych klubów – PO oraz PiS⁹⁷⁵, przy czym umożliwienie zastosowania systemu większościowego w wyborach do Sejmu nie byłoby korzystne z punktu widzenia mniej więcej połowy z nich (w pewnym uproszczeniu - posłowie PO wybrani w okręgach na południu i wschodzie kraju oraz posłowie PiS wybrani na północy oraz zachodzie i w największych miastach). Na teoretyczną szansę uchwalenia zmian w Konstytucji negatywnie wpływały również różnice między największymi ugrupowaniami w ocenie proponowanych zmian – w tym m.in. dotyczących relacji między Radą Ministrów a Sejmem, pozycji ustrojowej Prezydenta czy pozycji ustrojowej prokuratury i prokuratora generalnego⁹⁷⁶). Ostatecznie projekt zmiany Konstytucji został zatrzymany na etapie dyskusji na forum Komisji Nadzwyczajnej.

Podsumowanie – okres 2007-2011

Okres VI kadencji Sejmu RP stanowił kontynuację stabilizacji systemu wyborczego mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP. W trakcie tej kadencji wprowadzono co prawda zmiany w systemie wyborczym, jednak ich znaczenie było niewielkie. Wprowadzenie gwarancji reprezentacji płci na listach wyborczych miało znaczenie głównie symboliczne, a jego bezpośrednie znaczenie dla wyniku wyborczego – w najlepszym wypadku niewielkie. Druga z prowadzonych zmian – dotycząca ograniczenia praw wyborczych osób skazanych – została uchwalona w momencie, gdy system zdołał dokonać samooczyszczenia. Pamiętać należy, że celem tej zmiany było – przynajmniej w oryginalnym zamyśle – pozbawienie możliwości uzyskania mandatu poselskiego przez Andrzeja Leppera i osłabienie jego formacji politycznej, co straciło na znaczeniu po klęsce Leppera i Samoobrony w wyborach 2007 r.

Najważniejszym projektem związanym z systemem wyborczym do Sejmu RP procedowanym w Sejmie VI kadencji był Kodeks wyborczy. Był to również

⁹⁷⁵ Na koniec kadencji kluby te zrzeszały łącznie 354 posłów, natomiast większość gwarantująca możliwość uchwalenia zmian w Konstytucji (na poziomie Sejmu) wynosiła 307 posłów. Kluby i koła poselskie, stan na koniec kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/poslowie/kluby.htm> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁷⁶ Temat ten *de facto* zdominował prace komisji, co potwierdza tezę o marketingowym charakterze prac nad zmianą Konstytucji. W innym wypadku niezbędne byłoby przedstawienie racjonalnych podstaw pozwalających oczekiwać, że największe ugrupowanie opozycyjne – PiS, które sprzeciwiało się wprowadzonym wcześniej zmianom dotyczącym prokuratora generalnego oraz prokuratury, realizowanym na poziomie ustawodawstwa zwykłego, poparłoby jeszcze dalej idące zmiany na poziomie konstytucyjnym.

najistotniejszy projekt z punktu widzenia inżynierii wyborczej. Jednakże zmiany zgłaszane w toku prac nad Kodeksem – w porównaniu z proponowanymi w poprzednich kadencjach – miały ograniczony zasięg (z wyłączeniem całkowitej przebudowy systemu wyborczego zgłaszanej przez PO, która nie miała szans na realizację), ponadto ostatecznie przyjęta treść kodeksu nie wprowadzała żadnych zmian poza wcześniej przytoczonymi.

Teoretycznie najszerszy zakres zmian zakładał projekt zmiany Konstytucji RP zgłoszony przez posłów PO, jednakże – jak wykazano – projekt ten należy rozpatrywać w większym stopniu jako materiał wyborczy aniżeli faktyczną propozycję ustawową.

Kadencja 2011-2015

Wybory do Sejmu przeprowadzone 9 października 2011 roku nie spowodowały radykalnych zmian w składzie Sejmu RP. Mandaty poselskie uzyskało jedno nowe ugrupowanie – Ruch Palikota, jednak nie miało to wpływu na układ głównych sił w Sejmie. Wybory w roku 2011 doprowadziły ponadto – pierwszy raz w historii III RP - do utrzymania władzy przez sprawujący ją obóz (koalicję PO-PSL). W związku z funkcjonowaniem na forum Sejmu dwóch, dalekich od siebie i nieskorych do współpracy, silnych ugrupowań oraz trzech (a po powstaniu Solidarnej Polski – czterech) ugrupowań relatywnie słabych, nie należało oczekiwać licznych projektów zmian systemu wyborczego (a przynajmniej takich projektów, które miałyby rzeczywistą szansę na uchwalenie). Interesy poszczególnych ugrupowań w zbyt wielu punktach rozmijały się, a nawet stały ze sobą w sprzeczności.

Okres VII kadencji Sejmu RP stanowił kontynuację stabilizacji systemu wyborczego do Sejmu RP, co nie oznacza, że nie zgłaszano żadnych propozycji jego zmian. Złożono kilka projektów dotyczących materii systemu wyborczego sensu stricto. Jako pierwsze zostały zgłoszone projekty poszerzające (względem wprowadzonych w poprzedniej kadencji kwot) gwarancje równej reprezentacji kobiet i mężczyzn na listach wyborczych. Swoje rozwiązania przedstawili zarówno posłowie i posłanki Ruchu Palikota jak i posłanki skupione w Parlamentarnej Grupie Kobiet. Kolejny projekt, złożony przez posłów SLD, zakładał zmianę metody wyborczej wykorzystywanej do podziału mandatów, co świadczyło o podtrzymaniu swego zwyczaju składania w każdej kolejnej kadencji propozycji wprowadzenia istotnych zmian dotyczących formuły wyborczej. Wreszcie ostatni z projektów dostosowywał

granice okręgów wyborczych do zmian w podziale terytorialnym państwa⁹⁷⁷, przy czym nie udało się powrócić do zwyczaju składania takich projektów wspólnie – przez posłów różnych ugrupowań, ale – w przeciwieństwie do podobnego projektu z wcześniejszej kadencji – udało się wypracować bardzo szerokie poparcie dla tego projektu, wyrażone zarówno w sposobie procedowania (zgodne przeprowadzenie trzech czytań projektu jednego dnia) jak i w wynikach ostatecznego głosowania⁹⁷⁸.

Projekty rozszerzające gwarancje reprezentacji płci

Pierwszy projekt mający na celu dalsze zwiększenie gwarancji obecności kobiet na listach wyborczych (względem wprowadzonych w poprzedniej kadencji) złożyli w październiku 2012 r. posłowie Ruchu Palikota⁹⁷⁹. Projekt zakładał daleko idące poszerzenie wspomniany gwarancji – nie tylko względem rozwiązań przyjętych w VI kadencji Sejmu, ale nawet względem projektu obywatelskiego z 2010 r. W stosunku do systemu wyborczego do Sejmu RP, projektodawcy proponowali wprowadzenie wymogu równej reprezentacji kobiet i mężczyzn na każdej liście okręgowej (maksymalna różnica mogłaby wynieść 1 - w wypadku listy na której zgłoszono nieparzystą liczbę kandydatów)⁹⁸⁰. Co więcej, kandydaci i kandydatki mieliby być umieszczani na liście w taki sposób, żeby na pierwszych dwóch i każdych kolejnych dwóch miejscach umieszczone zostały osoby różnej płci⁹⁸¹. Biorąc pod uwagę treść uzasadnienia projektu oraz wypowiedzi posłów w trakcie prac nad projektem zarówno na forum Sejmu jak i właściwych komisji, należy stwierdzić, że zaproponowany zapis nie był zgodny z intencją projektodawców. W ich zamyśle, projekt miał wprowadzić tzw. suwak, czyli naprzemiennność płci kandydatów na liście,

⁹⁷⁷ Konkretnie dotyczyło to zmiany spowodowanej przywróceniem statusu miasta na prawach powiatu Wałbrzychowi. Art. 1 zmiana 1, Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3591 z dnia 25.06.2015 r.

⁹⁷⁸ Za projektem opowiedziało się 413 posłów, przeciw 15, wstrzymało się 2. Głosowanie nad przyjęciem w całości projektu ustawy w brzmieniu z druku nr 3591, Pkt 42. porz. dzien. Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie nr 30 na 96. posiedzeniu Sejmu, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=7&nrposiedzenia=96&nrglosowania=30> [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁷⁹ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku, druk nr 1146 z dnia 10.10.2012 r.

⁹⁸⁰ Art. 1 zmiana 1, druk nr 1146.

⁹⁸¹ Ibidem.

podczas gdy przyjęcie projektu w zaproponowanej treści spowodowałoby jedynie, że naprzemiennosc funkcjonowałyby jedynie w ramach kolejnych par (miejsca 1-2, miejsca 3-4, miejsca 5-6...). Podobne, choć nie tak daleko idące, rozwiązania zaproponowano w kolejnym projekcie, złożonym przez posłanki Parlamentarnego Zespołu Kobiet (głównie posłanki PO oraz 3 posłanki Ruchu PL⁹⁸², 2 SLD oraz 2 PSL⁹⁸³). Projekt ten nie przewidywał zmiany w minimalnym udziale poszczególnych płci na listach, wprowadzał jednak (podobnie jak projekt Ruchu PL) obowiązek umieszczania kandydatów różnych płci w kolejnych parach mandatów (tak długo jak było to możliwe⁹⁸⁴) – nie tylko powielono (prawie dosłownie) zapis z wcześniejszego projektu, ale też powielono wiążącą się z nim niespójność między intencją wnioskodawczyń a treścią projektu⁹⁸⁵. Ponadto – w obu projektach proponowano zmianę formy „kandydat” na „osoba kandydująca”⁹⁸⁶.

Przedstawione projekty budziły kontrowersje zarówno natury konstytucyjnej, jak i z uwagi na potencjalną skuteczność proponowanych rozwiązań. Obawy o niezgodność proponowanych regulacji z Konstytucją RP przedstawił m.in. Prokurator Generalny⁹⁸⁷, zostały również wyrażone w przytłaczającej większości opinii sporządzonych do przedstawionych projektów⁹⁸⁸. Kontrowersje natury

⁹⁸² Taki skrót stosował Ruch Palikota.

⁹⁸³ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 1151 z dnia 28.01.2013 r.

⁹⁸⁴ Art. 1 zmiana 1, druk nr 1151.

⁹⁸⁵ O ile w wypadku projektu Ruchu PL nie było to przedmiotem szerszych dyskusji, niespójność w projekcie PGK była podkreślana wielokrotnie – również przez posłanki, które podpisały się pod tym projektem oraz przez posłów sprawozdawców prezentujących projekt na kolejnych etapach procesu ustawodawczego. Np.: Waldy Dzikowski, Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu VII kadencji, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=70&dzien=1&wyp=35&view=1> [dostęp 19.01.2017 r.].

⁹⁸⁶ Zostało to rozwinięte w uzasadnieniach do obu projektów.

⁹⁸⁷ Odnosiła się ona bezpośrednio do pierwszego z projektów, w większości stanowiła jednak powtórzenie opinii sporządzonych w poprzedniej kadencji.

⁹⁸⁸ M.in. Marek Chmaj w przedstawionej opinii uznał wprowadzenie systemu parytetów oraz normatywne określenie kształtu list wyborczych są niezgodne z art. 2, art. 11, art. 31 ust. 3, art.32 w zw. z art. 33, art. 62 oraz art. 100 Konstytucji. M. Chmaj, Opinia prawna w przedmiocie: oceny zgodności poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. (druk nr 1146) oraz poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej; Opinia w sprawie projektów ustaw wprowadzających parytet na listach wyborczych (Druk nr 1146 i 1151),

konstytucyjnej budziło zarówno wprowadzenie parytetów jak i ingerencja w swobodę kształtowania list wyborczych, ale również niezgodne z wcześniejszymi wyrokami Trybunału Konstytucyjnego regulacje dotyczące wejścia w życie ustawy. Zaznaczyć przy tym należy, że w znacznej części były to te same wątpliwości, które zgłaszano do projektów procedowanych w poprzedniej kadencji⁹⁸⁹. Wątpliwości względem skuteczności proponowanych zmian oraz ogólnej zbieżności potencjalnych skutków z intencjami projektodawców zgłaszał Jarosław Flis – m.in. wskazując, że proponowane zmiany mogą doprowadzić do skutków przeciwnych od intencji projektodawców, a ich działanie zgodnie z intencją autorów projektów wymagałoby wprowadzenia do systemu wyborczego list zamkniętych⁹⁹⁰, co jednak uznać należy za niemożliwe do wykonania w świetle wyroku TK z lipca 2011 r., w którym wyraźnie stwierdzono, że zastosowanie list zamkniętych byłoby niezgodne z konstytucyjną zasadą bezpośredniości⁹⁹¹.

Oba projekty zostały (po burzliwej debacie na forum Sejmu) skierowane do pracy w Komisjach Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka (wcześniej odrzucone zostały wnioski o ich odrzucenie w I czytaniu⁹⁹²). Ostatecznie połączone komisje przyjęły poprawki

[http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/6548458F5CCF8697C1257C3C004207F2/\\$file/i3098_13A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/6548458F5CCF8697C1257C3C004207F2/$file/i3098_13A.rtf) [dostęp 19.01.2017 r.].

⁹⁸⁹ Np.: K. Skotnicki, Opinia prawna w przedmiocie: oceny zgodności poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. (druk nr 1146) oraz poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej; Opinia w sprawie projektów ustaw wprowadzających parytet na listach wyborczych (Druk nr 1146 i 1151), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9085A0EFA731FD21C1257BB3002E3D96/\\$file/i1969-13.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/9085A0EFA731FD21C1257BB3002E3D96/$file/i1969-13.rtf) [dostęp 19.01.2017 r.].

⁹⁹⁰ Również i w tym wypadku było to w dużej części powtórzenie wątpliwości zgłaszanych do poprzednich projektów. J. Flis, Opinia prawna w przedmiocie: oceny zgodności poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. (druk nr 1146) oraz poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151) z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej; Opinia w sprawie projektów ustaw wprowadzających parytet na listach wyborczych (Druk nr 1146 i 1151), [http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/2D806330C4F3705BC1257C3C0041EB4A/\\$file/i3098-13-A.rtf](http://orka.sejm.gov.pl/RexDomk7.nsf/0/2D806330C4F3705BC1257C3C0041EB4A/$file/i3098-13-A.rtf) [dostęp 18.01.2017 r.].

⁹⁹¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lipca 2011 r. sygn. akt K 9/11, Dz.U. 2011 nr 149 poz. 889, s. 44-45.

⁹⁹² Wnioski te poparli głównie posłowie PiS, Solidarnej Polski oraz część PSL. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks wyborczy

zaproponowane przez powołaną do prac nad oboma projektami łącznie podkomisję nadzwyczajną. Projekt zawarty w sprawozdaniu Komisji przewidywał obowiązek umieszczania kandydatów różnych płci naprzemiennie na pierwszych 10 miejscach na liście, odstąpiono natomiast od wprowadzania zmian wysokości kwoty (oraz wprowadzenia parytetu) jak i dokonywania zmian w nazewnictwie⁹⁹³. Po kolejnej, pełnej emocji debacie w trakcie II czytania projektu w Sejmie, projekt został zwrócony do Komisji celem zaopiniowania poprawek. Komisje zdołały jeszcze przyjąć dodatkowe sprawozdanie⁹⁹⁴, w którym zaopiniowano jedną zgłoszoną poprawkę (nie dotyczącą systemu wyborczego do Sejmu), jednak proces ustawodawczy odnośnie projektów z druków nr 1146 oraz 1157 nie został zakończony – nie przeprowadzono III czytania, a wraz z zakończeniem kadencji zastosowanie miała zasada dyskontynuacji.

Propozycja zmiany metody wyborczej

Spośród wszystkich 28 projektów zmiany Kodeksu wyborczego⁹⁹⁵ złożonych w Sejmie VII kadencji jedynie wspomniane 4 dotyczyły systemu wyborczego (sensu stricto) do Sejmu RP, z czego tylko jeden spośród wszystkich projektów zawierał propozycję zmiany stosowanej metody. Niewątpliwie, fakt ten należy uznać

z dnia 5 stycznia 2011 r., zawartego w druku nr 1146, Pkt 5. porz. dzien. Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r., Głosowanie nr 2 na 36. posiedzeniu Sejmu,

<http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=36&NrGlosowania=2>. Głosowanie nad przyjęciem wniosku o odrzucenie w pierwszym czytaniu poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks wyborczy, zawartego w druku nr 1151, Pkt 6. porz. dzien. Pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, Głosowanie nr 4 na 36. posiedzeniu Sejmu, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&NrKadencji=7&NrPosiedzenia=36&NrGlosowania=4> [dostęp 19.01.2017 r.].

⁹⁹³ Sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka – o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku (druk nr 1146), - o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151), druk nr 2464 z dnia 5.06.2014 r.

⁹⁹⁴ ⁹⁹⁴ Dodatkowe sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka – o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku (druk nr 1146), - o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151), druk nr 2464-A z dnia 25.06.2014 r.

⁹⁹⁵ Mowa tu wyłącznie o projektach stanowiących realizację inicjatywy ustawodawczej, bez np. projektów zawartych w sprawozdaniach właściwych Komisji.

za potwierdzenie stabilizacji tego systemu wyborczego. Jedyna propozycja zmiany metody wyborczej została zawarta w obszernym (obejmującym 33 propozycje zmian) projekcie zgłoszonym w grudniu 2014 r. przez posłów SLD⁹⁹⁶, w którym zaproponowali oni zmianę metody d'Hondta na metodę Sainte-Laguë w jej wariacie klasycznym.

Dla oceny tej propozycji bardzo istotne są okoliczności, w jakich została zgłoszona. Moment przedstawienia projektu wskazuje na to, że był on próbą dostosowania systemu wyborczego do interesu ugrupowania reprezentowanego przez wnioskodawców w obliczu wyniku osiągniętego w przeprowadzonych niedługo wcześniej wyborów do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego (16 listopada) oraz wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów miast (16 i 30 listopada). W szczególności w wyborach do poszczególnych rad był on daleki od oczekiwań tego ugrupowania i był określany jako „tragedia”⁹⁹⁷ czy wprost – „klęska”⁹⁹⁸. SLD zmniejszył swój stan posiadania na wszystkich szczeblach samorządu, co szczególnie wyraźne było w miastach na prawach powiatu (spadek z 493 do 127 mandatów) oraz w sejmikach województw, w których utracił 2/3 mandatów (spadek z 85 do 28, przy czym w trzech województwach nie uzyskał ani jednego mandatu), zmniejszyła się również – o połowę – liczba miast w których SLD wygrało wybory prezydenckie (z 22 do 11)⁹⁹⁹. W tej sytuacji zrozumiałe wydaje się złożenie – nawet mającej niewielkie szanse na uchwalenie – propozycji zmiany metody wyborczej w wyborach do Sejmu na bardziej korzystną dla ugrupowań o średnim i niskim poparciu. Zaproponowana metoda świadczy ponadto o tym, że kierownictwo tej formacji obawiało się, że w poszczególnych okręgach SLD będzie miała trudność z uzyskaniem choćby jednego mandatu – stąd prawdopodobnie wyniknęła propozycja klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, której ta formacja nigdy wcześniej nie popierała.

O tym, że metoda Sainte-Laguë, a szczególnie jej wariant klasyczny, byłaby korzystna dla SLD przekonują również symulacje efektów zastosowania tych metod

⁹⁹⁶ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3099 z dnia 4.12.2014 r.

⁹⁹⁷ A. Nowakowska, PiS wygrywa. PSL - potęgą. SLD - coraz słabiej, „Gazeta Wyborcza” nr 266, wydanie z dnia 17/11/2014, s. 6.

⁹⁹⁸ Sromotna klęska lewicy? "Potrzebna głęboka reforma strukturalna, ideowa i mentalna", <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/politycy-o-porazce-sld-slabiy-wynik-lewicy-w-wyborach,495424.html> [dostęp 19.01.2017 r.].

⁹⁹⁹ Obliczenia własne na podstawie danych PKW.

w wyborach do Sejmu w roku 2011 (SLD uzyskało w nich podobne poparcie jak w wyborach do sejmików województw w roku 2014). Wyniki symulacji rozkładu mandatów z wykorzystaniem faktycznych wyników głosowania oraz faktycznie zastosowanego systemu wyborczego z ewentualną zmianą metody wyborczej przedstawia tabela 71.¹⁰⁰⁰

Tabela 71.

Wynik symulacji podziału mandatów w wyborach do Sejmu w 2011 z wykorzystaniem różnych metod wyborczych

Komitet	Zastosowana metoda									
	Poparcie		d'Hondta		klasyczna Sainte-Laguë		Zmodyfikowana Sainte-Laguë		Hare'a-Niemeyera	
	v _i %	vw _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %	s _i	s _i %
PO	39,18%	40,86%	207	45,00%	182	39,57%	188	40,87%	180	39,13%
PiS	29,89%	31,17%	157	34,13%	148	32,17%	151	32,83%	148	32,17%
Ruch PL	10,02%	10,45%	40	8,70%	46	10,00%	46	10,00%	48	10,43%
PSL	8,36%	8,72%	28	6,09%	41	8,91%	35	7,61%	42	9,13%
SLD	8,24%	8,60%	27	5,87%	42	9,13%	39	8,48%	41	8,91%
MN	0,19%	0,20%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%	1	0,22%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Dane przedstawione w tabeli potwierdzają, że zmiana metody wyborczej byłaby z punktu widzenia zgłaszającej tą propozycję formacji. W wypadku zmiany metody d'Hondta na inną, preferującą ugrupowania o średnim lub niskim poparciu, liczba mandatów uzyskanych przez SLD wyraźnie by wzrosła. Największy wzrost (z 27 do 42 mandatów, co oznaczałoby wzrost o przeszło 55%) zaobserwowano w wypadku zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë, co może tłumaczyć fakt, że po raz pierwszy w historii dyskusji nad metodą wyborczą mającą zastosowanie w wyborach do Sejmu RP SLD poparło takie rozwiązanie. Znaczenie ewentualnej zmiany metody dla SLD obrazuje również inny możliwy do obliczenia wskaźnik: w wyniku zastosowania metody d'Hondta co czwarty głos (25,55%) został oddany na listy SLD w okręgach, w których ugrupowanie to nie uzyskało żadnego mandatu – SLD nie zdołało uzyskać żadnego mandatu w ponad 1/3 okręgów

¹⁰⁰⁰ Oczywiście możliwe byłoby przeprowadzenie symulacji bazujących na wynikach wyborów do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego, a szczególnie sejmików województw, jednak ich ewentualna użyteczność byłaby bardzo ograniczona z uwagi na kontrowersje dotyczące głosowania oraz anormalny wynik PSL.

(15 z 41 co stanowi 36,59%). W wypadku zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë odsetek głosów oddanych na listy, które nie uzyskały mandatów wyniósłby 2,16% - udział głosów zmarnowanych byłby więc prawie 12-krotnie mniejszy. SLD uzyskałoby mandaty w prawie wszystkich okręgach, z wyłączeniem jedynie nowosądeckiego oraz tarnowskiego (2 z 41, co stanowi 4,88%), w których Sojusz uzyskał odpowiednio 4,21% oraz 5,37% głosów ważnych. Biorąc pod uwagę, że poparcie dla SLD utrzymywało się na niskim poziomie, formacja ta stanęła przed zagrożeniem nieuzyskania mandatów w znacznej części okręgów mimo przekroczenia progu zaporowego na poziomie ogólnokrajowym. Zaradzić temu mogła (i prawdopodobnie – w intencji projektodawców – miała) proponowana zmiana metody wyborczej.

Biorąc pod uwagę termin złożenia projektu, należy odpowiedzieć na pytanie, czy wprowadzenie proponowanych zmian było technicznie możliwe. Zważywszy na wyrok Trybunału Konstytucyjnego, w którym stwierdzono, że istotne zmiany w systemach wyborczych powinny być wprowadzane przynajmniej 6 miesięcy przed podjęciem pierwszej czynności w procesie wyborczym (zarządzenia wyborów), uznać należy, że uchwalenie proponowanych zmian w taki sposób aby miały zastosowanie w wyborach do Sejmu w 2015 roku – choć możliwe – było (z czysto technicznej, legislacyjnej perspektywy) mało prawdopodobne. Projekt zgłoszono 4 grudnia 2014 r., podczas gdy termin zarządzenia wyborów do Sejmu przez Prezydenta RP upływał 10 sierpnia 2015 r. Oznaczało to, że czas przeznaczony na prace nad projektem (przynajmniej III czytania w Sejmie i rozpatrzenie go przez Senat), podpisanie projektu przez prezydenta oraz opublikowanie ustawy upływał w pierwszych dniach lutego 2015 r. Praktyka pokazuje, że – nawet w wypadku skomplikowanej materii ustawowej – uchwalenie ustawy w takim czasie jest możliwe, wymaga to jednak poparcia zarówno koalicji w Sejmie, większości Senatu jak i Prezydenta RP.

Proponowane zmiany mogły zostać uznane za zbieżne z interesami pozostałych względnie słabych ugrupowań posiadających reprezentację w Sejmie – TR¹⁰⁰¹, PSL czy PJN. Uchwalenie projektu we właściwym terminie wymagało jednak poparcia głównego ugrupowania rządzącego – PO¹⁰⁰², co byłoby prawdopodobne wyłącznie

¹⁰⁰¹ Trój Ruch będący kontynuacją Ruchu Palikota.

¹⁰⁰² Nawet uzyskanie poparcia ze strony PiS nie pozwalało na skuteczne przeprowadzenie projektu przez ścieżkę ustawodawczą w wymaganym terminie. Taka koalicja nie miałaby kontroli ani nad terminem kolejnych czynności w Sejmie (skierowaniem do pierwszego i kolejnych czytań), nie posiadała większości w Senacie

w sytuacji, w której Platforma zakładałaby porażkę w nadchodzących wyborach, przez co zmiana systemu wyborczego eliminująca elementy premiujące ugrupowanie o najwyższym poparciu stałaby się zbieżna z interesem politycznym tego ugrupowania. O ile jednak wyniki wyborów do sejmików województw mogły stanowić pewien sygnał alarmowy (PiS uzyskało – w skali kraju – nieznacznie więcej głosów od PO), to wyniki sondaży dotyczących poparcia w wyborach parlamentarnych wskazywały na wyraźną przewagę PO nad PiS¹⁰⁰³. Projekt został jednak złożony bezpośrednio po wyborach samorządowych, w sytuacji w której utrzymanie pozycji lidera sondaży przez PO nie było oczywiste. Wszelkie wątpliwości co do szans na poparcie projektu zostały jednak rozwiane – najpierw przez nienadawanie projektowi biegu, następnie wyznaczenie I czytania na 6 lutego 2015 r. Oznaczało to ostateczne pogrzebanie szans na uchwalenie zmian w terminie pozwalającym na ich zastosowanie w wyborach do Sejmu w 2015 r. Dyskusja w trakcie I czytania projektu potwierdziła brak zainteresowania poparciem zmiany metody wyborczej przez najsilniejsze kluby (w tym PiS, które promowało tą metodę przy okazji składanego trzykrotnie w latach 2003-2006 projektu), a ponadto – również przez większość słabszych ugrupowań jak TR. Pozytywnie do proponowanej zmiany odniosło się jedynie PSL, przy czym w stanowisku klubu zaznaczono, że proponowana zmiana nie ma szans na wprowadzenie ze względu na brak poparcia głównych sił politycznych¹⁰⁰⁴. O braku szansy na uchwalenie proponowanych zmian świadczyły również wypowiedzi posłów, którzy złożyli pod nim swoje podpisy¹⁰⁰⁵. Projekt został ostatecznie skierowany do Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach

(przez co mógłby on podjąć uchwałę o wprowadzeniu poprawek lub odrzuceniu projektu co wydłużyłoby proces legislacyjny), wreszcie – nie miałyby poparcia prezydenta Komorowskiego, co mogłoby się wiązać z podjęciem przez niego decyzji o zawetowaniu ustawy lub skierowaniu jej do Trybunału Konstytucyjnego, co również znacznie wydłużyło okres jego procedowania.

¹⁰⁰³ Wedle badań CBOS, w sierpniu 2014 r. PiS (wraz z Solidarną Polską i Polską Razem) mógł liczyć na uzyskanie poparcia o 6 pproc. wyższego niż PO (było to pierwsze badanie CBOS pokazujące przewagę PiS od lutego tego roku), a w październiku poparcie sondażowe dla PO oraz PiS-SP-PRJG zrównały się (po 34%), to w kolejnych badaniach PO uzyskiwała wyraźną przewagę: 11 pproc. (XI '14), 15 pproc. (XII '14), 11 pproc. (I '15), 10 pproc. (II '15). CBOS, Preferencje partyjne w lutym, Komunikat z badań, Warszawa 2015, s. 3.

¹⁰⁰⁴ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Kadencja VII, Sprawozdanie stenograficzne z 86 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 5 lutego 2015 r. (drugi dzień obrad), Warszawa 2015, s. 179-190.

¹⁰⁰⁵ Np. posła Wincentego Elsnera, który zapowiedział złożenie wniosku o przeprowadzenie wysłuchania publicznego w trakcie prac nad projektem w Komisji. Ibidem, s. 186.

(przy sprzeciwie PiS, ale również m.in. trzech posłów, którzy złożyli podpisy pod tym projektem, w tym posła – sprawozdawcy¹⁰⁰⁶), która jednak nie odbyła ani jednego posiedzenia poświęconego projektowi¹⁰⁰⁷.

Podsumowanie – okres 2011-2015

W trakcie VII kadencji Sejmu RP nastąpiła dalsza stabilizacja systemu wyborczego mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP. Utrzymanie się pozycji dwóch najsilniejszych ugrupowań względem pozostałych formacji powodowało, że żadne z nich nie było zainteresowane wprowadzeniem istotnych zmian do systemu, mogących ograniczyć korzyści jakie zapewniał on ugrupowaniom o relatywnie wyższym poparciu. Jedynym scenariuszem umożliwiającym wprowadzenie istotnych zmian do systemu wyborczego było porozumienie ugrupowań słabych z przynajmniej jednym ugrupowaniem silnym, co nie było wykonalne ze względu na chęć realizacji przez nie odmiennych, przeciwstawnych względem siebie interesów. Stąd też jedyna propozycja zmiany mogącej mieć faktyczne znaczenie dla praktyki funkcjonowania systemu, zgłoszona w ostatnim roku kadencji przez SLD, była w praktyce skazana na porażkę. Pozostałe wniesione projekty – dotyczące równości płci i zapewnienia określonej ich reprezentacji na listach wyborczych, mimo, że wywoływały wiele emocji oraz poważną dyskusję nad ich zgodnością z Konstytucją RP, z punktu widzenia systemu wyborczego oraz inżynierii wyborczej miały znaczenie marginalne.

Zaznaczyć jednak należy, że stanowiska przyjmowane przez poszczególne ugrupowania (w tym również dążenie do zachowania status quo) było zazwyczaj

¹⁰⁰⁶ Dotyczyło to posłów: Dariusza Jońskiego, Artura Ostrowskiego oraz Zbyszka Zaborowskiego, jednak z późniejszych rozmów w tych posłami można wywnioskować, że ich głosowanie przeciw skierowaniu do Komisji Nadzwyczajnej było przypadkowe (zapis rozmowy w posiadaniu autora). Głosowanie nr 32 dnia 06-02-2015, Posłowie SLD głosujący "Przeciw", <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/agent.xsp?symbol=klubdecglos&IdGlosowania=42198&KodKlubu=SLD&Dczyzja=Przeciw> [dostęp 20.01.2017 r.].

¹⁰⁰⁷ Przedstawiona w niniejszym rozdziale analiza nie wyklucza innych możliwych interpretacji. Z rozmowy przeprowadzonej z jednym z projektodawców analizowanego projektu wynika, że od początku nie był traktowany jako dokument, który miałby szanse na uchwalenie, przez co nie przywiązywano specjalnej wagi do treści zawartych w nim propozycji. Biorąc to pod uwagę, projekt można ocenić jako narzędzie marketingowe mające służyć zyskaniu przez to ugrupowanie sympatii wśród tych wyborców, którzy oceniali negatywnie sposób przeprowadzenia wyborów samorządowych (rozmowa z Dariuszem Jońskim - zapis w posiadaniu autora).

zgodne z doraźnym interesem politycznym, nawet jeśli miało to zaprzeczyć wcześniejszej praktyce. Doskonale uwidoczniły to stanowiska poszczególnych formacji względem propozycji zmiany stosowanej metody wyborczej z d'Hondta na klasyczny wariant metody Sainte-Laguë. Ugrupowanie, które zgłosiło tę propozycję pierwszy raz w swojej parlamentarnej historii podjęło się promowania tego konkretnego wariantu tej metody, wcześniej opowiadając się za metodą d'Hondta (do momentu gdy SLD stanowiło jedną z najsilniejszych lub najsilniejszą formację polityczną), a później za metodą Sainte-Laguë w wersji zmodyfikowanej, utrudniającej uzyskanie pierwszego mandatu w okręgu. Z drugiej strony, zaproponowanej metodzie sprzeciwiły się PO oraz PiS, będące spadkobiercami formacji, które w Sejmie III kadencji doprowadziły do zmiany z metody d'Hondta na zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë (w wielu przypadkach byli to dokładnie ci sami posłowie), ponadto PiS jeszcze w IV i V kadencji Sejmu trzykrotnie przedstawił projekt zmiany systemu wyborczego zakładający zastosowanie w tym wypadku odrzuconej metody, uznając wtedy zmniejszenie efektu dysproporcjonalności za wartość pozytywną. Spośród formacji posiadających dłuższą historię odróżnia się postawa PSL, które co prawda na początku lat '90 popierało metodę d'Hondta, jednak przynajmniej od połowy III kadencji Sejmu opowiadało się za metodą Sainte-Laguë (w wersji zmodyfikowanej), a w VII zajęło przychylne stanowisko względem projektu lewicy.

Wnioski końcowe

W ramach badania będącego przedmiotem rozprawy, poddano analizie proces tworzenia i modyfikacji systemu wyborczego do Sejmu PRL oraz RP, na przestrzeni 9 kolejnych kadencji w trakcie 26 lat. Przeanalizowany okres obejmuje zarówno początek transformacji polskiego systemu politycznego przez wprowadzenie, w ramach autorytaryzmu, części rozwiązań właściwych dla demokracji, transformację systemu politycznego RP w latach '90 (do uchwalenia i wejścia w życie Konstytucji RP), jak i stabilizację systemu na początku XXI wieku, aż do chwili obecnej. Poddane badaniu procesy polityczne miały zatem miejsce w zróżnicowanych warunkach. Przeanalizowano procesy decyzyjne dotyczące kilkudziesięciu propozycji – zarówno całościowych, związanych z wprowadzeniem nowego systemu wyborczego, jak i mających na celu jedynie zmianę określonych elementów systemu w danym momencie funkcjonującego. Obok poszczególnych propozycji, analizie poddano proces decyzyjny związany z ich procedowaniem oraz stanowiska poszczególnych decydentów.

Przedstawione propozycje dotyczyły wszystkich elementów systemu wyborczego sensu stricto: zarówno norm prawnych kształtujących najszerszą możliwą ofertę wyborczą (przez stosowanie wyłączeń z posiadania biernego prawa wyborczego oraz przepisów określających minimalny udział poszczególnych płci na listach kandydatów), struktury okręgów wyborczych (od okręgów jednomandatowych do jednego okręgu na poziomie ogólnokrajowym), formuły wyborczej – w tym wykorzystywanych metod (zarówno reprezentacji większościowej, jak i główne metody reprezentacji proporcjonalnej) oraz progów zaporowych (ich braku lub wprowadzenia – w różnej wysokości, zarówno na poziomie okręgu, jak i ogólnokrajowym, w odniesieniu do liczby uzyskanych głosów oraz liczby mandatów), jak i uprawnień wyborcy bezpośrednio w trakcie głosowania (od list zamkniętych po listy otwarte z preferencyjnym głosem fakultatywnym i obligatoryjnym, czy też od głosu prostego do złożonego i liczby głosów od $G=1$ do $G=S$). Zarówno spektrum propozycji, jak i faktycznie zastosowanych elementów systemów w wyborach do Sejmu w tym okresie było bardzo szerokie. Elementy systemów faktycznie zastosowanych z pominięciem reguł określających kształt maksymalnej możliwej oferty wyborczej, przedstawia tabela 72.

Tabela 72.

Elementy systemów wyborczych mających zastosowanie w wyborach do Sejmu PRL oraz Sejmu RP w latach 1989-2015

		Formuła wyborcza		
Rok	Struktura okręgów	Metoda wyborcza	Próg zaporowy	struktura głosu
1989	JOW (w ramach okręgów wielomandatowych)	Większości bezwzględnej	Brak	Wskazanie kandydatów oddzielnie do każdego mandatu, G=S
1991	37 WOW (od 7 do 17 mandatów) oraz okręg ogólnokrajowy	Hare'a-Niemeyera oraz zmodyfikowana Sainte-Laguë	W okręgach brak, w odniesieniu do poziomu ogólnokrajowego (5% głosów lub mandaty w 5 okręgach)	Listy otwarte plus lista zamknięta na poziomie ogólnokrajowym, G=1
1993	52 WOW (od 3 do 17 mandatów) oraz okręg ogólnokrajowy	D'Hondta	5% (partie i organizacje) i 8% (koalicje partii) ważnie oddanych głosów w skali kraju dla udziału w podziale mandatów w okręgach, 7% dla udziału w podziale mandatów między listy ogólnopolskie	
1997				
2001	41 WOW (od 7 do 19 mandatów)	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	5% (partie i komitety wyborców), 8% (koalicje partii)	Listy otwarte, G=1
2005		D'Hondta		
2007				
2011	41 WOW (od 7 do 20 mandatów)			
2015				

Opracowanie własne.

Przedstawione wyniki badania umożliwiają udzielenie odpowiedzi na wcześniej postawione pytania badawcze. Można jednoznacznie stwierdzić, że działania z zakresu inżynierii wyborczej były podejmowane w odniesieniu do każdego kolejnego procesu wyborczego, choć natężenie i zakres tych działań były zróżnicowane. Największe dotyczyło okresów: rozpoczęcia transformacji (czyli w toku przygotowań i przeprowadzenia wyborów do Sejmu PRL w czerwcu 1989), X kadencji Sejmu PRL (gdy ścierały się propozycje poszczególnych stronnictw parlamentarnych oraz Sejm z Prezydentem RP) oraz III kadencji Sejmu RP (którą – oprócz wielości propozycji – charakteryzowała ich jednoznaczność w kontekście uniemożliwienia jednemu z ugrupowań opozycyjnych uzyskania w wyniku kolejnych wyborów samodzielnej większości). Znacznie mniejsze natężenie działań mających znamiona inżynierii wyborczej charakteryzuje szczególnie ostatnie kadencje – VI oraz VII, co należy jednak uznać za bezpośrednio związane z układem sił parlamentarnych, utrudniającym budowę większości popierającej ewentualne zmiany.

Działania z zakresu inżynierii wyborczej były podejmowane najczęściej w toku zwyczajnego procesu legislacyjnego, zdarzało się jednak stosowanie tzw. „wrzutek”, czyli wprowadzanie zmian w systemie wyborczym sensu stricto do Sejmu RP przy

okazji zmiany innych, niepowiązanych z tą materią bezpośrednio, przepisów. Inżynieria wyborcza miała głównie charakter ustawodawczy (w wypadku norm konstytucyjnych możemy mówić o ustrojodawczym), a jedynie w wyjątkowych sytuacjach administracyjny (o takim możemy mówić w wypadku eliminowania kandydatów w wyborach do Sejmu w roku 1989, przez usunięcie z szeregów partii lub organizacji). Należy również zwrócić uwagę, że proces stosowania inżynierii wyborczej był rozłożony w poszczególnych przypadkach w czasie – zarówno w ramach prac Sejmu jednej kadencji, jak i między kadencjami, co pozwalało zaobserwować zmienność stanowisk poszczególnych ugrupowań. Jako przykłady zmienności pierwszego rodzaju można przytoczyć m.in. postawę większości AWS/AWSP wobec metody wyborczej, mającej mieć zastosowanie w wyborach w roku 2001, czy też postawę SLD-UP względem tego samego elementu w kadencji następnej. W szerszym ujęciu można przytoczyć m.in. przykłady ugrupowań, które dążyły do wprowadzenia do systemu wyborczego elementów zmniejszających jego efekt dysproporcjonalności – jak zmniejszenie liczby okręgów i zastosowanie metody wyborczej mniej korzystnej dla najsilniejszych ugrupowań, by następnie opowiadać się za utrzymaniem elementów systemu działających na korzyść ugrupowania najsilniejszego, a nawet za wprowadzeniem nowego systemu opartego na zasadzie reprezentacji większościowej (Platforma Obywatelska w momencie powstania i funkcjonowania jako ruch społeczny przed wyborami w roku 2001, a następnie postawa tych samych polityków po osiągnięciu przez PO dominującej pozycji na polskiej scenie politycznej).

Przeprowadzona analiza potwierdza, że (przynajmniej w większości przypadków) decydenci polityczni mieli świadomość możliwych konsekwencji swoich działań, a wprowadzane lub postulowane przez nich zmiany w systemie wyborczym miały realizować ich interes polityczny. Należy mieć jednak na uwadze, że interes ten był zmienny w czasie i w szczególności zależny od takich czynników jak uzyskiwane poparcie społeczne, stąd w części przypadków skutki działania danych systemów wyborczych – mimo, że zgodne z ogólnymi celami jakie przed danymi systemami stawiano – ze względu na zmianę pozycji danego ugrupowania, były dla niego niekorzystne. Na świadomość konsekwencji podejmowanych działań wskazują m.in. propozycje zmian zgłaszane w okresie bezpośrednio przed wyborami, a nawet w trakcie procesu wyborczego. Jako przykłady mogą posłużyć propozycje SLD i PSL przywrócenia zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë w roku 2005 (zmienionej

wcześniej w tej samej kadencji – dzięki poparciu SLD – na metodę d'Hondta), jak i postawa ugrupowań ówczesnej opozycji wobec tej propozycji (wcześniej broniących tej metody, lecz w roku 2005 - ze względu na zmianę struktury poparcia społecznego – ją odrzucających), czy też projekt Unii Demokratycznej zgłoszony w roku 1991, nieznacznie ponad 2 tygodnie przed dniem głosowania, również mający na celu zmianę metody wyborczej na uznaną przez posłów UD za lepiej realizującą interesy ugrupowania. Równocześnie można jednak wskazać przypadki popierania rozwiązań niezgodnych z faktycznym interesem danego ugrupowania – jak choćby poparcie przez POC i KLD progów zaporowych oraz metody promującej najsilniejsze ugrupowania przed wyborami w roku 1993 – co można jednak, przynajmniej częściowo, wiązać z błędną oceną własnych możliwości uzyskania poparcia wyborczego lub zbudowania mogącej liczyć na odpowiednie poparcie koalicji. Należy zaznaczyć, że w części przypadków – np. UW i AWS/AWSP w roku 2001, czy wcześniej wspomniane POC i KLD - poszczególne ugrupowania nie potrafiły przystosować swoich działań do obowiązującego systemu wyborczego, co jest szczególnie rażące w wypadkach (w tym tutaj przytoczonych), gdy były one współodpowiedzialne za taki jego kształt. Znacznie trudniej jest wskazać przypadki świadomego i celowego działania decydentów politycznych niezgodnie z własnym interesem, choć i to jest możliwe – można przytoczyć choćby postawę Marszałka Sejmu RP Włodzimierza Cimoszewicza, który podjął decyzję o niepoddawaniu pod obrady Sejmu propozycji zmiany metody wyborczej bezpośrednio przed wyborami w 2005 roku, czy też postawę Polskiego Stronnictwa Ludowego, które – nawet opowiadając się za rozwiązaniami korzystnymi z punktu widzenia własnego interesu – unikało kilkakrotnie wprowadzania rozwiązań skrajnych. W wyniku przeprowadzonych analiz nie można natomiast wykluczyć, że część efektów wynikających ze zmian systemu wyborczego została świadomie zignorowana, jak choćby wiążące się z przyjęciem przed wyborami w roku 1993 struktury okręgów powiązanej z województwami, co skutkowało wzmocnieniem siły głosów oddanych na PSL oraz (w mniejszej mierze) SLD, a zostało uchwalone w znacznej mierze głosami innych ugrupowań. Sytuację tę należy wyraźnie odróżnić od zignorowania zagrożeń związanych z poszczególnymi elementami systemu wyborczego, wynikającego z niewłaściwej oceny poparcia społecznego (co miało miejsce np. w odniesieniu do listy krajowej w roku 1989).

Efekty uzyskane w wyniku zastosowania inżynierii wyborczej były zbieżne z założonymi celami, przy czym należy zaznaczyć, że cele te należy każdorazowo określać w odniesieniu do kolejnych etapów procedowania danej propozycji – od jej zgłoszenia po uchwalenie - gdy decydenci polityczni mieli możliwość modyfikacji swojego stanowiska.

W sytuacji, gdy po wprowadzeniu zmian do systemu wyborczego, warunki, w których system funkcjonował, uległy zmianie w stosunku do oczekiwanych, osiągnięte efekty mogły być, mimo zgodności z wcześniej stawianymi celami, niekorzystne dla decydentów. Przykładem może być wprowadzenie progów zaporowych (w odniesieniu do udziału w podziale mandatów na poziomie okręgów wyborczych) przed wyborami w roku 1993, czy odrzucenie przez AWS propozycji obniżenia ich wysokości prawie dekadę później. Zgodność z założonymi celami dotyczy również innych modyfikacji systemu – np. wprowadzenia wymogu domicylu, co skutecznie przyczyniło się (choć nie musiało mieć największego znaczenia w porównaniu z innymi czynnikami) do eliminacji Stana Tymińskiego oraz jego Partii X. Równocześnie można jednak wskazać przypadki, w których zastosowanie inżynierii wyborczej nie przyniosło skutków zbieżnych z oczekiwaniami. Szczególnie wyraźne było to w roku 1989, należy jednak zaznaczyć, że wynikało to z dwóch przesłanek – z błędnej oceny poparcia społecznego dla ugrupowań sprawujących władzę, oraz z braku doświadczenia w poruszaniu się w procedurach demokratycznych (co skutkowało np. zgłaszaniem niepotrzebnie dużej liczby kandydatów).

Skala deformacji wyniku poszczególnych wyborów, będąca efektem działań z zakresu inżynierii wyborczej, była niejednolita. Największe znaczenie miały one dla wyborów w latach 1989, 1993 oraz 2001. W Wyborach Czerwcowych, dzięki inżynierii wyborczej zagwarantowano uzyskanie określonego składu frakcyjnego Sejmu (choć już w odniesieniu do składu personalnego podjęte działania okazały się nieskuteczne). W roku 1993 na poziom deformacji wpłynęła w znacznej mierze nieumiejętność dostosowania się części ugrupowań prawicy postsolidarnościowej (w tym odpowiedzialnych za taki kształt systemu wyborczego) do zaistniałych warunków. Deformacja w roku 2001 była szczególnie istotna z tego względu, że wprowadzone zmiany uniemożliwiły uzyskanie przez formację dotychczas opozycyjną – SLD w koalicji z UP – uzyskanie samodzielnej większości w Sejmie, co byłoby pierwszym takim przypadkiem w historii III RP.

Przeprowadzone badanie pozwala na pozytywną weryfikację postawionych hipotez. Praktyka stosowania inżynierii wyborczej potwierdza, że **aktorzy instytucjonalni systemu wyborczego podejmują – w ogromnej większości - decyzje racjonalne.** Należy przy tym pamiętać, że odnosić to należy do percepcji własnego interesu w momencie podejmowania decyzji, co nie musi bezpośrednio przekładać się na osiągnięcie korzyści w późniejszym czasie. W niektórych wypadkach – ze względu na błędną ocenę własnych możliwości uzyskania poparcia społecznego – podejmowane decyzje okazywały się skrajnie niekorzystne dla ich autorów, co jednak oznacza brak umiejętności właściwego określenia własnego interesu, nie zaś niezgodność podejmowanych działań z jego percepcją.

W części przypadków zastosowanie inżynierii wyborczej okazało się nieskuteczne, co jednak wynikało z zastosowania niewłaściwych dla danego celu narzędzi. Było to konsekwencją błędnej oceny warunków funkcjonowania oraz możliwości poszczególnych ugrupowań. Dotyczy to zarówno elementów systemu faktycznie mających zastosowanie, jak i tych, które nie zostały ostatecznie wprowadzone. Do pierwszych należy zaliczyć np. system zastosowany w wyborach w roku 1989 – zarówno w odniesieniu do okręgów wyborczych (dopuszczenie do swobodnego zgłaszania kandydatów w ramach poszczególnych mandatów oraz wprowadzenie wymogu uzyskania większości bezwzględnej), jak i listy ogólnopolskiej (przez zignorowanie ryzyka nieuzyskania większości bezwzględnej i niewprowadzenie do systemu procedury postępowania w takim przypadku). Jako przykład propozycji, która nie została wprowadzona do systemu, można wskazać „łamanie progów” proponowane przez UP przed wyborami w roku 1997, którego ewentualne zastosowanie przyniosłoby jej ostatecznie korzyści.

Część negatywnych, z punktu widzenia decydenta, skutków zastosowania inżynierii wyborczej była możliwa do przewidzenia – dotyczy to zarówno postawy kierownictwa koalicji przed wyborami w roku 1989 (wybór formuły większościowej do rozdysponowania mandatów w części przeznaczonych dla kandydatów bezpartyjnych), samodzielnego startu części ugrupowań w roku 1993 czy odrzucenia możliwości obniżenia progu zaporowego przez AWS/AWSP w roku 2001. Wynikały one z nieumiejętności przystosowania się do zaistniałych warunków (jak przytoczone przykłady odnoszące się do progów zaporowych), inne (jak przytoczony przykład wyboru niewłaściwej formuły, ale też np. przy ustalaniu struktury okręgów

w roku 1993) ze zignorowania zagrożeń, złej oceny własnych szans, oczekiwania korzyści wynikających z innych elementów systemu lub też braku gotowości do poniesienia określonych kosztów politycznych.

Najważniejszym wnioskiem z przeprowadzonego badania jest **powszechność** inżynierii wyborczej, przynajmniej w odniesieniu do systemu mającego zastosowanie w wyborach do Sejmu RP. Tym istotniejsza wydaje się świadomość tych procesów – oraz ich możliwych konsekwencji – zarówno wśród osób bezpośrednio w nich uczestniczących (w tym przedstawiceli ugrupowań opozycyjnych), obserwatorów i komentatorów, badaczy systemów wyborczych i partyjnych, jak i instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz obywateli, których wola wyrażona oddanymi głosami może ulegać, w wyniku zastosowania inżynierii wyborczej, nadmiernej deformacji.

Należy również zaznaczyć, że stosowanie narzędzi inżynierii wyborczej miało wpływ na stabilizację systemu politycznego, choć nie zawsze był on zgodny z zamierzeniami decydentów. Działania podjęte w odniesieniu do systemu wyborczego do Sejmu PRL X kadencji wzmocniły (niezgodnie z wolą decydenta) destabilizację systemu, mając wpływ na przyspieszenie procesów transformacyjnych. Najczęściej jednak zastosowanie narzędzi inżynierii wyborczej wpływało pozytywnie na stabilizację systemu politycznego, czego przykładem jest zmiana metody wyborczej przed wyborami w roku 2001, której konsekwencją było nieuzyskanie przez jedno ugrupowanie samodzielnej większości w Sejmie a zarazem pełnej kontroli nad wszystkimi centralnymi organami władzy państwowej (Sejmem, Senatem i Prezydentem RP).

Przedstawione badanie nie wyczerpuje całości tematyki inżynierii wyborczej. Wydaje się, że dla pełnego obrazu tego zjawiska niezbędne jest jego zbadanie w odniesieniu do innych ciał pochodzących z wyborów – Senatu, Parlamentu Europejskiego oraz pochodzących z wyborów organów jednostek samorządu terytorialnego. Szczególnie te ostatnie stanowią ogromną przestrzeń badawczą ze względu na ich wielość i różnorodność - o ile ramy systemu są ustalane na poziomie ustawowym, to niektóre jego elementy są kształtowane na poziomie lokalnym – w szczególności dotyczy to podziału na okręgi wyborcze. Odrębnym badaniom, nie związanym już bezpośrednio z inżynierią wyborczą, ale skupionym na geografii wyborczej, powinny zostać ponadto poddane struktury okręgów wyborczych niezwiązane bezpośrednio z podziałem administracyjnym państwa (czyli

funkcjonujące w wyborach w latach 1989, 1991 oraz od 2001 do dzisiaj). Niniejsza praca pozwala jednak na zrozumienie procesów kształtowania się systemu wyborczego do Sejmu, a w szczególności mającej w tym procesie miejsce inżynierii wyborczej. Autor wyraża nadzieję, że materia ta zostanie poruszona przez innych badaczy, co umożliwi w przyszłości rozwinięcie studiów nad inżynierią wyborczą, nie tylko przez poszerzenie zakresu badań o inne wybory w Polsce, ale również przez poddanie badaniu – być może przy wykorzystaniu zaproponowanego w rozprawie pracy modelu badawczego – systemów wyborczych mających zastosowanie w innych państwach demokratycznych, co umożliwiłoby przeprowadzenie studiów komparatystycznych.

Bibliografia

I Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 16 sierpnia 1938 r. o wyborze radnych gromadzkich, gminnych i powiatowych, Dz.U. 1938 nr 63 poz. 481.
2. Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego, Dz.U. 1946 nr 48 poz. 274.
3. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232.
4. Ustawa z dnia 29 maja 1985 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112.
5. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 101.
6. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 102.
7. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 19 poz. 103.
8. Uchwała Rady Państwa z dnia 13 kwietnia 1989 r. w sprawie liczby posłów wybieranych z krajowej listy wyborczej, Dz.U. 1989 nr 21 poz. 110.
9. Uchwała Rady Państwa z dnia 13 kwietnia 1989 r. w sprawie okręgów wyborczych dla wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz liczby, numerów i przeznaczenia mandatów w tych okręgach, Dz.U. 1989 nr 21 poz. 111.
10. Wytyczne Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 4 maja 1989 r. w sprawie zadań i trybu pracy komisji wyborczych w przygotowaniu i przeprowadzeniu wyborów do Sejmu i Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 4 czerwca 1989 r. Organizacja przygotowań do dnia wyborów. Zadania i tryb pracy obwodowych, okręgowych i wojewódzkich komisji wyborczych w dniu wyborów, s. 14, http://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2929/2/2/1033_7k.57-70.pdf.
11. Uchwała Rady Państwa z dnia 9 maja 1989 r. w sprawie ustalenia wzorów kart do głosowania w wyborach do Sejmu i Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, M.P. 1989 nr 15 poz. 108.
12. Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z 12 maja 1989 r. w sprawie zarządzenia druku kart do głosowania na posłów do Sejmu X kadencji, na lata 1989-1993, wybieranych z krajowej listy wyborczej – 1033/9 k. 71-73 i 78.

13. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 czerwca 1989 r. o wynikach głosowania i wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 4 czerwca 1989 r., M.P. 1989 nr 21 poz. 149.
14. Dekret z dnia 12 czerwca 1989 r. o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989-1993, Dz.U. 1989 nr 36 poz. 198.
15. Protokół nr 11/89 z posiedzenia Państwowej Komisji Wyborczej z 16 czerwca 1989 r.
16. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 20 czerwca 1989 r. o wynikach ponownego głosowania i wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 18 czerwca 1989 r., M.P. 1989 nr 21 poz. 151.
17. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 grudnia 1990 r. o wynikach ponownego głosowania i wyniku wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1990 nr 85 poz. 499.
18. Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1991 nr 59 poz. 252.
19. Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 lipca 1991 r. w sprawie zarządzenia wyborów do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1991 nr 60 poz. 254.
20. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 31 października 1991 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, przeprowadzonych w dniu 27 października 1991 r., M.P. 1991 nr 41 poz. 288.
21. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz.U. 1992 nr 84 poz. 426.
22. Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 1993 r. w sprawie rozwiązania Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P. 1993 nr 27 poz. 285.
23. Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1993 nr 45 poz. 205.
24. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 września 1993 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 19 września 1993 r., M.P. 1993 nr 50 poz. 470.

25. Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. o wykonywaniu mandatu posła i senatora, Dz.U. 1996 nr 73 poz. 350.
26. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
27. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych, Dz.U. 1997 nr 98 poz. 604.
28. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r., M.P. 1997 nr 64 poz. 620.
29. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499.
30. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września 2001 r., Dz.U. 2001 nr 109 poz. 1186.
31. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 26 września 2001 r. o wynikach wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 23 września 2001 r., Dz.U. 2001 nr 109 poz. 1187.
32. Ustawa z dnia 26 lipca 2002 r. o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 2002 nr 127 poz. 1089.
33. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 15 czerwca 2004 r. o wynikach wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 13 czerwca 2004 r., Dz.U. 2004 nr 137 poz. 1460, s. 1.
34. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 września 2005 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 września 2005 r., Dz.U. 2005 nr 195 poz. 1626.
35. Ustawa z dnia 14 lutego 2007 r. o zmianie ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów i ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Dz.U. 2007 nr 25 poz. 162.

36. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 października 2007 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 października 2007 r., Dz.U. 2007 nr 198 poz. 1438.
37. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2010 r. o zbiorczych wynikach wyborów do rad na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 21 listopada 2010 r., Dz.U. 2010 nr 222 poz. 1454.
38. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 6 grudnia 2010 r. o zbiorczych wynikach wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów miast na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 21 listopada 2010 r. oraz w dniu 5 grudnia 2010 r., Dz.U. 2010 nr 230 poz. 1521.
39. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy, Dz.U. 2011 nr 21 poz. 112.
40. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lipca 2011 r. sygn. akt K 9/11, Dz.U. 2011 nr 149 poz. 889.
41. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 11 października 2011 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 9 października 2011 r., Dz.U. 2011 nr 218 poz. 1294.
42. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2014 r. o zbiorczych wynikach wyborów do rad na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 16 listopada 2014 r., Dz.U. 2014 poz. 1640.
43. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 listopada 2014 r. o zbiorczych wynikach wójtów, burmistrzów i prezydentów miast na obszarze kraju, przeprowadzonych w dniu 16 listopada 2014 r., Dz.U. 2014 poz. 1642.
44. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 7 września 2015 r. o wynikach głosowania i wyniku referendum przeprowadzonego w dniu 6 września 2015 r., Dz.U. 2015 poz. 1375, s. 1.
45. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 października 2015 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 25 października 2015 r., Dz. U. z dnia 28 października 2015 r. poz. 1731.

II Druki sejmowe i senackie:

1. Poselski projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 462 z dnia 12.07.1990 r.
2. Projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 263 z dnia 21.07.1991.

3. Poselski projekt ustawy o zmianie Ordynacji wyborczej do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 332 z dnia 12.04.1991 r.
4. Poselski projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 522 z dnia 6.09.1990 r.
5. Prezydencki projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 763 z dnia 22.02.1991 r.
6. Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o poselskich projektach ustaw - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 462 i 522), druk nr 770 z dnia 26.02.1991 r.
7. Sprawozdanie Komisji Konstytucyjnej o poselskich i przedstawionym przez Prezydenta RP projektach ustaw - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 770A z dnia 20.04.1991 r.
8. Wniosek Prezydenta RP o ponowne rozpatrzenie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu RP, druk nr 908 z dnia 10.06.1991 r.
9. Komisyjny projekt ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 917A z dnia 14.06.1991 r.
10. Uchwała Senatu RP z dnia 20 czerwca 1991 r. o stanowisku Senatu w sprawie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 932 z dnia 20.06.1991 r.
11. Wniosek Prezydenta RP o ponowne rozpatrzenie ustawy z dnia 15 czerwca 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu RP, druk nr 944 z dnia 26.06.1991 r.
12. Prezydencki projekt ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 953 z dnia 4.07.1991 r.
13. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1164 z dnia 11.11.1991 r.
14. Poselski projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 125 z dnia 13.02.1992 r.
15. Sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757 z dnia 16.02.1993 r.
16. Autopoprawka do sprawozdania Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757-A z dnia 31.03.1993 r.

17. Dodatkowe sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP o poselskim projekcie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP (druk nr 125), druk nr 757-B z dnia 2.04.1993 r.
18. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 maja 1993 r. w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 948 z dnia 21.05.1993 r.
19. Sprawozdanie komisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektu ustawy ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej o stanowisku Senatu RP w sprawie ustawy Ordynacja Wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej /druk nr 948/, druk nr 959 z dnia 26.05.1993 r.
20. Przedstawiony przez Komisję Regulaminową i Spraw Poselskich projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych ustaw, druk nr 1073 z dnia 16.06.1995 r.
21. Przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1161 z dnia 14.07.1995 r.
22. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2144 z dnia 26.09.1996 r.
23. Przedstawiony przez Komisję Ustawodawczą projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2187 z dnia 18.02.1997 r.
24. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 2203 z dnia 06.02.1997 r.
25. Poselski projekt uchwały w sprawie powołania Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2209 z dnia 4.03.1997 r.
26. Sprawozdanie Komisji Ustawodawczej o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk 2203), druk nr 2418 z dnia 12.06.1997 r.
27. Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Ustawodawczej o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk 2203), druk nr 2418-A z dnia 25.06.1997 r.

28. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1229 z dnia 22.07.1999 oraz 1229-A z dnia 12.07.1999 r.
29. Poselskiego projekt ustawy – Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1230 z dnia 02.07.1999 r.
30. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1289 z dnia 22.07.1999 r.
31. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1290 z dnia 22.07.1999 r. oraz 1290-A z dnia 07.09.1999 r.
32. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 roku - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1390 z dnia 29.09.1999 r.
33. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1391 z dnia 30.09.1999 r.
34. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1394 z dnia 01.10.1999 r.
35. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1395 z dnia 01.10.1999 r.
36. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 października 1999 r. w sprawie wniesienia do Sejmu projektu ustawy - Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1416 z dnia 07.10.1999 r.
37. Przedstawiony przez Prezydium Sejmu projekt uchwały w sprawie powołania i wyboru składu osobowego Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1429 z dnia 14.10.1999 r.
38. Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych, druk nr 2023 z dnia 08.06.2000 r.
39. Komisyjny projekt ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2090 z dnia 18.07.2000 r.
40. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej o: 1) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1229 i 1229-A), 2) poselskim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1230), 3) poselskim

projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1289), 4) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1290 i 1290-A), 5) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1390), 6) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1391), 7) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1394), 8) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1395), 9) senackim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1416), 10) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych (druk nr 2023), 11) komisyjnym projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2090), 12) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych (druk nr 2091), druk nr 2599 z dnia 09.02.2001 r.

41. Dodatkowe Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej o: 1) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1229 i 1229-A), 2) poselskim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1230), 3) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1289), 4) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 1290 i 1290-A), 5) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1390), 6) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 28 maja 1993 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1391), 7) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy z dnia 10 maja 1991 r. Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1394), 8) poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 1395), 9) senackim projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej

- Polskiej (druk nr 1416), 10) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o partiach politycznych (druk nr 2023), 11) komisyjnym projekcie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2090), 12) komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych (druk nr 2091), druk nr 2599-A z dnia 28.02.2001 r.
42. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 kwietnia 2001 r. w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr nr 2777 z dnia 10.04.2001 r.
43. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o stanowisku Senatu w sprawie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 2777), druk nr 2783 z dnia 11.04.2001 r.
44. Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3989 z dnia 17.03.2001 r.
45. Komisyjny projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw, druk nr 642 z dnia 03.07.2002 r.
46. Sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Ustawodawczej o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych ustaw /Druk 642/, druk nr 711 z dnia 17.07.2002 r.
47. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lipca 2002 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 762 z dnia 24.07.2002 r.
48. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1963 z dnia 27.06.2003 r.
49. Przedstawiony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2545 z dnia 13.02.2004 r.

50. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, druk nr 2989 z dnia 04.06.2004 r.
51. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 3003 z dnia 01.06.2004 r.
52. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 3133 z dnia 15.07.2004 r.
53. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 3134 z dnia 16.07.2004 r. oraz 3134-A z dnia 29.07.2004 r.
54. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora, druk nr 3137 z dnia 15.07.2004 r.
55. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej i o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 3176 z dnia 23.07.2004 r.
56. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 4166 z dnia 14.06.2005 r. oraz 4166-A z dnia 28.06.2005 r.
57. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 4174 z dnia 03.06.2005 r.
58. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 434 z dnia 22.03.2006 r.
59. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin, powiatów i sejmików województw oraz ustawy z 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta, druk nr 818 z dnia 11.07.2006 r.
60. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 986 z dnia 26.07.2006 r. oraz 986-A z dnia 4.12.2006 r.

61. Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., druk nr 1302 z dnia 12.12.2006 r.
62. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o wykonywaniu mandatu posła i senatora oraz ustawy o Krajowym Rejestrze Karnym, druk nr 1931 z dnia 19.07.2006 r.
63. Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 1834 z dnia 17.04.2007 r.
64. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw, druk nr 1855 z dnia 17.04.2007 r.
65. Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., druk nr 432 z dnia 27.02.2008 r.
66. Poselski projekt ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 1568 z dnia 24.06.2008 r.
67. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej o poselskim projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 432), druk nr 1721 z dnia 19.02.2009 r.
68. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej o poselskim projekcie ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 432), druk nr 1721-A z dnia 23.04.2009 r.
69. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2711 z dnia 19.01.2010 r.
70. Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów, druk nr 2713 z dnia 20.01.2010 r.
71. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 kwietnia 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej

- Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej polskiej oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2960 z dnia 13.04.2010 r.
72. Poselski projekt ustawy o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 2989 z dnia 19.02.2010 r.
73. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o obywatelskim projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), druk nr 3577 z dnia 9.11.2010 r.
74. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o obywatelskim projekcie ustawy o zmianie ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (druk nr 2713), druk nr 3577-A z dnia 25.11.2010 r.
75. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o poselskim projekcie ustawy Kodeks wyborczy (druk 1568), druk nr 3578 z dnia 15.11.2010 r.
76. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o poselskim projekcie ustawy Kodeks wyborczy (druk 1568), druk nr 3578-A z dnia 2.12.2010 r.
77. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 grudnia 2010 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, druk nr 3732 z dnia 22.12.2010 r.
78. Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 3989), druk nr 4013 z dnia 30.03.2011 r.

79. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego o komisyjnym projekcie ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 3989), druk nr 4013-A z dnia 31.03.2011 r.
80. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku, druk nr 1146 z dnia 10.10.2012 r.
81. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 1151 z dnia 28.01.2013 r.
82. Sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka – o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku (druk nr 1146), - o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151), druk nr 2464 z dnia 5.06.2014 r.
83. Dodatkowe sprawozdanie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej oraz Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka – o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 roku (druk nr 1146), - o poselskim projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks wyborczy (druk nr 1151), druk nr 2464-A z dnia 25.06.2014 r.
84. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3099 z dnia 4.12.2014 r.
85. Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks wyborczy, druk nr 3591 z dnia 25.06.2015 r.

Publikacje zwarte:

1. Aktualne problemy prawa wyborczego, [red.:] Banaszek Bogusław, Bisztyga Andrzej, Feja-Paszkiewicz Anna, Zielona Góra 2015.
2. Antoszewski Andrzej, Herbut Ryszard, Systemy polityczne współczesnego świata, Gdańsk 2004.
3. Balinski Michel L., H. Peyton Young, Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man, One Vote, Washington 2001.
4. Banaszak Bogusław, Prawo Konstytucyjne, Warszawa 2015.
5. Chmaj Marek, Sejm „kontraktowy” w transformacji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej, Lublin 1996.

6. Chmaj Marek, Skrzydło Wiesław, System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015.
7. Codogni Paulina, Wybory Czerwcowe 1989 roku. U progu zmiany ustrojowej, Warszawa 2012.
8. Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges, [red.:] Diamond Larry, Plattner Marc F., Chu Yun-han, Tien Hung-mao, Baltimore and London 1997.
9. Czaplicki Kazimierz Wojciech, Nauczanie wyborów: publikacje i wykłady Kazimierza Wojciecha Czaplickiego Szefa Krajowego Biura Wyborczego, Warszawa 2015.
10. Czaplicki Kazimierz Wojciech, O potrzebie stabilności prawa wyborczego. Wybrane problemy, Toruń 2009.
11. Dudek Antonii, Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-1995: zarys historii politycznej Polski, Kraków 1997.
12. Dudek Antonii, Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001, Kraków 2002.
13. Dudek Antonii, Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988-1990, Kraków 2005.
14. Electoral Systems and Democracy, [red.:] Diamond Larry, Plattner Marc F., Baltimore 2006.
15. Encyklopedia politologii, t. 1 Teoria polityki, [red.:] Sokół Wojciech, Żmigrodzki Marek, Zakamycze 1999.
16. Ewolucja polskiego systemu politycznego po 1989 roku w świetle komparatystycznej teorii polityki, [red.:] Antoszewski Andrzej, Wrocław 1994.
17. Haman Jacek, Demokracja, decyzje, wybory, Warszawa 2003.
18. Kamiński Marek M., Ordynacje większościowe i JOW-y: kompendium reformatora ordynacji wyborczej, Warszawa 2016.
19. Koniec Epoki, wywiady Maksymiliana Berezowskiego, Warszawa 1991.
20. Konstytucja Państwa Izrael, tłum. Krzysztof Wojtyczek, Warszawa 2001.
21. Kozakiewicz Mikołaj, Byłem marszałkiem kontraktowego, Warszawa 1992.
22. Krasnowski Andrzej, Koncepcje systemów wyborczych, Warszawa 2010.
23. Kronika Sejmowa 23 (68), Warszawa 1991.
24. Leksykon politologii, [red.:] Antoszewski Andrzej, Herbut Ryszard, Wrocław 1996.
25. Lucas William F., The Apportionment Problem, [w.] Political and Related Models, [red.:] Brams Steven, New York 1983.

26. Mała Encyklopedia wiedzy politycznej, [red.:] Chmaj Marek, Sokół Wojciech, Toruń 2002.
27. Małkiewicz Andrzej, Wybory czerwcowe 1989, Warszawa 1994.
28. Materiały sejmowe, [red.:] Iżykowska Magdalena, Warszawa 1994.
29. Michałak Bartłomiej, Sokala Andrzej, Leksykon prawa wyborczego i systemów wyborczych, Warszawa 2010.
30. Nohlen Dieter, Prawo wyborcze i system partyjny: o teorii systemów wyborczych, Warszawa 2004.
31. Obywatel - instytucje - władza na przełomie XX i XXI wieku: księga dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Godlewskiemu, [red.:] Karnowska Danuta, Nocoń Jarosław, Toruń 2012.
32. Okrągły stół, dokumenty i materiały, tom II, Luty 1989 – kwiecień 1989, [red.:] Borodziej Włodzimierz, Garlicki Andrzej, Warszawa 2004.
33. Okrągły Stół, dokumenty i materiały, tom IV, kwiecień 1989-czerwiec 1989, [red.:] Borodziej Włodzimierz, Garlicki Andrzej, Warszawa 2004.
34. Opinia społeczna o PZPR w badaniach CBOS w latach 1984-1989, Warszawa 1990.
35. Partie polityczne – przywództwo partyjne, [red.:] Sielski Jerzy, Toruń 2008.
36. Piasecki Andrzej Konrad, Wybory w Polsce 1989-2011, Kraków 2012.
37. Pierzgalski Michał, Metody ilościowe w badaniu systemów wyborczych na przykładach z państw Azji Wschodniej, Łódź 2012.
38. Polska 1986-1989: koniec systemu, tom 3 dokumenty, materiały międzynarodowej konferencji Miedzeszyn, 21-23 października 1999, [red.:] Dudek Antoni, Friszke Andrzej, Warszawa 2002.
39. Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki, [red.:] Jabłonowski Marek, Stępka Stanisław, Sulowski Stanisław, Warszawa 2009.
40. Powell G. Bingham, Wybory jako narzędzie demokracji: koncepcje większościowe i proporcjonalne, Warszawa 2006.
41. Preferencje polityczne 2009, postawy - identyfikacje - zachowania, [red.:] Turska-Kawa Agnieszka, Wojtasik Waldemar, Katowice 2010.
42. Procedury wyborcze w krajach europejskich, [red.:] Korzeiowska-Linkowska Danuta M., Stawicki Robert, Warszawa 2015.
43. Przestrzeń wyborcza Polski, [red.:] Kowalski Mariusz, Warszawa 2003.
44. Przywara Michał, System wyborczy do Sejmu i Senatu RP – ciągłość i zmiany, Warszawa 2012.

45. Rakowski Mieczysław F., Jak to się stało, Warszawa 1991.
46. Rulka Marcin, Zbieranek Jarosław, Kaucje wyborcze jako mechanizm przejrzystości procesu wyborczego, Warszawa 2012.
47. Rzązewski Kazimierz, Słomczyński Wojciech, Życzkowski Karol, Każdy głos się liczy, Warszawa 2014.
48. Sartori Giovanni, Influence of Electoral Systems [w:] Electoral Laws and Their Political Consequences, [red.:] Grofman Bernard, Lijphart Arendt, New York 2003.
49. Schumpeter Joseph A., Kapitalizm, socjalizm, demokracja, Warszawa 1995.
50. Schumpeter Joseph A., Two Concepts of Democracy, [w:] Political Philosophy, [red.:] A. Quinton, Oxford 1967,
51. Sielski Jerzy, Liderzy partyjni we współczesnych polskich partiach politycznych, [w:] Partie i system partyjny III RP, [red.:] K. Kowalczyk, Toruń 2011.
52. Skotnicki Krzysztof, Funkcje wyborów a wielkość okręgów wyborczych, <http://www.csw.umk.pl/skotnicki-funkcje-wyborow>.
53. Słodkowska Inka, Wybory '91, Warszawa 2011.
54. Sokala Andrzej, Michalak Bartłomiej, Uziębło Piotr, Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych, Warszawa 2013.
55. Społeczeństwo i władza lat osiemdziesiątych w badaniach CBOS, Warszawa 1994.
56. Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez VII Zjazd PZPR w grudniu 1975 r., Warszawa 1976.
57. Stenogram z trzeciego posiedzenia Zespołu ds. Reform Politycznych w dniu 1 marca 1989 r., Warszawa 1990.
58. Taagepera Rein, Predicting Party Sizes, Oxford 2007.
59. Tuesta Soldevilla Fernando, La Circunscripcion Electoral: Peru y la Region Andina, Lima 2002.
60. Uchwała Plenum Centralnego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego w sprawie zwołania V/VI Zjazdu Krajowego Stronnictwa Demokratycznego, Warszawa 1957.
61. Urban Jerzy, Jajakobyły. Spowiedź życia Jerzego Urbana, Warszawa 1992.
62. Uziębło Piotr, Zasada równości wyborów parlamentarnych w państwach europejskich i południowoamerykańskich, Warszawa 2013.
63. Wojtasik Waldemar, Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka, Katowice 2012.

64. Wybory '91 a polska scena polityczna, [red.:] Gebethner Stanisław, Raciborski Jacek, Warszawa 1992.
65. Wybory parlamentarne 1991 i 1993 a polska scena polityczna, [red.:] Gebethner Stanisław, Warszawa 1995.
66. Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986-1989 w świetle dokumentów, tom I (lipiec 1986 – maj 1989), [oprac.] Dudek Antoni, Warszawa 2013.
67. Żukowski Arkadiusz, System wyborczy do Sejmu i Senatu RP, Warszawa 2004.

Artykuły:

1. Benoit Kenneth, District magnitude, electoral formula, and the number of parties, „European Journal of Political Research”, vol. 39, Dordrecht 2001.
2. Benoit Kenneth, Which Electoral Formula Is the Most Proportional? A New Look with New Evidence, „Political Analysis” 2000, No. 8.
3. Blondel Jean, Introduction to Comparative Government, New York 1969.
4. Bożyk Stanisław, Bezpośrednie wybory premiera w systemie konstytucyjnym Izraela (1991-2001), „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 20/A, Białystok 2016.
5. Dahl Robert A., Lindblom Charles E., Politics, *Economics and Welfare*, New York 1953.
6. Duverger Maurice, Factors in a Two-Party and Multiparty System, [w:] Party Politics and Pressure Groups, [red.:] Thomas Y. Crowell, New York 1972.
7. Galicki Jarosław, Wybrane aspekty rywalizacji wyborczej w wyborach do organów samorządu terytorialnego, „Studia Wyborcze”, tom 17, Łódź 2014.
8. Gallagher Michael, Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities, „British Journal of Political Science” 1992, Vol. 22, No. 4.
9. Gallagher Michael, Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems, „Electoral Studies” 1991, Vol. 10, No. 1.
10. Gebethner Stanisław, Wybory do Sejmu i Senatu 1989 r. (wstępne refleksje), „Państwo i Prawo”, nr 8, Warszawa 1993.
11. Groffman Bernard, Taagepera Rein, Mapping the Indices of Seats–Votes Disproportionality and Inter-Election Volatility, „Party Politics”, vol. 9, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.

12. Haman Jacek, Większościowy system wyborczy: oczekiwania, ograniczenia, rozwiązania alternatywne, „Decyzje: pismo poświęcone podejmowaniu decyzji w gospodarce i społeczeństwie”, nr 4, Warszawa 2005.
13. Hanby Victor, Loosemore John, Rae Douglas Thresholds of Representation and Thresholds of Exclusion: An Analytic Note on Electoral Systems, „Comparative Political Studies”, January 1971.
14. Jackiewicz Zbigniew, O prawie wyborczym regulującym wybory do Sejmu RP I kadencji, „Państwo i Prawo”, nr. 5, Warszawa 1993.
15. Kurek-Bąk Joanna, Transformacja polskiego systemu partyjnego po 1989 roku, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, vol. 10, Katowice 2013.
16. Kwiatkowski Piotr, Opinion research and the fall of communism: Poland 1981–1990, „International Journal of Public Opinion Research” 1992, No. 4.
17. Laakso Markku, Research Note, The Maximum Distortion and the Problem of the First Divisor of Different P.R. Systems, „Scandinavian Political Studies” 1979, Vol. 2, No. 2.
18. Lauwers Luc, The Hamilton Apportionment Method Is Between the Adams Method and the Jefferson Method, „Mathematics of Operations Research” 2006, Vol. 31, No. 2.
19. Małajny Ryszard M., Sejm w świetle Konstytucji z 1997 r. – pierwszy czy równy, „Przegląd Sejmowy”, nr 3(122), Warszawa 2014.
20. Materska-Sosnowska Anna, Geneza Okrągłego Stołu, „Społeczeństwo i Polityka”, nr 3(20), Pułtusk 2009.
21. Pellicer Miquel, Wegner Eva, the mechanical and psychological effects of legal thresholds, „Electoral Studies” 2014, Vol. 33.
22. Pennisi Aline, Disproportionality Indexes and Robustness of Proportional Allocation Methods, „Electoral Studies” 1998, Vol. 17, No. 1.
23. Pierzgalski Michał, System wyborczy jako ważna zmienna warunkująca kształt systemu partyjnego w Japonii, „Studia Wyborcze”, tom 5, Łódź 2008
24. Pierzgalski Michał, Zastosowanie metod statystycznych w badaniach systemów wyborczych, „Studia Wyborcze”, tom 9, Łódź 2010.
25. Pisz Maciej, Dyscyplina partyjna na tle konstytucyjnej koncepcji mandatu wolnego, „Przegląd Sejmowy”, nr 5(124), Warszawa 2014.

26. Rakowski Maciej, Blokowanie list w wyborach samorządowych – nowelizacja ordynacji wyborczej i jej skutki na przykładzie wyborów do rad miast wojewódzkich, „Studia Wyborcze”, tom 3, Łódź 2007.
27. Robinson E. Arthur Jr., Ulman Daniel H., „a Mathematical Look at Politics”, Boca Ration, London, New York 2010.
28. Rulka Marcin, Progi wyborcze – analiza prawnoporównawcza, „Studia Wyborcze”, tom 8, Łódź 2009.
29. Rymarz Ferdynand, Grupowanie list kandydatów w wyborach samorządowych w 2006 r., „Przegląd Sejmowy”, nr 2(79), Warszawa 2007, s.53-66.
30. Schuster Karsten, Pukelsheim Friedrich, Drton mathias, Draper Norman R., Set biases of apportionment methods for proportional representation, „Electoral Studies” 2003, Vol. 22.
31. Skotnicki Krzysztof, Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki, „Przegląd Sejmowy”, nr 2(79), Warszawa 2007.
32. Sokala Andrzej, Wybory parlamentarne – czerwiec 1989 r., „Przegląd Sejmowy”, nr 3(92), Warszawa 2009.
33. Still Jonathan W., Political Equality and Election System, „Ethics” 1981, Vol. 91, No. 3.
34. Strzałkowski Tomasz, Wybory czerwcowe 1989 – refleksje po 20 latach, „Studia Wyborcze”, tom 8, Łódź 2009.
35. Taagepera Rein, Grofman Bernard, Mapping the Indices of Seats-Votes Disproportionality and Inter-Election Volatility, „Party Politics”, vol. 9, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003.
36. Uziębło Piotr, Wpływ systemów wyborczych na systemy partyjne (wybrane zagadnienia), „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr. 3, Toruń 2001.
37. Uziębło Piotr, Zasada równości w wyborach do Sejmu RP (wybrane zagadnienia), „Studia Wyborcze”, tom 6, Łódź 2008, s. 51.
38. Woodall Douglas R., How Proportional is Proportional Representation?, „Mathematical Intelligencer”, Vol. 8, No. 4, New York 1986.
39. Zakrzewska Janina, Parlament Trzeciej Rzeczypospolitej, „Państwo i Prawo”, nr 8, Warszawa 1993.
40. Zoll Andrzej, Państwowa Komisja Wyborcza w roku 1989, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny”, nr 2(76), Poznań 2014.

41. Żukowski Arkadiusz, Dylematy wyboru systemu wyborczego we współczesnych demokracjach, „Studia Wyborcze”, tom 9, Łódź 2010.
42. Żyromski Marek, Rola i funkcje wyborów w systemach niedemokratycznych, „Przegląd Politologiczny”, nr 3, Poznań 2016.

Badania i dane statystyczne:

1. CBOS, Czy znamy partie polityczne i ich liderów, komunikat z badań, Warszawa, 1992.
2. CBOS, Elektoraty głównych partii politycznych, Komunikat z badań, Warszawa, 1993.
3. CBOS, Kiedy wybory?, Komunikat z badań, Warszawa 1990.
4. CBOS, Ocena działalności kluczowych instytucji oraz organizacji życia społeczno-politycznego, Komunikat z badań, Warszawa, czerwiec 1991.
5. CBOS, Ocena działalności kluczowych instytucji oraz organizacji życia społeczno-politycznego, Komunikat z badań, Warszawa, wrzesień 1991.
6. CBOS, Ocena Sejmu X Kadencji (1989 – 1991) i oczekiwania wobec nowego parlamentu, Komunikat z badań, Warszawa 1991.
7. CBOS, Opinie o koalicji PiS i PO, Komunikat z badań, Warszawa 2005.
8. CBOS, Opinie o zasadach prawa wyborczego i reprezentatywności Sejmu, Komunikat z badań, Warszawa 2001.
9. CBOS, Społeczny odbiór powołania partii prezydenckiej i gwardii narodowej, Komunikat z badań, Warszawa 1993.
10. CBOS, Panorama polityczna w społecznej świadomości, Próba analizy czynnikowej, Warszawa 1990.
11. CBOS, Partie polityczne, ich finansowanie i wyborcy, Komunikat z badań, Warszawa, 1992.
12. CBOS, Partie polityczne, ich poparcie i społeczny image, komunikat z badań, Warszawa, 1993 r.
13. CBOS, Preferencje partyjne tydzień przed wyborami, Komunikat z badań, Warszawa 2001.
14. CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 1998.
15. CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 2003.
16. CBOS, Preferencje partyjne w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 2006.
17. CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2001.

18. CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2002.
19. CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2003.
20. CBOS, Preferencje partyjne w grudniu, Komunikat z badań, Warszawa 2006.
21. CBOS, Preferencje partyjne w kwietniu, Komunikat z badań, Warszawa 1999.
22. CBOS, Preferencje partyjne w kwietniu, Komunikat z badań, Warszawa 2000.
23. CBOS, Preferencje partyjne w lipcu, Komunikat z badań, Warszawa 2000.
24. CBOS, Preferencje partyjne w lipcu, Komunikat z badań, Warszawa 2002.
25. CBOS, Preferencje partyjne w listopadzie, Komunikat z badań, Warszawa 1999.
26. CBOS, Preferencje partyjne w listopadzie, Komunikat z badań, Warszawa 2001.
27. CBOS, Preferencje partyjne w lutym, Komunikat z badań, Warszawa 2015.
28. CBOS, Preferencje partyjne w lutym (kto głosuje na Platformę Obywatelską), Komunikat z badań, Warszawa 2001.
29. CBOS, Preferencje partyjne w maju, Komunikat z badań, Warszawa 1999.
30. CBOS, Preferencje partyjne w maju, Komunikat z badań, Warszawa 2001.
31. CBOS, Preferencje partyjne w maju, Warszawa 2005.
32. CBOS, Rolnicy indywidualni o instytucjach życia społecznego i politycznego wsi polskiej, Raport z badań, Warszawa 1993.
33. CBOS, Rolnicy o sytuacji rolnictwa i warunkach życia na wsi, Komunikat z badań, Warszawa 1993.
34. CBOS, Spektrum partii politycznych luty 1990 rok, Komunikat z badań, Warszawa 1990.
35. CBOS, Społeczna ocena działalności kluczowych instytucji, organizacji społeczno-politycznych i osobistości życia publicznego, Komunikat z badań, Warszawa 1991.
36. CBOS, Wybory parlamentarne – Potencjalne elektoraty w czerwcu '95, komunikat z badań, Warszawa 1995.
37. CBOS, Wybory parlamentarne '97 – preferencje w czerwcu, Komunikat z badań, Warszawa 1997.
38. Gminy o najmniejszej liczbie ludności, <http://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/rankingi-statystyczne/gminy-o-najmniejszej-liczbie-ludnosci-276/>.
39. OBOP, Opinie o kształcie ordynacji wyborczej, Warszawa 1993.
40. Materiał na konferencję prasową 30 stycznia 2014 r., Warszawa 2014, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/GS_partie_polityczne_2012.pdf.

Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu:

1. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 21 i 22 czerwca 1990 r., Warszawa 1990.
2. Sprawozdanie stenograficzne z 39 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 20 i 21 września 1990 r., Warszawa 1990.
3. Sprawozdanie stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28 i 29 września 1990 r., Warszawa 1990.
4. Sprawozdanie stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25 i 26 października 1990 r., Warszawa 1990.
5. Sprawozdanie stenograficzne z 53 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 7, 8 i 9 marca 1991 r., Warszawa 1991.
6. Sprawozdanie Stenograficzne z 59 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 9 i 10 maja 1991 r., Warszawa 1991.
7. Sprawozdanie Stenograficzne z 63 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 13, 14 i 15 czerwca 1991 r., Warszawa 1991.
8. Sprawozdanie Stenograficzne z 67 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 11 lipca 1991 r., Warszawa 1991.
9. Sprawozdanie stenograficzne z 18 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 19 i 20 czerwca 1992 r., Warszawa 1992.
10. Sprawozdanie Stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 18, 19 20 i 31 marca 1993, Warszawa 1993.
11. Sprawozdanie Stenograficzne z 42 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 15, 16, 17, 28 i 29 kwietnia 1993, Warszawa 1993.
12. Sprawozdanie Stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28 i 29 maja 1993 r., Warszawa 1993.
13. Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 4, 5, 6 i 10 lipca 2007 r., Warszawa 2007.
14. Sprawozdanie stenograficzne z 15 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 7, 8 i 9 maja 2008 r., Warszawa 2008.
15. Sprawozdanie Stenograficzne z 35. Posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 17, 18, 19 czerwca i 1 lipca 2009 r., Warszawa 2009.
16. Sprawozdanie stenograficzne z 61 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 17, 18 i 19 lutego 2010 r., Warszawa 2010.

17. Sprawozdanie stenograficzne z 86 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 5 lutego 2015 r. (drugi dzień obrad), Warszawa 2015.

Biuletyny komisji sejmowych:

1. Biuletyn nr 3043/III, Komisja Nadzwyczajna do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej /nr 15/ z dnia 13.07.2000 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/o/6857FD7CA7F50215C1256B73003C4CC3?OpenDocument>.
2. Biuletyn nr 2741/III, Komisja Nadzwyczajna do rozpatrzenia projektów ordynacji wyborczych do Sejmu i do Senatu oraz o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej /nr 12/ z dnia 27.04.2000 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/o/07ACFC77CA1DC051C1256B73003BDEF3?OpenDocument>.
3. Biuletyn nr 834/IV, Komisja Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej /nr 45/, Komisja Ustawodawcza /nr 48/ z dnia 17.07.2002 r., <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&STR>.
4. Biuletyn nr 846/IV, Komisja Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej /nr 46/, Komisja Ustawodawcza /nr 50/ z dnia 18.07.2002 r., <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/Main4?OpenForm&STR>.
5. Biuletyn nr 4524/IV, Komisja Ustawodawcza /nr 211/ z dnia 04.05.2005 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/o/66E9D731D13D66BDC12570000045D9A8?OpenDocument>.
6. Biuletyn nr 4426/IV, Komisja Ustawodawcza /nr 205/ z dnia 14.04.2005 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/wgskrn/UST-205>.
7. Biuletyn nr 1538/V, Komisja Ustawodawcza /nr 69/ z dnia 24.01.2007 r., <http://orka.sejm.gov.pl/Biuletyn.nsf/wgskrn5/UST-69>.
8. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (nr 7), Nr 1353/VI kad. 16.10.2008 r., Warszawa 2008.
9. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego (nr 21), Nr 3688/VI kad. 29.04.2010 r., Warszawa 2010.

10. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy - Kodeks wyborczy, poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz komisyjnego projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (nr 3), Nr 2462/VI kad. 30.06.2009 r., Warszawa 2009.
11. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu ustawy - Kodeks wyborczy, poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o partiach politycznych, ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz komisyjnego projektu ustawy o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw (nr 4), Nr 2560/VI kad. 16.07.2009 r., Warszawa 2009.
12. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia niektórych projektów ustaw z zakresu prawa wyborczego (nr 22), Nr 3701/VI kad. 5.05.2010 r., Warszawa 2010.
13. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz projektów ustaw z nimi związanych (nr 9), Nr 4991/VI kad. 27.04.2011 r., Warszawa 2011.
14. Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych, Biuletyn z posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw o zmianie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz projektów ustaw z nimi związanych (nr 5), Nr 4596/VI kad. 19.01.2011 r., Warszawa 2011.

Inne:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Projekt Prawa i Sprawiedliwości, <http://old.pis.org.pl/dokumenty.php?s=partia&idoc=7>.

2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Projekt Prawa i Sprawiedliwości,
http://www.regioset.pl/pdf/Konstytucja_PiS_2010.pdf.
3. 2014 Parliamentary Elections, National Election Office,
http://www.valasztas.hu/en/ogyv2014/412/412_o.html.
4. Elections, House of Representatives,
<https://www.houseofrepresentatives.nl/elections>.
5. Flis Jarosław, Konstytucja - d'Hondt be suprised,
<http://jaroslawflis.salon24.pl/683201,konstytucja-d-hondt-be-surprisedcscs>.
6. Renwick Alan, Electoral System Change in Europe since 1945: Czech Republic,
http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_127/FILE/Czech_Republic_summary.pdf.

Archiwum danych o posłach, www.sejm.gov.pl.

Archiwum danych o klubach i kołach poselskich, www.sejm.gov.pl.

Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu RP, www.sejm.gov.pl.

Wyniki głosowań, www.sejm.gov.pl.

Bazy danych wyników wyborów i referendum www.pkw.gov.pl.

Archiwum Gazety Wyborczej www.archiwum.wyborcza.pl

Aneks

Tabela I. Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list.	461
Tabela II. Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1993-2015, z zastosowaniem progów wyborczych zgodnych z faktycznie zastosowanymi w danych wyborach.	474
Tabela III. Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metod reprezentacji proporcjonalnej: d’Hondta, klasycznego wariantu Sainte-Laguë oraz zmodyfikowanego wariantu Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list.	482
Tabela IV. Wpływ zastosowania ustawowych progów zaporowych na podział mandatów w okręgach z stosowaniem metody Hare’a-Niemeyera na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z zastosowaniem wyników głosowania w wyborach 1993-2015, z uwzględnieniem zastosowanego podziału na okręgi wyborcze, na przykładzie ustawowych progów zaporowych na poziomie całego ciała wybieranego, zgodnych z faktycznie zastosowanymi w danych wyborach.....	503
Tabela V. Odsetek głosów o sile zerowej w okręgach wynikający z zastosowania metod reprezentacji proporcjonalnej: d’Hondta, klasycznego wariantu Sainte-Laguë, zmodyfikowanego wariantu Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 oraz Hare’a-Niemeyera na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list.	505
Tabela VI. Relacja stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) będącego konsekwencją zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu do stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) będącego konsekwencją zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu.	514
Tabela VII. Porównanie wartości nominalnego progu naturalnego w zależności od liczby list uprawnionych do udziału w podziale mandatów (L) w okręgach S-mandatowych $T_{N(L)}$ wynikającej z zastosowania wybranych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej wraz ze wskazaniem wartości najwyższej dla danych S oraz L	515

Tabela VIII. Minimalny odsetek wyborców (W_N), którzy nie skorzystali z pełni praw dotyczących bezpośrednio głosowania zagwarantowanych przez zastosowany system wyborczy przez oddanie mniejszej od maksymalnej dopuszczalnej liczby głosów w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007 przeprowadzonych wedle formuły blokowej (Block Vote)..... 518

Tabela IX. Symulacja podziału mandatów w wyborach do Sejmu RP w roku 1991 na poziomie okręgów, z zastosowaniem faktycznych wyników głosowania oraz struktury okręgów wyborczych przy zastosowaniu formuł wyborczych reprezentacji proporcjonalnej wykorzystujących główne metody wyborcze w wariantach pomijającym efekt blokowania list. 525

Tabela I.

Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list

nr okręgu	lista	V_i	iloraz	X_i (= mandaty z 1-go kroku)	Y_i	mandaty z 2-go kroku	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	liczba mandatów
1991										
1	najsilniejsza (h)	12897	0,305	0	0,305	1	1	12897	373,58%	17
	najsłabsza (l)	48181	1,139	1	0,139		1	48181		
2	najsilniejsza (h)	12560	0,466	0	0,466	1	1	12560	221,48%	8
	najsłabsza (l)	27818	1,033	1	0,033		1	27818		
3	najsilniejsza (h)	9061	0,406	0	0,406	1	1	9061	327,56%	10
	najsłabsza (l)	29680	1,330	1	0,330		1	29680		
4	najsilniejsza (h)	12334	0,389	0	0,389	1	1	12334	273,04%	12
	najsłabsza (l)	67353	2,123	2	0,123		2	33677		
5	najsilniejsza (h)	11270	0,464	0	0,464	1	1	11270	235,69%	7
	najsłabsza (l)	26562	1,094	1	0,094		1	26562		
6	najsilniejsza (h)	10547	0,431	0	0,431	1	1	10547	296,03%	9
	najsłabsza (l)	31222	1,276	1	0,276		1	31222		
7	najsilniejsza (h)	10029	0,419	0	0,419	1	1	10029	328,58%	8
	najsłabsza (l)	32953	1,376	1	0,376		1	32953		
8	najsilniejsza (h)	13476	0,480	0	0,480	1	1	13476	254,46%	11
	najsłabsza (l)	34291	1,221	1	0,221		1	34291		
9	najsilniejsza (h)	13518	0,452	0	0,452	1	1	13518	227,36%	8
	najsłabsza (l)	30735	1,029	1	0,029		1	30735		
10	najsilniejsza (h)	13515	0,475	0	0,475	1	1	13515	287,81%	10
	najsłabsza (l)	38897	1,368	1	0,368		1	38897		
11	najsilniejsza (h)	17036	0,565	0	0,565	1	1	17036	181,54%	12
	najsłabsza (l)	30927	1,025	1	0,025		1	30927		
12	najsilniejsza (h)	11056	0,437	0	0,437	1	1	11056	304,01%	8
	najsłabsza (l)	33611	1,329	1	0,329		1	33611		
13	najsilniejsza (h)	12083	0,502	0	0,502	1	1	12083	182,26%	11
	najsłabsza (l)	22023	0,915	0	0,915	1	1	22023		
14	najsilniejsza (h)	9996	0,391	0	0,391	1	1	9996	329,75%	11
	najsłabsza (l)	32962	1,291	1	0,291		1	32962		
15	najsilniejsza (h)	10479	0,354	0	0,354	1	1	10479	285,31%	7
	najsłabsza (l)	29898	1,010	1	0,010		1	29898		
16	najsilniejsza (h)	12391	0,480	0	0,480	1	1	12391	283,12%	11

	najsłabsza (l)	35082	1,359	1	0,359		1	35082		
17	najsilniejsza (h)	15342	0,503	0	0,503	1	1	15342		11
	najsłabsza (l)	38543	1,264	1	0,264		1	38543	251,23%	
18	najsilniejsza (h)	16308	0,534	0	0,534	1	1	16308		14
	najsłabsza (l)	41957	1,374	1	0,374		1	41957	257,28%	
19	najsilniejsza (h)	11948	0,462	0	0,462	1	1	11948		10
	najsłabsza (l)	37135	1,436	1	0,436		1	37135	310,81%	
20	najsilniejsza (h)	12769	0,453	0	0,453	1	1	12769		10
	najsłabsza (l)	35258	1,250	1	0,250		1	35258	276,12%	
21	najsilniejsza (h)	11580	0,434	0	0,434	1	1	11580		9
	najsłabsza (l)	33081	1,240	1	0,240		1	33081	285,67%	
22	najsilniejsza (h)	15183	0,462	0	0,462	1	1	15183		15
	najsłabsza (l)	36546	1,112	1	0,112		1	36546	240,70%	
23	najsilniejsza (h)	13956	0,577	0	0,577	1	1	13956		13
	najsłabsza (l)	29049	1,202	1	0,202		1	29049	208,15%	
24	najsilniejsza (h)	10536	0,454	0	0,454	1	1	10536		12
	najsłabsza (l)	30488	1,313	1	0,313		1	30488	289,37%	
25	najsilniejsza (h)	12602	0,469	0	0,469	1	1	12602		12
	najsłabsza (l)	34034	1,268	1	0,268		1	34034	270,07%	
26	najsilniejsza (h)	10810	0,434	0	0,434	1	1	10810		10
	najsłabsza (l)	27743	1,115	1	0,115		1	27743	256,64%	
27	najsilniejsza (h)	14082	0,481	0	0,481	1	1	14082		7
	najsłabsza (l)	38498	1,315	1	0,315		1	38498	273,38%	
28	najsilniejsza (h)	13059	0,444	0	0,444	1	1	13059		10
	najsłabsza (l)	39420	1,340	1	0,340		1	39420	301,86%	
29	najsilniejsza (h)	10324	0,340	0	0,340	1	1	10324		13
	najsłabsza (l)	35795	1,178	1	0,178		1	35795	346,72%	
30	najsilniejsza (h)	11628	0,381	0	0,381	1	1	11628		9
	najsłabsza (l)	36249	1,187	1	0,187		1	36249	311,74%	
31	najsilniejsza (h)	11365	0,363	0	0,363	1	1	11365		7
	najsłabsza (l)	42031	1,341	1	0,341		1	42031	369,83%	
32	najsilniejsza (h)	17480	0,519	0	0,519	1	1	17480		7
	najsłabsza (l)	38064	1,131	1	0,131		1	38064	217,76%	
33	najsilniejsza (h)	10973	0,337	0	0,337	1	1	10973		13
	najsłabsza (l)	36627	1,126	1	0,126		1	36627	333,79%	
34	najsilniejsza (h)	11525	0,348	0	0,348	1	1	11525		9
	najsłabsza (l)	43601	1,317	1	0,317		1	43601	378,32%	
35	najsilniejsza (h)	13818	0,456	0	0,456	1	1	13818		10
	najsłabsza (l)	40381	1,333	1	0,333		1	40381	292,23%	
36	najsilniejsza (h)	12263	0,457	0	0,457	1	1	12263		17
	najsłabsza (l)	64277	2,397	2	0,397		2	32139	262,08%	
37	najsilniejsza (h)	13789	0,497	0	0,497	1	1	13789		13
	najsłabsza (l)	34645	1,249	1	0,249		1	34645	251,25%	
suma									10376,57%	391
1993										
1	najsilniejsza (h)	26981	0,577	0	0,577	1	1	26981		17
	najsłabsza (l)	63897	1,366	1	0,366		1	63897	236,82%	
2	najsilniejsza (h)	13727	0,411	0	0,411	1	1	13727		8
	najsłabsza (l)	40435	1,210	1	0,210		1	40435	294,57%	
3	najsilniejsza (h)	9275	0,250	0	0,250	1	1	9275		3
	najsłabsza (l)	36348	0,981	0	0,981	1	1	36348	391,89%	
4	najsilniejsza (h)	15173	0,418	0	0,418	1	1	15173		7
	najsłabsza (l)	34911	0,961	0	0,961	1	1	34911	230,09%	
5	najsilniejsza (h)	20019	0,532	0	0,532	1	1	20019		9
	najsłabsza (l)	48924	1,299	1	0,299		1	48924	244,39%	
6	najsilniejsza (h)	16192	0,414	0	0,414	1	1	16192		11
	najsłabsza (l)	47342	1,212	1	0,212		1	47342	292,38%	
7	najsilniejsza (h)	5247	0,188	0	0,188	1	1	5247	417,57%	3

	najstabsza (l)	21910	0,784	0	0,784	1	1	21910		
8	najsilniejsza (h)	7184	0,201	0	0,201	1	1	7184	528,15%	4
	najstabsza (l)	37942	1,060	1	0,060		1	37942		
9	najsilniejsza (h)	15904	0,444	0	0,444	1	1	15904		8
	najstabsza (l)	46261	1,291	1	0,291		1	46261	290,88%	
10	najsilniejsza (h)	8036	0,256	0	0,256	1	1	8036		5
	najstabsza (l)	38870	1,239	1	0,239		1	38870	483,70%	
11	najsilniejsza (h)	15126	0,413	0	0,413	1	1	15126		15
	najstabsza (l)	45739	1,248	1	0,248		1	45739	302,39%	
12	najsilniejsza (h)	10737	0,316	0	0,316	1	1	10737		5
	najstabsza (l)	42835	1,261	1	0,261		1	42835	398,95%	
13	najsilniejsza (h)	11144	0,317	0	0,317	1	1	11144		5
	najstabsza (l)	42993	1,222	1	0,222		1	42993	385,80%	
14	najsilniejsza (h)	14897	0,382	0	0,382	1	1	14897		7
	najstabsza (l)	64146	1,645	1	0,645	1	2	32073	215,30%	
15	najsilniejsza (h)	15506	0,404	0	0,404	1	1	15506		10
	najstabsza (l)	129249	3,365	3	0,365		3	43083	277,85%	
16	najsilniejsza (h)	13776	0,452	0	0,452	1	1	13776		17
	najstabsza (l)	39500	1,295	1	0,295		1	39500	286,73%	
17	najsilniejsza (h)	15721	0,523	0	0,523	1	1	15721		14
	najstabsza (l)	44318	1,474	1	0,474		1	44318	281,90%	
18	najsilniejsza (h)	16210	0,449	0	0,449	1	1	16210		11
	najstabsza (l)	109420	3,031	3	0,031		3	36473	225,01%	
19	najsilniejsza (h)	9375	0,296	0	0,296	1	1	9375		5
	najstabsza (l)	38882	1,226	1	0,226		1	38882	414,74%	
20	najsilniejsza (h)	13508	0,364	0	0,364	1	1	13508		5
	najstabsza (l)	46710	1,260	1	0,260		1	46710	345,80%	
21	najsilniejsza (h)	18281	0,514	0	0,514	1	1	18281		13
	najstabsza (l)	53730	1,510	1	0,510		1	53730	293,91%	
22	najsilniejsza (h)	14037	0,394	0	0,394	1	1	14037		5
	najstabsza (l)	31935	0,896	0	0,896	1	1	31935	227,51%	
23	najsilniejsza (h)	10561	0,298	0	0,298	1	1	10561		5
	najstabsza (l)	44728	1,263	1	0,263		1	44728	423,52%	
24	najsilniejsza (h)	11102	0,293	0	0,293	1	1	11102		4
	najstabsza (l)	33176	0,875	0	0,875	1	1	33176	298,83%	
25	najsilniejsza (h)	17734	0,487	0	0,487	1	1	17734		10
	najstabsza (l)	78268	2,148	2	0,148		2	39134	220,67%	
26	najsilniejsza (h)	7785	0,269	0	0,269	1	1	7785		4
	najstabsza (l)	33790	1,167	1	0,167		1	33790	434,04%	
27	najsilniejsza (h)	19065	0,499	0	0,499	1	1	19065		12
	najstabsza (l)	55372	1,450	1	0,450		1	55372	290,44%	
28	najsilniejsza (h)	15877	0,447	0	0,447	1	1	15877		7
	najstabsza (l)	45306	1,276	1	0,276		1	45306	285,36%	
29	najsilniejsza (h)	12516	0,387	0	0,387	1	1	12516		8
	najstabsza (l)	38284	1,183	1	0,183		1	38284	305,88%	
30	najsilniejsza (h)	14603	0,456	0	0,456	1	1	14603		10
	najstabsza (l)	43306	1,351	1	0,351		1	43306	296,56%	
31	najsilniejsza (h)	7554	0,250	0	0,250	1	1	7554		4
	najstabsza (l)	33069	1,093	1	0,093		1	33069	437,77%	
32	najsilniejsza (h)	11519	0,313	0	0,313	1	1	11519		5
	najstabsza (l)	30143	0,819	0	0,819	1	1	30143	261,68%	
33	najsilniejsza (h)	12396	0,391	0	0,391	1	1	12396		7
	najstabsza (l)	40449	1,275	1	0,275		1	40449	326,31%	
34	najsilniejsza (h)	8673	0,226	0	0,226	1	1	8673		5
	najstabsza (l)	84271	2,199	2	0,199		2	42136	485,82%	
35	najsilniejsza (h)	18656	0,483	0	0,483	1	1	18656		14
	najstabsza (l)	123594	3,202	3	0,202		3	41198	220,83%	
36	najsilniejsza (h)	12321	0,336	0	0,336	1	1	12321		4
	najstabsza (l)	42773	1,167	1	0,167		1	42773	347,16%	

37	najsilniejsza (h)	13118	0,413	0	0,413	1	1	13118		8
	najslabsza (l)	43638	1,372	1	0,372		1	43638	332,66%	
38	najsilniejsza (h)	17275	0,450	0	0,450	1	1	17275		7
	najslabsza (l)	33998	0,886	0	0,886	1	1	33998	196,80%	
39	najsilniejsza (h)	9648	0,318	0	0,318	1	1	9648		7
	najslabsza (l)	35626	1,172	1	0,172		1	35626	369,26%	
40	najsilniejsza (h)	8321	0,228	0	0,228	1	1	8321		4
	najslabsza (l)	41310	1,130	1	0,130		1	41310	496,45%	
41	najsilniejsza (h)	8422	0,242	0	0,242	1	1	8422		4
	najslabsza (l)	43018	1,238	1	0,238		1	43018	510,78%	
42	najsilniejsza (h)	13086	0,367	0	0,367	1	1	13086		4
	najslabsza (l)	36880	1,033	1	0,033		1	36880	281,83%	
43	najsilniejsza (h)	9079	0,313	0	0,313	1	1	9079		5
	najslabsza (l)	27076	0,932	0	0,932	1	1	27076	298,23%	
44	najsilniejsza (h)	15088	0,436	0	0,436	1	1	15088		10
	najslabsza (l)	43448	1,255	1	0,255		1	43448	287,96%	
45	najsilniejsza (h)	11793	0,358	0	0,358	1	1	11793		6
	najslabsza (l)	36172	1,099	1	0,099		1	36172	306,72%	
46	najsilniejsza (h)	12360	0,373	0	0,373	1	1	12360		7
	najslabsza (l)	67525	2,039	2	0,039		2	33763	273,16%	
47	najsilniejsza (h)	10364	0,312	0	0,312	1	1	10364		7
	najslabsza (l)	36247	1,091	1	0,091		1	36247	349,74%	
48	najsilniejsza (h)	12842	0,398	0	0,398	1	1	12842		8
	najslabsza (l)	64125	1,989	1	0,989	1	2	32063	249,67%	
49	najsilniejsza (h)	9753	0,259	0	0,259	1	1	9753		4
	najslabsza (l)	29950	0,795	0	0,795	1	1	29950	307,08%	
50	najsilniejsza (h)	19606	0,561	0	0,561	1	1	19606		12
	najslabsza (l)	42440	1,215	1	0,215		1	42440	216,46%	
51	najsilniejsza (h)	8956	0,243	0	0,243	1	1	8956		5
	najslabsza (l)	73479	1,993	1	0,993	1	2	36740	410,22%	
52	najsilniejsza (h)	10517	0,326	0	0,326	1	1	10517		7
	najslabsza (l)	36057	1,119	1	0,119		1	36057	342,84%	
suma									16931,03%	391
1997										
1	najsilniejsza (h)	23 373	0,500	0	0,500	1	1	23373		17
	najslabsza (l)	205 955	4,403	4	0,403		4	51489	220,29%	
2	najsilniejsza (h)	16 246	0,461	0	0,461	1	1	16246		8
	najslabsza (l)	43 168	1,224	1	0,224		1	43168	265,71%	
3	najsilniejsza (h)	18 292	0,545	0	0,545	1	1	18292		3
	najslabsza (l)	35 634	1,062	1	0,062		1	35634	194,81%	
4	najsilniejsza (h)	14 721	0,395	0	0,395	1	1	14721		7
	najslabsza (l)	115 634	3,100	3	0,100		3	38545	261,83%	
5	najsilniejsza (h)	17 295	0,432	0	0,432	1	1	17295		9
	najslabsza (l)	56 159	1,403	1	0,403		1	56159	324,71%	
6	najsilniejsza (h)	16 562	0,480	0	0,480	1	1	16562		11
	najslabsza (l)	43 629	1,265	1	0,265		1	43629	263,43%	
7	najsilniejsza (h)	9 237	0,407	0	0,407	1	1	9237		3
	najslabsza (l)	20 629	0,908	0	0,908	1	1	20629	223,33%	
8	najsilniejsza (h)	7 926	0,274	0	0,274	1	1	7926		4
	najslabsza (l)	34 311	1,188	1	0,188		1	34311	432,89%	
9	najsilniejsza (h)	16 289	0,519	0	0,519	1	1	16289		8
	najslabsza (l)	78 808	2,509	2	0,509	1	3	26269	161,27%	
10	najsilniejsza (h)	8 790	0,321	0	0,321	1	1	8790		5
	najslabsza (l)	35 977	1,313	1	0,313		1	35977	409,29%	
11	najsilniejsza (h)	17 101	0,450	0	0,450	1	1	17101		15
	najslabsza (l)	115 185	3,030	3	0,030		3	38395	224,52%	
12	najsilniejsza (h)	13 054	0,433	0	0,433	1	1	13054		5
	najslabsza (l)	38 731	1,284	1	0,284		1	38731	296,70%	

13	najsilniejsza (h)	15 361	0,465	0	0,465	1	1	15361		5
	najstabsza (l)	45 515	1,379	1	0,379		1	45515	296,30%	
14	najsilniejsza (h)	15 581	0,451	0	0,451	1	1	15581		7
	najstabsza (l)	78 819	2,280	2	0,280		2	39410	252,93%	
15	najsilniejsza (h)	12 619	0,362	0	0,362	1	1	12619		10
	najstabsza (l)	42 689	1,223	1	0,223		1	42689	338,29%	
16	najsilniejsza (h)	16 182	0,498	0	0,498	1	1	16182		16
	najstabsza (l)	140 068	4,308	4	0,308		4	35017	216,39%	
17	najsilniejsza (h)	14 065	0,467	0	0,467	1	1	14065		14
	najstabsza (l)	101 718	3,374	3	0,374		3	33906	241,07%	
18	najsilniejsza (h)	18 108	0,638	0	0,638	1	1	18108		12
	najstabsza (l)	35 465	1,249	1	0,249		1	35465	195,85%	
19	najsilniejsza (h)	13 359	0,481	0	0,481	1	1	13359		5
	najstabsza (l)	38 385	1,383	1	0,383		1	38385	287,33%	
20	najsilniejsza (h)	7 771	0,257	0	0,257	1	1	7771		5
	najstabsza (l)	35 099	1,161	1	0,161		1	35099	451,67%	
21	najsilniejsza (h)	21 159	0,567	0	0,567	1	1	21159		13
	najstabsza (l)	88 154	2,361	2	0,361		2	44077	208,31%	
22	najsilniejsza (h)	14 112	0,380	0	0,380	1	1	14112		5
	najstabsza (l)	87 639	2,360	2	0,360		2	43820	310,51%	
23	najsilniejsza (h)	17 352	0,537	0	0,537	1	1	17352		5
	najstabsza (l)	56 301	1,744	1	0,744	1	2	28151	162,23%	
24	najsilniejsza (h)	14 473	0,459	0	0,459	1	1	14473		4
	najstabsza (l)	42 749	1,356	1	0,356		1	42749	295,37%	
25	najsilniejsza (h)	18 250	0,531	0	0,531	1	1	18250		10
	najstabsza (l)	40 023	1,164	1	0,164		1	40023	219,30%	
26	najsilniejsza (h)	12 937	0,457	0	0,457	1	1	12937		4
	najstabsza (l)	53 356	1,885	1	0,885	1	2	26678	206,21%	
27	najsilniejsza (h)	18 074	0,470	0	0,470	1	1	18074		11
	najstabsza (l)	121 894	3,173	3	0,173		3	40631	224,81%	
28	najsilniejsza (h)	20 216	0,502	0	0,502	1	1	20216		7
	najstabsza (l)	157 890	3,922	3	0,922	1	4	39473	195,25%	
29	najsilniejsza (h)	12 746	0,455	0	0,455	1	1	12746		8
	najstabsza (l)	34 009	1,213	1	0,213		1	34009	266,82%	
30	najsilniejsza (h)	14 797	0,492	0	0,492	1	1	14797		10
	najstabsza (l)	41 601	1,383	1	0,383		1	41601	281,14%	
31	najsilniejsza (h)	18 852	0,639	0	0,639	1	1	18852		4
	najstabsza (l)	21 298	0,722	0	0,722	1	1	21298	112,97%	
32	najsilniejsza (h)	12 275	0,372	0	0,372	1	1	12275		5
	najstabsza (l)	37 638	1,140	1	0,140		1	37638	306,62%	
33	najsilniejsza (h)	15 060	0,541	0	0,541	1	1	15060		7
	najstabsza (l)	56 447	2,029	2	0,029		2	28224	187,41%	
34	najsilniejsza (h)	12 749	0,419	0	0,419	1	1	12749		5
	najstabsza (l)	35 242	1,158	1	0,158		1	35242	276,43%	
35	najsilniejsza (h)	17 833	0,494	0	0,494	1	1	17833		14
	najstabsza (l)	158 273	4,389	4	0,389		4	39568	221,88%	
36	najsilniejsza (h)	21 277	0,570	0	0,570	1	1	21277		4
	najstabsza (l)	68 265	1,829	1	0,829	1	2	34133	160,42%	
37	najsilniejsza (h)	19 362	0,673	0	0,673	1	1	19362		8
	najstabsza (l)	33 035	1,148	1	0,148		1	33035	170,62%	
38	najsilniejsza (h)	18 712	0,488	0	0,488	1	1	18712		8
	najstabsza (l)	41 644	1,086	1	0,086		1	41644	222,55%	
39	najsilniejsza (h)	13 597	0,468	0	0,468	1	1	13597		7
	najstabsza (l)	70 628	2,431	2	0,431		2	35314	259,72%	
40	najsilniejsza (h)	10 849	0,352	0	0,352	1	1	10849		4
	najstabsza (l)	36 171	1,174	1	0,174		1	36171	333,40%	
41	najsilniejsza (h)	12 019	0,386	0	0,386	1	1	12019		4
	najstabsza (l)	31 763	1,020	1	0,020		1	31763	264,27%	
42	najsilniejsza (h)	15 696	0,513	0	0,513	1	1	15696	202,31%	4

	najstabsza (l)	31 755	1,038	1	0,038		1	31755		
43	najsilniejsza (h)	12 150	0,450	0	0,450	1	1	12150		5
	najstabsza (l)	36 532	1,352	1	0,352		1	36532	300,67%	
44	najsilniejsza (h)	16 099	0,507	0	0,507	1	1	16099		10
	najstabsza (l)	89 658	2,824	2	0,824	1	3	29886	185,64%	
45	najsilniejsza (h)	13 957	0,427	0	0,427	1	1	13957		6
	najstabsza (l)	46 591	1,424	1	0,424		1	46591	333,82%	
46	najsilniejsza (h)	23 097	0,643	0	0,643	1	1	23097		7
	najstabsza (l)	129 414	3,604	3	0,604	1	4	32354	140,08%	
47	najsilniejsza (h)	10 799	0,369	0	0,369	1	1	10799		7
	najstabsza (l)	66 929	2,290	2	0,290		2	33465	309,89%	
48	najsilniejsza (h)	9 494	0,318	0	0,318	1	1	9494		8
	najstabsza (l)	66 125	2,216	2	0,216		2	33063	348,25%	
49	najsilniejsza (h)	13 379	0,433	0	0,433	1	1	13379		4
	najstabsza (l)	31 069	1,006	1	0,006		1	31069	232,22%	
50	najsilniejsza (h)	16 591	0,484	0	0,484	1	1	16591		12
	najstabsza (l)	84 898	2,478	2	0,478		2	42449	255,86%	
51	najsilniejsza (h)	13 568	0,422	0	0,422	1	1	13568		5
	najstabsza (l)	39 477	1,229	1	0,229		1	39477	290,96%	
52	najsilniejsza (h)	14 315	0,481	0	0,481	1	1	14315		7
	najstabsza (l)	59 591	2,001	2	0,001		2	29796	208,14%	
suma									13252,74%	391
2001										
1	najsilniejsza (h)	13374	0,489	0	0,489	1	1	13374		12
	najstabsza (l)	34467	1,260	1	0,260		1	34467	257,72%	
2	najsilniejsza (h)	12921	0,493	0	0,493	1	1	12921		9
	najstabsza (l)	27681	1,056	1	0,056		1	27681	214,23%	
3	najsilniejsza (h)	19 841	0,663	0	0,663	1	1	19841		14
	najstabsza (l)	42 974	1,436	1	0,436		1	42974	216,59%	
4	najsilniejsza (h)	17114	0,596	0	0,596	1	1	17114		12
	najstabsza (l)	32953	1,148	1	0,148		1	32953	192,55%	
5	najsilniejsza (h)	13804	0,550	0	0,550	1	1	13804		13
	najstabsza (l)	31256	1,246	1	0,246		1	31256	226,43%	
6	najsilniejsza (h)	19547	0,675	0	0,675	1	1	19547		15
	najstabsza (l)	40887	1,412	1	0,412		1	40887	209,17%	
7	najsilniejsza (h)	17745	0,627	0	0,627	1	1	17745		12
	najstabsza (l)	38374	1,356	1	0,356		1	38374	216,25%	
8	najsilniejsza (h)	16978	0,653	0	0,653	1	1	16978		12
	najstabsza (l)	30622	1,178	1	0,178		1	30622	180,36%	
9	najsilniejsza (h)	19110	0,627	0	0,627	1	1	19110		11
	najstabsza (l)	40567	1,331	1	0,331		1	40567	212,28%	
10	najsilniejsza (h)	15429	0,569	0	0,569	1	1	15429		9
	najstabsza (l)	38832	1,431	1	0,431		1	38832	251,68%	
11	najsilniejsza (h)	19617	0,692	0	0,692	1	1	19617		12
	najstabsza (l)	60404	2,131	2	0,131		2	30202	153,96%	
12	najsilniejsza (h)	18198	0,587	0	0,587	1	1	18198		7
	najstabsza (l)	76510	2,467	2	0,467		2	38255	210,22%	
13	najsilniejsza (h)	19057	0,615	0	0,615	1	1	19057		14
	najstabsza (l)	41919	1,353	1	0,353		1	41919	219,97%	
14	najsilniejsza (h)	19728	0,718	0	0,718	1	1	19728		9
	najstabsza (l)	31650	1,152	1	0,152		1	31650	160,43%	
15	najsilniejsza (h)	17800	0,630	0	0,630	1	1	17800		8
	najstabsza (l)	39362	1,392	1	0,392		1	39362	221,13%	
16	najsilniejsza (h)	14736	0,567	0	0,567	1	1	14736		10
	najstabsza (l)	33900	1,304	1	0,304		1	33900	230,05%	
17	najsilniejsza (h)	18292	0,693	0	0,693	1	1	18292		9
	najstabsza (l)	32132	1,218	1	0,218		1	32132	175,66%	
18	najsilniejsza (h)	45277	1,702	1	0,702	1	2	22639	136,31%	12

	najstabsza (l)	30858	1,160	1	0,160		1	30858		
19	najsilniejsza (h)	22398	0,579	0	0,579	1	1	22398		19
	najstabsza (l)	52331	1,354	1	0,354		1	52331	233,64%	
20	najsilniejsza (h)	47084	1,605	1	0,605	1	2	23542		10
	najstabsza (l)	90215	3,076	3	0,076		3	30072	127,74%	
21	najsilniejsza (h)	15802	0,661	0	0,661	1	1	15802		13
	najstabsza (l)	34236	1,431	1	0,431		1	34236	216,66%	
22	najsilniejsza (h)	21010	0,772	0	0,772	1	1	21010		11
	najstabsza (l)	36719	1,350	1	0,350		1	36719	174,77%	
23	najsilniejsza (h)	42098	1,484	1	0,484	1	2	21049		15
	najstabsza (l)	37683	1,329	1	0,329		1	37683	179,03%	
24	najsilniejsza (h)	19450	0,734	0	0,734	1	1	19450		15
	najstabsza (l)	43588	1,644	1	0,644		1	43588	224,10%	
25	najsilniejsza (h)	17752	0,589	0	0,589	1	1	17752		12
	najstabsza (l)	125093	4,150	4	0,150		4	31273	176,17%	
26	najsilniejsza (h)	16435	0,597	0	0,597	1	1	16435		14
	najstabsza (l)	35833	1,302	1	0,302		1	35833	218,03%	
27	najsilniejsza (h)	15666	0,508	0	0,508	1	1	15666		9
	najstabsza (l)	38260	1,242	1	0,242		1	38260	244,22%	
28	najsilniejsza (h)	15446	0,500	0	0,500	1	1	15446		7
	najstabsza (l)	101772	3,292	3	0,292		3	33924	219,63%	
29	najsilniejsza (h)	13672	0,533	0	0,533	1	1	13672		10
	najstabsza (l)	34923	1,362	1	0,362		1	34923	255,43%	
30	najsilniejsza (h)	16616	0,639	0	0,639	1	1	16616		9
	najstabsza (l)	93973	3,615	3	0,615	1	4	23493	141,39%	
31	najsilniejsza (h)	19962	0,722	0	0,722	1	1	19962		13
	najstabsza (l)	59056	2,135	2	0,135		2	29528	147,92%	
32	najsilniejsza (h)	18625	0,600	0	0,600	1	1	18625		9
	najstabsza (l)	174467	5,616	5	0,616	1	6	29078	156,12%	
33	najsilniejsza (h)	15885	0,589	0	0,589	1	1	15885		16
	najstabsza (l)	30909	1,146	1	0,146		1	30909	194,58%	
34	najsilniejsza (h)	13102	0,535	0	0,535	1	1	13102		8
	najstabsza (l)	24889	1,017	1	0,017		1	24889	189,96%	
35	najsilniejsza (h)	15887	0,625	0	0,625	1	1	15887		9
	najstabsza (l)	108097	4,250	4	0,250		4	27024	170,10%	
36	najsilniejsza (h)	14159	0,487	0	0,487	1	1	14159		12
	najstabsza (l)	41882	1,440	1	0,440		1	41882	295,80%	
37	najsilniejsza (h)	13301	0,463	0	0,463	1	1	13301		9
	najstabsza (l)	35556	1,238	1	0,238		1	35556	267,32%	
38	najsilniejsza (h)	11869	0,416	0	0,416	1	1	11869		9
	najstabsza (l)	124244	4,350	4	0,350		4	31061	261,70%	
39	najsilniejsza (h)	15956	0,497	0	0,497	1	1	15956		10
	najstabsza (l)	41162	1,281	1	0,281		1	41162	257,97%	
40	najsilniejsza (h)	9161	0,356	0	0,356	1	1	9161		8
	najstabsza (l)	97049	3,773	3	0,773	1	4	24262	264,84%	
41	najsilniejsza (h)	14472	0,554	0	0,554	1	1	14472		13
	najstabsza (l)	34769	1,332	1	0,332		1	34769	240,25%	
suma									8542,37%	460
2005										
1	najsilniejsza (h)	11967	0,507	0	0,507	1	1	11967		12
	najstabsza (l)	70146	2,972	2	0,972	1	3	23382	195,39%	
2	najsilniejsza (h)	12766	0,521	0	0,521	1	1	12766		8
	najstabsza (l)	27189	1,109	1	0,109		1	27189	212,98%	
3	najsilniejsza (h)	15447	0,558	0	0,558	1	1	15447		14
	najstabsza (l)	38763	1,399	1	0,399		1	38763	250,94%	
4	najsilniejsza (h)	33363	1,404	1	0,404	1	2	16682		12
	najstabsza (l)	53211	2,239	2	0,239		2	26606	159,49%	
5	najsilniejsza (h)	11068	0,504	0	0,504	1	1	11068		13

	najstabsza (l)	53221	2,423	2	0,423		2	26611		
6	najsilniejsza (h)	16695	0,631	0	0,631	1	1	16695		15
	najstabsza (l)	32086	1,213	1	0,213		1	32086	192,19%	
7	najsilniejsza (h)	35830	1,482	1	0,482	1	2	17915		12
	najstabsza (l)	33091	1,368	1	0,368		1	33091	184,71%	
8	najsilniejsza (h)	9506	0,422	0	0,422	1	1	9506		12
	najstabsza (l)	30868	1,369	1	0,369		1	30868	324,72%	
9	najsilniejsza (h)	16807	0,572	0	0,572	1	1	16807		10
	najstabsza (l)	41511	1,412	1	0,412		1	41511	246,99%	
10	najsilniejsza (h)	34159	1,380	1	0,380	1	2	17080		9
	najstabsza (l)	51840	2,094	2	0,094		2	25920	151,76%	
11	najsilniejsza (h)	19062	0,797	0	0,797	1	1	19062		12
	najstabsza (l)	35061	1,466	1	0,466		1	35061	183,93%	
12	najsilniejsza (h)	17060	0,681	0	0,681	1	1	17060	136,58%	8
	najstabsza (l)	69903	2,790	2	0,790	1	3	23301		
13	najsilniejsza (h)	14951	0,462	0	0,462	1	1	14951		13
	najstabsza (l)	33480	1,035	1	0,035		1	33480	223,93%	
14	najsilniejsza (h)	14889	0,540	0	0,540	1	1	14889		9
	najstabsza (l)	31503	1,142	1	0,142		1	31503	211,59%	
15	najsilniejsza (h)	13181	0,533	0	0,533	1	1	13181		9
	najstabsza (l)	28160	1,138	1	0,138		1	28160	213,64%	
16	najsilniejsza (h)	15969	0,694	0	0,694	1	1	15969		10
	najstabsza (l)	55703	2,420	2	0,420		2	27852	174,41%	
17	najsilniejsza (h)	35134	1,406	1	0,406	1	2	17567		9
	najstabsza (l)	29868	1,195	1	0,195		1	29868	170,02%	
18	najsilniejsza (h)	34874	1,410	1	0,410	1	2	17437		12
	najstabsza (l)	55818	2,256	2	0,256		2	27909	160,06%	
19	najsilniejsza (h)	17771	0,445	0	0,445	1	1	17771		19
	najstabsza (l)	49361	1,236	1	0,236		1	49361	277,76%	
20	najsilniejsza (h)	17326	0,601	0	0,601	1	1	17326		11
	najstabsza (l)	89120	3,090	3	0,090		3	29707	171,46%	
21	najsilniejsza (h)	12778	0,623	0	0,623	1	1	12778		13
	najstabsza (l)	27718	1,350	1	0,350		1	27718	216,92%	
22	najsilniejsza (h)	37241	1,499	1	0,499	1	2	18621		11
	najstabsza (l)	32339	1,302	1	0,302		1	32339	173,67%	
23	najsilniejsza (h)	41302	1,537	1	0,537	1	2	20651		15
	najstabsza (l)	31807	1,183	1	0,183		1	31807	154,02%	
24	najsilniejsza (h)	8898	0,386	0	0,386	1	1	8898		15
	najstabsza (l)	28984	1,258	1	0,258		1	28984	325,74%	
25	najsilniejsza (h)	13429	0,463	0	0,463	1	1	13429		12
	najstabsza (l)	31508	1,085	1	0,085		1	31508	234,63%	
26	najsilniejsza (h)	10974	0,416	0	0,416	1	1	10974		14
	najstabsza (l)	34645	1,315	1	0,315		1	34645	315,70%	
27	najsilniejsza (h)	16622	0,594	0	0,594	1	1	16622		9
	najstabsza (l)	89980	3,214	3	0,214		3	29993	180,44%	
28	najsilniejsza (h)	11148	0,426	0	0,426	1	1	11148		7
	najstabsza (l)	50709	1,938	1	0,938	1	2	25355	227,44%	
29	najsilniejsza (h)	8240	0,356	0	0,356	1	1	8240		10
	najstabsza (l)	27070	1,169	1	0,169		1	27070	328,52%	
30	najsilniejsza (h)	15741	0,631	0	0,631	1	1	15741		9
	najstabsza (l)	26187	1,049	1	0,049		1	26187	166,36%	
31	najsilniejsza (h)	15296	0,554	0	0,554	1	1	15296		12
	najstabsza (l)	34837	1,261	1	0,261		1	34837	227,75%	
32	najsilniejsza (h)	14406	0,613	0	0,613	1	1	14406		9
	najstabsza (l)	51355	2,185	2	0,185		2	25678	178,24%	
33	najsilniejsza (h)	14800	0,649	0	0,649	1	1	14800		16
	najstabsza (l)	51610	2,264	2	0,264		2	25805	174,36%	
34	najsilniejsza (h)	9289	0,447	0	0,447	1	1	9289		8
	najstabsza (l)	29404	1,414	1	0,414		1	29404	316,55%	

35	najsilniejsza (h)	29476	1,428	1	0,428	1	2	14738		10
	najstabsza (l)	24349	1,180	1	0,180		1	24349	165,21%	
36	najsilniejsza (h)	12941	0,551	0	0,551	1	1	12941		12
	najstabsza (l)	30967	1,317	1	0,317		1	30967	239,29%	
37	najsilniejsza (h)	13681	0,565	0	0,565	1	1	13681		9
	najstabsza (l)	28503	1,177	1	0,177		1	28503	208,34%	
38	najsilniejsza (h)	12785	0,526	0	0,526	1	1	12785		9
	najstabsza (l)	34622	1,424	1	0,424		1	34622	270,80%	
39	najsilniejsza (h)	16519	0,541	0	0,541	1	1	16519		10
	najstabsza (l)	31973	1,048	1	0,048		1	31973	193,55%	
40	najsilniejsza (h)	9217	0,420	0	0,420	1	1	9217		8
	najstabsza (l)	24343	1,110	1	0,110		1	24343	264,11%	
41	najsilniejsza (h)	11819	0,499	0	0,499	1	1	11819		13
	najstabsza (l)	35321	1,491	1	0,491		1	35321	298,85%	
suma									8943,47%	460
2007										
1	najsilniejsza (h)	26710	0,792	0	0,792	1	1	26710		12
	najstabsza (l)	72378	2,147	2	0,147		2	36189	135,49%	
2	najsilniejsza (h)	21063	0,621	0	0,621	1	1	21063		8
	najstabsza (l)	42679	1,259	1	0,259		1	42679	202,63%	
3	najsilniejsza (h)	26933	0,678	0	0,678	1	1	26933		14
	najstabsza (l)	295880	7,448	7	0,448		7	42269	156,94%	
4	najsilniejsza (h)	184705	5,291	5	0,291	1	6	30784		12
	najstabsza (l)	79619	2,281	2	0,281		2	39810	129,32%	
5	najsilniejsza (h)	44602	1,476	1	0,476	1	2	22301		13
	najstabsza (l)	72028	2,384	2	0,384		2	36014	161,49%	
6	najsilniejsza (h)	52680	1,575	1	0,575	1	2	26340		15
	najstabsza (l)	208323	6,228	6	0,228		6	34721	131,82%	
7	najsilniejsza (h)	11603	0,396	0	0,396	1	1	11603		12
	najstabsza (l)	36917	1,260	1	0,260		1	36917	318,17%	
8	najsilniejsza (h)	88563	2,696	2	0,696	1	3	29521		12
	najstabsza (l)	69523	2,116	2	0,116		2	34762	117,75%	
9	najsilniejsza (h)	75125	1,777	1	0,777	1	2	37563		10
	najstabsza (l)	117716	2,785	2	0,785	1	3	39239	104,46%	
10	najsilniejsza (h)	81532	2,513	2	0,513	1	3	27177		9
	najstabsza (l)	39889	1,230	1	0,230		1	39889	146,77%	
11	najsilniejsza (h)	53639	1,683	1	0,683	1	2	26820		12
	najstabsza (l)	134384	4,217	4	0,217		4	33596	125,27%	
12	najsilniejsza (h)	24114	0,721	0	0,721	1	1	24114		8
	najstabsza (l)	108148	3,232	3	0,232		3	36049	149,50%	
13	najsilniejsza (h)	23493	0,544	0	0,544	1	1	23493		13
	najstabsza (l)	54284	1,257	1	0,257		1	54284	231,06%	
14	najsilniejsza (h)	85668	2,588	2	0,588	1	3	28556		9
	najstabsza (l)	30636	0,926	0	0,926	1	1	30636	107,28%	
15	najsilniejsza (h)	20609	0,659	0	0,659	1	1	20609		9
	najstabsza (l)	128391	4,107	4	0,107		4	32098	155,75%	
16	najsilniejsza (h)	109232	3,558	3	0,558	1	4	27308		10
	najstabsza (l)	34528	1,125	1	0,125		1	34528	126,44%	
17	najsilniejsza (h)	25451	0,804	0	0,804	1	1	25451		9
	najstabsza (l)	42789	1,352	1	0,352		1	42789	168,12%	
18	najsilniejsza (h)	8686	0,283	0	0,283	1	1	8686		12
	najstabsza (l)	69805	2,275	2	0,275		2	34903	401,82%	
19	najsilniejsza (h)	26678	0,442	0	0,442	1	1	26678		19
	najstabsza (l)	316977	5,255	5	0,255		5	63395	237,63%	
20	najsilniejsza (h)	36532	0,872	0	0,872	1	1	36532		11
	najstabsza (l)	208034	4,968	4	0,968	1	5	41607	113,89%	
21	najsilniejsza (h)	41250	1,455	1	0,455	1	2	20625		13
	najstabsza (l)	32462	1,145	1	0,145		1	32462	157,39%	

22	najsilniejsza (h)	42786	1,425	1	0,425	1	2	21393		11
	najslabsza (l)	96748	3,223	3	0,223		3	32249	150,75%	
23	najsilniejsza (h)	43121	1,316	1	0,316	1	2	21561		15
	najslabsza (l)	136670	4,172	4	0,172		4	34168	158,47%	
24	najsilniejsza (h)	42158	1,371	1	0,371	1	2	21079		15
	najslabsza (l)	67891	2,208	2	0,208		2	33946	161,04%	
25	najsilniejsza (h)	20676	0,525	0	0,525	1	1	20676		12
	najslabsza (l)	50019	1,270	1	0,270		1	50019	241,92%	
26	najsilniejsza (h)	30798	0,856	0	0,856	1	1	30798		14
	najslabsza (l)	257010	7,144	7	0,144		7	36716	119,21%	
27	najsilniejsza (h)	22820	0,596	0	0,596	1	1	22820		9
	najslabsza (l)	44148	1,152	1	0,152		1	44148	193,46%	
28	najsilniejsza (h)	25046	0,686	0	0,686	1	1	25046		7
	najslabsza (l)	78976	2,162	2	0,162		2	39488	157,66%	
29	najsilniejsza (h)	15244	0,463	0	0,463	1	1	15244		10
	najslabsza (l)	43679	1,326	1	0,326		1	43679	286,53%	
30	najsilniejsza (h)	12071	0,359	0	0,359	1	1	12071		9
	najslabsza (l)	109748	3,261	3	0,261		3	36583	303,06%	
31	najsilniejsza (h)	57084	1,472	1	0,472	1	2	28542		12
	najslabsza (l)	231517	5,968	5	0,968	1	6	38586	135,19%	
32	najsilniejsza (h)	16381	0,453	0	0,453	1	1	16381		9
	najslabsza (l)	81360	2,248	2	0,248		2	40680	248,34%	
33	najsilniejsza (h)	71034	2,355	2	0,355	1	3	23678		16
	najslabsza (l)	66646	2,210	2	0,210		2	33323	140,73%	
34	najsilniejsza (h)	99946	3,467	3	0,467	1	4	24987		8
	najslabsza (l)	35584	1,235	1	0,235		1	35584	142,41%	
35	najsilniejsza (h)	72259	2,415	2	0,415	1	3	24086		10
	najslabsza (l)	42090	1,407	1	0,407		1	42090	174,75%	
36	najsilniejsza (h)	51750	1,608	1	0,608	1	2	25875		12
	najslabsza (l)	102266	3,177	3	0,177		3	34089	131,74%	
37	najsilniejsza (h)	51896	1,569	1	0,569	1	2	25948		9
	najslabsza (l)	41153	1,244	1	0,244		1	41153	158,60%	
38	najsilniejsza (h)	58960	1,777	1	0,777	1	2	29480		9
	najslabsza (l)	37706	1,137	1	0,137		1	37706	127,90%	
39	najsilniejsza (h)	24383	0,545	0	0,545	1	1	24383		10
	najslabsza (l)	56547	1,263	1	0,263		1	56547	231,91%	
40	najsilniejsza (h)	21162	0,687	0	0,687	1	1	21162		8
	najslabsza (l)	43331	1,406	1	0,406		1	43331	204,76%	
41	najsilniejsza (h)	26839	0,795	0	0,795	1	1	26839		13
	najslabsza (l)	74600	2,210	2	0,210		2	37300	138,98%	
suma									7186,42%	460
2011										
1	najsilniejsza (h)	17985	0,627	0	0,627	1	1	17985		12
	najslabsza (l)	39899	1,391	1	0,391		1	39899	221,85%	
2	najsilniejsza (h)	20177	0,716	0	0,716	1	1	20177		8
	najslabsza (l)	28853	1,024	1	0,024		1	28853	143,00%	
3	najsilniejsza (h)	21946	0,619	0	0,619	1	1	21946		14
	najslabsza (l)	47626	1,343	1	0,343		1	47626	217,01%	
4	najsilniejsza (h)	44447	1,451	1	0,451	1	2	22224		12
	najslabsza (l)	38001	1,240	1	0,240		1	38001	170,99%	
5	najsilniejsza (h)	37741	1,395	1	0,395	1	2	18871		13
	najslabsza (l)	35253	1,303	1	0,303		1	35253	186,82%	
6	najsilniejsza (h)	54139	1,765	1	0,765	1	2	27070		15
	najslabsza (l)	29799	0,971	0	0,971	1	1	29799	110,08%	
7	najsilniejsza (h)	38296	1,445	1	0,445	1	2	19148		12
	najslabsza (l)	63005	2,378	2	0,378		2	31503	164,52%	
8	najsilniejsza (h)	38958	1,405	1	0,405	1	2	19479		12
	najslabsza (l)	34300	1,237	1	0,237		1	34300	176,09%	

9	najsilniejsza (h)	90558	2,500	2	0,500	1	3	30186		10
	najslabsza (l)	39204	1,082	1	0,082		1	39204	129,87%	
10	najsilniejsza (h)	23010	0,793	0	0,793	1	1	23010		9
	najslabsza (l)	34789	1,199	1	0,199		1	34789	151,19%	
11	najsilniejsza (h)	42671	1,506	1	0,506	1	2	21336		12
	najslabsza (l)	35623	1,258	1	0,258		1	35623	166,97%	
12	najsilniejsza (h)	16438	0,549	0	0,549	1	1	16438		8
	najslabsza (l)	91220	3,049	3	0,049		3	30407	184,98%	
13	najsilniejsza (h)	16765	0,463	0	0,463	1	1	16765		14
	najslabsza (l)	45079	1,246	1	0,246		1	45079	268,89%	
14	najsilniejsza (h)	13022	0,467	0	0,467	1	1	13022		10
	najslabsza (l)	143543	5,148	5	0,148		5	28709	220,46%	
15	najsilniejsza (h)	17017	0,594	0	0,594	1	1	17017		9
	najslabsza (l)	112982	3,942	3	0,942	1	4	28246	165,98%	
16	najsilniejsza (h)	20798	0,752	0	0,752	1	1	20798		10
	najslabsza (l)	93307	3,374	3	0,374		3	31102	149,54%	
17	najsilniejsza (h)	19828	0,690	0	0,690	1	1	19828		9
	najslabsza (l)	36488	1,270	1	0,270		1	36488	184,02%	
18	najsilniejsza (h)	23490	0,823	0	0,823	1	1	23490		12
	najslabsza (l)	61136	2,143	2	0,143		2	30568	130,13%	
19	najsilniejsza (h)	30964	0,609	0	0,609	1	1	30964		20
	najslabsza (l)	277577	5,456	5	0,456		5	55515	179,29%	
20	najsilniejsza (h)	23739	0,633	0	0,633	1	1	23739		12
	najslabsza (l)	38482	1,026	1	0,026		1	38482	162,10%	
21	najsilniejsza (h)	18816	0,706	0	0,706	1	1	18816		12
	najslabsza (l)	30919	1,161	1	0,161		1	30919	164,32%	
22	najsilniejsza (h)	18407	0,679	0	0,679	1	1	18407		11
	najslabsza (l)	37702	1,392	1	0,392		1	37702	204,82%	
23	najsilniejsza (h)	47832	1,569	1	0,569	1	2	23916		15
	najslabsza (l)	219629	7,204	7	0,204		7	31376	131,19%	
24	najsilniejsza (h)	40603	1,326	1	0,326	1	2	20302		14
	najslabsza (l)	34397	1,123	1	0,123		1	34397	169,43%	
25	najsilniejsza (h)	19313	0,558	0	0,558	1	1	19313		12
	najslabsza (l)	37615	1,087	1	0,087		1	37615	194,77%	
26	najsilniejsza (h)	25485	0,786	0	0,786	1	1	25485		14
	najslabsza (l)	43264	1,335	1	0,335		1	43264	169,76%	
27	najsilniejsza (h)	21143	0,611	0	0,611	1	1	21143		9
	najslabsza (l)	131471	3,799	3	0,799	1	4	32868	155,45%	
28	najsilniejsza (h)	19688	0,614	0	0,614	1	1	19688		7
	najslabsza (l)	78500	2,448	2	0,448		2	39250	199,36%	
29	najsilniejsza (h)	21932	0,702	0	0,702	1	1	21932		9
	najslabsza (l)	65724	2,104	2	0,104		2	32862	149,84%	
30	najsilniejsza (h)	20908	0,713	0	0,713	1	1	20908		9
	najslabsza (l)	118524	4,040	4	0,040		4	29631	141,72%	
31	najsilniejsza (h)	15614	0,465	0	0,465	1	1	15614		12
	najslabsza (l)	43884	1,308	1	0,308		1	43884	281,06%	
32	najsilniejsza (h)	12281	0,394	0	0,394	1	1	12281		9
	najslabsza (l)	41504	1,333	1	0,333		1	41504	337,95%	
33	najsilniejsza (h)	38331	1,417	1	0,417	1	2	19166		16
	najslabsza (l)	85590	3,163	3	0,163		3	28530	148,86%	
34	najsilniejsza (h)	15091	0,617	0	0,617	1	1	15091		8
	najslabsza (l)	82904	3,390	3	0,390		3	27635	183,12%	
35	najsilniejsza (h)	59996	2,307	2	0,307	1	3	19999		10
	najslabsza (l)	30713	1,181	1	0,181		1	30713	153,58%	
36	najsilniejsza (h)	43278	1,533	1	0,533	1	2	21639		12
	najslabsza (l)	40250	1,426	1	0,426		1	40250	186,01%	
37	najsilniejsza (h)	71795	2,467	2	0,467	1	3	23932		9
	najslabsza (l)	34289	1,178	1	0,178		1	34289	143,28%	
38	najsilniejsza (h)	50023	1,732	1	0,732	1	2	25012	124,71%	9

	najsłabsza (l)	31192	1,080	1	0,080		1	31192		
39	najsilniejsza (h)	33764	0,844	0	0,844	1	1	33764		10
	najsłabsza (l)	46750	1,169	1	0,169		1	46750	138,46%	
40	najsilniejsza (h)	45558	1,695	1	0,695	1	2	22779		8
	najsłabsza (l)	26582	0,989	0	0,989	1	1	26582	116,70%	
41	najsilniejsza (h)	16545	0,521	0	0,521	1	1	16545		12
	najsłabsza (l)	45111	1,421	1	0,421		1	45111	272,66%	
suma									7250,84%	460
2015										
1	najsilniejsza (h)	13886	0,467	0	0,467	1	1	13886		12
	najsłabsza (l)	37298	1,254	1	0,254		1	37298	268,60%	
2	najsilniejsza (h)	15544	0,531	0	0,531	1	1	15544		8
	najsłabsza (l)	72929	2,492	2	0,492		2	36465	234,59%	
3	najsilniejsza (h)	22059	0,590	0	0,590	1	1	22059		14
	najsłabsza (l)	45726	1,223	1	0,223		1	45726	207,29%	
4	najsilniejsza (h)	22701	0,728	0	0,728	1	1	22701		12
	najsłabsza (l)	37583	1,205	1	0,205		1	37583	165,56%	
5	najsilniejsza (h)	13227	0,474	0	0,474	1	1	13227		13
	najsłabsza (l)	39003	1,399	1	0,399		1	39003	294,87%	
6	najsilniejsza (h)	22158	0,681	0	0,681	1	1	22158		15
	najsłabsza (l)	45448	1,398	1	0,398		1	45448	205,11%	
7	najsilniejsza (h)	14835	0,524	0	0,524	1	1	14835		12
	najsłabsza (l)	38689	1,367	1	0,367		1	38689	260,80%	
8	najsilniejsza (h)	13825	0,479	0	0,479	1	1	13825		12
	najsłabsza (l)	34695	1,203	1	0,203		1	34695	250,96%	
9	najsilniejsza (h)	17163	0,478	0	0,478	1	1	17163		10
	najsłabsza (l)	37615	1,048	1	0,048		1	37615	219,16%	
10	najsilniejsza (h)	15983	0,503	0	0,503	1	1	15983		9
	najsłabsza (l)	44173	1,391	1	0,391		1	44173	276,37%	
11	najsilniejsza (h)	19681	0,639	0	0,639	1	1	19681		12
	najsłabsza (l)	32973	1,070	1	0,070		1	32973	167,54%	
12	najsilniejsza (h)	15731	0,463	0	0,463	1	1	15731		8
	najsłabsza (l)	133213	3,924	3	0,924	1	4	33303	211,70%	
13	najsilniejsza (h)	21053	0,543	0	0,543	1	1	21053		14
	najsłabsza (l)	52822	1,362	1	0,362		1	52822	250,90%	
14	najsilniejsza (h)	12929	0,416	0	0,416	1	1	12929		10
	najsłabsza (l)	43309	1,395	1	0,395		1	43309	334,98%	
15	najsilniejsza (h)	13766	0,425	0	0,425	1	1	13766		9
	najsłabsza (l)	42887	1,323	1	0,323		1	42887	311,54%	
16	najsilniejsza (h)	15451	0,515	0	0,515	1	1	15451		10
	najsłabsza (l)	131431	4,378	4	0,378		4	32858	212,66%	
17	najsilniejsza (h)	13258	0,433	0	0,433	1	1	13258		9
	najsłabsza (l)	130758	4,274	4	0,274		4	32690	246,56%	
18	najsilniejsza (h)	16332	0,522	0	0,522	1	1	16332		12
	najsłabsza (l)	38396	1,228	1	0,228		1	38396	235,10%	
19	najsilniejsza (h)	84937	1,551	1	0,551	1	2	42469		20
	najsłabsza (l)	67700	1,236	1	0,236		1	67700	159,41%	
20	najsilniejsza (h)	23586	0,577	0	0,577	1	1	23586		12
	najsłabsza (l)	49098	1,201	1	0,201		1	49098	208,17%	
21	najsilniejsza (h)	13346	0,473	0	0,473	1	1	13346		12
	najsłabsza (l)	93926	3,332	3	0,332		3	31309	234,59%	
22	najsilniejsza (h)	14893	0,501	0	0,501	1	1	14893		11
	najsłabsza (l)	29919	1,007	1	0,007		1	29919	200,89%	
23	najsilniejsza (h)	21106	0,624	0	0,624	1	1	21106		15
	najsłabsza (l)	47071	1,392	1	0,392		1	47071	223,02%	
24	najsilniejsza (h)	11258	0,362	0	0,362	1	1	11258		14
	najsłabsza (l)	39509	1,270	1	0,270		1	39509	350,94%	
25	najsilniejsza (h)	21366	0,600	0	0,600	1	1	21366	183,39%	12

	najstabsza (l)	39184	1,101	1	0,101		1	39184		
26	najsilniejsza (h)	18918	0,567	0	0,567	1	1	18918		14
	najstabsza (l)	38344	1,150	1	0,150		1	38344	202,69%	
27	najsilniejsza (h)	22122	0,590	0	0,590	1	1	22122		9
	najstabsza (l)	79506	2,121	2	0,121		2	39753	179,70%	
28	najsilniejsza (h)	15942	0,472	0	0,472	1	1	15942		7
	najstabsza (l)	49580	1,467	1	0,467		1	49580	311,00%	
29	najsilniejsza (h)	21163	0,649	0	0,649	1	1	21163		9
	najstabsza (l)	35793	1,097	1	0,097		1	35793	169,13%	
30	najsilniejsza (h)	17201	0,534	0	0,534	1	1	17201		9
	najstabsza (l)	70188	2,179	2	0,179		2	35094	204,02%	
31	najsilniejsza (h)	16786	0,490	0	0,490	1	1	16786		12
	najstabsza (l)	41344	1,207	1	0,207		1	41344	246,30%	
32	najsilniejsza (h)	13682	0,433	0	0,433	1	1	13682		9
	najstabsza (l)	39774	1,258	1	0,258		1	39774	290,70%	
33	najsilniejsza (h)	19395	0,662	0	0,662	1	1	19395		16
	najstabsza (l)	44115	1,506	1	0,506		1	44115	227,46%	
34	najsilniejsza (h)	13411	0,535	0	0,535	1	1	13411		8
	najstabsza (l)	60359	2,410	2	0,410		2	30180	225,04%	
35	najsilniejsza (h)	18141	0,682	0	0,682	1	1	18141		10
	najstabsza (l)	80970	3,042	3	0,042		3	26990	148,78%	
36	najsilniejsza (h)	15422	0,510	0	0,510	1	1	15422		12
	najstabsza (l)	39874	1,317	1	0,317		1	39874	258,55%	
37	najsilniejsza (h)	19027	0,617	0	0,617	1	1	19027		9
	najstabsza (l)	103781	3,367	3	0,367		3	34594	181,81%	
38	najsilniejsza (h)	18859	0,628	0	0,628	1	1	18859		9
	najstabsza (l)	73665	2,453	2	0,453		2	36833	195,30%	
39	najsilniejsza (h)	19548	0,477	0	0,477	1	1	19548		10
	najstabsza (l)	59387	1,449	1	0,449		1	59387	303,80%	
40	najsilniejsza (h)	17488	0,645	0	0,645	1	1	17488		8
	najstabsza (l)	62032	2,287	2	0,287		2	31016	177,36%	
41	najsilniejsza (h)	15678	0,494	0	0,494	1	1	15678		12
	najstabsza (l)	110697	3,491	3	0,491		3	36899	235,36%	
suma									9471,71%	460

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Tabela II.

Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metody Hare'a-Niemeyera na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1993-2015, z zastosowaniem progów wyborczych zgodnych z faktycznie zastosowanymi w danych wyborach

nr okręgu	lista	V_i	iloraz	X_i (= mandaty z 1-go kroku)	Y_i	mandaty z 2-go kroku	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	liczba mandatów
1993										
1	najsilniejsza (h)	22050	0,74	0	0,74	1	1	22050	151,69%	17
	najsłabsza (l)	133790	4,48	4	0,48		4	33447,5		
2	najsilniejsza (h)	12957	0,66	0	0,66	1	1	12957	215,23%	8
	najsłabsza (l)	27887	1,41	1	0,41		1	27887		
3	najsilniejsza (h)	36348	1,53	1	0,53	1	2	18174	105,29%	3
	najsłabsza (l)	19136	0,81	0	0,81	1	1	19136		
4	najsilniejsza (h)	11375	0,52	0	0,52	1	1	11375	228,55%	7
	najsłabsza (l)	25997	1,19	1	0,19		1	25997		
5	najsilniejsza (h)	35488	1,45	1	0,45	1	2	17744	192,74%	9
	najsłabsza (l)	34199	1,4	1	0,4		1	34199		
6	najsilniejsza (h)	20071	0,78	0	0,78	1	1	20071	145,39%	11
	najsłabsza (l)	29181	1,13	1	0,13		1	29181		
7	najsilniejsza (h)	5102	0,27	0	0,27	1	1	5102	429,44%	3
	najsłabsza (l)	21910	1,15	1	0,15		1	21910		
8	najsilniejsza (h)	30602	1,37	1	0,37	1	2	15301	123,99%	4
	najsłabsza (l)	37942	1,7	1	0,7	1	2	18971		
9	najsilniejsza (h)	13678	0,56	0	0,56	1	1	13678	212,37%	8
	najsłabsza (l)	58097	2,39	2	0,39		2	29048,5		
10	najsilniejsza (h)	11581	0,57	0	0,57	1	1	11581	206,80%	5
	najsłabsza (l)	23950	1,18	1	0,18		1	23950		
11	najsilniejsza (h)	33087	1,7	1	0,7	1	2	16543,5	158,55%	15
	najsłabsza (l)	26229	1,35	1	0,35		1	26229		
12	najsilniejsza (h)	10737	0,48	0	0,48	1	1	10737	266,48%	5
	najsłabsza (l)	28612	1,29	1	0,29		1	28612		
13	najsilniejsza (h)	17380	0,73	0	0,73	1	1	17380	125,42%	5
	najsłabsza (l)	21798	0,91	0	0,91	1	1	21798		
14	najsilniejsza (h)	12392	0,45	0	0,45	1	1	12392	258,82%	7
	najsłabsza (l)	64146	2,35	2	0,35		2	32073		
15	najsilniejsza (h)	14721	0,54	0	0,54	1	1	14721	252,56%	10
	najsłabsza (l)	37179	1,35	1	0,35		1	37179		
16	najsilniejsza (h)	13776	0,69	0	0,69	1	1	13776	176,27%	17
	najsłabsza (l)	48565	2,42	2	0,42		2	24282,5		
17	najsilniejsza (h)	67804	3,5	3	0,5	1	4	16951	153,48%	14
	najsłabsza (l)	26017	1,34	1	0,34		1	26017		
18	najsilniejsza (h)	14825	0,56	0	0,56	1	1	14825	207,22%	11
	najsłabsza (l)	92161	3,49	3	0,49		3	30720,3		
19	najsilniejsza (h)	10134	0,48	0	0,48	1	1	10134	191,84%	5
	najsłabsza (l)	38882	1,85	1	0,85	1	2	19441		
20	najsilniejsza (h)	13508	0,58	0	0,58	1	1	13508	172,90%	5

	najstabsza (l)	46710	2,01	2	0,01		2	23355		
21	najsilniejsza (h)	85436	3,56	3	0,56	1	4	21359		13
	najstabsza (l)	33150	1,38	1	0,38		1	33150	155,20%	
22	najsilniejsza (h)	14037	0,72	0	0,72	1	1	14037		5
	najstabsza (l)	22294	1,15	1	0,15		1	22294	158,82%	
23	najsilniejsza (h)	14170	0,56	0	0,56	1	1	14170		5
	najstabsza (l)	28042	1,12	1	0,12		1	28042	197,90%	
24	najsilniejsza (h)	11102	0,42	0	0,42	1	1	11102		4
	najstabsza (l)	33176	1,26	1	0,26		1	33176	298,83%	
25	najsilniejsza (h)	15628	0,66	0	0,66	1	1	15628		10
	najstabsza (l)	78268	3,33	3	0,33		3	26089,3	166,94%	
26	najsilniejsza (h)	5656	0,34	0	0,34	1	1	5656		4
	najstabsza (l)	33790	2,03	2	0,03		2	16895	298,71%	
27	najsilniejsza (h)	23392	0,93	0	0,93	1	1	23392		12
	najstabsza (l)	55372	2,2	2	0,2		2	27686	118,36%	
28	najsilniejsza (h)	15877	0,76	0	0,76	1	1	15877		7
	najstabsza (l)	23540	1,13	1	0,13		1	23540	148,26%	
29	najsilniejsza (h)	13118	0,63	0	0,63	1	1	13118		8
	najstabsza (l)	23573	1,14	1	0,14		1	23573	179,70%	
30	najsilniejsza (h)	14132	0,6	0	0,6	1	1	14132		10
	najstabsza (l)	32242	1,36	1	0,36		1	32242	228,15%	
31	najsilniejsza (h)	7554	0,4	0	0,4	1	1	7554		4
	najstabsza (l)	20472	1,08	1	0,08		1	20472	271,01%	
32	najsilniejsza (h)	9351	0,38	0	0,38	1	1	9351		5
	najstabsza (l)	30143	1,24	1	0,24		1	30143	322,35%	
33	najsilniejsza (h)	12783	0,6	0	0,6	1	1	12783		7
	najstabsza (l)	53348	2,52	2	0,52		2	26674	208,67%	
34	najsilniejsza (h)	11900	0,4	0	0,4	1	1	11900		5
	najstabsza (l)	33178	1,11	1	0,11		1	33178	278,81%	
35	najsilniejsza (h)	18656	0,67	0	0,67	1	1	18656		14
	najstabsza (l)	123594	4,47	4	0,47		4	30898,5	165,62%	
36	najsilniejsza (h)	12321	0,52	0	0,52	1	1	12321		4
	najstabsza (l)	42773	1,8	1	0,8	1	2	21386,5	173,58%	
37	najsilniejsza (h)	13149	0,63	0	0,63	1	1	13149		8
	najstabsza (l)	67645	3,22	3	0,22		3	22548,3	171,48%	
38	najsilniejsza (h)	12651	0,58	0	0,58	1	1	12651		7
	najstabsza (l)	33998	1,55	1	0,55		1	33998	268,74%	
39	najsilniejsza (h)	9485	0,5	0	0,5	1	1	9485		7
	najstabsza (l)	63193	3,31	3	0,31		3	21064,3	222,08%	
40	najsilniejsza (h)	8321	0,34	0	0,34	1	1	8321		4
	najstabsza (l)	27045	1,12	1	0,12		1	27045	325,02%	
41	najsilniejsza (h)	8514	0,35	0	0,35	1	1	8514		4
	najstabsza (l)	24841	1,02	1	0,02		1	24841	291,77%	
42	najsilniejsza (h)	13086	0,56	0	0,56	1	1	13086		4
	najstabsza (l)	22039	0,94	0	0,94	1	1	22039	168,42%	
43	najsilniejsza (h)	9079	0,52	0	0,52	1	1	9079		5
	najstabsza (l)	25079	1,43	1	0,43		1	25079	276,23%	
44	najsilniejsza (h)	18873	0,83	0	0,83	1	1	18873		10
	najstabsza (l)	31173	1,38	1	0,38		1	31173	165,17%	
45	najsilniejsza (h)	11793	0,53	0	0,53	1	1	11793		6
	najstabsza (l)	55282	2,48	2	0,48		2	27641	234,38%	
46	najsilniejsza (h)	12358	0,56	0	0,56	1	1	12358		7
	najstabsza (l)	23898	1,09	1	0,09		1	23898	193,38%	
47	najsilniejsza (h)	36247	1,6	1	0,6	1	2	18123,5		7
	najstabsza (l)	25707	1,13	1	0,13		1	25707	141,84%	
48	najsilniejsza (h)	12842	0,59	0	0,59	1	1	12842		8
	najstabsza (l)	28882	1,32	1	0,32		1	28882	224,90%	
49	najsilniejsza (h)	9753	0,36	0	0,36	1	1	9753		4
	najstabsza (l)	29950	1,11	1	0,11		1	29950	307,08%	

50	najsilniejsza (h)	38770	1,67	1	0,67	1	2	19385		12
	najslabsza (l)	83671	3,61	3	0,61		3	27890,3	143,88%	
51	najsilniejsza (h)	7787	0,3	0	0,3	1	1	7787		5
	najslabsza (l)	27385	1,07	1	0,07		1	27385	351,68%	
52	najsilniejsza (h)	16752	0,76	0	0,76	1	1	16752		7
	najslabsza (l)	22303	1,01	1	0,01		1	22303	133,14%	
suma									10965,11%	391
1997										
1	najsilniejsza (h)	72 827	1,74	1	0,74	1	2	36413,5		17
	najslabsza (l)	172 823	4,12	4	0,12		4	43205,8	118,65%	
2	najsilniejsza (h)	23 419	0,75	0	0,75	1	1	23419		8
	najslabsza (l)	43 168	1,38	1	0,38		1	43168	184,33%	
3	najsilniejsza (h)	18 292	0,63	0	0,63	1	1	18292		3
	najslabsza (l)	35 634	1,23	1	0,23		1	35634	194,81%	
4	najsilniejsza (h)	14 721	0,44	0	0,44	1	1	14721		7
	najslabsza (l)	115 634	3,42	3	0,42		3	38544,7	261,83%	
5	najsilniejsza (h)	17 388	0,49	0	0,49	1	1	17388		9
	najslabsza (l)	154 958	4,34	4	0,34		4	38739,5	222,79%	
6	najsilniejsza (h)	16 923	0,56	0	0,56	1	1	16923		11
	najslabsza (l)	43 629	1,45	1	0,45		1	43629	257,81%	
7	najsilniejsza (h)	9 237	0,47	0	0,47	1	1	9237		3
	najslabsza (l)	20 629	1,05	1	0,05		1	20629	223,33%	
8	najsilniejsza (h)	16 742	0,67	0	0,67	1	1	16742		4
	najslabsza (l)	33 198	1,33	1	0,33		1	33198	198,29%	
9	najsilniejsza (h)	16 289	0,61	0	0,61	1	1	16289		8
	najslabsza (l)	78 808	2,93	2	0,93	1	3	26269,3	161,27%	
10	najsilniejsza (h)	17 403	0,74	0	0,74	1	1	17403		5
	najslabsza (l)	46 479	1,98	1	0,98	1	2	23239,5	133,54%	
11	najsilniejsza (h)	11 859	0,34	0	0,34	1	1	11859		15
	najslabsza (l)	115 185	3,34	3	0,34		3	38395	323,76%	
12	najsilniejsza (h)	13 054	0,5	0	0,5	1	1	13054		5
	najslabsza (l)	38 731	1,48	1	0,48		1	38731	296,70%	
13	najsilniejsza (h)	20 454	0,75	0	0,75	1	1	20454		5
	najslabsza (l)	58 924	2,15	2	0,15		2	29462	144,04%	
14	najsilniejsza (h)	78 819	2,62	2	0,62	1	3	26273		7
	najslabsza (l)	63 227	2,1	2	0,1		2	31613,5	120,33%	
15	najsilniejsza (h)	42 689	1,42	1	0,42	1	2	21344,5		10
	najslabsza (l)	155 876	5,19	5	0,19		5	31175,2	146,06%	
16	najsilniejsza (h)	16 968	0,59	0	0,59	1	1	16968		16
	najslabsza (l)	117 174	4,05	4	0,05		4	29293,5	172,64%	
17	najsilniejsza (h)	21 271	0,81	0	0,81	1	1	21271		14
	najslabsza (l)	101 718	3,87	3	0,87	1	4	25429,5	119,55%	
18	najsilniejsza (h)	35 465	1,44	1	0,44	1	2	17732,5		12
	najslabsza (l)	83 836	3,4	3	0,4		3	27945,3	157,59%	
19	najsilniejsza (h)	17 362	0,73	0	0,73	1	1	17362		5
	najslabsza (l)	42 408	1,79	1	0,79	1	2	21204	122,13%	
20	najsilniejsza (h)	35 099	1,37	1	0,37	1	2	17549,5		5
	najslabsza (l)	57 048	2,22	2	0,22		2	28524	162,53%	
21	najsilniejsza (h)	21 159	0,62	0	0,62	1	1	21159		13
	najslabsza (l)	88 154	2,6	2	0,6		2	44077	208,31%	
22	najsilniejsza (h)	18 602	0,57	0	0,57	1	1	18602		5
	najslabsza (l)	87 639	2,7	2	0,7	1	3	29213	157,04%	
23	najsilniejsza (h)	17 352	0,62	0	0,62	1	1	17352		5
	najslabsza (l)	56 301	2,01	2	0,01		2	28150,5	162,23%	
24	najsilniejsza (h)	15 986	0,59	0	0,59	1	1	15986		4
	najslabsza (l)	32 510	1,19	1	0,19		1	32510	203,37%	
25	najsilniejsza (h)	79 776	2,63	2	0,63	1	3	26592		10
	najslabsza (l)	40 023	1,32	1	0,32		1	40023	150,51%	

26	najsilniejsza (h)	12 937	0,51	0	0,51	1	1	12937		4
	najstabsza (l)	53 356	2,12	2	0,12		2	26678	206,21%	
27	najsilniejsza (h)	27 214	0,8	0	0,8	1	1	27214		11
	najstabsza (l)	121 894	3,56	3	0,56		3	40631,3	149,30%	
28	najsilniejsza (h)	20 216	0,58	0	0,58	1	1	20216		7
	najstabsza (l)	157 890	4,5	4	0,5		4	39472,5	195,25%	
29	najsilniejsza (h)	12 575	0,52	0	0,52	1	1	12575		8
	najstabsza (l)	34 009	1,4	1	0,4		1	34009	270,45%	
30	najsilniejsza (h)	14 797	0,56	0	0,56	1	1	14797		10
	najstabsza (l)	66 961	2,52	2	0,52		2	33480,5	226,27%	
31	najsilniejsza (h)	18 852	0,73	0	0,73	1	1	18852		4
	najstabsza (l)	21 298	0,83	0	0,83	1	1	21298	112,97%	
32	najsilniejsza (h)	12 275	0,42	0	0,42	1	1	12275		5
	najstabsza (l)	37 638	1,3	1	0,3		1	37638	306,62%	
33	najsilniejsza (h)	15 060	0,62	0	0,62	1	1	15060		7
	najstabsza (l)	56 447	2,34	2	0,34		2	28223,5	187,41%	
34	najsilniejsza (h)	12 749	0,47	0	0,47	1	1	12749		5
	najstabsza (l)	35 242	1,31	1	0,31		1	35242	276,43%	
35	najsilniejsza (h)	16 316	0,54	0	0,54	1	1	16316		14
	najstabsza (l)	136 066	4,46	4	0,46		4	34016,5	208,49%	
36	najsilniejsza (h)	21 277	0,64	0	0,64	1	1	21277		4
	najstabsza (l)	68 265	2,04	2	0,04		2	34132,5	160,42%	
37	najsilniejsza (h)	19 362	0,77	0	0,77	1	1	19362		8
	najstabsza (l)	33 035	1,31	1	0,31		1	33035	170,62%	
38	najsilniejsza (h)	18 712	0,53	0	0,53	1	1	18712		8
	najstabsza (l)	41 644	1,18	1	0,18		1	41644	222,55%	
39	najsilniejsza (h)	41 878	1,62	1	0,62	1	2	20939		7
	najstabsza (l)	70 628	2,74	2	0,74	1	3	23542,7	112,43%	
40	najsilniejsza (h)	10 849	0,41	0	0,41	1	1	10849		4
	najstabsza (l)	36 171	1,37	1	0,37		1	36171	333,40%	
41	najsilniejsza (h)	12 019	0,45	0	0,45	1	1	12019		4
	najstabsza (l)	31 763	1,19	1	0,19		1	31763	264,27%	
42	najsilniejsza (h)	15 696	0,6	0	0,6	1	1	15696		4
	najstabsza (l)	31 755	1,22	1	0,22		1	31755	202,31%	
43	najsilniejsza (h)	14 280	0,62	0	0,62	1	1	14280		5
	najstabsza (l)	45 038	1,95	1	0,95	1	2	22519	157,70%	
44	najsilniejsza (h)	11 257	0,41	0	0,41	1	1	11257		10
	najstabsza (l)	89 658	3,24	3	0,24		3	29886	265,49%	
45	najsilniejsza (h)	22 772	0,78	0	0,78	1	1	22772		6
	najstabsza (l)	77 140	2,63	2	0,63	1	3	25713,3	112,92%	
46	najsilniejsza (h)	23 097	0,72	0	0,72	1	1	23097		7
	najstabsza (l)	129 414	4,02	4	0,02		4	32353,5	140,08%	
47	najsilniejsza (h)	14 650	0,58	0	0,58	1	1	14650		7
	najstabsza (l)	58 137	2,29	2	0,29		2	29068,5	198,42%	
48	najsilniejsza (h)	66 125	2,59	2	0,59	1	3	22041,7		8
	najstabsza (l)	27 821	1,09	1	0,09		1	27821	126,22%	
49	najsilniejsza (h)	13 379	0,49	0	0,49	1	1	13379		4
	najstabsza (l)	31 069	1,15	1	0,15		1	31069	232,22%	
50	najsilniejsza (h)	16 591	0,55	0	0,55	1	1	16591		12
	najstabsza (l)	106 713	3,51	3	0,51		3	35571	214,40%	
51	najsilniejsza (h)	13 568	0,47	0	0,47	1	1	13568		5
	najstabsza (l)	39 477	1,36	1	0,36		1	39477	290,96%	
52	najsilniejsza (h)	14 315	0,55	0	0,55	1	1	14315		7
	najstabsza (l)	59 591	2,28	2	0,28		2	29795,5	208,14%	
									10155,41%	391
2001										
1	najsilniejsza (h)	19071	0,75	0	0,75	1	1	19071		12
	najstabsza (l)	34467	1,36	1	0,36		1	34467	180,73%	

2	najsilniejsza (h)	12921	0,54	0	0,54	1	1	12921		9
	najslabsza (l)	27681	1,15	1	0,15		1	27681	214,23%	
3	najsilniejsza (h)	19 841	0,74	0	0,74	1	1	19841		14
	najslabsza (l)	39 823	1,49	1	0,49		1	39823	200,71%	
4	najsilniejsza (h)	173486	6,55	6	0,55	1	7	24783,7		12
	najslabsza (l)	32953	1,24	1	0,24		1	32953	132,96%	
5	najsilniejsza (h)	39277	1,69	1	0,69	1	2	19638,5		13
	najslabsza (l)	31256	1,35	1	0,35		1	31256	159,16%	
6	najsilniejsza (h)	43039	1,6	1	0,6	1	2	21519,5		15
	najslabsza (l)	40887	1,52	1	0,52		1	40887	190,00%	
7	najsilniejsza (h)	17745	0,67	0	0,67	1	1	17745		12
	najslabsza (l)	38374	1,44	1	0,44		1	38374	216,25%	
8	najsilniejsza (h)	16978	0,73	0	0,73	1	1	16978		12
	najslabsza (l)	30622	1,32	1	0,32		1	30622	180,36%	
9	najsilniejsza (h)	40567	1,47	1	0,47	1	2	20283,5		11
	najslabsza (l)	33116	1,2	1	0,2		1	33116	163,27%	
10	najsilniejsza (h)	15429	0,61	0	0,61	1	1	15429		9
	najslabsza (l)	38832	1,54	1	0,54		1	38832	251,68%	
11	najsilniejsza (h)	19617	0,74	0	0,74	1	1	19617		12
	najslabsza (l)	60404	2,27	2	0,27		2	30202	153,96%	
12	najsilniejsza (h)	20195	0,74	0	0,74	1	1	20195		7
	najslabsza (l)	30582	1,12	1	0,12		1	30582	151,43%	
13	najsilniejsza (h)	41919	1,51	1	0,51	1	2	20959,5		14
	najslabsza (l)	69543	2,51	2	0,51		2	34771,5	165,90%	
14	najsilniejsza (h)	57635	2,49	2	0,49	1	3	19211,7		9
	najslabsza (l)	28867	1,25	1	0,25		1	28867	150,26%	
15	najsilniejsza (h)	39362	1,55	1	0,55	1	2	19681		8
	najslabsza (l)	31154	1,23	1	0,23		1	31154	158,29%	
16	najsilniejsza (h)	14736	0,62	0	0,62	1	1	14736		10
	najslabsza (l)	33900	1,42	1	0,42		1	33900	230,05%	
17	najsilniejsza (h)	18292	0,75	0	0,75	1	1	18292		9
	najslabsza (l)	32132	1,32	1	0,32		1	32132	175,66%	
18	najsilniejsza (h)	45277	1,83	1	0,83	1	2	22638,5		12
	najslabsza (l)	30858	1,25	1	0,25		1	30858	136,31%	
19	najsilniejsza (h)	22398	0,65	0	0,65	1	1	22398		19
	najslabsza (l)	52331	1,52	1	0,52		1	52331	233,64%	
20	najsilniejsza (h)	47084	1,75	1	0,75	1	2	23542		10
	najslabsza (l)	90215	3,36	3	0,36		3	30071,7	127,74%	
21	najsilniejsza (h)	15802	0,71	0	0,71	1	1	15802		13
	najslabsza (l)	34236	1,55	1	0,55		1	34236	216,66%	
22	najsilniejsza (h)	36719	1,54	1	0,54	1	2	18359,5		11
	najslabsza (l)	35577	1,49	1	0,49		1	35577	193,78%	
23	najsilniejsza (h)	37683	1,51	1	0,51	1	2	18841,5		15
	najslabsza (l)	35782	1,43	1	0,43		1	35782	189,91%	
24	najsilniejsza (h)	43588	1,78	1	0,78	1	2	21794		15
	najslabsza (l)	33478	1,36	1	0,36		1	33478	153,61%	
25	najsilniejsza (h)	21361	0,77	0	0,77	1	1	21361		12
	najslabsza (l)	93408	3,37	3	0,37		3	31136	145,76%	
26	najsilniejsza (h)	19117	0,75	0	0,75	1	1	19117		14
	najslabsza (l)	35833	1,4	1	0,4		1	35833	187,44%	
27	najsilniejsza (h)	15666	0,6	0	0,6	1	1	15666		9
	najslabsza (l)	38260	1,45	1	0,45		1	38260	244,22%	
28	najsilniejsza (h)	17081	0,61	0	0,61	1	1	17081		7
	najslabsza (l)	101772	3,66	3	0,66	1	4	25443	148,95%	
29	najsilniejsza (h)	14040	0,64	0	0,64	1	1	14040		10
	najslabsza (l)	25146	1,15	1	0,15		1	25146	179,10%	
30	najsilniejsza (h)	13971	0,62	0	0,62	1	1	13971		9
	najslabsza (l)	93973	4,15	4	0,15		4	23493,3	168,16%	
31	najsilniejsza (h)	59056	2,64	2	0,64	1	3	19685,3	116,36%	13

	najstabsza (l)	160346	7,16	7	0,16		7	22906,6		
32	najsilniejsza (h)	18625	0,65	0	0,65	1	1	18625		9
	najstabsza (l)	174467	6,09	6	0,09		6	29077,8	156,12%	
33	najsilniejsza (h)	65039	2,59	2	0,59	1	3	21679,7		16
	najstabsza (l)	30909	1,23	1	0,23		1	30909	142,57%	
34	najsilniejsza (h)	13102	0,58	0	0,58	1	1	13102		8
	najstabsza (l)	24889	1,09	1	0,09		1	24889	189,96%	
35	najsilniejsza (h)	15887	0,68	0	0,68	1	1	15887		9
	najstabsza (l)	108097	4,63	4	0,63		4	27024,3	170,10%	
36	najsilniejsza (h)	41882	1,54	1	0,54	1	2	20941		12
	najstabsza (l)	35452	1,3	1	0,3		1	35452	169,29%	
37	najsilniejsza (h)	14630	0,55	0	0,55	1	1	14630		9
	najstabsza (l)	35556	1,34	1	0,34		1	35556	243,03%	
38	najsilniejsza (h)	17057	0,65	0	0,65	1	1	17057		9
	najstabsza (l)	30163	1,14	1	0,14		1	30163	176,84%	
39	najsilniejsza (h)	16326	0,56	0	0,56	1	1	16326		10
	najstabsza (l)	41162	1,42	1	0,42		1	41162	252,13%	
40	najsilniejsza (h)	9161	0,39	0	0,39	1	1	9161		8
	najstabsza (l)	97049	4,08	4	0,08		4	24262,3	264,84%	
41	najsilniejsza (h)	12725	0,53	0	0,53	1	1	12725		13
	najstabsza (l)	34769	1,46	1	0,46		1	34769	273,23%	
2005										
1	najsilniejsza (h)	10909	0,53	0	0,53	1	1	10909		12
	najstabsza (l)	70146	3,38	3	0,38		3	23382	214,34%	
2	najsilniejsza (h)	12766	0,58	0	0,58	1	1	12766		8
	najstabsza (l)	27189	1,25	1	0,25		1	27189	212,98%	
3	najsilniejsza (h)	11762	0,49	0	0,49	1	1	11762		14
	najstabsza (l)	32669	1,37	1	0,37		1	32669	277,75%	
4	najsilniejsza (h)	33363	1,58	1	0,58	1	2	16681,5		12
	najstabsza (l)	53211	2,52	2	0,52		2	26605,5	159,49%	
5	najsilniejsza (h)	33608	1,77	1	0,77	1	2	16804		13
	najstabsza (l)	22771	1,2	1	0,2		1	22771	135,51%	
6	najsilniejsza (h)	57881	2,45	2	0,45	1	3	19293,7		15
	najstabsza (l)	32086	1,36	1	0,36		1	32086	166,30%	
7	najsilniejsza (h)	35830	1,61	1	0,61	1	2	17915		12
	najstabsza (l)	33091	1,49	1	0,49		1	33091	184,71%	
8	najsilniejsza (h)	30868	1,52	1	0,52	1	2	15434		12
	najstabsza (l)	43780	2,15	2	0,15		2	21890	141,83%	
9	najsilniejsza (h)	41511	1,73	1	0,73	1	2	20755,5		10
	najstabsza (l)	25382	1,06	1	0,06		1	25382	122,29%	
10	najsilniejsza (h)	34159	1,51	1	0,51	1	2	17079,5		9
	najstabsza (l)	51840	2,3	2	0,3		2	25920	151,76%	
11	najsilniejsza (h)	19062	0,87	0	0,87	1	1	19062		12
	najstabsza (l)	35061	1,59	1	0,59		1	35061	183,93%	
12	najsilniejsza (h)	17060	0,75	0	0,75	1	1	17060		8
	najstabsza (l)	69903	3,05	3	0,05		3	23301	136,58%	
13	najsilniejsza (h)	13168	0,45	0	0,45	1	1	13168		13
	najstabsza (l)	33480	1,15	1	0,15		1	33480	254,25%	
14	najsilniejsza (h)	14889	0,57	0	0,57	1	1	14889		9
	najstabsza (l)	31503	1,21	1	0,21		1	31503	211,59%	
15	najsilniejsza (h)	13181	0,58	0	0,58	1	1	13181		9
	najstabsza (l)	28160	1,24	1	0,24		1	28160	213,64%	
16	najsilniejsza (h)	15969	0,76	0	0,76	1	1	15969		10
	najstabsza (l)	33157	1,58	1	0,58		1	33157	207,63%	
17	najsilniejsza (h)	35134	1,53	1	0,53	1	2	17567		9
	najstabsza (l)	29868	1,3	1	0,3		1	29868	170,02%	
18	najsilniejsza (h)	34874	1,53	1	0,53	1	2	17437		12
	najstabsza (l)	55818	2,45	2	0,45		2	27909	160,06%	

19	najsilniejsza (h)	17771	0,53	0	0,53	1	1	17771		19
	najslabsza (l)	44376	1,33	1	0,33		1	44376	249,71%	
20	najsilniejsza (h)	17326	0,68	0	0,68	1	1	17326		11
	najslabsza (l)	89120	3,5	3	0,5		3	29706,7	171,46%	
21	najsilniejsza (h)	12778	0,69	0	0,69	1	1	12778		13
	najslabsza (l)	27718	1,5	1	0,5		1	27718	216,92%	
22	najsilniejsza (h)	37241	1,6	1	0,6	1	2	18620,5		11
	najslabsza (l)	32339	1,39	1	0,39		1	32339	173,67%	
23	najsilniejsza (h)	41302	1,65	1	0,65	1	2	20651		15
	najslabsza (l)	31807	1,27	1	0,27		1	31807	154,02%	
24	najsilniejsza (h)	52693	2,6	2	0,6	1	3	17564,3		15
	najslabsza (l)	28984	1,43	1	0,43		1	28984	165,02%	
25	najsilniejsza (h)	19534	0,75	0	0,75	1	1	19534		12
	najslabsza (l)	31508	1,21	1	0,21		1	31508	161,30%	
26	najsilniejsza (h)	10974	0,46	0	0,46	1	1	10974		14
	najslabsza (l)	34645	1,45	1	0,45		1	34645	315,70%	
27	najsilniejsza (h)	16622	0,66	0	0,66	1	1	16622		9
	najslabsza (l)	89980	3,59	3	0,59		3	29993,3	180,44%	
28	najsilniejsza (h)	11148	0,48	0	0,48	1	1	11148		7
	najslabsza (l)	50709	2,19	2	0,19		2	25354,5	227,44%	
29	najsilniejsza (h)	12373	0,59	0	0,59	1	1	12373		10
	najslabsza (l)	27070	1,3	1	0,3		1	27070	218,78%	
30	najsilniejsza (h)	15741	0,69	0	0,69	1	1	15741		9
	najslabsza (l)	26187	1,14	1	0,14		1	26187	166,36%	
31	najsilniejsza (h)	16484	0,68	0	0,68	1	1	16484		12
	najslabsza (l)	34837	1,44	1	0,44		1	34837	211,34%	
32	najsilniejsza (h)	15349	0,78	0	0,78	1	1	15349		9
	najslabsza (l)	44738	2,28	2	0,28		2	22369	145,74%	
33	najsilniejsza (h)	51610	2,54	2	0,54	1	3	17203,3		16
	najslabsza (l)	22486	1,11	1	0,11		1	22486	130,71%	
34	najsilniejsza (h)	29404	1,58	1	0,58	1	2	14702		8
	najslabsza (l)	20005	1,07	1	0,07		1	20005	136,07%	
35	najsilniejsza (h)	29476	1,59	1	0,59	1	2	14738		10
	najslabsza (l)	24349	1,31	1	0,31		1	24349	165,21%	
36	najsilniejsza (h)	36731	1,74	1	0,74	1	2	18365,5		12
	najslabsza (l)	30967	1,47	1	0,47		1	30967	168,62%	
37	najsilniejsza (h)	13681	0,64	0	0,64	1	1	13681		9
	najslabsza (l)	28503	1,33	1	0,33		1	28503	208,34%	
38	najsilniejsza (h)	16271	0,75	0	0,75	1	1	16271		9
	najslabsza (l)	32272	1,49	1	0,49		1	32272	198,34%	
39	najsilniejsza (h)	16479	0,62	0	0,62	1	1	16479		10
	najslabsza (l)	31973	1,2	1	0,2		1	31973	194,02%	
40	najsilniejsza (h)	9217	0,47	0	0,47	1	1	9217		8
	najslabsza (l)	24343	1,25	1	0,25		1	24343	264,11%	
41	najsilniejsza (h)	11819	0,57	0	0,57	1	1	11819		13
	najslabsza (l)	71589	3,44	3	0,44		3	23863	201,90%	
suma									7729,89%	460
2007										
1	najsilniejsza (h)	26710	0,82	0	0,82	1	1	26710		12
	najslabsza (l)	72378	2,23	2	0,23		2	36189	135,49%	
2	najsilniejsza (h)	21063	0,65	0	0,65	1	1	21063		8
	najslabsza (l)	42679	1,31	1	0,31		1	42679	202,63%	
3	najsilniejsza (h)	26933	0,7	0	0,7	1	1	26933		14
	najslabsza (l)	57795	1,5	1	0,5		1	57795	214,59%	
4	najsilniejsza (h)	184705	5,51	5	0,51	1	6	30784,2		12
	najslabsza (l)	79619	2,38	2	0,38		2	39809,5	129,32%	
5	najsilniejsza (h)	44602	1,54	1	0,54	1	2	22301		13
	najslabsza (l)	72028	2,49	2	0,49		2	36014	161,49%	

6	najsilniejsza (h)	52680	1,67	1	0,67	1	2	26340		15
	najstabsza (l)	208323	6,62	6	0,62		6	34720,5	131,82%	
7	najsilniejsza (h)	68114	2,49	2	0,49	1	3	22704,7		12
	najstabsza (l)	36917	1,35	1	0,35		1	36917	162,60%	
8	najsilniejsza (h)	88563	2,82	2	0,82	1	3	29521		12
	najstabsza (l)	69523	2,21	2	0,21		2	34761,5	117,75%	
9	najsilniejsza (h)	75125	1,87	1	0,87	1	2	37562,5		10
	najstabsza (l)	117716	2,93	2	0,93	1	3	39238,7	104,46%	
10	najsilniejsza (h)	81532	2,64	2	0,64	1	3	27177,3		9
	najstabsza (l)	39889	1,29	1	0,29		1	39889	146,77%	
11	najsilniejsza (h)	53639	1,8	1	0,8	1	2	26819,5		12
	najstabsza (l)	134384	4,5	4	0,5		4	33596	125,27%	
12	najsilniejsza (h)	24114	0,75	0	0,75	1	1	24114		8
	najstabsza (l)	108148	3,35	3	0,35		3	36049,3	149,50%	
13	najsilniejsza (h)	23493	0,57	0	0,57	1	1	23493		13
	najstabsza (l)	54284	1,31	1	0,31		1	54284	231,06%	
14	najsilniejsza (h)	85668	2,67	2	0,67	1	3	28556		9
	najstabsza (l)	30636	0,96	0	0,96	1	1	30636	107,28%	
15	najsilniejsza (h)	20609	0,68	0	0,68	1	1	20609		9
	najstabsza (l)	128391	4,26	4	0,26		4	32097,8	155,75%	
16	najsilniejsza (h)	109232	3,7	3	0,7	1	4	27308		10
	najstabsza (l)	34528	1,17	1	0,17		1	34528	126,44%	
17	najsilniejsza (h)	25451	0,85	0	0,85	1	1	25451		9
	najstabsza (l)	42789	1,42	1	0,42		1	42789	168,12%	
18	najsilniejsza (h)	158061	5,42	5	0,42	1	6	26343,5		12
	najstabsza (l)	69805	2,39	2	0,39		2	34902,5	132,49%	
19	najsilniejsza (h)	145072	2,49	2	0,49	1	3	48357,3		19
	najstabsza (l)	316977	5,44	5	0,44		5	63395,4	131,10%	
20	najsilniejsza (h)	36532	0,9	0	0,9	1	1	36532		11
	najstabsza (l)	208034	5,12	5	0,12		5	41606,8	113,89%	
21	najsilniejsza (h)	41250	1,51	1	0,51	1	2	20625		13
	najstabsza (l)	32462	1,19	1	0,19		1	32462	157,39%	
22	najsilniejsza (h)	42786	1,49	1	0,49	1	2	21393		11
	najstabsza (l)	96748	3,37	3	0,37		3	32249,3	150,75%	
23	najsilniejsza (h)	54843	1,74	1	0,74	1	2	27421,5		15
	najstabsza (l)	43121	1,37	1	0,37		1	43121	157,25%	
24	najsilniejsza (h)	42158	1,44	1	0,44	1	2	21079		15
	najstabsza (l)	67891	2,32	2	0,32		2	33945,5	161,04%	
25	najsilniejsza (h)	20676	0,54	0	0,54	1	1	20676		12
	najstabsza (l)	50019	1,31	1	0,31		1	50019	241,92%	
26	najsilniejsza (h)	30798	0,89	0	0,89	1	1	30798		14
	najstabsza (l)	257010	7,43	7	0,43		7	36715,7	119,21%	
27	najsilniejsza (h)	22820	0,62	0	0,62	1	1	22820		9
	najstabsza (l)	44148	1,19	1	0,19		1	44148	193,46%	
28	najsilniejsza (h)	25046	0,72	0	0,72	1	1	25046		7
	najstabsza (l)	78976	2,26	2	0,26		2	39488	157,66%	
29	najsilniejsza (h)	15244	0,48	0	0,48	1	1	15244		10
	najstabsza (l)	43679	1,36	1	0,36		1	43679	286,53%	
30	najsilniejsza (h)	12071	0,37	0	0,37	1	1	12071		9
	najstabsza (l)	109748	3,37	3	0,37		3	36582,7	303,06%	
31	najsilniejsza (h)	57084	1,52	1	0,52	1	2	28542		12
	najstabsza (l)	231517	6,16	6	0,16		6	38586,2	135,19%	
32	najsilniejsza (h)	16381	0,47	0	0,47	1	1	16381		9
	najstabsza (l)	81360	2,33	2	0,33		2	40680	248,34%	
33	najsilniejsza (h)	188556	6,54	6	0,54	1	7	26936,6		16
	najstabsza (l)	71034	2,46	2	0,46		2	35517	131,85%	
34	najsilniejsza (h)	99946	3,67	3	0,67	1	4	24986,5		8
	najstabsza (l)	35584	1,31	1	0,31		1	35584	142,41%	
35	najsilniejsza (h)	72259	2,51	2	0,51	1	3	24086,3	174,75%	10

	najstabsza (l)	42090	1,46	1	0,46		1	42090		
36	najsilniejsza (h)	51750	1,69	1	0,69	1	2	25875		12
	najstabsza (l)	102266	3,33	3	0,33		3	34088,7	131,74%	
37	najsilniejsza (h)	51896	1,66	1	0,66	1	2	25948		9
	najstabsza (l)	41153	1,31	1	0,31		1	41153	158,60%	
38	najsilniejsza (h)	58960	1,85	1	0,85	1	2	29480		9
	najstabsza (l)	37706	1,18	1	0,18		1	37706	127,90%	
39	najsilniejsza (h)	24383	0,56	0	0,56	1	1	24383		10
	najstabsza (l)	56547	1,29	1	0,29		1	56547	231,91%	
40	najsilniejsza (h)	21162	0,73	0	0,73	1	1	21162		8
	najstabsza (l)	43331	1,5	1	0,5		1	43331	204,76%	
41	najsilniejsza (h)	26839	0,83	0	0,83	1	1	26839		13
	najstabsza (l)	74600	2,3	2	0,3		2	37300	138,98%	
suma									6702,52%	460
2011										
1	najsilniejsza (h)	17985	0,64	0	0,64	1	1	17985		12
	najstabsza (l)	39899	1,43	1	0,43		1	39899	221,85%	
2	najsilniejsza (h)	20177	0,74	0	0,74	1	1	20177		8
	najstabsza (l)	28853	1,05	1	0,05		1	28853	143,00%	
3	najsilniejsza (h)	21946	0,65	0	0,65	1	1	21946		14
	najstabsza (l)	47626	1,41	1	0,41		1	47626	217,01%	
4	najsilniejsza (h)	44447	1,51	1	0,51	1	2	22223,5		12
	najstabsza (l)	38001	1,29	1	0,29		1	38001	170,99%	
5	najsilniejsza (h)	37741	1,45	1	0,45	1	2	18870,5		13
	najstabsza (l)	35253	1,36	1	0,36		1	35253	186,82%	
6	najsilniejsza (h)	54139	1,87	1	0,87	1	2	27069,5		15
	najstabsza (l)	29799	1,03	1	0,03		1	29799	110,08%	
7	najsilniejsza (h)	38296	1,49	1	0,49	1	2	19148		12
	najstabsza (l)	63005	2,46	2	0,46		2	31502,5	164,52%	
8	najsilniejsza (h)	72302	2,71	2	0,71	1	3	24100,7		12
	najstabsza (l)	38958	1,46	1	0,46		1	38958	161,65%	
9	najsilniejsza (h)	90558	2,61	2	0,61	1	3	30186		10
	najstabsza (l)	39204	1,13	1	0,13		1	39204	129,87%	
10	najsilniejsza (h)	23010	0,82	0	0,82	1	1	23010		9
	najstabsza (l)	34789	1,24	1	0,24		1	34789	151,19%	
11	najsilniejsza (h)	42671	1,58	1	0,58	1	2	21335,5		12
	najstabsza (l)	35623	1,32	1	0,32		1	35623	166,97%	
12	najsilniejsza (h)	16438	0,58	0	0,58	1	1	16438		8
	najstabsza (l)	91220	3,19	3	0,19		3	30406,7	184,98%	
13	najsilniejsza (h)	22574	0,66	0	0,66	1	1	22574		14
	najstabsza (l)	45079	1,32	1	0,32		1	45079	199,69%	
14	najsilniejsza (h)	13022	0,49	0	0,49	1	1	13022		10
	najstabsza (l)	143543	5,41	5	0,41		5	28708,6	220,46%	
15	najsilniejsza (h)	17017	0,62	0	0,62	1	1	17017		9
	najstabsza (l)	112982	4,13	4	0,13		4	28245,5	165,98%	
16	najsilniejsza (h)	20798	0,78	0	0,78	1	1	20798		10
	najstabsza (l)	93307	3,49	3	0,49		3	31102,3	149,54%	
17	najsilniejsza (h)	19828	0,72	0	0,72	1	1	19828		9
	najstabsza (l)	36488	1,32	1	0,32		1	36488	184,02%	
18	najsilniejsza (h)	23490	0,86	0	0,86	1	1	23490		12
	najstabsza (l)	61136	2,25	2	0,25		2	30568	130,13%	
19	najsilniejsza (h)	78020	1,59	1	0,59	1	2	39010		20
	najstabsza (l)	110589	2,25	2	0,25		2	55294,5	141,74%	
20	najsilniejsza (h)	23739	0,67	0	0,67	1	1	23739		12
	najstabsza (l)	38482	1,09	1	0,09		1	38482	162,10%	
21	najsilniejsza (h)	18816	0,73	0	0,73	1	1	18816		12
	najstabsza (l)	30919	1,2	1	0,2		1	30919	164,32%	
22	najsilniejsza (h)	18407	0,71	0	0,71	1	1	18407	204,82%	11

	najstabsza (l)	37702	1,45	1	0,45		1	37702		
23	najsilniejsza (h)	47832	1,65	1	0,65	1	2	23916		15
	najstabsza (l)	219629	7,56	7	0,56		7	31375,6	131,19%	
24	najsilniejsza (h)	47338	1,62	1	0,62	1	2	23669		14
	najstabsza (l)	40603	1,39	1	0,39		1	40603	171,55%	
25	najsilniejsza (h)	19313	0,57	0	0,57	1	1	19313		12
	najstabsza (l)	37615	1,12	1	0,12		1	37615	194,77%	
26	najsilniejsza (h)	25485	0,81	0	0,81	1	1	25485		14
	najstabsza (l)	43264	1,38	1	0,38		1	43264	169,76%	
27	najsilniejsza (h)	21143	0,63	0	0,63	1	1	21143		9
	najstabsza (l)	131471	3,94	3	0,94	1	4	32867,8	155,45%	
28	najsilniejsza (h)	19688	0,65	0	0,65	1	1	19688		7
	najstabsza (l)	78500	2,58	2	0,58		2	39250	199,36%	
29	najsilniejsza (h)	21932	0,72	0	0,72	1	1	21932		9
	najstabsza (l)	65724	2,17	2	0,17		2	32862	149,84%	
30	najsilniejsza (h)	20908	0,76	0	0,76	1	1	20908		9
	najstabsza (l)	118524	4,3	4	0,3		4	29631	141,72%	
31	najsilniejsza (h)	43884	1,41	1	0,41	1	2	21942		12
	najstabsza (l)	98737	3,16	3	0,16		3	32912,3	150,00%	
32	najsilniejsza (h)	12281	0,41	0	0,41	1	1	12281		9
	najstabsza (l)	41504	1,38	1	0,38		1	41504	337,95%	
33	najsilniejsza (h)	38331	1,48	1	0,48	1	2	19165,5		16
	najstabsza (l)	85590	3,31	3	0,31		3	28530	148,86%	
34	najsilniejsza (h)	15091	0,64	0	0,64	1	1	15091		8
	najstabsza (l)	82904	3,49	3	0,49		3	27634,7	183,12%	
35	najsilniejsza (h)	59996	2,39	2	0,39	1	3	19998,7		10
	najstabsza (l)	30713	1,22	1	0,22		1	30713	153,58%	
36	najsilniejsza (h)	43278	1,59	1	0,59	1	2	21639		12
	najstabsza (l)	40250	1,48	1	0,48		1	40250	186,01%	
37	najsilniejsza (h)	71795	2,59	2	0,59	1	3	23931,7		9
	najstabsza (l)	34289	1,24	1	0,24		1	34289	143,28%	
38	najsilniejsza (h)	50023	1,78	1	0,78	1	2	25011,5		9
	najstabsza (l)	31192	1,11	1	0,11		1	31192	124,71%	
39	najsilniejsza (h)	33764	0,87	0	0,87	1	1	33764		10
	najstabsza (l)	46750	1,2	1	0,2		1	46750	138,46%	
40	najsilniejsza (h)	45558	1,74	1	0,74	1	2	22779		8
	najstabsza (l)	26582	1,01	1	0,01		1	26582	116,70%	
41	najsilniejsza (h)	16545	0,54	0	0,54	1	1	16545		12
	najstabsza (l)	45111	1,49	1	0,49		1	45111	272,66%	
suma									7000,72%	460
2015										
1	najsilniejsza (h)	13886	0,57	0	0,57	1	1	13886		12
	najstabsza (l)	34229	1,41	1	0,41		1	34229	246,50%	
2	najsilniejsza (h)	15544	0,64	0	0,64	1	1	15544		8
	najstabsza (l)	76424	3,17	3	0,17		3	25474,7	163,89%	
3	najsilniejsza (h)	45726	1,46	1	0,46	1	2	22863		14
	najstabsza (l)	163323	5,22	5	0,22		5	32664,6	142,87%	
4	najsilniejsza (h)	113024	4,47	4	0,47	1	5	22604,8		12
	najstabsza (l)	29080	1,15	1	0,15		1	29080	128,65%	
5	najsilniejsza (h)	121703	5,39	5	0,39	1	6	20283,8		13
	najstabsza (l)	30159	1,34	1	0,34		1	30159	148,68%	
6	najsilniejsza (h)	22158	0,79	0	0,79	1	1	22158		15
	najstabsza (l)	37733	1,35	1	0,35		1	37733	170,29%	
7	najsilniejsza (h)	38689	1,59	1	0,59	1	2	19344,5		12
	najstabsza (l)	35567	1,46	1	0,46		1	35567	183,86%	
8	najsilniejsza (h)	34586	1,49	1	0,49	1	2	17293		12
	najstabsza (l)	30284	1,31	1	0,31		1	30284	175,12%	
9	najsilniejsza (h)	25992	0,9	0	0,9	1	1	25992	124,17%	10

	najstabsza (l)	32274	1,12	1	0,12		1	32274		
10	najsilniejsza (h)	21364	0,79	0	0,79	1	1	21364		9
	najstabsza (l)	28808	1,06	1	0,06		1	28808	134,84%	
11	najsilniejsza (h)	19681	0,77	0	0,77	1	1	19681		12
	najstabsza (l)	32973	1,29	1	0,29		1	32973	167,54%	
12	najsilniejsza (h)	15731	0,53	0	0,53	1	1	15731		8
	najstabsza (l)	133213	4,51	4	0,51		4	33303,3	211,70%	
13	najsilniejsza (h)	52822	1,64	1	0,64	1	2	26411		14
	najstabsza (l)	39379	1,23	1	0,23		1	39379	149,10%	
14	najsilniejsza (h)	43309	1,55	1	0,55	1	2	21654,5		10
	najstabsza (l)	188010	6,71	6	0,71	1	7	26858,6	124,03%	
15	najsilniejsza (h)	42887	1,49	1	0,49	1	2	21443,5		9
	najstabsza (l)	151623	5,26	5	0,26		5	30324,6	141,42%	
16	najsilniejsza (h)	15451	0,61	0	0,61	1	1	15451		10
	najstabsza (l)	31994	1,26	1	0,26		1	31994	207,07%	
17	najsilniejsza (h)	23149	0,86	0	0,86	1	1	23149		9
	najstabsza (l)	130758	4,87	4	0,87	1	5	26151,6	112,97%	
18	najsilniejsza (h)	17386	0,63	0	0,63	1	1	17386		12
	najstabsza (l)	38396	1,4	1	0,4		1	38396	220,84%	
19	najsilniejsza (h)	327342	7,54	7	0,54	1	8	40917,8		20
	najstabsza (l)	146629	3,38	3	0,38		3	48876,3	119,45%	
20	najsilniejsza (h)	18666	0,54	0	0,54	1	1	18666		12
	najstabsza (l)	49098	1,41	1	0,41		1	49098	263,03%	
21	najsilniejsza (h)	42533	1,76	1	0,76	1	2	21266,5		12
	najstabsza (l)	27530	1,14	1	0,14		1	27530	129,45%	
22	najsilniejsza (h)	44971	1,73	1	0,73	1	2	22485,5		11
	najstabsza (l)	29919	1,15	1	0,15		1	29919	133,06%	
23	najsilniejsza (h)	21106	0,71	0	0,71	1	1	21106		15
	najstabsza (l)	47071	1,59	1	0,59		1	47071	223,02%	
24	najsilniejsza (h)	23361	0,89	0	0,89	1	1	23361		14
	najstabsza (l)	39509	1,5	1	0,5		1	39509	169,12%	
25	najsilniejsza (h)	12904	0,43	0	0,43	1	1	12904		12
	najstabsza (l)	39184	1,32	1	0,32		1	39184	303,66%	
26	najsilniejsza (h)	15064	0,54	0	0,54	1	1	15064		14
	najstabsza (l)	38344	1,37	1	0,37		1	38344	254,54%	
27	najsilniejsza (h)	79506	2,49	2	0,49	1	3	26502		9
	najstabsza (l)	136330	4,28	4	0,28		4	34082,5	128,60%	
28	najsilniejsza (h)	15942	0,59	0	0,59	1	1	15942		7
	najstabsza (l)	84773	3,13	3	0,13		3	28257,7	177,25%	
29	najsilniejsza (h)	35793	1,32	1	0,32	1	2	17896,5		9
	najstabsza (l)	89584	3,3	3	0,3		3	29861,3	166,86%	
30	najsilniejsza (h)	18341	0,66	0	0,66	1	1	18341		9
	najstabsza (l)	32794	1,18	1	0,18		1	32794	178,80%	
31	najsilniejsza (h)	41344	1,44	1	0,44	1	2	20672		12
	najstabsza (l)	35591	1,24	1	0,24		1	35591	172,17%	
32	najsilniejsza (h)	84410	3,48	3	0,48	1	4	21102,5		9
	najstabsza (l)	29161	1,2	1	0,2		1	29161	138,19%	
33	najsilniejsza (h)	44115	1,79	1	0,79	1	2	22057,5		16
	najstabsza (l)	80866	3,29	3	0,29		3	26955,3	122,20%	
34	najsilniejsza (h)	13411	0,65	0	0,65	1	1	13411		8
	najstabsza (l)	63236	3,06	3	0,06		3	21078,7	157,17%	
35	najsilniejsza (h)	18141	0,83	0	0,83	1	1	18141		10
	najstabsza (l)	72055	3,31	3	0,31		3	24018,3	132,40%	
36	najsilniejsza (h)	39874	1,6	1	0,6	1	2	19937		12
	najstabsza (l)	89668	3,59	3	0,59		3	29889,3	149,92%	
37	najsilniejsza (h)	19027	0,77	0	0,77	1	1	19027		9
	najstabsza (l)	56111	2,27	2	0,27		2	28055,5	147,45%	
38	najsilniejsza (h)	18859	0,77	0	0,77	1	1	18859		9
	najstabsza (l)	83845	3,41	3	0,41		3	27948,3	148,20%	

39	najsilniejsza (h)	24825	0,74	0	0,74	1	1	24825		10
	najstabsza (l)	146141	4,35	4	0,35		4	36535,3	147,17%	
40	najsilniejsza (h)	17488	0,8	0	0,8	1	1	17488		8
	najstabsza (l)	65262	3	2	1	1	3	21754	124,39%	
41	najsilniejsza (h)	14776	0,57	0	0,57	1	1	14776		12
	najstabsza (l)	32964	1,27	1	0,27		1	32964	223,09%	
suma									6862,76%	460

Opracowanie własne na podstawie danych PKW

Tabela III.

Różnica w sile głosu wynikająca z zastosowania metod reprezentacji proporcjonalnej: d'Hondta, klasycznego wariantu Sainte-Laguë oraz zmodyfikowanego wariantu Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 na poziomie okręgów wyborczych na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list

		Metoda											
		d'Hondta				Sainte-Laguë				Zmodyfikowana Sainte-Laguë			
nr okręgu	lista	V_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	V_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych	V_i	suma mandatów	głosów / mandat	proporcja siły głosów najsilniejszych do najsłabszych
1991													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	(h)	119194	4	29798,50	161,69%	28123	1	28123	171,32%	28123	1	28123	171,32%
	(l)	48181	1	48181,00		48181	1	48181		48181	1	48181	
2	(h)	13285	1	13285,00	159,02%	12560	1	12560	221,48%	13285	1	13285	159,02%
	(l)	21126	1	21126,00		27818	1	27818		21126	1	21126	
3	(h)	10885	1	10885,00	191,76%	10519	1	10519	198,43%	10519	1	10519	198,43%
	(l)	20873	1	20873,00		20873	1	20873		20873	1	20873	
4	(h)	58455	3	19485,00	155,40%	14673	1	14673	206,36%	58455	3	19485	155,40%
	(l)	30279	1	30279,00		30279	1	30279		30279	1	30279	
5	(h)	26562	2	13281,00	151,17%	11270	1	11270	235,69%	26562	2	13281	151,17%
	(l)	20077	1	20077,00		26562	1	26562		20077	1	20077	
6	(h)	42835	3	14278,33	187,84%	10547	1	10547	296,03%	13207	1	13207	203,07%
	(l)	26820	1	26820,00		31222	1	31222		26820	1	26820	
7	(h)	23508	2	11754,00	175,29%	11457	1	11457	205,18%	11457	1	11457	205,18%
	(l)	20604	1	20604,00		23508	1	23508		23508	1	23508	
8	(h)	45569	3	15189,67	178,69%	13476	1	13476	254,46%	15050	1	15050	180,35%
	(l)	27143	1	27143,00		34291	1	34291		27143	1	27143	
9	(h)	30735	2	15367,50	178,83%	13518	1	13518	227,36%	30735	2	15367,5	178,83%
	(l)	27482	1	27482,00		30735	1	30735		27482	1	27482	
10	(h)	74251	5	14850,20	187,66%	13515	1	13515	287,81%	14844	1	14844	187,74%
	(l)	27868	1	27868,00		38897	1	38897		27868	1	27868	
11	(h)	18653	1	18653,00	165,80%	17036	1	17036	181,54%	17036	1	17036	181,54%
	(l)	30927	1	30927,00		30927	1	30927		30927	1	30927	
12	(h)	14073	1	14073,00	160,02%	12122	1	12122	248,85%	14073	1	14073	160,02%
	(l)	22519	1	22519,00		30166	1	30166		22519	1	22519	
13	(h)	38080	3	12693,33	173,50%	12083	1	12083	182,26%	12083	1	12083	182,26%
	(l)	22023	1	22023,00		22023	1	22023		22023	1	22023	
14	(h)	39194	3	13064,67	165,03%	11280	1	11280	287,85%	12097	1	12097	178,23%
	(l)	21560	1	21560,00		32469	1	32469		21560	1	21560	

15	(h)	29654	2	14827,00	189,56%	10479	1	10479	285,31%	29654	2	14827	189,56%
	(l)	28106	1	28106,00		29898	1	29898		28106	1	28106	
16	(h)	28639	2	14319,50	195,64%	12391	1	12391	283,12%	13428	1	13428	213,28%
	(l)	28015	1	28015,00		35082	1	35082		28639	1	28639	
17	(h)	18902	1	18902,00	183,73%	15342	1	15342	251,23%	18902	1	18902	183,73%
	(l)	34729	1	34729,00		38543	1	38543		34729	1	34729	
18	(h)	74387	4	18596,75	172,99%	16308	1	16308	257,28%	17855	1	17855	180,17%
	(l)	32170	1	32170,00		41957	1	41957		32170	1	32170	
19	(h)	41697	3	13899,00	186,28%	12759	1	12759	244,91%	13218	1	13218	195,88%
	(l)	25891	1	25891,00		31248	1	31248		25891	1	25891	
20	(h)	15832	1	15832,00	189,96%	12769	1	12769	276,12%	15700	1	15700	191,55%
	(l)	30074	1	30074,00		35258	1	35258		30074	1	30074	
21	(h)	12858	1	12858,00	196,24%	11580	1	11580	285,67%	12858	1	12858	196,24%
	(l)	25232	1	25232,00		33081	1	33081		25232	1	25232	
22	(h)	83554	4	20888,50	174,96%	15183	1	15183	240,70%	36546	2	18273	176,25%
	(l)	36546	1	36546,00		36546	1	36546		32207	1	32207	
23	(h)	29049	2	14524,50	149,66%	13956	1	13956	208,15%	13956	1	13956	208,15%
	(l)	21738	1	21738,00		29049	1	29049		29049	1	29049	
24	(h)	41396	3	13798,67	127,68%	10536	1	10536	289,37%	13353	1	13353	155,01%
	(l)	35236	2	17618,00		30488	1	30488		41396	2	20698	
25	(h)	45102	3	15034,00	158,29%	12602	1	12602	270,07%	14505	1	14505	164,07%
	(l)	23798	1	23798,00		34034	1	34034		23798	1	23798	
26	(h)	43309	3	14436,33	192,17%	10810	1	10810	256,64%	26159	2	13079,5	172,90%
	(l)	27743	1	27743,00		27743	1	27743		22615	1	22615	
27	(h)	17700	1	17700,00	170,32%	14082	1	14082	273,38%	17700	1	17700	170,32%
	(l)	30147	1	30147,00		38498	1	38498		30147	1	30147	
28	(h)	33335	2	16667,50	194,95%	15660	1	15660	212,87%	15660	1	15660	212,87%
	(l)	32494	1	32494,00		33335	1	33335		33335	1	33335	
29	(h)	35795	2	17897,50	197,29%	11845	1	11845	298,10%	35310	2	17655	188,78%
	(l)	35310	1	35310,00		35310	1	35310		33329	1	33329	
30	(h)	36249	2	18124,50	178,88%	36249	2	18124,5	178,88%	36249	2	18124,5	178,88%
	(l)	32421	1	32421,00		32421	1	32421		32421	1	32421	
31	(h)	15458	1	15458,00	187,14%	15458	1	15458	187,14%	15458	1	15458	187,14%
	(l)	28928	1	28928,00		28928	1	28928		28928	1	28928	
32	(h)	17564	1	17564,00	177,79%	17480	1	17480	217,76%	17564	1	17564	177,79%
	(l)	31227	1	31227,00		38064	1	38064		31227	1	31227	
33	(h)	89050	4	22262,50	164,52%	89050	4	22262,5	164,52%	89050	4	22262,5	164,52%
	(l)	36627	1	36627,00		36627	1	36627		36627	1	36627	
34	(h)	40747	2	20373,50	132,02%	20344	1	20344	200,29%	20344	1	20344	200,29%
	(l)	26897	1	26897,00		40747	1	40747		40747	1	40747	
35	(h)	17025	1	17025,00	199,44%	13818	1	13818	292,23%	17025	1	17025	199,44%
	(l)	33954	1	33954,00		40381	1	40381		33954	1	33954	
36	(h)	16627	1	16627,00	186,29%	12950	1	12950	295,33%	16627	1	16627	186,29%
	(l)	30974	1	30974,00		38245	1	38245		30974	1	30974	

	(h)	30922	2	15461,00		13789	1	13789		30922	2	15461	
37	(l)	28563	1	28563,00	184,74%	34645	1	34645	251,25%	28563	1	28563	184,74%
suma					6482,24%				8924,96%				6770,42%
średnia					175,20%				241,22%				182,98%
1993													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	(h)	32072	1	32072		26981	1	26981	236,82%	61991	2	30995,5	
1	(l)	63897	1	63897	199,23%	63897	1	63897		50773	1	50773	163,81%
	(h)	18683	1	18683		13727	1	13727	294,57%	18683	1	18683	
2	(l)	32890	1	32890	176,04%	40435	1	40435		32890	1	32890	176,04%
	(h)	36348	2	18174		36348	2	18174	105,29%	36348	2	18174	
3	(l)	19136	1	19136	105,29%	19136	1	19136		19136	1	19136	105,29%
	(h)	34911	2	17455,5		15173	1	15173	230,09%	16311	1	16311	
4	(l)	25997	1	25997	148,93%	34911	1	34911		34911	1	34911	214,03%
	(h)	22248	1	22248		20019	1	20019	244,39%	22248	1	22248	
5	(l)	35488	1	35488	159,51%	48924	1	48924		35488	1	35488	159,51%
	(h)	47342	2	23671		18346	1	18346	258,05%	43932	2	21966	
6	(l)	43932	1	43932	185,59%	47342	1	47342		126369	4	31592,25	143,82%
	(h)	21910	2	10955		21910	2	10955	182,89%	21910	2	10955	
7	(l)	20036	1	20036	182,89%	20036	1	20036		20036	1	20036	182,89%
	(h)	30602	2	15301		13814	1	13814	221,53%	30602	2	15301	
8	(l)	37942	2	18971	123,99%	30602	1	30602		37942	2	18971	123,99%
	(h)	18452	1	18452		15904	1	15904	290,88%	16491	1	16491	
9	(l)	24202	1	24202	131,16%	46261	1	46261		58097	2	29048,5	176,15%
	(h)	12387	1	12387		11581	1	11581	206,80%	11581	1	11581	
10	(l)	23950	1	23950	193,35%	23950	1	23950		23950	1	23950	206,80%
	(h)	24799	1	24799		24799	1	24799	184,44%	24799	1	24799	
11	(l)	45739	1	45739	184,44%	45739	1	45739		45739	1	45739	184,44%
	(h)	28612	2	14306		11339	1	11339	252,33%	28612	2	14306	
12	(l)	42835	2	21417,5	149,71%	28612	1	28612		42835	2	21417,5	149,71%
	(h)	17380	1	17380		17380	1	17380	125,42%	17380	1	17380	
13	(l)	21798	1	21798	125,42%	21798	1	21798		21798	1	21798	125,42%
	(h)	63040	3	21013,3333		14897	1	14897	215,30%	63040	3	21013,333	
14	(l)	26309	1	26309	125,20%	64146	2	32073		26309	1	26309	125,20%
	(h)	23493	1	23493		17437	1	17437	213,22%	23493	1	23493	
15	(l)	37179	1	37179	158,26%	37179	1	37179		37179	1	37179	158,26%
	(h)	39500	2	19750		16541	1	16541	238,80%	39500	2	19750	
16	(l)	36634	1	36634	185,49%	39500	1	39500		36634	1	36634	185,49%
	(h)	18964	1	18964		15721	1	15721	281,90%	17919	1	17919	
17	(l)	36523	1	36523	192,59%	44318	1	44318		36523	1	36523	203,82%
	(h)	22284	1	22284		16210	1	16210	225,01%	22284	1	22284	
18	(l)	109420	4	27355	122,76%	109420	3	36473,333		109420	4	27355	122,76%
	(h)	38882	3	12960,6667		11498	1	11498	169,08%	11498	1	11498	
19	(l)	33516	2	16758	129,30%	38882	2	19441		38882	2	19441	169,08%
20	(h)	20036	1	20036	128,83%	20036	1	20036	128,83%	20036	1	20036	128,83%

	(l)	25812	1	25812		25812	1	25812		25812	1	25812	
	(h)	25904	1	25904		18281	1	18281	293,91%	25904	1	25904	
21	(l)	44045	1	44045	170,03%	53730	1	53730		44045	1	44045	170,03%
	(h)	15565	1	15565		14037	1	14037	227,51%	15565	1	15565	
22	(l)	25364	1	25364	162,96%	31935	1	31935		25364	1	25364	162,96%
	(h)	44728	3	14909,3333		14170	1	14170	197,90%	14170	1	14170	
23	(l)	28042	1	28042	188,08%	28042	1	28042		28042	1	28042	197,90%
	(h)	31878	2	15939		11102	1	11102	298,83%	31878	2	15939	
24	(l)	33176	2	16588	104,07%	33176	1	33176		33176	2	16588	104,07%
	(h)	78268	4	19567		17734	1	17734	220,67%	18089	1	18089	
25	(l)	25007	1	25007	127,80%	78268	2	39134		78268	3	26089,333	144,23%
	(h)	12113	1	12113		12113	1	12113	139,48%	12113	1	12113	
26	(l)	33790	2	16895	139,48%	33790	2	16895		33790	2	16895	139,48%
	(h)	122001	5	24400,2		19065	1	19065	290,44%	23392	1	23392	
27	(l)	31765	1	31765	130,18%	55372	1	55372		31765	1	31765	135,79%
	(h)	40597	2	20298,5		15877	1	15877	285,36%	40597	2	20298,5	
28	(l)	32408	1	32408	159,66%	45306	1	45306		32408	1	32408	159,66%
	(h)	16540	1	16540		13118	1	13118	233,91%	16540	1	16540	
29	(l)	23573	1	23573	142,52%	61368	2	30684		23573	1	23573	142,52%
	(h)	17547	1	17547		14603	1	14603	296,56%	15814	1	15814	
30	(l)	32242	1	32242	183,75%	43306	1	43306		32242	1	32242	203,88%
	(h)	12804	1	12804		12804	1	12804	159,89%	12804	1	12804	
31	(l)	20472	1	20472	159,89%	20472	1	20472		20472	1	20472	159,89%
	(h)	50583	3	16861		11519	1	11519	261,68%	50583	3	16861	
32	(l)	30143	1	30143	178,77%	30143	1	30143		30143	1	30143	178,77%
	(h)	13670	1	13670		12783	1	12783	208,67%	13670	1	13670	
33	(l)	40449	2	20224,5	147,95%	53348	2	26674		40449	2	20224,5	147,95%
	(h)	84271	4	21067,75		84271	4	21067,75	157,48%	84271	4	21067,75	
34	(l)	33178	1	33178	157,48%	33178	1	33178		33178	1	33178	157,48%
	(h)	26233	1	26233		18656	1	18656	220,83%	26233	1	26233	
35	(l)	100685	3	33561,6667	127,94%	123594	3	41198		100685	3	33561,667	127,94%
	(h)	42773	3	14257,6667		13919	1	13919	153,65%	13919	1	13919	
36	(l)	18951	1	18951	132,92%	42773	2	21386,5		42773	2	21386,5	153,65%
	(h)	14878	1	14878		13714	1	13714	164,42%	13714	1	13714	
37	(l)	43638	2	21819	146,65%	67645	3	22548,333		67645	3	22548,333	164,42%
	(h)	56129	3	18709,6667		17275	1	17275	196,80%	17275	1	17275	
38	(l)	33998	1	33998	181,71%	33998	1	33998		33998	1	33998	196,80%
	(h)	63193	4	15798,25		13943	1	13943	154,45%	13943	1	13943	
39	(l)	21535	1	21535	136,31%	21535	1	21535		21535	1	21535	154,45%
	(h)	41310	3	13770		10469	1	10469	258,33%	27045	2	13522,5	
40	(l)	27045	1	27045	196,41%	27045	1	27045		41310	2	20655	152,75%
	(h)	43018	3	14339,3333		43018	3	14339,333	173,24%	43018	3	14339,333	
41	(l)	24841	1	24841	173,24%	24841	1	24841		24841	1	24841	173,24%
	(h)	14338	1	14338		13086	1	13086	281,83%	14338	1	14338	
42	(l)	22039	1	22039	153,71%	36880	1	36880		22039	1	22039	153,71%

43	(h)	10657	1	10657	127,03%	9079	1	9079	298,23%	10657	1	10657	127,03%
	(l)	27076	2	13538		27076	1	27076		27076	2	13538	
44	(h)	18873	1	18873	165,17%	18389	1	18389	236,27%	18407	1	18407	169,35%
	(l)	31173	1	31173		43448	1	43448		31173	1	31173	
45	(h)	16235	1	16235	113,50%	13844	1	13844	199,66%	16235	1	16235	113,50%
	(l)	55282	3	18427,3333		55282	2	27641		55282	3	18427,333	
46	(h)	17272	1	17272	185,48%	17272	1	17272	185,48%	17272	1	17272	185,48%
	(l)	32036	1	32036		32036	1	32036		32036	1	32036	
47	(h)	36247	2	18123,5	141,84%	15318	1	15318	190,68%	36247	2	18123,5	141,84%
	(l)	25707	1	25707		58416	2	29208		25707	1	25707	
48	(h)	64125	4	16031,25	180,16%	12842	1	12842	249,67%	14048	1	14048	205,60%
	(l)	28882	1	28882		64125	2	32062,5		28882	1	28882	
49	(h)	49032	3	16344	183,25%	29950	2	14975	163,71%	29950	2	14975	163,71%
	(l)	29950	1	29950		49032	2	24516		49032	2	24516	
50	(h)	42440	2	21220	182,70%	19606	1	19606	216,46%	20690	1	20690	187,39%
	(l)	38770	1	38770		42440	1	42440		38770	1	38770	
51	(h)	73479	4	18369,75	149,08%	11064	1	11064	247,51%	73479	4	18369,75	149,08%
	(l)	27385	1	27385		27385	1	27385		27385	1	27385	
52	(h)	16752	1	16752	133,14%	14344	1	14344	206,85%	16752	1	16752	133,14%
	(l)	22303	1	22303		59341	2	29670,5		22303	1	22303	
suma					8070,85%				11375,98%				8263,03%
1997													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	(h)	39 607	1	39607	183,87%	23 373	1	23373	220,29%	72 827	2	36413,5	141,40%
	(l)	72 827	1	72827		205 955	4	51488,75		205 955	4	51488,75	
2	(h)	23 419	1	23419	184,33%	16 246	1	16246	265,71%	23 419	1	23419	184,33%
	(l)	43 168	1	43168		43 168	1	43168		43 168	1	43168	
3	(h)	18 292	1	18292	194,81%	18 292	1	18292	194,81%	18 292	1	18292	194,81%
	(l)	35 634	1	35634		35 634	1	35634		35 634	1	35634	
4	(h)	115 634	5	23126,8	140,50%	18 690	1	18690	173,85%	18 690	1	18690	173,85%
	(l)	64 985	2	32492,5		64 985	2	32492,5		64 985	2	32492,5	
5	(h)	56 159	2	28079,5	135,12%	17 388	1	17388	222,79%	56 159	2	28079,5	135,12%
	(l)	75 880	2	37940		154 958	4	38739,5		75 880	2	37940	
6	(h)	24 369	1	24369	179,03%	16 562	1	16562	263,43%	24 369	1	24369	179,03%
	(l)	43 629	1	43629		43 629	1	43629		43 629	1	43629	
7	(h)	20 629	2	10314,5	166,70%	9 237	1	9237	223,33%	20 629	2	10314,5	166,70%
	(l)	17 194	1	17194		20 629	1	20629		17 194	1	17194	
8	(h)	16 742	1	16742	198,29%	16 742	1	16742	198,29%	16 742	1	16742	198,29%
	(l)	33 198	1	33198		33 198	1	33198		33 198	1	33198	
9	(h)	78 808	4	19702	130,10%	16 289	1	16289	161,27%	16 289	1	16289	161,27%
	(l)	76 899	3	25633		78 808	3	26269,333		78 808	3	26269,333	
10	(h)	17 403	1	17403	133,54%	17 403	1	17403	133,54%	17 403	1	17403	133,54%
	(l)	46 479	2	23239,5		46 479	2	23239,5		46 479	2	23239,5	
11	(h)	115 185	4	28796,25	133,12%	17 101	1	17101	224,52%	27 642	1	27642	138,90%
	(l)	76 665	2	38332,5		115 185	3	38395		115 185	3	38395	

12	(h)	38 731	2	19365,5	137,20%	13 054	1	13054	296,70%	38 731	2	19365,5	137,20%
	(l)	53 137	2	26568,5		38 731	1	38731		53 137	2	26568,5	
13	(h)	20 454	1	20454	144,04%	15 361	1	15361	296,30%	20 454	1	20454	144,04%
	(l)	58 924	2	29462		45 515	1	45515		58 924	2	29462	
14	(h)	78 819	3	26273	120,33%	78 819	3	26273	120,33%	78 819	3	26273	120,33%
	(l)	63 227	2	31613,5		63 227	2	31613,5		63 227	2	31613,5	
15	(h)	155 876	6	25979,3333	164,32%	22 953	1	22953	185,98%	22 953	1	22953	185,98%
	(l)	42 689	1	42689		42 689	1	42689		42 689	1	42689	
16	(h)	166 432	7	23776	123,21%	16 182	1	16182	216,39%	22 780	1	22780	128,59%
	(l)	117 174	4	29293,5		140 068	4	35017		117 174	4	29293,5	
17	(h)	21 271	1	21271	119,55%	18 626	1	18626	157,56%	21 271	1	21271	119,55%
	(l)	101 718	4	25429,5		146 734	5	29346,8		101 718	4	25429,5	
18	(h)	83 836	4	20959	169,21%	18 108	1	18108	195,85%	18 108	1	18108	195,85%
	(l)	35 465	1	35465		35 465	1	35465		35 465	1	35465	
19	(h)	17 362	1	17362	122,13%	13 359	1	13359	287,33%	17 362	1	17362	122,13%
	(l)	42 408	2	21204		38 385	1	38385		42 408	2	21204	
20	(h)	57 048	3	19016	184,58%	35 099	2	17549,5	162,53%	35 099	2	17549,5	162,53%
	(l)	35 099	1	35099		57 048	2	28524		57 048	2	28524	
21	(h)	203 726	7	29103,7143	117,93%	21 159	1	21159	208,31%	24 174	1	24174	141,98%
	(l)	102 964	3	34321,3333		88 154	2	44077		102 964	3	34321,333	
22	(h)	87 639	4	21909,75	132,04%	18 602	1	18602	157,04%	18 602	1	18602	157,04%
	(l)	28 930	1	28930		87 639	3	29213		87 639	3	29213	
23	(h)	56 301	3	18767	139,73%	17 352	1	17352	162,23%	17 352	1	17352	162,23%
	(l)	52 446	2	26223		56 301	2	28150,5		56 301	2	28150,5	
24	(h)	32 510	2	16255	131,49%	14 473	1	14473	295,37%	15 986	1	15986	203,37%
	(l)	42 749	2	21374,5		42 749	1	42749		32 510	1	32510	
25	(h)	79 776	3	26592	150,51%	18 250	1	18250	219,30%	79 776	3	26592	150,51%
	(l)	40 023	1	40023		40 023	1	40023		40 023	1	40023	
26	(h)	15 809	1	15809	112,50%	12 937	1	12937	206,21%	15 809	1	15809	112,50%
	(l)	53 356	3	17785,3333		53 356	2	26678		53 356	3	17785,333	
27	(h)	121 894	4	30473,5	102,87%	18 074	1	18074	224,81%	27 214	1	27214	143,95%
	(l)	62 695	2	31347,5		121 894	3	40631,333		156 700	4	39175	
28	(h)	27 919	1	27919	113,11%	20 216	1	20216	195,25%	27 919	1	27919	113,11%
	(l)	157 890	5	31578		157 890	4	39472,5		157 890	5	31578	
29	(h)	74 906	4	18726,5	181,61%	12 746	1	12746	266,82%	34 009	2	17004,5	146,84%
	(l)	34 009	1	34009		34 009	1	34009		74 906	3	24968,667	
30	(h)	41 601	2	20800,5	122,95%	14 797	1	14797	281,14%	41 601	2	20800,5	122,95%
	(l)	76 720	3	25573,3333		41 601	1	41601		76 720	3	25573,333	
31	(h)	18 852	1	18852	112,97%	18 852	1	18852	112,97%	18 852	1	18852	112,97%
	(l)	21 298	1	21298		21 298	1	21298		21 298	1	21298	
32	(h)	20 792	1	20792	181,02%	20 792	1	20792	181,02%	20 792	1	20792	181,02%
	(l)	37 638	1	37638		37 638	1	37638		37 638	1	37638	
33	(h)	17 929	1	17929	153,29%	15 060	1	15060	187,41%	17 929	1	17929	153,29%
	(l)	27 484	1	27484		56 447	2	28223,5		27 484	1	27484	
34	(h)	35 242	2	17621	183,63%	12 749	1	12749	276,43%	35 242	2	17621	183,63%

	(l)	32 357	1	32357		35 242	1	35242		32 357	1	32357	
	(h)	136 066	5	27213,2		17 833	1	17833		23 780	1	23780	
35	(l)	34 353	1	34353	126,24%	158 273	4	39568,25	221,88%	34 353	1	34353	144,46%
	(h)	68 265	3	22755		21 277	1	21277		21 277	1	21277	
36	(l)	24 084	1	24084	105,84%	68 265	2	34132,5	160,42%	68 265	2	34132,5	160,42%
	(h)	19 362	1	19362		19 362	1	19362		19 362	1	19362	
37	(l)	33 035	1	33035	170,62%	33 035	1	33035	170,62%	33 035	1	33035	170,62%
	(h)	28 020	1	28020		18 712	1	18712		28 020	1	28020	
38	(l)	41 644	1	41644	148,62%	41 644	1	41644	222,55%	41 644	1	41644	148,62%
	(h)	41 878	2	20939		41 878	2	20939		41 878	2	20939	
39	(l)	70 628	3	23542,6667	112,43%	70 628	3	23542,667	112,43%	70 628	3	23542,667	112,43%
	(h)	36 171	2	18085,5		36 171	2	18085,5		36 171	2	18085,5	
40	(l)	30 746	1	30746	170,00%	30 746	1	30746	170,00%	30 746	1	30746	170,00%
	(h)	31 763	2	15881,5		12 019	1	12019		31 763	2	15881,5	
41	(l)	30 546	1	30546	192,34%	31 763	1	31763	264,27%	30 546	1	30546	192,34%
	(h)	31 755	2	15877,5		15 696	1	15696		15 696	1	15696	
42	(l)	42 889	2	21444,5	135,06%	31 755	1	31755	202,31%	31 755	1	31755	202,31%
	(h)	45 038	3	15012,6667		14 280	1	14280		14 280	1	14280	
43	(l)	36 532	2	18266	121,67%	45 038	2	22519	157,70%	45 038	2	22519	157,70%
	(h)	89 658	4	22414,5		16 099	1	16099		89 658	4	22414,5	
44	(l)	110 737	4	27684,25	123,51%	89 658	3	29886	185,64%	110 737	4	27684,25	123,51%
	(h)	22 772	1	22772		15 698	1	15698		22 772	1	22772	
45	(l)	77 140	3	25713,3333	112,92%	77 140	2	38570	245,70%	77 140	3	25713,333	112,92%
	(h)	129 414	5	25882,8		23 097	1	23097		23 097	1	23097	
46	(l)	30 670	1	30670	118,50%	129 414	4	32353,5	140,08%	129 414	4	32353,5	140,08%
	(h)	58 137	3	19379		14 650	1	14650		58 137	3	19379	
47	(l)	28 825	1	28825	148,74%	58 137	2	29068,5	198,42%	28 825	1	28825	148,74%
	(h)	66 125	3	22041,6667		15 961	1	15961		66 125	3	22041,667	
48	(l)	27 821	1	27821	126,22%	91 599	3	30533	191,30%	27 821	1	27821	126,22%
	(h)	47 351	3	15783,6667		13 379	1	13379		31 069	2	15534,5	
49	(l)	31 069	1	31069	196,84%	31 069	1	31069	232,22%	47 351	2	23675,5	152,41%
	(h)	106 713	4	26678,25		18 783	1	18783		106 713	4	26678,25	
50	(l)	84 898	3	28299,3333	106,08%	106 713	3	35571	189,38%	84 898	3	28299,333	106,08%
	(h)	39 477	2	19738,5		13 568	1	13568		39 477	2	19738,5	
51	(l)	30 428	1	30428	154,16%	39 477	1	39477	290,96%	30 428	1	30428	154,16%
	(h)	59 591	3	19863,6667		14 315	1	14315		59 591	3	19863,667	
52	(l)	77 901	3	25967	130,73%	59 591	2	29795,5	208,14%	77 901	3	25967	130,73%
suma					7500,12%				10739,18%				7862,56%
2001													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	(h)	176301	9	19589		19071	1	19071		19071	1	19071	
1	(l)	34467	1	34467	175,95%	34467	1	34467	180,73%	34467	1	34467	180,73%
	(h)	124238	7	17748,2857		12921	1	12921		15272	1	15272	
2	(l)	27681	1	27681	155,96%	27681	1	27681	214,23%	27681	1	27681	181,25%
3	(h)	21 831	1	21831	196,85%	19 841	1	19841	216,59%	20 953	1	20953	205,10%

	(l)	42 974	1	42974		42 974	1	42974		42 974	1	42974	
4	(h)	173486	7	24783,7143	132,96%	17114	1	17114	192,55%	173486	7	24783,714	132,96%
	(l)	32953	1	32953		32953	1	32953		32953	1	32953	
5	(h)	39277	2	19638,5	159,16%	13804	1	13804	226,43%	39277	2	19638,5	159,16%
	(l)	31256	1	31256		31256	1	31256		31256	1	31256	
6	(h)	43039	2	21519,5	190,00%	19547	1	19547	209,17%	19547	1	19547	209,17%
	(l)	40887	1	40887		40887	1	40887		40887	1	40887	
7	(h)	20048	1	20048	191,41%	17745	1	17745	216,25%	20048	1	20048	191,41%
	(l)	38374	1	38374		38374	1	38374		38374	1	38374	
8	(h)	18695	1	18695	163,80%	16978	1	16978	180,36%	17672	1	17672	173,28%
	(l)	30622	1	30622		30622	1	30622		30622	1	30622	
9	(h)	22423	1	22423	180,92%	19110	1	19110	212,28%	19110	1	19110	212,28%
	(l)	40567	1	40567		40567	1	40567		40567	1	40567	
10	(h)	96957	5	19391,4	187,71%	15429	1	15429	251,68%	18283	1	18283	199,09%
	(l)	36400	1	36400		38832	1	38832		36400	1	36400	
11	(h)	139616	6	23269,3333	129,79%	19617	1	19617	153,96%	19617	1	19617	153,96%
	(l)	60404	2	30202		60404	2	30202		60404	2	30202	
12	(h)	20195	1	20195	151,43%	18198	1	18198	210,22%	20195	1	20195	151,43%
	(l)	30582	1	30582		76510	2	38255		30582	1	30582	
13	(h)	146042	6	24340,3333	172,22%	19057	1	19057	219,97%	22168	1	22168	189,10%
	(l)	41919	1	41919		41919	1	41919		41919	1	41919	
14	(h)	19728	1	19728	160,43%	19728	1	19728	160,43%	19728	1	19728	160,43%
	(l)	31650	1	31650		31650	1	31650		31650	1	31650	
15	(h)	39362	2	19681	158,29%	17800	1	17800	221,13%	39362	2	19681	158,29%
	(l)	31154	1	31154		39362	1	39362		31154	1	31154	
16	(h)	19442	1	19442	174,36%	14736	1	14736	230,05%	19442	1	19442	174,36%
	(l)	33900	1	33900		33900	1	33900		33900	1	33900	
17	(h)	18986	1	18986	169,24%	18292	1	18292	175,66%	18292	1	18292	175,66%
	(l)	32132	1	32132		32132	1	32132		32132	1	32132	
18	(h)	45277	2	22638,5	136,31%	15773	1	15773	202,75%	45277	2	22638,5	136,31%
	(l)	30858	1	30858		95939	3	31979,667		30858	1	30858	
19	(h)	158426	5	31685,2	165,16%	22398	1	22398	233,64%	29497	1	29497	177,41%
	(l)	52331	1	52331		52331	1	52331		52331	1	52331	
20	(h)	47084	2	23542	127,74%	47084	2	23542	127,74%	47084	2	23542	127,74%
	(l)	90215	3	30071,6667		90215	3	30071,667		90215	3	30071,667	
21	(h)	120778	7	17254	198,42%	15802	1	15802	216,66%	16576	1	16576	145,73%
	(l)	34236	1	34236		34236	1	34236		120778	5	24155,6	
22	(h)	21010	1	21010	174,77%	21010	1	21010	174,77%	21010	1	21010	174,77%
	(l)	36719	1	36719		36719	1	36719		36719	1	36719	
23	(h)	132686	6	22114,3333	195,00%	42098	2	21049	179,03%	42098	2	21049	179,03%
	(l)	43122	1	43122		37683	1	37683		37683	1	37683	
24	(h)	43588	2	21794	153,61%	19450	1	19450	172,12%	19450	1	19450	172,12%
	(l)	33478	1	33478		33478	1	33478		33478	1	33478	
25	(h)	23085	1	23085	124,99%	17752	1	17752	176,17%	21361	1	21361	145,76%
	(l)	57710	2	28855		125093	4	31273,25		93408	3	31136	

26	(h)	140483	7	20069	178,55%	16435	1	16435	218,03%	19117	1	19117	187,44%
	(l)	35833	1	35833		35833	1	35833		35833	1	35833	
27	(h)	21940	1	21940	174,38%	15666	1	15666	244,22%	21940	1	21940	174,38%
	(l)	38260	1	38260		38260	1	38260		38260	1	38260	
28	(h)	101772	5	20354,4	124,44%	15446	1	15446	219,63%	17081	1	17081	148,95%
	(l)	25330	1	25330		101772	3	33924		101772	4	25443	
29	(h)	34923	2	17461,5	144,01%	13672	1	13672	255,43%	15613	1	15613	161,06%
	(l)	25146	1	25146		34923	1	34923		25146	1	25146	
30	(h)	17676	1	17676	127,18%	13971	1	13971	224,21%	16616	1	16616	141,39%
	(l)	22481	1	22481		93973	3	31324,333		93973	4	23493,25	
31	(h)	44730	2	22365	132,03%	16536	1	16536	193,94%	19962	1	19962	147,92%
	(l)	59056	2	29528		160346	5	32069,2		59056	2	29528	
32	(h)	174467	8	21808,375	108,37%	18625	1	18625	156,12%	19133	1	19133	130,27%
	(l)	23634	1	23634		174467	6	29077,833		174467	7	24923,857	
33	(h)	65039	3	21679,6667	142,57%	15885	1	15885	194,58%	65039	3	21679,667	142,57%
	(l)	30909	1	30909		30909	1	30909		30909	1	30909	
34	(h)	17731	1	17731	140,37%	13102	1	13102	189,96%	17731	1	17731	140,37%
	(l)	24889	1	24889		24889	1	24889		24889	1	24889	
35	(h)	108097	6	18016,1667	147,92%	15887	1	15887	170,10%	18015	1	18015	147,93%
	(l)	26650	1	26650		108097	4	27024,25		26650	1	26650	
36	(h)	44565	2	22282,5	187,96%	14159	1	14159	295,80%	41882	2	20941	169,29%
	(l)	41882	1	41882		41882	1	41882		35452	1	35452	
37	(h)	124226	6	20704,3333	171,73%	14630	1	14630	243,03%	35556	2	17778	164,69%
	(l)	35556	1	35556		35556	1	35556		29278	1	29278	
38	(h)	124244	6	20707,3333	145,66%	17057	1	17057	176,84%	17057	1	17057	176,84%
	(l)	30163	1	30163		30163	1	30163		30163	1	30163	
39	(h)	134906	6	22484,3333	183,07%	15956	1	15956	257,97%	41162	2	20581	158,39%
	(l)	41162	1	41162		41162	1	41162		65198	2	32599	
40	(h)	97049	5	19409,8	120,72%	97049	5	19409,8	120,72%	97049	5	19409,8	120,72%
	(l)	46863	2	23431,5		46863	2	23431,5		46863	2	23431,5	
41	(h)	19572	1	19572	177,65%	14391	1	14391	241,60%	34769	2	17384,5	161,59%
	(l)	34769	1	34769		34769	1	34769		28091	1	28091	
suma					6533,12%				8356,76%				6740,34%

2005													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	(h)	70146	4	17536,5	131,42%	11967	1	11967	195,39%	70146	4	17536,5	131,42%
	(l)	69138	3	23046		70146	3	23382		69138	3	23046	
2	(h)	43564	3	14521,3333	187,23%	12766	1	12766	212,98%	14220	1	14220	191,20%
	(l)	27189	1	27189		27189	1	27189		27189	1	27189	
3	(h)	99677	5	19935,4	194,44%	15447	1	15447	250,94%	16607	1	16607	196,72%
	(l)	38763	1	38763		38763	1	38763		32669	1	32669	
4	(h)	70464	4	17616	189,39%	33363	2	16681,5	159,49%	33363	2	16681,5	159,49%
	(l)	33363	1	33363		53211	2	26605,5		53211	2	26605,5	
5	(h)	33608	2	16804	135,51%	11068	1	11068	240,43%	15845	1	15845	167,49%
	(l)	22771	1	22771		53221	2	26610,5		53077	2	26538,5	

6	(h)	102403	5	20480,6	156,67%	16695	1	16695	192,19%	16695	1	16695	192,19%
	(l)	32086	1	32086		32086	1	32086		32086	1	32086	
7	(h)	35830	2	17915	184,71%	35830	2	17915	184,71%	35830	2	17915	184,71%
	(l)	33091	1	33091		33091	1	33091		33091	1	33091	
8	(h)	65502	4	16375,5	188,50%	30868	2	15434	141,83%	30868	2	15434	141,83%
	(l)	30868	1	30868		43780	2	21890		43780	2	21890	
9	(h)	41511	2	20755,5	122,29%	16807	1	16807	246,99%	41511	2	20755,5	122,29%
	(l)	25382	1	25382		41511	1	41511		25382	1	25382	
10	(h)	51840	3	17280	197,68%	34159	2	17079,5	151,76%	34159	2	17079,5	151,76%
	(l)	34159	1	34159		51840	2	25920		51840	2	25920	
11	(h)	19062	1	19062	183,93%	19062	1	19062	183,93%	19062	1	19062	183,93%
	(l)	35061	1	35061		35061	1	35061		35061	1	35061	
12	(h)	17200	1	17200	133,81%	17060	1	17060	136,58%	17060	1	17060	136,58%
	(l)	23015	1	23015		69903	3	23301		69903	3	23301	
13	(h)	23964	1	23964	139,71%	14951	1	14951	223,93%	21215	1	21215	157,81%
	(l)	33480	1	33480		33480	1	33480		33480	1	33480	
14	(h)	19916	1	19916	158,18%	14889	1	14889	211,59%	19916	1	19916	158,18%
	(l)	31503	1	31503		31503	1	31503		31503	1	31503	
15	(h)	75578	4	18894,5	149,04%	13181	1	13181	213,64%	75578	4	18894,5	149,04%
	(l)	28160	1	28160		28160	1	28160		28160	1	28160	
16	(h)	33157	2	16578,5	165,79%	15969	1	15969	207,63%	15969	1	15969	207,63%
	(l)	27485	1	27485		33157	1	33157		33157	1	33157	
17	(h)	18146	1	18146	193,62%	35134	2	17567	170,02%	35134	2	17567	170,02%
	(l)	35134	1	35134		29868	1	29868		29868	1	29868	
18	(h)	37473	2	18736,5	186,13%	34874	2	17437	160,06%	34874	2	17437	160,06%
	(l)	34874	1	34874		55818	2	27909		55818	2	27909	
19	(h)	227153	7	32450,4286	152,11%	20452	1	20452	241,35%	87477	3	29159	169,28%
	(l)	49361	1	49361		49361	1	49361		49361	1	49361	
20	(h)	89120	4	22280	117,29%	17326	1	17326	171,46%	89120	4	22280	117,29%
	(l)	104532	4	26133		89120	3	29706,667		104532	4	26133	
21	(h)	28244	2	14122	196,28%	12778	1	12778	216,92%	28244	2	14122	196,28%
	(l)	27718	1	27718		27718	1	27718		27718	1	27718	
22	(h)	37241	2	18620,5	173,67%	37241	2	18620,5	173,67%	37241	2	18620,5	173,67%
	(l)	32339	1	32339		32339	1	32339		32339	1	32339	
23	(h)	65502	3	21834	189,16%	41302	2	20651	154,02%	41302	2	20651	154,02%
	(l)	41302	1	41302		31807	1	31807		31807	1	31807	
24	(h)	52693	3	17564,3333	165,02%	13191	1	13191	219,73%	52693	3	17564,333	165,02%
	(l)	28984	1	28984		28984	1	28984		28984	1	28984	
25	(h)	89715	4	22428,75	140,48%	13429	1	13429	234,63%	19534	1	19534	161,30%
	(l)	31508	1	31508		31508	1	31508		31508	1	31508	
26	(h)	120766	6	20127,6667	172,13%	34645	2	17322,5	162,65%	34645	2	17322,5	162,65%
	(l)	34645	1	34645		28175	1	28175		28175	1	28175	
27	(h)	19905	1	19905	117,26%	16622	1	16622	180,44%	19905	1	19905	117,26%
	(l)	23340	1	23340		89980	3	29993,333		23340	1	23340	
28	(h)	50709	3	16903	148,74%	11148	1	11148	227,44%	50709	3	16903	148,74%

	(l)	25141	1	25141		50709	2	25354,5		25141	1	25141	
	(h)	16130	1	16130		12373	1	12373		16130	1	16130	
29	(l)	27070	1	27070	167,82%	27070	1	27070	218,78%	27070	1	27070	167,82%
	(h)	70401	4	17600,25		15741	1	15741		15741	1	15741	
30	(l)	26187	1	26187	148,79%	26187	1	26187	166,36%	26187	1	26187	166,36%
	(h)	113953	6	18992,1667		15296	1	15296		16484	1	16484	
31	(l)	34837	1	34837	183,43%	34837	1	34837	227,75%	34837	1	34837	211,34%
	(h)	15349	1	15349		14406	1	14406		14406	1	14406	
32	(l)	44738	2	22369	145,74%	51355	2	25677,5	178,24%	51355	2	25677,5	178,24%
	(h)	86670	5	17334		14800	1	14800		14800	1	14800	
33	(l)	51610	2	25805	148,87%	51610	2	25805	174,36%	51610	2	25805	174,36%
	(h)	29404	2	14702		29404	2	14702		29404	2	14702	
34	(l)	20005	1	20005	136,07%	20005	1	20005	136,07%	20005	1	20005	136,07%
	(h)	46619	3	15539,6667		29476	2	14738		29476	2	14738	
35	(l)	29476	1	29476	189,68%	24349	1	24349	165,21%	24349	1	24349	165,21%
	(h)	36731	2	18365,5		12941	1	12941		36731	2	18365,5	
36	(l)	30967	1	30967	168,62%	30967	1	30967	239,29%	30967	1	30967	168,62%
	(h)	45136	3	15045,3333		13681	1	13681		13681	1	13681	
37	(l)	28503	1	28503	189,45%	28503	1	28503	208,34%	28503	1	28503	208,34%
	(h)	34622	2	17311		12785	1	12785		16271	1	16271	
38	(l)	32272	1	32272	186,42%	34622	1	34622	270,80%	32272	1	32272	198,34%
	(h)	77985	4	19496,25		16479	1	16479		17426	1	17426	
39	(l)	31973	1	31973	164,00%	77985	2	38992,5	236,62%	31973	1	31973	183,48%
	(h)	39966	3	13322		9217	1	9217		24343	2	12171,5	
40	(l)	24343	1	24343	182,73%	24343	1	24343	264,11%	39966	2	19983	164,18%
	(h)	35321	2	17660,5		11819	1	11819		16956	1	16956	
41	(l)	45707	2	22853,5	129,40%	35321	1	35321	298,85%	71589	3	23863	140,73%
suma					6711,19%				8251,19%				6790,96%
2007													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	(h)	173820	6	28970		26710	1	26710		26710	1	26710	
1	(l)	72378	2	36189	124,92%	72378	2	36189	135,49%	72378	2	36189	135,49%
	(h)	125854	5	25170,8		21063	1	21063		21063	1	21063	
2	(l)	42679	1	42679	169,56%	42679	1	42679	202,63%	42679	1	42679	202,63%
	(h)	295880	9	32875,5556		26933	1	26933		57795	2	28897,5	
3	(l)	57795	1	57795	175,80%	57795	1	57795	214,59%	157969	4	39492,25	136,66%
	(h)	184705	6	30784,1667		184705	6	30784,167		184705	6	30784,167	
4	(l)	79619	2	39809,5	129,32%	79619	2	39809,5	129,32%	79619	2	39809,5	129,32%
	(h)	154224	6	25704		44602	2	22301		44602	2	22301	
5	(l)	44602	1	44602	173,52%	72028	2	36014	161,49%	72028	2	36014	161,49%
	(h)	147852	5	29570,4		52680	2	26340		52680	2	26340	
6	(l)	52680	1	52680	178,15%	208323	6	34720,5	131,82%	208323	6	34720,5	131,82%
	(h)	138882	6	23147		68114	3	22704,667		68114	3	22704,667	
7	(l)	36917	1	36917	159,49%	36917	1	36917	162,60%	36917	1	36917	162,60%
8	(h)	88563	3	29521	117,75%	88563	3	29521	117,75%	88563	3	29521	117,75%

	(l)	69523	2	34761,5		69523	2	34761,5		69523	2	34761,5	
	(h)	75125	2	37562,5		75125	2	37562,5		75125	2	37562,5	
9	(l)	117716	3	39238,6667	104,46%	117716	3	39238,667	104,46%	117716	3	39238,667	104,46%
	(h)	81532	3	27177,3333		81532	3	27177,333		81532	3	27177,333	
10	(l)	39889	1	39889	146,77%	39889	1	39889	146,77%	39889	1	39889	146,77%
	(h)	53730	2	26865		53639	2	26819,5		53639	2	26819,5	
11	(l)	53639	1	53639	199,66%	134384	4	33596	125,27%	134384	4	33596	125,27%
	(h)	108148	4	27037		24114	1	24114		24114	1	24114	
12	(l)	97517	3	32505,6667	120,23%	108148	3	36049,333	149,50%	108148	3	36049,333	149,50%
	(h)	265821	7	37974,4286		23493	1	23493		265821	7	37974,429	
13	(l)	54284	1	54284	142,95%	54284	1	54284	231,06%	54284	1	54284	142,95%
	(h)	85668	3	28556		19057	1	19057		85668	3	28556	
14	(l)	30636	1	30636	107,28%	152960	4	38240	200,66%	30636	1	30636	107,28%
	(h)	128391	5	25678,2		20609	1	20609		20609	1	20609	
15	(l)	31599	1	31599	123,06%	128391	4	32097,75	155,75%	128391	4	32097,75	155,75%
	(h)	109232	4	27308		109232	4	27308		109232	4	27308	
16	(l)	34528	1	34528	126,44%	34528	1	34528	126,44%	34528	1	34528	126,44%
	(h)	25451	1	25451		25451	1	25451		25451	1	25451	
17	(l)	42789	1	42789	168,12%	42789	1	42789	168,12%	42789	1	42789	168,12%
	(h)	158061	6	26343,5		158061	6	26343,5		158061	6	26343,5	
18	(l)	69805	2	34902,5	132,49%	69805	2	34902,5	132,49%	69805	2	34902,5	132,49%
	(h)	316977	6	52829,5		145072	3	48357,333		145072	3	48357,333	
19	(l)	145072	2	72536	137,30%	316977	5	63395,4	131,10%	316977	5	63395,4	131,10%
	(h)	36532	1	36532		36532	1	36532		36532	1	36532	
20	(l)	208034	5	41606,8	113,89%	208034	5	41606,8	113,89%	208034	5	41606,8	113,89%
	(h)	24392	1	24392		41250	2	20625		41250	2	20625	
21	(l)	41250	1	41250	169,11%	32462	1	32462	157,39%	32462	1	32462	157,39%
	(h)	145913	6	24318,8333		42786	2	21393		42786	2	21393	
22	(l)	42786	1	42786	175,94%	96748	3	32249,333	150,75%	96748	3	32249,333	150,75%
	(h)	54843	2	27421,5		54843	2	27421,5		54843	2	27421,5	
23	(l)	43121	1	43121	157,25%	43121	1	43121	157,25%	43121	1	43121	157,25%
	(h)	178988	7	25569,7143		42158	2	21079		42158	2	21079	
24	(l)	42158	1	42158	164,87%	67891	2	33945,5	161,04%	67891	2	33945,5	161,04%
	(h)	258073	8	32259,125		20676	1	20676		127959	4	31989,75	
25	(l)	50019	1	50019	155,05%	50019	1	50019	241,92%	50019	1	50019	156,36%
	(h)	62694	2	31347		30798	1	30798		30798	1	30798	
26	(l)	133711	4	33427,75	106,64%	257010	7	36715,714	119,21%	257010	7	36715,714	119,21%
	(h)	122081	4	30520,25		22820	1	22820		122081	4	30520,25	
27	(l)	44148	1	44148	144,65%	44148	1	44148	193,46%	44148	1	44148	144,65%
	(h)	78976	3	26325,3333		25046	1	25046		25046	1	25046	
28	(l)	37741	1	37741	143,36%	78976	2	39488	157,66%	78976	2	39488	157,66%
	(h)	163655	6	27275,8333		15244	1	15244		163655	6	27275,833	
29	(l)	43679	1	43679	160,14%	43679	1	43679	286,53%	43679	1	43679	160,14%

	(h)	109748	4	27437		109748	4	27437		109748	4	27437	
30	(l)	36309	1	36309	132,34%	36309	1	36309	132,34%	36309	1	36309	132,34%
	(h)	231517	7	33073,8571		57084	2	28542		57084	2	28542	
31	(l)	57084	1	57084	172,60%	231517	6	38586,167	135,19%	231517	6	38586,167	135,19%
	(h)	145755	5	29151		16381	1	16381		81360	3	27120	
32	(l)	81360	2	40680	139,55%	81360	2	40680	248,34%	145755	4	36438,75	134,36%
	(h)	188556	7	26936,5714		188556	7	26936,571		188556	7	26936,571	
33	(l)	71034	2	35517	131,85%	71034	2	35517	131,85%	71034	2	35517	131,85%
	(h)	99946	4	24986,5		99946	4	24986,5		99946	4	24986,5	
34	(l)	35584	1	35584	142,41%	35584	1	35584	142,41%	35584	1	35584	142,41%
	(h)	72259	3	24086,3333		72259	3	24086,333		72259	3	24086,333	
35	(l)	42090	1	42090	174,75%	42090	1	42090	174,75%	42090	1	42090	174,75%
	(h)	51750	2	25875		51750	2	25875		51750	2	25875	
36	(l)	102266	3	34088,6667	131,74%	102266	3	34088,667	131,74%	102266	3	34088,667	131,74%
	(h)	51896	2	25948		51896	2	25948		51896	2	25948	
37	(l)	41153	1	41153	158,60%	41153	1	41153	158,60%	41153	1	41153	158,60%
	(h)	58960	2	29480		58960	2	29480		58960	2	29480	
38	(l)	37706	1	37706	127,90%	37706	1	37706	127,90%	37706	1	37706	127,90%
	(h)	262322	7	37474,5714		24383	1	24383		262322	7	37474,571	
39	(l)	56547	1	56547	150,89%	56547	1	56547	231,91%	56547	1	56547	150,89%
	(h)	113096	5	22619,2		21162	1	21162		21162	1	21162	
40	(l)	43331	1	43331	191,57%	43331	1	43331	204,76%	43331	1	43331	204,76%
	(h)	214852	8	26856,5		26839	1	26839		26839	1	26839	
41	(l)	74600	2	37300	138,89%	74600	2	37300	138,98%	74600	2	37300	138,98%
suma					6021,28%				6625,18%				5910,00%
2011													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	(h)	45825	2	22912,5		17985	1	17985		45825	2	22912,5	
1	(l)	39899	1	39899	174,14%	39899	1	39899	221,85%	39899	1	39899	174,14%
	(h)	102368	5	20473,6		20177	1	20177		20177	1	20177	
2	(l)	28853	1	28853	140,93%	28853	1	28853	143,00%	28853	1	28853	143,00%
	(h)	250869	9	27874,3333		21946	1	21946		26754	1	26754	
3	(l)	47626	1	47626	170,86%	47626	1	47626	217,01%	47626	1	47626	178,01%
	(h)	158938	6	26489,6667		44447	2	22223,5		44447	2	22223,5	
4	(l)	44447	1	44447	167,79%	38001	1	38001	170,99%	38001	1	38001	170,99%
	(h)	91049	4	22762,25		91049	4	22762,25		91049	4	22762,25	
5	(l)	37741	1	37741	165,81%	37741	1	37741	165,81%	37741	1	37741	165,81%
	(h)	54139	2	27069,5		54139	2	27069,5		54139	2	27069,5	
6	(l)	29799	1	29799	110,08%	29799	1	29799	110,08%	29799	1	29799	110,08%
	(h)	63005	3	21001,6667		38296	2	19148		38296	2	19148	
7	(l)	38296	1	38296	182,35%	63005	2	31502,5	164,52%	63005	2	31502,5	164,52%
	(h)	72302	3	24100,6667		72302	3	24100,667		72302	3	24100,667	
8	(l)	38958	1	38958	161,65%	38958	1	38958	161,65%	38958	1	38958	161,65%
9	(h)	90558	3	30186	129,87%	90558	3	30186	129,87%	90558	3	30186	129,87%

	(l)	39204	1	39204		39204	1	39204		39204	1	39204	
	(h)	23010	1	23010		23010	1	23010		23010	1	23010	
10	(l)	34789	1	34789	151,19%	34789	1	34789	151,19%	34789	1	34789	151,19%
	(h)	109205	5	21841		42671	2	21335,5		42671	2	21335,5	
11	(l)	42671	1	42671	195,37%	35623	1	35623	166,97%	35623	1	35623	166,97%
	(h)	85670	4	21417,5		16438	1	16438		21137	1	21137	
12	(l)	91220	4	22805	106,48%	91220	3	30406,667	184,98%	85670	3	28556,667	135,10%
	(h)	224915	8	28114,375		22574	1	22574		27504	1	27504	
13	(l)	45079	1	45079	160,34%	45079	1	45079	199,69%	45079	1	45079	163,90%
	(h)	143543	7	20506,1429		19387	1	19387		19387	1	19387	
14	(l)	77809	3	25936,3333	126,48%	77809	3	25936,333	133,78%	77809	3	25936,333	133,78%
	(h)	112982	5	22596,4		17017	1	17017		112982	5	22596,4	
15	(l)	25833	1	25833	114,32%	112982	4	28245,5	165,98%	25833	1	25833	114,32%
	(h)	23175	1	23175		20798	1	20798		20798	1	20798	
16	(l)	78623	3	26207,6667	113,09%	93307	3	31102,333	149,54%	93307	3	31102,333	149,54%
	(h)	22056	1	22056		19828	1	19828		19828	1	19828	
17	(l)	36488	1	36488	165,43%	36488	1	36488	184,02%	36488	1	36488	184,02%
	(h)	23490	1	23490		23490	1	23490		23490	1	23490	
18	(l)	61136	2	30568	130,13%	61136	2	30568	130,13%	61136	2	30568	130,13%
	(h)	498599	11	45327,1818		30964	1	30964		78020	2	39010	
19	(l)	78020	1	78020	172,13%	277577	5	55515,4	179,29%	110589	2	55294,5	141,74%
	(h)	182123	6	30353,8333		23739	1	23739		23739	1	23739	
20	(l)	38482	1	38482	126,78%	38482	1	38482	162,10%	38482	1	38482	162,10%
	(h)	65739	3	21913		18816	1	18816		18816	1	18816	
21	(l)	30919	1	30919	141,10%	30919	1	30919	164,32%	30919	1	30919	164,32%
	(h)	21044	1	21044		18407	1	18407		18407	1	18407	
22	(l)	37702	1	37702	179,16%	37702	1	37702	204,82%	37702	1	37702	204,82%
	(h)	25649	1	25649		47832	2	23916		47832	2	23916	
23	(l)	47832	1	47832	186,49%	219629	7	31375,571	131,19%	219629	7	31375,571	131,19%
	(h)	127224	5	25444,8		47338	2	23669		47338	2	23669	
24	(l)	47338	1	47338	186,04%	40603	1	40603	171,55%	40603	1	40603	171,55%
	(h)	219106	8	27388,25		19313	1	19313		25542	1	25542	
25	(l)	37615	1	37615	137,34%	37615	1	37615	194,77%	37615	1	37615	147,27%
	(h)	220245	8	27530,625		25485	1	25485		25485	1	25485	
26	(l)	43264	1	43264	157,15%	43264	1	43264	169,76%	43264	1	43264	169,76%
	(h)	131471	5	26294,2		19881	1	19881		21143	1	21143	
27	(l)	98152	3	32717,3333	124,43%	131471	3	43823,667	220,43%	131471	4	32867,75	155,45%
	(h)	23547	1	23547		19688	1	19688		23547	1	23547	
28	(l)	61429	2	30714,5	130,44%	78500	2	39250	199,36%	61429	2	30714,5	130,44%
	(h)	140272	6	23378,6667		21932	1	21932		21932	1	21932	
29	(l)	65724	2	32862	140,56%	65724	2	32862	149,84%	65724	2	32862	149,84%
	(h)	118524	5	23704,8		20908	1	20908		20908	1	20908	
30	(l)	75504	3	25168	106,17%	118524	4	29631	141,72%	118524	4	29631	141,72%
	(h)	25704	1	25704		15614	1	15614		25704	1	25704	
31	(l)	43884	1	43884	170,73%	43884	1	43884	281,06%	43884	1	43884	170,73%

32	(h)	120530	5	24106	172,17%	41504	2	20752	175,69%	41504	2	20752	175,69%
	(l)	41504	1	41504		36460	1	36460		36460	1	36460	
33	(h)	109916	5	21983,2	191,49%	38331	2	19165,5	148,86%	38331	2	19165,5	148,86%
	(l)	42096	1	42096		85590	3	28530		85590	3	28530	
34	(h)	82904	4	20726	115,17%	15091	1	15091	183,12%	82904	4	20726	115,17%
	(l)	23870	1	23870		82904	3	27634,667		23870	1	23870	
35	(h)	108522	5	21704,4	141,51%	108522	5	21704,4	141,51%	108522	5	21704,4	141,51%
	(l)	30713	1	30713		30713	1	30713		30713	1	30713	
36	(h)	43278	2	21639	186,01%	43278	2	21639	186,01%	43278	2	21639	186,01%
	(l)	40250	1	40250		40250	1	40250		40250	1	40250	
37	(h)	71795	3	23931,6667	143,28%	71795	3	23931,667	143,28%	71795	3	23931,667	143,28%
	(l)	34289	1	34289		34289	1	34289		34289	1	34289	
38	(h)	50023	2	25011,5	124,71%	50023	2	25011,5	124,71%	50023	2	25011,5	124,71%
	(l)	31192	1	31192		31192	1	31192		31192	1	31192	
39	(h)	33764	1	33764	138,46%	33764	1	33764	138,46%	33764	1	33764	138,46%
	(l)	46750	1	46750		46750	1	46750		46750	1	46750	
40	(h)	45558	2	22779	116,70%	45558	2	22779	116,70%	45558	2	22779	116,70%
	(l)	26582	1	26582		26582	1	26582		26582	1	26582	
41	(h)	178124	7	25446,2857	177,28%	16545	1	16545	272,66%	45111	2	22555,5	186,94%
	(l)	45111	1	45111		45111	1	45111		42165	1	42165	
suma					6131,59%				6952,28%				6245,30%
2015													
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	(h)	90060	4	22515	165,66%	15427	1	15427	241,77%	90060	4	22515	165,66%
	(l)	37298	1	37298		37298	1	37298		37298	1	37298	
2	(h)	20517	1	20517	124,16%	15544	1	15544	234,59%	20517	1	20517	124,16%
	(l)	76424	3	25474,6667		72929	2	36464,5		76424	3	25474,667	
3	(h)	55756	2	27878	164,02%	22059	1	22059	207,29%	27341	1	27341	167,24%
	(l)	45726	1	45726		45726	1	45726		45726	1	45726	
4	(h)	22701	1	22701	165,56%	17002	1	17002	221,05%	22701	1	22701	165,56%
	(l)	37583	1	37583		37583	1	37583		37583	1	37583	
5	(h)	93432	4	23358	166,98%	14134	1	14134	275,95%	93432	4	23358	166,98%
	(l)	39003	1	39003		39003	1	39003		39003	1	39003	
6	(h)	232014	9	25779,3333	176,30%	22158	1	22158	205,11%	22158	1	22158	205,11%
	(l)	45448	1	45448		45448	1	45448		45448	1	45448	
7	(h)	41823	2	20911,5	185,01%	14835	1	14835	260,80%	38689	2	19344,5	183,86%
	(l)	38689	1	38689		38689	1	38689		35567	1	35567	
8	(h)	97877	5	19575,4	177,24%	17274	1	17274	200,85%	17743	1	17743	195,54%
	(l)	34695	1	34695		34695	1	34695		34695	1	34695	
9	(h)	107350	4	26837,5	140,16%	17163	1	17163	219,16%	25992	1	25992	144,72%
	(l)	37615	1	37615		37615	1	37615		37615	1	37615	
10	(h)	44173	2	22086,5	130,43%	15983	1	15983	276,37%	21352	1	21352	206,88%
	(l)	28808	1	28808		44173	1	44173		44173	1	44173	
11	(h)	147623	6	24603,8333	134,02%	19681	1	19681	167,54%	19681	1	19681	167,54%
	(l)	32973	1	32973		32973	1	32973		32973	1	32973	

12	(h)	23551	1	23551	117,73%	15731	1	15731	211,70%	23551	1	23551	117,73%
	(l)	55454	2	27727		133213	4	33303,25		55454	2	27727	
13	(h)	133558	4	33389,5	158,20%	21053	1	21053	250,90%	133558	4	33389,5	158,20%
	(l)	52822	1	52822		52822	1	52822		52822	1	52822	
14	(h)	188010	8	23501,25	184,28%	43309	2	21654,5	124,03%	43309	2	21654,5	124,03%
	(l)	43309	1	43309		188010	7	26858,571		188010	7	26858,571	
15	(h)	23552	1	23552	182,09%	42887	2	21443,5	141,42%	42887	2	21443,5	141,42%
	(l)	42887	1	42887		151623	5	30324,6		151623	5	30324,6	
16	(h)	24440	1	24440	130,91%	15451	1	15451	212,66%	24440	1	24440	130,91%
	(l)	31994	1	31994		131431	4	32857,75		31994	1	31994	
17	(h)	23149	1	23149	112,97%	23149	1	23149	112,97%	23149	1	23149	112,97%
	(l)	130758	5	26151,6		130758	5	26151,6		130758	5	26151,6	
18	(h)	191733	8	23966,625	160,21%	16332	1	16332	235,10%	38396	2	19198	163,44%
	(l)	38396	1	38396		38396	1	38396		31378	1	31378	
19	(h)	93666	2	46833	181,36%	84937	2	42468,5	159,41%	84937	2	42468,5	159,41%
	(l)	84937	1	84937		67700	1	67700		67700	1	67700	
20	(h)	123227	4	30806,75	159,37%	23586	1	23586	208,17%	27774	1	27774	176,78%
	(l)	49098	1	49098		49098	1	49098		49098	1	49098	
21	(h)	88731	4	22182,75	191,74%	42533	2	21266,5	139,08%	42533	2	21266,5	139,08%
	(l)	42533	1	42533		88731	3	29577		88731	3	29577	
22	(h)	44971	2	22485,5	133,06%	14893	1	14893	200,89%	44971	2	22485,5	133,06%
	(l)	29919	1	29919		29919	1	29919		29919	1	29919	
23	(h)	25163	1	25163	187,06%	21106	1	21106	223,02%	22409	1	22409	210,05%
	(l)	47071	1	47071		47071	1	47071		47071	1	47071	
24	(h)	72894	3	24298	162,60%	20297	1	20297	194,65%	23361	1	23361	169,12%
	(l)	39509	1	39509		39509	1	39509		39509	1	39509	
25	(h)	28168	1	28168	139,11%	21366	1	21366	183,39%	28168	1	28168	139,11%
	(l)	39184	1	39184		39184	1	39184		39184	1	39184	
26	(h)	156147	6	26024,5	147,34%	18918	1	18918	202,69%	20677	1	20677	185,44%
	(l)	38344	1	38344		38344	1	38344		38344	1	38344	
27	(h)	136330	5	27266	145,80%	22122	1	22122	179,70%	79506	3	26502	128,60%
	(l)	79506	2	39753		79506	2	39753		136330	4	34082,5	
28	(h)	49580	2	24790	113,99%	49580	2	24790	113,99%	49580	2	24790	113,99%
	(l)	84773	3	28257,6667		84773	3	28257,667		84773	3	28257,667	
29	(h)	89584	4	22396	159,82%	21163	1	21163	169,13%	21163	1	21163	169,13%
	(l)	35793	1	35793		35793	1	35793		35793	1	35793	
30	(h)	114799	5	22959,8	142,83%	17201	1	17201	204,02%	18341	1	18341	178,80%
	(l)	32794	1	32794		70188	2	35094		32794	1	32794	
31	(h)	135367	5	27073,4	152,71%	16786	1	16786	246,30%	22803	1	22803	181,31%
	(l)	41344	1	41344		41344	1	41344		41344	1	41344	
32	(h)	72755	3	24251,6667	164,01%	72755	3	24251,667	164,01%	72755	3	24251,667	164,01%
	(l)	39774	1	39774		39774	1	39774		39774	1	39774	
33	(h)	200652	9	22294,6667	199,93%	19395	1	19395	227,46%	44115	2	22057,5	167,20%
	(l)	44574	1	44574		44115	1	44115		36880	1	36880	
34	(h)	63236	4	15809	127,27%	13411	1	13411	225,04%	15407	1	15407	136,81%

	(l)	60359	3	20119,6667		60359	2	30179,5		63236	3	21078,667	
	(h)	80970	4	20242,5		18141	1	18141		18141	1	18141	
35	(l)	72055	3	24018,3333	118,65%	80970	3	26990	148,78%	80970	3	26990	148,78%
	(h)	115668	5	23133,6		15422	1	15422		39874	2	19937	
36	(l)	39874	1	39874	172,36%	39874	1	39874	258,55%	32047	1	32047	160,74%
	(h)	103781	5	20756,2		19027	1	19027		19237	1	19237	
37	(l)	32649	1	32649	157,30%	103781	3	34593,667	181,81%	32649	1	32649	169,72%
	(h)	83845	4	20961,25		18859	1	18859		20712	1	20712	
38	(l)	24723	1	24723	117,95%	73665	2	36832,5	195,30%	83845	3	27948,333	134,94%
	(h)	59387	2	29693,5		24825	1	24825		59387	2	29693,5	
39	(l)	146141	4	36535,25	123,04%	97975	2	48987,5	197,33%	146141	4	36535,25	123,04%
	(h)	20428	1	20428		17488	1	17488		17488	1	17488	
40	(l)	24697	1	24697	120,90%	62032	2	31016	177,36%	62032	2	31016	177,36%
	(h)	121479	5	24295,8		20291	1	20291		20291	1	20291	
41	(l)	32964	1	32964	135,68%	32964	1	32964	162,46%	32964	1	32964	162,46%
suma					6229,80%				8161,80%				6470,89%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Tabela IV.

Wpływ zastosowania ustawowych progów zaporowych na podział mandatów w okręgach z stosowaniem metody Hare'a-Niemeyera na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z zastosowaniem wyników głosowania w wyborach 1993-2015, z uwzględnieniem zastosowanego podziału na okręgi wyborcze, na przykładzie ustawowych progów zaporowych na poziomie całego ciała wybieranego, zgodnych z faktycznie zastosowanymi w danych wyborach

rok	komitet	poparcie v _i %	Poparcie w _i %	liczba okręgów w których lista straciła przynajmniej jeden mandat	liczba okręgów w których lista zyskała przynajmniej 1 mandat	bilans mandatów
1993	Konfederacja Polski Niepodległej	5,77%	8,77%	4	7	3
	Sojusz Lewicy Demokratycznej	20,41%	31,05%	0	31	40
	Polskie Stronnictwo Ludowe	15,40%	23,43%	0	28	28
	Unia Demokratyczna	10,59%	16,12%	2	13	13
	Bezpartyjny Blok Wspierania Reform	5,41%	8,24%	0	14	14
	Unia Pracy	7,28%	11,09%	2	8	6
	Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców woj. Kat.	0,17%	0,26%	0	0	0
	Związek Białoruski	0,07%	0,11%	0	0	0
	TS-K Ludności pochodzenia Niemieckiego (Częstochowa)	0,07%	0,11%	0	0	0
	Narodowy Front Polski	0,00%		0	0	0
	Niemiecka Wspólnota Robocza "PiP"	0,10%	0,15%	0	0	0
	TS-K Mniejszość Niemiecka na Śląsku Opolskim	0,44%	0,67%	0	0	0
	NTO w Piotrkowie Tryb.	0,00%		0	0	0
	Polski Front Patriotyczny	0,00%		0	0	0
	Partia Odnowy Kraju	0,00%		0	0	0
	"Spółdzielczy Dom"	0,00%		0	0	0
	suma 1993	65,73%	100,00%	8	101	
1997	Unia Wolności	13,37%	15,21%	4	5	1
	AWS	33,83%	38,48%	0	13	13
	SLD	27,13%	30,87%	0	14	14
	PSL	7,31%	8,31%	5	1	-4
	Ruch Odbudowy Polski	5,56%	6,32%	5	3	-2
	TSK Niemców Województwa Katowickiego	0,13%	0,15%	1	0	-1
	Ślwińska Mniejszość Narodowa	0,10%	0,12%	0	0	0
	TSK Niemców Województwa Częstochowskiego	0,05%	0,05%	0	0	0
	ZS Mniejszości Niemieckiej Woj. Elbląskiego	0,00%	0,01%	0	0	0
	Niemiecka Wspólnota Robocza "PiP"	0,03%	0,03%	0	0	0
	Mniejszość Niemiecka Województwa Olsztyńskiego	0,01%	0,02%	0	0	0
	TSK Niemców na Śląsku Opolskim	0,39%	0,44%	0	0	0
	suma 1997	87,90%	100,00%	15	36	
2001	Sojusz Lewicy Demokratycznej - Unia Pracy	41,04%	45,25%	0	19	19
	Samobrona Rzeczypospolitej Polskiej	10,20%	11,24%	1	1	0

	Prawo i Sprawiedliwość	9,50%	10,47%	2	2	0
	Polskie Stronnictwo Ludowe	8,98%	9,90%	1	4	3
	Platforma Obywatelska RP	12,68%	13,98%	0	5	5
	Liga Polskich Rodzin	7,87%	8,68%	0	3	3
	Mniejszość Niemiecka	0,36%	0,40%	0	0	0
	Mniejszość Niemiecka Górnego Śląska	0,06%	0,07%	0	0	0
	suma 2001	90,70%	100,00%	4	34	
2005	Liga Polskich Rodzin	7,97%	8,94%	1	1	0
	Prawo i Sprawiedliwość	26,99%	30,28%	0	6	6
	Sojusz Lewicy Demokratycznej	11,31%	12,69%	0	4	4
	Platforma Obywatelska RP	24,14%	27,08%	1	6	5
	Polskie Stronnictwo Ludowe	6,96%	7,81%	0	4	4
	Samobrona Rzeczypospolitej Polskiej	11,41%	12,81%	0	5	5
	"Mniejszość Niemiecka"	0,29%	0,33%	0	0	0
	"Mniejszość Niemiecka Śląska"	0,05%	0,05%	0	0	0
	suma 2005	89,12%	100,00%	2	26	
2007	Prawo i Sprawiedliwość	32,11%	33,49%	0	3	3
	Platforma Obywatelska RP	41,51%	43,29%	0	2	2
	Polskie Stronnictwo Ludowe	8,91%	9,29%	2	1	-1
	"Mniejszość Niemiecka"	0,20%	0,21%	0	0	0
	Lewica i Demokraci SLD+SDPL+PD+UP	13,15%	13,72%	2	0	-2
	suma 2007	95,88%	100,00%	4	6	
2011	Prawo i Sprawiedliwość	29,89%	31,17%	0	3	3
	Sojusz Lewicy Demokratycznej	8,24%	8,60%	1	0	-1
	Ruch Palikota	10,02%	10,45%	1	1	0
	Polskie Stronnictwo Ludowe	8,36%	8,72%	0	0	0
	Platforma Obywatelska RP	39,18%	40,86%	0	1	1
	Mniejszość Niemiecka	0,19%	0,20%	0	0	0
	suma 2011	95,89%	100,00%	2	5	
2015	Prawo i Sprawiedliwość	37,58%	45,00%	0	32	37
	Platforma Obywatelska RP	24,09%	28,84%	0	21	22
	Polskie Stronnictwo Ludowe	5,13%	6,14%	1	6	5
	„Kukiz'15”	8,81%	10,55%	0	5	5
	Nowoczesna Ryszarda Petru	7,60%	9,10%	1	3	2
	Zjednoczeni dla Śląska	0,12%	0,15%	0	0	0
	Mniejszość Niemiecka	0,18%	0,22%	0	0	0
	suma 2015	83,51%	100,00%	2	67	
1993-2015	Suma 1993-2015			37	275	

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Tabela V.

Odsetek głosów o sile zerowej w okręgach wynikający z zastosowania metod reprezentacji proporcjonalnej: d'Hondta, klasycznego wariantu Sainte-Laguë, zmodyfikowanego wariantu Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 oraz Hare'a-Niemeyera na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów do Sejmu RP z wykorzystaniem wyników głosowania z wyborów w latach 1991-2015, z pominięciem efektów wynikających z zastosowania progów ustawowych oraz możliwości blokowania list

okręg	metoda				Liczba mandatów w okręgu (S)
	d'Hondta	Sainte-Laguë	Zmodyfikowana Sainte-Laguë	Hare'a-Niemeyera	
1	2	3	4	5	6
1991					
1	21,04%	17,13%	17,13%	12,90%	17
2	35,88%	30,04%	35,88%	30,04%	8
3	34,67%	29,96%	29,96%	21,55%	10
4	25,51%	20,22%	24,07%	18,42%	12
5	35,22%	28,59%	35,22%	28,59%	7
6	32,81%	22,02%	26,81%	22,02%	9
7	38,45%	32,47%	32,47%	27,24%	8
8	34,11%	20,10%	29,23%	20,10%	11
9	32,13%	26,47%	32,13%	26,47%	8
10	35,09%	20,15%	29,87%	20,15%	10
11	27,95%	23,25%	23,25%	23,25%	12
12	35,63%	29,64%	35,63%	24,18%	8
13	29,07%	24,51%	24,51%	24,51%	11
14	40,35%	28,01%	36,05%	24,45%	11
15	40,86%	30,64%	40,86%	30,64%	7
16	23,60%	14,50%	18,87%	14,50%	11
17	23,51%	14,25%	23,51%	14,25%	11
18	28,50%	16,53%	24,33%	16,53%	14
19	35,62%	25,58%	30,51%	20,96%	10
20	31,78%	21,69%	26,21%	21,69%	10
21	40,42%	30,29%	40,42%	30,29%	9
22	24,58%	18,20%	24,58%	18,20%	15
23	26,47%	22,03%	22,03%	22,03%	13
24	35,09%	22,38%	30,30%	22,38%	12
25	32,24%	19,54%	27,74%	19,54%	12
26	28,41%	19,32%	28,41%	19,32%	10
27	31,36%	17,05%	31,36%	17,05%	7
28	22,78%	17,46%	17,46%	13,02%	10

29	21,29%	18,29%	21,29%	15,68%	13
30	21,61%	21,61%	21,61%	17,38%	9
31	30,15%	30,15%	30,15%	24,97%	7
32	34,04%	26,62%	34,04%	26,62%	7
33	18,24%	18,24%	18,24%	12,75%	13
34	31,42%	24,59%	24,59%	20,72%	9
35	31,88%	22,06%	31,88%	22,06%	10
36	21,35%	18,51%	21,35%	15,82%	17
37	25,74%	17,99%	25,74%	17,99%	13
suma	1118,83%	840,07%	1027,65%	778,26%	391
średnia	30,24%	22,70%	27,77%	21,03%	10,567568
1993					
1	12,72%	5,79%	12,72%	5,79%	17
2	31,85%	26,72%	31,85%	26,72%	8
3	50,11%	50,11%	50,11%	41,77%	3
4	43,81%	31,43%	37,40%	31,43%	7
5	24,97%	19,06%	24,97%	19,06%	9
6	29,64%	20,70%	29,64%	16,93%	11
7	49,97%	49,97%	49,97%	43,71%	3
8	52,11%	42,46%	52,11%	37,44%	4
9	40,57%	29,27%	34,82%	29,27%	8
10	52,04%	44,66%	44,66%	39,53%	5
11	10,25%	10,25%	10,25%	7,50%	15
12	48,21%	41,53%	48,21%	35,21%	5
13	42,66%	42,66%	42,66%	36,33%	5
14	43,77%	32,24%	43,77%	32,24%	7
15	26,12%	21,58%	26,12%	17,54%	10
16	18,32%	11,60%	18,32%	8,95%	17
17	22,66%	10,75%	18,40%	10,75%	14
18	30,57%	22,18%	30,57%	22,18%	11
19	54,35%	47,10%	47,10%	34,80%	5
20	38,89%	38,89%	38,89%	31,60%	5
21	14,96%	6,19%	14,96%	6,19%	13
22	46,61%	38,73%	46,61%	38,73%	5
23	48,21%	40,21%	40,21%	34,24%	5
24	57,09%	40,05%	57,09%	40,05%	4
25	38,13%	23,35%	33,16%	23,35%	10
26	48,40%	48,40%	48,40%	41,68%	4
27	32,31%	13,39%	27,21%	13,39%	12
28	33,95%	20,70%	33,95%	20,70%	7
29	38,76%	33,69%	38,76%	28,86%	8
30	35,26%	21,17%	30,33%	21,17%	10
31	45,20%	45,20%	45,20%	38,96%	4
32	46,24%	39,99%	46,24%	39,99%	5

33	43,53%	37,78%	43,53%	32,20%	7
34	38,72%	38,72%	38,72%	27,98%	5
35	23,74%	16,38%	23,74%	16,38%	14
36	57,89%	48,40%	48,40%	39,99%	4
37	44,34%	38,95%	38,95%	28,62%	8
38	39,35%	32,91%	32,91%	32,91%	7
39	43,42%	36,86%	36,86%	27,78%	7
40	53,24%	46,07%	53,24%	40,38%	4
41	51,18%	51,18%	51,18%	39,00%	4
42	48,70%	39,54%	48,70%	39,54%	4
43	56,76%	43,78%	56,76%	43,78%	5
44	34,55%	23,92%	29,24%	19,56%	10
45	45,49%	38,48%	45,49%	32,51%	6
46	30,09%	30,09%	30,09%	24,76%	7
47	40,33%	33,75%	40,33%	29,29%	7
48	35,39%	24,96%	29,94%	24,96%	8
49	47,60%	47,60%	47,60%	41,13%	4
50	26,57%	12,25%	21,63%	12,25%	12
51	45,28%	39,28%	45,28%	34,42%	5
52	40,40%	34,05%	40,40%	29,38%	7
suma	2055,27%	1684,95%	1957,62%	1492,87%	391
średnia	0,395245	0,324028	0,376466	0,287091	7,5192308
1997					
1	6,35%	3,41%	6,35%	3,41%	17
2	17,24%	11,48%	17,24%	11,48%	8
3	26,61%	26,61%	26,61%	26,61%	3
4	30,82%	23,67%	23,67%	18,03%	7
5	20,34%	15,51%	20,34%	10,71%	9
6	17,47%	8,64%	17,47%	8,64%	11
7	44,49%	30,93%	44,49%	30,93%	3
8	27,09%	27,09%	27,09%	20,23%	4
9	28,19%	21,71%	21,71%	21,71%	8
10	27,12%	27,12%	27,12%	20,71%	5
11	16,25%	8,40%	11,40%	8,40%	15
12	24,96%	16,30%	24,96%	16,30%	5
13	24,33%	15,03%	24,33%	15,03%	5
14	17,44%	17,44%	17,44%	11,00%	7
15	20,58%	14,00%	14,00%	10,39%	10
16	18,56%	7,81%	14,18%	7,81%	16
17	18,79%	14,38%	18,79%	11,05%	14
18	18,45%	7,18%	7,18%	7,18%	12
19	29,26%	19,63%	29,26%	19,63%	5
20	24,20%	24,20%	24,20%	19,06%	5
21	18,66%	9,33%	13,68%	9,33%	13

22	37,22%	27,20%	27,20%	19,61%	5
23	32,63%	21,88%	21,88%	21,88%	5
24	40,34%	16,19%	27,66%	16,19%	4
25	11,80%	6,50%	11,80%	6,50%	10
26	38,91%	27,48%	38,91%	27,48%	4
27	19,25%	8,53%	12,81%	8,53%	11
28	23,56%	16,38%	23,56%	16,38%	7
29	25,58%	14,15%	25,58%	14,15%	8
30	21,45%	11,56%	21,45%	11,56%	10
31	30,54%	30,54%	30,54%	30,54%	4
32	24,53%	24,53%	24,53%	17,10%	5
33	20,85%	13,11%	20,85%	13,11%	7
34	24,80%	16,43%	24,80%	16,43%	5
35	16,59%	8,34%	11,88%	8,34%	14
36	38,15%	23,90%	23,90%	23,90%	4
37	12,59%	12,59%	12,59%	12,59%	8
38	19,48%	13,37%	19,48%	13,37%	8
39	23,87%	23,87%	23,87%	17,19%	7
40	28,94%	28,94%	28,94%	20,13%	4
41	30,42%	20,77%	30,42%	20,77%	4
42	38,99%	26,17%	26,17%	26,17%	4
43	39,62%	29,05%	29,05%	20,05%	5
44	19,61%	14,54%	19,61%	14,54%	10
45	25,38%	17,39%	25,38%	10,28%	6
46	24,40%	15,22%	15,22%	15,22%	7
47	24,79%	17,63%	24,79%	12,35%	7
48	22,29%	15,61%	22,29%	11,63%	8
49	36,49%	25,66%	36,49%	25,66%	4
50	20,37%	10,72%	20,37%	6,68%	12
51	23,04%	14,59%	23,04%	14,59%	5
52	22,35%	15,48%	22,35%	15,48%	7
suma	1296,00%	918,17%	1158,88%	816,02%	391
średnia	0,249231	0,176572	0,222862	0,156926	7,5192308
2001					
1	19,37%	7,67%	7,67%	3,60%	12
2	24,67%	12,72%	18,20%	12,72%	9
3	10,19%	0,45%	5,18%	0,45%	14
4	7,70%	2,73%	7,70%	2,73%	12
5	7,55%	3,32%	7,55%	3,32%	13
6	7,34%	2,84%	2,84%	2,84%	15
7	10,97%	5,74%	10,97%	5,74%	12
8	15,56%	4,45%	9,90%	4,45%	12
9	11,79%	6,09%	6,09%	6,09%	11
10	21,16%	7,36%	13,67%	7,36%	9

11	11,97%	6,20%	6,20%	6,20%	12
12	19,96%	11,58%	19,96%	11,58%	7
13	9,75%	0,25%	4,64%	0,25%	14
14	2,79%	2,79%	2,79%	2,79%	9
15	10,42%	2,55%	10,42%	2,55%	8
16	13,53%	7,86%	13,53%	7,86%	10
17	15,35%	7,65%	7,65%	7,65%	9
18	7,10%	2,16%	7,10%	7,10%	12
19	9,09%	2,02%	5,07%	2,02%	19
20	8,49%	8,49%	8,49%	8,49%	10
21	17,94%	7,53%	12,61%	7,53%	13
22	2,23%	2,23%	2,23%	2,23%	11
23	1,94%	1,94%	1,94%	1,94%	15
24	7,37%	2,48%	2,48%	2,48%	15
25	17,26%	6,45%	11,36%	6,45%	12
26	12,23%	3,01%	7,27%	3,01%	14
27	10,09%	4,44%	10,09%	4,44%	9
28	30,66%	15,63%	22,77%	15,63%	7
29	23,75%	6,85%	17,66%	6,85%	10
30	24,63%	11,56%	17,53%	17,53%	9
31	13,20%	3,05%	7,65%	7,65%	13
32	29,14%	15,64%	22,30%	15,64%	9
33	6,90%	3,22%	6,90%	3,22%	16
34	19,99%	13,30%	19,99%	13,30%	8
35	22,93%	8,12%	15,06%	8,12%	9
36	10,27%	6,22%	10,27%	6,22%	12
37	17,96%	12,30%	17,96%	7,15%	9
38	18,91%	12,27%	12,27%	7,66%	9
39	17,68%	7,64%	17,68%	7,64%	10
40	19,91%	19,91%	19,91%	15,46%	8
41	12,58%	4,07%	12,58%	8,31%	13
suma	582,36%	272,78%	444,15%	274,24%	460
średnia	0,142039	0,066531	0,10833	0,066888	11,219512
2005					
1	16,01%	11,78%	16,01%	11,78%	12
2	24,75%	10,99%	17,50%	10,99%	8
3	16,80%	8,53%	12,51%	8,53%	14
4	17,43%	11,27%	11,27%	11,27%	12
5	13,30%	3,88%	7,75%	3,88%	13
6	10,73%	6,52%	6,52%	6,52%	15
7	7,97%	7,97%	7,97%	7,97%	12
8	9,87%	9,87%	9,87%	6,36%	12
9	20,67%	8,92%	20,67%	8,92%	10
10	8,79%	8,79%	8,79%	8,79%	9

11	8,00%	8,00%	8,00%	8,00%	12
12	23,19%	14,68%	14,68%	14,68%	8
13	18,49%	9,88%	13,44%	9,88%	13
14	11,72%	5,72%	11,72%	5,72%	9
15	13,93%	8,01%	13,93%	8,01%	9
16	15,78%	8,84%	8,84%	8,84%	10
17	8,11%	8,11%	8,11%	8,11%	9
18	7,75%	7,75%	7,75%	7,75%	12
19	8,22%	5,53%	8,22%	3,18%	19
20	17,12%	11,66%	17,12%	11,66%	11
21	14,51%	9,73%	14,51%	9,73%	13
22	6,60%	6,60%	6,60%	6,60%	11
23	7,00%	7,00%	7,00%	7,00%	15
24	12,06%	8,24%	12,06%	5,67%	15
25	18,58%	9,12%	12,97%	9,12%	12
26	12,19%	12,19%	12,19%	9,22%	14
27	20,58%	13,99%	20,58%	13,99%	9
28	23,14%	17,06%	23,14%	17,06%	7
29	19,79%	14,45%	19,79%	10,89%	10
30	25,35%	10,70%	10,70%	10,70%	9
31	23,78%	9,01%	13,63%	9,01%	12
32	20,12%	13,31%	13,31%	13,31%	9
33	10,98%	6,92%	6,92%	6,92%	16
34	15,96%	15,96%	15,96%	10,38%	8
35	10,01%	10,01%	10,01%	10,01%	10
36	10,14%	5,56%	10,14%	5,56%	12
37	17,56%	11,28%	11,28%	11,28%	9
38	18,14%	4,86%	10,70%	4,86%	9
39	26,00%	9,48%	20,29%	14,88%	10
40	21,26%	16,01%	21,26%	16,01%	8
41	16,12%	6,78%	10,62%	6,78%	13
suma	628,51%	394,94%	514,35%	379,80%	460
średnia	15,33%	9,63%	12,55%	9,26%	11,219512
2007					
1	10,18%	3,58%	3,58%	3,58%	12
2	11,65%	3,88%	3,88%	3,88%	8
3	8,00%	3,16%	8,00%	3,16%	14
4	3,98%	3,98%	3,98%	3,98%	12
5	4,28%	4,28%	4,28%	4,28%	13
6	5,95%	5,95%	5,95%	5,95%	15
7	6,51%	6,51%	6,51%	3,21%	12
8	4,45%	4,45%	4,45%	4,45%	12
9	8,70%	8,70%	8,70%	8,70%	10
10	4,64%	4,64%	4,64%	4,64%	9

11	6,32%	6,32%	6,32%	6,32%	12
12	12,47%	3,46%	3,46%	3,46%	8
13	8,56%	4,37%	8,56%	4,37%	13
14	9,61%	3,22%	9,61%	9,61%	9
15	10,91%	3,59%	3,59%	3,59%	9
16	3,81%	3,81%	3,81%	3,81%	10
17	5,08%	5,08%	5,08%	5,08%	9
18	4,91%	4,91%	4,91%	2,55%	12
19	5,67%	5,67%	5,67%	3,34%	19
20	3,01%	3,01%	3,01%	3,01%	11
21	3,92%	3,92%	3,92%	3,92%	13
22	4,36%	4,36%	4,36%	4,36%	11
23	3,82%	3,82%	3,82%	3,82%	15
24	4,97%	4,97%	4,97%	4,97%	15
25	7,71%	3,34%	7,71%	3,34%	12
26	9,97%	3,86%	3,86%	3,86%	14
27	10,02%	3,40%	10,02%	3,40%	9
28	14,24%	4,44%	4,44%	4,44%	7
29	7,43%	2,80%	7,43%	2,80%	10
30	7,23%	7,23%	7,23%	3,25%	9
31	6,48%	6,48%	6,48%	6,48%	12
32	8,67%	3,64%	8,67%	3,64%	9
33	4,45%	4,45%	4,45%	4,45%	16
34	5,55%	5,55%	5,55%	5,55%	8
35	3,92%	3,92%	3,92%	3,92%	10
36	4,65%	4,65%	4,65%	4,65%	12
37	5,32%	5,32%	5,32%	5,32%	9
38	4,02%	4,02%	4,02%	4,02%	9
39	7,72%	2,27%	7,72%	2,27%	10
40	14,98%	6,39%	6,39%	6,39%	8
41	9,99%	3,88%	3,88%	3,88%	13
suma	288,13%	185,30%	226,82%	179,72%	460
średnia	0,070276	0,045194	0,055322	0,043834	11,219512
2011					
1	7,70%	2,47%	7,70%	2,47%	12
2	17,75%	8,80%	8,80%	8,80%	8
3	14,24%	4,43%	8,85%	4,43%	14
4	4,11%	4,11%	4,11%	4,11%	12
5	3,84%	3,84%	3,84%	3,84%	13
6	5,39%	5,39%	5,39%	5,39%	15
7	3,19%	3,19%	3,19%	3,19%	12
8	3,77%	3,77%	3,77%	3,77%	12
9	7,09%	7,09%	7,09%	7,09%	10
10	3,44%	3,44%	3,44%	3,44%	9

11	4,67%	4,67%	4,67%	4,67%	12
12	26,10%	10,40%	17,27%	10,40%	8
13	15,75%	5,86%	10,32%	2,55%	14
14	20,62%	13,67%	13,67%	9,00%	10
15	16,46%	9,86%	16,46%	9,86%	9
16	10,72%	3,20%	3,20%	3,20%	10
17	11,16%	3,49%	3,49%	3,49%	9
18	4,72%	4,72%	4,72%	4,72%	12
19	5,19%	2,14%	5,19%	2,14%	20
20	11,41%	6,13%	6,13%	6,13%	12
21	9,27%	3,38%	3,38%	3,38%	12
22	10,25%	4,08%	4,08%	4,08%	11
23	4,73%	4,73%	4,73%	4,73%	15
24	4,80%	4,80%	4,80%	4,80%	14
25	13,60%	2,80%	7,45%	2,80%	12
26	8,92%	3,30%	3,30%	3,30%	14
27	16,85%	3,68%	10,07%	10,07%	9
28	13,80%	5,03%	13,80%	5,03%	7
29	15,96%	8,16%	8,16%	8,16%	9
30	17,50%	9,58%	9,58%	9,58%	9
31	9,78%	5,90%	9,78%	5,90%	12
32	7,98%	7,98%	7,98%	3,60%	9
33	4,37%	4,37%	4,37%	4,37%	16
34	10,64%	2,93%	10,64%	2,93%	8
35	3,33%	3,33%	3,33%	3,33%	10
36	3,89%	3,89%	3,89%	3,89%	12
37	4,64%	4,64%	4,64%	4,64%	9
38	2,79%	2,79%	2,79%	2,79%	9
39	5,59%	5,59%	5,59%	5,59%	10
40	8,80%	8,80%	8,80%	8,80%	8
41	8,68%	4,34%	8,68%	4,34%	12
suma	383,48%	214,78%	281,13%	208,81%	460
średnia	0,093531	0,052386	0,068568	0,050929	11,219512
2015					
1	11,86%	7,54%	11,86%	3,64%	12
2	18,62%	11,98%	18,62%	11,98%	8
3	12,81%	3,37%	7,59%	3,37%	14
4	8,98%	4,44%	8,98%	8,98%	12
5	8,32%	4,42%	8,32%	0,78%	13
6	12,81%	3,27%	3,27%	3,27%	15
7	10,69%	6,33%	10,69%	6,33%	12
8	14,76%	4,65%	9,63%	0,65%	12
9	19,35%	7,33%	12,11%	7,33%	10
10	27,51%	6,97%	12,56%	6,97%	9

11	13,94%	8,62%	8,62%	8,62%	12
12	21,86%	16,06%	21,86%	16,06%	8
13	7,06%	3,18%	7,06%	3,18%	14
14	17,66%	17,66%	17,66%	9,19%	10
15	15,63%	15,63%	15,63%	10,91%	9
16	12,57%	7,42%	12,57%	7,42%	10
17	17,13%	17,13%	17,13%	12,32%	9
18	16,76%	7,77%	16,76%	7,77%	12
19	1,15%	1,15%	1,15%	1,15%	20
20	18,86%	8,39%	13,20%	8,39%	12
21	11,39%	11,39%	11,39%	7,45%	12
22	16,30%	11,74%	16,30%	11,74%	11
23	16,53%	3,29%	7,45%	3,29%	15
24	13,38%	3,35%	8,02%	0,77%	14
25	12,75%	7,75%	12,75%	7,75%	12
26	12,46%	3,97%	8,03%	3,97%	14
27	18,38%	11,82%	18,38%	11,82%	9
28	20,48%	20,48%	20,48%	13,74%	7
29	19,42%	12,22%	12,22%	12,22%	9
30	24,89%	12,64%	18,57%	12,64%	9
31	13,23%	3,60%	7,68%	3,60%	12
32	11,60%	11,60%	11,60%	6,79%	9
33	8,16%	4,02%	8,16%	4,02%	16
34	30,07%	15,69%	22,38%	15,69%	8
35	16,34%	9,52%	9,52%	9,52%	10
36	8,64%	4,39%	8,64%	4,39%	12
37	21,76%	7,96%	14,82%	7,96%	9
38	23,56%	8,92%	15,90%	8,92%	9
39	17,88%	11,83%	17,88%	7,06%	10
40	20,55%	12,49%	12,49%	12,49%	8
41	13,34%	8,00%	8,00%	3,88%	12
suma	639,44%	359,98%	505,93%	308,02%	460
średnia	0,155961	0,087801	0,123396	0,075126	11,219512

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Tabela VI.

Relacja stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) będącego konsekwencją zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu do stosunku wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) będącego konsekwencją zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu

S	Si										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	100,00%	110,00%									
3	100,00%	116,00%	106,67%								
4	100,00%	120,00%	111,43%	105,00%							
5	100,00%	122,86%	115,00%	108,89%	104,00%						
6	100,00%	125,00%	117,78%	112,00%	107,27%	103,33%					
7	100,00%	126,67%	120,00%	114,55%	110,00%	106,15%	102,86%				
8	100,00%	128,00%	121,82%	116,67%	112,31%	108,57%	105,33%	102,50%			
9	100,00%	129,09%	123,33%	118,46%	114,29%	110,67%	107,50%	104,71%	102,22%		
10	100,00%	130,00%	124,62%	120,00%	116,00%	112,50%	109,41%	106,67%	104,21%	102,00%	
11	100,00%	130,77%	125,71%	121,33%	117,50%	114,12%	111,11%	108,42%	106,00%	103,81%	101,82%
12	100,00%	131,43%	126,67%	122,50%	118,82%	115,56%	112,63%	110,00%	107,62%	105,45%	103,48%
13	100,00%	132,00%	127,50%	123,53%	120,00%	116,84%	114,00%	111,43%	109,09%	106,96%	105,00%
14	100,00%	132,50%	128,24%	124,44%	121,05%	118,00%	115,24%	112,73%	110,43%	108,33%	106,40%
15	100,00%	132,94%	128,89%	125,26%	122,00%	119,05%	116,36%	113,91%	111,67%	109,60%	107,69%
16	100,00%	133,33%	129,47%	126,00%	122,86%	120,00%	117,39%	115,00%	112,80%	110,77%	108,89%
17	100,00%	133,68%	130,00%	126,67%	123,64%	120,87%	118,33%	116,00%	113,85%	111,85%	110,00%
18	100,00%	134,00%	130,48%	127,27%	124,35%	121,67%	119,20%	116,92%	114,81%	112,86%	111,03%
19	100,00%	134,29%	130,91%	127,83%	125,00%	122,40%	120,00%	117,78%	115,71%	113,79%	112,00%

Opracowanie własne.

Tabela VII.

Porównanie wartości nominalnego progu naturalnego w zależności od liczby list uprawnionych do udziału w podziale mandatów (L) w okręgach S-mandatowych $T_{N(L)}$ wynikającej z zastosowania wybranych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej wraz ze wskazaniem wartości najwyższej dla danych S oraz L

S	L										
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	Zmod. Sainte-Laguë
	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	Sainte-Laguë
	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	50,00%	Hare-Niemeyera
2	31,82%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	Zmod. Sainte-Laguë
	25,00%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	Sainte-Laguë
	25,00%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	33,33%	Hare-Niemeyera
3	21,88%	24,14%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	Zmod. Sainte-Laguë
	16,67%	20,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	Sainte-Laguë
	16,67%	22,22%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	25,00%	Hare-Niemeyera
4	16,67%	18,92%	19,44%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	Zmod. Sainte-Laguë
	12,50%	14,29%	16,67%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	Sainte-Laguë
	12,50%	16,67%	18,75%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	Hare-Niemeyera
5	13,46%	14,89%	15,91%	16,28%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	Zmod. Sainte-Laguë
	10,00%	11,11%	12,50%	14,29%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	Sainte-Laguë
	10,00%	13,33%	15,00%	16,00%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	16,67%	Hare-Niemeyera
6	11,29%	12,28%	13,46%	13,73%	14,00%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	Zmod. Sainte-Laguë
	8,33%	9,09%	10,00%	11,11%	12,50%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	Sainte-Laguë
	8,33%	11,11%	12,50%	13,33%	13,89%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	14,29%	Hare-Niemeyera
7	9,72%	10,45%	11,29%	11,86%	12,07%	12,28%	12,50%	12,50%	12,50%	12,50%	Zmod. Sainte-Laguë
	7,14%	7,69%	8,33%	9,09%	10,00%	11,11%	12,50%	12,50%	12,50%	12,50%	Sainte-Laguë

	7,14%	9,52%	10,71%	11,43%	11,90%	12,24%	12,50%	12,50%	12,50%	12,50%	Hare-Niemeyera
8	8,54%	9,09%	9,72%	10,45%	10,61%	10,77%	10,94%	11,11%	11,11%	11,11%	Zmod. Sainte-Laguë
	6,25%	6,67%	7,14%	7,69%	8,33%	9,09%	10,00%	11,11%	11,11%	11,11%	Sainte-Laguë
	6,25%	8,33%	9,38%	10,00%	10,42%	10,71%	10,94%	11,11%	11,11%	11,11%	Hare-Niemeyera
9	7,61%	8,05%	8,54%	9,09%	9,46%	9,59%	9,72%	9,86%	10,00%	10,00%	Zmod. Sainte-Laguë
	5,56%	5,88%	6,25%	6,67%	7,14%	7,69%	8,33%	9,09%	10,00%	10,00%	Sainte-Laguë
	5,56%	7,41%	8,33%	8,89%	9,26%	9,52%	9,72%	9,88%	10,00%	10,00%	Hare-Niemeyera
10	6,86%	7,22%	7,61%	8,05%	8,54%	8,64%	8,75%	8,86%	8,97%	9,09%	Zmod. Sainte-Laguë
	5,00%	5,26%	5,56%	5,88%	6,25%	6,67%	7,14%	7,69%	8,33%	9,09%	Sainte-Laguë
	5,00%	6,67%	7,50%	8,00%	8,33%	8,57%	8,75%	8,89%	9,00%	9,09%	Hare-Niemeyera
11	6,25%	6,54%	6,86%	7,22%	7,61%	7,87%	7,95%	8,05%	8,14%	8,24%	Zmod. Sainte-Laguë
	4,55%	4,76%	5,00%	5,26%	5,56%	5,88%	6,25%	6,67%	7,14%	7,69%	Sainte-Laguë
	4,55%	6,06%	6,82%	7,27%	7,58%	7,79%	7,95%	8,08%	8,18%	8,26%	Hare-Niemeyera
12	5,74%	5,98%	6,25%	6,54%	6,86%	7,22%	7,29%	7,37%	7,45%	7,53%	Zmod. Sainte-Laguë
	4,17%	4,35%	4,55%	4,76%	5,00%	5,26%	5,56%	5,88%	6,25%	6,67%	Sainte-Laguë
	4,17%	5,56%	6,25%	6,67%	6,94%	7,14%	7,29%	7,41%	7,50%	7,58%	Hare-Niemeyera
13	5,30%	5,51%	5,74%	5,98%	6,25%	6,54%	6,73%	6,80%	6,86%	6,93%	Zmod. Sainte-Laguë
	3,85%	4,00%	4,17%	4,35%	4,55%	4,76%	5,00%	5,26%	5,56%	5,88%	Sainte-Laguë
	3,85%	5,13%	5,77%	6,15%	6,41%	6,59%	6,73%	6,84%	6,92%	6,99%	Hare-Niemeyera
14	4,93%	5,11%	5,30%	5,51%	5,74%	5,98%	6,25%	6,31%	6,36%	6,42%	Zmod. Sainte-Laguë
	3,57%	3,70%	3,85%	4,00%	4,17%	4,35%	4,55%	4,76%	5,00%	5,26%	Sainte-Laguë
	3,57%	4,76%	5,36%	5,71%	5,95%	6,12%	6,25%	6,35%	6,43%	6,49%	Hare-Niemeyera
15	4,61%	4,76%	4,93%	5,11%	5,30%	5,51%	5,74%	5,88%	5,93%	5,98%	Zmod. Sainte-Laguë
	3,33%	3,45%	3,57%	3,70%	3,85%	4,00%	4,17%	4,35%	4,55%	4,76%	Sainte-Laguë

	3,33%	4,44%	5,00%	5,33%	5,56%	5,71%	5,83%	5,93%	6,00%	6,06%	Hare-Niemeyera
16	4,32%	4,46%	4,61%	4,76%	4,93%	5,11%	5,30%	5,51%	5,56%	5,60%	Zmod. Sainte-Laguë
	3,13%	3,23%	3,33%	3,45%	3,57%	3,70%	3,85%	4,00%	4,17%	4,35%	Sainte-Laguë
	3,13%	4,17%	4,69%	5,00%	5,21%	5,36%	5,47%	5,56%	5,63%	5,68%	Hare-Niemeyera
17	4,07%	4,19%	4,32%	4,46%	4,61%	4,76%	4,93%	5,11%	5,22%	5,26%	Zmod. Sainte-Laguë
	2,94%	3,03%	3,13%	3,23%	3,33%	3,45%	3,57%	3,70%	3,85%	4,00%	Sainte-Laguë
	2,94%	3,92%	4,41%	4,71%	4,90%	5,04%	5,15%	5,23%	5,29%	5,35%	Hare-Niemeyera
18	3,85%	3,95%	4,07%	4,19%	4,32%	4,46%	4,61%	4,76%	4,93%	4,96%	Zmod. Sainte-Laguë
	2,78%	2,86%	2,94%	3,03%	3,13%	3,23%	3,33%	3,45%	3,57%	3,70%	Sainte-Laguë
	2,78%	3,70%	4,17%	4,44%	4,63%	4,76%	4,86%	4,94%	5,00%	5,05%	Hare-Niemeyera
19	3,65%	3,74%	3,85%	3,95%	4,07%	4,19%	4,32%	4,46%	4,61%	4,70%	Zmod. Sainte-Laguë
	2,63%	2,70%	2,78%	2,86%	2,94%	3,03%	3,13%	3,23%	3,33%	3,45%	Sainte-Laguë
	2,63%	3,51%	3,95%	4,21%	4,39%	4,51%	4,61%	4,68%	4,74%	4,78%	Hare-Niemeyera
20	3,47%	3,55%	3,65%	3,74%	3,85%	3,95%	4,07%	4,19%	4,32%	4,46%	Zmod. Sainte-Laguë
	2,50%	2,56%	2,63%	2,70%	2,78%	2,86%	2,94%	3,03%	3,13%	3,23%	Sainte-Laguë
	2,50%	3,33%	3,75%	4,00%	4,17%	4,29%	4,38%	4,44%	4,50%	4,55%	Hare-Niemeyera
21	3,30%	3,38%	3,47%	3,55%	3,65%	3,74%	3,85%	3,95%	4,07%	4,19%	Zmod. Sainte-Laguë
	2,38%	2,44%	2,50%	2,56%	2,63%	2,70%	2,78%	2,86%	2,94%	3,03%	Sainte-Laguë
	2,38%	3,17%	3,57%	3,81%	3,97%	4,08%	4,17%	4,23%	4,29%	4,33%	Hare-Niemeyera

Opracowanie własne.

Tabela VIII.

Minimalny odsetek wyborców (W_N), którzy nie skorzystali z pełni praw dotyczących bezpośrednio głosowania zagwarantowanych przez zastosowany system wyborczy przez oddanie mniejszej od maksymalnej dopuszczalnej liczby głosów w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007 przeprowadzonych wedle formuły blokowej (Block Vote)

okręg (numer)	okręg (nazwa)	liczba głosów oddanych na wszystkich kandydatów	liczba kart ważnych	głosów/karta	Mandatów w okręgu	maksymalna możliwa liczba głosów na wszystkich kandydatów w okręgu	minimalny odsetek wyborców, którzy nie wykorzystali pełnej puli głosów	minimalna liczba wyborców, którzy nie wykorzystali pełnej puli głosów
Rok 1991		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - Vod) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	w. warszawskie	2 612 068	945 590	2,762	3	2 836 770	11,88%	112 351
2	w. białskopodlaskie	156 736	86 313	1,816	2	172 626	18,41%	15 890
3	w. białostockie	409 689	219 848	1,864	2	439 696	13,65%	30 007
4	w. bielskie	572 301	307 538	1,861	2	615 076	13,91%	42 775
5	w. bydgoskie	634 992	345 884	1,836	2	691 768	16,41%	56 776
6	w. chełmskie	109 586	62 705	1,748	2	125 410	25,24%	15 824
7	w. ciechanowskie	177 407	97 823	1,814	2	195 646	18,64%	18 239
8	w. częstochowskie	439 011	240 249	1,827	2	480 498	17,27%	41 487
9	w. elbląskie	230 669	124 657	1,850	2	249 314	14,96%	18 645
10	w. gdańskie	932 517	505 491	1,845	2	1 010 982	15,52%	78 465
11	w. gorzowskie	231 894	127 350	1,821	2	254 700	17,91%	22 806
12	w. jeleniogórskie	250 168	138 641	1,804	2	277 282	19,56%	27 114
13	w. kaliskie	389 413	212 624	1,831	2	425 248	16,85%	35 835
14	w. katowickie	3 147 057	1 160 568	2,712	3	3 481 704	14,42%	167 324
15	w. kieleckie	575 721	313 727	1,835	2	627 454	16,49%	51 733
16	w. konińskie	211 297	117 128	1,804	2	234 256	19,60%	22 959
17	w. koszalińskie	250 080	137 963	1,813	2	275 926	18,73%	25 846
18	w. krakowskie	805 289	428 587	1,879	2	857 174	12,11%	51 885
19	w. krośnieńskie	290 112	156 746	1,851	2	313 492	14,92%	23 380
20	w. legnickie	236 232	132 176	1,787	2	264 352	21,27%	28 120
21	w. leszczyńskie	206 624	114 949	1,798	2	229 898	20,25%	23 274
22	w. lubelskie	547 709	297 249	1,843	2	594 498	15,74%	46 789
23	w. łomżyńskie	173 056	95 358	1,815	2	190 716	18,52%	17 660
24	w. łódzkie	723 849	387 271	1,869	2	774 542	13,09%	50 693
25	w. nowosądeckie	438 310	243 634	1,799	2	487 268	20,09%	48 958
26	w. olsztyńskie	361 964	196 399	1,843	2	392 798	15,70%	30 834

27	w. opolskie	506 912	292 972	1,730	2	585 944	26,98%	79 032
28	w. ostrołęckie	166 211	92 809	1,791	2	185 618	20,91%	19 407
29	w. pilskie	263 745	145 089	1,818	2	290 178	18,22%	26 433
30	w. piotrkowskie	314 826	172 608	1,824	2	345 216	17,61%	30 390
31	w. płockie	232 800	128 215	1,816	2	256 430	18,43%	23 630
32	w. poznańskie	800 013	437 650	1,828	2	875 300	17,20%	75 287
33	w. przemyskie	231 299	124 495	1,858	2	248 990	14,21%	17 691
34	w. radomskie	346 350	194 127	1,784	2	388 254	21,59%	41 904
35	w. rzeszowskie	457 069	246 682	1,853	2	493 364	14,71%	36 295
36	w. siedleckie	302 902	165 221	1,833	2	330 442	16,67%	27 540
37	w. sieradzkie	200 248	109 982	1,821	2	219 964	17,93%	19 716
38	w. skierniewickie	168 447	95 343	1,767	2	190 686	23,33%	22 239
39	w. słupskie	198 050	109 115	1,815	2	218 230	18,49%	20 180
40	w. suwalskie	194 571	108 674	1,790	2	217 348	20,96%	22 777
41	w. szczecińskie	531 313	285 019	1,864	2	570 038	13,59%	38 725
42	w. tarnobzeskie	289 816	157 624	1,839	2	315 248	16,13%	25 432
43	w. tarnowskie	419 073	224 421	1,867	2	448 842	13,26%	29 769
44	w. toruńskie	350 063	188 653	1,856	2	377 306	14,44%	27 243
45	w. wałbrzyskie	379 939	205 280	1,851	2	410 560	14,92%	30 621
46	w. włocławskie	192 325	104 473	1,841	2	208 946	15,91%	16 621
47	w. wrocławskie	673 333	365 249	1,843	2	730 498	15,65%	57 165
48	w. zamojskie	265 256	147 928	1,793	2	295 856	20,69%	30 600
49	w. zielonogórskie	323 056	176 749	1,828	2	353 498	17,22%	30 442
	Polska	22 921 368	11 474 846		100	25 055 850	16,16%	1 854 808
Rok 1993		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - V_{od}) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	w. warszawskie	2 890 893	1 065 849	2,7123	3	3 197 547	14,39%	153 327
2	w. białkopodlaskie	201 525	112 747	1,7874	2	225 494	21,26%	23 969
3	w. białostockie	455 576	256 142	1,7786	2	512 284	22,14%	56 708
4	w. bielskie	628 082	344 640	1,8224	2	689 280	17,76%	61 198
5	w. bydgoskie	790 405	440 603	1,7939	2	881 206	20,61%	90 801
6	w. chełmskie	146 213	85 393	1,7122	2	170 786	28,78%	24 573
7	w. ciechanowskie	252 511	145 670	1,7334	2	291 340	26,66%	38 829
8	w. częstochowskie	508 600	290 655	1,7498	2	581 310	25,02%	72 710
9	w. elbląskie	280 891	159 406	1,7621	2	318 812	23,79%	37 921
10	w. gdańskie	1 017 420	558 511	1,8217	2	1 117 022	17,83%	99 602
11	w. gorzowskie	299 138	172 994	1,7292	2	345 988	27,08%	46 850
12	w. jeleniogórskie	315 450	177 525	1,7769	2	355 050	22,31%	39 600
13	w. kaliskie	493 707	275 875	1,7896	2	551 750	21,04%	58 043
14	w. katowickie	3 675 635	1 347 880	2,727	3	4 043 640	13,65%	184 003
15	w. kieleckie	708 442	400 171	1,7703	2	800 342	22,97%	91 900
16	w. konińskie	278 932	161 140	1,731	2	322 280	26,90%	43 348
17	w. koszalińskie	333 896	189 139	1,7653	2	378 278	23,47%	44 382
18	w. krakowskie	847 673	465 791	1,8199	2	931 582	18,01%	83 909

19	w. krośnieńskie	321 716	180 551	1,7819	2	361 102	21,81%	39 386
20	w. legnickie	314 263	178 722	1,7584	2	357 444	24,16%	43 181
21	w. leszczyńskie	273 947	156 993	1,745	2	313 986	25,50%	40 039
22	w. lubelskie	661 411	368 086	1,7969	2	736 172	20,31%	74 761
23	w. łomżyńskie	205 758	117 286	1,7543	2	234 572	24,57%	28 814
24	w. łódzkie	844 343	461 885	1,828	2	923 770	17,20%	79 427
25	w. nowosądeckie	444 901	252 887	1,7593	2	505 774	24,07%	60 873
26	w. olsztyńskie	475 194	264 308	1,7979	2	528 616	20,21%	53 422
27	w. opolskie	590 935	326 345	1,8108	2	652 690	18,92%	61 755
28	w. ostrołęckie	219 566	125 431	1,7505	2	250 862	24,95%	31 296
29	w. piłskie	329 601	192 588	1,7114	2	385 176	28,86%	55 575
30	w. piotrkowskie	398 797	224 561	1,7759	2	449 122	22,41%	50 325
31	w. płockie	338 427	191 561	1,7667	2	383 122	23,33%	44 695
32	w. poznańskie	998 912	549 664	1,8173	2	1 099 328	18,27%	100 416
33	w. przemyskie	257 847	149 338	1,7266	2	298 676	27,34%	40 829
34	w. radomskie	449 993	258 072	1,7437	2	516 144	25,63%	66 151
35	w. rzeszowskie	499 068	272 402	1,8321	2	544 804	16,79%	45 736
36	w. siedleckie	385 697	214 340	1,7995	2	428 680	20,05%	42 983
37	w. sieradzkie	260 600	147 506	1,7667	2	295 012	23,33%	34 412
38	w. skierniewickie	247 713	140 464	1,7635	2	280 928	23,65%	33 215
39	w. słupskie	258 021	145 771	1,77	2	291 542	23,00%	33 521
40	w. suwalskie	260 211	146 833	1,7722	2	293 666	22,78%	33 455
41	w. szczecińskie	635 276	349 401	1,8182	2	698 802	18,18%	63 526
42	w. tarnobzeskie	360 404	201 058	1,7925	2	402 116	20,75%	41 712
43	w. tarnowskie	423 402	234 502	1,8055	2	469 004	19,45%	45 602
44	w. toruńskie	419 981	236 249	1,7777	2	472 498	22,23%	52 517
45	w. wałbrzyskie	467 700	260 330	1,7966	2	520 660	20,34%	52 960
46	w. włocławskie	278 803	153 750	1,8134	2	307 500	18,66%	28 697
47	w. wrocławskie	770 218	417 590	1,8444	2	835 180	15,56%	64 962
48	w. zamojskie	336 854	186 876	1,8026	2	373 752	19,74%	36 898
49	w. zielonogórskie	409 122	230 054	1,7784	2	460 108	22,16%	50 986
	Polska	27 263 670	13 985 535		100	30 384 799	19,90%	2 783 800
Rok 1997		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - \text{Vod}) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	w. warszawskie	2 917 076	1 085 444	2,6874	3	3 256 332	15,63%	169 628
2	w. białskopodlaskie	180 918	102 713	1,7614	2	205 426	23,86%	24 508
3	w. białostockie	416 375	263 724	1,5788	2	527 448	42,12%	111 073
4	w. bielskie	663 451	368 967	1,7981	2	737 934	20,19%	74 483
5	w. bydgoskie	691 004	387 680	1,7824	2	775 360	21,76%	84 356
6	w. chełmskie	115 504	70 027	1,6494	2	140 054	35,06%	24 550
7	w. ciechanowskie	196 057	117 533	1,6681	2	235 066	33,19%	39 009
8	w. częstochowskie	455 620	254 692	1,7889	2	509 384	21,11%	53 764
9	w. elbląskie	247 921	140 367	1,7662	2	280 734	23,38%	32 813
10	w. gdańskie	1 048 351	576 031	1,82	2	1 152 062	18,00%	103 711

11	w. gorzowskie	276 899	154 922	1,7873	2	309 844	21,27%	32 945
12	w. jeleniogórskie	298 826	168 529	1,7731	2	337 058	22,69%	38 232
13	w. kaliskie	440 426	248 162	1,7748	2	496 324	22,52%	55 898
14	w. katowickie	3 510 722	1 314 419	2,6709	3	3 943 257	16,45%	216 268
15	w. kieleckie	604 939	344 786	1,7545	2	689 572	24,55%	84 633
16	w. konińskie	250 661	141 738	1,7685	2	283 476	23,15%	32 815
17	w. koszalińskie	267 392	155 164	1,7233	2	310 328	27,67%	42 936
18	w. krakowskie	879 464	490 759	1,792	2	981 518	20,80%	102 054
19	w. krośnieńskie	349 094	189 503	1,8422	2	379 006	15,78%	29 912
20	w. legnickie	290 103	164 244	1,7663	2	328 488	23,37%	38 385
21	w. leszczyńskie	210 158	131 265	1,601	2	262 530	39,90%	52 372
22	w. lubelskie	625 899	348 272	1,7972	2	696 544	20,28%	70 645
23	w. łomżyńskie	205 122	115 700	1,7729	2	231 400	22,71%	26 278
24	w. łódzkie	785 945	425 547	1,8469	2	851 094	15,31%	65 149
25	w. nowosądeckie	517 523	287 398	1,8007	2	574 796	19,93%	57 273
26	w. olsztyńskie	407 011	229 021	1,7772	2	458 042	22,28%	51 031
27	w. opolskie	558 262	308 378	1,8103	2	616 756	18,97%	58 494
28	w. ostrołęckie	215 107	120 563	1,7842	2	241 126	21,58%	26 019
29	w. pilskie	288 233	171 073	1,6849	2	342 146	31,51%	53 913
30	w. piotrkowskie	346 138	198 395	1,7447	2	396 790	25,53%	50 652
31	w. płockie	275 716	155 228	1,7762	2	310 456	22,38%	34 740
32	w. poznańskie	918 437	515 665	1,7811	2	1 031 330	21,89%	112 893
33	w. przemyskie	257 854	152 834	1,6872	2	305 668	31,28%	47 814
34	w. radomskie	416 765	234 380	1,7782	2	468 760	22,18%	51 995
35	w. rzeszowskie	571 833	309 583	1,8471	2	619 166	15,29%	47 333
36	w. siedleckie	364 863	205 150	1,7785	2	410 300	22,15%	45 437
37	w. sieradzkie	219 449	125 763	1,7449	2	251 526	25,51%	32 077
38	w. skierniewickie	224 948	126 363	1,7802	2	252 726	21,98%	27 778
39	w. słupskie	215 950	125 454	1,7213	2	250 908	27,87%	34 958
40	w. suwalskie	241 131	137 943	1,748	2	275 886	25,20%	34 755
41	w. szczecińskie	587 454	324 113	1,8125	2	648 226	18,75%	60 772
42	w. tarnobzeskie	363 566	199 556	1,8219	2	399 112	17,81%	35 546
43	w. tarnowskie	459 319	257 485	1,7839	2	514 970	21,61%	55 651
44	w. toruńskie	355 755	208 199	1,7087	2	416 398	29,13%	60 643
45	w. wałbrzyskie	438 397	244 155	1,7956	2	488 310	20,44%	49 913
46	w. wrocławskie	222 626	126 342	1,7621	2	252 684	23,79%	30 058
47	w. wrocławskie	777416	418 101	1,8594	2	836202	14,06%	58786
48	w. zamojskie	286 231	163 471	1,751	2	326 942	24,90%	40 711
49	w. zielonogórskie	388 478	213 151	1,8225	2	426 302	17,75%	37 824
	Polska	25 846 389	13 317 952		100	29 035 767	21,05%	2 803 483
Rok 2001		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - \text{Vod}) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	Legnica	712 411	326969	2,1788	3	980 907	41,06%	134 248
2	Wałbrzych	394 348	237719	1,6589	2	475 438	34,11%	81 090

3	Wrocław	948 088	417763	2,2694	3	1 253 289	36,53%	152 601
4	Bydgoszcz	575 525	349547	1,6465	2	699 094	35,35%	123 569
5	Toruń	750 495	330333	2,2719	3	990 999	36,40%	120 252
6	Lublin	985 460	433262	2,2745	3	1 299 786	36,27%	157 163
7	Chełm	743 925	344466	2,1596	3	1 033 398	42,02%	144 737
8	Zielona Góra	701 797	315740	2,2227	3	947 220	38,86%	122 712
9	Łódź	560 860	329208	1,7037	2	658 416	29,63%	97 556
10	Piotrków Trybunalski	397 217	246232	1,6132	2	492 464	38,68%	95 247
11	Sieradz	741 638	340077	2,1808	3	1 020 231	40,96%	139 297
12	Kraków	1 954 196	652787	2,9936	4	2 611 148	33,55%	218 984
13	Nowy Sącz	405 035	251397	1,6111	2	502 794	38,89%	97 759
14	Tarnów	380 988	229274	1,6617	2	458 548	33,83%	77 560
15	Płock	427 695	262236	1,631	2	524 472	36,90%	96 777
16	Radom	379 279	236718	1,6022	2	473 436	39,78%	94 157
17	Siedlce	708 026	318498	2,223	3	955 494	38,85%	123 734
18	Warszawa I	2 376 063	729466	3,2573	4	2 917 864	24,76%	180 600
19	Warszawa II	492 053	288924	1,7031	2	577 848	29,69%	85 795
20	Opole	716 586	314260	2,2802	3	942 780	35,99%	113 097
21	Krosno	499 852	304768	1,6401	2	609 536	35,99%	109 684
22	Rzeszów	927 718	428402	2,1655	3	1 285 206	41,72%	178 744
23	Białystok	873 940	396481	2,2042	3	1 189 443	39,79%	157 752
24	Gdańsk	859 320	365446	2,3514	3	1 096 338	32,43%	118 509
25	Gdynia	882 176	384747	2,2929	3	1 154 241	35,36%	136 033
26	Bielsko-Biała	452 302	278826	1,6222	2	557 652	37,78%	105 350
27	Częstochowa	332 055	214412	1,5487	2	428 824	45,13%	96 769
28	Gliwice	444 864	256945	1,7314	2	513 890	26,86%	69 026
29	Rybnik	396 927	232460	1,7075	2	464 920	29,25%	67 993
30	Katowice	859 304	361145	2,3794	3	1 083 435	31,03%	112 066
31	Sosnowiec	471 348	278391	1,6931	2	556 782	30,69%	85 434
32	Kielce	976 734	434566	2,2476	3	1 303 698	37,62%	163 482
33	Elbląg	316 440	197340	1,6035	2	394 680	39,65%	78 240
34	Olsztyn	386 146	231324	1,6693	2	462 648	33,07%	76 502
35	Kalisz	745 131	356387	2,0908	3	1 069 161	45,46%	162 015
36	Konin	416 551	260910	1,5965	2	521 820	40,35%	105 269
37	Piła	395 282	263287	1,5013	2	526 574	49,87%	131 292
38	Poznań	538 291	322294	1,6702	2	644 588	32,98%	106 297
39	Koszalin	337 046	208837	1,6139	2	417 674	38,61%	80 628
40	Szczecin	577 480	340479	1,6961	2	680 958	30,39%	103 478
	Polska	27 040 592	13 072 323		100	34 777 694	35,97%	4 701 495
Rok 2005		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - Vod) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	Legnica	602 238	282303	2,1333	3	846 909	43,33%	122 336
2	Wałbrzych	318 088	194700	1,6337	2	389 400	36,63%	71 312
3	Wrocław	888 054	387485	2,2918	3	1 162 455	35,41%	137 201

4	Bydgoszcz	480 128	292177	1,6433	2	584 354	35,67%	104 226
5	Toruń	640 395	284135	2,2538	3	852 405	37,31%	106 005
6	Lublin	897 859	396713	2,2632	3	1 190 139	36,84%	146 140
7	Chełm	648 380	289681	2,2383	3	869 043	38,09%	110 332
8	Zielona Góra	592 392	272176	2,1765	3	816 528	41,17%	112 068
9	Łódź	490 974	295064	1,664	2	590 128	33,60%	99 154
10	Piotrków Trybunalski	362 014	221710	1,6328	2	443 420	36,72%	81 406
11	Sieradz	646 612	287551	2,2487	3	862 653	37,57%	108 021
12	Kraków	1 812 047	616667	2,9385	4	2 466 668	35,38%	218 207
13	Nowy Sącz	398 770	250318	1,5931	2	500 636	40,69%	101 866
14	Tarnów	369 924	223926	1,652	2	447 852	34,80%	77 928
15	Płock	371 577	229419	1,6196	2	458 838	38,04%	87 261
16	Radom	363 413	224768	1,6168	2	449 536	38,32%	86 123
17	Siedlce	646 333	297009	2,1761	3	891 027	41,19%	122 347
18	Warszawa I	2 313 118	760615	3,0411	4	3 042 460	31,96%	243 114
19	Warszawa II	493 636	310413	1,5903	2	620 826	40,97%	127 190
20	Opole	607 173	267358	2,271	3	802 074	36,45%	97 451
21	Krosno	456 511	273503	1,6691	2	547 006	33,09%	90 495
22	Rzeszów	897 606	403423	2,225	3	1 210 269	38,75%	156 332
23	Białystok	743 113	350197	2,122	3	1 050 591	43,90%	153 739
24	Gdańsk	803 387	349612	2,2979	3	1 048 836	35,10%	122 725
25	Gdynia	814 832	370648	2,1984	3	1 111 944	40,08%	148 556
26	Bielsko-Biała	416 192	253384	1,6425	2	506 768	35,75%	90 576
27	Częstochowa	298 129	178346	1,6716	2	356 692	32,84%	58 563
28	Gliwice	389 354	231669	1,6806	2	463 338	31,94%	73 984
29	Rybnik	365 943	223550	1,637	2	447 100	36,30%	81 157
30	Katowice	714 778	333820	2,1412	3	1 001 460	42,94%	143 341
31	Sosnowiec	347 970	210629	1,6521	2	421 258	34,79%	73 288
32	Kielce	792 723	363662	2,1798	3	1 090 986	41,01%	149 132
33	Elbląg	252 161	167433	1,506	2	334 866	49,40%	82 705
34	Olsztyn	343 615	208356	1,6492	2	416 712	35,08%	73 097
35	Kalisz	571 329	282391	2,0232	3	847 173	48,84%	137 922
36	Konin	353 817	218780	1,6172	2	437 560	38,28%	83 743
37	Piła	329 645	221995	1,4849	2	443 990	51,51%	114 345
38	Poznań	498 324	305149	1,6331	2	610 298	36,69%	111 974
39	Koszalin	286 063	174971	1,6349	2	349 942	36,51%	63 879
40	Szczecin	517 715	307259	1,6849	2	614 518	31,51%	96 803
	Polska	24 136 332	11 812 965		100	31 598 658	37,81%	4 466 040
Rok 2007								
		(Vod)	(K)	(Vod/K)	(S=G)	(Vmax = G * K)	$W_N = (V_{max} - Vod) / (K * (G - 1))$	$W_N * K$
1	Legnica	870 857	405298	2,1487	3	1 215 894	42,57%	172 519
2	Wałbrzych	421 779	272550	1,5475	2	545 100	45,25%	123 321
3	Wrocław	1 339 112	557429	2,4023	3	1 672 287	29,88%	166 588
4	Bydgoszcz	685 310	421442	1,6261	2	842 884	37,39%	157 574

5	Toruń	933 229	393878	2,3693	3	1 181 634	31,53%	124 203
6	Lublin	1 145 547	501398	2,2847	3	1 504 194	35,76%	179 324
7	Chełm	747 281	352365	2,1208	3	1 057 095	43,96%	154 907
8	Zielona Góra	831 210	396389	2,097	3	1 189 167	45,15%	178 979
9	Łódź	711 404	422493	1,6838	2	844 986	31,62%	133 582
10	Piotrków Trybunalski	468 808	292757	1,6014	2	585 514	39,86%	116 706
11	Sieradz	845 227	383239	2,2055	3	1 149 717	39,73%	152 245
12	Kraków	2 458 503	829767	2,9629	4	3 319 068	34,57%	286 855
13	Nowy Sącz	477 297	299453	1,5939	2	598 906	40,61%	121 609
14	Tarnów	469 443	283424	1,6563	2	566 848	34,37%	97 405
15	Płock	472 048	307810	1,5336	2	615 620	46,64%	143 572
16	Radom	445 866	285526	1,5616	2	571 052	43,84%	125 186
17	Siedlce	799 309	368269	2,1704	3	1 104 807	41,48%	152 749
18	Warszawa I	3 377 377	1144318	2,9514	4	4 577 272	34,95%	399 965
19	Warszawa II	724 276	460634	1,5723	2	921 268	42,77%	196 992
20	Opole	806 965	370996	2,1751	3	1 112 988	41,24%	153 012
21	Krosno	522 601	331401	1,5769	2	662 802	42,31%	140 201
22	Rzeszów	1 031 256	493160	2,0911	3	1 479 480	45,44%	224 112
23	Białystok	999 235	464432	2,1515	3	1 393 296	42,42%	197 031
24	Gdańsk	1 055 503	473407	2,2296	3	1 420 221	38,52%	182 359
25	Gdynia	1 016 729	506522	2,0073	3	1 519 566	49,64%	251 419
26	Bielsko-Biała	558 163	346544	1,6107	2	693 088	38,93%	134 925
27	Częstochowa	400 912	256382	1,5637	2	512 764	43,63%	111 852
28	Gliwice	500 735	330660	1,5144	2	661 320	48,56%	160 585
29	Rybnik	439 655	303688	1,4477	2	607 376	55,23%	167 721
30	Katowice	1 025 709	468692	2,1884	3	1 406 076	40,58%	190 184
31	Sosnowiec	526 826	326536	1,6134	2	653 072	38,66%	126 246
32	Kielce	998 764	484240	2,0625	3	1 452 720	46,87%	226 978
33	Elbląg	345 165	232096	1,4872	2	464 192	51,28%	119 027
34	Olsztyn	476 132	301048	1,5816	2	602 096	41,84%	125 964
35	Kalisz	818 687	388566	2,1069	3	1 165 698	44,65%	173 506
36	Konin	471 997	299432	1,5763	2	598 864	42,37%	126 867
37	Piła	473 681	300511	1,5763	2	601 022	42,37%	127 341
38	Poznań	702 626	444243	1,5816	2	888 486	41,84%	185 860
39	Koszalin	406 532	248912	1,6332	2	497 824	36,68%	91 292
40	Szczecin	733 900	440897	1,6646	2	881 794	33,54%	147 894
	Polska	32 535 656	16 190 804		100	43 338 058	40,45%	6 548 652

Opracownie własne na podstawie danych PKW.

Tabela IX.

Symulacja podziału mandatów w wyborach do Sejmu RP w roku 1991 na poziomie okręgów, z zastosowaniem faktycznych wyników głosowania oraz struktury okręgów wyborczych przy zastosowaniu formuł wyborczych reprezentacji proporcjonalnej wykorzystujących główne metody wyborcze w wariacie pomijającym efekt blokowania list

lp.	nr listy	Komitet	V _i %	Zastosowana formuła									
				Hare'a-Niemeyera z blokowaniem		Hare'a-Niemeyera bez blokowania		d'Hondta bez blokowania		Sainte-Laguë bez blokowania		Zmodyfikowana Sainte-Laguë bez blokowania	
				S _i	S _i %	S _i	S _i %	S _i	S _i %	S _i	S _i %	S _i	S _i %
1	1	Związki Zawodowe w Obronie Społeczeństwa	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	2	Polskie Stronnictwo Ludowe - Sojusz Programowy	8,67%	41	10,49%	41	10,49%	50	12,79%	41	10,49%	44	11,25%
3	3	Solidarność Pracy	2,06%	4	1,02%	4	1,02%	2	0,51%	3	0,77%	2	0,51%
4	4	Koalicja Republikańska	0,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
5	6	Komitet Wyborczy Prawosławnych	0,12%	1	0,26%	1	0,26%	0	0,00%	1	0,26%	0	0,00%
6	7	Chrześcijańska Demokracja	2,36%	5	1,28%	4	1,02%	1	0,26%	3	0,77%	1	0,26%
7	8	Stronnictwo Demokratyczne	1,42%	1	0,26%	1	0,26%	0	0,00%	1	0,26%	0	0,00%
8	9	Rzemiosło i Mała Przedsiębiorczość	0,13%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
9	10	Ruch Autonomii Śląska	0,36%	2	0,51%	2	0,51%	2	0,51%	2	0,51%	2	0,51%
10	12	Porozumienie Obywatelskie Centrum	8,71%	37	9,46%	39	9,97%	42	10,74%	39	9,97%	42	10,74%
11	13	Porozumienie Ludowe	5,47%	23	5,88%	24	6,14%	25	6,39%	24	6,14%	22	5,63%
12	14	Kongres Rzeczypospolitej Samorządnej	0,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
13	16	NSZZ Policjantów	0,20%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
14	17	Wyborcza Akcja Katolicka	8,74%	42	10,74%	42	10,74%	44	11,25%	44	11,25%	44	11,25%
15	19	Partia X	0,47%	3	0,77%	3	0,77%	1	0,26%	3	0,77%	2	0,51%
16	20	Mniejszość Niemiecka	1,18%	6	1,53%	5	1,28%	7	1,79%	5	1,28%	6	1,53%
17	22	Ruch Powszechnej Własności	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
18	23	Stronnictwo Narodowe	0,66%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
19	25	Koalicja Środowisk Kobiety	0,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
20	26	Związek Zawodowy Maszynistów PKP	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
21	30	ZNSZZ Solidarność	5,05%	23	5,88%	27	6,91%	17	4,35%	21	5,37%	20	5,12%
22	31	Polska Partia Dobrobytu	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
23	32	Kongres Liberalno-Demokratyczny	7,49%	31	7,93%	30	7,67%	28	7,16%	30	7,67%	30	7,67%
24	33	Konfederacja Pracodawców	0,08%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
25	36	Ruch Chrześcijański - Społeczny "Przymierze"	0,27%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
26	39	Ruch Demokratyczno-Społeczny	0,46%	1	0,26%	1	0,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
27	40	Polska Wspólnota Narodowa - PSN	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
28	41	Konfederacja Polski Niepodległej	7,50%	38	9,72%	40	10,23%	34	8,70%	42	10,74%	37	9,46%
29	42	Unia Polityki Realnej	2,26%	3	0,77%	3	0,77%	1	0,26%	2	0,51%	1	0,26%
30	43	Koalicja PP Ekologicznej i PP Zielonych	0,63%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
31	45	Partia Konserwatywno-Liberalna	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

32	46	Partia Wolności	0,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
33	47	Ruch Nowej Polski	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
34	48	Białoruski Komitet Wyborczy	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
35	49	Blok Ludowo-Chrześcijański	0,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
36	50	Stronnictwo Sprawiedliwości Społecznej	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
37	53	Zdrowa Polska - Sojusz Ekologiczny	0,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
38	54	Unia Demokratyczna	12,32%	51	13,04%	51	13,04%	64	16,37%	56	14,32%	60	15,35%
39	55	Wyborczy Blok Mniejszości	0,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
40	57	Partia VICTORIA	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
41	58	Polski Związek Zachodniego Zjednoczenie...	0,23%	4	1,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
42	60	Sojusz Lewicy Demokratycznej	11,99%	50	12,79%	50	12,79%	65	16,62%	53	13,55%	66	16,88%
43	61	Partia Chrześcijańskich Demokratów	1,12%	4	1,02%	4	1,02%	1	0,26%	3	0,77%	2	0,51%
44	62	Polska Partia Ekologiczna - Zieloni	0,82%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
45	63	Polska Partia Przyjaciół Piwa	3,27%	13	3,32%	13	3,32%	1	0,26%	11	2,81%	4	1,02%
46	64	NSZZ Solidarność '80 Regionu Śląsko-Dąbrowskiego	0,10%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
47	65	Narodowy Komitet Wyborczy	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
lokalne													
48	66	Daj Nam Szansę	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
49	67	NSZZ "S" im. ks. J. Popiełuszki	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
50	66	Niezależni '91	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
51	66	Samorządowy Komitet Wyborczy	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
52	67	Polska Partia Niepodległościowa	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
53	68	Stowarzyszenie Rodzin Katolickich	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
54	69	Mazowiecka Unia Wyborcza	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
55	66	Solidarni Lokatorzy i Emeryci	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
56	67	Samorządność	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
57	68	Ruch Narodowo-Liberalny	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
58	66	Porozumienie Komitetów Obywatelskich	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
59	66	Blok Przemysłu i Środowisk Technicznych	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
60	66	Bóg, Honor, Ojczyzna	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
61	67	Bezpartyjna Lista Gmin Woj. Radomskiego	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
62	68	Radomska Lista Ludowo-Samorządowa	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
63	66	PETEP Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
64	67	Strażacki Społeczny Komitet Wyborczy	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
65	68	Region Wrocławski Ponad Podziałami	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
66	66	Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inw. O/W Legnica	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
67	66	Lista Prezesa Zbigniewa Morawskiego	0,07%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
68	67	Grupa Kandydatów Niezależnych	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
69	68	Unia Wielkopolan i Lubuszan	0,08%	1	0,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
70	66	Unia Wielkopolan	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
71	67	Niezależni Rolnicy "Kłos"	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
72	66	Stowarzyszenie 2000	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
73	66	Bydgoska Lista Jedności Ludowej	0,17%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
74	66	Osoby Niepełnosprawne, Emeryci i Renciści	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
75	67	Wielkopolanki 91	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
76	68	Wielkopolska Koalicja Samorządowa	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
77	69	Wielkopolsce i Polsce	0,21%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
78	66	Solidarność 80	0,11%	1	0,26%	1	0,26%	0	0,00%	1	0,26%	0	0,00%
79	66	Samoobrona Rolników	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

80	67	Niezależni - Przedsiębiorcy	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
81	66	Nasza Polska - Lista Bezpartyjnych	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
82	67	Niezależna Przedsiębiorczość	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
83	68	Polska Partia Bezdomnych	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
84	69	Polski Związek Działkowców	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
85	70	Spółeczno-Wojskowe Forum Wyborców "Baszta"	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
86	66	Północno-Wschodnie Stowarzyszenie Rolnicze	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
87	66	Wyborcy Gmin Kurpiowskich	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
88	66	Wolna Inicjatywa Społeczna	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
89	67	Rzemiosło	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
90	66	Regionalne Forum Wyborcze	0,07%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
91	67	"Ojcowizna"	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
92	68	Samorządy Gmin	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
93	69	Pracownicy PeKaPeeS	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
94	66	Kombatant	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
95	66	Wojewódzki Komitet Obywatelski	0,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
96	67	Ludowe Porozumienie Wyborcze "Piast"	0,37%	1	0,26%	1	0,26%	2	0,51%	2	0,51%	2	0,51%
97	68	Porozumienie Obywatelskie przy Delegaturze "S"	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
98	66	Komitety Obywatelskie	0,04%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
99	67	Związek Podhalan	0,24%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
100	66	Krakowska Koalicja Solidarni z Prezydentem	0,25%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%	1	0,26%
101	67	Sojusz Kobiet Przeciw Trudnościom Życia	0,02%	1	0,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
102	66	Małopolski Niezależny Komitet Wyborczy	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
103	66	RRKO w Zawierciu	0,02%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
104	67	Lista Niezależnych z Ruchu Zawodowego	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
105	68	Ruch "Ratunek dla Zagłębia"	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
106	69	Społeczny Komitet Obrony Praworządności	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
107	70	Bezpartyjna Lista Niezależnych	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
108	66	Niemiecka Mniejszość "Pojednanie i Przyszłość"	0,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
109	67	Polskie Towarzystwo Charytatywne	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
110	68	Lista Niezależnych z Ruchu Związkowego	0,01%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
111	66	Ruch Obrony Samorządności	0,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

Opracowanie własne na podstawie danych PKW.

Spis tabel

Tabela 1. Cechy podstawowych typów systemów wyborczych	21
Tabela 2. Charakterystyka wyborów większościowych oraz proporcjonalnych	22
Tabela 3. Typologia systemów wyborczych	24
Tabela 4. Rozumienie wyborów, ich znaczenie oraz możliwość i stopień spełniania podstawowych funkcji w różnych typach systemów politycznych	36
Tabela 5. Wybrane typologie wielomandatowych okręgów wyborczych (WOW)	62
Tabela 6. Poparcie wyborcze osiągnięte przez najsilniejsze ugrupowania w kolejnych wyborach do Sejmu RP	64
Tabela 7. Zastosowana typologia okręgów wyborczych	67
Tabela 8. Siła głosu w przykładowych okręgach wynikająca z hipotetycznego podziału na okręgi wyborcze	69
Tabela 9. Przykład wpływu modyfikacji prostej normy reprezentacji na możliwość zdobycia przynajmniej połowy mandatów w okręgu przez jedno ugrupowanie	73
Tabela 10. Przykład anomalii wynikającej z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera w okręgu dziewięciomandatowym	76
Tabela 11. Przykład wystąpienia paradoksu Alabamy w wyborach z wykorzystaniem metody Hare’a-Niemeyera	76
Tabela 12. Różnica siły głosu między głosami najsilniejszymi i słabszymi w wyborach do Sejmu RP w 1991 roku z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera	82
Tabela 13. Różnice w sile głosu dla symulacji wyborów z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera dla wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1991-2015	84
Tabela 14. Różnice w sile głosu dla symulacji wyborów z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera, a indeks efektywnej liczby partii na płaszczyźnie wyborczej	85
Tabela 15. Udział głosów zmarnowanych w przypadku nie uzyskania części ułamkowej ilorazu Y_i uprawniającej do objęcia kolejnego mandatu na przykładzie list, dla których $Y_i=0,45$	86
Tabela 16. Zestawienie zbiorcze wpływu zastosowania ustawowych progów zaporowych na podział mandatów w okręgach z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera	91
Tabela 17. Wpływ zastosowania ustawowych progów wyborczych na efekty zastosowania metody Hare’a-Niemeyera do podziału mandatów w okręgu na przykładzie hipotetycznych wyników wyborów z zastosowaniem wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w 1997 r. w okręgu nr 45 (Tarnobrzeg)	93
Tabela 18. Zastosowanie poszczególnych metod wyborczych do rozdziału mandatów w systemach wyborczych w Polsce od roku 1989	94
Tabela 19. Przykładowy rozdział mandatów w okręgu 6-cio mandatowym z wykorzystaniem metody d’Hondta	95

Tabela 20. Wartości elementów warunku skrajnie nierównego rozdziału wynikających z zastosowania proporcjonalnych formuł wyborczych dla poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej w okręgu wielomandatowym.....	98
Tabela 21. Warianty warunku skrajnie nierównego rozdziału wynikających z zastosowania proporcjonalnych formuł wyborczych dla poszczególnych metod wyborczych reprezentacji proporcjonalnej.....	98
Tabela 22. Różnica siły głosu między głosami najsilniejszymi i słabszymi dla poszczególnych metod reprezentacji proporcjonalnej na podstawie wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w 1991 roku	100
Tabela 23. Wpływ zastosowanej metody wyborczej na różnicę w sile głosu między głosami najsilniejszymi i najslabszymi w okręgach.....	103
Tabela 24. Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu wynikające z zastosowania metody d'Hondta	105
Tabela 25. Maksymalne wartości jakie może przyjmować współczynnik różnicy siły głosu między głosami w okręgu, w zależności od liczby rozdzielonych mandatów dla wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem metody d'Hondta.....	106
Tabela 26. Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu, wynikające z zastosowania metody Sainte-Laguë.....	107
Tabela 27. Przedziały wartości v_b względem v_a umożliwiających wystąpienie wskazanego stosunku mandatów s_a/s_b w okręgu, wynikające z zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4	109
Tabela 28. Maksymalny poziom nierówności w sile głosu w okręgu dla głosów oddanych na różne listy wynikający z zastosowania zmodyfikowanej metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4.	109
Tabela 29. Odsetek głosów o sile zerowej w okręgach.....	112
Tabela 30. Charakterystyka nierówności w sile głosu między najsilniejszymi i najslabszymi głosami w okręgu	113
Tabela 31. Wartość nominalnego progu naturalnego T_N w okręgach różnej wielkości dla wyborów przeprowadzonych z wykorzystaniem większościowych formuł wyborczych.....	125
Tabela 32. Wartość nominalnego progu naturalnego T_N w okręgach różnej wielkości dla wyborów przeprowadzonych z zastosowaniem formuł wykorzystujących metody wyborcze reprezentacji proporcjonalnej.....	127
Tabela 33. Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej metodę d'Hondta	128
Tabela 34. Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej klasyczny wariant metody Sainte-Laguë	129
Tabela 35. Stosunek wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będący konsekwencją zastosowania klasycznego wariantu metody Sainte-Laguë.....	130

Tabela 36. Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej zmodyfikowany wariant metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4	132
Tabela 37. Stosunek wartości nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów ($S_i \geq 1$) do prostej wielokrotności nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w okręgu będący konsekwencją zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4.....	133
Tabela 38. Wartość nominalnego progu naturalnego dla kolejnych mandatów dla formuły reprezentacji proporcjonalnej wykorzystującej metodę Hare'a-Niemeyera.....	134
Tabela 39. Wartości nominalnego progu naturalnego dla pierwszego mandatu w S-mandatowym okręgu, w którym do udziału w podziale mandatów jest dopuszczonych L list w zależności od zastosowanej metody wyborczej.....	136
Tabela 40. Wartość progu włączenia T_1 w okręgu S-mandatowym w którym uprawnione do udziału w podziale mandatów jest L list, dla poszczególnych metod wyborczych	137
Tabela 41. Symulacja podziału mandatów w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015	147
Tabela 42. Minimalny odsetek i liczba wyborców, którzy nie wykorzystali pełni uprawnień dotyczących bezpośrednio głosowania zagwarantowanych przez system wyborczy w wyborach do Senatu RP w latach 1991-2007.....	158
Tabela 43. Wybrane elementy techniczne systemów wyborczych a realizacja interesu ugrupowań o różnym poparciu.....	160
Tabela 44. Podstawowe elementy systemów wyborczych proponowanych w kolejnych projektach ordynacji wyborczej do Sejmu RP oraz zmian w ordynacji wyborczej do Sejmu RP w kadencji 1989-1991 wraz ze wskazaniem ugrupowań i środowisk mogących czerpać korzyść z zastosowania poszczególnych elementów systemu wyborczego.	238
Tabela 45. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od lutego 1992 r. do marca 1993 r.	254
Tabela 46. Symulacja podziału mandatów między listy ogólnopolskie w wyborach do Sejmu RP z wykorzystaniem systemu wyborczego zgodnego z projektem Komisji Nadzwyczajnej z marca 1993 roku	256
Tabela 47. Porównanie wyników wyborów (podziału mandatów) z 1993 r. z ich wynikami, gdyby wybory 19 września odbyły się wedle ordynacji 1991 r.	264
Tabela 48. Liczba mandatów uzyskanych przez poszczególne ugrupowania oraz udział poszczególnych ugrupowań z liczbie mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgach, w których $S \leq 5$	269
Tabela 49. Podział mandatów w wyniku symulacji wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego do Sejmu RP z 1993 roku na poziomie okręgów wyborczych, z zastosowaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem progów zaporowych	271
Tabela 50. Podział mandatów w wyniku symulacji wyborów z zastosowaniem systemu wyborczego do Sejmu RP z 1993 roku na poziomie list ogólnopolskich, z zastosowaniem wybranych metod wyborczych oraz z zastosowaniem lub pominięciem progów zaporowych	273

Tabela 51. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od października 1996 r. do czerwca 1997 r.....	284
Tabela 52. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od czerwca 1997 r. do października 1999 r.....	296
Tabela 53. Symulacja zastosowania podziału mandatów na poziomie ogólnopolskim z zastosowaniem formuły wyborczej zaproponowanej w projekcie SLD w 1999 r. z wykorzystaniem wyników wyborów na poziomie okręgów wyborczych w latach 1993 oraz 1997	298
Tabela 54. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od listopada 1999 r. do kwietnia 2001 r.....	317
Tabela 55. Stosunek sondażowego poparcia dla Sojuszu Lewicy Demokratycznej i koalicji SLD-UP do sondażowego poparcia dla pozostałych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie od listopada 1999 r. do kwietnia 2001 r.	319
Tabela 56. Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych we wrześniu 2001 r. oraz symulacji wyniku wyborów przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z wykorzystaniem innych – proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji – metod wyborczych.....	336
Tabela 57. Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z pominięciem progów zaporowych i z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych.....	337
Tabela 58. Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego określonego w ordynacji z 2001 r. z zastosowaniem zrównanego progu zaporowego dla wszystkich komitetów w wysokości 5% z wykorzystaniem faktycznie zastosowanej oraz innych proponowanych w trakcie procedowania projektu ordynacji metod wyborczych.....	337
Tabela 59. Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego zaproponowanego w projektach posłów SLD oraz UW złożonych w 1999 roku	338
Tabela 60. Wyniki symulacji wyniku wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego zaproponowanego w projektach posłów PSL, AWS oraz SKL złożonych w 1999 roku	338
Tabela 61. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2002 roku ...	352
Tabela 62. Sondażowe poparcie dla samoobrony w 2001 roku	353
Tabela 63. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w pierwszej połowie 2005 roku.....	356
Tabela 64. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w 2003 roku ...	361
Tabela 65. Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych we wrześniu 2005 r. oraz wyniki symulacji wyników wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w ramach systemu wyborczego faktycznie zastosowanego w 2005 r. z wykorzystaniem podstawowych metod wyborczych, oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemu wyborczego zaproponowanego w projektach Prawa i Sprawiedliwości.....	373
Tabela 66. Liczba posłów koalicji w wypadku powstania różnych konfiguracji koalicyjnych z uwzględnieniem faktycznych wyników wyborów oraz wyników przeprowadzonych symulacji....	374

Tabela 67. Sondażowe poparcie dla partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w pierwszej połowie 2006 roku	379
Tabela 68. Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemu wyborczego zaproponowanego w projektach Prawa i Sprawiedliwości oraz Ligi Polskich Rodzin.....	388
Tabela 69. Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemów wyborczego zaproponowanego w trakcie prac nad Kodeksem wyborczym przez poszczególne kluby	406
Tabela 70. Wynik wyborów do Sejmu RP przeprowadzonych w październiku 2007 r. oraz wynik symulacji wyniku wyborów z wykorzystaniem systemów wyborczego zaproponowanego w trakcie prac nad Kodeksem wyborczym przez poszczególne kluby, uzupełniona o wynik symulacji przeprowadzonej z wykorzystaniem faktycznie zastosowanego systemu wyborczego oraz sposobu przeliczania mandatów zaproponowanego przez J. Flisa.....	407
Tabela 71. Wynik symulacji podziału mandatów w wyborach do Sejmu w 2011 z wykorzystaniem różnych metod wyborczych	419
Tabela 72. Elementy systemów wyborczych mających zastosowanie w wyborach do Sejmu PRL oraz Sejmu RP w latach 1989-2015.....	426

Spis rysunków

Rys. 1. Rozdział mandatów w okręgu z zastosowaniem metody Hare’a-Niemeyera.....	75
Rys. 2. Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera dla okręgów o różnej wielkości	88
Rys. 3. Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Hare’a-Niemeyera dla okręgów o różnej wielkości na podstawie symulacji wyników z uwzględnieniem progów ustawowych dla wyników głosowania w wyborach do Sejmu RP w latach 1993-2015.....	88
Rys. 4. Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody d’Hondta dla okręgów o różnej wielkości	114
Rys. 5. Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania metody Sainte-Laguë dla okręgów o różnej wielkości	115
Rys. 6. Różnica w sile głosów wynikająca z zastosowania zmodyfikowanego wariantu metody Sainte-Laguë z pierwszym dzielnikiem 1,4 dla okręgów o różnej wielkości	115

Spis wykresów

Wykres 1. Suma poparcia dla list Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz Polskiego Stronnictwa Ludowego w okręgach wyborczych w stosunku do liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu.	267
Wykres 2. Stosunek sumy udziałów SLD oraz PSL w mandatach przeznaczonych do rozdysponowania w danym okręgu do sumy udziałów SLD oraz PSL w ważnie oddanych głosach w danym okręgu względem liczby mandatów przeznaczonych do rozdysponowania w okręgu....	268
Wykres 3. Sondażowe poparcie dla wybranych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie I 2002 – VI 2003 roku.	362
Wykres 4. Sondażowe poparcie dla wybranych partii politycznych w wyborach do Sejmu RP w okresie VII 2003 – VI 2004 roku.	364